417

~~2490~~

Ptnrtly

1925 p.

059
Թ-44

ԹԷՈՊԻԿ

ԱՄԷՆՕՐՅԱ ՏԱՐԵՑՈՅՑ

ՓԹ. ՏԱՐԻ

1925

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՄԽԻԹԱՐԻՍԵՆ ՀԱՐՑ
ՎԻԵՆՆԱ
Printed in Vienna
ՍՏՈՒԳՎԱԾ Է
1952 Թ.

Ա. ՔԱՍ

ԳՔԱԿԱՆ

Յորդածներ, Քերթուածներ,

Յիշատակի Թուղթեր,

Պատմուածքներ, Նամականներ

եւ

Հայկական անտիպ էջեր՝

անհատացող, նահատակ եւ վերապրող

Գրչի Վաստակաւորներէ:

2

ՅՈՐԳԱՆԱՆԷՆ ԴԷՊ Ի ՄԵՌԵԱԼ ԾՈՎ

Ա.

"Եկն եհաս ի յորժանան Յորդանանու„:
(Ա. Մակ. Թ. 43:)

Թէ կեանքի սէրն ունիս դուն՝
Մի՛ վարանիր, եկուր դիտել կեանքը քուն
Այն Յուրերու ալեւլլկուղ ծոցին մօտ,
Ուր կայ իմաստ մ՚անծանօթ:

Անոնք իրենց ալքերէն
Մշտահոսան յորձանք մը դուրս կը բերեն.
Ու իրենց մէջ խնդասիրտ տեսնէ մը կ՚ուրախ
Փթթումներով փրփուրի:

Քիչ յետոյ լայն ու շղարշէ օթոցով
Իրենց այդ հոլքն են աբօղած,
Ու արտատրուի կ՚ուխտաւորին դէպ ի ծով
Հշտապումով երկիւղած:

Թէ իսկ խաւարն ամպերով
Ճգնի խլացել անոնց ակին խորքը խոով՝
Անոնք դարձեալ մորմակուած մուխ երազէն՝
Յայթիոններով կը վազեն:

Ու ծագող լույն ալ այգուն
Իրենց խանդին չի սաղրեր նոր յայտնութիւն.
Անոնք երբեք չեն սիրեր այն ծիլանին՝
Զոր արեւէն կը հագնին,

Այլ ցօղերու թօթափումովն յորդազեղ
Կը ցլտուեն զայն ամէն ոի,
Աւաղանքի մ՚իսկ չըզգալով վիշան՝ այդ զեխ
Ցնդումներէն մարգարտի:

Ո՛նչ մըրըիկ մ՚ահագին
Ռոնի կ՚մատնէ զանոնք այդ խօլ վըտանգին,
Մինչ չի խաղեր սիւքի մը մատն իսկ՝ անհուն
Քաոսունքն իրենց մագերուն:

Կա՛յ Աչք մ՚արդեօք որ նայի
Անոնց պարին ու պըչբանքին ամայի . . .
Բայց իրենք ալ չունին նայուածք մ՚իսկ անփոյթ
Դէպ ի կամարը կապոյտ:

Տե՛ս, խաղամքեր ունայնացում մ՚իրենցմով
Կ՚արժէ զաղտնիքը վերին.
Կը թուին լըսել ծայնի մը կոչն ապահով,
Հարկ է անսալ հրաւէրին:

Բ.

«Գնաց ի տովիտս Աղտիցն»:
(Բ. Մնաց. ՝Ը. 11:)

Կ՚երթան ափունքն այն հեռու՝
Աղի՝ կուպրի հետ գիրկընդխառն օրուելու.
Ու խարանուած հին պատիժէն Սոդոմին՝
Ծըծումքի հոտ կը քրտնին:

Իրենց անդունդը քիմիան
Սրբավայրի մ՚ունէր խորշերն անսահման՝

Սե՛ռն ու մաքուր, մինչ բախտին դաւն ու ցանցեր
Հոն Աղտից վիհն են բացեր:

Պատրանքի զոհ մ՚են իրենք.-
Վեհ տեսիլքո՛վը Յորմուրդի մը տօնին
Ուխտի ջահի կնքատուներն այդ ամենուն
Հոն մահատիպ կը դեղնին:

Անոնք լեզուն են Տամոկ
Կեանքի կրծուին՝ որուն չիկայ յաղթանակ,
Ու լո՛ւռ կ՚թաղուին լոյծ կապարի մը ներքեւ՝
Անյիշատակ՝ անարեւ:

Գիտեն ասկայն Տաւաւսալ՝
Թէ ո՛չ մէկ ուժ պիտի կրնար վերջ մը տալ
Իրենց ակին մօտ խաղցուած մեծ դերին՝
Որուն անդարձ կը փարին . . .

Մ՚վ սիրական Նայեաղներ,
Որ պաշտումով կ՚ընտրէք բագին կամ՝ կրկէս,
Իցի՛ ձեզմէ մին շիթ մ՚ալ ի՛մ արցունքէս
Իր ցօղերուն հետ խառնէր . . .

*

Մեռելութեան եզերքին մօտն ենք արդ,
Ուր դեռ Գումարն աճիւններով կը ծխայ . . .
Բայց ո՞ւր է վիհն որ կ՚ընկլուզէր ամէն ինչ
Մոռացումով մը քնաջինջ:

Տե՛ս, շունչ՝ շարժում՝ կ՚ոգեւորեն ծոմն Աղտից.
Կը ծաղկէ դէմքն անոր՝ ժլատիտ մ՚ալ անքիծ,
Ու ծրփանքներն համբոյրներով տարփածին
Կը ծծեն շուրթն աւազին:

Ամբողջ գիշերն իրն են աստղերն այդ ամէն,
Թէթի մը չունի երկինքի գոռ ցաւումէն.
Եւ իբր լզգոյշ աւանդապահ՝ ինքն անքուն
Կը հլսկէ իր գանձերուն:

Բան մը մնաած չէ այս Մեռեալ ծովին մէջ.
Յաւիտի բոլոր ուխտերը հոս կ'ըզբօսանուն . . .
Շունչ ու շարժում՝ ժըպիտ՝ համբոյր՝ սիրտ արթուն
Չէ՞ որ մահուան ուրացութիւնն են անվերջ:

Սրսիրտի ոմ հեղեղներ Թանկագին,
Ալ չեմ ատրջար. օն, տարրացէք դուք անոր,
Որ մէջ Թագուն պիտի գտնէք կեանք մը նոր,
Թերեւս հեգնանքը ձեր ապրած կարճ կեանքին:

Ան որ երբեմն աղի արձանը կերտեց՝
Իբր "յիշատակը անմնադառն հոգիին,,՝
Որչափ անեղծ պիտի պահէ զձեզ ինքնին,
Մ'վ Հառատրի հոգիներ մեծ:

1924 ԵԼԻՇԷ ԱՐՋ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Նորին Ամենապատուութեան Լըքոնթ տը Լիւէ հերու Թարգմանած "Երկնքի ղապտեղը„ խորագրով քերթուածին մէջ "անդեմ կը ցնորի„ն կարդալ "անդեմքը ցնորի„:

Ծ. ԹԷՕ.

Ընդայնումն ու գիտութեան հերոսները զոհում են ուն ու տեղ, մինչեւ վերջին շունչ գործում, յաճախ անօթի մնում, հալածուում եւ մեռնում՝ յանուն իրանց նպատակի: Մարդիկ նրանց "խենթ„ են անուանում, ցնորուած, վատասերուած համարում: Եւ սակայն այդ իսկ խենթերն ու ցնորուածներն են որոնց գիւտերի վրայ են ամրանում մեր այժմեան համեմատական լաւ կեանքի միջոցները, — Ամէն դաղափար զոհ է պահանջում:

ՎՐԹ. ՓԱՓԱԶՅԱՆ

Կեանքը մշակութային ալեկոծութիւն է մեր ակնկալութեանց:

Ա. ՏԻՄՄ

ԼԵԶՈՒԱՊԱՇԿԱՐ-ի տարբը 1850ական թուականէն կ'սկսի: "Ընծիւ վաստպուրականի"ի մէջ Խրիմեան, "Եւրոպա"ի մէջ Միսիթարեանք, "Բանասէր"ի մէջ Ե. Հիւսարեան, "Նոյեան Աղաւնի", "Մասեաց Աղաւնի" եւ ուրիշներ այս տարբով զբաղած են: 1851ին Գ. Օտեանի գրքոյկը, 53ին ալ Ռուսինեանի Ուղղախօսութիւնը ապացուցած են պայքարը, որ 1874-1878 շրջանին մտացած է նոր թափ՝ Զեքայի Գրական Փորձերու հրատարակութեամբ (1874) ընտրողական աշխատնաթարով, որուն գաղափարը 2 տարի առաջ արդէն մէջտեղ նետուած էր եւ դուռ բացած լրագրական թունդ վէճի մը, մասնակցութեամբ նոյն ատենի պոլսահայ բոլոր գրողներուն: Սիպիլ "Անահիտ" ծածկանունեամբ պետն էր Գրաբարեանց, Քէշեան ալ՝ Աշխարհաբարեանց "Ըրամկազդ" ծածկանունեամբ: Բազմահմուտ Գարագաշ եւս խառնուեցաւ վէճին, մինչ Եղիա երկու լեզուները կը պաշտպանէր հաւասարապէս: Բ. վարագոյրը՝ շրջանն է "Հայրենիք"-ի (1891–1894), ան պայքար բացաւ մեր դպրոցներուն մէջ գրաբարի ուսուցման դէմ եւ բուռն կերպով ամբաւոծուեցաւ "Արեւելք"ի ամրոցէն: Փնտզեան, նաեւ Զօհրապ-Աատուրի "Մասիս"ը խառնուեցան նոյն Լեզուապայքարին, հեղինակաւոր անձանց կարծիքին դիմում ընելով. եւ այս նոյաւ վերջին վարագոյրը: – Ռակեդարեան լեզուի երբեմնի ջերմեռանդ խնկարկուներ – Գարագաշ. Գուրգէն, Պէրպէրեան, Ասքանազ, Ռուբիկեան, Թիրեաքեան Խան, Ելբէնճեան, Թ. Ճէմեան եւ այլք — երբ անհետացած են հայ հորիզոնէն՝ "մեռեալ լեզու"ն յարուցանելու իրենց երազին հետ, հետաքրքրական նկատեցինք մեր ընթերցողներուն պահ մը լսելի դարձնել անոնցմէ երկուքին ձայները ահա՝ իրենց նախասիրած հոլերէնով: Ջոյգ մը անտիպ նամակներ են ատոնք՝ որոնց մէջ Ե. Թիրեաքեան Խան եւ Տ. Ելբէնճեան այնքան ճոռոմաբանէն կը պարզին անըստերիւր դատաստաններն հայ լեզուի եւ հայ գրականութեան մասին:

Ծ. Թէր.

—

ՀԱՅ ԼԵԶՈՒ

(ԳՐԱԲԱՐ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ)

Առ պ. Տիգրան Ելբէնճեան,

.. Գովեմ նախ զերեւոյն քո ի գրական հրատարակի յոր, որպէս յիշեսդ, յաճախ յորդոր լինէի քեզ. զի ամբարել գանձս եւ չվայելել եւ ջոգալ թոյլ վայելել յայնս՝ անիթաւել է անձին եւ այլոց, որոմ եւ ի դէպ գայ առացուածն ճրագի լուցելոյ եւ թագուցելոյ ընդ գրուանաւ:

գոլեմ, երկրորդ, զանկախութիւն մտաց քոց առ ոչինչ գրել զհալածանս, զնախատինս եւ զապգի ապգի վերադիրս պահեալս այնոցիկ որ սիրելութիւն ինչ զհնոյն ի սրտի պահեն տակաւին։ Ո՛վ փոփոխութեան եւ յեղաշրջութեանգաղափարաց, ցածուցեալ են այժմ կիրք եւ խաղաղացեալ հանդարտեալ փոթորիկք, գէթ ի համատարած երեսս Ովկիանու, զի են դեռ եւս լիճք ինչ եւ լճակք խորշացեալք յորս դոյլն ինչ սոյլ հողմոյ շառաչիւն մեծ յարուցանէ, այլ զոր գիտեն անձուկ սահմանք անդէն եւ անդ հեղձուցանել։ Այո՛, խաղաղութիւն է այժմ եւ ոչ եւս գղջին Տիտանք եւ Տիտանեանք, զի առողջ բանավարութիւն եւ ժամանակ եւ խելամտութիւն եւ փորձ իսկ իրաց եւ դրական ծանօթութիւնք լեզուաբանականն օրինաց ի վերայ հասեալ լուսաւորեցին զմիտս, հնոց ցուցին զմոլորութիւն իւրեանց ի յամառել պնդել ի հաւատս յարուցանելոյ զմեռեալն, եւ նորոց՝ զչափազանցութիւն իւրեանց ի մերժել վանել զամենայն որ ինչ միջնգամայն զհնոյն կրէին զնշմարանս։ Եւ եթէ տակաւին չափ ինչ արդար եւ վայելուչ չերեւի ի միջի, այլ սակայն տեսանեմք զի զգուշաւոր գրիչք գիտեն ընտրել ընդ մէջ հնոյն եւ նորոյն, առնուլ ՛ոպէս եւ ՛ոչափ պարտն է ի հնոյն եւ պահել զոր ինչ պատշաճն իցէ, ի նորումն։ Որ ինչ ըստ այս արդար չափն ելանէ, այն խոտորումն է եւ չափազանցութիւն, եթէ յառաւելն եւ եթէ ի նուազն, եւ յայս իսկ միտս, կարծեմ, իմանալի է այսօր որ գրաբառեանն կոչի յորջորջումն կամ աշխարհաբառեան. զի բարձաւ, ի սպառ բարձաւ ի միջի ըմբռնումն այն վա-

Տիգրան Ելքիւմեան

ղեմի որ գգրաբառն կենդանացուցանել ձգտէր եւ ջանայր, զոյց եւ հմուտն Մ. գարագաշ գվերջին ճակատամարտն մղեաց եւ լռեաց: Լռեաց եւ գրաբառն: Եւ չէր մարթ այլապէս լինել, զի հին աշխարհի մտածութիւնք՝ իւք եւ անց եւ արուեստք եւ տարազք եւ բարք եւ կենցաղ եւ տիպք բանից եւ գարձուածք եւ կերպարանք ոչ եւս պատշաճէին նոր կենաց, նոր գաղափարաց եւ նորանոր պիտոյից: Հարկ էր հնոյն տեղի տալ որպէս եւ ետ իսկ: Եւ այս ոչ միայն առ մեզ, այլ առ համօրէն ամենայն ազգս եւ լեզուս ստուգի եւ աւելորդ է ինձ կրկնել աստ, ի ձանձրոյն լսելեացդ, զյաճախակի կրկնեալ եւ յեղյեղեալ զբնախօսական օրէնսն որ զայս արդիւնս ծնանին զոյց եւ ոչ ոք յուրաստ կայ այսօր: Ա՛յլ աշխարհ, այլ ազգ, այլ լեզու, էիք վրիպել ճշմարտութեանն:

Թողեալ գգրաբառն եւ զաշխարհաբառն խտրութիւնս, ի նոյն իսկ ի գրաբառին ե՛կ մատիցուք ի քննին եթէ զոր առհասարակ գրաբառն կոչեմք այսօր, այնու զի զանազանի յաշխարհաբառէ, այն իսկ է արդեօք որ առ Թարգմանչօքն էր ի Ե. դարու: — Ո՛չ բնաւ: Երեւեցան, այո, ի միջի Մխիթարեան Հարց, մանեագիրք հզօրք՝ հմուտք եւ ճարտարք որք յաջողեցան վայելչապէս ի կիր արկանել զհինն զայն զբարբառ, այլ չզօրեցին երբեք խլրտել յառաջ կոչել զանխլիրտն՝ զանշարժն այն զԵ. դարն յոյնս վաղ իսկ քարացեալ արձանացեալ էին ազգ եւ աշխարհ եւ լեզու: Նոր իմն ծնունդ երեւեցաւ ի միջի, գրաբառ նոր, որ յոյժ գեղեցիկ էր յատգի իւրում եւ ի սեռի, որ քաղցրանայր ի քիմս մեր, այլ սակայն չէր որ ինչ էրն առ հնովք: Նոր շունչ կենդանութեան էր ի սմա որ ոչ այն էր որ ոգեւորէրն զհինն: Մի՛ ընդ վայր զանձինս եւ զմիմեանս խաբեսցուք եւ մի՛ կուսակցական ոգւով եւ կրիւք եւ տղայամտական յոխորտանօք, որպէս զօրինակն ամօք ինչ յառաջ տեսաք, զճշմարտութիւն խափանեսցուք: Ոչ ոք գրեաց եւ ոչ ոք ի մէնջ կարիցէ գրել յայն լեզու յոր Ե. դարու գրիչք գրեցին, գէթ այնու ազատութեամբ եւ համարձակութեամբ ոչ իսկ վիեննական Հարք որք այնչափ փութով եւ խնամով զհանգամանս եւ զզանազանութիւնս լեզուի այնր դարու ի վեր հանին:

Ընդ՚ըր — Զի փակեալ էր ի սպառ շրջանն այն եւ այլ

իմն եղանակաւ եւ կարգաւ խորհէին նոքա, կարի տարբեր ի մերոցն, եւ այլ նիւթս եւ աշխատութիւնս եւ կարիս եւ ձգտմունս ունէին առաջի: Եւս եւ նոքին ինքեանք էին տեարք եւ վարիչք լեզուի, որ զնիւթս ի հանքաց հատանէին եւ ճարտարապետէին. ի պակասել իմիք ուրեք, այլ իմն ինչ նոյնհետայն կերտէին եւ ի տեղի դնէին. ոչ ուժք համարս ունէին տալ, բայց միայն ճաշակի իւրեանց եւ գիտութեան: Խոկ մեզ զկնի եկելոցս, ոչ այսպէս. նիւթ զնոյն պարտ է մեզ ի կիր արկանել որ ինչ ի շինուածս նոցա տեսանի. ազգ եւ ոճ ճարտարապետութեան՝ նոյն, թէպէտ եւ վաղու եւս փոփոխեալ շրջեալ իցէ նոյն ոճն եւ եղանակն. ոչ ուժք իշխանութիւն է համալձակել ի նոր ինչ եւ յարդի. պարտիմք նորագոյն մտածութեանց զհնագոյն հանդերձս զգեցուցանել, որպէս ի թատերավայրս: Ատի է ահա անչափակցութիւն եւ անհանգիստութիւն հնոյն եւ նորոյս. ամենայն ինչ մեր՝ նոցայն է, այլ հոգին որ ի նոցայն է՝ չիք առ մեզ: Եւ չէ մարթ զհոգին զայն ի մեզ դարձուցանել, զի վերացաւ նա եւ այլ իմն հոգի նոր փոխանակեաց ի տեղի:

Մի ինչ ի վերաւորան ուրուք համարիցի, զոր ինչ ասեմն, զի ճշմարտութիւն ակներեւ է որոց աչս ունիցին տեսանելոյ, զոր եւ հզօրագոյնք իսկ յարդի մատենագրաց խոստովանին եւ շնորհեն: Ապա, մի զբնութեան կարգս եւ զօրէնս բռնադատեսցուք շրջել, մի ինչ խնդրեսցուք ի նմանէ տալ մեզ զոր անկարողն է տալ, այլ գոհասցուք որով ունիմքն եւ կարեմքն: Յաւիտեան տուրբ եւ պաշտելի է մեզ հնոցն աւանդ, սիրելի եւ գովելի եւ յետնոցն վաստակք. զերկոսին իսկ վայելեմք երախտագիտաբար, այլ մեր ամենայն ջանք եւ միտք պարտին այսուհետեւ լինել վասն մանկանն որ հետ գնեսէ եւ օր ըստ օրէ աճէ եւ զօրանայ: Նորոյս անեմ աշխարհս-գրաբարեանս բարբառոյ որ ի ձեռն ջանից եւ վաստակոց բազմարդիւն գրչաց արդ իսկ վազս առնու եւ ի հանդէս գայ բազմադիմի առաւելութեամբք. միայն թէ չափ գիտիցեն դնել ոմանք ծայրայեղութեանց իւրեանց: — Ի վախճան բանիս, զի՞ է զի, երկոքին իսկ համոզմամբ ի նորն կոյս միտեալ, հնովն վարիմք երբեմն. — քանզի այնչափ կուռ եւ ամուր հաստատեալ է իշխանութիւն նորոյս զի չիք այլ եւս երկիւղ ուստեք նմա թէ տեղանիցէ ոք: Երկրորդ անգամ զի իւրաքանչիւր ումեք հայրերոյ

ներեալ է, իրաւունք եւս են զհին արուեստն երբեմն ի կիր առնուլ, գէթ առ ի զբօսանս, որպէս է մերս, եւ այս իսկ, կարծեմ, պաշտօն տանել է նախնեաց։

Ընկալ ընդ հին յիշատակս եւ զնորոգեալ սէր որոյ միշտ եղեւ քեզ բարեացակամ

Նիւ Եորք, 1908 Փետր. Ց. ԹԻՐԵԱՔԵԱՆ

Մեծամեծար տէր Յարութիւն Թիրեաքեան խան
Սիրելի բարեկամ իմ, այլովքն հանդերձ

. . Ա՛յլ եւ իմ վաղու եւս տեսեալ էր ի տէրդ պատուական եւանդուածն սքանչելի առ նոյն դպրութիւնս, եւ վկայեմ աստղտին զի եւանդուածն հոգւոյ առ գեղեցիկն մտաւոր՝ որ թերեւս զկէս աւուրց կենաց իմոց գրաւեալ կալեալ է, նոյն ինքն առ քեզ շահեալ տիրեալ է մեծի կիսոյ աւուրց կենաց քոց։ Եւ եթէ սակաւուն զսակաւն, եւ բազմին զբազումն զհետ բերել օրէն իցէ, ասացուք՝ զի սակաւ աւուրքն իմ սակաւ արդիւնս, իսկ բազում աւուրքն քո բազում արդիւնս արարին։ Եւ չեն բնաւ զարմանք զի բնակութիւն քո յաշխարհ հեռի յոյժ, որ գուցէ զանյիշատակութիւն նուիրական աւանդից արկանելոց էր ի միտս այլոյ որոյ եւ իցէ ուրուք, ի քեզ՝ որ հնովքն եւ հայրենեօքն համակեալ ես, ոչ իւիք կարացեալ է եղծանել զազնուական յիշատակս։ — Ա՛յլ եթէ սէր հոգւոյ ոչ ի սպառ շիջանի, որպէս ասէ տէրդ, սակայն օրէնք եւ պայմանք նիւթոյ եւ աշխարհակիրն կարեաց քաջ մարթեն ջատել եւս ամենայն գեղեցիկ ըղձից հոգւոյ։ Իմ վաղուց հասեալ է թէ որ զաշխարհի իւրոք գայցեն, նոցա չմարթի ժամանել ի կէտ վարդապետական, զի նիւթն եւ շահից հայթայթանք ընկիճեալ կան նոցա ի ճանապարհի

Տքթ. Ց. Թիրեաքեան խան

խորագոյն եւ բարձրագոյն ուսմանց: Քանի՛ իցեն՝ որ ի վերին ի վարդապետական կէտ անդր դէմ եդեալ ընթանայցեն, այլ հաւիւ ոք ուրեք ժամանէ յայն, իմա՛ այն ոք՝ որ ոչ արարս առնիցէ: Ճշմարիտ է առակն որ ասէ՝ Թէ որ զերկու ինչ իրաց միանգամայն բուռն հարկանիցէ, եւ զմին եւս ի բուռն ունել կարասցէ ոչ:

Կարի ուրախ եղէ, Տէր, զի գրեցերդ առ իս ի հին լեզու. ինձ ոչ էր այդմ այլուստեք ակն ունել: — Կասկածես իմն զի դատարկանալդ քո ընդ երկար ի հրահանգաց այնր լեզուի՝ բազում առաւելութիւնս բարձեալ իցէ ի քէն: Ա՛յլ վտուձ արդեանցն այլազգ վկայէ. ոչ ուրեք նշմարեմ ի Թղթին քում տկարութիւն այդպիսի: Որ ինչ կայրն քո ի յառաջն՝ զայն պնդով պահպանեալ է քո: — Տիրական մտաց իմոց գրեա զնիշխելն գրել ի լեզու նախնեաց ի ժամանակիս յորում եմք: Արդարեւ եթէ ոչ տիրական՝ սակայն գոնեայ յանդուգն մտաց է այն: "Վարժապետ" "պատուելի" "տիրացու" անուանքդ եդեալ երբեմն որոց գրէինն ի նոյն լեզու՝ Թէպէտ եւ արդ եւս լսին ուրեք, սակայն ոչ յաճախագոյն որպէս երբեմն: Այժմ զի բանքդ բազում անգամ յեղյեղեալք մաշեալ են այլ եւս եւ Թափեալ ի գունոյ, եւ կարմր զի նորագոյն անուանադիրքն գիտեն զի առ այժմու վարժապետն չգնան բանք:

Ի բողոքոց անտի որք հարկանին զհին հայերէնէ՝ յիշեցից առ տեղեաւն զնորագոյնն եւ անցից, որով Թերեւս եւ յագուրդ տաց հետաքրքիր մտաց բարեկամիդ իմոյ, որ յայնչափ հեռաստանէ լանդրէ գիտել զմեր իրս: — Երկու ոմանք ի լրագիր ուրեք գրեցին Թէ "քահանայրդ դարու մէջ գրաբար գրուելուն համամիտ չենք": Քաջ է, սակայն կարծեմ Թէ պարտ է ճշգրտել զմիտս բանիդ: Ո՞վ յառաջադրեաց նոցա մատենագրել հին հայերէնիւ ի քահանայրդ դարու աստ: Զգտաւ ոք ուրեք առ մեզ որ փոխն փորձեաց հաստատել զհինն ի տեղի նորոյն, եւ ոչ երեւեցաւ յառնւս մեր բովանդակութիւն մի հնաբարբառ մատենագրութեան՝ որում բանընդդէմ լինել պատճառախնդիրքն պատճառին, ասացեալ բամ համամիտ չեմ: Հատակոտորք քանի մի հին լեզուաւ ի պաշտի նորաբարբառ մատենագրութեանս չառնեն ինչ. եւ աւելի բանք են ասելն՝ Թէ ահա ի դարու աստ ի նորում հինն ի հանդէս մտանէ: Երկոքին դատախազքն զորոց բանքս են՝ մի ի

միօջէ, այլ մանաւանդ երկրորդն յառաջնմէն յարիշտակեալ զբանն՝ որ թերեւս նոցա մեծի իմաստութեան թուի, ջանան հնարին տալ կարծիս որոց զլրագիրս ընթեռնուն, թէ մանր մանր ինչ ճաշակք հնոյ հայերէնին՝ մատենագրութիւն մի ողջ բովանդակ իցեն, եւ յաճախութեամբն երեւելով ի գրագիտական հանդէսս, խանգարիցեն զնորն, եւ զկրաւունս նորա բռնաբարիցեն։ — Ո՛չ այդպէս։ Ո՞վ պատմեաց նոցա թէ պարապելն սակաւ մի ի հինն՝ զանց առնել է զնորովն. եւ կամ գրագէտ ոք որ մերթ հնովն պաշտիցի, միթէ պատուիրիցէ՞ նովին գործովն՝ բառնալ թողուլ զնորն, եւ զհինն ի տեղւոջ տնկել։ Մանկանց տղայոց անգամ յայտնի է թէ հատածք ինչ հնաբարբառք զրոս ի գրի ճարտարն հարկանիցէ, ոչ են հրամանք կամ թելադրութիւնք ի նմանէ կուսէ առ համօրէն ամենայն գրագէտս ազգին։ — Կերպարանին իմն գատիչքն տրտմել հոգալ վասն անպատեհութեանց հնոյն ի նոր այսր ի ներքս խառնելոյ. այլ ո՛չ իրաւամբք եւ ո՛չ ճշմարտութեամբ են գոյն հոգք եւ կոծիք նոցա. արտասուքն նոցա՝ կոկորդիլեայ արտասուք են։ Որ գրիցէ էջս քանի մի նախնեաց լեզուաւ, վաղվաղակի գիր ձեռաւս ի վերայ գլխոյ նորա դնի զրաբարեանն անուն, որ առհասարակ զառնէ թշնամւոյ աշխարհաբար լեզուիս յայտ առնէ։ Սակայն, որպէս ասէ բարեկամդ իմ ի թղթի իւրում, այժմ անունդ ո՛չ յայն միտս իմանալի է, յոր առնոյր երբեմն որեարն գրագէտ։ Նաեւ կարծեմ թէ այլ է զրաբարեանն որոյ վաղուց բարձեալ է աթոռն ի միջոյ գրագիտաց, եւ այլ զրաբարազէտն՝ որ միշտ ունիցի զտեղի իւր ի մէջ նոցա։ Արդարեւ եղեն երբեմն ոմանք որք պահանջեցին հաստատել զզրաբարն եթէ ոչ ի խօսս եւ ի հասարակաց պէտս, սակայն գոնեայ ի բարձրագոյն մատենագրութեան։ Այլ այն պահանջումն նոցա յանհնարից ինչ եւ հակառակ լեզուագիտական օրինաց լինել յանդիմանեցաւ ի ժամանակին, եւ առ մեօք բնաւ եւ լռեաց դադարեաց պահանջումնն։ — Զայսոսիկ յիշեա եւ բարեկամդ իմ ի քում թղթին։ — Համայն եւ այնպէս պարտ է յիշեցուցանել ոմանց եթէ ոչ աշխարհաբարութիւնքն միայն եղեն որք խախտեցին զթիւր կարծիս մշտնջենաւորական լինելոյ հնութեանն կերպարանաց ի մարդկային լեզուի, այլ եւ ոմանք ի խորաքնին զրաբարագիտաց, մանաւանդ նշանաւորն ի նոսա Այտընեանն, զնոյն

եւ զնման կարծիս՝ որպիսի ինչ աշխարհաբարեանցն էր՝ ի մէջ մատուցին: Սակայն դոյն լեզու գիտական վերիպակ հնոց ոչ առ եղեւանէ նոցա միայն եղեւ. այլ արդ եւ մեզ իսկ, որ չեղաք եւ չեմք ինչ կցորդ ի մեզ նոցա, լինի վնասակար: Զի ոմանք յարդեաց խնդրեն տակաւին ընտրել որոշել հինս եւ նորս ի գրաբէտս ժամանակիս, նշմարել ի նոսա կողմանս եւ հատուածս թիւնս. միանգամայն ասացեալ՝ կամին իմն տալ խտրոց ի մէջ ոմանց եւ ի մէջ ոմանց, եւ հնարեն երբեք երբեք յօգուտ իւրեանցն անուանեալ կողմանն արկանել զնին եպերն զրաբարեանց, մինչդեռ ոչ եւս են արդեամբք դոյնպիսի կողմանք եւ եպերք ի միջի: — Ցայտնի է զի կողմանս սուտս ստեղծանեն սոքա, զի իցէ եթէ չհաճեսցի հայերէնագէտն ընդ խառնութիւնս լեզուի սոցա, մարթ իցէ սոցա յանդիման հարկանել զնա կամ զկողմն նորա, եւ ի մէջ անցեալ աղաղակել. "այլ դու հնամոլ, յետադիմող, գրաբարեան„ հանդերձ այլովք բազմօք: — Ա յդմ իմն ուշ առնեն դոքա. եւ զմուտան նախնեաց լեզուին բնաւ իսկ անհաղորդս կամին կարծեցուցանել նոր լեզուի եւ նոր մտաց: Հայերէնագէտն, ըստ սոցա բառիցդ, մարդ ոմն է ի մարդկանէ, որոյ բնակաւոր անշարժութիւն մտացն ոչ երբեք յառաջադէմն նկրտեալ է, նաեւ ոչ իսկ քայլ մի յառաջ փոխեալ ի մեծի մտաւորն զարգացման արդի մարդկութեանս: Հայթայթանօք ասեն զայդ. զի յորժամ յետամտութեանն կարծիք ի ներքս մտանիցեն, նոյնժամայն եւ հնագէտ գիտութիւնն լեզուի անշնորհ առնիցի, եւ ինքեանք նոր նորաստեղծ ընաշխարհիկ միտք երեւեսցին: Սակայն, հակառակ բարբանջանացդ, գիտութիւնն հին հայերէնի ոչ անման է ի լուսոյ արդի լեզուագիտութեան, եւ իրաւագէտ է իրաւանց մտաց յառաջադէմ մարդկութեան, եւ յարգէ վպատճառան հաւանութեան եւ զպէսպէս իմացուածս զորս գարն նոր ընծայեցուցանէ ի ջատագովութիւն այլակերպութեան նորոյ ոճոյն, որ ոչ միայն ի բնութեան լեզուաց եւ մտաւորն կենաց, այլ եւ յամենայն արարածս բնութեան՝ յորս է խլրտումն վերադոյ՝ եւս երեւի: Եւ այս ընդարձակութիւն ծանօթութեանց յորս լեզուագէտն մեռեալ է, ի բնութենէ իսկ իրացն է. զի գիտութիւնն անուն ընդ հնոյն եւ զնորն, ընդ հետաւորին եւ զմօտաւորն յինքն ընդգրկեալ ունի: — Ցաւէ ինձ զի անարժան բարուրք ի կեր-

պարանս ճշմարտութեան ի ձեռն արդեաց ոմանց սպրդին մտանեն ի խնդիրս ճառից լեզուի եւ դպրութեան, իմա՛ ի բարոյական խնդիրս, եւ աշնուագոյն եւ բարձրական իորհուրդք մտաց ի խոնարհ տողին: Ցաւել եւս՝ զի որ մեծամեծան կոտորեն ի գոյն խընդիրս, չճանաչեն առհասարակ ոչ միայն եւ յոլտ մի գՀնոյն, այլ եւ ի նորն՝ յոր պարծին՝ չեն որպէս արժանն է կուռ եւ կոխ: Ջէն ի ձեռս առեալ միշտ գվարդապետութեան փոփոխելոյ լեզուաց, զոր մեծագոյն քննիչք մարդկեղէնն բարբառոյ յԱրատիոսէ եւ այսր մինչեւ ցիմաստունս գերմանացւոց ազգին ընծայեցուցին, դոքա հանապազ զամենայն յողդողդութիւնս անհմտութեան իւրեանց ըստ բնական այդմ օրինաց շրջելոյ լեզուաց մեկնեն, որ ոչ այլ ինչ է՝ բայց եթէ շփոթել գգործ խակագործութեան տգիտին ընդ օրինաւորն գործոյ ժամանակին՝ որ վարէ զբախտ ամենայն լեզուաց եթէ ի բանն եւ եթէ ի գիրն: Սակայն կարծեմ, սիրելի բարեկամ, եթէ օրէնքդ փոփոխելոյ լեզուաց ոչ ամուր ապաստանի են տգիտութեան, եւ ոչ անմտի ստացուածք էցեն ազնուական բարբառն, ընդ որում օրէն էցէ նմա կատակել եւ խաղալ որպէս եւ իւր կամք էցեն:

Ճարտար գիտէ բազմահմուտ բարեկամդ իմ եթէ ժամանակն փոփոխիչ եւ կարգիչ պայմանաց եւ հանգամանաց մարդկային լեզուի ոչ յանկարծօրէն եւ վայրկենէ ի վայրկեան յեղյեղու զարարն եւ զտարերս նորա, այլ զամենայն կարի երկայնմտութեամբ եւ ըստ այլեւայլ պիտոյից եւ տեսչութեանց եւ կշիռ խառնուածով յօրինեալ կարգէ ի նմա: Եւ բնութիւն, որոյ գոգ իմն իմաստակիր մտաւորութիւն է, առանց զգացուցանելոյ առնէ զոր առնէն, որպէս զի իւրոց արուեստիցն եւ արարածոցն ոչ դիւրաւ հասանեն որք ի զնին կայցեն իւրոց հանդիսից: Վազվազելն եւ ոստնուլ ոչ ըստ կարգաց նորա է, զի մեծագոյն ինչ չափք ժամանակաց են նորա: Սոյն չափք կամ շրջանք ժամանակաց յոր նայն գործէ մեղմական յառաջգացութեամբ, վայրկենօք եւ րոպէիւք հաշուին առ թեթեւամիտ գրիչս, որոց եւ վայրկեանն իսկ շատ է յօցտել եւ ի ցրել զայն ինչ՝ որում թերեւս երկայնատուլք սահմանեալ էին ի բնութենէ: — Փոփոխելն թէպէտ եւ ի համակերտս օրինաւոր կարգ իրաց է՝ իբրեւ գարմանիչ եւ կեանդանապահ մաշական եւ անցական էոց, այլ սակայն ոչ ինքն յին-

քեան վախճանական դիտաւորութիւն է, այլ է միջնորդ մի եւեթ՝ որոյ առանձին իմն օրինակ է գործելոյ, եւ ի գործելն՝ ոչ վրապետ է անձին՝ այլ ձգի միայն ի պահպանութիւն զօրութեան եւ ի մշտնջենաւորութիւն կենաց կենդանացու արարածոցն: Շարժնոցն եւ վուխոխելեացն շարժել ի ձեռն ազդական իրիք զօրութեան՝ արդարեւ կենդանութեան նշանակ է, եւ թերեւս առաջին պայման ծնանելոյ եւ արդիւնս ծնուցանելոյ, որում ուժգնութեամբ վկայ է եւ իմաստուն բարեկամդ իմ: Ալ չգիտեմ ղինչ անւկարգն եւ խռով շարժումն վճարիցէ ի լանդիրս լեզուի, ուր ընդ շարժելոյն եւ կենդանութեան պիտի միտք եւ խորհուրդ եւ կարգ եւ կատարումն եւ հաստատութիւն, զոր եւ փիլիսոփայութիւնն լեզուի եւ խօսելեացն եւ գրելեացն պէտքն ստիպաւ պահանջեն: Սոփեստէան լեզուի որ յաճախութեամբ երեւի առ մեօք, բայցւմ ինչ յանձնէ ճարտարէ՝ վասն ճարտար երեւելոյ միայն, եւ նորաձեւս անզադար նորոգէ՝ վասն նոր երեւելոյ միայն. եւ առնէ զայդոսիկ՝ առ ի չգիտելոյ թէ կամք այս կամ այն անուան ի փուխոխութիւնս լեզուաց ոչ են հրաւիրեալ ի գործակցութիւն ժամանակին՝ որ ոչ յումեքէ հարցանէ խորհուրդ: Տգէտն խորհրդոց էանալոյ եւ աճման եւ նուազելոյ եւ վերստին նորոգելոյ մարդկային խօսից, կարծէ եթէ ինքն եւ նմանիքն իւր բազում ինչ նպաստ եղեն ի նոյնս. վասն որոյ եւ տէր եւ իշխան լեզուի զանձն համարէ, եւ շատ ինչ քան զճշմարիտ լեզուագէտն առնու դնէ, յաւելու եւ յապաւէ, զի տգիտի յաճախագոյն պէտք ընդ առաջ ելանեն քան այնմ որ տեղեկագոյն է լեզուին: Զքաւտրեսցի յաճախ ձեւն լեզուին առ կարօտութիւնս տխմարին յանհնարս մտելոյ, եւ զնա յանձուկ արկցէ. եւ նա ի կարւոջ ժամանակին խորտակեսցէ եւ փուխոխեսցէ զամենայն դաշինս լեզուին՝ զի լեցի նմա ընդ արձակն գնալ: Ալ ոչ ամենայն փուխոխումն շինութիւն է ւիշտ, այլ է երբեք զի քակումն է: Պարտ է ուսուցանել ոմանց թէ ի լեզուս իւրաքանչիւր ազգաց են ինչ որք եթէ փուխոխեսցին կամ բառնայցին՝ չեն վնաս, եւ են՝ որոց փուխոխումն կամ բառնումն բազում վնաս առնէ, մանաւանդ յորժամ կամք ւեցեն բառնալ ինչ ինչ որ չեւ եւս են անպիտանացեալ, այլ տակաւին յաստուղ ւեցեն: Զօրութիւն է լեզուն, եւ չխափանի բնի. եւ զի որ զօրութիւնն է՝ պարտի զի ազդեցուցանիցէ զազդումն իւր ցո՛ր

ժամ եւ ցոր վայր բաւական իցէ, ապա ուրեմն եւ ի վատնլն իւրում ինքնին անձամբ անձին սահմանեսցէ սահման, եւ ընդ վտքու ամիսուիեսցի, առանց ուրուք բռնադատելոյ: Մարթ է թողուլ լքանել զարտաքին զարդս եւ զչբնաւոր կերպարանս եւնթ արուեստական լեզուի. այլ են եւ սեպհականութիւնք՝ զորս չմարթի դիւրաւ տալ ի դուրս (inaliénable): Սոքա երեւեցուցանեն զտնկակից միտուիեսնս եւ զօրինակ խորհելոյ եւ զհոգեւոստական պայմանս եւ զխորին նկարագիրս եւ զգնել եւ զգոյնս երեսաց ժողովրդեան միջ, որոց յայլազգին ընչել՝ աղաւաղումն է բնւն բնակ ոգւոյ եւ սերտն հանճարոյ ազգին եւ տակին: Ջայստսիկ սոփեստէան լեզուի չհաշուէ չգրէ ինչ, եւ յոր եւ իցէ նուիրական հաստատուիեսնս լեզուի առանց խտրելոյ մսէ զձեռս:

Կասկածեմ, ՏԷր պատուական, եթէ զվճիռն "այլ ժամանակ, այլ պէտք, եւ այլ լեզու" ոմանք յարդեաց իմանան "ոչ ժամանակ, ոչ պէտք, եւ ոչ լեզու": — Ւ՞մ այլ իմիք ակն կայցէ ի մարդկանէ որ զհոսան հայրենիս այնչափ միայն գիտեն որչափ պէտք իցեն առ ի ձեռագիր արկանելոյ ի տոդոստս լրագրական հատածոց: — Ւ բազում պատ ի պատու բանից սոցա յայտնի լինի, զի սոքա աւելորդ զնին լեզուն համարեն եւ կամին զգացուցանել թէ հանապազորդելն ի հնուիեսնս յետս տանիցէ զյառաջադէմ մարդկուիեսնն: Իսկ զսորին հակառակն՝ իմաստուն պատուէր տան զառիյետոյն քաջ ճանաչել, եւ նոքօք զայժմուն լուսաւորել: Բեր արդ ի քնին արկցուք զպատճառանն զոր ոմանք ճարտարեն ընդդէմ հնոյն: — եթէ հնոյն դեգերանք խափանուիեսնք էին ի ճանապարհի նոր մտաց, եւ եթէ ազգքն որ հնուիեսնց ստէպ զհետ եկին՝ նովքին պատճառօք եւ նուազեալ գտանէին ի կիրթս նոր ուսմանց, ապա ուրեմն ազգն գերմանացւոց որ քան զամենայն ազգս որ յԵւրոպն են զհնուիեսամբ պատաղեալ է ի հնոց ժամանակաց հետէ, եւ ունի իմաստունս յոլովագոյնս ի հմտուիեսան հին լեզուաց եւ բարոյից եւ գպրուիեսանց եւ այլ զինչ եւ իցէ ազգ իրաց հնուիեսան, ապա, ասեմ, ազգն գերմանացւոց քան զամենայն ազգս նուազեալ գտանէր ի նորաձեք ուսմունս եւ ի գործական խելամտուիեսնս: Եւ կամ թէ թաւուրն լինել ի ծանօթուիեսննէ կանխոց եւ ընդ առօրեականս եւեթ թարթափել պատճառք մտաւորն եւ բարոյական յառաջդիմու-

ՀԱՅԿ ԳՐԻՖՈՒՐՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

թեան ազգի միջ էին, ապա ուրեմն մերազգեայ ժողովուրդս որ բազմաք յետնեալ գտանի ի հնագէտ գիտութեան, մինչեւ յաճախ յեւրոպական մտաց մուրանալ զքննական պատմութիւն անցեալ կենացն իւրոց, եւ ի նոցանէ ուսանել զհնագոյն աղբիւրս եւ զճշգրիտ հանգամանս իւրական լեզուին, եւ զդիւրս նորա ի համեմատութեան այլոց հին լեզուաց, ապա ազգն մեր քան զօտարսն զայնոսիկ գերիվերոյ լինէր ի նորագիւտ գիտութիւնս եւ ի գործական յառաջադիմութիւնս։ — Ո՛րչափ հակառակ ուղիղ մտաց են բանքդ։ պարտ է գիտել զի անցեալքն առանցեալք այնպէս են առ նորարարսն եւ առ մօտաւորս, որպէս ի ճարտարապետութիւնս եւ յարուեստս եւ ի գիտութիւնս տեսականն է առ գործականն։ Ի չզուգելոյ գիտութեան հնոյն ընդ նորոյս, եւ ի չհշտելոյ խառնուածոց տեսականին եւ գործականին, առնի վտանգութիւն յարուեստս եւ ի գիտութիւնս եւ ի բնաւ իսկ պայմանս մտաւոր եւ բարոյական կենաց։ քանզի զոր օրինակ գործականն ո՛չ բարւոք ընթանայ եթէ ոչ համերաստանակ ընդ տեսականին ընթանայցէ, այնպէս եւ նոյն ոտնառեալ գթէ եթէ չլիցէ ընթացակից նմա հինն։ Եւ անցեալքն եւ որ կանս չանջատին ի միմեանց նիւթական եւ յայտնի խտրոցաւ. այլ բաժանումն ընդ հինն եւ ընդ նորն՝ ի միտս միայն գործի, եւ ո՛չ ի բուն իսկ իրին. եւ որ քեցելն լանդրիցեն զնոսա ի միմեանց, ի կամելն ձեռն ձգել ի նորս զի ի բաց առնուցուն ամենեւին թօթափեալս ի հնոց նշմարանաց, տեսցեն յայտ՝ զի կամ չճնասցէ ինչ ի ձեռս որում նորն անուն պատշաճիցի, եւ կամ զի զնորն հնովն հանդերձ յինքեան կորզեսցեն. այնչափ անքակ եւ առանց բաժանելոյ են երկոքեանն։ — Եմք մեք եւ որ ինչ մերն է այն ինչ զոր անցեալքն արարին. եւ ոչք անցինն պահեն տակաւին ի վայրկեանն որ դեռ եւս անցանէ առ մեօք. եւ որ գալոցն են՝ ոչ այլ ինչ լիցին, բայց եթէ զոր անցեալքն եւ այժմուքս միաբանութեամբ առնիցեն։

Աննշարթութեանց լեզուի դեղ դարմանոյ կարծէ պատուական բարեկամդ իմ զքննական բանս գրագիտաց ոչք հրապարակաւ ցուցանիցեն զաղնիւ եւ զգեղեցիկ արդիւնս ճարտարաց, եւ սկիցեն բարւոք ճաշակի, եւ քաղ հանիցեն ի դպրութենէ զնոտանն եւ զտգեղն, եւ ի ճշմարիտ ուսումն գրագիտութեան ժամանեցուսցեն զթերակատարան հմտութեամբ։ Զայդ պէտս, ասէ

բարեկամդ իմ, լցուցէք "Հանդէս ինչ շաբաթական, հնգետասանօրեայ կամ ամսօրեայ, որոյ չէցէ այլ ինչ կէտ նպատակի, բայց միայն ազատ քննադատութիւն երկոց եւ գրուածոց որ երեւինն ի միջի„: — Իրաւ մեր, ցէր, ի գոյն վարդագոյն երեւին քեզ ի հեռաստանէ: Գիտուն լինի սրտի ազնուութեան քում զի հանդիպէս մի այդպիսի ընդ ծնանելն եւ մեռանիլ առ մեզ: Ուամբ կութիւնն հզօրացեալ է առ մեզ ոչ միայն ի խոնարհագոյն կարգս ժողովրդեան, այլ եւ ի վերագոյն աստիճանս: Եւ ի լրագրական ասպարիզի այնմ միայն յաջողէ որ ճարտարութեամբ գիտիցէ փաղաքշել զկարիս եւ զքիմս խառնաղանճին: Ծառայատոհմն գրչաց որ շահից ակնկալութեամբ գրաւէ առ մեզ ղէջս լրագրաց ոմանց, ընդ տեսանելն հանդէս մի գրագիտական եւ քննական եւ գրիչս ոմանս որ ոչ իւրեանց տակի են, վաղվաղակի աղաղակ եդեալ խռով հանցէ գործոյն, եւ պատուհաս ի վերայ կապեսցէ այնոցիկ որք համարձակիցեն բարբառել հրապարակաւ ինչ որ յաչս իւրեանց արժան թուի: Զգայուն միտք մեծարգոյ գրագիտացն քննական հանդիսին ոչ ժուժեսցեն կսկծելի բանից նոցա, եւ հանդէսն քննական ճնասցէ միայն միայնակ՝ յորժամ քննիչքն թօթափեալ սորսորեսցին ի նմանէ: Ողջ լերուք:

Մնամ մեծամեծար Տեառնդ ծառայ

Կ. Պոլիս, 29 Մարտ 1908 *ՏԻԳՐԱՆ ԵԼՔՆՃԵԱՆ*

ԹՈՂԹԱՆՈՒԹԻՒՆ

Առ պարոն Տիգրան Եւքէնճեան,

...կը գովեմ նախ երեւումդ գրական հրապարակի վրայ ուր, ինչպէս կը յիշես, ստէպ կը յորդորէի զքեզ. գանձեր համբարել եւ չվայելել անձամբ զանոնք եւ չտալ վայելել ուրիշներուն՝ անիրաւութիւն է՝ թէ քեզի եւ թէ այլոց եւ է ըլլալ ըստ առածին "ճրագ վառեալ եւ թագուցեալ ընդ գրուանաւ„:

Կը գովեմ երկրորդ մտքիդ անկախութիւնը, որ կարեւորութիւն չի տար հալածանքներու, նախատինքներու եւ ամենազգի վերապրիններու, որոնք պահուած են իրենց սրտին մէջ հնոյն հան-

դէպ դեռ սէր տածողներուն: Ո՛րքան փոխուած են ու յեղաշրջուած գաղափարները. կիրքերը մեղմացած են ու փոթորիկը՝ հանդարտած, գոնէ Ովկիանոսի համատարած մակերեսին վրայ, քանի որ կան դեռ խորշացած լիճեր ու լճակներ, որոնց վրայէն անցած հովին ընչին սոյն անգամ մեծաշունդ շառաչ կը յարուցանէ, վոր սակայնեղ ու անձուկ շրջագիծերը գիտեն խկոյն խեղդել ու մեղմել: Այո՛, խաղաղութիւն կը տիրէ ներկայիս ու տիտաններն ու տիտանեաններն չեն ամբոխիր այլ եւս, որովհետեւ առողջ բանականութիւնը, ժամանակը, մտահասութիւնը, փորձառութիւնը եւ լեզուաբանական օրէնքներու դրական ծանօթութիւնները լուսաւորած են մտքերը. հնասէրներուն ցոյց են տուած իրենց մոլորութիւնը թէ զո՛ւր է մեռածն յարուցանելու իրենց հաւատքին մէջ յամառաբար պնդել ճնալը եւ նորապաշտերուն թէ չափազանցութիւն է մերժել ամէն ինչ, որ հնոյն ոեւէ մէկ դրոշմը կը կրէ: Եւ եթէ դեռ մինչեւ այժմ որոշ ու վայելուչ չափ մը գոյութիւն չունի, սակայն եւ այնպէս կը տեսնենք որ զգուշաւոր գրիչներ գիտեն հնոյն ու նորին մէջ ընտրութիւն ընել, առնուլ հինէն ինչպէս եւ օրչափ որ պէտք է եւ պահել նորին մէջ ինչ որ պատշաճ է: Ինչ որ այս արդարացի չափէն դուրս է՝ խոտորում է եւ չափազանցութիւն թէ՛ աւելիին եւ թէ՛ նուազին մէջ, եւ այս իսկ մտքով կը կարծեմ թէ իմանալու է այսօր գրաբարեան եւ աշխարհաբարեան յորջորջումը, քանի որ վերցաւ ու իսպառ վերցաւ վաղեմի այն ըմբռնումը ո՛ր կը ջանար ու կը ձգտէր գրաբարը կենդանացընել, որուն վերջին ճակատամարտը մղեց Հմուտն Մ. Գարագաշ ու լռեց: Լռեց եւ գրաբարը: Եւ կարելի չէր ուրիշ կերպ ըլլալ. հին աշխարհի մտածելակերպը՝ իրերն ու անցքերը, արուեստները, տարազները, բարքն ու կենցաղը, բառերու ձեւն ու գարձուածքը չէին պատշաճեր նոր կեանքի, նոր գաղափարներու, նորանոր պէտքերու: Հարկ էր որ հինը տեղի տար, եւ տուաւ ալ: Եւ այս ոչ միայն մեր քով ստուգուեցաւ, այլ եւ ամէն ազգերու ու լեզուներու քով եւ աւելորդ է կրկնել այս տեղ եւ ձանձրացուցիչ ստէպ կրկնուած ու յեղյեղուած բնաիւսական այն օրէնքները, որոնք այս արդիւնքները կը ծնին եւ զորոնք ոչ ոք այսօր կարող է ուրանալ: *Ուրի՛շ աշխարհ, ուրի՛շ ազգ, ուրի՛շ լեզու.* անվէպ է այս ճշմարտութիւնը:

Գրաբարի եւ աշխարհաբարի տարբերութիւնը ձգելով՝ գրաբարին քննութեան ձեռնարկենք եւ տեսնենք թէ ինչ որ հասարակաբար գրաբար կը կոչենք այսօր, անոր համար որ աշխարհաբարէն կը զանազանուի, այն լեզուն է արդեօք, զոր Ե. դարուն մեր Թարգմանիչները կը գործածէին։ — Ո՛չ երբեք։ Մխիթարեան Հայրերու մէջ երեւան եկան, այո՛, ուժեղ մատենագիրներ, որոնք իրենց հմտութեամբ եւ ճարտարութեամբ, յաջողեցան վայելչապէս գործածել այն հին լարբառը, բայց չյաջողեցան բնաւ շարժում տալ անկըտին ու անշարժ այն Ե. դարուն, ուր շատոնց քարացած էին եւ արձանացած եւ ապգ եւ աշխարհ եւ լեզու։ Նոր ծնունդ մը երեւան եկաւ՝ նոր գրաբար մը, որ իր տեսակին մէջ շատ գեղեցիկ էր եւ քաղցրաճաշակ, բայց չէր այն ինչ որ հիններն ունէին։ Կենդանութեան նոր շունչ մը կար այս նորին մէջ, բայց չէր այն որ կը կենդանացնէր հինը։ Չխաբենք ի զուր մենք զմեզ եւ վերար եւ չխափանենք ճշմարտութիւնը կուսակցական հոգիով, կրքերով եւ տղայամիտ պարծենկոտութեամբ որուն քանի մը տարի առաջ օրինակը տեսանք։ Ոչ ոք գրեց եւ ոչ ոք պիտի կարենայ գրել այն լեզուով, որով Ե. դարու գրիչները գրեցին, գոնէ այն ազատութեամբ եւ հանմարթակութեամբ ոչ իսկ Ազիենական Հայրերը, որոնք այնքան խնամքով եւ փութով այն դարու լեզուին յատկութիւններն ու վանազանութիւնները մեր ուսումնասիրեցին։

Ինչո՞ւ. — Որովհետեւ իսպառ փակուած է անոնց շրջանը որոնք ուրիշ ելանակ եւ կարպ ունէին խորհելու, զոլորովին տարբեր մեր մտածելակերպէն, եւ ուրիշ նիւթեր, աշխատութիւններ, պէտքեր ու ձգտումներ կը կրէին։ Դարձեալ իրենք էին բացարձակ տէրն ու վարիչը լեզուին, որոնք նախանիւթն հանքերէն ուղղակի կը հանէին եւ կը ճարտարապետէին, եւ երբ բան մը պակսէր, իսկոյն նոր մը կը կերտէին եւ տեղը կը դնէին. ո՛չ մէկուն պարտական էին համար տալ, բայց միայն իրենց ճաշակին եւ գիտութեան։ Մեզի յաջորդներուս համար սակայն խնդիրն այսպէս չէ. մենք պէտք ենք նո՛յն նիւթը գործածել, ինչ որ անոնց շինուածքին մէջ կը տեսնուի. ճարտարապետութեան նո՛յն ձեւն ու ոճը՝ թէպէտեւ շատոնց փոխուած ըլլայ նոյն ոճն ու ձեւը՝ մենք չենք կարող նոր եւ արդի գաղափար մը համարձակ կերարկել,

ստիպուած են նորագոյն մտածութիւնները՝ հնագոյն տարազներով զգեստաւորել՝ ինչպէս թատրոններու մէջ։ Ասկէ է ահա հնոյն եւ նորին անբաժակցութիւնն եւ աննմանութիւնը. մեր ամէն ինչը՝ անոնցն է, բայց այն հոգին որ անոնց մէջ կայ՝ չկայ մեր մօտ։ Եւ կարելի ալ չէ նոյն հոգին մեզի վերադարձնել, քանի որ վերացած է այն եւ ուրիշ հոգի մը եկած փոխանակած զայն։

Մեր ըսածէն ոչ ոք թող վերաւորուի, քանի որ ակնարկութիւն է այն անոնց համար որոնք տեսնելու աչք ունին եւ զոր արդի մտաւնագիրներէն ամէնէն ուժեղներն անգամ կը խոստովանին եւ կ'ընդունին։ Հետեւաբար բնութեան կարգն ու օրէնքները չրոնապատանք ըմբռնել եւ ջուլենք անկէ բան մը զոր չի կրնար տալ մեզի, այլ գոհանանք անով որ ունինք եւ որ կրնանք։ Աշխատիս սուրբ եւ պաշտելի է մեզի համար հինները ուսանիլը, նոյնպէս սիրելի եւ գովելի՝ յետիններու վաստակը. երկուքն ալ, երախտագիտօրէն կը վայելենք, բայց մեր բոլոր ջանքն ու փոյթը պէտք է այսուհետեւ կեդրոնացնել մանուկին շուրջ, որ հետզհետէ կ'աճի եւ օրէ օր կը զօրանայ։ Խօսքս նոր աշխարհաբարի մասին է, որ արդիւնաշատ գրիչներու ջանքովն ու վաստակով կը յայտնայ ահա եւ կ'իջնէ ասպարէզ բազմագիմի տաւելութիւններով, միայն թէ սանձահարել գիտնան ոմանք իրենց ծայրայեղութիւնները։ — Վերջացնելով խօսքս կը հարցնեմ. ինչու է որ երկուքս ալ համոզմամբ նորին կողմն հակելով՝ կը գործածենք երեմն հինը. — Որովհետեւ այնքան պինդ ու ամուր հաստատուած է նորին իշխանութիւնը, որ այսուհետեւ չկայ ոեւէ վախ թէ մէկը կարենայ անոր վնասել։ Եւ երկրորդ որովհետեւ ամէն հայ ազատ է, մանաւանդ թէ իրաւունք ալ ունի հին արուեստն երեմն կերարկելու, գոնէ զբօսնելու համար, ինչպէս մենք, ու այս իսկ կը կարծեմ թէ լաւագոյն կերպն է մեր նախնիքներուն իրական հաճոյք պատճառելու։

Հին յիշատակներու հետ ընդունէ նորագործ սէրն անոր որ միշտ քեզի բարեկամ եղաւ

Ց. ԹԻՐԱԶԵԱՆ

Նիւ-Յորք, Փետր. 1908

—

Մեծամեծար Ձեր Գարութիւն Թիրեաքեան Խան Սիրելի բարեկամս եւ այլն

...Յանձին պատասխանատուիս եմ ալ վարուց հետէ նշմարած էի սքանչելի եռանդ մը նոյն գրականութեան հանդէպ, որմէ կ'եզրակացնեմ թէ մեծաւոր գեղեցիկին հանդէպ տածուած հոգեկան եռանդը, ինչպէս իմ կեանքիս թերեւս կէսը՝ նոյնպէս քու կեանքիդ ալ մեծագոյն կէսը գրաւած է։ Եւ եթէ օրէնք է որ քիչը քիչ եւ շատը՝ շատ յառաջ բերէ, կարելի է ըսել որ իմ սակաւակեաց օրերս սակաւաթիւ արդիւնքներ, իսկ քու բազմակեաց օրերդ բազմաթիւ արդիւնքներ պէտք են բերած ըլլալ։ Եւ բնաւ զարմանալի չէ որ հեռաւոր աշխարհի մը մէջ բնակիլդ, որ սեւէ ուրիշի նուիրական աւանդներուն անյիշատակութեան դատապարտած գուցէ պիտի ըլլար, քու մէջդ, որ հնութիւններով եւ հայրերի աւանդներով համակուած ես, կարող չէ եղած եղծանելու ազնիւ յիշատակները։ — Թէպետեւ հոգեկան սէրը չի գիտեր խափան շինջանիլ, ինչպէս որ կ'ըսես, սակայն նիւթական օրէնքներն ու պայմաններն, ինչպէս նաեւ աշխարհային կիրքերը հոգւոյ բոլոր գեղեցիկ իղձերու իրագործման կրնան խոչընդոտ արգելքներ յարուցանել։ Ըստոնդ համոզուած եմ եւ հաստատ գիտեմ թէ աշխարհային իրերու հետամուտները չեն կրնար ուսումնական գառնալ, որովհետեւ նիւթն ու շահապետութիւնը խորտակոյն եւ բարձրագոյն ուսումներուն ընթացքը կը կասեցընեն։ Քանիներ կան, որոնք բարձրագոյն ուսումներ կը հետապնդեն, այլ սակայն հազիւ մէկն անոնցմէ կը յաջողի հասնիլ նպատակին, այն որ ընչասէր չէ։ Ճշմարիտ է առակը որ կ'ըսէ թէ երկու բան միաժամանակ հետապնդողը մէկն ալ չի կրնար ձեռք անցընել։

Ըստ ուրախացայ, Ձեր, որ ինձի հին լեզուաւ ես գրած, նման բան մը ուրիշ մէկէ մը չէի կրնար ակնկալել։ — կասկած կը յայտնես թէ նոյն լեզուի հրահանգէն երկարժամանակեայ հրաժարում մը քեզի շատ բան տուժել կու տայ։ Բայց իրողութիւնը ուրիշ կերպ կը վկայէ. նամակիդ մէջ նման թերութիւն մը չեմ գտներ։ Ինչ որ նախապէս համբարած էիր, նոյնը պնդօրէն կը պահես դեռ։ Մարթիս անկախութեան կը վերագրես ներկոյ ժամանակիս մէջ նախնեաց լեզուով գրելու ձեռնարկս։ Եւ իրապէս եթէ ոչ անկախութեան՝ գոնէ յանդուգն մարդի արտայայտու-

թիւն է այդ: "Վարժապետ", "պատուելի", "տիրացու" մակդիր-ները, որոնք նոյն լեզուով գրողներու կը տրուէին, թէպէտեւ հիմա ալ դեռ երբեմն կը լսուին, բայց ո՛չ այնքան յաճախ որքան եր-բեմն: Կա՛մ անոր համար որ սովորական դարձած բառերը մաշած են այլ եւս ու գունաթափ եղած եւ կամ անոր համար որ արդի անուանադիրները գիտեն թէ ներկայ վարժապետներու չեն յար-մարիր յիշուած բառերը:

Հին Հայերէնի դէմ արձակուած բողոքներէն յիշեմ այս-տեղ նորագոյնն ու անցնիմ, որով թերեւս կարենամ նաեւ յա-գուրդ տալ հետաքրքիր մտքին սիրելի բարեկամիդ, որ այնքան հեռաբնակ վայրերէն կը ցանկայ տեղեկութիւններ հաւաքել մեր անցուդարձի մասին: — Լրագրի մը մէջ երկու հոգի գրեցին թէ "քահանայրդ դարու մէջ գրաբար գրուելուն համամիտ չենք": Շատ լաւ. բայց կարծեմ թէ այս նախադասութեան իմաստը պէտք է որոշել: Ո՞վ առաջարկեց անոնց որ Հին Հայ լեզուով գրեն քահանայրդ դարու մէջ: Մեր դարուն ո՛չ ոք երբեւէ փորձեց հաս-տատել Հինն ու դնել զայն նորին փոխարէն, եւ ո՛չ ոք մեր օրերուն հրատարակութեան տուաւ հնաբարբառ մատենագրական գործ մը, որուն կարենային հակառակիլ մեր պատրուակ պատճառողներն ու ըսէին թէ "համամիտ չեմ": Հին լեզուով գրուած մի քանի հատակոտորներ նորաբարբառ մատենագրութեան ընդարձակ դաշտին մէջ այնքան ծաւալ չեն կրնար ներկայացնել որ կարելի ըլլայ ըսել թէ նոր դարուս մէջ Հինն է որ կ'ողողէ հրապարակը: Մեր յիշած երկու պատահաղներն ալ մէկը միւսէն, մանաւանդ թէ երկրորդն առաջինէն յայտնակելով բառերը, որոնք թերեւս մեծ իմաստութիւն կը թուին իրենց, կը ջանան ու կը ճգնին կար-ծիք գոյացնել տալ լրագիր ընթերցողներուն թէ Հին Հայերէնի իրրեւ ճաշակ գրուած մանր հատուածները՝ ամբողջական մատե-նագրութիւն մը ըլլան եւ գրապետական թերթերու մէջ տեղ երեւան գալով՝ խանգարեն նորն ու բռնաբարեն անոր իրաւունք-ները: — Խնդիրը սակայն այդպէս չէ: Ո՞վ պատմեց անոնց թէ Հնոյն հետ մը քիչ պարապելը՝ նորին դէմ զանցառութիւն է եւ կամ գրապետ մը երբեմն Հինը գործածելով պատուիրած կ'ըլլայ նորն անտեսել թողուլ եւ Հինն անոր տեղ առնուլ զետեղել: Երեխա-ներն անգամ՝ գիտեն թէ գրապետի մը գրի առած գրաբար այս

կամ այն հատուածներն ալ՝ առհասարակ բոլոր գրագէտնե-
րուն դէմ արձակուած հրամաններ կամ թելադրութիւններ
չեն բնաւ:

Այսպէս դատողները կը կեղծեն թէ կը հոգան եւ կը տրտմին այն անպատեհութիւններուն առջեւ, զորոնք իբր թէ հինը նորին մէջ խառնուելով յառաջ կը բերէ, բայց այդ հոգերն ու կոծերը անիրաւ են եւ զուրկ ճշմարտութենէ, եւ անոնց արցունքն ալ կոկորդիլոսի արցունք է: Մեր նախնիքներուն լեզուով քանի մը տող գրողներուն՝ իսկոյն իբրեւ մահավճիռ գրաբարեան մակդիրը կու տան, որով ընդհանրապէս աշխարհաբարի հակառակորդ մը կ'իմացուի: Սակայն, ինչպէս որ, սիրելի բարեկամս, նամակիդ մէջ գրած էիր, ներկայիս այդ գրաբարեան անունը՝ երբեմնի գրագէտներու հասկցած իմաստը չունի: Բաց աստի, կարծեմ տարբեր բան է գրաբարեան ըսելը, որ շատոնց հրաժեշտ առած է մեր գրագէտներէն, եւ տարբեր բան՝ գրաբարազէտ ըսելը, որ տակաւին իր գոյութիւնը չէ կորսնցուցած: Ստոյգ է, եղան ժամանակ մը գրողներ, որոնք պահանջեցին որ գրաբարը ոչ թէ սովորական խօսակցութեան մէջ, այլ գոնէ բարձրագոյն մատենագրութեան մէջ պահուի: Բայց այդ պահանջն այն ժամանակ անհնարին բան մը նկատուեցաւ եւ հակառակ լեզուագիտական օրէնքներու. իսկ ներկայիս բոլորովին մոռացութեան ենթարկուեցաւ եւ մատնուեցաւ լռութեան: — Այս ամէնը դուն ալ, սիրելի բարեկամ, քու նամակիդ մէջ կը յիշատակես: — Պէտք է գիտնալ սակայն որ աշխարհաբարեանները միայն չեղան հակառակորդներ, որոնք խախտեցին արդի լեզուի մէջ հին ձեւերու յաւերժանալուն թիւր կարծիքը, այլ նաեւ քաջահմուտ գրաբարագէտներէն ոմանք՝ մանաւանդ Հոչակաւորն Այտընեան, նոյն ու նման կարծիքներ պաշտպանեցին ճիշդ այնպէս ինչպէս աշխարհաբարեանները: Եւ այդ գիտական լեզուն ոչ թէ միայն անոնց, այլ նաեւ մեզի ալ շատակար եղաւ, մեզի՝ որ ամենեւին մեղսակցութիւն մը չունեցանք եւ չունինք: Որովհետեւ արդիներէն ոմանք տակաւին այժմեան գրագէտներու մէջ հիներու եւ նորերու զանազանութիւն կ'ուզեն դնել, անոնց մէջ կողմնակցութիւններ եւ հերձուածներ նշմարել, մէկ խօսքով կ'ուզեն ոմանց ու ոմանց մէջ խտիրներ դնել եւ երբեմն երբեմն հակառակորդ կողմը գրաբարեան հին այպանիչ մակ-

դիրով որակել յօգուտ իրենց. մինչդեռ իրականին մէջ նման կողմնակցութիւններ եւ նպերանքներ գոյութիւն չունին: — Յայտնի կը տեսնուի որ սուտ հակառակորդներ կը ստեղծեն, որպէս զի հայերէնագէտը եթէ իրենց լեզուին խակութեան հաճութիւն չյայտնէ, կարենան անոր կամ անոր կողմնակիցներուն հակառակ արտայայտուիլ ու գոչել "դժուն հնամոլ, դժուն յստակամոլ, դժուն գրաբարեան" եւայլն: — Ասոր է որ միտ կը դնեն. եւ մեր նախնեաց լեզուին քաջահմուտ անձերը, նոր լեզուին ու նոր գաղափարներուն անընդունակ կ'որակեն: Անոնց ըսածին համաձայն՝ հայերէնագէտ ալ սովորական մարդ մըն է, որ մտքի բնական անշարժութեան մէջ ճնացած ըլլալով, եւ ոչ իսկ քայլ մ'առած է յառաջ նկրտելու արդի մարդկութեան մտաւոր հսկայ զարգացման մէջ: Ու հնարամտութեամբ է որ այսպէս կ'արտայայտուին, որովհետեւ յետամնացութեան գաղափար մը ներմուծելնուն պէս՝ լեզուի հնութիւնն ալ իսկոյն անշնորհք բան մը կը դառնայ եւ իրենք նոր ու շնաշխարհիկ միտք մը կ'երեւին: Հակառակ այս ամէն շաղակրատութիւններուն, հին հայերէնի ուսումն արդի լեզուագիտութեան լուսովն է որ կ'առաջնորդուի, գիտակից է յառաջադէմ մարդկութեան իրաւունքներուն ու կը յարգէ այն համոզկեր պատճառներն ու պէսպէս ըմբռնումները, զորոնք նոր դարը՝ նոր ոճին տարբերութեան ի նպաստ յառաջ կը բերէ. երեւոյթ մը՝ որ ոչ միայն լեզուներու եւ մտաւոր կեանքի բնութեան մէջ կը տեսնուի, այլ նաեւ բնութեան շարժուն ու զեւուն ամէն արարածներուն մէջ: Ու լեզուագէտին ծանօթացած այս ընդարձակ ճանօթութիւնն՝ իրերու բնութենէն իսկ կը հետեւի. քանի որ գիտութիւն ըսելով հնոյն հետ նորն ալ կ'իմանանք, հետաւորին հետ մօտաւորն ալ կ'ըմբռնենք: — Ափսոս որ սին ու ոչինչ պատճառաբանութիւններ արդի գրողներէն ոմանց ձեռքով ճշմարտութեան կերպարանքի ներքեւ լեզուի ու գրականութեան՝ ուրեմն բարոյական խնդիրներու մէջ կը ներմուծուին, մինչ անդին մտքի վեհ ու բարձր գաղափարներ կ'իջնեն կը ստորնանան: Մանաւանդ, որ այս խնդիրներուն մեծաւասիկ պաշտպանները ոչ միայն հինէն նշանագիր մըն անգամ չեն գիտեր, այլ եւ իրենց անապարծօրէն կառչած նորի մասին ալ պէտք եղած գիտութիւնը չունին: Զինուած լեզուներու մշտական փոփոխութեան վարդապետութեամբ՝ որ

մարդկային լեզուի մեծահմուտ քննիչներն Որատիոսէն սկսեալ մինչեւ արդի գերմանացի նշանաւոր մասնագէտները զբաղեցուցած է՝ անոնք իրենց անհմուտ ու յոլայողդ կարծիքները՝ լեզուներու փոփոխման բնական այս օրէնքովը կ'ուզեն մեկնել, որ ուրիշ բան ըսել չէ՝ բայց եթէ տգէտի մը տհաս մէկ գործը ժամանակի օրինաւոր գործին հետ շփոթել, որ բոլոր լեզուներու թէ՛ գրաւոր ու թէ բերանացի բանտը կը վարէ: Բայց կարծեմ թէ, սիրելի բարեկամս, լեզուներու փոփոխման օրէնքը տգիտութեան ապատանարան չէ եւ ոչ ալ յիմարի ատացուածք է ազնուական այն լեզուն, որուն հետ քմահաճօրէն կարելի ըլլայ կատակել ու խաղալ:

Իմ հմուտ բարեկամս լաւ գիտէ որ մարդկային լեզուի պայմաններն ու հանգամանքները փոփոխող ու կարգադրող ժամանակը՝ յանկարծօրէն ու վայրկենաբար անոր կազմն ու տարրերը չի փոխեր, այլ ամէն բան յամնաբար՝ այլեւայլ պէտքերու ու կարգադրութեանց համաձայն յօրինուածօրէն կը բարեխառնէ: Եւ բնութիւնը, որ կարծես խորհող միտք մըն է, առանց զգացընելու է որ կը գործէ, այնպէս որ գիտողներն անգամ չեն կրնար դիւրաւ խելահաս ըլլալ անոր արուեստին: Հապճեպ ու ստոյգ չէ անոր գործունէութիւնը, որովհետեւ առատ ու ընդարձակ ժամանակ ունի: Ժամանակի այս շրջանը, երբ նա յուշիկ ու մեղմիկ կը յառաջդիմէ, վայրկեաններ կը նկատուի թեթեւամիտ գրիչներէ, որոնց համար վայրկեանն իսկ շատ է յապաւելու եւ փոփոխելու համար այն տարրը՝ որուն համար երկայն ժամանակ սահմանած էր բնութիւնը: — Թէեւ իբրեւ բուժող եւ անցաւոր էակներու իբրեւ կենդանապահ կը նկատուի մեր մէջ տեսնուած օրինաւոր փոփոխութիւնը, բայց սակայն այդ փոփոխութիւնն ինքն իրեն վախճանական դիտաւորութիւն չէ, այլ պարզապէս միջնորդ մը, որ իրեն յաւուկ գործելու կերպն ունի, եւ գործած պահուն անգիտակից է եւ կը նկրտի միայն ըօրութիւնը պահելու եւ կենդանի արարածներուն կեանքը մշտնջենաւորելու: Շարժուն եւ փոփոխ իրերն ազդական զօրութեամբ շարժելը՝ նշանէ կենդանութեան, եւ թերեւս նաեւ առաջին պայման՝ ծնունդ կամ արդիւնք յառաջ բերելու. այս իրողութեան դէմն ալ ուժեղ վկան ես, իմաստուն բարեկամս: Բայց չգիտեմ թէ ինչ հետեւութիւն կրնայ յառաջ գալ անկարգ եւ խառն շարժումէ մը լեզուի խնդրի նկատմամբ,

ուր շարժումի եւ կենդանութեան հետ պէտք են համընթանալ նաեւ միտք, խորհուրդ, կարգ, նպատակ, ապացոյց, ըլլոնք թէ լեզուի փիլիսոփայութիւնն եւ թէ խօսքի ու գրչի պէտքը կը պահանջեն: Մեր մէջ շատ ստէպ երեւան եկող լեզուի սուիստներ միայն ճարտար երեւնալու համար է որ շատ բան կը յերիւրեն անձամբ, եւ նոր երեւնալու տենչով ալ՝ անդադար նորաձեւութիւններ կը հրամցնեն. եւ այս ամէնը կը գործեն՝ առանց գիտնալու որ լեզուի փոփոխութեան մէջ այս կամ այն անձին կամքը չէ որ հրաւիրուած է գործակցելու ժամանակին, որ ոչ մէկուն խորհուրդ հարցնելու պէտք կը զգայ: Մարդկային լեզուի կազմութեան, աճման, տկարանալուն եւ վերստին զարգանալուն անգիտակ անձ մը կը կարծէ թէ ինքն ու իրեն նմանները մեծամեծ ծառայութիւններ կը մատուցանեն լեզուին. ուստի եւ իրենք զիրենք լեզուին բացարձակ տէրը կը կարծեն եւ ճշմարիտ լեզուագէտէն աւելի կ'առնուն, կը դնեն, կը յաւելուն եւ կը յապաւեն, քանի որ շատ անգամ տգէտներու առջեւն է որ կ'ելլեն պէտքերը քան անոր որ լեզուին աւելի տեղեակ է: Շուարումի մատնուած կարօտ տխմարը լեզուին ձեւը կը կրճատէ, կը խորտակէ ու կը փոփոխէ լեզուի բոլոր նրբութիւնները, որպէս զի ազատ համարձակ քալել կարենայ: Բնական է որ ամէն փոփոխութիւն ալ միշտ շինութիւն չէ, կրնայ նաեւ կործանում ըլլալ: Պէտք են ոմանք տրվիլ, որ իւրաքանչիւր լեզուի մէջ կան տարրեր, որոնք եթէ փոփոխուին կամ վերցուին՝ վնաս չեն տար. կան ալ՝ որոնց փոփոխումը կամ բարձումը իսկական վնասներ կը պատճառեն, մանաւանդ երբ դեռ պիտանի ու տակաւին գործածական տարր մը վերցնելու վրայ է խնդիրը: Լեզուն զօրութիւն է. բոնի չի խափանուիր. եւ քանի որ զօրութիւն է՝ պէտք է որ ազդէ մինչեւ երբ եւ մինչեւ ուր որ տեւէ ու բաւէ այդ ազդեցութիւնը. ուստի եւ երբ տկարանայ՝ ինքն իրեն սահման կը դնէ ու կ'ամփոփուի, առանց ուրիշին բռնադատութեան: Կարելի է արուեստական լեզուի արտաքին զարդերն ու անբնական ձեւերը դուրս ձգել. բայց կան սեփական յատկութիւններ, որոնք դիւրաւ չեն կրնար հեռացուիլ: Նման յատկութիւններ են որ կը պատկերացնեն ժողովրդի մը բնածին միտումները, խորհելու կերպը, հոգեխօսական պայմանները, խոր նկարագիրն ու երեսին գեղն ու գոյնը որոնք երբ

կ'այլագունին կը շրջուին՝ իսկոյն կ'աղաւաղուին ազգին բուն ու բնակ հոգին ու իսկական հանճարը: Լեզուի սուիեստ ատոնց նշանակութիւն չի տար, ու լեզուի որեւէ նուիրական կազմութեան անխախտ ձեւը կը կարկառէ:

Պատուական ՏԷր, շատ կը կասկածիմ որ "ուրիշ ժամանակ, ուրիշ պէտք ու ուրիշ լեզու" խօսքը՝ ոմանք իրապէս այսպէս իմանան՝ "ո՛չ ժամանակ, ո՛չ պէտք եւ ո՛չ լեզու": — Ի՞նչ յոյս կրնանք ունենալ այն անձէն՝ որ մայրենի լեզուն այնքան միայն գիտէ, որքան որ պէտք է ստորագրութիւն մը նետելու համար լրագրական հատուածներու ստորոտը: Անոնց յերիւրածոյ խօսքերէն ակնյայտնի կը տեսնուի, որ հին լեզուն աւելորդ կը նկատեն եւ կ'ուզեն յայտարարել թէ հնութիւններու մէջ յարատեւելը՝ յառաջադէմ մարդկութիւնը դէպ ի ետ կը տանի: Ասոր հակառակ՝ խոհական մարդիկ կը յանձնարարեն լաւ տեղեակ ըլլալ անցեալին՝ անով լուսաւորելու ու ճոխացնելու համար ներկան: Քննենք հոս այն պատճառները, որոնք հնոյն գործածութեան դէմ կը բերուին: — Եթէ մտքի նոր յղացումներուն արգելք ըլլար հնոյն մէջ դեգերիլ ճնալը, եւ եթէ հնութեան հետեւող այն ամէն ազգերը՝ նոյն պատճառներով ետ մնացած ըլլային արդի ուսումներէն, այն ատեն գերմանները որոնք եւրոպական բոլոր ազգերու մէջէն դարերէ ի վեր հնութեամբ կը զբաղին եւ ունին բազմաթիւ կարող մասնագէտներ հին լեզուներու, սովորութիւններու, գրականութեան եւ ամէն ազգի հնագիտութեան, պէտք էին ուրեմն այդ գերմաններն ամէնէն աւելի յետամնաց ըլլալ նորագոյն ուսումներու եւ գործառնութիւններու մէջ: Եւ կամ եթէ հին ծանօթութիւններէն ազատ մնալն ու միայն առօրեայ ներկայ իրերով զբաղիլը պատճառ է ազգի մտաւոր ու բարոյական յառաջդիմութեան, այն ատեն մենք՝ որ շատ յետամնաց ենք հին գիտութիւններու մէջ, մինչեւ այն աստիճան որ եւրոպացիներէն մուրալու կ'ելլենք մեր նախնի կեանքին քննական պատմութիւնն, անոնցմէ կը սորվինք մեր լեզուին հնագոյն ծագումն ու պարագաները եւ անոր ուրիշ լեզուներու հետ ունեցած կապն ու առընչութիւնը, մենք ուրեմն միւս բոլոր օտարներէն գերազանց պիտի ըլլայինք արդի գիտութիւններու եւ գործնական յառաջդիմութիւններու մէջ: — Որքա՜ն հակառակ է բանականութեան

նման մտայնութիւն մը: Պէտք է ընդունիլ, որ անցեալն այն համեմատութիւնն ունի մօտաւորին, ինչ որ ճարտարապետութեան, արուեստի եւ գիտութեան մէջ գործնականը՝ տեսականին: Եթէ հին գիտութիւնը նորին հետ չմիանայ, տեսականն ու գործնականը չզուգուին իրարու, թէ՛ արուեստներու, թէ՛ գիտութիւններու եւ թէ մտաւոր ու բարոյական ամէն խնդիրներու մէջ անպայման խառնակութիւն յառաջ կու գայ: Որովհետեւ ինչպէս որ գործնականը լաւ չ'ընթանար եթէ տեսականին հետ չհամընթանայ, նոյնպէս նորը կը գայթի կ'իյնայ՝ եթէ հինն իրեն չընկերանայ: Անցեալն ու ներկան յայտնապէս ու նիւթապէս չեն կրնար իրարմէ բաժնուիլ. հնոյն ու նորին բաժանումը մտօք միայն կարելի է, եւ ոչ թէ առարկայաբար. իսկ անոնք որ հինն ու նորն իրարմէ բաժնել կ'ուզեն՝ մէկ կողմ ձգելով նորին վրայ տեսնուած հնութիւնները, պիտի տեսնեն ակնյայտնի որ կամ բան մը պիտի չմնայ ձեռքերնին՝ որուն նոր անունը կարենան տալ, եւ կամ նորն ալ հնոյն հետ պիտի ստիպուին առնուլ, այնքան անքակ ու անբաժան են իրարմէ այդ երկուքը: — Մենք եւ ինչ որ մերն է այն ենք, ինչ որ անցածներն ըրին. անցողներն ալ կը մնան տակաւին մեր ապրած վայրկենին մէջ. իսկ գալիքներն ուրիշ բան պիտի չըլլան բայց եթէ ինչ որ անցածներն ու ներկաներն ըրին: Իմ պատուական բարեկամս լեզուի արհարթութիւններուն դարման կը կարծէ գրաբէտներու քննադատող խօսքերը, որոնք հրապարակաւ կը ցուցնեն ճարտար գրչի աղնիւ ու գեղեցիկ արդիւնքները, կը հսկեն լաւ ճաշակի՝ դուրս հանելով գրութիւններէն անարգն ու տգեղը, եւ թերակատար հմտութիւն ունեցողները գրականութեան ճշմարիտ ուժման կ'առաջնորդեն: Այդ պէտքը — կ'ըսէ բարեկամս — կրնայ լեցնել "շաբաթական, երկշաբաթեայ կամ ամսօրեայ հանդէս մը, որուն միակ նպատակը պէտք է ըլլայ մեր մէջ տեսնուած երկերու եւ գրուածներու մասին ազատ ու անկախ քննադատութիւններ ընել:" — Տէր, այս ամէնն ի հեռուստ քեզ վարդապետ կ'ներեւին: Բայց ձեր աղնուութիւնը գիտնայ որ այդպիսի հանդէսի մը ծնիլն ու մեռնիլը մէկ կ'ըլլայ մեր մէջ: Ոչ միայն ժողովրդեան ստորին կարգերուն, այլ նաեւ վերին խաւերուն մէջ զօրաւոր է ռամկութիւնը՝ տգիտութիւնը: Եւ լրագրական ասպարէզին մէջ ալ ան միայն կը յաջողի, որ գիտէ ճարպիկութիւն՝ խառնիճաղանճ

ամբոխին պէտքն ու քիմքը փաղաքշելու։ Գրչակներու այն վոհմակը, որոնք շահու ակնկալութեամբ լրագիրներու էջերը կը լեցնեն, երբ տեսնեն գրագիտական ու քննական հանդէս մը ու այնպիսի գրութիւններ որոնք իրենց թափթփուքներուն չեն նմանիր, աղմուկ կը հանեն ու կը խառնակեն այդ պատուական գործն ու պատուհաս կ'ըլլան անոնց որոնք համարձակութիւն կ'ունենան առանց աչառութեան հրապարակաւ արտայայտուելու։ Քննական այդ հանդէսին աշխատակից մեծարգոյ գրագէտներու զգայուն միտքը չի կրնար տոկալ անոնց այսպիսի խօսքերուն, ու այդ քննական հանդէսը կը մնայ միայնակ՝ լքուած թողուած իր քննիչ անդամներէն։

Աղջունիւ մնամ մեծ. Տէրութեանդ ծառայ

Կ. Պոլիս, 29 Մարտ 1908

ՏԻԳՐԱՆ ԵԼՔՈՒՄԵԱՆ

ՅԻՄԱՐ ԱՐԾԱԽ

Ու Ապանոգ Պեռո

Պեռո՛, մանկիկ իջեցար.
Հեւաթոխ հոմն, եռայ ջուր։
Օ՛ն, հեռանանք ցամաքէն,
Սէր չունիմ՝ քաց յալեակէն։

Կաթնեայ ուղոյն երկնային
Տակէն սուրա՛նք. Թո՛ղ նային
Ատեղք ոսկի նախանձով
Յերերածուի փրփուր ծով։

Կապոյտ ծովուն վրայէն
Ծառագայթեց ծովահէն.
Վազենք արփւոյն ետեւէն,
Որքա՛ն ալ վագք մեր տեւեն։

Դիք յերկինս յարդ գողնան թող,
Մեր աւարն է ոսկի շող:
Շուտ առագաստ բաց, Պետո՛յ,
Չէ մեր արշաւն այս խոտոյ:

Քաջ ո՞ նաւազ քան ըզքեզ,
Ոսկ ես՝ շողոյն անծկակէզ.
Արփին նոքէն չեզած վեր՝
Պիտի առացուածքն ըլլայ մեր:

"Ցիմա՛ր արշաւ, պիտ՝ ըսեն
Ըզմեզ դիտողք փարոսէն.
Ընդվայրուհո՛յց առագաստ.
Ո՛վ տիրացաւ արփւոյն աստ:,,

— Ցիմա՛ր արշաւ, ոյց ասոնք
Երջանկութեան ետեւէն
Տենդու վազեն անվրէտ: —
Պետո՛, պարզէ առագաստ,
Ու հեռանա՛նք ցամաքէն.
Չունիմ՝ աչք՝ քաց յայտնակէն.
Վազե՛նք արփւոյն ետեւէն
Որքա՛ն ... այս կեանք մեր տեւէն:

Գաղտքհոյ, 27 Ապրիլ 1893 *Ե. ՏԷՄԻՐճԻՊԱՇԵԱՆ*
(մնայ տասնոտին)

❧ ՃԱՄՐՈՆԱԿԻՆ փառքն է անդորրել կռուող թագաւորներ, Սխալը քօղազերծել ու ճշմարտութիւնն ի յայտ բերել, դրոշմել ճամանակին կնիքը դարաւոր իրերու վրայ, արթընցնել առաւօտան ու պահակերութիւն ընել գիշերուան վրայ, գլխել անիրաւը՝ մինչեւ որ ան դարձի գայ, կորճանել խրոխտ շէնքեր՝ ճամանակի պահերով եւ պատել փոշիով անոնց փայլուն աշտարակները, որդերու ճակոխքներով լեցնել հոյակապ յիշատակարաններ, կերակրել Մուսաներնքն՝ առարկաներու փառումով, բծաւորել հին գիրքեր եւ փոխել անոնց բովանդակութիւնը, փետել ազռաւի փետուրներ, հինաւուրց կաղնիի աւիշը ցամքեցնել եւ ծնուցանել գարուններ, աւերել դարբնուած պողպատէ հնութիւններ եւ խօլ ջրհեղեղ ընել տալ Խոխտի անիւին:

ՇԻՔՍՊԻՐ

Հ Է Ք Ե Ա Թ

Մեծ մայրս է պատմել այս հէքեաթը, երբ դեռ մանուկ էինք մենք։ Շատ էի սիրում այս հէքեաթը եւ յաճախ կրկնել էի տալիս մեծ մօրս։ Երկար տարիներ են անցել այն քաղցր օրերից, եւ շատ բան մոռացել եմ մամիս խօսքից եւ իրեն ոճից. սակայն, գիտեմ, որ յատկապէս կանդրան են այս երկու երջանիկները, եւ ապրում են հիմա ոմ գիտէ՝ ո՞րտեղ, ուրիշ անուններով տակ, ուրիշ դէմքերի տակ, բայց նոյն հոգիներով, երջանիկ՝ իրար նուէր հոգիների մէջ — մի հոգու մէջ։

Հին ժամանակ, մի պատանի ասպետ էր ապրում, գեղեցիկ էր նա, եւ սլացիկ, ինչպէս մատաղ ցարասին, որ հասակ է քաշել առուակի ափին։

Քաջ էր նոյնպէս եւ բարի. օրերով ու գիշերներով ոսկեբաշ նժոյգի պարանոցը գրկած՝ սլանում էր նա շաւիղներով ու մեծ ուղիներով. օգնութեան էր հասնում նեղ ընկածներին, նեղութեան եւ նեղիչներին։

Նա այնքան բարի էր դէպի բոլորը, ընչաւորն ու անշունչը, այնքան բարի, որ նրա ձիու սմբակները չէին պղտորում աղբիւրների ադամանդը, չէին տրորում քնքուշ ծաղիկները ճանապարհի եզերքների։ Եւ բոլորը սիրում էին նրան։

Մի օր լեռների սիրերով Թուչելիս, նկատեց նա մի շողշողուն լճակ. մոտեցաւ լճակին, եւ նրա վճիտ հայելու մէջ տեսաւ մի չքնաղ աղջկայ լուսեղէն դէմքը:

Լուանկայ գիշերների պէս մեղմանուշ աչքերով եւ այրուող հովերի պէս բոցածուփ մազերով — նստել էր աղջիկը մարմարեայ պատշգամում եւ ասեղնագործում էր: Ա՛յնպէս գեղեցիկ էր նա, այնպէս գեղեցիկ, տենչանքների պէս գեղեցիկ:

Ո՞վ էր նա. լճակի պարիկներից չէր արդեօք, որ ապրում են ջրերի յատակում, բիւրեղի ապարանքների մէջ:

Եւ պատանին անզուսպ կարօտով խմեանց ձին, ու սուզուեց լճակի խորքը՝ հասնելու գեղեցկուհուն: Անցաւ մի պահ. դուրս Թռաւ նժոյգը ջրերի միջից, պատանին մնրճուել էր մինչեւ յատակը, եւ ո՛չ մի ապարանք չէր տեսել այնտեղ:

Տխուր կանգնեց ասպետը լճափին, մինչեւ անդորրացած ջրերը պարզեցին նորից իրենց հայելին, եւ այս անգամ տեսաւ նա լեռները միայն, հեռաւոր լեռները սպիտակ Թագերով եւ երկինքը կապոյտ աչքով:

Ո՛վ այժմ միայն հասկացաւ պատանին, Թէ ինքը տեսել է մի գեղեցկուհու ցոլքը, որ մի կախարդ ճառագայթ բերել է երազի աշխարհից ու նետել այս ջրերի վրայ: Ո՞ւր գտնել նրան, ինչպէս գտնել նրան...

Եւ լճակի մէջ էլ չէր նայում պատանին, — անրջական աղջկայ պատկերը իր հոգումն էր հիմա ցոլցլում գիշեր ու ցերեկ:

Եւ գիշեր ու ցերեկ՝ քուն ու դադար չունէր նա, ախրավառ ասպետը. մշտապէս նժոյգի պարանոցին հիւսուած՝ Թռչում էր ամէն կողմ որոնելով գեղեցիկ աղջկան: Եւ երկար որոնեց, երկար .եւ ունայն:

*

Եւ երկար եւ ունայն որոնելուց յետոյ՝ մի օր իջաւ նա մի գետակի վրայ. գլուխն առաւ ձեռների մէջ եւ լաց էր լինում անյոյս, սրտաբեկ:

— Ինչո՞ւ ես լալիս, սիրուն տղայ, հարցրին ալիքները. հայրդ է գերի ընկած Թէ՞ մայրդ է հիւանդ:

— Ո՛հ, մի հարցրէք, պայծառ ալիքներ, ձեզ նման մի գոհարի շողքն եմ տեսել, ու չեմ գտնում:

— Աւաղ, մենք նոր եկանք, բայց ափի ծաղիկները այստեղ են միշտ, տեսած կը լինին, նրանց հարցրու. մրմնջացին ալեքները:

— Անուշ ծաղիկներ, ձեզ նման մի էքնաղի շողքն է հոգիս գերել, չէ՞ք տեսել նրան:

— Աւաղ, մենք էլ չենք տեսել, սիրուն տղայ, արտոյտին հարցրու. նա բարձր է թռչում, տեսած կը լինի վերեւից նրան, շշնջացին անուշ ծաղիկները:

— Արտո՛յտ, ոսկեթեւ արտոյտ, տեսնե՞լ ես այն սիրուն աղջկան, որի շողքը իմ սրտումն է հիմա միշտ:

— Ափսո՛ս, սիրուն տղայ, պատասխանեց արտոյտը, ես միայն արեւն եմ տեսնում, ուրիշին տեսնելու ժամանակ չունիմ, հովին հարցրու, հեռուներից է գալիս, տեսած կը լինի:

— Հովի՛կ, թափառական հովիկ, աղերսեց պատանին, հեռուներից ես գալիս, չե՞ս տեսել այն աղջկան, որի սիրով սիրտս հատնում է:

— Ա՛յ խեղճ տղայ, ասաց հովը, ես տեսել եմ նրան հեռո՛ւ, հեռո՛ւ աշխարհներում, ծովերով, ծովերով հեռո՛ւ, մարմարեայ պատշգամում նստած ասեղնագործում է նա. ես լսեցի նրա հառաչանքը այն անյայտ աստիճի համար, որի հոգուն է իր պատկերը. գնա՛, նա սպասում է քեզ...

*

Պատանին իսկոյն նստաւ նժոյգը եւ թռաւ. նետի պէս արագ, կարօտի պէս անհամբեր. անցաւ եօթն օրուայ դաշտեր. եօթը ծովեր լողրեց, — եւ մի օր, երբ արշալոյսը ոսկու մէջ թաթախել էր երկնքի ամպերը եւ լեռների բաշերը, — տեսաւ ոսկեվառ ապարանքը մարմարեայ մտերիմ պատշգամով:

Բարձրաբերձ ու երկաթակուռ պարիսպները պատել էին ապարանքը. պատանին շրջեց չորս-լոլորը ապարանքի, սակայն գոց էր պողպատեայ միակ դուռը:

Խելակորոյս խթանեց ձին, բարձր պարիսպներն ի վեր. նժոյգը թռաւ-անցաւ պարիսպները եւ կանգնեց ապարանքի բաց մուտքի առջեւ:

Սակայն մուտքի երկու կողմերը շղթան վզերին, որպէս պա-

հապաններ; կապուած էին մի վագր կատաղի եւ մի խոյ ամեհի. վագրի առջեւը խոտ էր դրած, իսկ խոյի առջեւը — միս:

Մոնչում էին նրանք քաղցի մոլուցքից եւ ոմ կ'յանդգնէր անցնել նրանց միջով վայրկեանի մէջ պատառ-պատառ պիտի անէին:

Ասպետը նիզակի ծայրով խոտը մօտեցրեց խոյին, եւ միսը վագրին. երախտագէտ հայեացքով նայեցին նրանք պատանուն եւ ճամբայ տուին: Պատանին հեւ ի հեւ բարձրացաւ մարմարեայ սանդուղքներով դէպ ի ապարանքի հոյակապ յարկերը:

*

Ամայի էր ամենուրեք. անցաւ սրահից սրահ, դահլիճից դահլիճ, եւ հանդիպեց մի փղոսկրեայ դրան. ներս մտաւ եւ տեսաւ իր որոնած գեղեցկուհին: Նստել էր մարգարտայեռ աթոռի վրայ, լաց էր լինում, այրուող ծովերի նման բոցածուփ մազերը երեսն ի վար: Մօտեցաւ, սաղաւարտը հանեց, սուրը նետեց նրա ոտների ներքոյ եւ խոնարհ կանգնեց նրա առջեւ:

— Ո՜հ, հրաշք է այս, միթէ դու ես այն ասպետը, որին տեսել եմ իմ երազիս մէջ. այո՛, իսկ եւ իսկ դո՛ւ ես, հնչեց աղջկայ բիւրեղ ձայնը. բայց ինչպէս ևկար այստեղ. հովն իր հովով, թռչունն իր թեւով չէին կարող անցնել այս բարձր պարիսպներից. ինչպէս եկար դու:

— Քո սէրն ինձ թեւ տուեց, քո կարօտն ինձ ոյժ տուեց. հիմա կանգնած եմ ես քո սպասին, հրամայիր միայն . . .

— Բայց ո՞ւր ես ինձ տեսել, որ սիրում ես ինձ այսպէս:

— Իմ հոգու մէջ ես քեզ տեսայ, երկնքի եւ երկրի մէջ ես քեզ տեսայ. եւ սիրում եմ քեզ վաղո՛ւց-վաղո՛ւց. եւ քեզ համար մեռնելը՝ կեանք է ինձ համար:

— Դու որ սիրում ես ինձ այդչափ, շո՛ւտ տար ինձ այստեղից. ես վաղուց սպասում էի քեզ. ասաց աղջիկը եւ վարդի պէս բռնկուեց նրա դէմքը . . .

— Բայց դո՛ւ, իմ սէր, ինչ ես անում այստեղ, մենակ, այս ապարանքում, եւ ինչո՞ւ ես լալիս:

— Ա՜խ, միթէ դու չգիտես, իմ հայրը այս երկրի իշխանն

է. Նա պատժել է ինձ՝ վռակելով այստեղ. ամեն կենդանիներին պահապան դրել, համր նաժիշտներին սպասաւոր կարգել. ես չուզեցայ հարսը լինել այն ատելի մարդուն, որ հզօր թագաւորի, որի աւատն է հայրս եւ որին խոստացել էր ինձ անգութ ծնողս: Եւ այսօր վերջին օրն է, պիտի գայ շար թագաւորը հօրս հետ, եւ բռնի պիտի տանի ինձ, ես պիտի մեռնիմ, եթէ լքես ինձ...

Պատանին սրբեց աղջկայ աչքերը, եւ համբուրելով նրա ձեռքը, դուրս ելան դահլիճից, վագրն ու խոյը հեզիկ՝ ճամբայ տուին, նաժիշտները ապշած նայեցին նրանց յետեւից, պատանին թռաւ նժոյգին, գրկեց աղջկան իր կրծքի վրայ... եւ սլացաւ նժոյգը: Սլացան լեռների վրայով, ծովերի եւ դաշտերի վրայով, գետերի եւ ձորերի վրայով...

*

Եկան հայրն ու հզօր թագաւորը իրենց զօրքով, տեսան՝ ապարանքում՝ աղջիկը չկար. համր նաժիշտներից պատասխան չկարողանալով առնել՝ զայրացած թողին ապարանքը եւ ընկան լեռ ու ձոր գտնելու նրան: Ամէն ուղեւորի ու քարաւանի հարցում արին, բայց աղջկայ հետքն անգամ տեսնող ու գիտցող չեղաւ:

— Ա՛յ գետ, այ ջրեր, հարցրեց հայրը գետին, աղջկաս չտեսա՞ք, ձեր վրայով չանցա՞ւ նա. եթէ ասէք, ոսկի կամար կ'կապեմ ձեր մէջքին:

Գետի վրայով էին անցել տղան ու աղջիկը, բայց գետը չուզեցաւ ճշմարիտն ասել:

— Մենք նոր եկանք, մենք բան չենք տեսել. հարցրու ափի ծաղիկներին, որ միշտ այստեղ են խուլ մռունչով ասին ալիքները:

— Ա՛յ ծաղիկներ, աղջկաս չտեսա՞ք, չանցա՞ւ ձեր միջով, եթէ ասէք, ցօղերի տեղ մարգարիտի գինտեր կ'կախեմ ձեր ականջներից:

Ծաղիկները տեսել էին, բայց չուզեցան ճշմարիտն ասել:

— Մենք մեր վրայով միայն արտոյտին թռչելով տեսանք, ուրիշ բան չենք տեսել:

— Ա՛յ արտոյտ, դիմեց հայրը նրան, աղջկաս չտեսա՞ր, չան-

ցա՛ւ քո մօտով. եթէ ասես, մետաքսէ բոյն կ'շինեմ քո ծղօտէ բոյնի փոխարէն:

Արտոյտն էլ էր տեսել. բայց պատասխան չտուաւ, թռաւ, անյայտացաւ արեւի ճաճանչների մէջ: Եւ երկար, անօգուտ որոնումներից յետոյ յուսակտուր տուն դարձան Հայրն ու Թագաւորը:

*

— Բայց ո՞ւր են հիմա նրանք, ո՞ւր գնացին, ի՞նչ եղան, հետաքրքիր հարցնում էինք մեր մեծ մայրիկին:

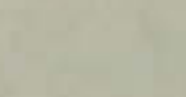
— Մեզ ի՞նչ, տղաքներս, պատասխանում էր մեր սիրելի մամիկը, մեզ ի՞նչ թէ՝ ո՞ւր են նրանք, բայց այսքանը իմացէք, որ ո՛ւր էլ որ լինին նրանք, մի այրի մէջ, մի կտոր ջոր հացով — աշխարհի չափ բախտաւոր կ'լինին նրանք, որովհետեւ սիրում են իրար: Սիրոյ մէ՛ջն է միայն երջանկութիւնը. սիրելի թոռնիկներս, ի՛նձ մոռացէք, բայց խօսքերս յիշեցէք միշտ . . .

Վենետիկ, 22 Մարտ 1924:

Ա. ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՆՄՈՅՇ ՄԸ ԱԿՆԱՅ "ԱՆՑՈՒՆԻ,,ԷՆ

— Եկու քեզի նուռ մի տամ,
Կըյյէ, տես քանի հատ ունի.
Էմմէն հատին պաղ մի տուր,
Եւելը հարամ թը լընի.

— Չի գիտիմ թը խեղճ ես դուն,
Կամ թը իս խելքից կու տանես.
Նուռ կայ՝ հազար հատ ունի,
Հազար պաղն ո՞ւր կու լընի:

— Երկու սէրն ուր մէկ լընի.
Հազար պաղը թէկ կու լընի.
Սէր կայ՝ մարդն ի քուն կ'անէ,
Սէր կայ՝ մարդն արթուն կու պահէ,
Սէր կայ՝ մարդն ի ժամ կու տանի,
Անաղօթք ի տուն կու բերէ:

Berceuse

o

Dors blondine,
Ma Dorine!
Ta mâman,
Belle enfant,
Sur toi veille.
Toi sommeille,
Souriant
Et rêvant.

L'innocence
Et la grâce
Sur ton front
Leur nid font.
Te vit l'ange
Dans tes langes,
Tout ravi
T'a bénie.

Dors blondine,
Ma Dorine,
En posant
Tendrement
Sur ta mère,
Sur ton père,
Tes bras blancs
Si charmants.

Այս օրօրը կ'ուղղէի իմ Տրինիս, իր ծնունդէն ժամանակ մը վերջը. եղանակն ալ յօրինած էի իմ ուզած ձեւովս, եւ անկէ ի վեր կ'երգեմ զայն՝ քնացնելու համար այս սիրալի պուպրիկը:

Սրբուհի Տիւսապ

Տաղանդաւոր վիպասանուհին ծաղիկ հասակի մէջ կորնչցնելով իր հոգեհատորը՝ խոր սուգով ու մորմոքանքով ապրեցաւ մինչեւ իր մահը, նման Ռումանիոյ մեծանուն գրագէտ-թագուհի Գարմէն Սիլվայի:

Ծ. Թէո.

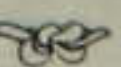
Երջանիկ մարդու մը համար՝ աղօթքը միտքի միօրինակ ու դաժարկ շարժարութիւն մը կը թուի, մինչեւ այն օրը երբ վիշտերը կը յայտնեն այդ վսեմ խօսակցութեան զօրութիւնը՝ որուն օգնութեամբն է որ թշուառը կը խօսի Աստուծոյ հետ:

Ա. Տիւմա

Չի՛ կրնար ճշգրիտ գաղափար ունի ցաւիտենութեան մասին, պէտք է ոճրագործի կամ հիւծախտաւորի պէս դատապարտուած ըլլալ մահուան, որպէս զի կարելի ըլլայ այդ մասին խօսիլ, թէ այն թշուառականը որ դէպ ի կախաղան կ'առաջնայ, թէ թոյնի բաժակը պարպող փիլիսոփան որ խորհրդաւոր աստուածները կը յերիւրէ, եւ թէ ազատութեան գաղափարով տոգորուն հերոսը որ հրճուագին կը պարպէ հրացէնը կուրծքին, բոլորն ալ կը կեղծեն: Անոնց ժպիտն ու ինքնագոհումը ծամածռանք են, վասն զի ամէնքն ալ կը սարսափին մահէն:

Արթուր Շնիցլէր

ԿԻՆ ԵՒ ԾՈՎ

Երէկ սիրուհիս թեւերուն մէջ էի, անոր ծոցին վրայ. այսօր՝ ծովուն: Մեծ խռովիչէն եղքը՝ մեծ խաղաղիչը. Սէրէն եղքը՝ բնութիւնը: Երէկ տենդ, հրայրք, սպառում. այսօր՝ զովութիւն, պաղշկում, կազդոյր:

Երէկ կը ծծէի ցյագ սիրուհւոյս շունչը քաղցր ու ջերմին եւ կը գինովնայի. այսօր՝ անհունէն հոսող հզօր, պաղ, աղի հովը կ'ըմպեմ լիաթոք եւ կ'սթափիմ:

Սէր, եւ դուն՝ ո՛վ բնութիւն, այնքան մօտ, այնքան արեւնակից իրարու, ինչո՞ւ սակայն այդքան տարբեր էք իրարմէ ...:

*

Ո՛վ կին, աննշան մասնիկ անսահման բնութեան, ինչո՞ւ այդքան գերազօր ես անկէ ...: Երէկ՝ քու գիրգ թեւերուդ մէջ մոռցած էի ամբողջ տիեզերքը. այսօր՝ բնութեան անհուն ծոցին մէջ՝ չեմ դադրիր զքեզ յիշելէ, քեզի ցանկալէ ...:

*

Ձիս ամենուստ ողողող լուացող այս անսպառ զովութեան մէջ՝ կը տոչորիմ, կը մխամ, աւա՛զ, կարօտովը քու կիզիչ համբոյրներուդ, պարապովը քու հրահոսան շունչիդ:

Անսահման ծովը ձիս կը գրկէ, կը ծածկէ, կը պատէ բոլոր կողմէն. բայց չի՛ կրնար տիրել ինծի: Այս անհուն ամենազօր տարրը չի կրնար գոհացնել իմ ճղճիմ ազազուն էութիւնս: Այս անհատնում անցամաքելի ջուրը անզօր է մարելու ծարաւս սիրոյ. այս մշտահոս զովութիւնը՝ ամոքելու տենդը տենչանքիս ...:

Ու եթէ այսօր կը հանգչիմ ծոցին մէջ ծովուն՝ երէկուան հեւասպառող ջերմէն, այն յոյսով, այն ակնկալութեամբ է որ վաղը քու գողտրիկ թեւերուդ մէջ, քու անձուկ ու փափուկ կուրծքիդ վրայ, որ՝ հեշտանքի պահերուն՝ աւելի կ'ելեւէջէ քան Ովկիանին ամէնէ լանջքն իսկ, նորէն պիտի այրիմ, տոչորիմ եւ տենդահար սպասեմ...:

Ո՛վ կին, դիւրաբեկ էակ, քանիօն աւելի հզօր ես քան վեհափառ ահարկու մայրդ՝ բնութիւնը: Անոր ահագնամեծ զօրութիւնը չի կրնար գերել զիս, մինչ քու անհուն տկարութեանդ առջեւ կը խոնարհիմ, անձնատուր ու պարտուած. մինչ քու անհուն տկարութեանդ նեղքեւ կը կքիմ, հեշտալիօրէն ընկճուած...:

Ո՛վ Սէր, ո՛վ Տէր:

Աղեքսանդրիա
Յունիս 1919

ՄԻՔԱՅԷԼ-Ս. ԿԻՐՃԵԱՆ

ՀԱՄՈՅՔ

Խեղճ ազգիկ հաճո՛յք, ահա վերջացար,
Եւ ուզեցի, ե՛ս, որ շուտ վերջանաս . . .
Երա՛զս էր լազեզ՝ յաւէրժ ու երկար՝
Չերտ խնջոյք մը մուծ, խորել մաս առ մաս . . .:

Մինչ՝ հալածական գազանը ինչպէս
Կը տանի իր որսն անտառին մէջտեղ
Եւ զայն կ'լափառէ արագ ու անտես,
Այնպէս՝ լափեցի քեզ, Թոչնի՛կ հասկեղ.

— Եթէ ոչ անմեղ, — քե՛զ, լոր կամ՝ կաքաւ,
Քե՛զ, ազգիկ հաճո՛յք, հաւցուցի ահա . . .
Եւ խաղաղութիւն մը կ'իջնէ հիմա

Մարմնոյս մէջ, ինչպէս մորքիս ալ տակաւ . . .:
Միայն սիրտս, ինչո՞ւ, քաշուեր է մէկդի՝
Նմանն քէն լրած տղոյ մ'անօթի . . .:

Փարիզ, 1924

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷՅԱՆ

ԱԹԵՆԱՍԻՆ

Քու յեղյեղուկ քաղաքիդ մէջ չեմ գար տաճարդ եւ անդրիներդ որոնել։ Գիտեմ թէ բանաստեղծը կորնցուց իր երազը, եւ չկայ երգ մը որ ստուերներէն նորէ զքեզ։ Իր հինաւուրց իրիկունները մտացող Ելլադան, կարծես աւելի լաւ ուրանալու համար զքեզ, լքեց գնաց Ակրոփոլը։ Եթէ ձեռքերս օտար են, հոգիս քրմուհիի մը հոգին է, որ քու հողիդ վրայ կը փեթրտէ պառնասեան ծաղիկներ։ Քու մոռցուած տաճարներուդ սիւներէն աւելի վեր կը բարձրացնեմ իմ նորաստեղծ պաշտամունքս, լուսագեղ՝ ատտիկեան ջուրերուն վրայ նշուլող Ապրիլի արշալոյսին նման։ Ոտքերուդ ստորոտ, անարատ խունկի մը պէս կը վառեմ՝ քեզի ծառայելու համար շատ ուշ ծնած ըլլալու վիշտս . . .։

Տիկին Իսկուհի Միհրան

. . Հպարտ արիւնս կը լռէ, ինչպէս այն քուրան կեանքը որ կը հոսի հրաւառ երակներուս մէջ։ Ստուերի մը պէս կ'անցնիմ անցեալին հետքերուն վրայէն, եւ այն ձայնը լոկ կը լսեմ՝ ձայնն է երազներուս։ Ո՛ր ստեղծիչ ձեռքը պիտի չկարենայիր աստուածացնել դուն։ Փիդիասն եղաւ այն ընտրեալին՝ որ քու հողէդ կեանք առաւ։ Ան ուզեց որ անդուգական ըլլաս դուն, ես սիգապանծ կ'երազեմ զքեզ, անմատչելի դիցուհի, ամբծութեանդ վայրի վարդերովը պսակուած։ Ժամանակներու բանաստեղծութիւնն իր ջահը սպառեց, վերջին կարապը լռեց իր գերագոյն

երգէն յետոյ. բայց ամէն անցնող ձեռք կրկին կը վառէ լոյսը, ամէն հոգի քու պարիսպներուդ մէջ կը վերագտնէ իր պերճախօսութիւնը: Ես այն ուշ ծնացող քրմուհին եմ, սէրով եւ հպարտութեամբ համակուած, որ քու անունիդ հմայքը կ'ըմպէ, ինչպէս կեանքի ակունքէն . . . :

. . Ակրոբոլի թագուհի, հելոսական օրերուդ պէս պիտի փառաբանեմ զքեզ: Կանգուն տեսնել կ'ուզեմ զքեզ պարթենոնիդ մէջ, քու ռազմիկի ճակատովդ եւ հանդարտ ուժովդ: Աչքերուդ մէջ պիտի վինտուէի ծովերուն անհունութիւնը, ոտքերուդ առջեւ պիտի գտնէի առաստներու քաղցրութիւնը: Ամենական տօներու թափօրը պիտի կազմուէր, — քրմուհիներու մշկաբոյր եւ խուսափուկ զգեստներ, ոլորապտոյտ եւ մեղկ վայրէջներով, խմբերգներու նուրբ երաժշտութիւն, յամրօրէն նուագկոտ . . . :

. . . Քու արհամարհուած պաշտամունքիդ աճիւններուն մէջէն հոգիս կը վերածնի, ո՛վ Պալլաս, գահընկէց թագուհի՛: Ինքվինքը բազմապատկուած կ'զգայ, եւ անսահման կը բաղձայ, որպէս զի իր սէրէն քեզի համար եղական պատուանդան մը կանգնէ: Ցաղթական՝ աւերակներուդ վրայ, խորհրդանշան մը բարձրացաւ: Քաղաքիդ սիրտը, լուծէն ձերբազատուած, քու խորաններուդ համար անտարբեր ակնարկ մը ունեցաւ միայն: Սակայն ժամանակը զայն քեզի վերադարձուց, ո՛վ անպատում կոյս, հաշմանդամ՝ բայց հզօր, ընչազուրկ բայց ճաճանչապեղ, եւ ո՛չ մէկ անցորդ կը համբուրէ պարթենոնի սեմը, առանց զգալու թեւաձիլդ օդին մէջ, ո՛վ աստուածուհի . . . :

Թարգմ. Փրաձսեդուձի Տիկին Գ. Գ. *ԻՍԿՈՒՀԻ ՄԻՆԱՍ*

(Փարիզ տպագրուելու վրայ
եղող իր Flore attique *գործէն:)*

❖ Մարդ աստուգապէս մեքենայ է այն ժամանակ երբ հաշիւ չկայ, այսինքն գիտակցութիւն չկայ: Ցոյն ուրիշ բան չէ եթէ ոչ աստիգ հաշիւից բխելու հեռեւանք: Քանի յոյսը չէ հիմնուում աստիգ հաշիւի վրայ, յոյս չէ այլ անձնախաբէութիւն:

ՄԻՔ. ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ

❖ Երբ մարդ անվտանգ կը յաղթէ, անփառունակ յաղթանակած կ'ըլլայ:

ԳՈՒՆՆԻՅԼ

ԳԱՐՆԱՆ ԱՂՈՒՈՐ ԵՐԵԿՈՅ

Այս քիրտ քրքիջներն ինչո՞ւ են, ինչո՞ւ:
Դեւեր՝ մութին մէջ՝ շիրիմ՝ կը շինեն:
Գառնուկ մը ճերմակ կ՚իյնայ մտոնելու. —
Ի՛նչ շուտ է յոգներ աղուոր գարունէն:

Աղուոր գարունէն ես ինքս եմ՝ յոգներ...
Անօթի գայլեր Յոյսս կ՚յօշոտեն՝
Մինչ կը պարեն շուրջս անմիտ աստուածներ...
Ա՜հ, այս անգութ քրքիջն՝ անհունէն...

Դեւեր՝ մութին մէջ՝ շիրիմ՝ կը շինեն:

Սկիւտար, 1922 Յունիս
(Ընտիր)

Մ. ՉԱՐԻՓԵԱՆ

ԽՆԴՐԱՆՔ

Նոյեմբեր պզտիկ աղջկան:

Ծունկերուդ վրայ
Քընանամ նոքէն.
Հոգիս կը վախնայ
Այս մութ գիշերէն...

Ծունկերուդ վրայ
Թոյլ տուր որ մոռնամ
Թէ մահը կու գայ
Ու վերջին անգամ...

Երգէ, սիրական
Քընանամ նոքէն.
Դեւերը կ՚երեւան
Գիշերին խորէն...

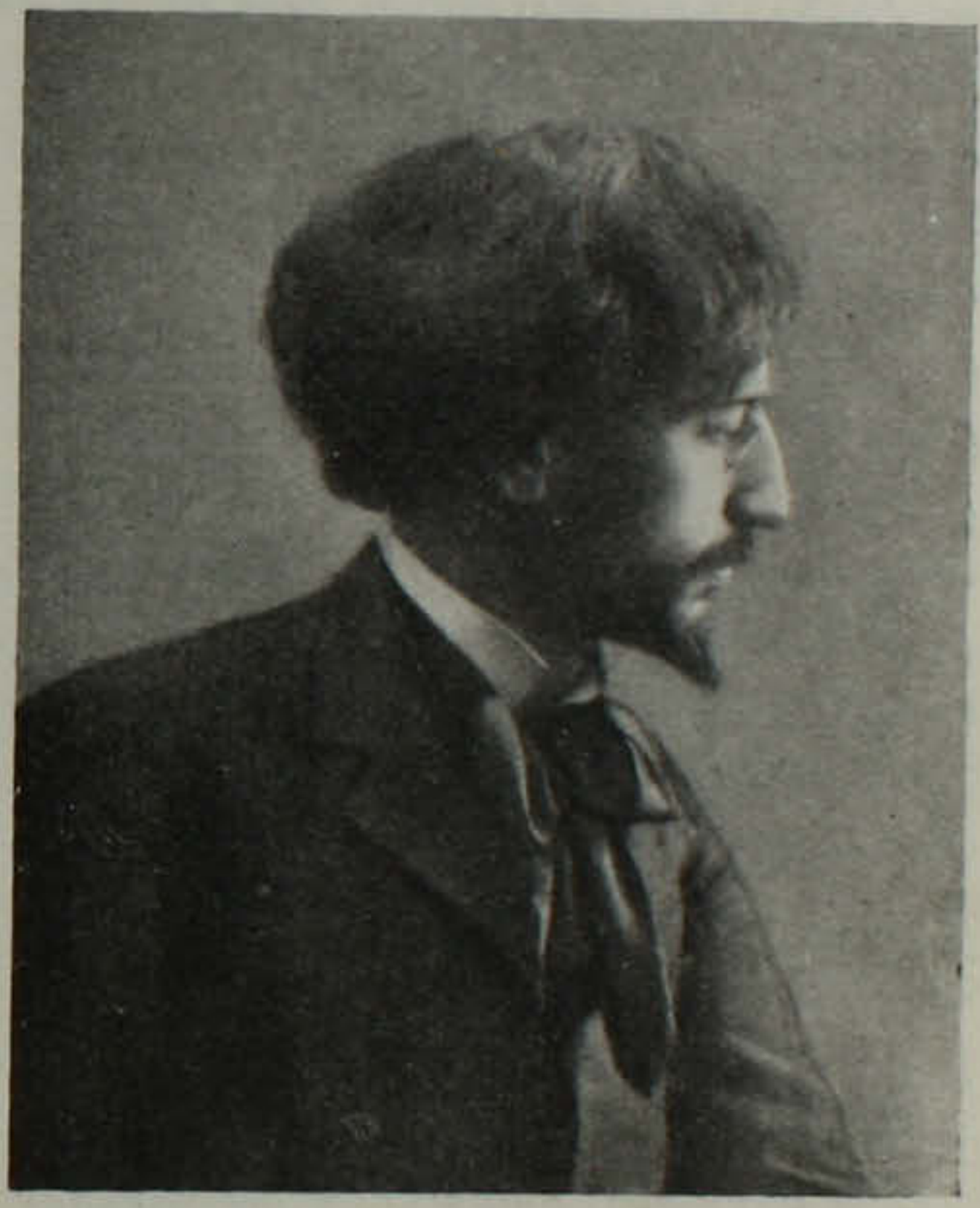
(Ընտիր.)

Մ. ՉԱՐԻՓԵԱՆ

ԱՌԱՔԵԱԼԻ ՄԸ ՎԱԽՃԱՆԸ

[Հետագայ հատուածը մաս կը կազմէ այս խորագրին տակ հերու երեւցած յօդուածին՝ ի մասին յաւէտ ողբացեալ անզուգական քնարերգակ-բանաստեղծ եւ խմբագրապետը Տ. Զրաքեան ի (Ինտրա) մահուան եղերական պարագաներուն, Գոնիայէն Տիգրանակերտ՝ իր 53 օրուան Ադիամանէն կարեւոր դրուագ մը իբրեւ].

Անհատնում ճամբուն վրայ, ամէն անկիւնէ, ամէն քարի բեկորէ՝ տարապիր անցնող սերունդներու հերոսամարտի հետքերը կը գոռան: Ահա Շամ-ճա գիւղը, Խարբերդէն վերջ, Պագըր-Մաահ-նի մօտ, ուրկէ Զրաքեան առաքեայէն յոգ-նած ներհայեցական աչքերով կը տեսնէ կէօլճիք լիճին լքուած ու ապշած՝ անգիծ փոսուածքին մէջ գե-ղեցիկ կղզեակն ու 1915ին իբրեւ գերա-գոյն ապաստանարան ու կռուատեղի ծառայ-ած երբեմնի այնքան գեղակերտ գեղաշնորհ Հայ Եկեղեցիի մը ծա-ռացող համբուրելի ա-ւերակները, անխոցակ փխրուն սիւները, որոնց

Տ. Զրաքեան (Ինտրա)
երբ իր «Նեռաշխարհը» կ'ագռաձեր

մամռոտ կոտրտած անկիւններուն՝ լոյսը կը բեկբեկի սգաւոր գալարումներով...: Հետզհետէ բլշակնող աչքը, ազգային խան-դի անտվոր մղեգին վայր մը առած, առ յաւէտ թրթռացմամբը ցեղին զարնուած հոգիին վերջածնաց ջիղին, կ'ընդգրկէ բովանդակը Հայ Տառապանքին:

Հոս, ծակոտկէն սպնդացած ոսկորնե՛ր կը համրէ, կանան-

ջոտած ոլոքներ՝ որոնց վրայ կը ծռին — սգաւոր բարի քոյրերու քղանցքներուն պէս — լճեղրին վայրահակ ուռիները, անտեսանելի աննիւթ համբոյրներով ու անդրաշխարհային շիտակ խուլ շշուկներով. — անդին՝ կը համրէ ժօռատ գանկեր ու կզակաթափ կիսագանկեր՝ որոնց ակնախոռոչքին մէջէն դեռ կը սուլեն անցնող ահաւոր վոթորկին վերջին ուժաթափ հեւքերը.. — աւելի անդին՝ կը տեսնէ մազեր, մազեր, մազեր...: Երբեմնի գանգուր խարտեաշ մազեր՝ դեռ արեւ չտեսած հրեշտակային մանուկներու, եւ երկար ծով ծով մազեր՝ դեռ սէրը չճանչցած ու իրենց գեղեցկութեան անգիտակ ամօթխած կոյսերու. — ձնաճուկ մազեր արծաթափայլ՝ յոգնաբեկ ինկած ծերունիներու ու պառաւներու որ մայրութիւնը — կնոջ գերագոյն առաքինութիւնը — անիծելով ինկան: Մազեր՝ ոսկորներու պլլուած, մազեր՝ հողին փակած, մազեր՝ մութէն ու խոնաւութենէն ձանձախարիթի անորակելի երանգներ առած, մազեր՝ ըմբոստ խոխունեռով, մազեր՝ երկու սուգի մէջ փետտուած՝ բորբոսելու, տարրալուծուելու վրայ. անմարդաձայն փտութեան ընդարձակ լքումին մէջ՝ մազերու ամէն մէկ խուրձ սպասելով կարծես մուացման երանաւէտ մամուռին հետ նոյնանալու գերագոյն վայրկեանին: Լուսաւէտ անբաւութենէն հեռվհեռէ ամէնէն դժնդակօրէն սեղմ մութ մասնաւորին մէջ բանտուող՝ չարչրկուող սուր ահաւոր նայուածքը, անվերջ խուզարկումին մէջ գրէթէ խենդեցած, ու փտութեան տեսիլքէն՝ փտութեան անհուն ժխտականութենէն վայրկեան մը այսահարած, տեսաւ բոլոր եղերականօրէն դանդաղ ընդարձակ շարժումները մեծ տարրալուծման, ու նիւթէն դէպ ի Լոյս բոլոր չարչրկուող ճիգերը քնացող անշունչ իրերուն՝ որ իր ցեղին կենդանի բաբախուն մասնիկներն էին երէկ: Տեսաւ մեծ բարտինները ճամբուն վրայ, ու շքեղ կաղնիները. բոլոր իր սիրած փայփայած ծառերը՝ որոնց ծառացող բազուկներն — աւիշնին այս ընդարձակ անպատում փտութենէն առած ու աւելի բեղմնաւորուած զօրացած — իր քնարերգած փառաբանած Լոյսին դէմ այս անգամ կը բողոքէին կարծես: Տեսաւ բոլոր իր փաղաքշած վայելած վայրի խոնարհ ծաղիկները որ ցանուցրիւ ոսկորներու եւ մազերու այս գերեզմանին մէջէն՝ աւելի վառ գոյներով կ'ողջունէին վինքը. դեղին երընջակները (erynge), կարմրորակ տերե-

փուկները (centaurée), ոսկեփայլ խոնաւասէր հովապայտիկները (ficaire) ու բոլոր բրդոտ գլխիկոր շնախաղողազգիները (solanées), ամէն մէկը թոյնով ու մահուան խորհուրդով ծանրաբեռնեալ. ու ամէնուն նայեցաւ՝ իբր իր ցեղին անկորնչելի մարմնոյն, իբրեւ՝ միշտ լոյսին բացուող յետապրումի մը բիւրերանգ, բիւրազանգ. ու ամէնուն ալ ներեց գողունի արցունքով մը, վասն զի կեանքն էր, մրցումն էր, օրէնքն էր յաւերժական բեղմնաւորման: Ու ամէն մէկ ծաղիկ իր ցեղին հոգին կը մսար՝ շաւիղներէն, իր ցեղին ապրելու տենչն ու չվայելած սէրը կը հնչեցնէր՝ արեւէն արբշիռ գոյն գոյն բաժակներէն: Ու առաջին անգամ ըլլալով, քրիստոնէական ներման քաղցրութենէն, համակերպութենէն ու համբերութենէն պարտասուն, իր նայուածքը մոլեգին ոստում մը ընելով Աստուածաշունչին կաշեղէն մուխ կափարիչէն դէպ ի բուսակաւեթեամբ խայտացող այն հողէ անծիր կափարիչը որ իր ցեղին ընտիր ոսկերոտին կը ծածկէր, ու պիտի ծածկէր քիչ յետոյ, բաբէ, իրենն ալ, — անիծեց այն սեւ ձեռքը որ մանուկներուն ու կոյսերուն (ցեղին ամենաշքեղ կարելիութիւններուն, ամէնէն հրաշալի անակնկալներուն) չարաչար մահացումը հրամայած էր, առանց գիտնալու թէ ցեղ մը չի՛ թաղուիր, ոչ ալ հոգի մը կրնայ մահանալ մարդկային հրամանաւ: Անէծքն անշուշտ փայլակի մը չափ կարճ եղաւ. բայց մինչեւ այսօր այդ անէծքի փայլակին թողած այրուածին հետքը ճնացած ըլլալու է Աստուածաշունչին կաշեղէն մուխ կափարիչէն դէպ ի բուսակաւեթեամբ խայտացող այն հողէ անծիր կափարիչը որ իր ցեղին ընտիր ոսկերոտին կը ծածկէր, ու պիտի ծածկէր քիչ յետոյ, բաբէ, իրենն ալ, — անիծեց այն սեւ ձեռքը որ մանուկներուն ու կոյսերուն (ցեղին ամենաշքեղ կարելիութիւններուն, ամէնէն հրաշալի անակնկալներուն) չարաչար մահացումը հրամայած էր, առանց գիտնալու թէ ցեղ մը չի՛ թաղուիր, ոչ ալ հոգի մը կրնայ մահանալ մարդկային հրամանաւ: Անէծքն անշուշտ փայլակի մը չափ կարճ եղաւ. բայց մինչեւ այսօր այդ անէծքի փայլակին թողած այրուածին հետքը ճնացած ըլլալու է Աստուածաշունչին կաշեղէն մուխ կափարիչէն դէպ ի բուսակաւեթեամբ խայտացող այն հողէ անծիր կափարիչը որ իր ցեղին ընտիր ոսկերոտին կը ծածկէր, ու պիտի ծածկէր քիչ յետոյ, բաբէ, իրենն ալ, — անիծեց այն սեւ ձեռքը որ մանուկներուն ու կոյսերուն (ցեղին ամենաշքեղ կարելիութիւններուն, ամէնէն հրաշալի անակնկալներուն) չարաչար մահացումը հրամայած էր, առանց գիտնալու թէ ցեղ մը չի՛ թաղուիր, ոչ ալ հոգի մը կրնայ մահանալ մարդկային հրամանաւ: Անէծքն անշուշտ փայլակի մը չափ կարճ եղաւ. բայց մինչեւ այսօր այդ անէծքի փայլակին թողած այրուածին հետքը ճնացած ըլլալու է Աստուածաշունչին կաշեղէն մուխ կափարիչէն դէպ ի բուսակաւեթեամբ խայտացող այն հողէ անծիր կափարիչը որ իր ցեղին ընտիր ոսկերոտին կը ծածկէր, ու պիտի ծածկէր քիչ յետոյ, բաբէ, իրենն ալ, — անիծեց այն սեւ ձեռքը որ մանուկներուն ու կոյսերուն (ցեղին ամենաշքեղ կարելիութիւններուն, ամէնէն հրաշալի անակնկալներուն) չարաչար մահացումը հրամայած էր, առանց գիտնալու թէ ցեղ մը չի՛ թաղուիր, ոչ ալ հոգի մը կրնայ մահանալ մարդկային հրամանաւ: Անէծքն անշուշտ փայլակի մը չափ կարճ եղաւ. բայց մինչեւ այսօր այդ անէծքի փայլակին թողած այրուածին հետքը ճնացած ըլլալու է Աստուածաշունչին կաշեղէն մուխ կափարիչէն դէպ ի բուսակաւեթեամբ խայտացող այն հողէ անծիր կափարիչը որ իր ցեղին ընտիր ոսկերոտին կը ծածկէր, ու պիտի ծածկէր քիչ յետոյ, բաբէ, իրենն ալ, — անիծեց այն սեւ ձեռքը որ մանուկներուն ու կոյսերուն (ցեղին ամենաշքեղ կարելիութիւններուն, ամէնէն հրաշալի անակնկալներուն) չարաչար մահացումը հրամայած էր, առանց գիտնալու թէ ցեղ մը չի՛ թաղուիր, ոչ ալ հոգի մը կրնայ մահանալ մարդկային հրամանաւ: Անէծքն անշուշտ փայլակի մը չափ կարճ եղաւ. բայց մինչեւ այսօր այդ անէծքի փայլակին թողած այրուածին հետքը ճնացած ըլլալու է Անատոլու ըսուած հողին վրայ, այն անպտուղ չորաբեկ թզենիին պէս՝ զոր Յիսուս անիծեց:

Լոնտոն, 25 Ապրիլ 1924 — *Վ. ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ*

Հայ ժողովուրդն այն բազմագլխեան առասպելական վիշապն է, որ կոչվում է Հիդրայ, որի իւրաքանչիւր ջախջախված եւ կտրված գլխի տեղ բուսնում է մի նորը եւ աւելի զօրաւորը: Դարերի ընթացքում, համաշխարհական դարբնոցի սալի վրայ, Հայը այն աստիճան ծեծվեցաւ, տաշվեցաւ եւ կոփվեցաւ, որ ստացաւ երկաթի ամրութիւն: Հայը տարաւ, Հայը համբերեց ամենաամեծ պոռնդոլների բարբարոսութիւններին: Դրանք անցան հեղեղների եւ փոթորիկների նման, ջարդվեցան եւ վերջապէս անհետացան. բայց Հայը դարձեալ ծնաց:

ՐԱՓՓԻ

ԱՆՄԱՀՆ ԲԱՐԱԲԲԱ

I.

«Կայէնի փուշոտ ևլուխ մօրուքէն ինկած Ոճիրն եմ՝
Դարերով անվերջ շրջող ահարկու կարմիր Նախճիրն եմ՝.
Յոյս կու տան բոլոր ահաբեկ՝ քանդիչ հատու տապարէս,
Խարանը ճակտիս կու տայ ինծ արծակ ազատ ասպարէզ:
Սովորած արդէն արիւնի տեսքին՝ ոչինչ փոյթ է խայթ,
Սըրտիս չեն հասնիր նըզովք ու անէծք, բառեր բարկացայթ:
Ամբ֊ողջ արտաքին՝ կոխեմ՝ առաջուր, ծայն խղճի ներքին՝
Կը խեղդեմ՝ իսկոյն. — ծղճի՝ պատիժներ՝ մեղքիս վայ-
ելքին . . .:

Յորչափ Երկինքին շանթը չ՝զգեստներ գիս փըշուր փըշուր,
Յորչափ ճիտըս խեղ չի կշռեր երկաթ շղթան ծանրանուր,
Գործըս է Ոճիր, վայելքըս՝ Եղեռն. — Ահա իմ՝ բաժին.
Օ՛ բարոյական պատիժը աննիւթ անթափանց Ուժին . . .:

Կը քալեմ՝ խըրոխտ, ճամբայ բացէ՛ք ինծ, Ե՛ս եմ Բարաբբա.
Ողորմած է իմ՝ ամէն արարքին հանդէպ Հայր Աբբա . . .»:

II.

«Փա՛ռք քեզ, ո՛վ Յուդա, սարդող դաւադիր անմեղ Յիսուսին,
— Աւետ-Հեզ-Խոնարհ, ինչ ապուշ բառեր, անիմաստ ու
սին —
Համբոյրիդ մատաղ, մենք հին ընկերներ՝ ծեռք տանք
իրարու.
Երթանք խոնարհինք Մեծ Ոսկի Հորթին, կո՛ւռքն ամէն
դարու:
Քահանայապետ, Դատաւոր, Դրամիր՝ մեզի հետ են միշտ,
Յօդական ամբոխին կ՛ոռնայ մեր ծայնին շեշտումն ամբարիշտ:
Յիսուս-Բարաբբա՝ երժարին մէջ նոյն դրուած ի կըշիռ,
Յիսուս՝ Գողգոթա, Ես կ՛երթամ՝ ազատ՝ յաղթութեամբ
արքշիռ . . .:

Օ՛ փառքը Մեղքին, հեշտանքն աննըման Մեղքին Անապատիժ.

Խայթել ու խոցել, խածնել անարգել զերթի կարիճ եւ իժ.
Ո՛ւր էի երէկ, չեմ՛ յիշեր իսկ զայն, հոգըս չէ վաղն ալ՝
Քանի զո՛ն է հեզ, հըլու եւ խոնարհ. — Ալ ինչո՞ւ վախնալ...:

Կը քալեմ՛ խըրոխտ, ճամբայ բացէ՛ք ինձ, Ե՛ս եմ՛ Բարաբբա.
Ողոմած է իմ՛ ամէն արարքիս հանդէպ Հայր Աբբա...„:

III.

"Օ՛ կեցի՛ր, խնդրեմ՛, ճանչցայ ես լզքեզ, ո՛վ իմ՛ հեզ Գառնուկ.

Իմացա՛յ, երեք Գիտուն-Իմաստուն — երբ Դուդեո մանուկ —
Եկան ու ինկան Մըսուրիւ առջեւ: Ու զացին անդարձ՝
Յուսախա՛բ ցայսօր: Ի՞նչ տըւիր անոնց տուրքերուն ի վարձ:
Խօսեցար քաղցըր, գործեցի՛ր բարիք, Սէր-Գութ ցանեցի՛ր.
Ի՞նչ արդիւնք ցայսօր. — Քանդ, Աւեր, Ոսկոր, Մոխիր ցանուցի՛ր:

Կուրքը միշտ կանգուն, ո՛վ իմ՛ հեզ Գառնուկ, Կիրքը մինաց նոյն.
Հէգէո՛ն ենք մենք, կ՛աճինք կ՛ուռճանանք՝ չըլիր հարազոյն...:

Օ՛ ալ յաւիրացանք: Կը պժգանք մենք իսկ, մեզմէ կը սոսկանք:
Ճանիճ են կազմեր Մեղքին անպատիժ վայելքն ու հեշտանք.
Ու մեծ անուններ, զըլուխներ վըսեմ՝ վերեւն հովանի.
Տե՛ս, շինած պատկերիդ տիպով՝ ինչի՞ կը նմանի...:

Շանթերո՛վ եկուր, հերիք է, լաւի՛է, Պատժէ՛ Տիրաբար:
Նոր աշխարհ չինէ, նոր դէմքեր տըպէ Ջերմեռանդ Արդար...„:

Հոգաձ, Օգոստոս 1923

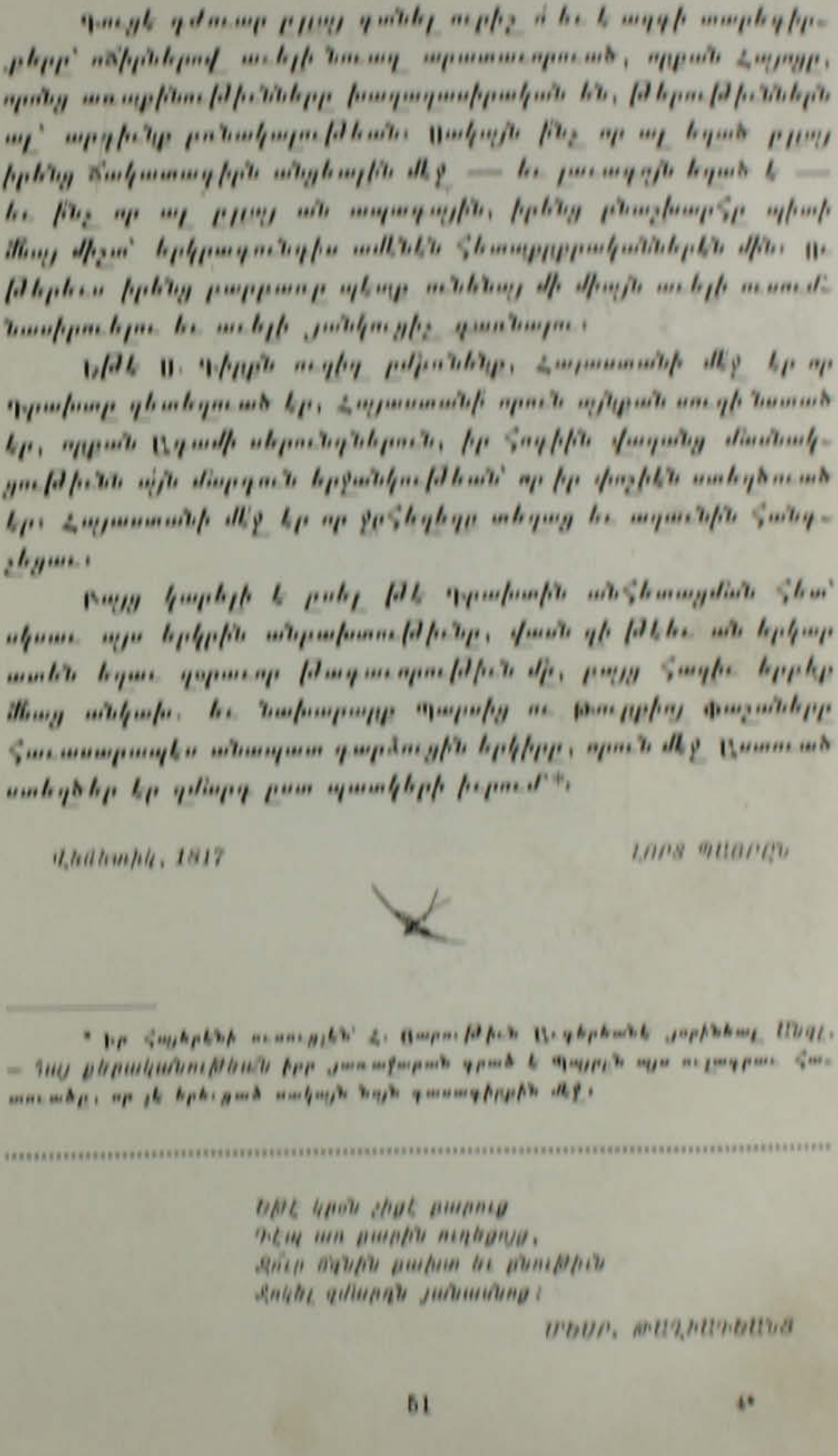
(Հոգաձի Դաշնագրին ստորագրուելուն առթիւ գրուած)

ԽՕՄՆԱԿ

Ս. ԳԱԶԱՐ ԵՒ ՀԱՑ ԱԶԳԸ

... Արդ 1816ին ականատես Տաղտկ, պրոֆեսոր մեծանուն Ճէյմս Ֆրեզըր եղեր է, որ պետքը կը դիտէ մեզի յիշեցնել, որ նախապատմութեան քիչ ատենէն ի վեր ուսումնասիրութեան ենթարկուած հետազօտութիւնները Տաղտկի գրածները հաստատած են։

"Այդ մէկուն ես ալ, ուրիշ շատերու պէս, Տաղտկի եղբայրական անունով կը կոչեմ զայն, որ ինծի համար միշտ մեծ հեղինակութիւն մնացած է։ Ինչպէս Տաղտկ, ես ալ կը հաւատամ, որ Հայերը Ասորեստանի մէջ ապրած ցեղերէն են, որոնք Ասորեստանի անկումէն ետքը, Մարերու հետ միասին, Ասորեստանի դէմ ապստամբեցան եւ Նինուէն առին։ Ինչպէս Տաղտկ, ես ալ կը կարծեմ

Այդ գրությունը ես ստացա Ալեքսանդրապոլի գավառապետ Ալեքսանդր Ռոստոմովից։ Ես ուզում էի տեսնել, թե ինչ է գրում Ռոստոմովը Ղարսի մասին, որովհետև ես գիտեի, որ Ղարսի գավառապետ Ռոստոմովը Ղարսի ամրոցի հրամանատարն էր

Մ Ա Հ Ո Ւ Ա Ն

Վահագոսակ
Փրոֆ. Կ. Մ.

Սոխիկեան
(Նաւարքեղ)

Անծանօթ չե՛նք իրարու.
Քեզ պարուրող մթութիւնը
Ու զաղտնիքը անթափանց
Որոնց եւոեւ թաքչեցար՝
Ինծի սակայն չեն առթեր:

Թէեւ ընկեր անբաժան,
Մարդոց ամէն քայլերուն
Հետեւեցար դարերով
Ու միշտ անոնց խուզարկող
Տեսութիւնը ծաղրեցիր:
Քու հրպուռէդ քանինե՛ր
Սարսըռացին, դողացին,
Քեզ տեսնելու հաճոյքն իսկ
Չուզեցիր տալ դուն անոնց:
Այն էակներն անըզգոյշ
Որ քեզ տեսնել փորձեցին՝

Գլուխցիր, նետցիր
Թո՛ղ-քոհին մէջ անխընայ.
Մըթութիւնը լըճացած
Քու զօրութի՛ւնըդ կազմից:
Ծնըրադրեցինք քու առջեւ
Սրտաստըրափ, տեննդահար,
Ու ասկումով աղօթքներ
Մրթմրթացինք անունիդ,
Պաղատագին հայցելով
Կարեկցութիւն քար սրտէդ:
Քեզի համար՝ կըմախք մըն է հոր, ըսին,
Որ սիրտ չունի ու կարեկցիլ չի գիտեր.
Թէ արցունքով գինովցած՝
Կը կաթաւես այրիներու շիւանէն:
Հոգեվարքի հոնդիւններ
Քու յաղթութի՛ւնըդ կ'երգեն.
Ու դուն միայն կը հրճուիս
Կոտորելով, ջարդելով
Ամէն անոնք որ կեանքի
Բեռանը տակ կը կըքին:
Անծանօթ չե՞նք ալ հիմա. —
Քանի՛ անգամ տեսած եմ քեզ՝ բազմած
Բարեկամաց սընարին քով, երբ անոնք
Կեանքէն հրաժեշտ կու տային:
Օր մ'ալ այնչափ մօտեցար
Որ ցուրտ շունչըդ ըզգացի,
Երբ կ'փորձէիր զովացնել
Իմ ճակատս հըրատապ:
Այն օրը ես
Նահինդաման քօղիդ տակէն Թանձրկեկ
Նշմարեցի թէ դէմքըդ
Նրկարուածին չափ սեւ չէ.
Սո՛ւտ է եղեր այն յերիւրանքը քոլոր
Անունիդ շուրջ կուտակուած,
Եւ անտեղի՝ այն արհաւիրքն ու սարսափ

Զոր լզգացած ենք միշտ:
Անէծք անոր՝ որ առաջին օրէն իսկ
Քեզի հանդէպ սուտ, կեղծիք,
Առեղծին ներշնչեց:
Վերջնար քօղըդ, ալ քա՛ւ է,
Դէմքդդ ցուցնար անդիմակ.
Թող աչքերէդ ցայտող ճաճանչը յոյսի
Ու շրթունքիդ ալ ժպիտը ցոլանան.
Հասկցնար թէ դուն կրմախք չես,
Մանգաղ չունիս կեռ, հատու,
Այլ հանգիստն ես բացարձակ,
Որուն տենչով վայրապար
Տոչորեցաւ մարդկութիւն,
Ու չկրցաւ ծնոք բերել՝
Առանց քեզի դիմելու:

*

Ալ անծանօթ չես ինծի.
Օր մը երբ ես ալ յոգնիմ
Աշխատելէ, տքնելէ.
Օր մ՚երբ տեսնեմ՝ լրացած
Պարտքերդս որ շա՛տ ալ են,
Այն ատենը անվրդով
Ու թերեւս ժպտադէմ
Պիտի դիմեմ՝ ես քեզի՝
Ըմբոշխնելու, վայ՛լելու:

18 Մարտ 1912
(Ամոիկ)

Կ. Մ. ՍՈՂԻԿԵԱՆ

❖ «Հանճարին ու խելապարութեան մէջ յարաբերութիւն մը կայ, եւ մեծ տաղանդը յիմարութեան ազգականն է: — Հանճարը վիճակ մըն է ախտաբանական, իսկ տաղանդը՝ լուսնոտական ջղայնութեան մէկ տեսակը:

ԼՈՄԲՐՈԶՕ

ԱՂԱՆՈՒՐԻ ԱՊՐԱԾ ՎԷՊԸ

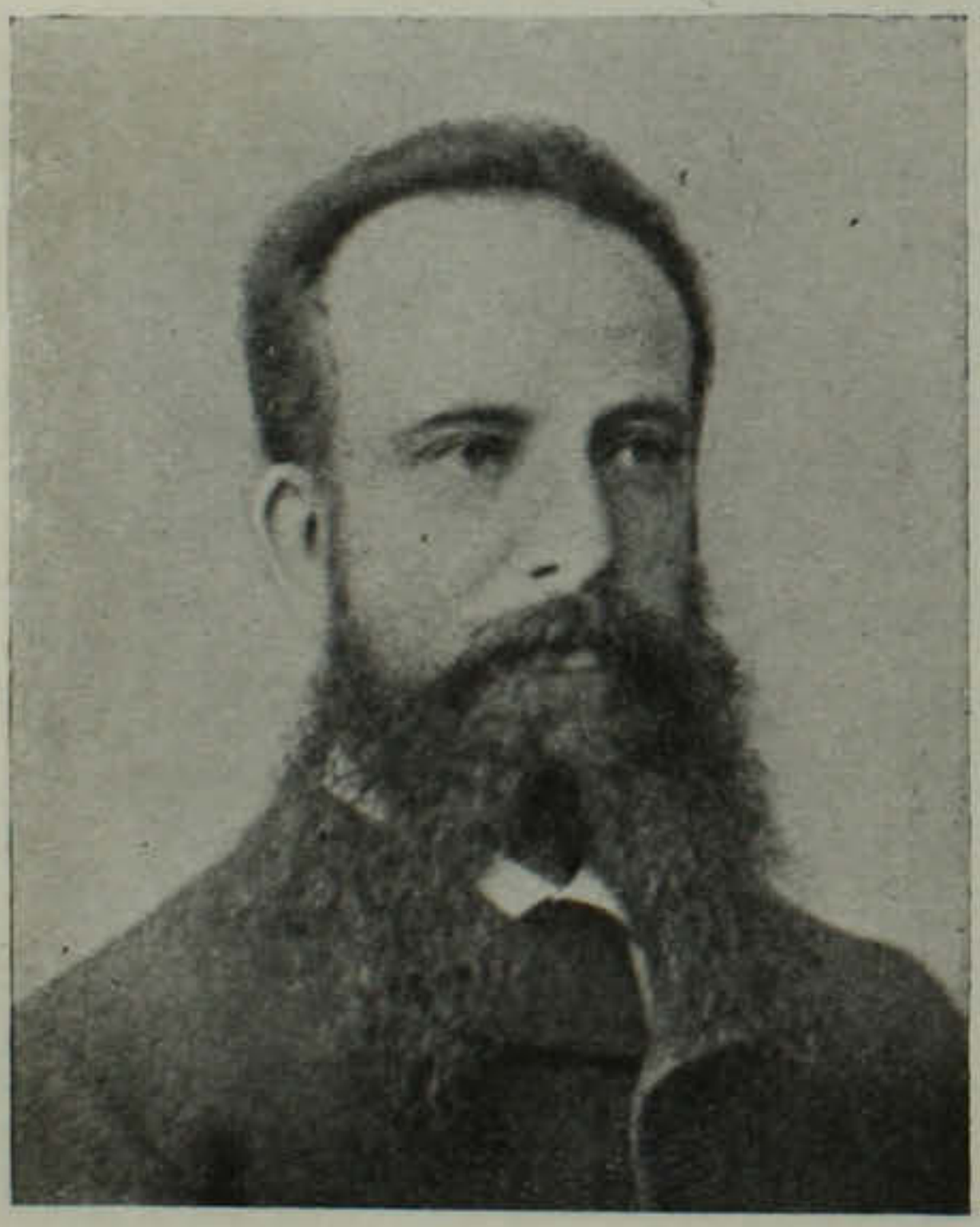
Հերոս «գոռոխէռէ տէլլա սէռա» սա դրուագալից տաղերով կը ներկայացնէր Վիքթորիա Ադանուրի սիրային անտիպ նամակները՝ որոնք նոր ձեռք ձգուած էին. — «Ընորհալի քերթողուհին, որ գեռ կը փայլի ու պիտի փայլի իւր առաջնակարգ աստղ՝ իտալ. գրական հորիզոնին վրայ, հեղինակն ըլլալէ աւելի դիւցազնուհին եղաւ զգացական վէպի մը, Քարիթէլլոյի հետ փոխանակած թղթակցութեամբ: Դարթոլիցի այս ազնուականին ուղղեալ նամակները Ադանուրի ամենաչքնաղ էջերն են ոճի քնքշութեամբ, երեւակայութեան թափով ու նկարագրի վեհութեամբ: Հոգեբանական վէպ մըն է այդ, որ իրապէս ապրուած ըլլալու առաւելութիւնն ալ ունի, պահելով հանդերձ արուեստի արժէքը»:

Վիքթորիա Ադանուր՝ երեսնամեայ (1885)

Հարուստ եւ ազնուական պարսկահայերու երկրորդ դուստրն էր Ադանուր, որ թէեւ բաւական ձնած՝ կը կրէր Արեւելքի հրապոյրն ու վեհանձնութեան ոգին փարիզուհիներ իր համակրութեան մաքուր ճաշակով, իր մտքի փայլուն լոյսով եւ իր գեղեցկութեան թովչութեամբ՝ երիտասարդական գարնանագեղ ժպիտ մը պարգեւած էր Հռոմայեցի ծերուկի քերթողին, որ Օրսինի անունն առած էր՝ անգաղտնապահ աչքերէ ծածկելու համար իր նոր երգերը ներշնչող ներքին լոյսն ու խոր կիրքը: Բանաձաքի եւս պգացած էր այդ կնոջ փարիկանոյշ հոգիէն արտացոլող հրապոյրը, բարեկամօրէն երգելով զայն: Ուրիշ վեհ հոգի-

ներ՝ Մաֆէյ, Ծանէլլա, Գոկաձձաուո եւ Կրաֆ զգացին իր հոգիին վհոութիւնը: Աղանուր իր մէջ կը կրէր պայծառ կրակ մը՝ որ կը լուսաւորէր զինք հասկցող հոգիները: Քանիներ բանաստեղծութեան ճառագայթ մը ստացան իրմէ: Այդ հոգեկան գիւթանքին տակ ապրեցաւ Բոմբիլի կոմսը, որ 1910ին կնոջը մահէն ետք՝ այլ եւս չկրցաւ ապրիլ: — Հոս կ'ուզենք ի վեր հանել Աղանուրի՝ Քաբիրիէլլի կոմսին հետ ունեցած մէկ բարեկամութիւնը՝ որուն մէջէն լաւագոյնս կ'արտացոլայ իր ուղղամտութիւնը, հնոչական հոգիի ազնուութիւնն ու յստակութիւնը: Կոմսը որդին էր Նաբոլիի երեսփ. ժողովոյ նախագահին: Ծնած է 1840ին եւ վարած բազմաթիւ հանրային պաշտօններ: Ունի նաեւ քերթուածներու հատոր մը: Դեռ երիտասարդ՝ կորնցուցած էր առաջին կինը, երբ 1885ին ճանչցաւ Աղանուրը: Բանաստեղծուհիին ազդեցութիւնն այնքան հզօր եղաւ անդրանիկ հանդիպումին իսկ, որ կոմսը մտերիմ նամակներով չանաց պատասխաններուն մէջ գտնել այն մխիթարութիւնը՝ զոր ընկերային կեանքն ու քղքզբաղումները զլացած էին իրեն: Թղթակցութիւնը տեւեց մինչեւ 1900: — Աղանուրի նամակները կը յայտնեն փափուկ զգայնութիւն մը եւ անհատականութիւն: Գեղեցիկ են այն էջերը՝ որոնցմով գարնան վերադարձը կ'աւետէ հեռաւոր բարեկամին: Յայտնի է թէ իր լաւագոյն բանաստեղծութիւնները նուիրուած ըլլալով Ապրիլի վերադարձին՝ կոչուեցաւ "գարնան քերթողուհին": Այս նամակներէն մի քանին թէեւ յատկնութիւնը չունին արուեստի տեսակէտով

Կոմս Կոդիէլմօ Քաբրիէլլի

անքննադատելի ըլլալու, գերագանցօրէն քնարերգական են սակայն՝ ուղղակի բնութեան եւ հոգիի վերածնունդին։ — 18 Մարտ 1889 ին ան կը գրէր.

Թերեւս հոգ գարուն է արդէն. մենք դեռ կը սպասենք անոր, թէեւ կը զգանք որ դուռն է արդէն ու պիտի չուշանայ։ Ցնծքան տարիներէ ի վեր կը սեւանենք այս վարդագոյն մոգուհին՝ ամէն ձմեռ եւ ամէն անգամ, սակայն, հրաշալի պատահար մըն է որ կը խռովէ հոգի եւ զգայարան։ Կը ծաւալի օդին մէջ, երկրի վրայ, ծովուն վրայ, սպասման մեծ գրգիռի մը հանգոյն, ու մեր մէջ կ'զգանք անպարագրելի սարսուռ մը՝ որ կը վերակենդանացնէ յիշատակի մը կամ յոյսի մը ձնունդը։ Ցարութեան մեծ լուրը կը բերուի ծիծեռնակէ մը, ու կը սփռուի ալիքէ ալիք կամ ճիւղէ ճիւղ։ Հոս, այսօր, թէեւ ցուրտը կը տեւէ, սամազուն երկինք մը կը վայելենք արդէն եւ հրաշափառ արեւ մը՝ որ երգել կու տայ ամէնէն անկար ծերերուն։

Սիրելի են Աղանուրի "Բոյսերու եւ խոտերու թարմ բոյրերը", Վէնէթոյի ընդարձակ ու կանաչորակ տարածութիւնք՝ ուր կը հասնին արձագանգները քաղաքներու ժխորին եւ "Թմրկահարութիւնները" խաբուսիկ յաղթանակներու, որոնք չ'արժեր որ շարժեն "մեր մարմանդներուն դալարին՝ նուիրեալ հարաւի սէրերուն, ծնած արշալոյսի խոստումներէն եւ անծանօթ աշխարհի միւս մասին"։ — Աշնան գեղեցիկ օրերն ալ սիրելի կը թուին, զի ցոլացումն են գարնան լուսատատ օրերուն։ "Որքան ատեն որ աշխարհի վրայ կանաչութիւն կայ՝ արեւ կայ եւ կապոյտը կը ցոլայ, որքան ատեն որ մեր հոգին կը խանդավառի բնութեան գեղին ու պարզութեան առջեւ՝ կ'արժէ ապրիլ այս աշխարհի վրայ"։ — Աղանուր ունայնութիւն կը նկատէ ընկերային կեանքը, խիստ է բարեկամութեան հանդէպ, կը սիրէ միայնութիւնը։

Իմ այլամերժ նկարագիրս բարեկամներէ զուրկ պահեց զիս, բառին բարձր ու լուրջ իմաստով։ Ես քիչով չեմ գոհանար. եւ ինչպէս որ հազիւ երբեք պատահի մէկը որ ձօնէ ձեզ ուշ մը իր բանաստեղծութենէն, այնպէս ալ ես միշտ մերժեցի ատիկա, եւ իմ տարօրինակ պահանջներով յոգնեցուցի նաեւ ամէնէն բարիներուն համբերութիւնն ու անձնուիրութիւնը։

Ա յս ազգարարութիւնը լուրջ պատճառներով տրուած էր։ Քաբիթէլլիի՝ գեղանի կոմսուհւոյն հանդէպ ունեցած յարգանքն ու բարեկամութիւնը հետզհետէ կը փոխուէին բուռն տարփանքի մը։ Ստուգիւ կոմսը, նոյն ատեն Մէսինայի կառավարիչ, կ'զգացնէր Բատովացի կոմսուհւոյն հոգիին խռովքը։ Աղանուրի պատասխանը գլուխ-գործոց մըն է յստակութեամբ ու վեհութեամբ, յայտնելով սկզբնաւորութիւնը հոգեկան տագնապի մը.

Պազալկէլէ, 26 Փետր. 1890:

*Ընտրհակալութիւն՝ այսքան շուտ պատասխանելնուդ, ազնիւ բարեկամս։ Այսպէս կրնամ կարծել որ միասին կը խօսինք ու դուք կ'ընկերանաք իմ երեկոյեան պտոյաններուս։ Ճշմարիտ է, թերասուեր եւ լռութիւն կը ծագկեցնեն անկեղծութիւնն ու վստահութիւնը՝ որոնք լոյսի տակ թաքուն կը մնան հոգիներուն խորը։ Իրիկունը կ'ազատինք հետազօտող աչքէն ու բռնակալ լսուեստիւնէն, եւ մեր հոգիէն կը հոսին բոլոր գազանիքները, բոլոր ստեղծագործութիւնները, բոլոր ձիշտաստիները ու յոյսերը, եւ եթէ լռին անհնարին մէջ կը խօսին բուխերին կոցերուն, իրիկունը դուրսը կը պարզուին աստղերուն։ Ասիկա կը պատահի երբ առանձին ենք։ Բայց եթէ ըլլանք անհատ մը հետ որ մեր յարգանքը կը վայելէ, անոր կը խօսինք գեղեցիկին անկեղծ արտերու՝ որ ոչինչ ունին ծածկելիք։ Ընկերային օրէնքները մրքան փոխարէն եւ ոյլանդակ կը թուին այն առեն։ Ամէն քան ըսելու, անկեղծ ըլլալու, հասկցուելու, կարեկից մը ունենալու անհուն ուրախութիւնը միթէ կը ստացուի՞ աշխարհի օրէնքէ մը։ Արդ, կը փափաքիք որ ես ալ անշուշտ անկեղծ ըլլամ։ Դիտցէք որ աշխարհիկ ոչ մէկ պատճառութիւն ինձ արգիլեց լուսանկարս ձեզի ղրկել, այլ միայն մտերիմ եւ անձնական նկատում մը։ Ստածեցի ու կը մտածեմ որ դուք արդէն լուսանկարներու հաւաքածոյ մը ունիք. մրքան փարփառ աչքեր, մրքան ժպտող շուրթեր, մրքան սիրուն քթիկներ, հապա մրքան գիշատակներ միացած են իւրաքանչիւր մանրանկարի։ Ո՛վ Սոռէնթոյի անմոռանալի իրիկուններ՝ ծովու եւ լոյսի վէպաշուքներով օծուն, երկնի խորհուրդներով պարապածկուած... ո՛վ Քասթէլլամմառէի դիշերներ... լռութեան արթնցութեան մէջ, անհունութեան վիհերուն խորը... ո՛վ հռոմէական դիշերներ, Նարոլիի ցոլեկներ... ո՛վ Վէսուվեան արշալոյսներ... ո՛վ վայրկեաններ, ժամեր ու ջրաթիներ՝ բովանդակ խոսկոյ եւ արտասահմանի.... Թուղթի այդ բիւրաւոր կտորներէն կը ցայտեն ահա վերյիշումներ եւ գիշատակներու ձգտումին մէջ կը հանդուցուին այլազան տեսարաններ, կը միանան այլազան շուրթերէ արտասերուած բառեր, ամէնքը մէկ կազմելով համերգ մը որ իր կարգին կը նուագի հետզհետէ։ — Ընդ, ես չէի ուզեր եւ չեմ ուզեր այդ անհուն լեզուին մաս կազմել։ Ես ձեզի պարզեցի նկարագիրս, ուստի պիտի չգարմանաք իմ այս տեղ արհամարհանքիս վրայ։ Ինձ որ միայնակ ապրիլ կը սիրեմ ու խրոխտ եմ՝ չէր պատշաճեր գանուիլ լուսանկարներու հաւաքածոյի մը մէջ։ Արդոյ եռուզեռին, երաժշտութեան եւ ձայներու ժխորին մէջ, բաժանման աճապարանքին առեն (կը յիշեմ որ մեկնած պահուս քաղաքավարօրէն խնդրեցիք կենդանագիրս) այո՛ ըսի, ուրիշներու առջեւ ոչ չըսելու համար. այն առեն աշխարհիկ բանաւէճ մը պիտի ունենայինք, մինչ դուք կը շտապէիք մեկնիլ, գեղանի տիկնոջ մը "սարսափելի փոյլերը" զձեզ այլուր կը կանչէին։ Ահա ճշմարտութիւնը. լռելը կեղծիք պիտի ըլլար, քանի որ այնքան անկեղծ կը տեսնուինք։ Ցուզեցի ձեր բարեկամս հիներուն բանակին մէջ տեղ մը գրաւել։ Ասիկա դուցէ անպատեհ անկեղծութեան մը ապացոյցը կ'արժէր, բայց դիտեմ թէ կը գրեմ մէկու մը՝ որ արժանացած է խոսկոյ նշանաւոր ու սիրելի մարդոց յարգանքին ու հիացման։ Մենք իւրաքանչիւրը փոխադարձաբար պիտի ըսե ու լսէ՝ առանց կեղծ խղճահարութեան։ Ես ձեզի պիտի ընդունիմ խորհուրդներ, քննադատութիւններ ու քարոզներ, եւ իմ կարգիս նոյնը պիտի կրկնեմ լուսաւորեալ մարդուն՝ որ ապրելէ, ժպրոշնելէ, լալէ ու յաղթանակելէ վերջ դեռ չի ճանչնար ինքզինք ու չի գանագաններ մարմին մը առուերէն։ Երբ, օրինակի համար, կը հարցնէք. "Ձեզի ա կը սիրեմ", կը կարծեմ որ անօգուտ հարցում մը կ'ընէք

ձեր եաին։ Դուք նախապէս ըսիք ոչը, եւ ի՞նչպէս։ Ուրիշ տպաւորութիւն մը առաջինը կը ջնջէ, եւ այսպէս շարունակաբար։ Բայց որքան որ խօսին եւ պիտեմ սիրոյ մասին, որովհետեւ ես ալ, բարեկամս, — թէեւ այժմ մազերս կը գունատին ու մի քանի ճերմակներ կ'երեւին աչքիս, — տառնուվեց եւ կեսոյ քսան տարեկան եղած եմ, ու կը յիշեմ որ երբ սէրը կը մտնէ սրտին մէջ, այլ եւս որ եւ է տպաւորութեան տեղ չի մնար։ Միայն այն առնն կը մնայ երբ առաջնոյն հետ սերտօրէն կապակցութիւն ունի, եւ մա՛ս ալ երբ (ինչպէս կը պատահի մեզ օրիորդներուս) միայն սիրով կը սիրահարի, մարմնացած առաջին խօհուն աչքին մէջ որ կը տեսնէ զմեզ մեր կեանքին տեսին վրայ. եւ այս չէ տմունը, զի երբէն զմեզ կը հրապուրեն մտածման ու սրտի պեղեցկութիւնք։ Ո՛չ յատկութ հոգեկան պայմաններու տակ, աչխարհը կը փակուի, կամ աւելի ճիշդ՝ աւելի ընդարձակ ուրիշ մը կը բացուի զմեզ չրջապատողէն, ուր կ'ապրինք, կ'գո՛նք, կը տեսնենք, եւ ուշինչ կը պատահի կամ կը հանդիպի միւս աչխարհէն։ Մեր մտածման, բաղձանքի ու պաչտամունքի բովանդակ կարողութիւնը հոդ է. մեր բոլոր դաղափարները, յոյսերն ու յոյզերը հո՛դ փակուած են։ Միւսն ինչ փոյթ. ինչ արժէք ունի ճեաչտելը։ Ինչ փոյթ թէ արեւը կը մարի, թէ երկիրը կը նուագի համաստեղութեան մը մէջ։ Միակ ձայն մը կը լսենք, միակ աստուած մը կենդանի կը պահէ զմեզ. մեր սիրոյ ամենակարողութիւնն ու ձայնը։ Ջարդարինան պիտի բլլար այն առնն հարցնելը. "Կը սիրե՞մ արդեօք"։ Ջարի մը կամ դար մը կը տեւէ այդ տենդը, կարելի չէ տարակուսիլ, այնքան կը հատատուն մեր ամբողջ էութեանը մէջ հազար յաղթական ձեւերով։ Դուք, բարեկամս, մէկ քմայքէն միւսը կ'անդնէք եւ կը փոխանակէք երբեմն այսքան տարբեր գգացումի մը հետ, ինչպէս կրնայ բլլալ։ Ես սպէս կը բացատրեմ. Դուք հանրային կեանքի հոսանքէն մղուած՝ հազիւ կամ երբեք կրնաք ինքնամփոփուիլ, ինքնին հարցնել՝ իր եաին հետ ձեալ քիչ մը գոնե եւ ամբողջ ազատութեամբ։ Այսպէս, յաճախ զգայութիւնները կը կարծէք զգացումներ, եւ խոր ու հզօր բանի մը ձգտումը ճչմարիտը գտած բլլալու պատրանքը կու տայ ձեզի, մինչ կատակերգութիւն մըն էր. եւ չուտով նչմարելով ատիկա՝ կը հրաժարիք նման սխալներու մէջ իյնալէ, այնքարհիկ ատինքնող դիւթանքներէ պատրաստուած բոլորն ալ։ Ասլդ ինչ կ'ընէք. եթէ "խաբուսիկ վայրկեանդ կու տայ վայելք մը, գինովութիւն մը, գանգատելու չէ։ Ընդհակառակն կարճ է կեանքը։ . . . Ինչ որ ատուգ ու քաղցրագոյն է, երկու փորձուած հոգիներու բարեկամութիւնն է, փորձուած՝ ամէն ապագայ անհատէ անբաժան ընկերէն որ ցաւ կը կոչուի. երկու հոգիներ որ գիտցան հզօր ձալ եւ ուղղամիտ բլլալ, որ կեանքի մօրուսէն գերծ պահեցին ազնիւ ձգտումներ եւ անարատ բաղձանք մը մտաւ որ հաղորդակցութեան։ Ո՛չ յատկէս, դուք անձնատուր կ'բլլաք աչխարհիկ հրապոյրներու, կը ցրուէք ձեր մտքի ու սրտի ոյժերը։ Բաղթանակաները վայելելիք ու անգի տուէք հրապոյրներուն, բայց երբ պարտաւորութեան ժամերնուդ փափաքիք գրել ինձ, պիտի խօսիք ինձ՝ իրրեւ վստահելի բարեկամուհիի մը որուն ամէն բան կարելի է բսել եւ որմէ կարելի է ամէն բան լսել։ Ամէն բան պիտի բսենք անկեղծօրէն ու քաջարար, առանց գիւանագիտական ձեւերու։ Կ'ատեմ այն բառերը որոնք հակառակը կ'արտայայտեն, կամ չսա կ'բսեն եւ կամ բան մը բսել չեն ուզեր։ — Այս տողերը կը գրեմ խաղաղ խղիկէս, մինչ սան ձեացեալ մասը քունի լուռթեան մէջ ընկղմած է։ Փորիկ հրեչտակներու տարօրինակ ձայներ կան հովին մէջ, կամ մեռելներու ձայներ. եւ ես . . . պիտի հակիրճ, ինչպէս կը սեսնէք, քնարերգաբար։ Կը մտածեմ որ այս նամակը պիտի սառնաբ քաղաքի աղմուկին մէջ, հանրային գործերու խորը խճաղուած առեններիդ։ Ձեր հոգեկան տրամադրութիւնն այնքան տարբեր պիտի

կ'ըմբռնեմ ձեր հոգեկան կարիքը. բայց ձեր ակեպտութեան բարձրութեան վրայ ծնալով, ես պիտի ըսեմ թէ կարելի է ամէն տեսակ ... կիրքերու մէջ փրկած ըլլալ զոհողութեան այնքան ոյժ, հաւատքի այնքան լոյս, հաստատամտութեան այնքան կամք՝ միակ էակի մը նուիրուելու, անվերապահ անոր հաւատալու, անոր միայն վերաբերելու համար: Ունէք խրթաքանչիւրին մէջ՝ պէտք մը, ծարաւ մըն է այսպէս սիրուիլը. կը խօսիմ ոչ-ռամիկ հոգիներու մասին: Կ'ըսեմ ծշմարտասէս, միմիայն, յարատեւօրէն եւ մեր հոգւոյն մէջ կայ բնականօրէն փոխանակութեան կարողութիւնը: Բայց քանի՛ անգամներ մտքը չհաւատաց եւ քանի՛ անգամներ սիրտս ետպատեցաւ դիմալու իր պատրանքներուն: — Կը հարցնէք ինձ թէ "կը սիրե՞մ": "Ընդունակութիւն" մը չէ, քանի որ հին բարեկամներ ենք այլ եւս: Շատ բաներ կը սիրեմ. ամպերը, մարգերը, իրիկունը, ասպղերը, հովտեր-գական ու բանաստեղծական նիւթերէ զատ՝ համակ խորհրդով մը, դաւաթիկներով խմուող հին գինին եւ լաւ խօսակցութիւններ երեք-չորս բարեկամներու հետ՝ ճաշէ մը վերջ, դիտելով գիւղի կանաչութիւնը որ քունով կը ծածկուի տակաւ եւ իրերէն ու հոգիէն յիշատակներ կը զարթնուն յուշիկ, մինչեւ որ կը դադրին խօսակցութիւնք առաջին աստղի երեւումին, եւ վերէն կու գայ աստուածային ձայն մը որ շատ պզտիկ կ'երեւցնէ "արեւուն լոյսին տակ այնքան մեծ երեւցող իրերը": Ինչո՞ւ պիտի սիրեմ *մէկը* եթէ ոչ ոք զիս սիրէ. շատ հպարտ եմ մինակ սիրելու համար ... Ձեր բարեկամութիւնը նուազել սկսած է. նախապէս "քուկդ" սորագրելէ ետք՝ հիմա "Ձ. Քարիթէլլի" կը գրէք: Կը սեղմեմ ձեռքերնիդ, բայց խոժոռ ... Նայուածքով: Ցտես:

Վ. ՂԱՆՈՒՐ

Պազալկեալէ, 19 Յուլիս

Ձեի կրնար "անմիջապէս" պատասխանել նամակնուդ: Դուք ալ արդէն շատով չէք պատասխանած, քանի որ նամակնիդ սկսած էք 26 Յունիսին եւ Մէսինայէն գրկած 5 Յուլիսին: Կ'ըմբռնեմ այն խոհերն ու տարակոյսները՝ որոնք արգելք եղած են իմոյն գրկելու: ... Քանիցս կարդացի նամակնիդ. հոն գտայ շատ մը *եթէ*ներ ու *թերեւս*ներ. պիտի չկրնամ ճշդիւ պատասխանել: Ցեսոյ տարօրինակ բաներ կը գրէք. "Համակրութիւնը չի բաւեր, անհրաժեշտ է սէրը որ ըլլայ անխառն": Գեղեցիկ բան. որո՞ն կը բաւէ: Ինձ կը թուի թէ շատ *կարելի* է որ հասնիք ձեր իտէալին: Ձեզի արժանի մանկամարդ կին մը "ուրիշներու պիտի չդիմէր" վազանց հրապոյրներէ դիւթուած եւ ... արժանի պիտի չըլլար ձեզի: Սակայն ճիշդ է որ (եւ հոս "փոքրիկ պատառը" մատը կը բարձրացնէ՝ քարոզելու համար *սպատնալիքով* մը եւ յօնքերը պռատած), այդ կնոջ "կ'ուզե՞ս կեանքի ընկերուհիս ըլլալ եւ յաւիտենապէս բաժնել ճակատագիրս" ըսելէ առաջ՝ խղճի արդար քննութիւն մը կատարելու էք, իր մակերեսէն խլելով ամէն աշխարհիկ կիրք ու յիշատակ. անոր մօտենալու էք բարձր ու մաքուր ճակատով, օրուան մը գեպքերուն միացնելով շարժուձեւ մը հառաչները, ժամուան մը փառասիրութիւնները, ամէն հաչիւ ու պարաք: Ընարժան են մեզի "ռամիկ հոգիներու յատուկ վերապահութիւնները": — Խօսելով ձեր ունեցած միակ սիրոյն մասին, կը հարցնէք. "Կրնա՞մ ունենալ ուրիշ մը որ նոյն արժէքն ունենայ": Ո՞վ կրնայ պատասխանել. դուք ձեր սրտին հարցնելու էք, ձեր մտքին այն ոյժերուն որոնք անարատ են դեռ, խանդավառուելու այն կարողութեան՝ զոր կրցած էք անեղծ պահել աշխարհի կատակերգութենէն: Քանիցս կարդացի նամակնիդ, եւ մտածեցի որ բարեկամի հետ մէկ ժամ խօսիլը՝ շատ մը նամակներէ եւ մեծաքանակ

Այս վեպի եւ ուժեղ նուվելն ալ մեծ արժանիքներ ունի։ Գրքի մեջ ամենէն աչքի ընկնողը, ամենէն գրաւիչը՝ հոգեբանական վերլուծումներն են։ Գրեթէ ամէն էջի վրայ հանդիպելու ենք նրբին դիտողութիւնների, որոնք ցոյց են տալիս հեղինակի մեծ ուշադրութիւնը մարդկային հոգեբանութեան նկատմամբ։ Ամէն մի կերպարի հոգեբանական ամենաթաքուն ծալքերը, ամենաանորոշ ձգտումները, ամենաանկանխատեսելի արարքները հեղինակը ստիպում է, որ ինքն իրեն բացատրի, ինքն իրեն հասկանալի դարձնի։ Ամէն մի կերպարի հոգեբանական

մելանէ աւելի կ'արժէ։ — Դուք պիտի ձեզ Սիկիլիային մէջ, երբեմն մտածելով դալարագեղ ապաստարանի մը վրայ. ես ... պիտի շարունակեմ անբարբառ եղեւիններուն հետ խօսիլ իրիկուան մութին, անոնց կրկնելով ինչ որ հին բարեկամներս գիտեն արդէն երկար ատենէ ի վեր եւ չեն յոգնիր միշտ լսելով։ Ես ալ իմ կարգիս "լոյսէն սիրելու համար՝ սիրած անձիս անհուն անձնուիրութեանը վստահ ըլլալու եմ եւ ինձ չի բաւեր առանց մարքի սիրտ մը, համակրանք մը՝ որ որոշ ու բուռն սէր մը չէ, առանց երկրորդական նպատակներու„, "գիտեմ, գիտեմ„ կը պատասխանէ սա պզտիկ ժայռին ջրվէժիկը. "գիտենք, գիտենք„ կը ձայնեն եղեւիններըՙ խոհուն կատարնին ճօճելով. իրիկուան խաղաղութեան մէջ հեռաւոր մարգերը զիս կը դիտեն անխօս, ու մենիկ դարձիս՝ աստղերը կը ժպտին ... գթութենէ թերեւս։

Վ. ԱՂԱՆՈՒՐ

Պազալկէլէ, 27 Յուլիս 1890։

... կը խոստովանիմ թէ չեմ հաւատար "քուկդ„ բառերնուդ։ Գիտէ՞ք ինչ կը նշանակէ այդ։ Աշխարհիկ սովորոյթ մըն է տարբեր իմաստներ տալ բառերուն կամ ամէն իմաստ խլել անոնցմէ։ Դուք կը մտածէք բառին իմաստը։ Երբ մէկու մը կ'ըսէք ըստ էութեան թէ "ձերն եմ„, չեն աւելցներ յետոյ "կարծեմ թէ դժուարութիւններ չկան„, կարծեմ, բայց ի՞նչպէս։ Կ'ըսէք. "եթէ մանկամարդ կին մը ինձ նուիրէ իր ամբողջ սիրտը, դժուար պիտի ըլլար զայն զոհել սիրոյ հանդիպումները, հառաչները, վառառիրութիւնները„. յետոյ կ'աւելցնէք. "կարծեմ թէ դժուարութիւն պիտի չունենամ„. Հոս ինքնավստահութենէ զուրկ էք։ Կը կրկնեմ. դուք դեռ կրնաք սիրել եւ ըստ էութեան սիրուիլ. բայց երբ կը տարակուսիք դուք, ի՞նչպէս ես կրնամ հաւատ ներշնչել ձեր սրտին։ Կը փափաքիք որ "խանդավառութիւններով„ օգնութեան հասնիմ, սրտիս երիտասարդութեամբը ձեզի նեցուկ մը ըլլամ, բայց չէք թողուր որ հոգիիդ կարդամ յստակօրէն։ Երբեմն լոյսի շող մը կը ցոլայ, ապա մէգ ու թիւն կը տիրէ, տարակոյս եւ հաւատք իրար կը խաչաձեւեն սրտերնուդ մէջ։ "Փոքրիկ պառաւը չմտածեց երբեք խորհուրդ տալ որ լքէք աշխարհիկ կեանքը։ Աշխարհի մէջ ապրելով է որ մեր ներաշխարհին մէջ կը մտնենք, մեր դրախտին գաղտնեաց, մեր սիրոյ անհուն համաձայնութեան, ու կրնանք աւելի բարձրօրէն եւ զմայլելի կերպով վայելել անպատում երանութիւնը երկու էակներու՝ որոնք կը յարգեն ու կը հասկնան իրար եւ իրարու կը կարեկցին բարեացակամ դատողութեամբն անոր որ շատ խորհած, դիտած, տառապած է ու գիտէ մարդկային տկարութիւնները, ճակատագրի, պարագաներու, կիրքերու յիմար ոյժն ու հոգիի ահաւոր փոփոխականութիւնը։ Շատ բաներ հարցուցի եղեւիններուս, ծաղիկներուս, բայց անոնք ոչինչ ըսին ինձ. անոնք ինչ գիտեն սիրոյ անհուն պապակս, գիտեն թէ ընդ երկար իմ մէջս այդ փափաքս ճնշած եմ, բուռն փափաքս միանգամայն թագուհի եւ գերուհի ըլլալու, կուռք ու բարեպաշտ, պաշտող ու պաշտեալ. ինքզինքս թողուլ անհուն վստահութեան, լման հաւատքիս, իմ պարտքս հաւատալու գերագոյն ցանկութեան. ամպի ծուէն մը մէգ ընելու չէր իր ճակատը, կասկածի ստուեր պատելու չէր իր սիրտը, որպէս զի իրեն կռթնած՝ հպարտօրէն անցնէի աշխարհիկ ամբոխներու մէջէն, իր ձայնը միայն լսելով, իր տրոփիւնը միայն զգալով, իր լոյսը միայն տեսնելով՝ իր ապահով ու վսեմ սիրոյ գինովութեանը մէջ։ Երազ. գիտեմ թէ շատ են պահանջներս. միթէ ունի՞մ անանկ ձիրքեր որ արժանի ըլլամ միակ եւ հզօր սիրոյ մը. ոչ ապահովաբար. բայց տկար սիրով ալ չեմ գոհանար ու կը

նախընտրեմ ոչ մէկ սէր, կը տեսնէք որ ամէն ինչ կը խոստովանիմ ձեզ անվերապահ։ Հպարտ եմ յոյժ, դիւրագրգռած ու կասկածոտ, չէ թէ բնազդաբար, այլ աշխարհի փորձառութենէն, առատապէս շռայլուած ընկերութենէն իր սիրոյ պատմութիւններով եւ վայելուչ ամուսնութիւններով, որոնց մակերեսը վարդագոյն է, իսկ խորքը՝ տժգոյն. մեր անշահախնդիր ու ճիծաղի երիտասարդութեան հաւատքները պղտորեցան այդպիսի պատմուածքներով, — կը յիշեմ թէ տատանուհինգ տարեկանիս ձեռքս խնդրեցին. թեկնածուն կը պնդէր որ սիրահարուած է ինձ, բարէքս կը խորհի լոկ եւ մտահոգ է երջանկութեանս մասին. մտածեցէք մանկական հոգիիս վրայ, ի՛նչ դիմովութիւն, երախտապիտութեան ի՛նչ զգացում այդ սիրոյն հանդէպ՝ որ ինձ կը դիմէր պաղատագին, ապրիլ ու տառապիլ կ'ուզէր ինձ համար. գերագոյն դատաւորն էի կեանքի մը. բոլորովին յափշտակուած՝ ես ինծի կը հարցնէի թէ ինչո՞վ արժանի էի այդքան սիրոյ, կը հարցնէի Աստուծոյ, կատարեալ միամտութեամբ, թէ արդարացի էր որ ես միայն սիրուէի այդքան եւ ոչ ուրիշ մը. բայց ամէն քան դիտող, լստեսող ու գիտցող աշխարհի աղմուկը սթափեցուց զիս. այդ տարփավառ երիտասարդը որ տոժական պսակ մը կը պարգեւէր ինձ, այդ Ռոմէոն որ իր սիրուա՝ Աստուծոյ դէմ կ'ուզէր ընդվզիլ, այդ քերովբէն որ թեւերը լայնօրէն բացած՝ զիս պիտի պաշտպաներ ցաւին դէմ... ծանրաբեռնուած էր պարտքերով. վար ինկայ պատրանքներուս երկինքէն եւ այլ եւս չբարձրացայ հոն. պաշտպանութիւն խոստացող ու սէր ուխտող այդ արարածը չէր վարաներ իրեն հետ դէպ ի քայքայում առաջնորդելու զիս, իրեն հետ առնելիքներու արհամարհանքին եւ աշխարհի զզուանքին ենթակայ ընել կ'ուզէր զիս. ասպարով ներկայացող այդ պարոնը դիմակաւոր մըն էր միայն՝ որուն պիտի տայի մաքուր ձեռքս եւ կատարեալ անձնուիրութեամբ, մատնուած երիտասարդութեանս հաւատքով՝ կ'ըսեն թէ առաջին յուսախաբութիւնը մահաւոր դիմագծութիւն մը կու տայ նկարագրին. գիտեմ թէ մանկութեանս՝ ինձ նման դիւրահաւան ու դիւրահաղորդ չկար. դարձայ հպարտ, երկբայող ու լքեալ. ոչ ոք գիտե թէ ի՛նչ կ'անցնի հոգիէս, յափշտակութիւններ, իմ ոյժերուս հանդէպ ցասումներ, անձնուիրութեան, քնքշութեան եւ սիրոյ կարողութեանցս դէմ պայքարներ՝ զորս մէկու մը չեմ յայտներ եւ զորս ոչ ոք կրնայ փոխանակել։ Այս կերպ անկեղծ խոստովանութեան մը գուցէ անվարժ՝ պիտի դայթակղիք. բայց դուք պէտք ունէիք քաջութեան օրինակի մը, որուն հետեւեցէք եւ իսկոյն անկեղծ եղէք ինծ նման։ . . . Այս նամակս ցոյց կու տայ ձեզի հանդէպ ունեցած եզական յարգանքս. անվերապահօրէն կը գրուի անոնց, որոնք ուրիշի չեն հաղորդեր մեր գաղտնիքները, նոյն իսկ քրոջ մը կամ մօր մը։ . . Ահա երկարօրէն կը պատասխանեմ. դուք աշխարհիկ մարդիկդ ինչո՞ւ մտածուհիուդ հակառակը կ'ըսէք. ինչո՞ւ յաճախ դուք յաղթականներդ, սիրողներդ, բառերու պչրանքներուն կը դիմէք ոկար էակներուս ու միշտ պարտուածներուս։ — *Աստուած իմ, կարելի է ինծի չպատասխանել՝ այդ ծանծրոյթը չունենալու համար։ Ծերա-*
դիր՝ ներուժ խնդրեցէք ինէ եւ անմիջապէս. յետոյ կը տեսնենք թէ ձեռքերնիդ սեղմելու եւ ներելու է։ Ցտես։

Վ. ԱՂԱՆՈՒՐ

Այս նամակը խոովեց Քաբիթէլլին. հասկցաւ թէ Աղանուր անկեղծ էր. անհրաժեշտ էր դուրս գալ այդ անորոշ վիճակէն. տատամսեցաւ եւ տարակոյսով գրեց բանաստեղծուհիին. այն

ատեն հասկցան թէ անյարմար էին իրարու, սիրտերնին միասին չէին բաբախեր եւ հոգիներնին տարբեր լմն կը դատէին աշխարհն ու ընկերութիւնը: Աղանուր ժամանակ մը լուռ մնաց, յարաբերութիւնները պաղեցնելու դիտումով. Քաբիթէլլի լռութեան պատճառը հարցուց եւ սա խրոխտ նամակը ստացաւ:

Պազալկէյէ, 24 Օգոստ. 1890:

Ինչո՞ւ այլ եւս չգրեցի ձեզ: Ահա պատճառն անկեղծօրէն, *Շշմարտութիւնն իր բովանդակ մերկութեամբ. որովհետեւ ձեր նամակը յոռի թուեցաւ ինծ, որովհետեւ մակերեսային յստակութեան տակ մութ էր. որովհետեւ նախադասութիւն մը զիս վիրաւորեց. որովհետեւ եապէս չէի գիտեր թէ ինչպէս կրնայի արտայայտուիլ, քանի որ մանաւանդ պէտք եղածէն աւելի գրեցի: Մտիկ ըրէք. դուք մարդոց մէջ էք, տարփանքներու ցրուածութեան ու փառասիրութեանց մէջ, Նամակներս աւելի կամ նուազ հետաքրքրական պատահար մը կրնան ըլլալ ձեզ համար . . . բայց ես կատարեալ մենութեան մէջ եմ. առանց փառասիրութեան, առանց տարփանքի, առանց մտացրումի: Ա՛յնքան ատեն ունիմ մտածելու, այնքան կարելիութիւն տառապելու: Ինձ համար բառ մը խօսք մը կը թուին նկատումներու շարք մը, լուրջ առաջադրութեանց գումար մը, վսեմ եւ ուժեղ բան մը, ստեղծելով ինձ համար յոյսերու եւ քաղցր տեսութեանց աշխարհ մը՝ որուն քայքայումը շատ պիտի տառապեցնէր զիս: Արդ, ես կեանքիս ընթացքին շատ տառապած եմ արդէն թէ՛ ճակատագրի քմայքէն, թէ՛ նկարագրիս դաժանութիւնէն, գոյ չէ նաեւ անկեղծութիւնէս: Աշխարհի այս մենութեան մէջ ուր կ'ապրինք տարիէ մը հետէ մօրս ծանր հիւանդութենէն ետք, այնքան տկար կը զգամ ինքզինքս, նոր ցաւերու տոկալու այնքան անկարող, որ ամբողջ ոյժերովս խոյս կու տամ ինձ մօտեցողներէն: Դուք ընդունելութեան եւ ճաշի մը միջոցին՝ հազիւ ժամանակ կը գտնէք ինչո՞ւ մը գրելու այցեւոմսի մը վրայ, դարձեալ քաղաքական կեանքի մէջ նետուելու համար իբրեւ քուրցիուս . . . եւ փրկելու համար հայրենիքը: Ես ժամանակ ունիմ մենախօսութիւններ ընելու. իմ եսս կը ճանչնամ ճշդօրէն. դուք շատ քիչ կը ճանչնաք ձերինը: . . . Կը վախնամ չէ՛ թէ ձեզ նման . . . *կամքի անհաստատութենէն, այլ տառապելէն, քանի որ ցաւերս ամոքելու համար պիտի չգտնեմ մարդեր, աղմուկ եւ կեանք՝ որոնք ձեր շուրջը կը գտնուին . . . Ընկերային ցանցերը բանտարկած են զձեզ: Դուք կը գրէք նաեւ "երեւակայութեան" մասին. գիտէք որ անով կառավարուած անհատ մը սրտի դասալիք մըն է: Մտածելով որ "խանդավառութիւններս" տաքցուցած են "երեւակայութիւնդ", որոշեցի լռել պահ մը, հրդեհն ինքնին մարելու համար: Սրտի օրինաց համեմատ արամաբանել էր այս, քանի որ այդ հրդեհը պիտի պատճառէր ներքին պայքար մը. ուզեցի պատճառը բառնալ՝ իբրեւ ճշմարիտ բարեկամուհի: Նպատակս վեհանձն էր, մանաւանդ որ *կուրօրէն հաւատարիմ կը մնայի որոշմանս, անգիտելով ձեր երեւակայութեան ձեզի պարտադրած պայքարները: Ինչո՞ւ պայքարիլ, որո՞ւ համար, ո՞ր դիւային թելադրութեանց դէմ ձեր "անհաստատ նկարագրով", եթէ այդպէս էք, այդպէս պիտի մնաք: Ձեր առաջադրութիւններո՞վ. բայց եթէ չունիք, եթէ հիւանդ է "երեւակայութիւնդ", Ձէնքերը ձգեցէք եւ հաշտուեցէք ձեր եսին հետ, ապա թէ ոչ Մարամալտօ մը պիտի ըլլաք, որ՝ հակառակ իր արդի պաշտպաններուն՝ մեռած մը սպաննել հետապնդող սիպար մըն

է։ Առաջադրութիւնները ու գգացուածները դուրէ մեռած են ձեր մէջ, ձեզմէ միայն ուելի բուռն է ու կենդանի։ — Ո՛րիշ ի՞նչ կրնամ ըսել, բարեկամս։ Եթէ Սեպտեմբերին վէնէթօ գաք եւ յիշէք թէ պազալկէլլէ գիւղակ մը կայ, հոն պիտի գտնէք բարեկամական ընդունելութիւն մը։ Թերեւս վիճինք քիչ մը, ինչպէս միշտ, բայց պիտի շարունակենք ձեալ անկեղծ եւ ուղղամիտ բարեկամներ, ինչպէս ցայսօր։ Ձեր ձեռքը սեղմելով՝

Վ. ԱՂԱՆՈՒՐ

Արդարեւ ճեացին այնպէս։ Այս յստակ նամակը որոշեց երկոքին փոխադարձ զգացական դիրքերը։ Քաբիթէլլէի յարդանքի ապացոյցը տուաւ Աղանուրի, եւ բանաստեղծուհին ցուցուց անկեղծ ու սրտագին համակրութիւն մը։ Երբ կոմսը բաղձացած միրտը գտաւ, Աղանուր զինքը շնորհաւորողներու առաջիններէն էր "Երկու փոքրիկ ձեռքեր կաշկանդեցին զձեզ, իրենց լեզուով ըսելով կանգ առէք. եւ դուք կեցաք. կեցցէ՛ք„։ Կոմսին հոգւոյն վերադարձան "պարզութիւնն ու կապոյտը„, երկար ատեն "յոյսի, միրոյ եւ տարակոյսի մէջ տատանելէն ետք„։ Ուրախացած՝ անոր մասին, բայց տխուր կերպով Աղանուր կը գրէր 10 Հոկտ. 1893ին.

Երանի՛ ձեզի. ինձ համար եղանակները կը յաջորդեն միօրինակ կերպով. լոյս եւ ստուեր իրարու կը յաջորդեն. կը քալեմ դէպ ի ծերութի՝ առանց վայրկեան մը կարենալ հանգստանալու, խաղաղութիւն վայելելու։ Դուք երջանկութեան ուրիշ հանգրուան մը կ'ունենաք ահա։

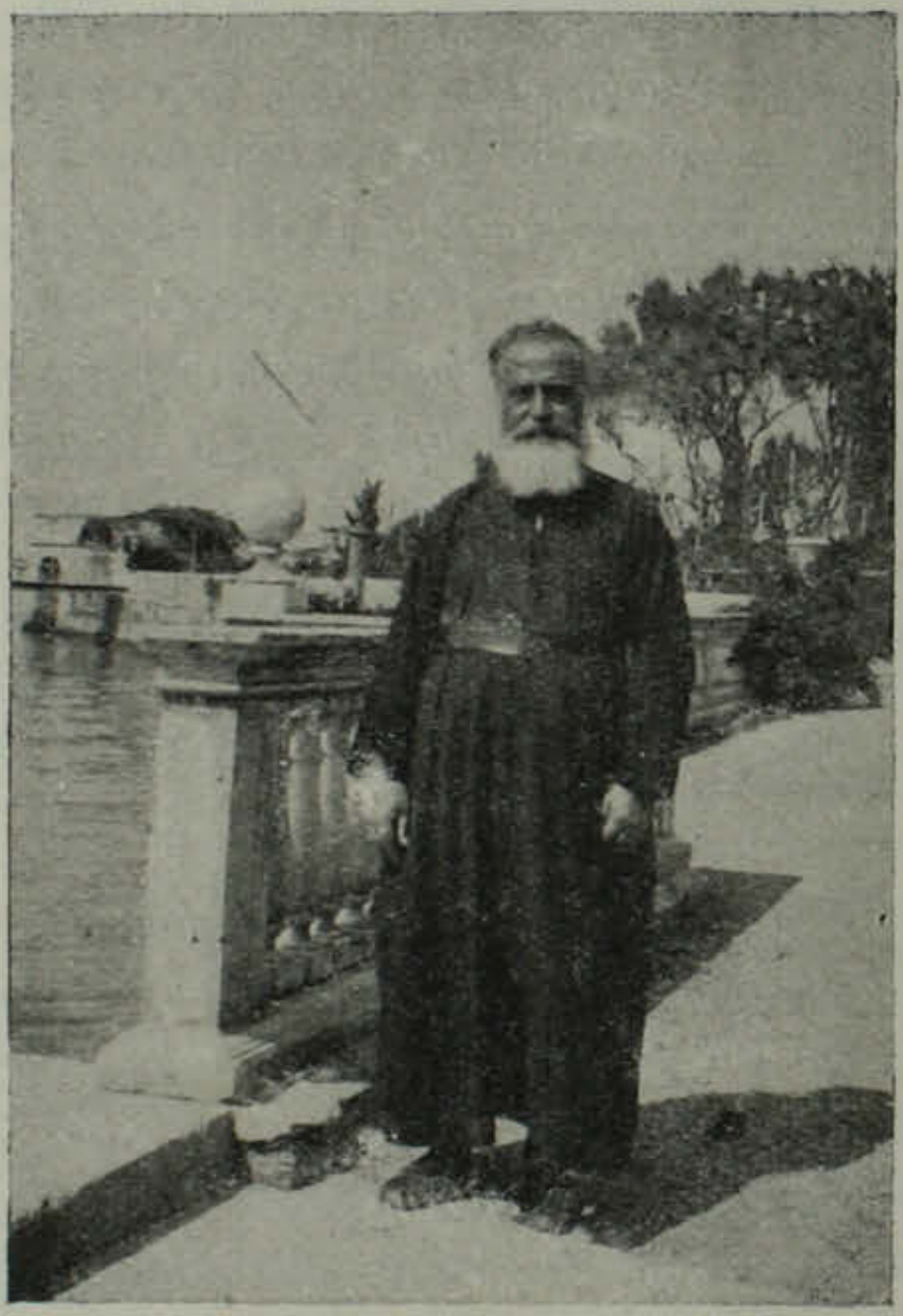
Բայց ծերութիը չայցելեց իրեն. միշտ երիտասարդ ճեաց ան եւ անկուժներ չունեցաւ։ Իր էութենէն կը ճառագայթէր երիտասարդութիւն մը եւ իր կուրծքին տակ կը ծածկէր սիրոյ հրդեհ մը՝ որմէ պիտի բռնկէր անտարակոյս իր հոգիին հետ հաղորդակցող ամէն ոք։ Մահուանէն ետքը՝ բոցի մը նման հետը տարաւ քանի մը տարի վերջ ընտրած անձին հոգին։ Աղանուր այն վսեմ հոգիներէն էր որոնք իդէալով ու բանաստեղծութեամբ կը ձեւափոխուին եւ մահը կ'արհամարհեն։

Թարգմ. Խոսք. Խորհ Գաբրիելեան։

ԳԱՐԼՕ ԳԱԼԳԱԹԼՈՒՍ

ԴԱՐՁ Ի ՄՈԴԴԱ ՎԻՍԳՈՆԴԻ

Նէ դողալով իր չոլս քոլորը դիտեց
Ու տարօրէն վայրի երկիրը ճանչցաւ,
Որ գետահեղձ կը կոծանի կը փլչի
Ջուրերն ի վար որ կը փախչին մրմրոտուն:

Հ. Սրուճ
Հագիկեան

Ս. Հագարդ-
նատարատոյց

Ճանչցաւ նէ հունը վաղեմի, ճանչցաւ մարգն
Ու անտառները՝ կապուտակ հեռուէն
Երկինքներուն տակ ժժգոյն.
Եւ կըսիւի անցեալն, անցեալը յոյսի
Պերճապայծառ եւ ընդվզուն իր անցեալն
Վերերեւցաւ առանց քօղի ու առուերի:
Կը ծլռէին ցօղուններն

Իր շուրջն, ու նէ կը շնչէր հոմն անծկանօք,
Ազատութեան հոմն, հոմն առյգ հասակին,
Շունչը թաղուած խորասոյզ
Գարուններու, չքնաղ իբրեւ բանբերներ
Փառքի՝ լեցուն թեւերով; բորբ եւ ուժգին
Մըրիկներով ահյիշատակ քաղցրութեամբ...

Արդ լռութիւն: — Թիակներու մենաւոր
Ճողփիւն մը լոկ գետին մէջ. լոկ երգերու
Հեռաւորում մը չինչ չրերուն երկայնքով,
Եւ իր կուրծքին մէջ խեղկում մ'հուսկ ողբերու:
Աղօթէ, ով հոգեակ, որ քեզ կը փշրես
Յիշատակաց ալիքներուն դէմ՝ հրոսուն
Դիշերային զերդ մրրիկ.
Յոգնած հոգի երակներով զրեթէ շէջ,
Ա՛յսպէս առյգ տակաւին, ո՛հ, լա՛ց, լա՛ց դուն
Քու համօրէն արցունքներովդ յորդահոս
Հոս ուր պարերն երազի
Օր մը քեզի ժպտեցան...: Արդ վերջացաւ: —
...Եւ Թուխ գլուխն իր ծեռքերուն մէջ սեղմեց.
Դէպ ան՝ արտին խորերէն՝
Ինչպէս ալիքը լի լուանով կը կանչէ
Ալիքն՝ երեսը բարձրաբերձ ափունքին,
Յիշատակները կ'եկլէին մի առ մի:

Ու քանդամնայ կոյսը տեսաւ վերջապէս
Ճակատագրէն նըշանուած իր ճակատով
Քերել-երթալն ուղղորդ ճամբէն զառիվեր,
Սէգ արծուածագ՝ փետուրներով կաշըմբուռն.
Ուրուներով շողշող սենեակը տեսաւ
Մերկ, ու մահիճն անքնութենէ պատարուն
Քաջայանդուզն երգերով.
Ու թըւեցաւ իրեն արիւնը տեսնել,
Նետուած արիւնն երակներէն հըզօրեղ,
Նետուած տենդին մէջ արուեստին՝ հրահոսան

Կշռութիւնով ողողուն.
Եւ այն տողերը սլացան դէպ աշխարհ,
Մղուած ցաւին կարողութեամբը կարշնեղ.
Ու թըւեցան զանգակներ
Մուրճի, ւանհաց՝ անկրակ տուներն երգեցին,
Եւ պարտեզից հոգեվարքները դժնէ:

Բայց պարտեալն արդ դուն՝ երեսուն տարիիդ՝
Մահուան սպասուն ոսկորներուդ կը զգաս մէջ.
Եւ ուրիշ բան կը սպասէիր քու այնքան
Ուժեղ, ամուր, կարմիր առոյգ հասակէդ...
Ուրեմն ամէն ինչ զո՞ւր եղաւ... եւ այսպէս
Մըթագնօրէն կը փախչի կեանքը սրտէդ,
Ուղեղէդ՝ քո՛ղն եռանդուն
Կշռութեան ինչպէս մատներուն մէջ աւազն...
...Սակայն ծաղիկն աղիքներուդ սրբենի,
Քու սիրական աղջընակդ
Անտառներէն կը դառնայ լի վարդերով:
Ան որ կը կրէ երազիդ քոցն աստուածեան
Իր աչքերում՝ կը թափէ
Ծնկուըներուդ վրայ վարդերն, ու կ'ըսէ,
Եւ իր ճայնին մէջ կարծես դուրս կը գեղու
Հոգին քոյր. Մայրիկ, ինչո՞ւ կ'արտասուես... —

ՕՐՐՈՑԸ

Արդ կը հսկէ նէ, հանդարտիկ ու ժպտուն,
Մահճիկին քովն ուր կը ննջէ աղջընակն:
Ունի քունին մէջ մանկական կերպարանքն
Արքայութիւն մ'անուշակ:
Քնացաւ մանկիկը ճերքն անոր ճերքին մէջ.
Ու նէ ա՛լ չի՛ համարձակիր հանելու
Իրեններն այն մանտըրտիկ
Մատուներէն, վարդի թերթեր քնքշենի:

Քնացաւ մանկիկը գեղգեղումն անասվոր
Քնարերգի մը թեւերով, աստղերով,
Յարտիշագեղ քոյրերով,
Զոր նէ կ'երգէր. — արդ գուցէ զայն կ'երազէ: —
Եւ անդորրին մէջ գըրէթէ վեհափառ
Հի խոհերով անվըսումնէ,
Դալկահար կինը խաշոր թուխ աչքերով
Կը յեղյեղէ այն նըւագն իր սրտին մէջ:
"Անգամ մը կար..." — ասկայն, դժբախտ պա-
տահար,
Կը խորտակուի երգը սրտին մէջ տըխուր:
Հին հոգիին մէջ աղաղակ մը կ'ելլէ
Մըրըրկաթափ: — Դո՞ւն ես, գըրէթէ մազկոինչ...
Դո՞ւն ես գնչու Պոհեմուհին արդ ազատ,
Որ ներշնչեց սըրարքումն
Արեգակին եւ թափառուտ ծիծաւին,
Եւ երգերուն մէջ ուրկէ օղը կարծես
Դեռ կը սարսայ՝ թափեց կորովն իր բոլոր...
Ցոգնածութիւնն անասման
Կը քարոզէ քու դէմքիդ ցաւը երկայն,
Որը քիչ քիչ քու երակներդդ պարպեց:
Դատապարտուած չես ասկայն.
Իրեն կ'ուզէ քեզ պաշտելի այս օրրոցն
Ուր կը ննջէ կը բաբախէ քու բարիդ:
— Պիտի ապրիս դուն այս ճերմակ էակին
Համար՝ որ քու միսէդ եկաւ ցաւագին:
Կարողութիւն մը զանխուլ նոյն իսկ քենէ
Կը քցանայ դեռ քու ներարդիդ մէջ նըսեմ:
Դուն դեռ կեանքին պիտի նայիս դէմ առ դէմ
Անոր համար՝ որ է արիւն արիւնէդ.
Ու պիտ'ելլես բարձրաբե՛րձ
Ծայրերն՝ ուր չի հիւծիր ոգին՝ դալկահար.
Անոր համար դարձեալ պիտ' հետքը գտնես:
Եթէ հոգին արտասուքով կը փրկուի,
Ամիսփէ դուն ներարդերուդ

Մէջ քու ներքին՝ քերթողութիւնը ցաւին.
Ցեղոյ գլնա — գերմարդկացած — եւ յաւա՛ջ,
Ցորչափ քեզ ուրքդ վարէ,
Ու ցորչափ չէ՛ վառած հաւատքդ քու նոր
Սիրոյ հըրուտ բոցով երգերդ բոլոր...

Կ՚անցնին ժամերը եւ աւուրերը կ՚անցնին
Տժգոյն՝ անմեղ այն հրեշտակի քունին վրայ,
Մինչ կինը տկար՝ բայց պնդասիրտ ու հըզօր
Ինքզինք ամէն վաւրութենէ կը քեցէ:
...“Ո՛վ իմ ճագուկ, փոքրը ծաղիկ, որ կը ծոխս
Ու կը փակես քու տերեւներդ՝ իրիկուան,
Որ նորէն վաղը բանաս.
Ո՛վ դու միակ եւ անբասիր սէր, կեանքէ՛ն
Իակ ալ անդին, անդին մահէն արջնալոյր.
Առաջնորդէ իմ՛ երազիս, ջրդեղէ
Ցանդս ու կորովս վայրագ ճամբուն երկայնքով...„:
...Կ՚անցնին ժամերը եւ աւուրերը կ՚անցնին:

Կը հակէ մայրն — ու տակաւին աւտուածեան
Հըրութեան մէջ՝ չ՚իշխեր ան
Հանել իր ծեռքը վարդափթիթ այն ծեռքէն
Որ կը բռնէ սեղմած իր բախտն համօրէն:

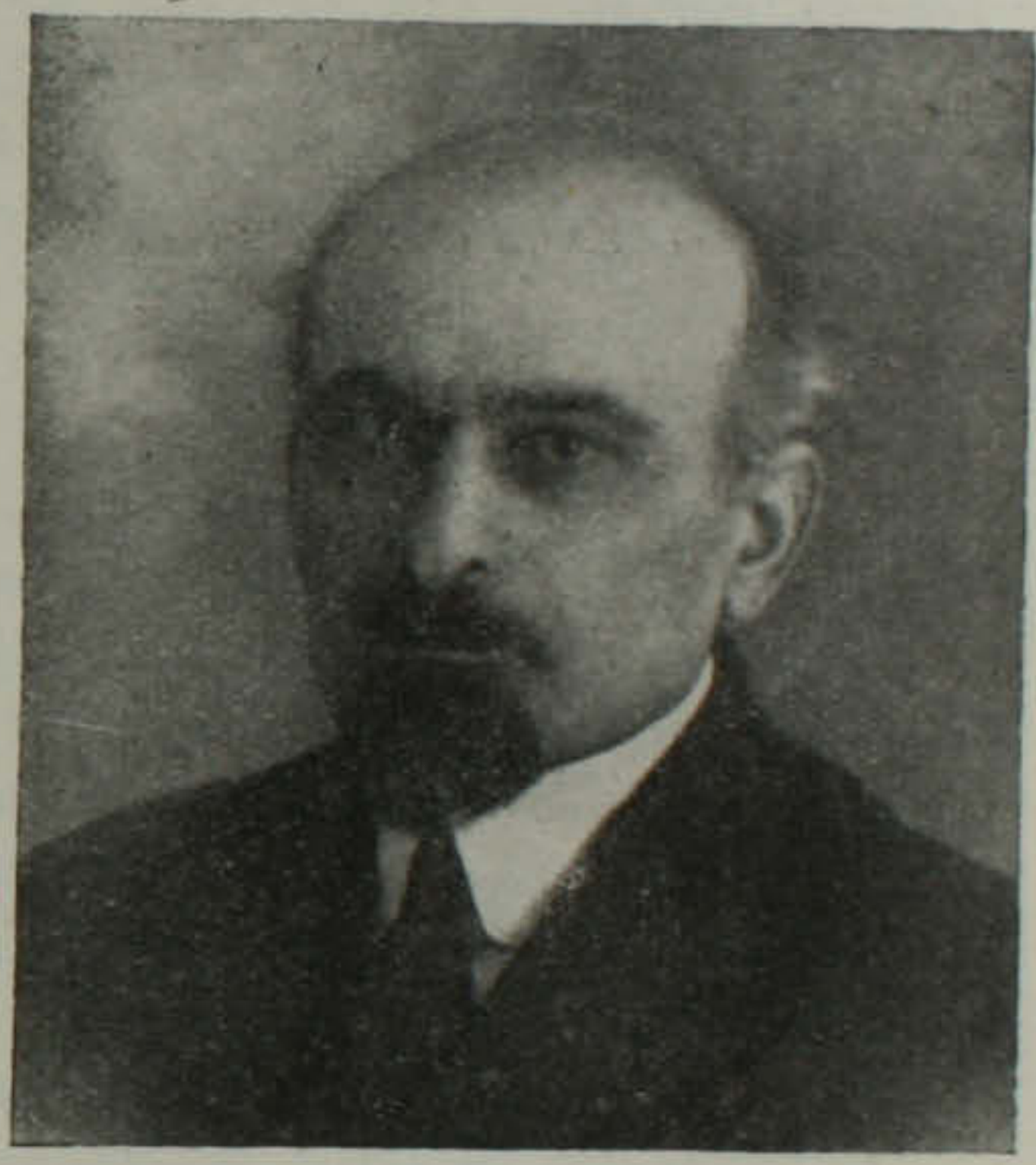
«Մասրոնթոն» *ԱՏԱ ՆԻԿՈՐԻ*
Թարգմ. Հ. Արսէն Ղազիկեան

Հաճոյքները կը նմանին սփռուած հարսնուկներու, երբ յափշտակուին անոնք՝ կը թօշնին. կը նմանին նաեւ գետին մէջ ինկող ձիւնի փաթիլներու, վայրկեանի մը համար սպիտակ, ապա ի սպառ հալած: ՊԸՐՆԶ

Սէրը՝ հովէն յափշտակուած բոյսի մը հունտին նման կ՚անցնի շուտով. բայց երբ ան մնծնա սիրտին մէջ, անոր հե՛տ միայն կարելի է խլել զայն, որպէս արմատացած ծառ՝ հողին խորը: Հ. ՍԻՆՔԻՆՃԻՉ

Կեանքը համրիչ մըն է պզտիկ դժբախտութեանց. փիլիսոփան կը հատհատէ զայն՝ խնդալով: Ա. ՏԻՄԱ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Միք. Վարդանեան

Պատերազմները կ'աւերեն ու կ'արիւնեն աշխարհը, — խաղաղութեան եւ մարդկայնութեան իդէալը, սակայն, կը մնայ անվթար եւ անսասան:

Զարագոյժ ագռաւները կը շարունակեն հոս ու հոն կռնչալ՝ թէ տիեզերական խաղաղութիւնը պատրանք մըն է, թէ մարդկային համերաշխութիւնը անիրագործելի եւ վնասակար ցնորք մըն է եւ թէ մարդկութեան բնականն վիճակն է՝ կռիւ ու աւերած, ատելութիւն ու հալածանք, պարբերական պատերազմներ ու զարհուրանքներ... Փոյթ չէ: Զարհուրանքի անդունդներուն մէջ իսկ՝ պատմութիւնը անդուլ կը նիւթէ աղդակները իդէալի իրականացման, երաշխիքը լաւագոյն ապագայի:

Ընկերվարական Ինտերնացիոնալը վայրկեան մը հոչակեցին իբրեւ մեռած, անդամալոյծ. — Ան, սակայն, եղաւ պատերազմէն վերանորոգուած, նոր ու հզօր ծաւալումի գրաւականով:

Ուիլսընի զաղափարը վայրկեան մը հեգնեցին ու արհամարհեցին, իբրեւ գեղեցիկ բանդագուշանք մը: — Ան, սակայն, կը պնդէ իր գոյութեան իրաւունքը եւ յուսատու թռիչքներ կը գործէ նոյն իսկ Ամերիկայի մէջ, եւ վաղ թէ ուշ քաղաքակրթու-

թեան հորիզոններում վեհօրէն պիտի բարձրանայ Ազգերու Դաշնակցութեան հոյակապ շէնքը, իբրեւ գերագոյն իրաւարար միջազգային ու միջպետական վէճերու հանդէպ...:

Ժողովուրդները կը սթափուին հետզհետէ, իրենց դարաւոր, լեթարգիական մրափէն, կ'ըմբռնեն պատերազմներու եւ բոլոր սոցիալական անիրաւութեանց պատճառները — դասակարգերու մենատիրութիւն, հզօրներու եւ իշխողներու յափրեններ — եւ տիտանեան ճիգեր կ'ընեն այդ պատճառները իրենց արմատէն պոկելու:

Արդէն իսկ նոր գործին համար հրապարակ կու գան նոր մարդիկ — Մակդոնալդներ եւ Հերիօներ — որ կոչուած են մղում տալու բոլոր շինարար, մարդկայնաշունչ գաղափարներուն:

*

Ամէն ինչ այսօր կ'ապրի ու կը զարգանայ միջազգայնութեան, համամարդկայնութեան նշանակին տակ: Ու միշտ չքացած է միջնադարեան մեկուսացումը, չքացած են կաշկանդիչ սահմանները պետութեանց եւ ազգերու միջեւ: Ժողովուրդները պէտք ունին իրարու՝ ոչ միայն տնտեսական կեանքը կազմակերպելու, այլ եւ մտաւոր-հոգեկան յառաջդիմութեան զարկ տալու, քաղաքակրթութեան ընդհանրական շէնքը կերտելու:

Միջնադարը կը յաղթահարուի. կը յաղթահարուի եւ կոշտ ու գռեհիկ ազգամոլութիւնը, նացիոնալիզմը: Ազգերը, հարկաւ պատմական կիրթ, ընդունակ ազգերը, պիտի չկործանուին — անոնց գոյութիւնը գանձ մըն է քաղաքակրթութեան համար — բայց անոնք պիտի ծանօթանան ու մտնեն իրարու: Ոչ ոք այլ եւս կրնայ ապրիլ չինական կղզեւացումի մէջ, եւ իւրաքանչիւր երկրի ցաւերը — քաղաքական տագնապ մը կամ զգայացունց դէպք մը — արձագանգ կու տան միւս երկիրներու մէջ, երբեմն նոյն իսկ ամբողջ աշխարհում:

Ահա ոճիր մը — կնսարներու "Յաւիտենական Քաղաք„ին մէջ... Խորհրդարանի անդամ մը — դաւադրօրէն յափշտակուած ու բարբարոսաբար մահացուցուած: Ոճրի հեղինակները — վարձկան, պետական կուսակցութեան պարագլուխներ: Կոպիտ, հնա-

ևանդ ազգամոլութիւնը կը պահանջէ որ այդ ոճիրը Իտալիոյ ներքին գործ մը սեպուի եւ աշխարհը բնաւ չզբաղի անով: Անմիտ յոխորտանք: Ամբողջ Եւրոպան կը յուզուի, համամարդկային խիղճը կը դողայ կատարուած ոճիրէն եւ մամուլի բոլոր օրգանները — ի բաց առեալ քանի մը անպատիւ թերթեր — առանց Հաւատամքի խտրութեան, կը ծառանան ու կը դատապետեն Հռոմի ոճիրը, իբրեւ նշանախօսք ունենալով հինաւուրց իմաստութիւնը. Homo sum, humani nihil a me alienum puto. *"Մարդ մըն եմ, եւ ոչինչ մարդկային բան չի կրնար խորթ լինիլ ինծի":*

Այդպէս եղաւ ժամանակին եւ Դրէյֆուսեան աշխարհադղորդ գործը, այդպէս — Հայկական Ողբերգութիւնը եւ բոլոր միւս համաշխարհային դէպքերը: Այդպէս — եւ ոուս ցարական ու սովիէթական հալածանքները ընդդէմ դէմոկրատներու եւ ընկերվարականներու...

*

Բողոքները, աւաղ, միշտ անմիջապէս չեն տար բաղձալի արդիւնքը, եւ համամարդկային խիղճն ալ երբեմն կը յոգնի ճչալէ ու հարուածելէ... Այդպէս — Հայոց պարագային... Այդ չի նշանակեր, սակայն, թէ ոճիրը անպատիժ կը մնայ եւ թէ Ջոհը անդառնալի կերպով անդունդ կը գլորուի: Օ՛, ոչ: Կը հաւատամ ողջ մտածող մարդկութեան հետ, որ համաշխարհային պատմութեան խորունկ արգանդին մէջ թագուն կը գործէ հզօր, տիրական եւ անջնջելի ոյժ մը՝ զոր կը կոչեն Ներգոյակ Արդարութիւն — Justice Immanente *որ թէեւ շատ համբերատար է մարդկանց ու պետութիւններու, անհատական ու ղանգուածային չարագործութեանց հանդէպ, բայց գիտէ պարբերաբար, որպէս անողոք նեմեզիդա, հարուածել եւ պատժել Չարիքն ու Չարագործները:*

Նա ինքը մարմնացումն է բոլոր մարդկեղէն իդէալներու, նա գործիքն է — միանգամայն աւերիչ եւ ստեղծագործող — պատմութեան ձեռքին՝ այդ մարդկեղէն իդէալները տակաւ առ տակաւ իրագործելու: Նրա ձեռքով պատժուած են մարդկութեան եւ մարդկայնութեան բոլոր արիւնազեղստ ոսոխները, Ներոնէն սկսած մինչեւ Հաճիդ եւ Թալէաղ: Պատժուած են բոլոր ազգերն

ու պետութիւնները՝ որոնք ձգտեր են հիմնել իրենց բարօրութիւնը ուրիշ ազգերու կոծանման ու թշուառութեան վրայ։ պատժուեցաւ Ներոններու եւ Կալիգուլաներու հռոմը, պատժուեցան խարոյկներու եւ արիւններու վրայ հաստատուած պետութիւնները, պատժուեցան, նոր ժամանակում, ցարական Ռուսաստանը, Հոէնցոլլերեան Գերմանիան, Հաբսբուրգեան Աւստրիան. պատժուեցաւ — եւ չարաչար — իր անբաւ ոճիրներուն համար, Օսմանեան կայսրութիւնը՝ որ վերհատաւ Սիւլէյմանի օրով կը ծաւալէր գրեթէ մինչեւ Եւրոպայի սիրտը, եւ որ այսօր նստած է խեղճուկ աւերակներու վրայ, զուրկ արտադրելու եւ կառավարելու կարողութենէ, մատնուած նիւթական ու հոգեկան անպարմանելի թշուառութեան մը։

*

Դա՛տ ու դատաստան կայ այն գերագոյն Աստեանին առջեւ՝ որ կը կշռուի պատմութիւն։

Դա՛տ ու դատաստան կայ բոլոր ոճրանիւթ տարրերու համար — պետութեանց եւ անհատներու — եւ դեռ չէ աւարտած Ներգոյակ Արդարութեան գործը դեռ շատ պատուանդաններ պիտի փորփորուին, շատ գոյութիւններ պիտի խորտակուին, — մինչ զոհերը պիտի վերածնին, աստիճանաբար պիտի բարձրանան եւ օր մը պիտի կատարեն իրենց շքեղ "ուրվանշը համաշխարհային պատմութեան բեմին վրայ. .

Մ.Ք. ՎԱՐԱՆԴԵԱՆ

Վենետիկ, Յունիս 1924

❖ ճշմարիտ ազգասիրին է օրինակաւ քաջի գործող նախահարց՝ զգիս որդւոց վարժուցանել յազատութիւն հայրենեաց։ ՄՕՍՈՐ. ԹԱՂԻԱԴԵԱՆՑ

❖ Երբ բնականը հալածուի քառասմրակ կը վերադառնայ։
Կրկին հաճոյք կայ խաբողը խաբելուն մէջ։
Աղջադուրեցէք հակառակորդնիդ... խեղդելու համար միայն։
Պատիւը ցից ու անեզը կղզի մըն է։
Օրէնքը յաճախ կը թոյլատրէ այն բանը՝ զոր պատիւը կ'արգիլու։

ՕՏԱՐ ԱՌԱԾՆԵՐ

❖ Ոսանաւորը մարմար մըն է արբատաշ, զոր կը կերտեն արտին ու մաքին տակեայ մուրճերով։ Երբեմն մարմարին վրայ արիւն կը կաթի։ Արեան կաթիլները կը սրբուին քերթողին արցունքներով։

Հ. ԷՍԱՅԱՆԵԱՆ

ԱՂՕԹՔ

Մոնազների Աստուած, զըլէ անցքիր վիճն
որ կը բաժնէ ըզմեզ քենէ, ու եկուր.
փակ աչքերուն մեր առաջ բաց քու դաւադիկ
ծեռքերդ ու մեր խօսէ լեզուով
ցաւագին:

Օրիորդ
Վարդիկ

Տաճառագրի
Հիւսիսեան

Ողորմութիւնդ ծածկէ դուն, մերկացիր
հեզութենէդ եւ Թող մարի լուսացայտ
աստուածութիւնդ, ի քաց առեալ մերինին
համանըման կայծէն՝ որով շաւտացար

երբ, մարդեղեալ, եկար աշխարհ
արուառուելու մեզի հետ:

Քեզ կ'աղօթեմ այս իրիկուն. —
Արցունքներուն Երնեկը տուր անոնց որ
անդնդային մեծութենէն սէրերուն՝
տարանջատուած ամէնքէն,
կը դիտեն լոյսն որ կը մեռնի հորիզոնին վրայ. մինակ՝
մեռնելուն դէմ գիշերին որ յաւիրտէն
պիտի իջնէ լեցնելու իրենց թեւերը թափուր,
պարուրելու սրտերն իրենց ծանրաբեռն,
ու բախիտակ այդ սիւնին շուրջ՝ իրենց հոգին
ընդելուզել իբրեւ բաղեղ մը առյգ:

Քեզ կ'աղօթեմ այս իրիկուն. —
Հաքօղէ՛ աստղերը, զի
կիսագունդերը՝ մլուանոյգ դիտելու
համար զանոնք՝ կ'անջատին,
եւ այս գիշեր պիտի թո՛ղ
տան, որ ծեռքին տակ էակին՝ էակներն
իրարու հետ միաւորին, որպէս զի
ճառագայթո՛ւմը ճանչնան որ լոյս է:

Քեզ կ'աղօթեմ այս գիշեր,
զի թոյլ տան մարդկային
սիրոյ կրակէն հալի պողպատն
օրէնքներուդ:

Ճաճանչաւոր ծրէններ
երկինքը մերթ կ'ակօսեն.
եւ ի խնդիր սիրոյ՝ անոնց կորյթներն
աստղերն իրենց ճանապարհին կը հնձեն.
ու միջոցին մէջ հանդիպած հերկելով
կամնասարսուռ լռութենքին
ճառագայթի մ'հեռուոր,
մոլորակին տարուած ծիրէն անողոք,

այս ծրէնները կ'իյնան
երկրիս վրան:

Աստուած իմ, չես կրնար եթէ միացնել
երկու կրակներ վառարանի մը մէջ միակ,
ո՛ւր-որ կրկին ծածկէ գիշերը զանոնք
մոխիրներուն իր, առ միշտ.
լուծէ կապերն որ կը զօրեն հոգիներն
մահկանացու միասի, ու
զանոնք այսպէս անջատելէ վերջ, նորէ՛ն
հաստատէ մէջը սիրոյդ:

Մոնազներու Աստուած, լսէ՛ այն ճիչն որ
պիտի ուզէր երկինքին
պատռել կամարն արգելիչ.
լսէ՛ զանոնք որ շուրջբոլորդ են, քանզի
ներկայութեանդ անունք ծարաւն ա՛լ չունին,
որքան խաւարը՝ խաւարին, եւ լոյսն ալ՝
ներկայութեանը լոյսին:
Իջի՛ր մինչեւ մեզ, ու քաց
դառարկ ծեռքերդ՝ զորս մեր արիւնը պիտի
շիթ առ շիթ գայ լեցընել.
յետոյ ձայն տուր,
հրեշտակներդ կանչէ,
ու վերլսուին շէնցուր երկիրը մարդով:

Փրան. քնագրէն Թագմ.
Ֆ. ՎԱՒՎԱՐԵՏՑ

Ե. ՇԱՀՆԱԶԱՐ ՀԱՅՍՄՍԵԱՆ*

---

* Մին այն եղջանիկ գրողներէն՝ որոնք նոր են շունչով, շուրով ու շեշտով: 1922ին լոյս ընծայած պատմուածքներու իր փունջը „De la rive gauche de la vie à la rive droite de l'au-delà — Sang des Fontaines — Le mystère de la lance qui déchira le côté de notre Sauveur" հիացիկ գնահատութեանն արժանացաւ մամուլին Ջուիցեռիոյ՝ ուր կ'ապրի հեղինակուհին: Երաժիշտ եւ բանասիրական միանգամայն, պատկերաւոր փիլիսոփայութեան իր հոգին մեզ կը բերէ օրօրն ու խորքը հին ու նոր գեղեցկութեանց՝ ուր կարգը է հնչել առնմիկ երանգներու եւ ինքնեկ արուեստի մը բաբախուն թարմութիւնը: (Օր. Ենոքհիկի ՇԱՀՆԱԶԱՐ ազգանունը կարդալ հատորիս „Հայկական„ բաժնին մէջ:)

Թ. Թէո.

ԻՍՐԱՑԷԼ ՏԽՐՈՒՆԻ

Բուն անուամբ ԱՐԻՍ ԻՍՐԱՑԷԼԵԱՆ ծնած է Կիւմիւշխանէ 1885ին։ Վիննաթիկի Մուրատ-Ռափայէլեանի աշակերտելէ վերջ՝ գիւղատնտեսութեան հետեւած է Եւրոպա, ուրկէ անցած Ամերիկա։ — Ակէ աւելի ծանօթութիւն չունիմ իր բոլորած ուսումնական կեանքին մասին։ 1910ին պոլիս մեկնած է եւ պահ մը

Կիկնակ Յորելեանին (1913) Պոլիս՝ Մայր Եկեղեցւոյ հանդիսութեանց օրը քաշուած պատկեր. — 1. Ի. Տխրունի, 2. Գեղամ Բարսեղեան, 3. Լ. Գեռնիեան, 4. Գ. Թորոսեան (Կիկո), 5. Խաչիկ Խոսրիեան (Ծոսբան). 6. Արմ. Տ. Յակոբեան։ Բաց ի Ծին 3էն եւ 6էն՝ միւսները անհատական։

ուսուցչութեամբ պարապած Նշան-Թաշ Հայրիկեանի հիմնած "Արդի Վարժարան"ին մէջ եւ այլուր, յաջորդ տարին ալ Դաշնակցութեան շրջան քարոզչութիւնը վարած է Արեւմտ. Փոքր Ասիա։ Այդ միջոցին էր որ ճանչցայ զինք՝ երբ մեր քաղաքը կուտիննա հասեր էր։ Համեստ ու զարգուն, քաղցրաբարոյ եւ գեղադէմ երիտասարդ մըն էր. գրականութեան մէջ իր տխրանոյշ երգերուն հակապատկերն ըլլալով՝ ժիր շարժուձեւ ունէր եւ զուարթ ատուկս. կարող բանախօս մը՝ որ հանրային ջնջղ, զոհա-

քերութիւն եւ ընկերվարական ոգի կը կրէր. այս հակումովն է որ քերթուածներէն դուրս՝ ստորագրած է հասարակական յօդուածներ, թարգմանածոյ գրքոյկներ, "Ստան„ի մէջ ալ Ամերիկահայ գաղութին վրայ ուշագրաւ ուսումնասիրութիւն մը։ — 1912ի ամառ, երբ Բերայի Էսաեան վարժարանի դասախօսութիւններէն կ'արձակուէինք, իրարու հանդիպելով կը խօսակցէինք ջերմագին։ Անգամ մը, նոյն դասերէն դարձին, երբ կը յամենայինք Շիտակին վրայ՝ ինք, ես ու Վարուժան — որ միշ էր օրուան խօսողներէն, նիւթ ունենալով "Գրական Դպրոցներ„ը, — կ'ենթարկուէինք Տիրունիի անընդհատ զուարճաբանութեանց. երկուքիս ալ կը հասցնէր իր հեգնութիւնները։ — Երրորդ եւ վերջին տեսութիւնս Կոտինա եղաւ՝ շատ տխուր պարագաներու տակ։ 11 Մարտ 1916ին մեր քաղքէն կ'անցնէր 20—25 հոգինոց խումբի մը հետ, Միջագետքի մահասփիւռ անապատները երթալու համար։ Չէի կրնար հաւատալ, թէ Տիրունի՝ իրրեւ միւս Ապրիլ 11ի Շանկըրը աքսորեալներէն՝ ճողոպրած ըլլար անոնց բնաջնջումէն։ Բայց ահա գաղտագողի այցով մը դէմս կը տեսնէի զինք, ամրակուռ բանտին մութ վանդակումին ետին, թշուառութենէ անճանաչ դարձած իր անձով՝ որ թիկնոցի մը ծալքերուն մէջ եւ սեւածիր ֆէսի մը տակ պարուրուած, կը սրսփար բոկոտն ու կիսամերկ։ Այս անգամ իսկական Տիրունին էր ան՝ իր շէնշողութենէն մերկացած։ Հակիրճ պատմեց թէ ինչպէս բանտէ բանտ եւ ատեանէ ատեան առաջնորդած էին զինք, եւ թէ ինչպէս՝ կուսակցական գործունէութիւնն անվերապահ խոստովանելուն հակառակ՝ փրկուած էր որոշ վճիռէ մը, բայց դատապարտեալ հետիոտն աքսորի։ Ցետոյ ափիս մէջ սպրդեցուց երկու դեղին թղթիկ որոնք մանիշակագոյն մատիտով երեք քերթուած կը պարունակէին՝ շկօթակի ճամբուն վրայ գրուած։ Հոգեւին ազդուեցայ, եւ մաս մը ճերմակեղէն, ուտեստ ու դրամ փութացնելով՝ խորհուրդ տուի առաջին պատեհութեամբ փախչիլ, զոր թէեւ յաջողցուցեր էր գօնիա եւ պահ մը ծուարած մնացեր հոն, սակայն ես ալ իրեն բախտակից ըլլալէ վերջ՝ երբ 1919ին տեղս դարձայ, լսեցի իր անորոշ անյայտացումը. մասունքի պէս պահած իր թղթիկները վերստին կարդացի եւ արցունքներովս թրջեցի զանոնք, կարծելով թէ հէք քերթողին անդրաշխարհային մեղեդիներուն կ'ունկնդրեմ։

Ատոնցմէ երկուքը քիչ յետոյ հրատարակութեան տուի Շանթի (1919, թ. 37), *միւսն ալ կը յանձնեմ այս անգամ թէոդեան պատուական տարեցոյցին։ Ատոնք իր կարապի երգը կը կազմեն* 1916*ին գօնիա գրուած "Մայրը„ին հետ որ տպուեցաւ նոյն տարեցոյցին մէջ* (1921)։ *Ես կ'ենթադրեմ թէ իր աքսորականութեան իսկ գրիչէն անբաժան այս զգայնիկ պուէտը մինչեւ հոգեվարք արտադրեց ուրիշներ ալ ոտնք հաւանօրէն կորսուեցան։ Եթէ ատոնցմէ ձեռք ձգողներ կան, անթառամ հոգիի մը յիշատակին մեծ ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլան՝ հրապարակ դնելով զանոնք, եւ հասցէիս* (Arnak, 1073, Walley Ave. NEW HAVEN, Conn. U. S. A.) *ուղարկելով տպեալ թէ անտիպ մէկ օրինակ։ Ես՝ ատոնց արժէքը գնահատող մը՝ փուռնջ մը կապմած եմ, հատորի մը մէջ ամփոփելու նպատակաւ, երբ հրատարակութեան պայմանները ժպտին։ — Բանաստեղծներ տեսանողներ հոգիներ ունին. կը խորամուխ անցեալին խորհուրդներուն, ներկայի զգայնութեանց եւ ապագայի կարելիութիւններուն մէջ։ Ինչ որ առ հասարակ կը վրիպի պարզ անհատներու աչքէն, ակնյայտնի կը դառնայ քերթողին։ Չէ՞ որ Ս. Գրական մարգարէութիւնները գրողներն ալ բանաստեղծներ էին եբրայական ցեղէ։ Տկրտունի* 1913*ին անդրադառնալով իր հոգւոյն՝ կը նմանցնէ զայն լուսածին մանուկի մը զոր ամբոխին մէջ գեռ ոչ ոք կ'ըմբռնէ* (car le tombeau toujours comprend le poète: Ch. Baudlaire), *եւ*

որ տեսլացած իտէալին սուրբ բոցէն՝
Կ'ուզէ թուչիլ անմահութեան երկնքին...

ու մինչ հոգին ճամբուն վրայ կ'որոնէ այդ երազը, քերթողը կաստ նախապատրաստմով մը անոր կ'ուղղուի. —

Գուցէ խաւար անկիւնին մէջ կան վատեր,
Կոյր եւ ատող, որ կը պահեն իրենց սեւ
Թիկնոցին տակ դաշոյն մը ցուրտ, դաւաճան,
Որով կեանքիդ առէջն յանկարծ պիտ'կտրեն.
Եւ դուն, աւա՛ղ, գեռ երազիդ չըհասած՝
Պիտի իյնաս քու արիւնիդ բոցավառ
Վարդերուն ծոցն ու մարիս,
Ըրեւներո՛վ լի հոգիս...

Իր կասկածն իրականացաւ քառեակ մը տարի ետքը. "ցուրտ ու դաւաճան դաշոյն մը" կտրեց իր աղածրի "կեանքին առէջը": Մեծ երազներով եւ անսահման տեսիլներով ակաղձուն իր էութիւնը կը խոստանար ուռճանալ տակաւ. բայց իր նմաններուն պէս ինկաւ խորշակահար՝ իր փթթումի առաջին քայլերուն:

Նիւ Յորք, 3 Յուն. 1924

ՈՒՆԱԿ

ՈՍԿԻ ԱԾՈՒՆ

Անա գրկիդ մէջ նստեր ու դառնօրէն ես կու լամ,
Ոսկի աշուն պտղալից, գմբուխտ աշուն — կին փարթամ...
Ու կը յիշեմ՝ իբր երազ՝ որ երէկ էր տակաւին,
Երբ հեթարծակ կը վազէր մանկութիւնըս տենչալատ,
Կու գար բոսոր պարուէզներէդ օրնիքուն
Քաղել խնծոր, դեղձ, թուզ ու նուռ ոսկեհատ:

Տարիներ են սահեր արդէն:
Ես պարպեցի
Կեանքին բոլոր դառնութեանց
Բաժակները մինչ մըրուր . . .
Դուն սակայն,
Կախարդուհի մշտածին,
Անա կրկին բացած գանձերդ այլազան՝
Վինարբուքի գիս կը կանչես, երբ բոլոր
Ծառերդ յղի եւ ըզգաստ՝
Պտուղներու իրենց քաղցր բեռին տակ
Հարսերու պէս կ'երազեն . . . :

Եւ ահա ես քեզի կու գամ՝
Հրապոյրէդ պարտուած
Որ բռնակալ կեանքին համերգն է հլզօր . . . :

Ոճի նման օր մը քեզի պիտի գան
Անոնք որոնց ճակատն անբոյժ վիրաւոր՝
Մըտածումի եւ վշտերու կը պահէ խոր ակօսներ,
Ու գիտեն թէ քոլոր քոլոր գարուններն
Որոնց փարիսեան վարդերով
Մխայն պատրանք են եղեր . . . :

Պարմանիներն այսուհետեւ Թող երթան
Պուրակներէն իրենց համար
Ծաղիկ ու խինդ քաղելու.
Ես պիտի գամ լոկ այն ատեն երբ մեղուն
Բոյրով, մեղրով բեռնաւոր՝
Ո՛երթայ այլ ես իր փեթակին մէջ հանգչիլ,
Մինչեւ նոքէն ծիրանին
Պարտէզին մէջ կը բռնկի . . . :
Ես պիտի գամ իբր առաքեալ մը՝ որուն
Հոգիին ցուրտ անդունդին մէջ,
Ջերդ մըրիկ,
Աստուածուհի մ՝հինաւուրց
Տարաշխարհիկ կարօտներու, սէրերու
Իր մէկ պարն է կաքաւեր . . . :

Ձմրուտ աշուն, ես այսօր
Ո՛ուզեմ քեզի բերել
Վէրքերն հոգիիս,
Ո՛նչ փոյթ թէ հոն ողկոյզներէդ, դեղձերէդ՝
Փոխան մեղրի քաղցրաբոյր՝
Լքումն իր սեւ թոյնը ծորէ շիթ առ շիթ,
Ու գիս ծաղրեն հոլանի ու պերճեստակ
Ոոյսերն ամէն որ ահա՝
Վաղուան կարմիր կայծառօծներն ի խնդիր՝
Սարսիւնաներդ արբշռօրէն կը կրթեն . . . :

Այսուհետեւ, ոսկի աշուն, միայն դուն
Կրնաս իմ սիրտս կարդալ . . .

Տերեւաթափ ծառերուդ
Ա՛յնպան նըման իմ հոգիս
Որուած այլ եւս իր երազներն ոսկեվառ
Իրեն նըման լռակեաց եւ անխլրտում
Սոճիի մը վրայ կը նայի,
Եւ թափառիկ տերեւներուդ
Դիմակներուն տեղ անվերջ
Մեռելապար դարձող տարին
Երգին մէջէն կ՛ունկնդրէ
Քայլափոխին Ընծաւօթին, որուն դեռ
Գացած ուղին ոչ ոք կրցաւ հասկընալ . . . :

Դեկտեմբեր 1915 *Ե. ՅԻՐՈՒՆԻ*

ԷՋ ՄԸ ՎԵՌԼԷՆԻ Sagesseէն

Դիմակաւոր քարի ասպետ որ ձիուն վրայ լուռ կ՛ընթանայ,
Դժբախտութիւնն իր նիզակովը խոցեց սիրտս ծերացած:
Ու ձեր սրտիս արիւնը դուրս հոսեցաւ մէկ ժայթքով կարմիր,
Ընթուն տակ, ծաղիկներուն վրայ գընաց չոգիացաւ:
Խաւարն աչքերս մարեցուց, աղաղակ մը քրտաւ բերնէս
Ու սարսուռի մը մէջ դմնէ իմ սիրտս, ձեր սիրտս մեռաւ:
Դժբախտութիւն ասպետը այն ատեն մօտս եկաւ կեցաւ,
Իջաւ ձիէն, ոտքը գետին դըրաւ, ձեռքով գիս շօշափեց:
Իր երկաթով ձեռնոցուած մատը իմ վէրքիս մէջը մըխեց,
Մինչդեռ դաժան ժայռով մը ան իր օրէնքը կը հռչակէր:
Եւ ահա այն երկաթեղէն մատին հպումէն սառուցիկ
Ոչէջս նորէն սիրտ մը ծընաւ, սիրտ մը ամբողջ խրոխտ ու մաքուր:
Եւ ըզգացի, աստուածային անմեղութեամբ մը լեցումնուդ,
Բարի մատաղ սիրտ մը ամբողջ, որ կուրծքիս մէջ կը բաբախէր:
Երգ, դողդոջուն, գինով, կեցեր էի, քիչ մը քերթուածաւոր,
Մշուշէս մարդ մը որ Աստուծոյ տեսիլ մ՛աչքովը կը տեսնէ.
Սակայն բարի ասպետն յանկարծ ձիուն վրայ հեծաւ նորէն,
Ու հեռացած ատեն ինծի գլուխովը նշան մ՛ըրաւ,
Ու գոչեց (ձայնն ականջիս մէջ կը հնչէ դեռ մինչեւ հիմայ)
"Գէթ ասկէ ետք՝ խոհեմ եղիր, ասի մէկ հեղ կը պատուիրե":

Թարգմ. Ս. Զօպանեան *ՊՕԼ ՎԵՐԼԷՆ*

ՔՈՒՉԱԿԵԱՆ ՏԱՂԵՐ ԱԿՆԱՅ ԲԱՐԲԱՌՈՎ

Կուերուն եզերը շիներ եմ՝ տընակ,
Տընակին մէջերը մընացի մինակ,
Սրտիկըս խոցոտ է, մի՛ զարներ դանակ:
Սիրուդ եմ՝ կարօտ, մի՛ զրկեր սիրուդ,
Հոգիս քեզ հէլալ, մեռնի՛մ արեւուդ:

Արանիս լեռ ու ձոր, մընացի հեռու,
Տի գամ՝, սիլա տի գամ՝ կ'ըսէիր հերու,
Ողջ ողջ թաղեցիր իւ՝ մէջը ցաւերու:
Ցաւըս զերեզմանս է, ես մէջը անթաղ,
Դուն տէրտիս տէրմանս, ես քեզի մատաղ:

Պախճան կ'իջնի՛մ վարդին թըփին քովերը,
Ի՛նչ անուշ կու փըչեն պաղ պաղ հովերը,
Քանի՛ միտքըս կու գան լեռ ու ծովերը:
Կարօտով կու վառի սրտիկըս խոցով,
Կու վառի սրտիկս քու սիրուդ բոցով,

—

Օրերը կու համրի՛մ, չի՛ հատնիր տարին,
Ես՝ հովերուն վրայ, գլխիկըս քարին.
Քո՛ւն իմ՝ թը արթուն իմ՝, երազըս քարին,
Ես երազն ի՛նչ անի՛մ, կարօտն իմ՝ եարին:

Անմահութեան ջրով մազըս վրւացի,
Միտքըս բերի էոջի օրերս ու լացի.
Ինսո՞ր քեզ թողուցի, ես հոս մընացի,
Աչերուդ, մազերուդ կարօտ մընացի:

Պիւլպիւլը կու կանչէ վարդերուն վրան,
Վարդերուն Թրփիկն ալ արտիս պէս վէրան.
Դիժար հիւրնատուկ իմ, ճար չունիմ լալու,
Ո՛չ ճար ունիմ լալու, ո՛չ քովըդ գալու:

—

Ղուշին խանատովը խրկեցի բարեւ,
Հսի, վարդ է բացուեր արտիկիս վերեւ.
Ո՞ր մինացիր, խա՛րիպ, դուն իմ բարկ արեւ.
Արեւուդ կարօտ, ա՛լ չիմ դիմանար
Ցաւս շատ խորուն է, դուն չես իմանար:

Մինաւորիկ կ'երթամ պախճան ու պարը,
Չիկայ սիրտիս սիրած անուշիկ եարը.
Ա՛խ, ալ չի՞ տի գտնիմ ցաւերուս ճարը.
Ճա՛ր արէք, ճա՛ր արէք, հոգիս արուն է,
Կու վազէ արունը, ցաւըս խորուն է:

Բերդ, 1920 Յունիս

Հաւատարիմ Ս. Դ.

Uեհանուհի Աշխարհի Հառաջ
Ես եմ Ք'Քաղաք. Սեղան ու Սեղան:
Հանուհի ամենայն Հանդիր. Սեղ Հառաջ
Ը Աշխ Տ'է ուր սիրեցի Հանդ,
Ե Աշխարհ ամենայնի Հանդիր Տ'է ուր յառաջ:
Ես Հանդիսանուհի:

8. 5. 24 Տ. Դուրեան

ԱՐՄԷՆ ՏՕՐԵԱՆ

. . . Թէոդիկ. — Ընդարձակ եղբօրս՝ յաւէտ անմոռանալի նահատակ բանաստեղծին հարիւրաւոր անտիպ քերթուածներէն քանի մը հատ ուղարկելով Ձեզ, կը խնդրեմ որ թարգման ըլլաք շնորհապարտ զգացմանցս՝ հանդէպ ամենուս սիրելի Պ. Ընդհակ Զօպանեանի, որ հայ մտաւոր գործին մեծ ծառայութիւն մը մատուցած եղաւ, նիւթական մեծ զոհողութեամբ կորուստէ փրկելով եւ ինձ հասցնելով անոր Փարիզ ձեռացած գործերը։ — Սոյն բաց-նամակաւ սրտագին կոչ կ'ուղղեմ զինքը ճանչնալու առիթն ունեցող գրչի եղբայրներուս, որ հաճին ինձ հաղորդել իր մասին յիշատակներ, բանտի դրուագներ, իր մահերթի պարագաներուն նոյն իսկ ամէն աննշան մանրամասնութիւնները, նկատի ունենալով որ իմ սիրելագոյն առաջադրութիւնս է օր մը գրի առնել իր կեանքին ու գործին վրայ ուսումնասիրութիւն մը։ — "Հրաշալի տղայ էր„. այսպէս որակած է զինք Հ. Արիստակէս Վարդանեան՝ որ Տօրեանը ճանչցած է Պոլսոյ վիճեն. Մխիթ. վարժարանէն, ուր եղբայրս 1915ին ուսուցչապետ էր ֆրանսերէնի։ Մեր նոր սերունդը թերես կ'անգիտանայ թէ եղբայրս 1913ին Փարիզ իր շուրջ հաւաքելով բազմաթիւ ֆրնս. բանաստեղծներ, հիմը դրաւ նոր դպրոցի մը՝ "Համաստուածեան„ին։ Գր. քննադատ Ֆէրտինան Պուիւնօ անձամբ դիմած էր եղբօրս, խնդրելով որ հաճի իր հիմնած panthéiste գր. դպրոցին մասին բան մը գրել, ֆրնս. գրականութեան մէջ առանձին կերպով յիշատակուելու համար։ — Ժամանակին հրատարակած էք Ձեր մէկ տարեցոյցին մէջ մտցուած ուրիշ տաղանդի մը՝ մեր մտաւոր ազգական *դաշնակահաս* ՍՏԵՓԱՆ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆԻ մասին գրուածք մը. քանիցս փորձեցի իր կեանքը գրել, դիմում դիմումի վրայ, եւ սակայն ձայն բարբառոյ յանապատի . . . Հայութեան Ս. Սուրէնեան իր մէկ երաժշտատեսորը ձօնած է Լիւոն Պէյ Փափազեանի որ կարծեմ դեռ ողջ է Պոլիս. երանի թէ այս տողերս աչքին հանդիպէին եւ ան շնորհն ընէր գիտցածը գրելու, քանի ուշ չէ։

Վիեննա (Աւստրիա), 30 Յունիս 1924 — ՋԵՆՈՒ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ

*** Ուղարկեալ քերթողին բուն լուսանկարն ու քանի մը հայերէն "անտիպ„ները հրատարակած ենք 1920ի Տարեցոյցիս մէջ, կենսագրական գիծերն ալ՝ իր ուրուագիծ պատկերին հետ զետեղած ենք "Ապրիլ 11ի Յուշարձան„ին մէջ։ — Մեզ հետ համաւոր-աքսորական՝ այժմ Գորֆու գտնուող Գ. Կառվարենց որ Տօրեանը պաշտողներէն է, լոկ անոր արուեստին մասին մեր ուղղած հարցման բաւարարութիւն տուաւ հետեւեալ դրութեամբ. — "Կարծիքս ուզած էիք խորհրդապաշտ բանաստեղծ ԱՐՄԷՆ ՏՕՐԵԱՆԻ (ՀՐԱՉԵԱՑ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ) արուեստին մասին։ Նախ ընդգծածիս վրայ՝ երկու բառ. ահա թէ ինչպէս կ'ըմբռնեմ ես զայն՝ Սէմպոլիզմը. — Բնութիւնն ու աիեզերքը ծնունդն են հոգիիս՝ ուրկէ անոնք վերստին կը ցոլանան արտաքին աշխարհին վրայ, եւ առանց իմ եսիս՝ անոնք գոյութենէ կը դադրին։ — Գալով վաղամեռ քերթողին գրական ուղղութեան, թէեւ ան սիրած էր ինքզինքը կոչել "բանթէիսթ„, երիտասարդ ֆրնս. բանաստեղծներէ շրջապատուած, բայց յաւէտ պիտի ձնայ "խորհրդապաշտ„ տրուեստագէտ մը որ պառնասեաններէն ժառանգած ըլլալ կը թուի կուռ ու

յախուռն "Թէքնիքոյ՝ հոգերուխ երաժշտականութեամբ մը մեղրոտած։ Ցաւագին լաւատեսութեամբ մը թրթռուն իր հոգին կ'եղբայրանայ Շառլ Պոտլէռի եւ Ալպէռ Սամէնի քնարներուն հետ, առաւել՝ արեւելքի կրակներովն ու երանգներովը բռնկած։ Վերջալոյսներու հմայքին պէս հաղորդական իր նուագը՝ հաւատքի եւ ափոփանքի ուժեղ լուսարձակումներ ունի, տալով լաւագոյն կեանքի մը կարելի հեռապատկերը։ — Միշտ արտատրոփ հիացումով ըմբոշխնած եմ զինք՝ ամէն ժուր որ հանդիպած եմ իր օտարօրէն հարազատ ոսկեհունչ ստորագրութիւնը (ARMEN DORIAN) կրող քերթուածներուն, եւ յանգած եմ սա համոզման որ, եթէ տրուէր իրեն ապրիլ ու հասնիլ իր այդպիսերճ տաղանդին միջօրէին, ան ֆրնս. գրականութեան մէջ ապահովաբար պիտի գրաւէր պատուոյ այն տեղը՝ զոր ուրիշ "մոլորեալ Յոյն մը, Jean Moréas (Pappadopoulo) ունէր եւ դեռ կը պահէ իրաւամբ։

*** Խօսքը տանք հիմա Տօրեանի աքսորակից ընկեր Նշան Գալֆայեանի — այժմ հետերնիս ի Գորֆու — որ կը պատկերացնէ հէք բանաստեղծին վերջին օրերը. — "Ապահով ըլլայ Թող իր եղբայրը, որ միակ լայօղը չէ ինքը։ Ջանղըրիի աքսորավայրիս մէջ ճանչցայ ՏՕՐԵԱՆԸ. 2րդ խումբին հետ եկած նեռուած էր հոն, Փարիզէն պոլիս եւ հոնկէ ալ Հէալէպիճիներու հայրենիքը. կ'անգիտանար թէ ինչո՞ւ բերած ձգած էին զինք այդ կէսավայրենի քաղաքը՝ որուն քիչ յետոյ կառավարիչ կարգուեցաւ Տէօրթ-Եօլի երբեմնի կառավարիչ Հրէշ Ասաֆը։ — Բախտն այնպէս բերաւ որ "Գայսերի փողոց,ին յոյն տան մը մէջ պահ մը բնակակից ըլլամ երիտասարդ քերթողին, տարաբախտ ֆջլուհի քահանայի, դեղագործ Ց. Թէրզեանի, վաճառական Ներսէս Գէորգեանի, հօրեղբօրորդւոյս՝ Ցարութիւնի եւ խումբ մը Ակիւտարցիներու։ Շատ անգամ գրական ու գեղարուեստական հաւաքուճներ կը սարքէինք մեր ընդարձակ եւ օդաւէտ բնակարանին մէջ. Տօրեան իր ֆրնս. քերթուածներէն արտասանութիւններ կ'ընէր՝ հիացընելով բոլորս ալ. ֆրանսացի դասականներէն արձակ եւ ոտանաւոր մէջբերուճներով կը համեմէր երբեմն այդ լեզուի մասին ըրած քննադատականները. հակառակ իր երիտասարդ տարիքին՝ պարզապէս հրաշալի էր ֆրանսերէնի մէջ ձեռք բերած խոր հմտութիւնը, որուն կը միացներ մաքուր եւ առանց accentի առոգանութիւն մը. Ակիւտարցի ճերրահ Գէորգի տղան ալ իր ջուխակով՝ հաճելի պէսպիսութիւն մը կ'աւելցնէր այս գրական աստւլիսին վրայ. դիշերը կ'առաջանար. երբեմն Լամարթինէն ու Հիւկոյէն քաղուած ոտանաւորներուն ձայնէն ընդոստ կ'արթընայինք, մեր գեանախչտի դիրքերէն ծափահարելով երդիքնուս տակ թառած սոխակը՝ Հրաչեան, Պալաքեան Վրդ. չաւերու թախանձանքին տեղի տալով. երկու քահանաներէն եւ Կոմիտաս ու Ցովհան Հայր Սուրբերէն վերջը՝ հաւաննցաւ եպիսկոպոսական պատարագ մատուցանելու 1915ի Ա֊ծ. ածնայ կիրակին՝ ամէնքս ալ կը պատրաստուէինք մասուռ երթալու կանուխէն եւ մեզ նման տարագիր՝ հայ արհեստաւորի մը վարդապետ չինած եպիսկոպոսական գաւազանով ու չաթալթագով անակնկալ մ'ընելու դժուարահաճ վարդապետին. Մանուկ պատմաճեան օրեր առաջ մարզած էր Կոմիտասեան երգչախումբը։ — Ցանկարծ կառավարական պղտարարութեան մը ներկայ գտնուելու հրաւիրուեցանք. քաղաքին պաշտօնատան առաջքը՝ ոստիկանապետը սկսաւ բարձրաձայն կարդալ պոլսէն հաղորդուած ցանկ մը. ամէնուս սիրտը կը բաբախէր ուժգին. Սընճան-Քէոյի մահապարսուռ բաժանումէն յետոյ — ուր թողած էինք "Ազատամարտի խումբը, մտաւորականները, յայտնի գործիչներ իրենց գլուխ ունենալով անմոռանալին Տքթ. Տաղաւարեան, Շէհրիկեան, Խաժակ եւ Ակնունի, — ապահովաբար նոյնքան աղետալի երկրորդ բաժանում մը

տեղի պիտի ունենար նորէն . . . : Պատարագ, արարողութիւն, ամէն բան մէկդի թողուեցաւ. կորսնցնելու ժամանակ չունէինք. հարկ էր կառքեր ճարել, սակարկել, մանաւանդ դրամ հայթայթել. վեհոդի Հայ մը՝ ազգակից մրցորդ առեւտրականի մը գզուելի մատնութեան զոհ ներսէս Գէորգեան իսկոյն լայնկեկ բացաւ քսակը. 60 ոսկի տրամադրելով սիրայօժար. Տքթ. Ա. Բարսեղեանի եւ Պալաքեան Վրդ.ի հետ գործերը կարգադրեցինք փութանակի. տաճեակ մը վրան բաց բեռի կառքեր վարձուեցան՝ որոնց մէջ բերին իրենց պույքերը տեղաւորել մեկնողները: Միջօրէի անտանելի տաքին ճամբայ ելաւ կարաւանը՝ ձիաւոր ոստիկաններու ընկերակցութեամբ. Տքթ. Բարսեղեան, Տօրեան եւ Պոլսեց. ոց քալ ծանօթ՝ խոհարար (ապ)երջանիկ Ուրամ մէկ կառքի մէջ էին, կապոցներու վրայ թառած. բժիշկ մէկ բարեկամ՝ Տինանեան — ինձ նման պերպերեանցի եւ խոր հիացող Տօրեանի — ձեռքի ճերմակ հովանոցը երկնցուց անոր՝ որ բոյնէն խլուած թռչնակի մը երեւոյթն ունէր, թէեւ զուարթ բայց միանգամայն մտախոհ. գիտէի իր գրպանին գատարկ ըլլալը. տարապրելոց յատկացեալ դրամէն մաս մը սպրդեցուցի ափը. Տօրեան ընդունեց՝ արցունքն աչքերուն երեսս նայելով. կարծես հասկցնել կ'ուզէր թէ ծախսելու պատեհութիւնը գուցե պիտի չներկայանար . . . յուզումիս զսպելով՝ ջանացինք մխիթարել զինք ու իր ընկերները: Էնկիւրի հասած եւ բանտուած ըլլալնուն գոյժը լուտով հասաւ Ջանղըրի. տաեն մը վերջ անակնուներլի բախտաւորութեամբ մը պոլիս դարձիս՝ Տօրեանին ալ նահատակուած ըլլալն իմացայ. բորենիներ անոր ալ լոյսը մարեցուցեր էին. եւ մտածել թէ միամիտ բարեկամս այնքան փութկոտ գանուած էր իր հովանոցը Տօրեանի նուիրելու, որպէս զի ճամբուն երկայնքին՝ արեւազարկ չըլլար ան . . . : Ամէն անգամ երբ կը յիշեմ այս խանդավառ չէնչող Հայորդին՝ աչքերս կ'արցունքոտին: Ո՛րքան կը ցաւիմ գիրի առած չըլլալուս մեզ կարդացած իր քերթուածներուն փշրըններըն՝

*** Ահաւասիկ նահատակ քերթողէն անտիպ էջեր՝ մատունքի պէս համբուրելի:

ZÉNOBIE[1]

Un empire à tes pieds, ô belle Zénobie,
Reine par l'esprit, reine par la beauté,
Ton bras fier qui jamais n'a eu de volupté
Régnait en souverain sur des peuples impies.

A toi, parfums de l'Inde et encens d'Arabie,
Pour toi velours, tissus, diamants en quantité;

---

1 Սոյն հնչեակը սահմանուած էր մաս կազմելու "Princesses d'Orient, տիտղոսով քանաստեղծութեանց շարքի մը որ Տօրեանի ձեռքով գրուած ծանօթութեան մը հանդամայն՝ պիտի պարունակէր նաեւ Chéhérazade, Mélusine, Cléopâtre, Balkis եւ Leïla. Զ. Ս.

A toi le char vainqueur et l'immortalité,
Et le glaive brillant à ton bras qui expie!...

Des milliers de sujets, par un adorateur!
Cherchant partout l'amour, et la tristesse au cœur,
Tu partais proférant tes paroles de guerre...

Et lorsqu'un jour enfin le barbare romain
Posa son cœur d'amant dans ta petite main,
Tu quittas ton empire où tu fus solitaire...

STAMBOUL LA TURQUE S'ENDORT...

Le soleil, roi déchu, comme un Khalif sans trône
Déchire sa pourpre aux lances des minarets. —
Son sang d'agonisant éclabousse, et cyprès
Veilleurs des morts, et sérails, séjour d'ennui morne.

Les harpes de vermeil du coucher oriental
Frissonnent sous les doigts des brises voluptueuses;
L'encens des nuits descend en volutes soyeuses
Emplir, pour les rêveurs, des coupes de cristal.

Le Bosphore palpite. Au loin quelques platanes
Vertes incantations, implorent les houris.
Le ramier va dans l'if, au croissant qui sourit
S'entr'ouvrent mollement les voiles des sultanes.

Voici l'heure où Stamboul se prépare au sommeil.
Etendue mollement sur ses divans de moire,
Dénoue dans l'or du soir sa chevelure noire
Où brillent les saphirs...[1]

Elle livre au zéphyr ses légères écharpes,
Ecoute indolemment la prière d'un muezzin;

---

[1] Այսպէս թերաւարտ ձգուած է սոյն տողը թերթողին կողմէ:

Les pipeaux de la brise aux lèvres du Destin;
Et ferme enfin les yeux sous les baisers des harpes...

Sur elle veillera la lune de vermeil: —
Près d'elle danseront les djinns aux yeux de rêve,
Et le torse baigné par l'écume des grèves,
Stamboul la turque ainsi s'abandonne au sommeil...

Juin 1912

MOSAÏQUES ET ARABESQUES[1]

.... Je serai le passant de ta saison première:
Tes jardins m'ouvriront leur porte de parfums,
Et j'y ranimerai tes mirages défunts
Dans un bain de musique et de vents de lumière !

Tu me feras entrer au verger des Luxures.
Je viendrai moissonner dans un vermeil essor,
Les bouquets de tes seins et de ta chevelure,
La tige de ta taille et les fleurs de ton corps !

CAMÉE

Au matin bleu, à midi fauve, au soir de deuil,
Aime, tant qu'un rayon de son éclat t'arrose.
Et pour mieux recouvrir de pétales ton seuil,
Effeuille tes journées et respire les roses.

Trop court est le chemin du berceau et cercueil;
Trop court est le matin que suit le soir morose;
Et demain, le soleil, entr'ouvrant son grand oeil,
En vain te cherchera, ma pauvre enfant, ma Rose...

---

1 Այս տիտղոսով ծեռագիր տետրի մը 13 քերթուածներէն երրորդն է այս, հաւանօրէն գրուած 1913ին կամ 1914ին սկիզբները, Փարիզ, Տօրեանի անշուք մենարանը, Փէսթալոցցի փողոց, թիւ 18: — Հետեւեալ երեք հատն ալ թերաւարտ են եւ անթուական:

CAMÉE

Le sommeil de l'alcôve en cette heure est violé
Par l'agonie des fleurs — grappes d'or, bleues clochettes —
Dont chacune, en sourdine, égrène dans ma tête
Des carillons d'odeurs et des glas violets !

❀ ❀ ❀

Je veux livrer mes deux yeux au soleil,
Mes lèvres au baiser, mon front à la lumière,
Ma fenêtre et mon coeur aux brises printanières,
Mon âme éparpillée aux quatre vents du ciel.

A. DORIAN

"ԻՆՉՈՒ,,

Հիւանդուտ այլ լուռ, մաշող ու անցաւ
Տանջանքի քոյն մը եղայ ջըղային,
Այն օրէն ի վեր ուր Տարակոյսին
Անհելի կայծը միտքիս մէջ ինկաւ:

Գիշերուան անծայն ու խո՛ր սա ժամուն
Երբ երկրի կեանքը մարած է արդէն,
Նայուածքներս զամուած անշարժ կը դիտեն
Անդի՛ն, այն վերի սեւ քողը անհուն:

Ու պատռել կ'ուզեն այդ քողն անանուն,
Տեսնելու համար դեռ անկէ անդին.
Եւ "ինչո՞ւ„ներու շարքը դիւային
Ալ գիս ժամերով կը տանջէ անքուն:

(Ամոիպ.)

ԲԱՐՍԵՂ ՇԱՀՊԱԶ

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԵԳԻԱՅԷՆ

Ժընեւի, 13 Մեպտ. 1897

Սիրեցեալ բարեկամ[1]

Ա՛յն բարեկենդանին գիշերը՝ Հիւրասրահդ, հիւրասէր սրահդ այն գիշերը վրանի փոխարկուած էր. ազնիւ թիկնաթոռները վրայ հողի տաքութիւնը կը զգայինք, շնորհիւ արուեստական այն գնդուհիին որ բուն գնդուն կը տեսլականացնէր. Հռոմէական գնդուհիդ փողոցի ֆալճիներուն քով այն էր՝ ինչ որ Փիդիասի արձաններն ասորական արձաններուն քով: Դամիկ հաճոյք մը չէր որ մեզի վայելել տուաւ այն գիշեր, այլ բարձրագոյն արուեստագիտուհիներու, ֆանի Էլսլէրներու[2] *առթած գեղագիտական հաճոյքը: Արժանի չէր որ իր կարգին լծուէինք, որպէս Ամերիկա ծերակուտականք ըլլին անմահ ժիդանային: Վրանն առաւօտուն փոխարկուեցաւ ցուրտ հիւրասրահին, ուր հակայ հայելին՝ դիւթիչ պատկերէն այրի՝ երկինք չունեցող ծովու մը տպաւորութիւնն առաջ կը բերէր:*

Ա՛յնքա՛ն ախորժ կ'ունենամ մեռ մ'անցընել տուիր ինձ այն տարի. այնքա՛ն փոփոխ հաճոյքներ ինձ վայելել տուիր. եւ քաղցր բարեկամութիւնդ ամէն ախորժէ ու հաճոյքէ գերիվեր: Սակայն, ճշմարտութիւնն ըսելով, սրտիս մակերեւոյթն էր որ կը գգուէր: Կասկածներն որոնց առարկայ էի յայտնի կամ գաղտնի՝ սիրտս կը խոցէին: Ա՛յդ առեղծուածը չկրցայ լուծել: Կա՛մ այն է որ մարդիկ անմիտ եւ անխիղճ են, կա՛մ այն է որ ես արտակարգ խելագար մըն եմ: Աստուած ներէ՛ անոնց որոնք զիս թշնամանեցին ու կը թշնամանեն:

Գատըգիւղ կ'երթա՞ս: Մօտայի տեղ հոս Լեման կայ. Ողիմպոս լեռան փոխան՝ կայ հոս Մոն-Պլան. բայց հոս մամռաս չկայ. ..: Եւ արդէն Մօտայի նման տեղ մը ալ՝ մինչեւ Սիւիս որ հասայ՝

---

1 Եղիա այս նամակն ուղղած է Տքթ. Ն. Տաղաւարեանի, որուն Բերայի տանը մէջ սարքուած երեկոյթին ներկայ գտնուած է, տեսնելով հոն դիմակաւոր գեղուհիներ՝ բախտագուշակ գնդուհիի առթիվ:

2 Ա.սարիայի առաջնակարգ պարուհի (1810–1884), իր քրոջը՝ Թէռէզային պէս (1806–1878):

Ծ. Թէօ.

դեռ չտեսայ։ Հոն, ուրիշ գեղեցկութիւններու մէջտեղ, հո՛ն, ի Մօտա կը տեսնես, Մօտա-Պրունիէն միայն կրնաս տեսնել այն անբաղդատելի պատկերն, — արեգակն որ երկու մինարէներու մէջտեղ կը պառկի գիշերավարին հանդէպ, որպէս քրիստոնեայ ննջեցեալն՝ երկու ճերմակ մոմերու մէջտեղ, սեւ ծածկոցին ներքեւ. միւէզզինը կ'ելլէ ննջեցելոց տաղմոսը նուագել, մինչդեռ աստղք որոնք իր գլխուն վրայ կը բազմապատկուին՝ հոգւոյ անմահութեան վրայ կը խօսին լուսեղէն պերճախօսութեամբ։ — Ընդմէջ Ռուսոյի արձանին դիմաց՝ ծառի մը յետ՝ կը խորհիմ յաւիտենական խնդիրներուն վրայ ղօրս յուզեց, ղօրս յուզեցին եւ ժխտմամբ լուծեցին՝ բաց ի Ռուսոյէն՝ այն մեծ այլ ուրացամէտ դարուն իմաստասէրք։ կը խորհիմ, ու մեր յաւակնոտ խորհրդածութիւնները բաղդատելով կենաց անթափանց խորհուրդին՝ կը ծիծաղիմ...։

Խճճ Աղեքսանդրն[1], երբ Լոզանին առջեւէն անցայ, կ'օրհասէ եղեր։ Եթէ գիտնայի միայն որ Լոզան կը գտնուի։ կը խնդեմնար վրաս եւ ես կը հասկնայի զինքն։ Աննիկն ինձմէ պաղեցուց Մերեէմգուլին, որ իրեն ուղղած գիրերս մատունքի պէս կը պահէր եւ իսկերս գոց կ'ընէր։ Հայկական թատեր հիմնադիրն էր Առաքել Ալթուն-Տիւրրիին հետ՝ գիտես. առաջին ներկայացման ֆուատ փաշան հրաւիրած էր։ Երբ զգաց Աղեքսանդր որ կենաց ծաղիկը կը թառամի յինքն, երկու վարդագոյն տուն շինեց ի Շիշլի՝ իբր անոնց վրայ տեսնելու համար երիտասարդութեան շարունակութիւնն, եւ կամ ուրիշ խորհուրդով. .։ Աղջիկ մ'ուներ, վարդագեղ աղջիկ մը, Ատրիանա...։ Բայց թուղթս կը վերջանայ, որպէս վերջացաւ բարեկամիս կեանքն, եւ որպէս ամէն բան պիտի վերջանայ։

Ե. Տէմիրճիպաշեան

Կ. Պոլիս

Սիրեցեալ Տոքդոր Տաղաւարեան

Ուրբաթ օրուընէ ի վեր, ուր այցելեցի քեզ՝ սրտայոյզ՝ հին օրերու կամ մանաւանդ հին գիշերներու բաբախուն այն սրահին

---

1 Երեսփոխան Ցարութիւն Մերեէմգուլի փաստաբան եղբայրը՝ որ Լոզանի մէջ մեռաւ ... Հայկական խնդրին պէս։ Ծ. Թ.Ո.

ՄԷՋ ԻՐՐ ՄԻԱՄԵՅ ԲԱՑԱԿԱՅՈՒԹԻՆԷ ՀԵՏՈՅ, ԱՅՆ ՈՐԲԱՆ ՕՐԷՆ Ի ՎԵՐ՝ ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ՍԿՍԱԾ ԲԱՐՈՒՔԻԼ. ՄԱՆԱՒՈՐԱՊԷՍ ՋՂԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ, ՈՐ ԵՐԿՈՒՔԻ ԿՈՏՐՈՒԵՑԱՒ ԵՒ ՈՍԿՐԷ ԽԱՉ Մ'ԵՂԱՒ ԿՌՆԱԿ՝ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՀԱՅԱԿԱՅ ԽԱՉԷՆ ԱՒԵԼԻ ԾԱՆՐ, ՄԱՆԱՒՈՐԱՊԷՍ ՋՂԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆՆ ՍԿԱՒ՝ ԳՈՑԵՑԻ՝ ԻՐ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՁԵՒԻՆ ՈՒ ԲՆԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻՆ ՎԵՐԱԾՈՒԼ ՆՈՐԷՆ: ՊԱՏՐԱՍՆՔ Է ԱՅՍ ԱԼ: ԵԹԷ ԱՅՆ, ՄԱՂԹԵԼԻ ԷՐ՝ ԻՆԷ ԱՒԵԼԻ ԲԱՐԵԿԱՄԱՑՍ ՀԱՄԱՐ ՁՈՐՍ ՏՐՏՈՒՆՋՆԵՐՈՎՍ ԿԸ ՏԱՂՏԿԱՑՆԵՄ, ՄԱՂԹԵԼԻ ԷՐ ՀԱՄՈՅՆԿՑ ՀԱՄԱՐ ՈՐ ԱՅՍ ՊԱՏՐԱՆՔՍ ՄՇՏՆՋԵՆԱԿԱՆ ԸՆԼԱՐ: ՄԻԱՅՆ, ԵԹԷ ԱՆԿԵՂԾ Է ԲԱՐԵԿԱՄԻ ՄԻ ՏԱՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆ ՈՐ ՀԻՇՈՂՈՒԹԵԱՆՍ ՄԷՋ ԱՀԱ ԾԱՅՐ ԿՈՒ ՏԱՅ, ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ՝ ԻՄ ՏՐՏՈՒՆՋՆԵՐՍ ԱՆՏԱՒԱՑ ԱՇՆԱՆԱՅԻՆ ԵՐԳԵՑՈՂՈՒԹԵԱՆ ՀՐԱՊՈՒՐԸ Կ'ԸՆԾԱՅԻՆ ԵՂԵՐ. ՈՍՏԻ ԵՒ, ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԿԵՂԵՐՋԱԿԱՆ ՁԱՅՆԵՐՈՒՆ ՍԻՐԱՀԱՐ ԲԱՐԵԿԱՄՔ ՈՐՈՆՔ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆՍ ՄԷՋ ԱՅԴ ՁԱՅՆԵՐՈՒՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳԸ ԿԸ ԳՏՆԵՆ, ՀԱՐՉԱՐԱՆԱՑ ՄՇՏՆՋԵՆԱՒՈՐՈՒՄԸ՝ ՔԱՆ ԻՄ ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆԸ ՊԻՏԻ ՄԱՂԹԷ'Ի'Ն...:

ԶԳԻՏԵՄ ՎԱՂՈՒԱՆ ՀԱՄԱՐ ԻՆՉ ՆԱԽԱԶԳԱՀՄԱՆ ՏՆՕՐԻՆՈՒԹԻՒՆ ԿԱՅ ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ԿԱՄ ՀՈԳԵԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻՍ ՄԱՍԻՆ: ԳՐՈՒԱԾ Է ԹԵՐԵՒ, — ՈՒ ԳԻՐՔ ՀԱՒԱՏՈՒԻՐ՝ ԸՍՏ ԱՌԱԾԻՆ, — ԹԷ ՎԱՂ ԱՌԱՒՕՏ ՀԻԱՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԵՂԻՆԱԿ ԲԱՐԵԿԱՄ ԲԺԻՇԿՆ՝ ՈՐԻՇ ԲԺՇԿՈՑ ՀԵՏ ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ԿԱՄ ԱՆՊԱՇՏՕՆ՝ ՄԱՀԻՃՍ ՊԻՏԻ ՀՐՃԱՊԱՏԵՆ, ԵՒ՝ ՏԷՐ ԲԱՅԻՆ ՓՈԽԵԼՈՎ՝ ԱԵՏԱՐԱՆԻՆ ԽՕՍՔԸ ՊԻՏԻ ԿՐԿՆԵՆ. "ՂԱԶԱՐՈՍ ՄԵՌԱՒ, ԵՒ ԵՍ ՈՐԱԽ ԵՄ": ԻՆՁ ՀԱՄԱՐ ԱՍՏՈՒԱԾ ԱՅՆՔԱՆ ՀՐԱՇՔՆԵՐ ԳՈՐԾԵՑ ՈՐ, ԱՅՈ՛, ԱՅԴ ՎԵՐՋԻՆ ՀՐԱՇՔ ԱԼ, ՀՐԱՇԻՑ ՊԱԿՈՒՃ, ԻՆՁ ՀԱՄԱՐ ՊԻՏԻ ՉԹԵ-ԲԱՆԱՅ. ՎԱԽՃԱՆԱ ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՒ ԿՈՉՈՒԱԾ ԲԺԻՇԿՔ՝ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆ ՀԱՐՈՒՑԱՆԵԼՈՒ ԿԱՐՈՂՈՒԹԵԱՄԲ ՊԻՏԻ ՕԺՏՈՒԻՆ ՅԱՆԿԱՐԾՈՒԱՍՏ, ԵՒ՝ ԱՅԴ ՀՐԱՇԱԼԻ ԵՐԵՒՅԹԸ ԳԻՏՈՒԹԵԱՄԲ ԲԱՑԱՏՐԵԼՈՒ ԱՆԿԱՐՈՂ՝ ՄԱՀԻՃԻՍ ՇՈՒՐՋԸ ՊԻՏԻ ԾՆՐԱՊՐԵՆ ԵՒ ԵՐԿՐԱՊԱՀԱՆԵՆ, ՀԱՒԱՏՔԻ ՀԶՕՐ ԱՐԱՍՏՈՒՕՔ ԹԱՆԱԼՈՎ, ԹԱՓՈՒԾԱԿ ԸՆԵԼՈՎ ԳԵՏԻՆԸ, — ՄԻՆՉԴԵՌ ՆՆՋԵՑԵԱԼԸ՝ ՄԱՀՈՒ ԹՄԲԻՐԸ ԹՕԹԱՓԵԼՈՎ՝ ԱՆԿՈՂՆԻՆ ՄԷՋ ՅԱՐՈՒՑԵԱԼ ՊԻՏԻ ՆԱՅԻ ՎԻՀԱՐԱՆ, ՆԱԽՈՐԷՆ ՄԵԼԱՄԱՂՁՈՒԹԵԱՄԲ, ՈՒ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼ ՈՂՈՒԹԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՂ ՊԻՏԻ ԿԱՐԿԱՌԷ ԶԻՆՔՆ ՅԱՐՈՒՑԱՆՈՂ ՈՒ ՀԻՄԱՅ ՀԱՒԱՏԱՑԵԱԼ ԲԺԻՇԿՆԵՐՈՒՆ, ՀԻՄԱՅ ՃՇՄԱՐԻՏ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՆԵԼ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ: ՀԱՒԱՏԱՅ ՈՐ ԱՅՍ ԱՄԷՆ ԲԱՆ ՀՆԱՐԱՒՈՐ Է ԻՆՁ ՀԱՄԱՐ, ԱՅՆՔԱՆ ԱՆԱՀՄԱՆ ԵՒ ԱՆԱՀՄԱՆԵԼԻ Է,

այնքան ահել անհասանելի է ինչ որ մշտնջենապես հոգիս կը յուզէ գերովկէանեան հոսանաց եւ վերեթերային մագնիսահոսութեանց սաստկութեամբ:

Զգիտեմ — կ'ըսէի — ինչ երազ այս գիշեր քունս պիտի պատկերազարդէ, կամ առաւօտուն ինչ զարթում ինձ կը սպասէ: Հիմայ, սատանայական գործակներու ազդեցութեամբ ներգեւած ուղեղս կը յոգնեցնեմ նոյն ազդեցութիւնը գտնելու համար: Այս ապականակիր մարմինս տարիներէ ի վեր կը տարբալարուի ու թերեւս իմ աչացս միայն գոյութեան պատրանքը կ'ընծայէ, իրօք արդէն Տարտարոսին տուներուն հետ միացած . .:

Քոյդ յաւէտ
Նղիա

Սիրելի Հօրեղբօրորդիս, Գարեգին

Ահա արտասուքս որ սեւցաւ, ցաւատանջ հոգւոյս ցոլքերն հաւասիելու համար անշուշտ: Թուխ այդ գոյն մելանով գրած տառերս ալ՝ սիրոյդ հնձեծանաց ձայնին կ'ուղարկեմ, տօնական ուրա . . . . . խակցութեանց եւ սրտագին ողջագուրանաց հետ: Եթէ մոռացիր զիս ծաղիկ մը բուսցընէր գարունը, պիտի ըսէի զայն քեզ, որպէս իմայնոց բոլոր, հակառակ յուշատանջ խորտակեալ սրտիս աղաղակին մի՛ մոռնար զիս...:

Քոյդ
Ե. Տէմիրճիպաշեան

Առագ հիմգշաբթի. 1906
(ը·ա օրացոյցին)
Առագ ոդրամի

5 Մայս. 1889, թեատիկ

Սիրելիդ իմ գասպար Նեմցէ

Միջօրէի քնէս կը զարթնում. ու Տէրն եթէ շրթունքս կը վերաբանայ, քեզ հետ խօսելու համար է, կամ երգոյդ՝ երգօք պատասխանելու: Քանիօն բարեբաստիկ ես, ո՜հ, քանիօն բարեբաստիկ եմ մանաւանդ ե՛ս. — Արեւելեան խորհրդանիւթ ճաշակելիք կամ ըմպելիքներ կան որոնք դրախտայինն պատրանքներ կու տան, աստուածոց կամ աստուածուհեաց վիճակին կը վերածեն

յանզգայս մահկանացու էակն: Ա՛յդօրինակ պատրանք ինձ ազդեց գիրդ կամ գեղգեղանքդ, բարձր պոսֆորէն Թռած, որ այս առաւօտ այս բարձանց վրայ ինձ հասաւ: Ի կոյս աղջիկ հոգեփոխեցայ, եւ յայնպիսի մի աղջիկ կոյս՝ որոյ զոյգն ո՛չ ուրեք զգալի աշխարհին մէջ կայ կաթնագոյն Թաթիկիս վրայ յաւելուածոյ ստինք մը կը բոլորի ըեւմնակէ. ու սիրատարփ երիտասարդք՝ ոյք կը համբուրեն ձեռքս՝ կաթ կը ծծեն Թաթիկէս առանց փոխաբերութեան. ու կաթնոլորտ զոյգ գինեգնդակ աչկունքս՝ ծերերն իսկ կ'արբուցանեն ու տուրբերն իսկ յերկինս կը դիւալուկեն...:

Լուծուած է արդէն պատրանքս. հմայքն՝ եղուկ՝ Թափած է, եւ վերստին ձեռքս կ'առնեմ գրիչս, կը վերընթեռնում գիրդ ու կը զարմանամ Թէ զնարդ վարդի բոյրին կարող ես համեմատել իմ բոյրս...: Սարը-ետրէն իսկ չես պգար գարշահոտութիւնս: Բայց այդ չարաբաստութեանս, որ զիս ի մարդիկ ցոլայ կը հաւասարեցնէ, գարշեցուցիչ այդ անըմբռնելի չարաբաստութեանս պարտիմ այն տաղս, որ գիտակցութիւն ունիմ Թէ հայ բանաստեղծութեան առաջին կամ ամէնէն արդի հատուածն է. — Անգեղ երգն: Երբ գրեցի զա՛ն, պոտլէէրին Գեղագիտական հետաքրքրութիւնները եւեթ կարդացած էի, ո՛չ դեռ Չարին ծաղկունքն: Իմ նեխաշաղխ մարմնէս ու չարաբորբ հոգիէս քաղած եմ այդ քերթուածս, որպէս իմ գրական հատուածներս ընդհանրապէս քաղած եմ կեանքէս՝ որ այնքան եղերական եղած է: Իմ անգիւտ վիրացս փտութեամբքն, այո՛, յօրինած եմ Անգեղ երգս. "Լէշ" չի հոտիր այն միջէ եւ ահա էր պիտ' ապրի, յորժամ մշտատեւ դիակն աճիւն դարձած լլլայ ու մոխիր...:

Ե. Տէմիրճիպաշեան

Ի տես:

12 Հոկտ. 1900

Սիրեցեալ բարեկամ (Տքթ. Ն. Տաղաւարեան)

Իր պատճառած ահագին ժամանակի կորստեամբն ու պահանջած առանձին ուսումնասիրութեամբք՝ յոգնամահիճ հիւանդանոցի մը ներքին հիւանդութեանց բժշկապետի պաշտօնն այլ եւս ժամանակ պիտի չթողուր բժշկի մը սոսկական հիւանդները

դարմանել, թող բաղմաճիւղ երկասիրութիւններ[1] պատրաստել։ Արդարեւ նշանաւոր գործունէութիւն եւ օրինակելի աշխատասիրութիւն։ Պէտք է հաւատալ որ դուք կը ստեղծէք ժամանակն, որովհետեւ անհնարին կը թուի գտնել այնքան ժամանակ Ազգ. Հիւանդանոցի բժշկապետ-ուսուցչի զբաղմանց մէջ, որոնց վրայ պէտք է յաւելուլ ներքին բարեկարգութեան հոգն ալ" զոր ստանձնած էք աշխատակցաբար Հոգաբարձութեան ու Տնօրէնութեան։ Դուք կ'արժանանաք կատարեալ բժիշկ յորջորջման, ըստ որում հիւանդը մահիճէն հանելէ յետոյ՝ չէք ձգեր զայն։ Մէկ կողմանէ կ'աւանդէք իրեն՝ այնքան ընդարձակութեամբ որքան եւ ոչ մէկ հայ աւողջարան մ'ըրած է ցարդ զայն՝ ողջպահիկ պատուէրներ, որոնց հետեւելով՝ բժշկական նոր դարմաններու պիտի չկարօտանար։ Միւս կողմանէ, ինչ որ ի սկզբանէ անտի Ձեր նախասիրական աշխատութիւնն է, մարդոյն կը ծանօթացնէք զմարդն իւր սաղմնային անկերպարան վիճակէն մինչեւ կատարելակազմ իւր կերպարանումն։ Այն սահուն աշխարհաբարով եւ այն պայծառ ոճով՝ որով կը կատարէք այս աշխատասիրութիւնն, հայ ընկերութեան ամէն դասերուն ալ մատչելի կը կացուցանէք մարդկային կազմախօսութեան այն կարեւոր ու մեծ գիտութիւնն որ հիմն այսօր կը նկատուի Հոգեբանութեան։ Մարդկային գիտութեան սոյն բարձր ճիւղին վրայ Ձեր գործոց շարքն՝ որ ամբողջութիւնը բնախօսական հանրագիտութիւն մը պիտի կազմէ, մեր գիտական գրականութեան մէջ եզական դիրք մը Ձեզ պիտի տայ։ Յետ այնորիկ ձեռնամուխ լինիք թերեւս հիմունքն արկանել առ մեզ բնախօսական հոգեբանութեան։ Գիտական իմաստասիրութեան յուզիչ սկզբնաւորութիւն մ'ըրիք արդէն "Երկրագունտ„ի մէջ։ — Անցողաբար ուրախակից կը լինիմ Ձեզ ջերմապէս Ձեր գիտական բառարանին համար, որոյ քննագատք՝ գաղղիերէն բժշկ. բառարան մ'աչքե անցընելով՝ աւելի խորթ բառակազմութիւններ պիտի գտնէին հոն. եւ ոչ միայն հոն, այլ եւ գիտական հանդիսից ու գրեանց մէջ գործածուած, յեղյեղուած այդ բառերը, զորս երկարութեան ու խորթութեան մասին կը գերազանցեն գերման

---

1 Ներայի իր բնակարանին մէջ, տարաբախտ բժիշկը պահած ունէր հատորաւոր երկարաշունչ երկեր Ձեռագիր, զորս կառավարութիւնը գրաւեց ու փճացուց, երբ գիշերանց Ձերբակալեց զինք Ապրիլ 11ի (1915) գիշերը։ Ծ. Թէո.

Համապատասխան բառերն: Իմ ընդհանուր ջերմագին ուրախակ-
ցութեանցս հետ Ձեր բազմասերունդ հրատարակութեանց հա-
մար կը կցեմ եռանդագին խնդակցութիւններս ալ՝ Ազգին տան
մէջ ներմուծած Ձեր օգտաշատ նորութեանց համար, որոնք ապա-
գային այնքան ծախքեր կը խնայեն: Եւ կը մաղթեմ Ձեզ ոչ
աւիւն եւ ոչ գիտութիւն, քանզի շատ ունիք, Ձեզ առողջութիւն
ի բոլոր սրտէ կը մաղթեմ, քանզի կը տեսնեմ որ քանի մը հո-
գիի գործ կը կատարէք հայ ժողովրդեան մէջ:

Ե. ՏԷՄՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ՍԱՓՈՐԸ

Վ. Թէքէեանին

Մաքրամաքուր շքեղութեամբ հոլանի՝
Մարմինդ, ով կոյս, սափոր մըն է լուսերփեան.
— Գլուխ-գործոց գեղարուեստի մը գաղտնի,
Եւած ձեռքէն արուեստագէտ Բընութեան:

Եւ անօթին լի են կողերը փարթամ
Հրաւակայլակ ըմպելիքով մը ղօղուն,
Մատուռակիչ երանութեանց երկնահամ
Որք կեանց մէջ անմահութիւն կը հեղուն . . .:

Սակայն Վարպետն իր ձեռքերով կորովի
Գոցած կնքած է բերանը սափորին,
Ու մարդկային ո՛չ մէկ շրթունք ծարաւի
Կրնայ ըմպել հեշտութենէն այդ խորին,

Մինչեւ ծագի օրն առաջուց սահմանուած
Երբ պիտի գայ մենաշնորհեալ մարդը որ
Պիտի խըզէ ի տիրական մի հարուած
Կնիքն անեղծ կոյս Յորդուրդիի, ով Աղուոր . . .:

Թրքացէլ Ս. ԿԻՒՐՃԵԱՆ

ԿԱՐՕՑԻ ԵՐԳ

Մէկն իմ անունը կը կանչէ
Հեռուներէն մշշալթաթաւ.
Ձիս կանչողը ան չէ՛, ան չէ՛, —
Օրուան տաժանքն է անիրաւ:

Մէկն իմ թըռիչքըս կը կանչէ,
Հետքը գծած սարերն ի վար.
Ձիս կանչողը ան չէ՛, ան չէ՛, —
Օրուան արեւն է ոգեվար:

Մէկն իմ արցունքըս կը կանչէ,
Մութ ու խեղդուկ գերդ քարանձաւ.
Ձիս կանչողը ան չէ՛, ան չէ՛, —
Օրուան մեռե՛լն է որ անցաւ . . .:

Մէկն իմ բրոնզքըս կը կանչէ,
Դժնէ ճամբուս վրայ ամայի.
Ձիս կանչողը ան չէ՛, ան չէ՛, —
Օրուան երազս է ամեհի:

. . . Բայց մէկն ահա պաղատագին
Կը կանչէ խոնջ սիրտս որ կ՛իյնայ
Տարաշխարհի տառած շեմքին,
— Սէ՛րս է անմահ, Ատրիանո՛ . . .:

ՍԱՅԱԴ-ՆՈՎԱՅԻՆ ՊԷՍ

Եղիր Սայադ-Նովա,
Երգն ունայն երազի
Ու կիթառդ լալա
Գինիով Երազի:

Գիտակցութիւնն եղիր
Ունայնութեան խորին.

Ծիծաղը լիալիր՝
Ծաղիկն է աթերին:

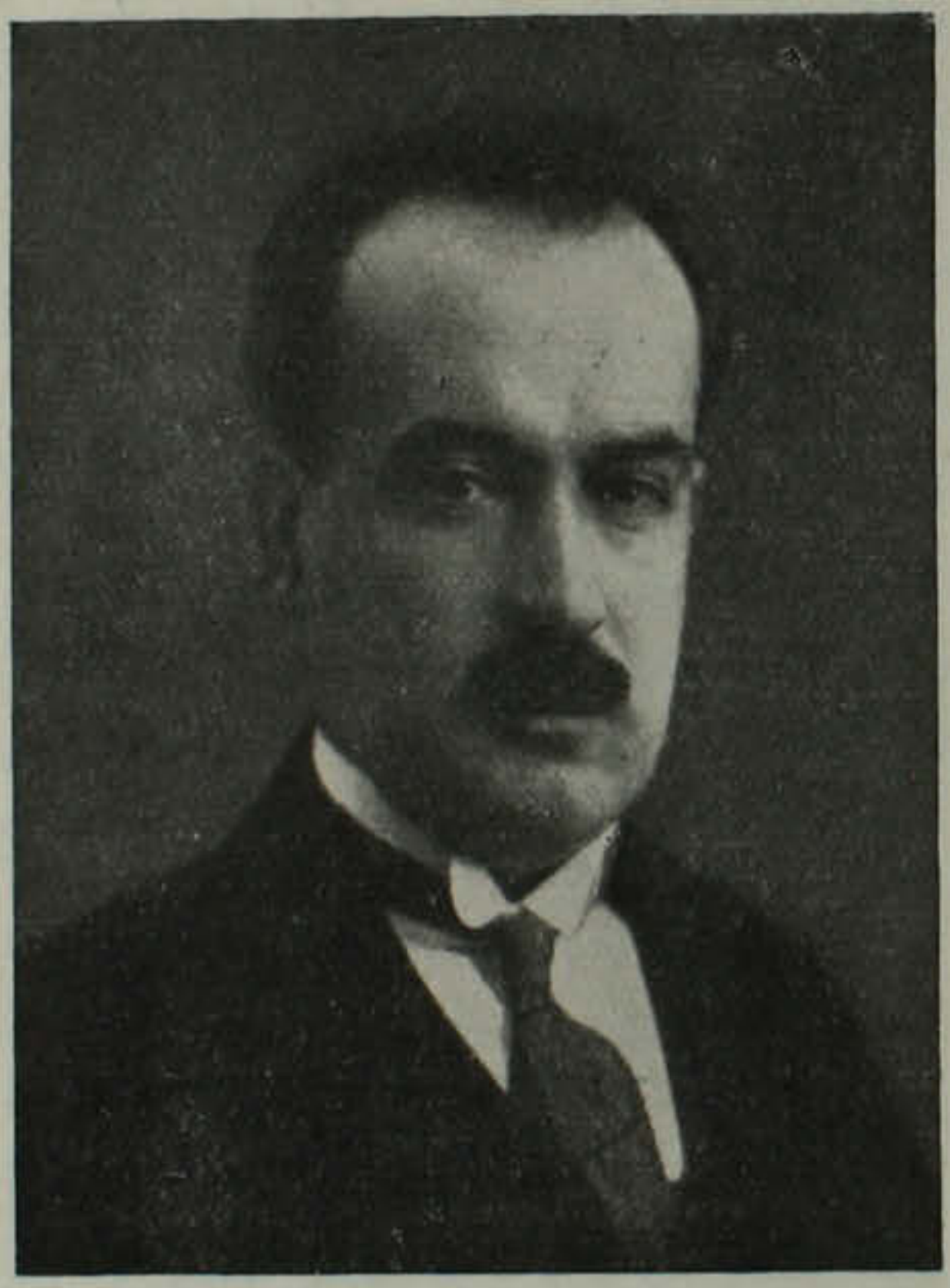
Աննազքեր ցաւին դէմ
Ու հարիւրներուն քիւր,
Եղիր խրոխտ, լուսադէմ,
Մութին ծոց՝ յոյզ աղբիւր:

Մորենիներ ճամբուն,
Բաղըրջուկն ու անծխոտ
Սընո՛ւնդն ըլլան անտուն
Աշուղին թափառկոտ:

Համբոյրները շաղին
Ու արեւուն քոսոը,
Անհագուստ աշուղին
Հագո՛ւստն ըլլան միշտ նոր:

Ու ևթէ գայ օր մ'ալ
Ուր ծունկերըդ փլչին
Եւ հնչէ սիրատալ
Վըսեմ ժամըդ վերջին,

Ծունկ դիր սեմին վըրայ
Հայրենի տաճարիդ.
Կիթառըդ թո՛ղ գոռայ,
Գոռայ Տունն այն կրանիթ.

Տիգ. Գրիգորեան (1923)

Իբր աղքիւր երգդ յորդէ,
Կիթառը կուրծքէդ կախ.
Կիթառը քու կեանքդ է,
Կիթառը քու դազաղ:

Քալէ, դո՛ւն ես վերջին
Ներշնչումն հողմավար.
Անուշ ծայնէդ կ'աճին
Անմեռուկ, նունուֆար:

Մարմարներ շուշանի
Փոխուին երգիդ ծայնէն,
Խորանն Աստուշանի, –
Անսպառ ծայն հրեղէն:

Գոռա երգովդ հզօր,
Աշո՛ւղ օրհասական,
Թէ վայելքներ քոլոր
Կ'անցնին խոտի նըման

Թէ իրերն յուշն ունին
Լոյսին ըսկըզբնական,
Ու այդ յոյզովն ինքնին
Սըգաւո՛ր են այնքան:

Թէ ծաղիկն ու թռչուն,
Ծառերն ալ անտառին,
Առուներ կարկաչուն
Դէպ ի Լոյս՝ կ'սպասին:

Թէ՝ Լոյսն է միակ տէրն
Ու վայելքն անսահման.
Փառքերու գահէն վեր՝
Բազմած է քառն Ռաձայն:

Այսպէս երգես պիտի,
Երգիչդ Ունայնութեան,

Հոգ չէ թէ գոռ մարտի
Ձայներ քեզ խռովել գան:

Թէ իսկ ժամդ քակեն,
Կամարը վրադ պառկի,
Ու ինձաս գնդակէն՝
Առանց հոգեվարքի

Այսպէս պիտի գոռաս,
Բռնած վճռ աւերքէն՝
Կիթառդ – անմահ երազ,
Քու սիրտդ ծակոտկէն:

Երիր Սայադ-Նովա,
Ունայնին սարսուռով,
Ու կիթառդ լուռ
Արիւնիդ իսկ հուրով:

ԻՄ ԿԻԹԱՌՍ

Իմ կիթառըս գանկ մըն է,
Թելերն են մազեր գոհի.
Երգս արիւնի վանկ մըն է
Որ կ'այրէ ու կը սահի:

Իմ կիթառըս ծեռք մըն է,
Թելերն են մատներ վըտիտ.
Երգս աշխատանքի վէրք մըն է
Որ կ'ըմպէ այգը վըծիտ:

Իմ կիթառըս լանջ մըն է,
Թելերն՝ իր կողք մետաքսէ.
Երգս ահաւոր կանչ մըն է
Որ անդունդը կը սարսէ:

Իմ կիթառս է զոհանտառ,
Թելերն են ցեղիս խաչերը...
Ե՛րգ իմ, գոռա՛ անդադար՝
Քանի խաչէն ես իջերը:

ԱԾՈՒՂԱԿԱՆ

Ամէն վայրկեան, աշո՛ւղ, պատրաստ եղիր մահուան.
Գիտցի՛ր թէ նոյն իսկ սէրն երգած քաղցրը ժամուդ
Կրնայ զալ մահն յանկարծ: Երթունքդ, աներկեան,
Մի՛ վարանիր, երկարէ՛ իր ծիծերուն մութ:

Ինչպէս բաժակ մ'որ կը կոտրի խնջոյքին մէջ,
Կրնայ երգիդ բիւրեղն, իբրեւ փառքիդ բաժին,
Ծիածանին պէս րոպէ մը խայտալէ վերջ,
Անծանօթին զարնուիլ կարծր ապառաժին:

Չէ՞ որ Անցորդն էիր, աշո՛ւղ, մարդոց համար,
Գեղեցկին մէջ հալող ծիածանը երփնատատ
Որուն ետեւ ո՛չ մէկ անծրեւ չի թրպըռտար.
Ո՛չ մէկ արցունք պիտի թաւիեն քու ալ վըրադ:

* * *

Քեզ կապտել կ՚ուզեն, լեզո՛ւդ իմ՛ անգին. —
Ա՜հ, միթէ վէտովը խեղդել կրնա՞ն.
Մարելու համար կըրակն իր խորքին՝
Հարկ է որ աստղեր ասած վար իյնան:

Քեզ թաղել կ՚ուզեն, սի՛րտ իմ՛ անծկալիր. —
Ա՜հ, միթէ մրրիկը բանտել կրնա՞ն.
Որպէս զի Ցեղիս լըռեն յուշք կարմիր՝
Հարկ է որ կարմիր ներկուի ամէն բան:

ԱՔՍՈՐՈՒԱԾ ՍԷՐ

Ա՜հ, սէրս աքսորել ուզեցին արտէս.
Կրնա՞ն ովկէանէն բաժնել կապոյտն ալ,
Խաչին թեւերէն՝ խորհուրդը ծալ-ծալ,
Մանուշը՝ քարէն ու երգն ալ շուրթէս:

Ա՜հ, սիրտս ամուր քարի տակ ղըրին.
Կրնա՞ն խեղդել թռիչքը ծիածանին
Որ կը միացնէ անդունդն ու երկինն,
Չի լացի՛ս մէջ ալ ծիածաններ կ՚այրին:

Թողեր են աշուղ Գօլանն՝ անուժէկ,
Ա՛խ, չեն գիտեր թէ սէրը զոյգ թեւով
Կը սաւառնի վեր, — մէյ մ՚իմ մահուամբ խոով,
Մէյ մ՚ալ մահուամբը սիրականիս հէք:

ԳԱՐՈՒՆԸ ԿՈՒ ԳԱՅ

Ծաւէքուն մէջտեղ քարացած են անուահեուները,
Ու աղաւնին ի զո՛ւր կըտուցն հոն կը թաթխէ.
Աղբընակ մը մանիշակի խուրձ մ՚է նեւոր
Որ, ջուրին տեղ, իր բոյր-գովացքը կը բաշխէ.

Գոհ է թռչունն այս մութ խուրձէն կիսաթարշամ,
Չի թռիչքին մէջ նապաստ մ՚ունի՝ երբ դառնայ բոյն.
Շատ կանուխ է: Հըրայրքներ կան հեռուն տարտամ,
Հաւքոյրներ կան՝ շուքի տակէ՝ արիւնի գոյն . . .:

Արեւն հի՛մա պիտի պայթի: Ո՞վ կը դիտէ.
Ամէնուն պէս ես ալ զերին եմ տաժանքի.
Կը նըւաճէ գի՛ս ալ հացին ձայնն երկաթէ.
Եւ իղձերս՝ այն նեւոտած խուրձն են մանիշակի:

Կանանչէ ու տաք հեւք մը կ՚եղէ, ա՜հ, գետնէն վեր.
Հալող սառոյցն հաւքոյր կու տայ լերկ մարմանդին.
Փըտութիւնն հին տերեւներուն՝ պնո՛ւնդ է, սէր՝
Նոր ծիլերուն հաւատ որոնք դեռ կը մըսին:

Կու գայ գարունն . . . Արեւուն հետ կը պոռթկամ ես:
Յաղթոյկ մըն է սիրտս իղձով մե՛ծ, անիշխան,
Զայրոյթներով եւ յոյզերով ըլրընկած վէս,
Ու կ՚զգամ որ արժանի չէ՛ մարդը գարնան:

— Գործաւոր մը կ՚անցնի մեկուս ու վարանոտ.
Քունին ամպը թարթիչներուն դեռ կը կպչի . . .:
Բրիչը ծեռքին մէջ այն մանկանն է անծանօթ
Որով կարծէ բանալ արտին երազն առջի . . .:

Ա՛խ, մի՛ երթար, վայելումներ քեզ կը ծաղրեն.
Չ՚արժեր մեռաղն ոտո ոտո քրտինքդ օրուան.
Սեցի՛ր անշարժ՝ արեւուն դէմ հըպարտօրէն,
Գերութեանդդ փոշին թօթվէ՛ լոկ մէկ վայրկեան:

Ի՜նչ, տան մը հի՞մը կը շինես, քե՛զ կը քանդեն.
Փո՞ս կը փորես, փորած են փոսդ աւելի խոր.
Ըսպաննած են մըտածումդ ու սիրտդ արդէն.
Քեզ խեղդեցին սովորոյթն ու անարգ ժըխոր:

Շնչէ՛ արեւն եւ ոչ թէ խոտդ մոռացման[1],
Այգուն այգուն, երբ գարունը կու գայ հեռուէն.
Սակայն կ՚անցնի խռնարհ մըռայլ գործաւորն այն,
Ու գիս ալ, գիս ալ կը քաշէ իր եռեւէն:

Ա՛խ, ալ չերթամ՝ օրուան տխմար աս տաժանքին.
Կանանչ ճամբուն վրայ դանդաղիմ՝ լզմայլումով,
Աչքըս խայտայ ու յագենայ լոյսին անգին,
Ուռեցնե՛ն լանջըս ազատաթեւ բոյրերն ու հով:

Աշխատութիւնն, ա՛լ տեղն անցած ցուրտ Մեռաղին,
Թո՛ղ ամէն մէկն օրուան կուռքին ա՛լ չըխորհի.
Թո՛ղ ամէն մէկն ունենայ իր գործի բաժին,
Նո՛յն Սեղանէն — քնութենէն նո՛յն ինչպէս — ապրի:

Կուրի՛ն բոլոր սեղմ կըզակները ժանտ, բորբոս՝
Ցաջողութեան սուտ-աղամանդ պարիսպին ծայր.
Ա՛հ, մի՛ թողուք որ հանճարները մուրան հոս.
Մըցումն ըլլայ լոկ Մըտածման, Սրտին համար:

Մըցումն ըլլայ լոկ Գիտութեան մէջ, ճանաչման՝
Որ կեանքն իբրեւ լո՛յս մեզ ծըլփի քաշէ պիտի.
Վայելքին մէջ ըլլայ երկինն աս անսահման,
Քանի մը ժամ՝ քա՛ւ է որ ծեռքն ալ աշխատի:

Ըլլան Մտածման եւ Արուեստի լոկ հերոսներ՝
Զոհուած Լոյսին, Անեզրութեան ու Գեղեցկին.
Տխմար փառքե՛ր պատերազմի, դուք չէ՛ք արժեր
Խեղճ լուցկի մ՚որ կը վառէ լամբը հիւղակին:

---

1. Անտարկութիւն ծխախոտին:

Ազգայնութեան մեծ վէրքին տեղ՝ եղբայրութիւն.
Աշխատութիւնն ինքն իսկ պատճառ ու արդիւնք եղած՝
Դրրամին տեղ պիտի իշխէր ամէն անկիւն.
Երջանկութիւնն հանգչէր պիտի՝ դուռները բաց:

*

Բայց գործատուրն անհետեր է: Գարունն ու ինք
Ծիծեղնս բացին. արեւուն հետ պոռթկալ տուին դուրս:
Բաբէ, երազ: Չի գիտե՛մ թէ ի՛նչ նախատինք
Պիտի լսեմ գործէս րոպէ մ՚յապաղելուս:

Կու գայ գարունն ...: Ի՛նչ լաւ է քիչ մ՚երազել հոս,
Ահ, քիչ մ՚ապրիլ՝ Մրտածումին ճիշդ համաձայն.
Ուրիշ բան չեն ըներ ծաղիկն ու ծառն անխոս,
Այլ իրենց բո՛ւն ինքնութիւնն է որ կը մրխան:

Մեզ արգիլուա՛ծ է բարձրածայն աղաղակել
Մրտածումն որ մեր ուղեղը կը ճանկռտէ.
Հանրային մարդը պատմա՛նք մ՚է բակուած թել-թել,
Ուրկէ բլոռունցք մը զօսացած դուրս կը ցայտէ:

Եւ քանի որ հարկ է արտել, հարկ է նեղնգել՝
Մեզ գալարող երազներուն իսկ հակառակ,
Եկո՛ւր, գարո՛ւն, մրխալ նրգովքդրդ անարգել
Բաժակներէն ծաղիկներուդ քու անուշակ:

(Ազատ տեսիլներ) ԾԻ. ԳՕԼԱՆՑԵԱՆ

❖ Սէրը ցաւագին ու այլանդակ վիճակ մըն է որ կեա՛քի կանոնաւոր ընթացքը կը խանգարէ, Ահա՛ ինչ որ պէտք է գիտցուի բոլոր մը, երբ արեւը կը ծագի։

ԹՈԼՍԹՕ

❖ Առանձին եղած ատենիս՝ խոկանք մեր մտածութիւններուն վրայ, ընտանիքի մէջ՝ մեր պատիւին վրայ, ընկերութեան մէջ՝ մեր լեզուին վրայ։

ՏԻԿՒՒ ՏԸ ՍԹԱԼ

❖ Միշտ գործեցէք այնպէս՝ իբրեւ թէ ոսոն աչքեր զձեզ կը դիտէին։

ԿՈՄՓԻՒՏՈՍ

Ա Ծ Խ Ա Ց Ա Ն Ք Ն Ո Ւ Հ Ա Յ Կ Ի Ն Ը

Աշխարհն աշխատողին . . .

Ի՛նչ գաշն ամուսնութիւն՝ տիեզերական երկու բառերու, որոնց ընդմէջէն կը պսպղայ արուսեակը գարերու իմաստութեան: Ստուգիւ, ապրելու եւ խորհելու այն հսկայ յեղաշրջումը որ գոյացած է նախապատմական եւ ժամանակակից մարդերուն միջեւ, ստեղծագործումն է լոկ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻՆ: Ներկան անցեալէն յանհուն տարանջատող անջրպետը լեցուած կը տեսնենք համբերատար, կանոնաւոր ու համագործակից աշխատութեամբ: — Զարհուրելի է հինին ու նոյին բաղդատականը: Նախապատմական էակը՝ զուրկ ինքնագիտակցութենէ, իր բիրտ բնազդովը միայն ապրող, ցուրտին ու քաղցին դէմ յանդիմման, խաւարով ու վախով պաշարուած . . . : Բայց ահա դարուս զաւակը՝ զարգուն ու ղուարթ, ահա ինքը՝ լոյսին ու պերճութեան առջեւ, բիւրաւոր վայելքներու յղփութեանը մէջ . . . :

Տիկին Ա. Թոոդիկ (1912)

Ո՞վ է մոգական ազդակն այս բարեշրջման. ի՞նչ է այն մեծ ոյժը՝ որ կը թուի իւրացուցած ըլլալ աստուածութեան մը խորհուրդը. — Յարատեւ, միասնական ու համակար գործունէութիւնը՝ վաղուց անհետացող սերունդներու, մշակին ու վարժապետին, ջուլհակին ու գիտունին, լրագրին ու ճարտարագէտին, որոնք իրենց ստեղծագործ զօրութեամբ եւ յաճախ ինքնազոհութեամբ յարդիւնս ածեցին ամէն ինչ՝ մեր բարօրութեան ի նպաստ: Ա՛րքան ճիգեր, սակայն, մինչեւ որ հնար եղաւ խոչընդոտները

հարթել՝ դիւրակենցաղ այսօրը հանդերձելու համար ու տա-
կաւին ինչ ջանքեր գերմարդկային՝ լաւագոյն ապագայի մը
ըղձանքով։ — "Լաւագոյնը լաւէն լաւ է". այս միաց բնաբանը՝
երկար ատենէ ի վեր՝ աշխատանքի զինուորին։

Ամենուրեք ողողուած են այն հրաշալիքները՝ որոնք ծնունդն
են մեծ երկունքներու։ Աշխատութեամբ էր որ մարդկային իմացա-
կանութեան տրուեցաւ մահուան դէմ ոգորիլ, դիտակներու եւ
ճառագայթներու շնորհիւ խորասնելով արիւն ու երակ, ընդերը
ու դնդեր։ Աշխատութեամբ էր որ երկրաքարշ մարդը երկինքն ի
վեր՝ արծիւին ճախրը գլեց, հողն ի վար՝ ոսկի կորզեց, եւ ածու-
խէն՝ ադամանդ։ Աշխատութեամբ էր որ պարապին գացող գետե-
րու թեւեր լծուեցան անիւի, լեռներ պատուեցան ու ծովեր
եղբայրացան. լոյծ տարրը փոխակերպեցաւ շոգիի, ովկէանէ ով-
կեան եւ երկիրէ երկիր տանելու համար բիւր բիւր բարիքները
բնութեան։ Պայծակը՝ որմէ կ'ահաբեկէր հէք նախամարդը,
յաջորդ սերունդներու հանճարին թոռնդ հրամանին տակ կպաս-
տացած, էլեկտրական հոսանուտի վերածուեցաւ եւ հեռաւոր
հորիզոններ շտապեցուց մարդկային մտածումը. յոպնակին ու
դեսպակին լծուելով՝ գրաստին չարչարանքը դադրեցուց. մտաւ
նաեւ հիպոկրատի կալուածէն ներս ու մեր մարմնոյն ցաւերը
փոփոխեց։

Այսպէս, հոլագործ ու քերթող, բանուոր ու փիլիսոփայ,
երգահան ու երկրաչոյզ, բոլորն ալ կը դատին իրարու համար
եւ իրարմով. կը դատին՝ մեր կեանքը հեշտ ու բարեբաստ ընե-
լու համար։ Եւ առանց համագործակցութեան, անվրէպ պիտի
կասէր յառաջադիմութիւնը՝ կեանքի բազմազան վայելքներուն
հետ։ — Ժամանակ ու հեռաւորութիւն գլխաւոր արգելքներ էին
հաղորդակցելու. շոգի, թռիչք ու անթել չքացուցին զայն, մեծ
պարկ տալով քաղաքակրթութեան. անոնք յարաբերութեան
մէջ դրած եղան հեռաւոր մարդկութիւն մը մարդկային ուրիշ
զանգուածներու հետ, անոնց՝ իրարմէ օգտուելնուն սատար եղան,
մէկ խօսքով՝ իրագործեցին դարերու փորձառութեան պատ-
գամը. — *Համագործակցութիւն*։

Եւ աշխատին ուրիշ բան չէ բայց եթէ ազատ ապրիլ։ Ինչիկա
ոչ միայն այժ կը ներարկէ մեր վիճաններուն, ոչ միայն արիւննիս կը

ջրջաւրէ ու մարմինիս կը վերածէ լաւագոյն մեքենայի մը, այլ եւ կը սրէ մեր միտքը: Անով է մանաւանդ, որ մեր կամքը ջրդեղած կ'ըլլանք, առանց որու՝ արժէք չունին մեր միւս յատկութիւնները: "Ա՛րքան անհրապոյր պիտի ըլլար մեր կեանքը, զրուցած է նշանաւոր ընկերական մը, առանց մեծ աշխատանքի: Դիւրին կատարուող գործերը չէ հզօր միտքերը կազմողը. դիւրին գործերը մարդուս ո՛չ իր զօրութեան գիտակցութիւնը կրնայ տալ, ոչ ալ կրնայ ընտելացնել զայն՝ համբերութեան եւ յարատեւութեան: Երբ է թէ տառապանք, կարիք եւ մարդկային իրաց փոփոխականութիւն խիստ տէրեր են, բայց այդ գաժան դաստիարակները շատ աւելի օգտակարութիւն ունին մեզ, քան մեր ներոլամիտ ծանօթները":

Արդարեւ, գժուարաւ գլուխ հանուած գործը շատ աւելի մեծ հաճոյք ու գոհունակութիւն կ'առնէ մեզ, քան դիւրինը: Այնքան ջանք գործադրութեան, այնքան աւելի մեծութիւն հաճոյքի: Եւ միեւ հայ ցեղն ալ — մէկդի ձգելով իր մակարոյծ թերութիւնները — իր տոկունութիւնը չի պարտիր վարած շարքաւ կեանքին, կրած հալածանքին ու ցաւանքին: Ու նոյնպէս, Արեւելքի մեծ կայսրութիւնները միեւ իրենց կործանումը չին պարտիր իրենց բոլորած թոյլ ու պղերգ կենցաղին: — Չեմ ընդունիր երբեք որ կեանքը պայքար մը ըլլայ. անիկա ո՛չ կռիւ մըն է, ոչ ալ պայմանադրապէս ցամաք խաղաղութիւն մը, այլ որոշ իդէալի մը ձգտող անդուլ աշխատանք: — Պատմութիւնը սակայն կը յայտնէ թէ այդ աշխատանքը՝ որ մարդկութիւնն ալնուացնող մեծ պարիկը կը նկատուի այլ եւս, հեռաւոր անցեալին մէջ պատահիչ բաժինն էր սոակ ստրուկներուն, տկարներուն ու կիներուն: Յարգանքէ եւ ազատութենէ զուրկ համարուած այդ դասակարգերուն անմուռնչ զոհաբերութեանց շնորհիւն էր որ Աշխատանքը ճանչցուեցաւ, ուսումնասիրուեցաւ, նուիրագործուեցաւ եւ ընդունուեցաւ հանուր մարդկութենէն, դառնալով անոր միակ նշանաբանը, անոր միակ տեսլականը:

Այդ խոնարհ եւ արհամարհ դասակարգերէն կինը, սակայն, ի հեճուկս հանդիսանալուն՝ հզօր եւ անպիտակից առաքելուհին Աշխատութեան, կը շարունակէր ապրիլ հզօրին թաթին տակ միշտ իրաւազուրկ, միշտ ճնշուած ու կեղեքումի ենթակայ: Անոր

կեանքը լուռ եղերերգ մըն էր, ցոլշաի ինք տրուկն էր իր ամուսնոյն եւ խաղալիք անոր քմայքին։ Ո՞նչ էր հռովմայեցի կինն անցեալին մէջ. իրաւունք ունէր այրը՝ վինքը մահուան խակ պատասխանատու։ Առանց փշաքաղելու եւ ընդվզելու՝ կարելի չէ անցնիլ կնոջ ճակատագրին այս ահաւոր դրուագին վրայէն։

Բարերախտաբար կին էակը չկրցաւ անտարբեր ճնալ իր շուրջ եռեւեփող շարժումին մէջ եւ չանաց դուրս նետուիլ այդ վիճակէն, հետզհետէ պատուելով գերութեան ցանցերը։ Արուեստքի կինը, զարգացումի եւ յառաջդիմութեան շնորհիւ, իր ինքնութիւնը շեշտեց, պահանջելով աշխատանքի բաժին մը ընձեռել՝ ընկերային բարեկեցման գործին մէջ. եւ ահա սկսաւ անձնատուր ըլլալ հասարակական գործունէութեան հոսանքին։ Դարերու հոլովման հետ, անիկա գլուխ կանգնեցաւ մարդասիրական ու բարեգործական մեծ ընկերութեանց։ Կանացի հիւրասիրութեան մէջ էր որ սաղմնուեցաւ Ֆրանսական Յեղափոխութիւնը։ Ժան ո'Արք մը իր հերոսութեամբ սուրբերու տարբը գտաւեցաւ։ Պիչըր Սմեաու իր մէկ վէպով աշխարհը յուզեց եւ սեւամորթներու ազատութիւնը ձեռք բերաւ, մինչ Ստաամ Քիւրի "ռամիուի գիւտով յեղաշրջեց գիտական կաճառը։ Պիներ եկան հրապարակ, իրենց սեռին վիճակը բարելաւելու առաջադրութեամբ. անոնք քարոզեցին, վիճեցան, շարժեցին գրիչ, շարժեցին սիրտ, հետապնդելով նոյն իսկ քաղաքական ու ընկերային իրաւունքները. Տիկին Ռոլէոթին Օքլէո, Օպէ, Էօժէնի Բիէռ եւ ուրիշներ մղեցին անդուլ պայքար՝ ընտրական իրաւունք ձեռք բերելու համար։ Եղան բժիշկ ու փաստաբան կիներ. Տիկին Ժան Շովէն առաջին իրաւագիտուհին՝ Թուռնը պաշտպան հանդիսացաւ կանացի իրաւանց, մինչ անդին Միս Նայթինկէլ՝ բրիտանական բանակին պահապան հրեշտակը։ Ասոնցմէ զատ, դեռ շրջան կիներ՝ հանրային, գրական ու գեղարուեստական ասպարէզներու մէջ, աշխարհահռչակ՝ իրենց տաղանդով եւ օգտաշատ գործունէութեամբ. ճոճ Էլիոթներ, Սմիաներ, Ժոյժ Սանտեր, Գաուէն Սիլվաներ, Ստաաներ, Ժիւտիքներ եւ Ատէլինա Բաթթիներ։

Ի՛նչպէս չյիշել նաեւ այն վեհոգի կիները որոնք ահագին գործունէութիւն ցոյց տուին՝ գաւառի բազմաչարչար Հայուն

օգնութեան հասնելու համար. Միս Շաթըք՝ եդեսիոյ ջարդին Մատամ Սափաթիէ՝ Համիտիէի սրածութեան, Սէվըրին՝ պապուի հայ-թաթարական ընդհարումներուն, Միս Ռոզ Լէմպըրթ՝ Հաճընոյ կոտորածին, եւ այնքան օտարուհիներ՝ Ատանայի ալէտին։ Եղան ուրիշներ ալ որ Հայուն տառապանքին արձագանգը հանդիսացան իրենց պատկանած քաղաքակիրթ ազգութեանց առջեւ. Միսըս ճուլիա Հաու "Հայաստանի Բարեկամները" Միութեան նախագահուհին ճնաց եւ անապատ եռանդով յառաջ մղեց մարդասիրական այդ ձեռնարկը։ Միս Ալիս Պլէքվէլ ամերիկուհին, Միս Ֆրանք Միլլեր եւ Աննէս Քինկ գերմանուհիք՝ հայ լեզուի տեղեակ՝ անգլիերէնի ու գերմաներէնի վերածեցին մեր յայտնի մտաւորականներուն երկերը, մեր ազգն ու մեր չարչարանքը ծանօթացնելու համար քաղաքակիրթ աշխարհի։

— Աշխատանք, մտածողութիւն, եռանդուն գործունէութիւն եւ հանրային օգտակարութեան մատուցում՝ ամէն ուր որ իգական սեռին տրուած ըլլայ վայելել զարգացեալ միջավայրի մը բարիքները։

Հպարտ կը պիտի ինքզինքիս, տեսնելով որ Հայուհին ալ իր Արեւմուտքի քոյրերուն գործունէութենէն նուազ ջանասիրութեամբ մը չէ որ ներկայացած է պատմութեան առջեւ։ Ներշնչող ոչ սրտառուչ դրուագներ մեզ կ'ընծայէ ազգային պատմութիւնը՝ անցեալին մէջ հայ կնոջ բոլորած կենցաղէն։ Ու նոյն իսկ, խիստ նահապետական դարերուն, հայ կինը կը ներկայանայ իր օջախին պաշտպան խաթունը՝ որ կ'ներթայ սրտերն ալ հերկել իր աննկուն բազուկով։ Հողագործութեամբ պարապելու եւ ընտանիք սնուցանելու համար հայ կնոջ աշխատանքն այնքան աչքի զարնող էր որ, գերդաստան մը ամբողջ՝ կանացի յորջորջում կը ստանար. այսպէս, Շուշանիկներ ու Մարիամներ կ'լսուէին, փոխան Վրթակոսեանի կամ Խաչոյեանի։

Հպինք անցեալի ծալքերուն։ Կարելի՞ է մոռացօնքի մատնել անունը Սալահունեան Սուբէն իշխանի կնոջ՝ Ազուխթայի, որ Գ. դարուն՝ Բարձր Հայքի Արբենուա աղբիւրին քով հիմնեց ուսկանոց մը, կարօտ ու անոք բորոտներու համար։ — Ի՛նչքան սրտագրաւ է յիշատակութեան այն բաժինը զոր յատկացուցած է մեր անմահ պատմիչը Եղիշէ, իր գիրքին մէջ, 5րդ դարու Հայ

կանանց մասին, որոնք կամովին ու կուսած իրենց զարդերէն ու բաստեղներէն՝ Աստուծոյ ազգավայրը փութացին, ի պաշտպանութիւն հայրենեաց ու կրօնի. "Տիկնա՞յք փափկասունք հայոց աշխարհի": Առնա՞նք Մամիկոնեան Հմայեակի զուգակիցը՝ որ տղաքը կը ժողվէր եւ ուսում կ'աւանդէր անոնց, վարդանանց պատերազմին ժամանակ: — Կամսարական Շուշան, 8րդ դարու սկիզբը, Արաբաց՝ Հայաստան արշաւանքին առեն, իր յարկերուն տակ կ'ապաստանէր փախստականներ ու վիրաւորներ, մերկ ու բոկոտն նահանջողներ, պատսպարելով, զգեստաւորելով ու զարմանելով ամէնքը: — Մեսրոպեանդարուն՝ կը հանդիպինք երեք անուններու, վերէն իշխանի քերդ՝ Անիի ու Կամսարայի, նաեւ Հրանոյշ տոհմիկին, որոնք այնքան նպաստեցին՝ Հայոց մէջ ինքնատիպ երեւոյթ մը եղող թոնդրակեցւոց աղանդին ծաւալման: — Մեծին Լեւոնի դուստր՝ Զապէլ, 13րդ դարու սկիզբը Կիլիկիոյ թագուհի պսակուելէն վերջ, իր մտատիպարն ըրաւ կանացի գործունէութեան սխրալի օրինակ մը ցոյց տալ ժողովուրդին, հաստատելով հիւանդանոցներ եւ անձամբ հսկելով անոնց մատակարարութեան ու խնամատարութեան գործին: — Մտնենք գարձեալ 8րդ դար, ողջունելու համար Սիւնեցի Ստեփանոս Եպսկ.ի քոյրը, նշանաւոր՝ իր երաժիշտի ու երգահանի համբաւով, անզուգական Սահակադուստը որ նախաձեռնութիւնն ունեցաւ երաժշտանոց մը հիմնելու. մինչ իրմէ առաջ, 7րդ դարուն, Գողթնացի Վահանի քոյրը շարականոց մը գրեց: — Ա՛յն երանելի դարերուն՝ երբ Հայութեան փառքը չէր նսեմացած դեռ, "յայտից եւ անյայտից" ինչքան բարեպաշտուհիք — արքայազն ու իշխանազն — որոնք իրենց քսակէն ծախսած են բուռ բուռ՝ տաճարներ կառուցանելու համար. զո՛ր օրինակ՝ Սիւնեաց Թագաւոր Վասակի դուստր Կատրամէդէ, որ ի վերջ կոյս 10րդ դարու՝ կը կանգնէր փառաւոր կամուղիկէ մը Արագածոտն գաւառի մէկ աւանին մէջ: — Երկոտասաներորդ դարուն հայ ազգը կ'ունենար Շահանդուխտ մը որ կուսաստան հիմնեց մէն միայնակ, ուսում ջամբելով մատաղատի աղջկանց: — Պահլաւունին Շուշան վանքեր ու եկեղեցիներ շինեց, եւ Արզու խամուն յօրինեց հրաշալի բանուածքներ նկատակերտ: — Կարելի՞ է մոռնալ Սեւանայ մենաստանին վանամայր Մարիամը որ թագաւոր վասակի դուստր կա-

տարանին։ — Ահա ուրիշ մը, վարժապետ-տպագրիչ Մատթէոս Գալրի քոյր՝ Բրաբիոն Դօտարը, որ պալաթու մէջ (Ակնդղիւր) մանկանոց մը վարեց 18րդ դարուն։ Իրեն ժամանակակից՝ գարագաշ Մարիամն ալ կայ, "Ակն հոգւոյ" գրքին հեղինակուհին։ — Գար մը վերջ եւ աւելի, Թրքահայը կ'ունենար իրարու եռեւէ Արուհի Մայրապետը, համանուն կեսարացեան օրիորդն ու Տիւսար տիկինը, Սիպիլն ու Անայիսը, Ավաճեան Մարին եւ Օտեան Եփիմէն, եւ դեռ այնքան նորեր՝ որոնք ի սպաս դրած են իրենց խնկքը, սիրտն ու գրիչը, բարձրացնելու համար մտաւոր մակարդակն իրենց սեռին։

Հայ կինը, միշտ ընդունակ ամէն արուեստի եւ աշխատութեան, խոյացած է անձնիւր ասպարէզ, ազատ եւ անկախ ապրելու համար, ու ճակատաբաց դուրս ելած է անկէ։ Ալինթապի եւ Մարաշի հայուհիք երբ օնա կը բանին, Եփիլայի եւ Արաբկիրի հայուհիք ալ մանուսա կը գործեն։ Առանցի պառաւը երբ բամպակի փեճիկ կը զատէ, անդին Սամաթիացի կինն իր տիւլալը գրկած ոսկեթել ծաղիկներ կը դրասանգէ մերկ կտաւին վրայ։ Եւ դեռ մօտակայ քաղաքներ եւ աւաններ ունինք մեծազանգուած բանակը բանուորուհիներու որոնք գործատանց ջրոս պատերուն մէջ բանտարկեալ՝ կը տքնին անդուլ, ոլորմուկ աւուրչէքի մը սիրուն Ցետոյ վաճառորդ կիներ եւ օրիորդներ՝ քաղաքակիրթ կեդրոններու մէջ. ձեռագործի վարպետներ եւ Եւրոպեան նորոյթը վայելչօրէն ձեւակերտող արուեստագէտ կարուհիներ ամենուրեք. նոյն իսկ Վուլթենպէրկի արուեստը գործադրող գրաշարուհիներ՝ Գրանսա, Մոլկաս ու Եգիպտոս։ — Երկնային լեզուին՝ երաժշտութեան նուիրուած քրմուհիներ ալ ունինք, Թուով այնքան շատ, ու գեղարուեստի բոլոր ճիւղերը մշակողներ, — դերասան, գուսան, ջութակահար, դաշնակահար, նկարչուհի, — ու դոկտորուհիներ ալ՝ հոս ու հոն, մարդկային երջանկութեան ի սպաս՝ նշդրակ մը, դեղի սրուակ մը, պատառ մը ձեռուընին։

. . . Եւ այդ մը որ դարերու մռայլ հալածանքներուն մէջէն քալեր է թալթալ, ցոյց տալով շարունակ տոկունութեան, չարքաշութեան, շինարար աշխատանքի եւ յարատեւութեան ոգի. այդ մը որ հակառակ գլխուն ընդունած լախտի հարուածներուն, հակառակ հզօր պետութիւններէ տեսած կեղծուպատիր համակրու-

Թևան ու անոր յաջորդող դառն յուսախաբութեանց, չանացեր է միս մինակը ոտքի ելլել, — շնորհիւ մանաւանդ իր ծոցին մէջ ապրող "տկար սեռ„ին անվհանդ կամքին, մեղուաջան գործունէութեան եւ անսպառ գորովին, — այդ ազգը չի մեռնիր: Ո՛մենք պիտի չմեռնինք, Հայութիւնը ո՛չ աշխարհի եւ ո՛չ ալ անոր քարտէզին վրայէն պիտի անհետի, ցորչափ աշխատասիրութիւնն ըլլայ մեր կեանքը ոգեւորող ոյժը, ցորչափ կրթութիւնն ըլլայ պարտաւորիչ՝ երկսեռ նոր սերունդին, ցորչափ յառաջդիմութիւն եւ ազատութիւն իբր գրօշ պարզենք մեր իդէալին բարձունքէն, եւ ցորչափ Միութիւն եւ Համերաշխութիւն աղաւնակերպ թեւածին մեր Հոգիներուն վերեւ:

ԱՐՇԱԿՈՒՀԻ ԹԼՈՂԻԿ

1911

* * *

Ակին եզերքէն ահա ջինջ ու շիթ
Ժանրօրէն կաթնց գուռին մէջ վըճիտ:
"Ո՛ւր այդպէս արագ„: Ու իր մտմտուքով
Շիթն էր որ ծախնց. "Կ՛երթամ դէպ ի ծով„:

Անցաւ անիոս կոյս մը խարտիշագեղ,
Ու ինչ խոյս տալուն՝ դարձաւ առ ի շեղ:
"Ո՛ւր այդպէս արագ„: Ու կոյսը կ՛ըսէր
Ժըպիտը շուրթին. "Կ՛երթամ դէպ ի սէր„:

Վայրն էր հոն համակ լուռ՝ խաւար հագած.
Կը լսուէր միայն երգն արծագանգած՝
Ճաոուներին մէջէն, սոյնով մ՛ներգնաճայն.
"Ո՛ւր կ՛երթան արագ. – Ամէնքն ալ Մահուան„:

Թարգմ. ԹԼՈ.

ԷՏՄՈՆ ԱՐՈՓՈՒՐ

ՍՈԿՐԱՑԻ ԲԱՆՑԸ

Ինը Մուսայից քլուին լսատրուտ
Բանտը վիմափոր,
Ժայռէ բանտին դէմ ժայռերը հերձուտ
Կանգնած են թափօր:

Լեռնի *Լուսնկայնուն*

Արիապազուն է, ժայռէ դասարան,
Ճաղատ, բացօթեայ,
Ժայռին դիմաց ժայռ, վրձիոը վրան,
Մահով կը սպասնայ:

Հեռուն, Ակրոպոլ, սըրտին է սեղմըր
Մարմար Պարթենոնն,
Բանտի քարերուն Սրբոյթէն չէ վեր
Իր սուրբ մարմարիոն:

Մըտայ խորշերը ուխտով անպատում
Բանտին վիմափոր,
Ուր ամբրոսի պէս խրճից նա խընդում,
Թոյնն աղիտաւոր:

Տեսայ փոսիկն այն ուր կը լեցուէր Ջուր,
Բայց Թոյնը միայն
Կրցաւ յագեցնել իր ծարաւը հուր,
Հաւունցած մահուան:

Ձմրուխտ մը դըրաւ իր բանտին վըրան
Կեանքիս դալարիք,
Իր մոլեխինդին ծըղօտէն՝ փոխան
Կտրելով սըրինգ:

Խ Ե Ց Ե Վ Ա Ծ Ի Ո Ւ

Սոկրատէն առաջ, Սոկրատի համար
Մոլեխինդ կ'աճէր,
Իր բանտին համար փորուած էր մէկ ժայռ,
Երբ ինք ծընած չէր:

Նախատամիանուած մեծ խեցեվեճին
Մեծերու ճակտին,
Բանտարկեալներէն առաջ հիմնեցիր
Բանտերը մըթին:

Տաքուկ մըտուրէն ծընած չէր Յիսուս
Բայց կար Գողգոթան,

Մարիամ ղըրած էր խաչը մանկան ուս,
Համբույրի փոխան:

Ծըմեց մոլեխինդ խորհողը ժըպտուն
Բանտին մէջ ժայռէ,
Թոյնին մէջ ժըպիտ, ժըպիտին մէջ Թոյն
Որ մահով ծաղրէ:

ԽԵՑԵՎԱԾԻՈՒ ԱՐԴԻ ՄԱՐԴՈՒՆ

Ծըմեցէ՛ք Թոյնը, բայց Սոկրատի պէս
Հիոց ատ լիոց,
Ծաչուեցէ՛ք զամուած, բայց Յիսուսի պէս
Դեռ տըղայ տիոց:

Գարուն կեանքերու իյնան Թող վարդեր
Չարնըւած փուշէն,
Եւ արդէն կ՛ածին վարդին իսկ փուշեր
Կանուխ վարդերէն:

Այն գարնան վարդը որ ինք իր վըրան
Ունի շատ փուշեր,
Չ՛ունենար բոյրեր: Եւ գարունը զայն
Արեամբ չէ ծըներ:

Մոլեխինդէն խաչ, խաչէն մոլեխինդ
Մէկ է Գողգոթան,
Ծաչին՝ մոլեխինդն է քաղեղուած պինդ
Դաւինիի նըման:

Պոսթըն, 1924. *ՀԵՒՈՆ ԷՍԱՅԵԱՆ*

ԹԱՐԻՒ ՈՒ ՁԱՐԻ ԽՕՍՔԵՐ

ԱՆ.

ԵՐԵՔ ՏՂԱՔ

Մեր տան դիմացի տանտիրուհին իր գրեթէ բոլոր սենեակները վարձու է տուած եւ ինք կը բնակի ամենավերին յարկը, առանձին:

Այս քաղաքին մէջ, ընտանիքները ընդհանրապէս կը բնակին, իրենց կարողութեան չափով աւելի կամ պակաս մեծ յարկաբաժիններու մէջ: Առանձին սենեակ բռնողներն են մեծ մասամբ

Աջէն Զախ, Գէորգ Կաուխարենց, Ծովի. Ասպետ ու ինքզինքի հաւատարիմ պարտէզը (1924 Ծուձիա)

նախակրթարանի ուսանողներ՝ որ եկած են Եպիրոսի ու շրջավայրի գիւղերէն՝ ուր նախնական վարժարաններ միայն կան: Առանձին կ'ապրին, դուրսը կը ճաշեն, ազատ բարքեր ունին, քանի որ հսկողութենէ զերծ են, կը ծխեն, գիշերները սէրէնատներ կը սարքեն, կը սիրաբանեն, միշտ համալսարանական ուսանողներու պէս, թէեւ անոնց տարիքն ու հասունութիւնը չունին: Բայց այդ մեզի չի վերաբերիր:

Մեր պէմի տան մէջ, ճիշդ իմ սենեակիս դիմացը, քիչ մը ցածը խիստ պզտիկ սենեակ մը կայ, ուր գործաւորի նման մարդ մը կը բնակէր ասկէ առաջ: Հիմա ան գացեր ու պզտիկ տղայ մըն է

եկեր անոր տեղ, իբր վարձակալ։ Դպրոց չեղած ժամերու՝ ան հոն էր եւ մանրադիտական սեղանի մը առջեւ կ'աշխատէր. գիր կը գրէր, դասեր կը պատրաստէր։

Զարմանալի բան. երբեք դպրոցական այսքան պզտիկ տղայ մը չէի տեսեր առանձին, առանց հսկողութեան ծնողքի կամ մեծերու։ Բայց խելօք տղայ էր. չէր խաղար. ընկերներ չունէր. ինքն իրենը կ'աշխատէր եւ միշտ կ'աշխատէր։ Առաւօտները չէի տեսներ իր դպրոց երթալը. կանուխէն կը մեկնէր ցուրտին կամ անձրեւին, երբ ես պատուհանն իսկ չէի ուզեր բանալ. եւ երբ շատ ետքը կը բանայի զայն, կը տեսնէի որ տանտիրուհին եկեր սենեակը կ'աւլէ ու կը մաքրէ։ Իսկ կէսօրին ու իրիկուան՝ իր վերադարձները յաճախ կը տեսնէի եւ հիացումով կը հետեւէի իր՝ մեծ մարդու մը չափ լրջութեամբ, առանց գլուխը վեր առնելու աշխատելուն։

Գարնան աղուոր առաւօտ մը սակայն, կանուխէն պատուհանը ելած կը դիտէի նոր կեանքն ու ոգեւորութիւնը։ Քիչ վերջը դիմացի սենեակին պատուհանը բացուեցաւ եւ տեսայ որ մէկի տեղ երկու տղաք կային այնտեղ, նորեկը կարծ իմ նոր տեսածս հազիւ տարու մը միայն մեծ դպրոցականէն։

Երբ վար իջան փողոցին դուռը, տեսայ որ դպրոցականը իր գիրքերը, տետրակներն ու կաղամարն ունէր ձեռքը, մինչ միւսը խոշոր կողով մը կափարիչով՝ որուն մէջ սիկարէթ, ծխախոտ, լուցկի կային զոյս կը ծախէր։ Անմիջապէս ճանչցայ տղեկը որուն ամէն օր ամէն ժամ կը հանդիպէի փողոցները, սրճարանները, ամենուրեք։ Գաղթական տղեկ էր վազվզող, աշխատող, ուշիմ, կրակոտ։ Ծնողք չունէր, մարդ չունէր։ Հիմա հասկցայ որ եղբայր մը ունէր որ իրմէն հազիւ տարու մը փոքր էր ու դէմքով ճիշդ ու ճիշդ կը նմանէր։ Աղքատիկ բայց մաքուր հագուած էին միեւնոյն աժանոց կերպասէն։ Երբ դրան առջին իջան, երկուքն ալ խաչակնքեցին։ Ցետոյ, գործի մարդը համբուրեց դպրոցականը որ մեկնեցաւ։

— *Սիկարա՛, քաւինօ՛, սկսաւ յեղյեղել վաճառորդը։*

— *Նասէփօ՛։*

Իրմէն շատ աւելի պզտիկ տղեկ մըն էր բոպիկ, քասքէթը ծուռ դրած, աղտոտ ու կարկտան գգեստով. ով գիտէ ուրկէ դրամ

էր ձեռք ձգեր եւ ծխախոտ կը գնէր։ Մնաց որ հազուադէպ չէ այստեղ տեսնել դպրոցի, փողոցի, նոյն իսկ որբանոցի տղաք, որ աւելի կամ պակաս գաղտնի, կը ծխեն։

Կավրօշը արդէն սիկարը վառեր էր ու կռնակը դիմացի տան պատին տուած լկտիօրէն ղայն կը քաշէր ու ծուխը կը փչէր, մինչ ծխախոտ ծախող բարի տղեկը որ իր աշխատութեան շնորհիւ գաղթականներու ձրի գուեհներէն դուրս եկեր, սեւնեակ վարձեր ու իր պզտիկ եղբայրը դպրոց էր դրեր, ղայն կը կերակրէր ու վրան կը գուրգուրար մեծի մը պէս, ծնողքի մը չափ, եկեղեցիին առջեւն անցած ատեն երեք անգամ կը խաչակնքէր ու կը շարունակէր երգելուկան կրկնել, մանուկի վճիտ ու անուշ ու բարձր իր ձայնով. *"Սիկարա՛, քաւինօ՛, խապիրլիօ . . .„*։

ԺՐ.

Ի ՔՈՆԻԶՄՆ

Հասարակ գինետուն մըն է ընդարձակ ու գետնափոր, անանկ որ "խոր վիրապ„ կը կոչենք ղայն։ Ընդհանրապէս քացախ առնելու համար կ'իջնենք անոր աստիճաններէն վար, կը տուզուինք անոր մութ ու ապականած մթնոլորտին մէջ։ Քիչ քիչ աչքերնիս կը վարժուի ու դժուարաւ կը շնչենք։

Միշտ գինովներ կան հոն, այս կամ այն անկիւնը կծկտած, կամ տակաւին խմելու վրայ։ Ցաճախ կ'երգեն լկիրշ երգեր ու կը բառաչեն։ Ուրիշ անկիւն մըն ալ միշտ կան թուղթ խաղացողները. ասոնք ալ կը խմեն, բայց բոլորովին գինովցած չեն տակաւին. կը խմեն երբ շահին, կը խմեն երբ կորսնցնեն, միշտ կը խմեն եւ ամէնքն ալ կը խմեն։ Որովհետեւ կը խաղան դրամով։ Եւ յաճախ կը կռուին ու անլուր հայհոյանքներ կ'ընեն իրարու հասցէին. իրարու հաւատքը կը քֆրեն, իբր թէ ամէնքն ալ միեւնոյն կրօնքէն չըլլային։ Ցետոյ կը գինովնան ու կը քաշուին եւ ուրիշներ կու գան կը գրաւեն իրենց տեղը, շարունակելու համար նոյն "գործ„ը։ Տրապէզին առջեւ ալ միշտ խմողներ կան ոտքի վրայ։

Ձերմակ պեխերով մարդուկ մը, կանգնած՝ տրապէզին ետին, կը մատուսակէ։ Բարի ու ժպտուն ծերուկ մըն է կապոյտ

աչքերով: Յոգնած ու ծարաւ մարդոց պաղ ջուր հայթայթող «սէպիլի»ի մը բարեխիղճ ու գոհունակ երեւոյթն ունի: Հրաման մը երբեք չի կրկնուիր. կը լեցնէ որ խմեն. Աստուած տուեր է որ մարդիկ խմեն:

Գինովութիւնը. արկած մըն է անցողական: Ալքոլամոլութիւնը. բժիշկներուն հնարած բաները: Խմողը իր վիշտը կը մոռնայ, ուրախ զուարթ կ'ըլլայ. ինքզինքը դրախտին մէջ փոխադրուած կ'զգայ:

Հոգ չէ թէ վայրը խոնաւ է, մութ ու հոտած: Բոլորովին ալ մութ չէ, քանի որ ծերուկին ետին, գլխուն վերեւը, տմոյն լոյս մը կ'առկայծի կանթեղի մը մէջ եւ դողդոջ փայլիկներ կ'իյնան լուծուելու տրապէզին թաց գինկին ու գաւաթներու մէջ սպասող հեղուկներուն վրայ: Աշտաւառ կանթեղն է ան որ կը պլպլայ Աստուածաշնայ պատկերին առջեւ, որուն քովն իսկ, աջ ու ձախ, կան երկու սուրբի պատկերներ: Ոսկեզօծ ու գունաթափ իքոններ են անոնք որ երկար տարիներու ընթացքին հինցեր, մրոտուեր, անճանաչ են դարձեր: Բայց նորէն, գինեպանը, յաճախորդները, թղթախաղի մոլինները, խմաններըը, նոյն իսկ գինովներն այն կողմ կը դառնան ու երկիւղածութեամբ կը խաչակնքեն, ամէն անգամ որ մօտակայ եկեղեցիին կոչնակը աղօթքի ժամը հնչէ:

Ու կը շարունակեն խմել, խաղալ, հայհոյել, երգել լկիրշ երգեր, Բագոսի այս մութ, խոնաւ ու ապականած տաճարին մէջ, ուր սուրբերու հովանաւորութեան տակ նոյ նահապետին նմանող բարի ու ժպտուն ծերուկ մը կենդանութիւն ու մոռացում կը մատուցակէ: Կենդանութիւն մը որ թոյն է, հիւանդութիւն է, անբանութիւն է, մոռացում մը որ մարդկային արժանապատուութեան ուրացումն է:

Ժ. Գ.

"Ի ՕՐԱ ՔԱԼԻ"

Երէկ, 25 Մարտ 1924, Յունաստանի Անկախութեան տօնը տօնարձն էր: Գարնանային գեղեցկութեամբ օր մըն էր: Ամէն կողմ դրօշազարդում, ցերեկ, իրիկուն՝ թնդանօթաձգութիւն. ոգեւորութիւն, խուռն բազմութիւն, ամենատեսակ զբօսանք.

տօնախմբութիւն . . . : Զինուորական ու քաղաքային ֆանֆարներ կը նուագեն ու կ'անցնին: Հրապարակին վրայ զօրանոց: Երիտասարդ զինուորներ, մաքուր ու միաձեւ հագուած, լաւ մարզուած, սուիններըը հրացաններուն անցուցած, խիստ կարգապահօրէն լուրջ ընթացքով կու գան, կ'անցնին, կ'երթան: Որոտընդոստ ծափահարութիւններ՝ անընդհատ, մինչեւ որ տողանոցը կը վերջանայ: Այդ պահուն կարելի չէ չսքանչանալ զինուորական դաստիարակութեան բարիքներուն վրայ. մարզանք, առողջութիւն, կարգապահութիւն, մեծերու յարգանք, գործակցութիւն, հայրենիքի պաշտպանութիւն:

*

Այսօր, նորէն թնդանօթները կ'որոտան. վաղն ալ նոյնը պիտի ըլլայ երեք անգամ. եւ այս՝ ի պատիւ Հանրապետութեան որ երէկ հռչակուեցաւ: Այսօր, ամպոտ է երկինք ու տխուր ու ցուրտ: Ո՛չ դիւշակ, ո՛չ խուռն բազմութիւն, ո՛չ ղբօսանք. ամէն ոք իր գործին է. խանութները բաց են. այս տեղացիք արդէն Հանրապետութեամբ խանդավառ չեն:

Կէս օրին մօտ, նաւահանգիստին կողմերն եմ. թնդանօթի հարուածները կը թնդան ծովին վրայ, թորփիլանաւէ մը արձակուած, ու կ'արձագանգեն դիմացի լեռներէն: Հեռուէն, մեծ պողոտային կողմէն, կ'երեւայ բազմութիւն մը որ կը մօտենայ, դէպ ի նաւահանգիստ կու գայ արագ քայլերով: կը հետաքրքրուինք:

Հարիւրաւոր նորագիր զինուորներն են անոնք կղզիին, որ զանազան գիւղերէ եկած, հաւաքուած, հիմա սէվք կ'ըլլան իրենց զինուորական շրջանակները: Չորս առ չորս երկար շարք մը կը կազմեն եւ կը քալեն անկարգ, արագ. շատեր մէյմէկ պաթմանիէ ունին կռնակնին ու փոքր ծրարներ: Ընդհանրապէս գիւղացի տղաք են անոնք, տժգոյն, վտիտ, տխուր: Քանի մը աղքատ քաղաքացիներ ալ անոնց մէջ. բայց բարեկեցիկները բացակայ են, ինչու որ դպրոցաւարտ են ու սպայացու:

Հիմա, ասոնք կ'իջնեն ծովեղերք, նաւ դրուելու համար: Օդը ցուրտ է, տխուր ու խոնաւ: Ծովուրդը կեցած կը դիտէ, տրտում երեւոյթով մը ու անխօս: Տեղ տեղ կան նորագիր-

ներու մայրեր ու քոյրեր, գիւղական տարազով կիներ որ լուիկ կ'արտասուեն:

Նորագիրները կեղծ զուարթութիւն մը չեն ցուցադրեր. ընդհակառակն ոչխարներու եթէ ոչ անգիտակցութիւնը՝ գէթ համակերպութիւնն ունին: Անոնք չեն խորհիր երեկուան փայլուն զօրանցքին. անոնք կը մտածեն վաղուան մահասփիւռ պատերազմին:

Թնդանօթները կը գոռան եւ ռազմադաշտի մը պատրանքը կու տան՝ ամէնուն: Օդը տխուր, տեսարանը տխուր, ժողովուրդը տխուր:

Նորատի տղաք, գլուխնին կախ, կ'երթան զէնքի տակ: Մարդ մը ժիայն, ամբոխին մէջէն, սիրտ կ'ընէ վերջին զինուորցուին ետեւէն հուսկ ուրեմն գոչելու. "Ի օրս քաւի՛":

ԺԴ.

Փ Ա՛Ռ Ք Ե Զ, Տ Է Ր

Աւելի քան տարի մըն է որ Գորֆու եմ եկեր: Ինչո՞ւ: Ես ալ չեմ գիտեր: Ցեղափոխական բնաւ չեմ եղեր: Մտաւորական ըլլալն ալ գուցէ յանցանք մըն է հայու մը համար:

Կամաւոր աքսոր. հեռու տունէս, տեղէս, ծննդավայրէս. օտարութեան մէջ, դժուարութեան մէջ, անհանգիստ, առանձին: Կը խոկամ, կ'երազեմ, կ'աղօթեմ. կ'աշխատիմ, կը համբերեմ, կը գոհանամ: Բան մը չունիմ, բանի մը պէտք չունիմ: Առողջ եմ ներկայիս մէջ, յոյս ունիմ ապագային վրայ: Այդ կը բաւէ որ նուազ մտահոգ ըլլամ, այս դժնդակ օրերուն մէջ:

Ոչ ոք ինձմով կ'զբաղի ու զիս անհանգիստ կ'ընէ: Ես ալ վախ մը կամ վիշտ մը չունիմ: Աղատ միջավայր մը ու գեղեցիկ կղզի մը. կ'զմայլիմ ու կը վայելեմ: Յաճախ ինքզինքս կը մոռնամ ու երջանկութեան պահեր կ'ապրիմ, հոգ չէ թէ կարճատեւ:

Առջի օր պոլսէն եկած թերթեր գրած էին Վիմալի գամհիի անձնասպանութեան մասին: Յիշեցի անձը զոր ճանչցած եմ տարիներ առաջ: Գեղեցիկ ու ազնիւ երիտասարդ մըն էր, մեծահարուստի մը զաւակ, նոր ամուսնացած, գեղեցիկ ու իր սիրած աղջ-

կան հետ։ Ջաւակները ալ ուներցած էր, ոչինչ կը պակսէր իր երջանկութեան։ Եւ ահա ըէվոլվէրի գնդակ մը՝ քունքին, եւ կը վրէժը շեղջակոյտը այն բարիքներուն որ բրգացած էին իր գլխուն վրայ։

Օր մը գրուեցաւ թէ միլիոնաւոր ոսկիի առուտուրներու մէջ դժուարութիւններ կամ վնասներ սրտնեղութիւն պատճառեր էին իրեն։ Հետեւեալ օրը ըսոյց հրապարակուեցաւ թէ իր կնոջը մէկ արարքին նախանձեր ու զայրացեր էր։ Այս կամ այն պատճառով, կեանքն այլ եւս իր հրապոյրը կորուսեր էր, կեանքը՝ որ միշտ ամէն հրապոյրներով ու վայելքներով լեցուն եղեր էր իրեն համար։ Հիմա իր կեանքը վտանգի մէջ էր։

Ու կը խորհիմ այն բոլոր բաներուն՝ որոնցմով լիացած էր ան եւ որոնցմէ զրկուած էի ես։ Բայց հակառակ բոլոր այդ աղուոր, այդ նախանձելի, այդ ցանկալի ու հաղուագիւտ բաներուն, կեանքի հրճուանքը չունէր ան այլ եւս եւ մահուան տագնապներու մէջ էր։

Ես, ըսի թէ բան մը չունիմ, բանի մը պէտք չունիմ։ Բայց կարծեմ սխալ ըսի. բան մը ունիմ, այն է կեանքի հրճուանքը, որ անփոխարինելի է. պէտքեր ունիմ, բայց եղածով կամ չեղածով կը գոհանամ։

Կեանքի բարիքներ. հարստութիւն, երիտասարդութիւն, մեծութիւն, գեղեցկութիւն, ամէնքն ալ անհաստատ բաներ։ Կամ կը յափրանաս անոնցմէ կամ աւելին կը ցանկաս։ Երկուքն ալ ցաւագին։ Եւ ահա կու գայ րոպէ մը՝ որ այդ բոլոր բարիքները կը չքանան ստրճանակի մը գնդակին տակ։

Աշխարհային միակ բարիքը ապրելու հրճուանքն է։ Ձունիմ ոսկիներ, պերճանք. համաւոր աքսորի մէջ, զրկուած՝ ամէն բանէ, ունիմ գրիչ մը որ ցնս հաղիւ կ'ապրեցնէ։ Ազատ՝ կը խոկամ, կ'երազեմ. առողջ՝ կ'աշխատիմ, կ'արտադրեմ։ Կը համբերեմ ու կը գոհանամ։

Փառք քեզ, Տէր, յաղագս ամենայնի փառք քեզ։

Գոլֆոս։

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՍՊԵՏ

Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ

Ողջո՛ւն, Վենետիկ,
Ո՛վ թագուհի խաւտուտիկ . . .

Ալիքներէն բերուած մարգրիտ ու զմրուխտ,
Գոհարներու կղզեկոյտ,
Եւ հսալիոյ ունկն ի վար կախ՝ ծանըր օղ,
Դըրախտ մը իր մէջ լուսաշող . . .

Շրթներուն վրայ Աղրիական գինովին՝
Գինեփրփուր վարդ ու վին,
Եւ շրթներուն մէջ միշտ լեզուդ անուղղայ՝
Ան յաւիտեան կը դողայ . . .

Ո՛վ գեղածիծ, գեղածիծաղ կիւս պարտէզ,
Եւ աշխարհի ծիծեղն ես.
Ծեննի ալիքներ զանձ Արեւելքը լափեր՝
Ծոցերուդ մէջ են թափեր . . .

Մեծ Ջրանցքը վըզիդ վրայ քայո ու մանեակ,
Մարգրիտ, յակինթ, բուստ ալեակ,
Ջուրերուդ վրայ պար գլխիվայր պալատի,
Նըման զոյգ շարք նայեստի . . .

Շուկայ, դահլիճ, ճամբայ ու լիճ ու անուրջ,
Մերթ հանգոյցներ, միշտ կամուրջ.
Ամէն քայլի՝ հանելուկ հարկ է լուծել,
Առեղծուած քեզ կարծել . . .

Ու փողոցներ, բիւր փողոցներ՝ ջուր ու գետ
Ուր կոնտոլն է սիրուն նետ,
Կամուրջներուն կոր կամարները՝ աղեղ,
Թիրախ ղըղեակ, դուռ բաղեղ . . .

Դահլիճը Ս. Մարկոսի միշտ կիրակի,
Հանդէս հազար տաւտրակի.
Ափերուդ մէջ, ուսերուդ վրայ ու գլխուդ՝
Աղաւնեաց պար ու պտոյտ . . .

Ն. Պէշիկթաշլեան, Վենետիկ՝ Ս. Մարկոսի
աղաւնիներուն մէջ (1924)

Մարմար պալլաւո, տոժի պալլաւո ծանրաձեր,
Հրապարակ քաոսներէ,
Աղաւնեաո՜ն, աղաւնեաո՜ն, կուտեր վա՜ռծ՝
Ու տաւտրակներ կու գան դարձ . . .

Բուռ մը ցորեն եւ ունիմ՝ շուրջս ոլորուն
Աղաւնեծով մը փրփրուն,
Կոյս մ՚ահա, ծա՜ո, իր ճիւղերուն վրայ ունի
Թաւած հազար աղաւնի . . .

Սուրբ Մարկոսն է հեզագմբէթ, միւներ բիւր,
Օծ քար, մարմար ու պորփիւր,
Խիճ-նկարներ կապոյտ, կարմիր ու ոսկի,
Արեւներու մեծ լոկին . . .

Մուտքին վրայ երիվարներ փրփրատես՝
Հայ արքային Տրդատէս,
Եւ աննկիւն մ՚ալ մեր հայրենեաց սիրասուն
Չորս գեղայրեր հայկազուն . . .

Պալատն՝ հեղեղ մը ներկերու, լեռ մը քար,
Գանգ ու քանքար ու նկար,
Պատ, առաստաղ — նկարատաղ ճոխ երկինք, —
. Ի՜նչ վրծիններ գունապրինգ . . .

Ակառեմի . . . երանգապնակ մեծ գաւկեր՝
Հրաշքի թափեր են ներկեր.
Աստուածաշունչն, Աւետարանն են առած՝
Պատկերներով արտագրած . . .

Եւ Թիգիանօ աստ իր համբոյն է տրուած
Ուր կ՚երգեն մարդ ու Աստուած.
Բարեկարմիր դէրսեխտ մ՚առաւ մարդէն ինք
Եւ Աստուծմէ՝ քիլ երկինք . . :

Վէոռնէզին երանգապնակը ցնծուն
Ծաղիկներով է լեցուն,
Եւ իր արտով, գոյնին փոխան վառ վարդի՝
Լուսապաշնակ մեղեդի . . .

Թինթոռէթթօ խառներ է դժոխքն ու կորզեր
Գոյն, դիրք, շարժում եւ յոյզեր,
Եւ նկարեր է ըստուերի ու լոյսի
Հրաշքով՝ "Հրաշքը Մարկոսի" . . .

*

Ծ արշալոյսդ, հովահար երփներանգ,
Վարդագոնար սիրամարգ,
Կու գայ ցըրուել, ով մոգական հայելի,
Սուգիդ քողերն աստղալի . . .

— Ու սիգաճեմ կ'անցնին կոյսեր սիրաւէտ,
Ի՜նչ հաճելի սեթեւեթ,
Գեղամիլ շալեր եւ շառայլներ նրբածոպ,
Բարձրահասակ ի՜նչ խոպոպ . .

Վարսերու վրայ, խորհրդոլոր ապարօշ,
Սանտրեր՝ թեւակ ու ղըրօշ,
Մեղրի անդունդ, ա՜հ, ի՜նչ աչեր ալ ունին՝
Որոնց մէջ գիս կ'ընդունին . . . —

Ու զարդագիր, մեհենական երեկոյ
Ուր վերջալոյսը դշխոյ՝
Երանգներու մահերգին մէջ կը հիւծի,
Կ'իյնայ դագաղը լոճի . . .

Ու դագաղները լիճերուն կը լենան
Ծաղիկներովը աշնան,
Ամպ, առագաստ կ'ըլլան պատանք ծիրանի
Մինչեւ բացումը լուսնի . . .

Լուսնակ գիշեր, կոնտոլաները՝ վրձին,
Փրփուրի գիծը բացին.
Առագաստները, թիմեոնիվներ հոլաթեւ,
Կան սիւքսափար ու թեթեւ . . .

Կոնտոլաներ, երամներ սեւ կարապի,
Բոյն աստղի ու վէպի.
Կոնտոլաներ, նուրբ ջումբակներ ցայգալոյս,
Ունին լոկ թի մը՝ ճերպոտ . . .

Օ՛ մեսաքսէ կըսուն անոյշ ու կապոյտ՝
Դիլթանդորիկ ջուրերուդ,
Որոնց վըրայ կղզեակներուդ կուսավանք՝
Ըրկարհանդէսն երփներանգ . . .

Հիսո կղզին՝ ոսկեծիծաղ ցոկանաւ
Տոժուհիդ ծովհամբաւ.
Արքայութիւնը ջուրերուդ վրայ կը ծաղկի
Ալըրահներով լոգանքի . . .

Ղազար կղզին Մըխիթարի արքայատո՝
Շիթ մ՚Հայաստան գեղիւսատ.
Յուշերու գուբ, մասունքի տուփ ու կըտակ,
Հատաւորչի հաթալըզագ . . .:

ԳԵՑԱՓԻՆ ՔՈՎ

Մարմարակոյտ զոյգ մը գետեր են թեւերդ՝
Ուր թերթ առ թերթ կրնաս ծըզել ամէն բերդ,
Ու ձեռքերդ ալ՝ թեւագետի "տէլտա„ներ՝
Որոնցմէ մին շրթներուս նաւը տանէր
Նեղուններուդ լուսաններուն մէկ քաղին . . .

— Տիկին, ներէ՛ գետափին քով երգողին . . .:

ՍՐՈՒՆՔՆԵՐՈՒՆ ՍԻՐԵՐԳԸ

Ա.

Սիրունի արտունքներ սիրասուն՝
Գուլպայի հրմայքով,
Գեղակերպ քանդակուած ու հոսուն
Հեթանոս հրաշքով . . .

Յոնարհի՛մ, կորագեղ աչքունքները,
Աչերով ձեզ գրկեմ.
Սիրագին մարմարիոն սրինգներ,
Մատերով ձեզ երգեմ . . .

Ձեր ոտիկն ափերուս մէջ սեղմեմ՝
Ինքեւ զոյգ աղաւնի,
Հեշտութեան տառապանքն ես խլեմ. —
Կաթ, հաշիշ ու գինի . . .

Թաղարին մէջ՝ մուկի ափերուս՝
Ծաղկի պէս բուրեցէ՛ք,
Ափերուս վանդակին մէջ՝ քնքուշ
Թոչնոյ պէս երգեցէ՛ք . . .

Ու գլուխս գահին վրայ իշխանի՝
Ամէն խոր երեկոյ
Բազմեցէ՛ք, աչքունքներ գեղանի,
Ինքեւ տէր ու դշխոյ . . .

Ջրվէժներ մարմնոյն տաղ տաղանդին,
Հուր հրաշքներ հարսանի,
Պարելով երգեցէ՛ք մեղեդին
Ափիս մէջ ծարաւի . . .

Բ.

Անառակ սափորներ մշկահոտ՝
Լի մեղրով տոփայոյզ,
Բուրաւէտ երկուրեակ ծաղկանօթ՝
Մարմինին վարդալոյս . . .

Խլտաղտուած սկսեցէ՛ք հեշտանքի,
Մ՛վ վիզեր կարտալի.
Գահ մ՛յարգեմ՝ սահմանիդ՝ ծնկահա՛պ,
Թող հոգիս տառապի . . .

Ձեր ողոկ կոտրվեամբն աղեղի՝
Իմ ծնոքերս թող յոդին,
Մինչեւ որ խեղճնան կատաղի
Ու խուժեն ղըրախտին . . .

Մըղուելով մեղրահով տարփանքէն՝
Ձեզ գրկեմ՝ ու հանգչիմ.
Կախօրրան արդուներ, ես Մեղքէն
Օրօրուիմ՝ ու կորչիմ . . .

Ծնրադիր ու ձեր մէջ գլխովին՝
Փառքերով յաղթըւիմ.
Սըրունքներ, սեղմեցէ՛ք վիզս ուժգին,
Խեղճնամ՝, խեղդըւի՛մ . . .

Ցոգնաապատ հեշտանքէ ծաղկավարծ՝
Երջանիկ հառաչեմ.
Գլխիս տակ՝ մոգական ըլլաք բարձ,
Երազեմ՝ ու ննջեմ՝ . . .:

Վենետիկ, 1924. ՆԵՐՍԷՍ ՊՐՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

ՑՂԵԿԻ ՄԸ ԴԱՄԲԱՆԻՆ ՎՐԱՅ

Համախնամեն քընութիւն,
Բընութիւն համախնամեր,
Եւ դուք, տերեւներ ու բոյն,
Հովղըպող մատղաշ ճիւղեր,
Մի աղմկէք քընաւ
Շուրջ ըզդամբանաւ.
Թողէք քընանալ մանկան
Եւ արտասուել իր մօրկան:

Թարգմ. Թէո. Վ. ՀԻՒԳՕ

ՄԱՑԹԷՈՍ ՋԱՐԻՓԵԱՆ

Ցաւնըմէկ տարի առաջ, հասարակութեան մը մէջ պղպջ մը պճլտուն աչքերու քաղցրութիւնը հեռաւոր մտերմութեան մը ջերմութեամբը կը ճառագայթէր։ Փոխադարձ ու արտաքին ժպիտ մը համարձակութիւն կու տար աղուոր անծանօթին՝ իակոյն մօտենալու եւ անուանելով ողջագուրելու զինք։ Մատթէոսն էր, մանկութեան ընկեր մը՝ որուն հետ, տարիներ առաջ, պարտիկակի կանանչ օրերուն, անբաժանելի եւ անճա-

նօթ ճառագայթով մը մեր արտերն էինք կապեր։

Ո՛րքան փոխուեր ու գեղեցկացեր էր ան։ Արդէն իակ ծանօթ՝ մարզական աշխարհին մէջ — որուն խարխխել կը կազմէր այն առեն Ակնարը, — կազմի ու նկարագրի կրկնակ ազնուականութեամբը շնորհազարդ՝ գարձուն իակ էր։

Ցետոյ, գարձեալ կորսնցուցինք զիրար։ Ես՝ գաւառախառնրին մէջ լոյսին կանչելու համար իմ արխնակիցներս, ինք՝ Ատանա, — մտքով այլ մանաւանդ մարմինով մարզելու համար վսեմ պայքարներու նախատահմանուած ուրիշ աերունդ մը։ Այնուհետեւ եկան տարիներն աշխարհատպան պատերազմին, անգիր տարապրութեանց եղեռնագործում ժամանակաշարքը...։ Այլ, զինադադարին, աքսորէ գարձիս, ո՛րքան ու եւլի ջերմ ու սեղմ եղաւ մեր ողջագուրումը Զարիֆեանի հետ՝ որ ներքին ուսուցիչ էր այն առեն իր ALMA MATER պէրպէրեան վարժարանին մէջ։ Ատանայէն պէյրութ էր անցեր. քրոջը մօտ, իր առաջին հիւանդութենէն կազդուրուելու համար. իակ յետոյ, պատերազմի ջրջանին, հակառակ իր կրկնակի հիւանդութեանց, զինուոր էր տարուեր։

Մատթէոս Զարիֆեան, Ատանա ուսուցիչ (1913—1924)

Իր հետ ունեցած հանդիպումներուս եւ պատմածներուս ընթացքին երբեմն կը խօսէր, — աւելի ճիշդը խօսեցնել կ'ուզէր զիս, — գրականութեան շուրջ։ Ձեի երբեք անդրադառնար թէ արուեստի ու գեղեցկութեան մասին այդքան ճաշակ ու պաշտում, թաքուն աղբիւր մը ունէր՝ որ ճշմարիտ բանաստեղծ մը միայն կրնար բխիլ։ Ան որ յայտնութիւն մը պիտի ըլլար վաղը, ոչինչ չէր յայտ-

ներ տակաւին։ Կը խօսէր իր սիրական հեղինակներուն՝ Էմըրսընի, Թոլսթոյի, Գոռլէոի, Վէռլէնի եւ Վէրհառնի մասին, միշտ խուսափուկ գաղտնապահութեամբ, յուզելով հուսկ ուրեմն անհամբեր իմ հետաքրքրութիւնս։

Իրիկուն մը, սակայն, Ֆռէնկին լեռը, ուր հողակոչտի մը վրայ թաւած լուռ ու տխուր կը դիտէինք ձիրանի ծփանքները ձիծղուն վատորին, կիրակմուտքի պահուն երբ հողը խոնաւ կը բուրէ, ու

«կը սկսի քերթուածն հիւանդ երկնքին»,

ուրիշի մը գաղտնիքը յայտնելու զգուշութեամբ, իրմէ քերթուած մը արտասանեց։ Իր մէջ ուրիշ մը գտած ըլլալուն ցնծութենէն արտասուեցի։ Մատթէոսը քերթո՞ղ մըն էր, — ինչ երջանկութիւն, աւա՜զ, եւ ինչ ցաւ . . . ։ Հիմա կը հասկնայի, — չար նախապաշարում, — ինձ համար անհաւատալի այն շշուկները՝ որոնք, ատենէ մը ի վեր, թունաւոր ծաղիկներու պէս, բերնէ բերան կը բացուէին, աղետալի իր հիւանդութեանը մասին։ — Ուրեմն իրա՞ւ «իրա՜ւ էր . . . ։

*

Անկէ վերջ, կիրակիէ կիրակի, Զարիֆեան իր վճիտ քնարը հնչեցուց *«Ճակատամարտի կամարներուն տակ»*։ Ու գեղապաշտ սերունդին հասուն հետաքրքրութիւնը հրճուանքով ողջունեց *«Տրտմութեան ու Խաղաղութեան Երգերը»*, գարնան առաւօտ մը։

Դժբախտաբար թելադրանքներ պէտք եղան՝ դժուարահաճները համակրութեամբ մօտեցնելու համար այս բանաստեղծին։ «Ցայտնութիւնը» հեղակարծ բան մը ունէր։ Օշական՝ Դուրեանի ու Մեծարենցի քովիկը դրաւ զայն։ Ուրիշներ՝ թերինները մատնանշելու մէջ աւելի փութկոտ, հազիւ թէ ապրելու իրաւունքը ընորհեցին անոր։ Ու մտածե՛լ որ, — չարերը յիշելու համար միայն, — գտնուեցաւ մէկը, նոր արժէքներու յանկարծական փաղփլունէն շշմածներու տխուր փաղանգէն, որ չխղճահարեցաւ «hanal» որակումով վկրաւորել վճիտ ու դիւրաբեկ այս հոգին։ Եւ սակայն, արդէն իսկ պատկառոր երգիչը երգեց . . . ։

*«Կեանքի եւ Մահուան Երգերը»*ու երեւումը նոր ձիր մը չաւելցուց հեղինակին պատկին։ Ու Վահան Թէքէեան, մեր ապրող բանաստեղծներուն մեծագոյնը թերեւս, չափազանց քնքշօրէն մատնանշեց այս պարագան, ի վեր հանելով այդ հատորին մէջէն «Միմոզայի Շիւղը», որպէս հայ քնարերգութեան քաղցրագոյն արտայայտութիւններէն մին։ Արդէն Զարիֆեան, իր այդ գործով, նոր բան մը ըսած ըլլալու յատկնութիւնը չունէր։ Նախապէս առաջին երկէն դուրս ձգուած, եւ յետոյ, նոր երգերու յաւելումով փնջուած հատորիկ մը, զոր ի լոյս ընծայեց միայն, վասն զի տրուած էր իրեն շա՜տ քիչ «քալել լացող աստղերու նիհար լոյսին տակ . . .», բանաստեղծը կը յուսար շատ բան ըսել իր ծրագրած «Հոգիները» վէպով, — տեսակ մը օրագիր՝ ուր իր սրտին ու շրջավայրին փոթորիկները կ'եղերդէր, եւ զոր չկրցաւ աւարտել։

*

Կանանչ օր մը, իրեն համար միխիթարական յանձնարարութեամբ մը, գացի Մատթէոսը տեսնելու Փրինքիփոյի իր ապաքինարանը՝ ուր տարած էր զինքը շրթներուն վրայ հազացող կարմիր ցաւը, սիրտը խանձող սեւ բոցը . . . ։ Երբ սենեակը մտայ, կը գրէր։ Վեր առաւ երազին մշուշովը դեռ ակաղձուն իր աղուոր

աչքերն ու ժպտեցաւ։ Ողջագուրուեցանք, թէեւ ուզեց համբոյրս արգիլել։ Երեսներուն անթաւամ կարմիրը գովեցի։ Իր աչքերուն մեղրը, սակայն, մխիթ կը մաղէր . . .

— Նորածին քերթուածին կնքահայրը պիտի ըլլաս, ըսաւ ինձի, ու թուղթը տալով յարեց, կարդա՛, դուն աւելի լաւ կը կարդաս։

"Անմահութ Սէրդ" էր։ Ճաշի միջոցին զուարթ էր։ Սարէն ձորէն հարցումներ կ'ուղղէր, որոնց սիրով կը պատասխանէի։

— Խօսէ՛, թէեւ արցունքին պէս, ձիծաղն ալ արգիլուած է ինձի . . .։

Ցետոյ, հակառակ մօրը թախանձանքին եւ իմ ընդդիմութեանս, իջանք մօտի պուրակը։ Եւ հոն, եղեւիններու եղբայրութեան ու մեղեդիին մէջ, մեր սիրտերը հոսեցան։ Կ'ուզէր օր առաջ հրատարակուած տեսնել իր "Կեանքի ու Մահուան Երգերը", "Հայկաշէն" գրատունը սառանձնած էր արդէն տպագրութեան հոգը. իսկ ես պիտի հակէի փորձերուն։

Ամէն։ Ինչպէս իր վիճակին գիտակցութիւնն ուներ այս տղան։ Սիրան անցեալին եւ աչքերն ապագային սեւեռած, հին յուշերու եւ նոր յայտնութեանց դէմ յանդիման, մտքի եւ հոգիի ինչ զմայլելի պայծառութիւն ու կորով։ Դժգոհութիւններ՝ աջէն ու ձախէն հնչող հաչոցներու դէմ, լուռ գղջումներ, անկարելի կարելիութեանց գիտակից մորմոքումը, բուռն գայութեանց ճաչակը, մահուան ախորժակը, ու սէրը, ու մանաւանդ "Ամայը"... Եւ յետոյ, յանկարծ, կամքն՝ ապրելու, "ըլլալու" վաղեմի մարզիկը որ իր մէջ կ'արթննար ընդոսա՝ յաղթելու ուխտով, եւ որ, աւաղ, իր "քարուքանդ" հոգիին աւերակներուն առջեւ կ'իյնար յոգնասպառ, ինչպէս ճառագայթը որ հայելիին վրայ կը կոտրի՝ չեղ վերադարձ մը գծելու համար . . .։

Օ՜ եղբայրական ու վեհանձն հոգիի այն ժեստը որ ըրաւ՝ բաժանման պահուն, համբոյրի խեղդ իմ քերնիս վրայ "իր թոյնը չպլշկելու" անձնատուր զգուշաւորութենէն վերջ, պիտի ապրի սրտիս սրոտին եւ աչքերուս լոյսին չափ։ Եւ այդ գեղումը պիտի չպատմեմ ո՛չ ոքի, ու դաշինքին քաղցրութիւնը, ապահովէն, մի՛միայն ես պիտի ճանչնամ . . .։

*

Շատեր, աւելորդ բարեմտութեամբ, ճակատագրի նոյնութիւն մը հռչակեցին Դուրեանի, Մեծարենցի եւ Զարիֆեանի միջեւ։ Կ. Սակեան, Մ. Պէշիկթաշլեան, Գ. Պէշկէօթիւրեան, Ցէրեան եւ Հերանուշ Արշակեան եւս "երկնային հիւանդներու" աստեղահոյլէն են։ Արդարեւ նոյն ցաւին անագորոյն արդարութիւնը մի՛եւնոյն վախճանը տուաւ բոլորին ալ։ Սակայն ճակատագիրը միթէ օրերու նուազութեան չափանիշն է միայն։ Եւ ինչո՞ւ մոռնալ, վախճանէն առաջ, իւրաքանչիւրին չըջանի, կրթութեան եւ կեանքի պայմաններուն առեղծած անչըպեսը՝ որ խառնուածքներու այլազանութիւնը կ'արդարացնէ։ Այսպէս, մինչ առաջինը "կը մռնչէ ու կը դոչդոչէ", եւ միւսը կը նազի ծաղկի մը պէս հեզ ու համակերպող, "բազկատարած աղապատանքի" մը մէջ անդրիացած, Զարիֆեանի "չրեղ Արհամարհանքը" երեւութապէս անբացատրելի՝ այլ վճիռ բիւրեղին պէս իր հոգիին, երգելո՛վ կը փչուի "ճակատագրի բռունցքներուն" դէմ . . . Դուրեան սիրեց, այլ մութին մէջ ձեաց, "պլպուլին" եւ "պլպլացող" աստղերուն" հետ առանձին։ Մեծարենց, կարելի է ըսել, վախցաւ ապրիլ, ու կնոջ "կարմիր կարօտին պատարագը" զուսպ ու ծածուկ փոթորիկ մը ձեաց, իր հոգիին առաջին պէս։ Իսկ Զարիֆեան, *սիրեց, սիրուեցաւ*, հալածուելո՛ւ չափ փնտռուեցաւ, եւ ապրուձերուն ամէնէն ապառիչներովը գինովցաւ։

Թափանցիկ՝ այլ անթափանցելի երազանքին ի խնդիր, երկար ու յոգնաստա թափառումները, առանձին կամ ընկերովի, ցորենի արտերուն մէջ, կանանչ վոսպորիկներու գաղտնապահ գրկին, աստղերու ներող նայուածքին նէլքեւ կամ լրտես լուսնի մը վտանգաւոր կանթեղին տակ "իր աւերակ ու քարուքանդ հոգիին հոյակապ քերթուածը" յօրինեցին։ Խոնջէնքը աւելի արժեւորեց ըղձանքը, ու պարզկաց գիշերներն աւելի հեշտագին ընծայեցին ղուշաններու հոտոտումը...։ Ու վերէլքին հետ ու վայելքին, ան դայլթեցաւ ու անպայտացաւ, — ինչպէս ճառագայթը ծովերուն կապոյտ խորքն ի վար, ու շաղը՝ ծաղիկներու սկիհներն ի վեր։ Ան գիտցաւ կեանքը, ձեռք նետեց անմատչելի որոնումներու կատարին, մօտալուտ հանգրուանին դառն հեռատեսութիւնը հոտոտեց, ու, վաղահաս իմաստութեամբը տարաժամ աւաղումներուն, ապրեցաւ՝ տեսակ մը գլայոցունց գործնականութեամբ — եթէ ներելի է ըսել — կուշտն ի վեր հասակ նետող մահուան հետ, քանի կարող էր դեռ իր բաժակը վեր պահել մաքրամաղձոյց յոյզերու եւ գլայութեանց լուսահեղմանը տակ։ Ինչպէս սկիզբները մանաւանդ, անպիծօրէն անփոյթ գտնուեցաւ իր հիւանդութեան հանդէպ։

"Հիւանդութիւն մը որ մահուան փոսին տեղ՝
Ցաւերժութեան ապարանքին կը տանի..."

Որպէս մարգիկ՝ կարծես ասպարէզ կը կարդար մահուան, ու կը հեգնէր զայն՝ բանաստեղծի իր անխոցելի հպարտութեամբը։ Եւ այս փիլիսոփայութիւնն էր, գուցէ, որ քաջութիւնը տուաւ իրեն դիմագրաւելու "հողին ուրախութիւնը"...։

*

Մ. Զարիֆեան, անտարակոյս, մեր եկած ու գալիք քնարերգակներուն լաւագոյններէն մէկը պիտի ծնայ։ Ատոր համար է որ այդքան խորապէս կ'զգանք ու կը սգանք անոր վաղաժամ շիջումը։

Մեղրալի գլայութեանց ու տարտամ որոմութեանց այս երգիչը՝ որուն առնագեղ կեցուածքը խօլարշաւ պատուհասին դէմ, գութ ու զայրոյթ կը պատճառէ մեզի միանգամայն, ճակատագրապաշտ էր՝ արեւելքի բոլոր մեծ հոգիներուն պէս։ Իր երգերուն ու նամակներուն մէջ, անոր նկարագրին այս երակը կարմիր առուի մը պէս ծիր կը քաշէ։ "Ի՜նչ ընել երբ ճակատագիրը մենէ աւելի զօրաւոր է", կը գրէ վերջին օրերու բարեկամուհիի մը, եւ ինծի. "Երջանի՜կ են անոնք որ ՉՈՒՆԻՆ..."։ Ինչ հաժոզուած էր որ բանաստեղծ ծնած ըլլալու երջանկութիւնը պէտք է կանխիկ վճարէր։ Ու մահը, նախանձո՞տ ուրուական, անքաժան ուղեկիցն եղաւ առողջ ու չքնաղ այս տղուն ստուերին, տաճկերօթէն ասդին։

Եւ ահաւասիկ իր գերեզմանը...

*

Ընոր հոգին ինծի կը յիշեցնէ վճիտ մթութիւնը դարնան գիշերի մը ու ր, աստղերու անխմանալի խորհուրդին ներքեւ, փոսուռաներու բոյլ մը փոսփորափայլ ծփանքներով կը ծակկի՝ մարմանդներուն ու մօրենիներուն վրայ։

Ընոր շեշտը չի կրեր ո՛չ խորհրդապաշտ վարպետներու արուեստին աւարտած քաղցրութիւնը, ոչ ալ մերիններէն ոմանց որոնող գեղապաշտութեան հնհնուքը կը մատնէ, այլ ճառագայթի մը պէս տաք ու թափանցիկ, ճառա-

գայթի մը պէս արագ ու դիւրին կը դանէ սիրտերուն ճամբան։ Եւ, հակառակ իր կրած բացասական ազդեցութեանց, կը ձեայ նախնական բանաստեղծ մը — աշուղ մը, եթէ կ'ուզէք — որ գրեթէ ոչինչ ունի ստացական։ Ու եթէ երբեմն օտարոտի երանգ մը ինքզինքը կ'զգացնէ, կարելի է ներել տղու մը որ քիչ անգամ միայն փորձուեցաւ հանդիսաւորութիւն մը տալ իր ձայնին...։

Ընտանի միամտութեանց կոյս ուրպէն վազող իր երգը, հովանաւոր շուքերու զովութիւնը կը լսերէ, յանկարծ։ Եւ ինքը ձայնարգելով նուագուած ու կիսաւարտ մեղեդիներու քնարահարն է, որուն մատներուն դողն ու թրթռացումը կ'զգաս տակաւին, երբ վաղուց լռած է քնարը։ Վասն զի ձայնին հետ չէ որ նուագը կը հատնի, ոչ ալ շեշտին հետ՝ զգացումը։ Անոնք դեռ երկար առեն կը հնչեն հոգիին կամարներուն տակ ու խռովքի մէջ կը պահեն զայն։ Երանի՛ անոնց որ ամէն բան չեն լսեր, ու կը թողուն որ յափշտակուած սիրտն աւարտէ ճնացեալը...։

Զարիֆեանի երազը վանք մըն էր, ուր փակուած էր ինքնակամ՝ ապաշխարելու եւ մոմի պէս բոց լալու իր "տառապեցուցած„ պատկերներուն դիմաց։ Վասն զի սիրածէն աւելի՝ սէրը, ու սէրէն աւելի՝ տառապանքը սիրած էր ան։ Ատոր համար է որ իր բոլոր երգերը կը մեկնին նոյն յուզումէն՝ յանգելու համար նման եզրակացութեանց, որոնց մէջ կարեկցութիւնը, ցայտուն դիմագծով մը կը ներկայանայ։ Կեանքի բիրտ պատկերները ցոլք չունին անոր հոգիին պայծառութեանը վրայ։ Հակառակ պարագային, միշտ կապոյտ մշուշ մը կը շոշի իր աչքերուն դէմ՝ պատկերին համեստութիւնն ու իրականութեան խստութիւնը աքօղելու համար։ Իր "պզտիկ աղջկան„ մեծ սէրը՝ ներող ու վսեմ շեշտ մը տուած է իր ձայնին.

Ու կարծես թէ, հոգիէս դուրս,
Մանիշակի թախծոտ բոյր մը կը տարածուի գիշերին...
Այնպէս քաղցր եմ այս գիշեր.
Այնպէս ներող, զղջացող.
*Այնպէս պատրաստ հեծեծանքի...„

Եւ անոր հոգիին հեծեծանքը, մայրամուտի եղերերգութեան մէջ ղօղանջող կոչնակը կը յիշեցնէ ինծի.

"Կոչնակն է, մեռե՛լ կայ...„

Պէտք է իր երկու վտիտ այլ վճիտ հատորներուն մէջէն ճանչնալ հոյակապ, անբիծ ու մանկունակ այս հոգին՝ որ մեր ժամանակներուն ամէնէն քաղցր էակներէն մէկը եղաւ։ Իրենց պարզութեանը մէջ խոր, ու երբեմն ալ վերջնական ներշնչման բխումներ են անոր տաղիկները, կաթի գոյն շապիկներով հրեշտակներ, հառաչներ՝ որոնք մանիշակներու թաւշային բոյրն ու փայփայանքն ունին...։ Ու պայմանադրական գրեթէ ոչինչ՝ այն համեստ արուեստին մէջ, որ հովերու հէքեաթին միօրինակութիւնն ունի, եւ լալկան լեռներու հոտեւան արսփուքը, կամ "կլկլացող ու լացող„ աղբիւրի մը թաքուն այլ յստակ թախիծը...։ Ուռանց գայրացնող պոռչտուքի՝ ցաւին խոստովանութիւնն իր կողմէն, կը նմանի հիւանդ ծիծեռնակի մը մրմունջին որ պիտի մեռնի՝ դեռ իր բոյնը չշինած։

Ու չորուեցաւ իրեն ապրիլ, եւ անոր երազը մնաց, իր տաղիկներուն պէս, կիսատ՝ այլ հնչուն...։

*

Ջորուեցաւ եւ ինձի, Մ՛ամիէոս, դարպասիդ վրայ՝ որուն մէջ տեսած գքեզ խաչէն իջած մարտիրոսի մը հանդոյն "գեղեցիկ ու պաշտելի„ — քանի մը բուռ բառ սփռել, պողոնց մը խունկ, կաթիլ մ՛արցունք, թերեւս ալ գոգ մը լեզակ...։ Ջորուեցաւ, ա՛հ, ինձի — իմ հեռաւոր աքսորիս մութ մղձաւանջին մէջ, գոնէ հեռագրօրէն երազել վճիռ հոգւոյդ թափահարումը վերջնադոյն, որ գարնան օր մը, աւա՛ղ, իր տաժանքի շղթաներուն անտանելի համբերութիւնը փշրած, ալացաւ նոր կեանքի մը կապոյտին հետ նշնանալու...։

Հիմա դուն, քաղցր ու ցաւագին եղբայր, հանճարեղ խեղնթը թիթեռ խեղդող աղջիկներուն — բառերդ փոխ կու տա՞ս ինձի — մութ ճամբայէն, ուր կը ձիւնեն սպառում ու պղտառանդը՝ երազակոծ բաղձանքներուն, ուր տարօրէն օրօրումով եղեւինները կ՛աղօթեն — հեռա՜ւ՝ պզտիկ աղջիկներէն՝ որոնց հանդէպ կարեկցութիւն ու տառապանք ունէր միայն վիլհոփայ ժպիտդ՝ ուր կեանքը կու լար, վախնա՞ստ տալու համար արդեօք անդունդներուն ահեղ երդէն, նոր պաշտամո՞նք մը փնտռելու կամ գերապոյն սպասէնի՞մը ի խնդիր, — հեռա՜ւ՝ սպիտակ հիւղակէդ՝ ուր գինովի երազներով, ըմբոշխնեցիր մեղկ ջերմութիւնն արցունքներուն — մեծ գիշերին մէջ, հողէն վեր, ուր թռչուններն ալ չեն երգեր — ա՛հ, կը յիշե՞ս — դեպ ի Սէրն, "Ընմատոյց Սէրո՞ն, համակ համբոյր ու մեղեդի, միմոզայի չիւղէն մոխիր մը՞յն ընչած, կը սառառնի՞ս, կը ծաւալի՞ս, դեպ ի խորո՞ւնկը Եսիդ ու մատդ կեանքին եւ ինձի՞ երկարելով կը հձձե՞ս.

"Ու մինչ, տժգոյն, կը փախչիմ այս երազէն՝
Մութին մէջէն ջուրերը դեռ կը վազեն...„

*

Քեզի թաղուած հոչակեցին — խաղաղութի՞ւն հոգիիդ։ Ու խո՛ր է մեր կսկծանքը — արամութի՞ւն մեր արտերուն...

Բայց ի՞նչ հարկ անգամ մըն ալ պատգամելու։ Բանաստեղծին համար մեռնիլ չկայ — ծնի՞լ կայ միայն։ Եւ երանի՞ անոնց որ կը մեռնին — ծնելու համար...։

"Ո՞վ այսպէս մահ չի քաղցած՝
Ուրկէ աստղը կը ծլընին...„։

Գորիճոս, 1924 Մ՛այիս Գ. ԿԱՌՎԱՐՈՆՑ

Սակաւախօսի մը՝ կին գրաւելուն գաղտնիքը կը կայանայ ո՛չ թէ իր գրաւիչ ձեւերուն մէջ, այլ այն պարզ իրողութեան մէջ որ չի կրնար բարկացնել կինը, մինչ շատախօսը զայն պիտի բարկացնէ ուշ կամ կանուխ։

Կիներ յաճախ կը շահին այրերը՝ խնդալով անոնց սրամտութեան վրայ, ուրիշներ ալ լալով անոնց անգթութեան վրայ. բայց ամենաճարպիկները՝ այրերու սիրային փորձերուն վրայ պարզ ժպիտով մը յաղթանակը կը տանին։

Միշտ լաւագոյն է առանց դրամի երեւիլ, ի բաց առեալ այն պարագայէն երբ բնաւ չունիս։

Համբոյր մը կրնայ լսուիլ, բայց տեսնուելու չէ բնաւ։

Գ. ՋՕՀՐԱՊ՝ ԵՒՐՈՊԱ

Իր վարած քաղաքական ու ազգային կեանքի ծոխուրծոխէն միտքն ու մարմինը հանգչեցնելու մտօք, արեւմտահայ վիպագրութեան այս անզուգական վարպետը 1911ի եւ 1912ի Մէպուսաբանի ամառնային արձակուրդներուն շրջագայեցաւ Գերմանիա եւ Ֆրանսա, պոլիս "Ազատամարտ"ին ղրկելով ճամբու տպաւորութիւնները՝ որոնք ապրած մարդու իր փիլիսոփայութիւնը կը պատկերացնէին: Նոյն յօդուածաշարքը խմբուեցաւ Իզմիրի "Սեւան" Հրատարակչականին կողմէ եւ լոյս ընծայուեցաւ հեղինակին եղերական մահէն 7 տարի վերջ, 1922ին, էջեր ուղեւորի մը օրագրէն խորագրով գրքոյկով մը, որուն յառաջաբանովը փափաքած Սեր. Դաւիթեանի: — Սոյն պատկերը կը ներկայացնէ Օսմ. Բարլամէնտի երբեմնի նշանաւոր անդամը, Ջքմ. Տէօվլէթեանի հետ ինքնաշարժի մէջ բազմած: Ցիշեալ բժիշկը ծնած է պօղ-թէփէ (Օրտու) գնդապետ Ջքմ. Արթին պէյին որդին, Ա. պոլսոյ Իտատիէն աւարտած. յետոյ Միւնիխի բժշկանոցէն վերաբոյժ վկայուած է եւ հանրածանօթ վերաբուժապետ Փրոֆ. Էլմարիի օգնական անուանուած: Պալքանեան պատերազմին՝ իր ծննդավայրը կը գտնուէր, եւ իր արուեստը կը կիրարկէր՝ իբրեւ մանկաբարձ, բեկաբոյժ-վերաբոյժ,

Գ. Ջօհրապ եւ Տքթ. Ցոմհ. Տհօվլէթեան
1911 Սեպտ.ին ի Քհօճիկէմէյզ

մասնագէտներու հետ դարմանատուն մըն ալ հիմնելով Պոլիս։ Ջին. պարտաւորիչ ծառայութիւնը մատոյց՝ բժշկապետ կարգուելով Պէյլէր-Պէյի հիւանդանոցին, յետոյ ճակատ ուղարկուեցաւ եւ Ս. Պոլսէն Տքթ. Յակոբ Խայեանի հետ փոխատեղ Պուլկարիա։ Մնծահարուստ Մ. Գէորգոֆի կը վերապահի ճիպուտի, ուր կը մեռնի 34 տարու։ — Երկու անդարձ մեկնողներէն իբրեւ յիշատակ, յառաջ կը բերենք Զօհրապի տողերը, 4 Սեպտ. 1911 ին Վիսպատէնէն գրուած.

"Բարեւ, Պ. Զօհրապ»։ Եսիս կը դառնամ ապշած. ո՞վ կը խօսի իմ լեզուս այս պանդոկին մէջ. ո՞վ կը ճանչնայ զիս հոս. դէմս՝ ազգակից մը, Հայ մը։ Ներեցէք, Հիթիթ մը պիտի ըսէի։ Ա՛յո, յորմէ հետէ գիտուններ հաստատեցին որ "Հայ» անունը "Հիթիթ»ին սղաւաղուճն է, կարծեմ թէ տրամաբանական է յայտարարելը թէ Հայերը դադրած են գոյութիւն ունենալէ, Հիթիթները գրաւած անոնց տեղը։ Եւ մեր նախահայրերն ի՞նչ եղան արդեօք, այս յեղաշրջիկ ազգափոխութեան մէջ, Հայկը, Ա.րամը, ո՛ր անողոք գիտնականը վճռած իմ արտիս յաւէտ պաշտելի այս անունները, եթէ դիւրին է յանուն գիտութեան՝ ազգի մը անունը փոխել, լաւագոյն չէ՞ր ըլլար արդեօք որ գիտուն մըն ալ ելլէր նոր վաւերագրեր երեւան հաներ, չեմ գիտեր ժր բեւեռագրերը վերլուծէր եւ հաստատէր թէ քիւրտերը Հայեր են, անուններն փոխած Հայեր իրենց, երեւակայեցէք ամբողջ քիւրտերը հայացած. հարստահարութեանց խնդիրը վերցած մէջտեղէն. ի՜նչ մոգական լուծում անլուծելի վճռուած հարցի մը։ — Ձիս բարեւողը երիտասարդ բժիշկ մըն է, պերլին ուսած, Տքթ. Տէօվլէթեան։ Հայրը՝ բժիշկ, ինքն ալ բժիշկ է. մէկ եղբայրը Լիէժի մէջ հանքային երկրաչափ ըլլալու կը պատրաստուի։ Առանց ճանչնալու՝ կը համակրիմ այս ընտանիքին որ գիտութեան կը յաւակացնէ իր զաւակները։ Ինչ՞ թէ այս գիտութիւնը մինչեւ վերջ արհեստական մակարդակին վրայ չկենար. երբեմն աւելի վեր՝ մինչեւ ճշմարիտ գիտնականի մը բարձրութեանը հասնէր։ Ե՛րպ. համալսարաններու մէջ ուսուցիչ ըլլալու եւ ադկէ ալ անդին անցնելու փափաքը մեր երիտասարդներուն վտանգաւորութիւնը դառնար եւ հաստատէինք աշխարհի առջեւ որ Հայաստանը՝ Եւրոպայէն անջատուած մաս մըն է, դիպուածով Ասիոյ մէջ նետուած։

❖ Փորձառութիւնը կրնայ դրամ արժել. բայց շատեր կիտուն տարուան փորձառութեամբ չեն կրնար կիտուն ոսկիի փոխառութիւն մը ընել՝ կեանքն ազատելու համար։

❖ Շատ մը մարդիկ ա՛յնքան շատ կը խօսին որ իրենց արձագանգը լսելու պատեհութիւնը չեն ունենար։

❖ Կնոջ մը հոգին ցոլացնող՝ ա՛չ թէ իր աղօթքներն են, այլ իր... դուլպային գոյնը։

❖ Գրպանդ ունեցած 10 դահեկանով աւելի շատ գործ կը տեսնես, քան թէ ուրիշի մը քեզի պարտական եղած 10 ոսկիով։

ՍՈՎՈՐԱԿԱՆ ԵՐԱԶՍ

Ես յաճախ կը տեսնեմ երազ մը տարօրէն,
Ձիս սիրած եւ ինձմէ սիրուած կին մ՚անծանօթ
Որ ամէն անգամուն ուշ կինն է միեւնոյն
Եւ ոչ ալ տարբեր մին. նէ ինձ կը հասկընայ:

Այո, կը հասկընայ, ու սուկ իրեն համար
Կը դաղրի, աւա՛ղ, սիրոս առեղծուած մ՚ըլլալէ.
Նէ միայն իր լացով կարող է դալկահար
Իմ ճակտիս տամկութեան պատճառել զովութիւն:

Թո՞ւխ է, ղեղճա՞ն թէ շէկ. յիրաւի չեմ գիտեր.
Իր անո՞ւնն. կը յիշեմ թէ քաղցր է ու հնչուն՝
Ինչպէս կեանքէն վտարեալ սիրուածներու անունն:

Իր նայուածքն՝ արծանի ճիշդ նայուածքըն ունի.
Ու ձայնն ալ՝ հանդարտիկ եւ թաւ՝ կու գայ հեռուանց,
Ա՛լ լսուած ձայններուն շեշտն ունի սիրելի:

Թարգմ. Մեսրոպ Նուպարեան
Մարսէյլ, 11 Յունիս 1924

ԲՈԼ ՎԱՐԼԷՆ•

• Ծն. 1844 ին Մէց. մեռած 1896 ին: Մտքի շուարում պատճառող Ֆրնս. յայտնի քերթող, նրբազգած ու պարզուկ, այլ խիստ արտայայտիչ: Լոյս ընծայած 19 քանաստեղծութեանց հատորներէն յիշենք գլխաւորները. — Սատուրնական քերթուածք, Բարի երգը, Ընտիր սիրերգներ, Իմաստութիւն, Երեսերգներ: Ունի 14 հատոր արձակներ եւս. թուենք մի քանին. — Ալիի մը յիշատակները, Անիծեալ քերթողներ, Բանտը իմ, նաեւ շարք մը "քոնֆէդանս"ներու՝ զորս ըրած է Եւրոպայի զանազան կենդրոնները:

❖ Դրամին ինչ ըլլալը եթէ գիտնալ կ՚ուզես, աշխատաէ փոխ առնել:

❖ Սիրոյ մէջ ըլլալով՝ միեւնոյն ատեն արժանապատուութիւնը պահել, միայն մնաջ արուած է:

❖ Քիչ մը ուշը շատ ուշ է:

ՏԻԿ. ՍԻՐԱՆՈՅՇԻ ՔԱՌԱԿՆԵՐԸ

ՅՈՒՁԵՐ ԵՒ ԵՐԳԵՐ

1921 թուականը Նոր-Ջուղայի թատրոնական պատմութեան ոսկեշրջանն է կազմում: Այդ թուականը Նոր-Ջուղայի տարեգրութեան մէջ անմոռանալի է եւ ուշագրաւ այն տեսակէտով, որ նախ՝ ջուղահայ գեղարուեստասէր ժողովուրդը ծանօթանում էր համաշխարհային գրականութեան մէջ հոչակ ստացած դրամատիկական ստեղծագործութիւնների — "Օթէլլո"ի, "Համլէտ"ի, "Քայքայուած լանտանիքի" — հետ եւ երկրորդ՝ առաջին անգամ լինելով թատրոնական բեմի վրայ ողջունում էր տաղանդաւոր մի արտիստ դերասանուհուն, որ իր մտածուած գեղարուեստական նուրբ խաղով եւ հոգեկան խոր ապրումներով գեղարուեստական հաճոյք էր պատճառում: Այդ դերասանուհին Տիկ. Սիրանոյշն էր: Նա եկել էր թէհրանից եւ իր փոքրիկ խմբով եւ տեղական ուժերով կազմակերպում էր մի շարք ներկայացումներ: Խիստ ուշագրաւ էին փորձերը: Պէտք էր տեսնել, թէ ինչպիսի բարեխղճութիւն եւ դիսցիպլինա էր պերճշխում:

Սրամ՝ Օրնմհան

Ամենաառաջին փորձն էր: Թատրոնական դահլիճը լի էր գեղարուեստասէր հետաքրքիր անձերով: Ս. բալան Նուռթեան մէջ Տիկ. Սիրանոյշ իր դերն էր փորձում: Նա խաղում էր վերին

աստիճանի բարեխղճությամբ: Այդ րոպէից նա էլ ինքն իրեն չէր պատկանում: Նա վերանում, մի ուրիշ էակ էր դառնում: Համարեա նա ամբողջապէս համակուած էր իր հերոսի հոգեկան զգացումներով եւ տրամադրութիւններով: Եւ դուք նայում էք նրա դէմքին եւ զգում էք, որ մի ինչ որ ծանր վիշտ տանջում է նրան: Այդ վշտի ազդեցութեան ներքոյ էլ արտասուքները թափւում են նրա թախծոտ դէմքից: Նա ամենայն հարազատութեամբ պատկերացնում եւ վերստեղծում էր իր հերոսի պատկերը, արտացոլացնում նրա հոգեկան տանջանքները, յուզմունքները այն գոյներով, ինչ որ դրամատուրգն էր գծել իր պիեսայի մէջ: Եւ դուք զգում էք, որ ձեր առաջ կանգնած է մի դերասանուհի, որը խորապէս ուսումնասիրել է իր հերոսին, կատարելապէս հասկացել եւ ըմբռնել է իր դերի ոգին:

Առաջին փորձից յետոյ, չգիտեմ թէ ինչպէս, բարեկամական սերտ յարաբերութիւն սկսեց Տիկ. Սիրանոյշի եւ իմ մէջ: Ես յաճախ գնում էի նրա մօտ, նա շատ էր սիրում խօսել գեղարուեստից եւ յատկապէս գրականութիւնից: Մեր խօսակցութեան գլխաւոր առանցքը նորագոյն գրականութիւնն էր: Ես շեշտում էի, որ մեր գրականութիւնը, իր գեղարուեստական գերազանց արժանիքներով հանդերձ, ունի մի շարք բացասական գծեր, որոնցով նոր սերունդի ժատաղ հոգիները թունաւորւում են. խօսքս ռոմանտիզմի եւ նացիոնալիզմի մասին էր, որոնք իրենց տարտամ, մշայլ գոյներով, իրենց հիւանդագին զգացումներով եւ կաշկանդիչ կապանքներով գերիշխում էին մեր գրականութեան վրայ: Վերջապէս շեշտում էի այն հանգամանքը, որ այդ ուղղութիւնները չեն բղխում մեր իրական կեանքից, ժողովրդական աղբիւրից, այլ արդիւնք են տիրող բուրժուա հասարակարգերի ստեղծած սոցիալական պայմանների:

Տիկ. Սիրանոյշ առողջ մտածող է. նա ունի լայն պատրաստութիւն: Այդ պատճառով էլ նա ոչ միայն համաձայնեց իմ արծարծած մտքերի հետ, այլ եւ աւելացրեց. "Ես սիրում եմ իսկական ժողովրդական գրականութիւնը, որովհետեւ նա աւելի հարազատ է եւ անկեղծ: Նոյնպէս սիրում եմ եւ աշխատասէր դասակարգը, որովհետեւ նա է պահել-պահպանել մեր Թատրոնը: Իմ Թատրոնական կեանքի պատ-

մուխեան մէջ միշտ անմոռանալի են մնալու նրա ծափերն ու օվացիաները, որոնք իսկապէս եղել են անկեղծ: Հայ բուրժուազիան ինձ երբեք չի հրապուրել. նա քմծիծաղով եւ արհամարհանքով է խօսել մեր բեմի մասին եւ եթէ յաճախել է թատրոն, այն էլ լոկ ձեւի, իր ոսկեզարդերն ու մետաքսէ զգեստները ցուցադրելու համար„.

*

Մի երեկոյ Տիկ. Սիրանոյշը խնդրեց ինձանից, որ գնամ իրեն մօտ: Շմերժեցի: Նստել էինք փոքրիկ պարտէզում: Լուսնակ գիշեր էր: Այդ երեկոյ մեր խօսակցութիւնն անդրադարձաւ գլխաւորապէս հայ բանաստեղծութեան շուրջ: — "Մի քանի տողեր էլ ես եմ գրել, պր. Արամ, դարձաւ նա ինձ, եթէ չէք ձանձրանալ՝ կարդամ„:

— "Ոչ միայն չեմ ձանձրանալ, այլ եւ մեծ հաճոյքով կը լսեմ„ պատասխանեցի: Եւ նա գնաց մօտակայ սենեակը, բերեց թղթերի մի փոքրիկ ծրար եւ ինձ յանձնելով աւելացրեց "Առէք կարդացէք այս իմ յիմար տողերը եւ ծիծաղեցէք„: Խորատուզութեցի նրանց մէջ. իր կեանքի Թանկագին էջերն էին, որ լոյս ընծայուր այսօր Թէոդիկի Տարեցոյցին մէջ:

Տիկ. Սիրանոյշ իր արտիստական տաղանդին միացրել է նաեւ բանաստեղծական շնորհք: Այդպէս էին եւ մեր դերասաններից անզուգական Պետրոս Աղամեան եւ կոմիկ-դերասան Գասպարին Ոշտունի: Նրանք էլ Թողել են բանաստեղծական բաւական յաջող էջեր: Անշուշտ Տիկ. Սիրանոյշ իբրեւ գրող, չի կարելի Ադամեանի եւ Ոշտունու հետ համեմատել. բայց եւ այնպէս այն 7—8 նուագները, որ հիւսել է նա, իրենց ներքին բովանդակութեամբ եւ հոգեբանական կառուցուածքով հետաքրքրական են եւ արժէքաւոր: Այդ երգերը դերասանուհու կեանքի, նրա ապրումների, յոյզերի էջերն են, որոնցով նա երգում է իր սէրը, իր բեկուած յոյսերը, իր վիշտն ու տառապանքը: Այդ էջերը խորը, գեղարուեստական կառուցուածքներ չեն, այլ անարուեստ քառեակներ են, որոնք սակայն աչքի են ընկնում իրենց պարզութեամբ, զգացմունքի անկեղծութեամբ եւ պատկերաւորութեամբ: Նրանց մէջ կարմիր թելի նման անցնում է թախիծը, որ

առաջ է եկել դերասանուհու ժժքախտ սիրուցը: Երգչուհին խոլը եւ ջերմ սիրով սիրել է մի "կուռքի", անձնուէր սիրով պաշտել է նրան, բայց շուտով է խորտակուել նրա արբաղանձերը, փշրուել իր "պաշտած կուռքը": Եւ նա թախծոտ արտով եւ քնքոյշ շեշտերով իր սէրն է երգում, իր "բեկուած յոյսերը" նկարում.

Երկու սեւ աստղերի մէջ
Մի աշխարհ էի տեսնում. —
Այդ աշխարհը քանդուեց
Անձնուէր սիրող արտով
Պաշտում էի մի կուռքի. —
Իմ այդ կուռքը փշրուեց:

Սիրոյ դրամատիկական այս ողբերգութիւնից յետոյ սկսում է երգչուհու անհուն տանջանքը: Նա չի կարողանում մոռանալ իր սիրած ին, որովհետեւ նա "սիրազեղ արտի" անկեղծ, ջերմ փայփայուած մի երազ էր.

Սիրազեղ արտիս խոր խաւերում
Մի երազ էր փայփայուած "նա".
Ցուսակորոյս հոգոյս խորքում
Մի երազ էր ջախջախուած "նա":

Եւ վշտոտ երգչուհին թափառում է բնութեան ծոցում, որպէս զի գտնէ իր սիրածը: Նա խորասուզուում է ծովի մէջ, կռուում ամեհի ալիքների հետ, սուզուում է դէպի անդունդը եւ իր "մարգարիտը" որոնում, փնտուում է երկար, բայց իր տանջանքներն է գտնում: Սակայն նա չի յուսահատուում: Տանջալից փորում է երկրի "խորժը" եւ իր "թանկագին քարը" փնտուում, բայց "խոնաւ մութ խորժի մէջ" իր մտայլ գերեզմանն է տեսնում: Այդ սոսկալի իրականութիւնը խորապէս ազդում է նրա հոգու վրայ եւ նա "իմ իդէալը" խորագրով երգում է իր "ցաւած" սրտի երգը.

Ալիքների հետ կռւում եմ,
Մարգարիտն եմ որոնում – "այն,.
Երկրի խորժը խոր փորում եմ,
Թանկագին քարն եմ փնտռում — "այն,,.
Բայց ծովերի անդունդի մէջ,
Իմ տանջանքներն եմ ես գտնում.
Երկրի խոնաւ մութ խորժի մէջ
Մռայլ գերեզմանս եմ ես տեսնում:

Այսպէս խորտակուում են երգչուհու սէրը, յոյսերը, նրա
ոսկի երջանկութիւնը: Եւ նա մենակ, լռուս, լուսնի շողերի նեղքոյ,
իր "մեռած երջանկութիւնը" թաղում է կաղամախի "ոտքի
տակ". Նրա թաղման ականատես են լինում միայն կաղամախի
տերեւները. երգչուհին շատ է խնդրում տերեւների սօսափիւնից,
իր ծով "տանջանքները" չպատմել "նրան", որ միշտ եղել է խուլ
եւ յամր: Նա չի ցանկանում, որ նրա "հեգնանքի ժանտ ծիծաղը"
իր դարդոտ սրտին հասնի, այլ տեսնում է, որ քամու թեւերով
կորչի անհունութեան մէջ: Ահա թէ երգչուհին ինչպէս է նկարա-
գրում "հեգնանք" ոտանաւորով իր մեռած սիրոյ թաղումը.

Լուսնակ գիշերին սպասած
Երջանկութիւնս մեռաւ.
Եւ ես նրան լուռ թաղեցի
Կաղամախի ոտքի տակ.
Բայց ես նրա տերեւներին
Շատ խնդրեցի չի պատմել
Իմ տանջանքը նրան,
Որ միշտ խուլ եւ յամր է եղել:

Տերեւների սօսափիւնը
Թող բարձրացնէ իմ առաջ
Հեծեծանքը ցաւած սրտիս,
Խոր խաւերից դուրս ժայթքած:
Թող բլուրը թոչի վերեւ,
Ընդհունութեան մէջ կորչի,
Որ հեգնանքի ժանտ ծիծաղը
Իմ ցաւերին չի հասնի:

Սիրոյ թախիծը նրա մենաւոր հոգու մէջ զանազան խոհեր է
յարուցանում եւ նա մտածում է սիրոյ բարդ պրոբլեմին, սիրոյ
առեղծուածային էջերին եւ հոգեբանական վերլուծութեան են-
թարկում: Ա յնուհետեւ զանազան գոյներով գծում է սիրոյ էջերը.

Իմ սէրը եղել է գեղարուեստի թռիչքը,
Որ միշտ ձգտել է հեռու, անհունութեան մէջ,
Դէպ այն հեռաւոր, անմատչելի աստղը,
Որին երբեք չեմ հասել:

—

Սէրը գալարում է ամուսնութեան ոսկէ շղթան,
Ամուսնութիւնը փորում է սիրոյ գերեզման:

—

Ամուսնական մահիճը սիրոյ դագաղն է,
Ամուսնութիւնը սիրոյ գերեզմանը:

—

Սէրը շուքի է նման,
Եթէ մօտենաս՝ քեզնից կը փախչի,
Եթէ հետևաս՝ քեզի կը փակչի:

Սիրոյ հոգեբանական երգերն են սրանք, որոնց երգչուհին տահմանում է պարզ բայց երփներանգ գոյներով: Սիրոյ վերլուծութիւնից յետոյ նա "դէպի անցեալը" ոտանաւորով մի հայեացք է գցում տահող տարիների վրայ, որոնք էնպէս շուտ են թռել եւ տահել: Նա տոսկումով տեսնում է, որ տարիների տանջանքներից ծաղկի նման թառամել, թօշնել են իր վարդ այտերը: Նա տարտամում է այդ ողբերգական պատկերից: Չէ՞ որ կեանքը քաղցր է: Նրա ցաւոտ հոգին ուզում է ապրել, սիրել եւ երգել կամ թէ չէ շուտով մեռնել եւ նորից ծնուել, սիրելու համար: Բայց այս անգամ սիրել անտահմանն, անսպառ սիրով, սիրոյ բոցերով տանջուել, սիրով վառուել, մարել, մոխիր դառնալ ու այնպէս մեռնել: Ահա երգչուհու տենչանքը, որ արդիւնք է նրա սիրոյ նետով խոցուած ցաւած սրտին.

Փախչում է կեանքն արագ քայլերով,
Դէպի անցեալը նայում է ծաղրով.
Մ'արմինդ նման ծաղկի թառամած,
Գունատ այտերդ վարդի պէս թօշնած. —
Ապրել ես ուզում:

Երգել ես ուզում, խօսել աննկուն,
Չկայ նախկին ծայն, քո ոսկեհնչիւն.
Ուժդ սպառած, տանջանքից մաշուած,
Կուրծքդ շնչահեղձ, սիրտդ բեկբեկում. —
Ապրել ես ուզում:

Քայքայուած մարմնիդ աւեր պարտիզում,
Չոր ծառի դեղնած տերեւների տակ,
Սոխակն է միայն թագնուել այնտեղ,
Երգում է, լալիս, գարունն անցնել. —
Ապրել ես ուզում:

Ուզում ես ապրել կամ մեռնել շուտով,
Եւ նորից ծնուել սիրելու համար.
Սիրել անսպառ, սիրել անսահման,
Մինչեւ վերջին շունչ սիրոյ երազով. —
Ապրել ես ուզում:

Սիրոյ բուրմունքով ուզում ես միայն,
Ցափել տենչանքով, սիրոյ բոցերով,

Տոչորուել յաւէտ, վառուել ու մարել.
Եւ մոխիր դառնալ ու այնպէս մնալ:

Եւ ի՞նչ է կեանքը, եթէ ոչ յաւիտենական մի պայքար, որից ծնուում է և՛ կեանքը: Կեանքը ծնում է կուիւ, կուիւը կեանք: Կուիւը յարատեւ է, մշտական: Կեանքը ոչինչ է, բայց կուիւն ամէն ինչ է.

Կեանք ու պայքար մայր են միմեանց. —
Կեանքը ծնում է կուիւ,
Կուիւը ծնում է կեանք.
Առանց կռուի կեանք չկայ.
Կեանք ու կուիւ երկունք են աշխարհի:

Սակայն աշխարհում կայ մի գերագոյն ոյժ, որի առաջ խորտակուում է ամէն ինչ, թէ կեանք եւ թէ կուիւ: Դա մահն է, որ իր երկաթէ բազուկներով գերիշխում է ամբողջ աշխարհիս վրայ: Գերագանցօրէն իշխում է նա համամարդկային կեանքի վրայ: Մենք բոլորս էլ սոսկում, սարսափում ենք նրանից, որովհետեւ նա մի անողոք հարուածով խամրում է մեր ազիզ կեանքը, մեր վարդագոյն երազները, մեր ոսկէ յոյսերը, մեր վեհ իդէալները ու ձգտումները: Նա հիւլէացնում, ոչնչացնում է մեզ: Բայց աշխարհում, ամենազօրեղ ոյժը մահը չէ. նրանից էլ աւելի զօրեղ մէկը կայ, որ խրթխթ եւ յաղթական կանգնել է նրա առաջ. դա կինն է, որ եթէ ուզէ՝ մահին կ'սպանէ.

Աշխարհում ամենազօրեղ ոյժը մահն է.
Բայց կինը նրանից էլ ուժեղ է.
Եթէ միայն կինը ցանկայ
Ինքը մահին կ'սպանէ:
Կինը պէտք է մարդ ծնի,
Որ մահը նրան խլի.
Իսկ եթէ կինը չի կամի.
Սեւ մահը ինչ կլանի
Ծաղրանքով նա կը մեռնի,
Կինը նրան կը յաղթի:

Եւ այդ կինը ծնում է "զաւակը", որ մի չնաշխարհիկ, անհո՜ւն ծով է. ծնում է "թռունիկը", որ քաղցր, անո՜ւշ ջրով մի կենսատու աղբիւր է խայտացո՜ղ, քչքչո՜ւն, վճիտ.

"Թոռնիկը„ քաղցր ջրի
Ղայտացող, քչքշան, վճիտ
Կենսատու աղբիւր է:
"Ջաւակը„ անհուն ծով է:
Ղօրն է սէրը,
Ղօրն է ցաւը:

Ահա բանաստեղծական այն փշրանքները, որ հիւսել է տաղանդաւոր դերասանուհին: Նրա փոքրիկ քնարը, ինչպէս տեսանք, պարզ է, անպաճոյճ, բայց նրա լարերը հնչուն են, քաղցր, մելամաղձոտ, յուզիչ: Անտեղ միտք կայ, զգացմունք կայ, փիլիսոփայական խոհեր կան: Նրանց մէջ երգչուհին, զանազան գունաւորումներով եւ ելեւէջներով, խտացրել է իր անկեղծ սրտից, իր աղնիւ հոգուց բխած յոյզերն ու ապրումները, իր տանջանքներն ու մտորումները: Անտեղ նկարել է նա իր սիրող, տառապած եւ թախծոտ սիրտը, գծել է իր կեանքի պատմութիւնը, որ յուզիչ է, դրամատիկական եւ սրտաշարժ:

Վիեննա, 14 Փետրուար 1924 ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ՎԱԽՃԱՆ

Ո՞վ է լացողն իրկուան
Դուրսի դին իմ դրան.
— Սէրն է, քաց անվարան:

Ո՛վ պատուհանէս մտայլ
Կ՛աչէ ճակտով մ՛անփայլ.
— Փառքն է, քաց անսայլայլ:

Կը բախեն դուռս ահա,
Ուժգին, անդադրում, ա՜հ.
Բաց, քաց, դա ինքն է Մահ:

Թարգմ. Թէո. ՇԱՐԼ ԿԸՌԷՆ

PLEURS EN LA NUIT

A. Herminée Howyan

Ci-gît le grand Silence, infini, funéraire,
Et profond tellement
Que de la Vie absente on ne se souvient guère . . .
O douceur, ô néant!

Non! il ne trouble point le Silence aux écoutes,
Ce murmure lointain
Du jet d'eau grave et pur qui laisse choir ses gouttes
Dans l'antique bassin.

Car il me semble entendre, — illusion magique, —
Le Silence esseulé
Qui pleure goutte à goutte en la nuit nostalgique
Comme un inconsolé.

MIKAEL S. GURDJIAN

ՄԵՐ ԿԵԱՆՔԸ

Պատկեր՝ ունայն մեր կեանքը.
— Սանկ քիչիկ մը սէր,
Քիչիկ մըն ալ հեռ.
Ամնուհետեւ կը զրուցենք "ցը՛...":

Մերին կեանքըն է շատ կարճատեւ.
— Պահ մը կը յուսանք,
Պահ մ'ալ երազանք.
Գիշեր քարը ամնուհետեւ:

Թադուհի. Թ.Ը.Ո.

X.

ԱԿՆԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ակն ու իր մերձակայ հայաբնակ վայրերը կենդանի գանձարաններն էին հայ ժողովրդական բանաստեղծութեան: Արեւմտեան Հայաստանի ու Փոքր-Հայքի մէջ չկայ ուրիշ շրջան մը՝ որ այս տեսակէտով Ակնայ հաւասարի: Մամիկոներու բերնին մէջ, որդւոց որդի եւ կենդանի բարբառով մեզի հասած են հայ բանաւոր գրականութեան անտգիւտ "Անտունի„ները, հայ ինքնուրոյն մտքին այդ ծաղիկները չքնաղ: Անտունին ունի իր յատուկ լեզուն ու բուն հայկական տաղաչափութիւնը. յղացման եւ զգացումի ուժգնութիւն, պատկերներու գունագեղութիւն, պարզութիւն եւ անկեղծութիւն՝ իր տպաւորիչ յատկանիշները կը կազմեն, որոնցմով կը մրցի ժողովրդական բոլոր բանահիւսութեանց հետ ու կը գլէ զանոնք:

Անտունիէն զատ՝ որ "Օվա„ի գիւղերուն մէջ կը կոչուի "Անտօնիկ„, Ակնայ շրջանը հարուստ է նաեւ "լաց„ով (մահերգ, սգերգ), "է„ով (օրօր), հարսնիքի, պանդուխտի, յորդորի եւ ծաղու երգերով, առակներով, առածներով եւ յատկաբանութիւններով՝ որոնցմով հատորներ կարելի էր լեցնել եւ զորս փճացուցին աքսորն ու սպանդը, զանոնք իրենց շուրթերուն վրայ ունեցող նահապետական բնակչութեան հետ:

Ես, այդ սեւ օրերէն վերապրող մը, երջանիկ գոհունակութիւնն ունիմ, որ իբրեւ սիրահար գրականութեան եւ "անգիր դպրութեան„, պարապոյ ժամերս ատենօք յատկացուցի հայ մտքի այդ ստեղծագործութեանց հաւաքումին: Եւ եթէ ամէն բան չկրցայ փրկել, բայց գոնէ տասնեակ մը գիւղերու հայուհիներէն քաղածներս ունեցայ առնեուն, յարմարագոյն առիթի մը սպասելով անոնց հրատարակութեան համար:

*

1910—1911ի դպրոցական արձակուրդին՝ ձեռնարկեցի բանահաւաքի արշաւանքիս դէպ ի Անջրդի, Մաշկեր ու Սաղմակ: Գիւղացիք ամբողջ դաշտերն ու կալերն էին: Յուսահատ դեգերում մը վերջ, մօտեցայ բաց դրան մը՝ ներսը նշմարելով մամիկ մը: Սկսայ խօսքի բռնուիլ հետը. յետոյ դրացի տուներէ եկան

քանի մը պատաւներ: Իրենց սրտին մօտիկ բաներ մը կը զրուցեմ, կ'արծարծեմ վիշտերնին, եւ անոնք հաղորդական կը դառնան՝ յուզումի ազդեցութեան տակ բանալով բերաննին. մին օրօր մը կ'ըսէ, ուրիշ մը՝ լաց մը, երրորդ մը անտունի մը կ'ոգէ, եւ չորրորդ մը պանդուխտի երգ մը կը մրմռմռայ, մինչ ես մէկ կողմէն գրիչս կը շարժեմ՝ թուղթին յանձնելու համար այդ զմայլելի տաղերն անտիպ: Ապա կը մեկնիմ ծննդավայրս, ուրիշ առթիւ կրկին այդ կողմերը շրջելու առաջադրութեամբ, առիթ որ անգամ մ'ալ չներկայացաւ[1]:

Ակնեցի ոտանաւորիչ Վահան Գուդումեանց

Կ'ուզեմ հիմա ճաշակ մը տալ Ակնայ բանաստեղծութենէն "Ամենուն տարեցոյց„ի ընթերցողներուն: Եւ ինչ աւելի յարմար՝ քան պանդուխտի երգ մը մեր այս ակամայ պանդխտութեան շրջանին: "Դուռն ետին„ ծնացած Հայուհի մըն է որ իր եարին երկարամեայ նժդեհութենէն վհատած՝ իր վիշտին մեծութիւնը կ'ողբերգէ: Այս շէրը համեմատաբար նոր ժամանակներու ստեղծագործութիւն է եւ անշուշտ չի հասասարիր անտուններուն մեծարժէք գեղեցկութեան. այսուհանդերձ զուրկ չէ ինքնայատուկ հրապոյրէ եւ յօրինուած է այն մեծասանոտնեայ նոր չափով որ "կուժունկ, ուստի՞ կու գաս„ինն է, տողերը 6—5 վանկերով երկու հատածներու բաժնուած, ինչ որ որդեգրած են մեր միջին եւ նոր դարերու տաղերգուներէն շատեր: Երգին առաջին քառատողը նախերգան մըն է որով կը պաղատի հէք կինն Աստուածամօր, ամէն պանդուխտ հայրենադարձ ընելու համար: — Ահա այդ կոտտացող ցաւին ճիչն իր ամբողջութեամբ:

Սիւնա, 15 Յուլիս 1924 ՎԱՀԱՆ ԳՈՒՑՈՒՄԵՑԵԱՆ

---

1 Ընթերցիլ մէջ լսեցի թէ կոտանի գիւղին վարժապետը Յովհ. Աւետեան հաւաքած է եղեր այդ գիւղերուն անդիր գրականութիւնը: Մարդ զրկեցի՝ զինք ու իր հաւաքածոն տեսնելու փափաքով: Ձաղողեցայ: Արդեօք ի՞նչ եղան ինք ու իր թուղթերը. հարցում որ դժբախտաբար անպատասխանի մնալու դատապարտուած է...

Վ. Գ.

Քու երթած ճամբինքդ կըրակ ու հով է,
Ձորս բոլորը լեռ է, օրթուսի[1] ալ ծով է.
Մայր-Աստուածամայր քիւրար[2] է, քով է,
Էմմէն դարիպ իրեն սիրան դարծընէ[3]...

Կու լամ՝ ու ժուռ կու գամ ես քեզի Հասնար,
Արցունքս երեսս ի վար կապեր է կաւնար.
Մէյ մ՚ալ սիրտ եկու, արեւուդ Հասնար...
Գացիր աստ երկրին խոռվաշ[4] ին, ալի[5] ն,
Ի՞նչ տասնահոդ[6] ես տըւեր դուխուշ[7] ին, վնալի[8] ն,
Հէչ[9] չես Հարցըներ աշխարհքին հալի[10] ն...
Աշխարհքն է մընացեր դուխուշն ու դիպրան,
Հէչ ցաւու մ՚չի նմանիր հեպրեմի[11] եպրան[12].
Վախեմ՝ քեզի չի գայ աստ չհօլին[13] հասան[14]...
— Ամեն[15], ողրմած Տէր, ի՞նչ է ասոր չարան[16]:
Առաւօտուն կ՚ելլամ՝ պիդլպիդլը[17] կու կանչէ,
Ան դուրսեմին[18] տեղը[19] սիրտս կու տանջէ,
Ջալի՛մ[20], ելի եկու, աս բարով բան չէ:
Առաւօտուն կ՚ելլամ՝ ամպ ու ալազ[21] է,
Ես ալ քեզ տեսնալս շատ մեծ մուրազ[22] է,
Ձեմ գիտեր ըրածդը ճիսա՞զ[23] է, նա՞զ է...
Գացիր աստ երկրին շատ չհօլեր անցար,
Իմ՝ սէրս ու քու սէրդ թափեցիր մոռցար,
Ձեմ գիտեր՝ Տուի՞կ[24] ես մի[25], հօխտամ՝[26] դարձար...
Սիրելիս, ո՞ւր մընաց աշունը գալդ,
Հէչ պէտք չէ՞ գըրէիր որ աստ էր հալդ.
Ես քեզմէ կարօտ եմ՝ ի՞նչ ո՛ընեմ մնալդ
Տիվանի՛ն[27] ալ չ՚ըներ քու ըրած բանդ...
Քանի տարուան դարիպը հիչ կ՚երթայ Տեռուն,
Օր աւուր կու բանի եպրանքին խորուն,

---

1 Մէջտեղը. 2 եզերք. 3 հայրենադարձ ընէ. 4 կերպաս. 5 կարմիր վուսւ մը. 6 ազահութիւն. 7 դահեկան. 8 ապրանք. 9 քնաւ. 10 վիճակ. 11 կարօտ. 12 վէրք. 13 անսպատ. 14 օդ. 15 ո՜հ. 16 ծանր. 17 սոխակ. 18 պանդխտութիւն. 19 վիշտ. 20 անգութ. 21 պարզ (այազ). 22 բախտաւորութիւն. 23 աղաչանք. 24 այդ տեղը. 25 արդեօք. 26 թէ ոչ. 27 խենթ:

Հէչ ցաւ մը չի նմանիր հասրէթը եարուն[1]...
Գիշերս ամիս եղեր, ցորեկըս՝ տարի,
Հասիատեցայ[2]*, քեզմէ կարօտս չառի,*
Սրտովըս սիրեցի, մոխրատը չառի...
Քսան տարի կեցար, օր մ'ալ "ա՜հ„ չըրիր,
Շատ գըրեր գըրեցի, քեզի մնալ չըրիր,
Քու արեւուդ գարատ[3]*, ինծ ալ մեղք ըրիր...*
Վերուցի կարմիրըս, մօտ ղըրի ֆեսըս,
Ես ալ մորճիկմընէս[4] *կ'առնեմ հասիատըս...*
Մորճիկդ ա՛լ է ժըմներ, մեյխան[5] *է շուշա*[6]*,*
Էմմէնուն հար կու գայ, ինք կայնի կու լայ.
Աստուած խրատէթ ընէ[7]*, գաս տեսնաս պղա...*[8]
Երթած երկըրներուդ խոտունշ[9]*ը խրատ է,*
Չար խըմած թասերդ հալուա-թլուաշ[10] *է,*
Չեմ գիտեր՝ ըրածդ ինսաֆ է, նաֆ է...
Երազ մըն ալ տեսեր եմ աս մօտ օրերս,
Իմմընէ[11] *կըրեցիր գիրդ ու բարեւդ,*
Աստծու ամանէթը[12] *օրդ ու արեւդ...*
Կ'ելլամ բարձրը լեռներ, կու շինեմ եռդիս[13]*,*
Չ'երեւար, որ տի նայիմ թէ լեռ, թէ օվա[14]*,*
Հատաւ ըմմէն ճարըս, բայց մընաց տոդիս...[15]:

---

1 սիրական. 2 բաղձացի. 3 վնաս, ախոռ. 4 իմ դալար ոստիկէս՝ զաւկէս. 5 պտուղ. 6 մարգրիտ. 7 արժանացնէ. 8 եթէ Ած. կամենայ (հաշտիսի). 9 հոյնը չնեռող. 10 աղամանդատաշ. 11 ինծմէ. 12 յանծնուած. 13 բոյն. 14 դաշտ. 15 աղօթք:

Սպասողին շատ մը բաներ կու գան, բայց հետապնդողը լաւագոյն ընարութիւնը կ'ունենայ միշտ։

Շատ մը աղջիկներ իրենց եղած առաջին առաջարկին ոչ կ'ըսեն, բայց իրենց նէկաթիվը ըղծուշ ընել շատ լաւ գիտեն։

Կին մը երբ հարուստի մը հոմանուհին ըլլայ եւ անոր դրամը ծախսե, ստիպուած է համակերպելու անոր ամէն վատաբին։

Շատեր այնքան մտացիր են որ յաճախ ինքզինքնին ալ կը մոռնան։

Ընթիք սատանաներուն թագաւորն է։

Լաւ բարեկամ մը ըլլալու միջոցը՝ լաւ բարեկամ մը ըլլալն է։

ՆԵՄԷԱ

Մոնազգ (Գրիգոր Նշանեան)

Կորնթոսէն մեկնող կառախումբը հետզհետէ շեշտուղ զառիվերի վրայ կ'սլշաւէ Հեւասպառ, եւ հուսկ ուրեմն դադար կ'առնու մենաւոր կայարանի մը առջեւ՝ ՆԵՄԷԱ: Վար կ'իջնեմ, մեր հետիոտն ուխտագնացութիւնը կատարելու "շանթերուն աստուծոյն" հռչակաւոր մեհեանի աւերակներուն, եւ տեսնելու միանգամայն գործունէութեան գլխաւոր ասպարէզը հելլէն դիցաբանութեան հերոս-աստուծոյն՝ Հերակլէսի: Բարի գիւղացիք մեզ ցոյց կու տան ճամբան՝ որ օձապտոյտ կ'երկարի դէպ հիւսիս-արեւմուտք, բարձրանալով տակաւ, եւ քիչ անդին կը կորսուի լեռներու մէջ:

Առանձին չեմ. ինձ կ'ընկերանայ քոյր հոգի մը գեղապաշտ եւ զգայնոտ. հայահալած փոթորիկի մը քմայքը զինքն ալ բերեր նետեր է պելոպոնէսի այս անկիւնը: Վերջին դժբախտ տարիներու տառապանքն, անոր մէջ ալ թողած է խոր հետք եւ յարատեւ խռովք: Կը քալենք լուռ, հեշտիւ անձնատուր կարծես չար ոգիի մը ազդեցութեան որ չես գիտեր ինչո՛ւ կը շղթայէ զմեզ այս պահուս թախիծով, եւ վեր կ'առնէ ներկայի գորշ վարագոյրը՝ մեր մտքին առջեւ պարզելու մօտաւոր անցեալի դառնագոյն անցքերը, ածխացած ու բոսոր ջնարակուած հսկայ շրջանակի մը մէջ:

Ջէրին բաւեր միթէ ստուերները պատրանքներու եւ յուսախաբութեանց՝ որոնք մեր հոգւոյն մէջ դիզուեցան միշմիով, դժպհի դէպքերու դասաւորմամբ, եւ վաղուց մթագնեցին անոր հորիզոնը, երազներու բարձունքէն լոյսի շիթ մը դուրս չցայտեց տակաւին, Հերակլէսի անձնատրած արեւին նման, ի բաց վանելու

համար զանոնք դիւցազնօրէն: Արդեօք անո՞ր համար որ տառապանքն անհրաժեշտ պայմանն է գոյութեան, իր զանազան աստիճանաւորութիւններով, եւ անկէ չկրցան վերջ մնալ ո՛չ իսկ դիւցազներն ու դիք, ո՛չ խորհրդապետներն ու տեսանողները, ո՛չ ալ Աստուծոյ ճշմարիտ Որդին:

Եւ արդարեւ Հերակլէսի կեանքը՝ որուն պատմութեան չափ հետաքրքրական ու երկար ո՛չ մի դիւցազնի ու աստուծոյ կեանքը կայ հելլէն դիցաբանութեան մէջ, չեղաւ միանգամայն պայքարի շղթայ մը այնքան տաժանագին եւ այնքան երկար:

Ի՞նչ օգուտ ունեցաւ իրեն՝ հրաշալի արգասաւորութիւն իր մօր, Ալքմէնի՝ որուն հրեղէն սէրը գիշեր մը ստիպած էր Ամֆագդէը՝ վար իջնել Ողիմպոսի բարձունքէն եւ ոսկեփայլ ձիւնի փոխակերպիլ, հրապուրելու համար զայն: Ան իր մօր արգանդին մէջ իսկ չզգաց սաստկութիւնը յաւին, ննթարկուելով Հերայի ահաւոր նախանձին՝ որ իր ամուսնոյն խոստումը վիժեցնելու համար փութաց ետքէն Եւրիստեւսին ծնունդը Մեկենայի մէջ եւ անոր ապագայ գերութեան ննթարկեց Հերակլէսը, տղաբերքի տաժանագին ու երկար ցաւ մը պատճառելով անոր մօր: Ի՛նչ փոյթ թէ իր պայքարներուն մէջ միշտ ալ յաղթական եղաւ. չէ՞ որ ան ալ տառապեցաւ իր ամբողջ կեանքի ընթացքին, հակառակ Աթենասի մշտատեւ պաշտպանութեան եւ Ապողոնի սերտ մտերմութեան, եւ ունեցաւ եղերական ու տաժանագին մահ մը, պատրաստուած ձեռքովն իր իսկ կնոջ՝ զոր ուրիշի մը սիրոյն լքելու տկարութիւնն էր գործած Հերակլէս: Բարեբախտաբար այդ չարաշտանջ կեանքին լաւագոյն վերջաբան մը յօրինեց Հելլէն դիցաբանութիւնը, եւ Հերակլէսին տեղ մը սահմանեց Ողիմպոսի անմահներու շարքին, յետ մահու խաղաղ ու երանաւէտ կեանք մը ընծայելով անոր: Եւ հին իմաստութիւնը՝ որ դիցաբանական առասպելներու մէջ պարուրած էր իր գաղափարներն ու ճշմարտութիւնները, Հերակլէսի կեանքով մեզ ցո՞յց տալ կը ճգնի արդեօք այն անհրաժեշտ պայքարը՝ զոր արեւը ողջունող ամէն էակ ստիպուած է մղել իր օրօրոցին մէջ իսկ, Հերակլէսի նման, տառապանքի վիշապին հետ, եւ յոյսի կապարճէն նետ արձակել շարունակ լքումի եւ ընկրկումի գազանին դէմ, օր մը յաղթանակօրէն մուտ գործելու համար անմէն ներս — "կը գիտե՞ս սա լեռներու գեղեցկութիւնը" կը

ձայնէ քովի բարեկամուհիս, նայուածքը յառած հեռուն։ Դէպ հարաւ կը դարձնեմ աչքերս, եւ իրարու ետեւ բարձրացող լեռնաշղթաներու գեղեցիկ տեսարանը կը գրաւէ զիս ալ։ Հին Յունաստան, պելոպոնէսը մանաւանդ, ջունի գրեթէ լայն ու տարածուն դաշտեր։ Անոր ամէնէն հաճելի գեղեցկութիւնն է ուրուագիծը լեռներուն՝ ուր Արարչագործութիւնը վսեմութիւն մը գրած է։ Անոնք առաջին կարգին վրայ կը կուտակուին ու կը ցածնան քմահաճօրէն չխափանելու համար գորշ ցցուածքն ուրիշ լեռնաշղթայի մը՝ որուն բարձունքները դուրս կը կարկառեն գլուխներնին այն կէտերէն ուր առաջինք կը խոնարհին։ Անոնք ալ իրենց կարգին կը պահեն նոյն ելեւէջները, տեղ տալու համար երրորդ շարքի մը՝ որոնց ետեւէն չորրորդ կարգի բարձրագոյն կատարները միայն կ'երեւին ձիւնի սաւանով վեհատեսիլ պատանքուած։

Ճամբան աւելի կը ցցուի հիմա, եւ մեզ հարկ կ'ըլլայ մի քանի վայրկեան եւս վերելակել Ելատայի ջինջ երկինքին տակ, մեր շուրջի գեղեցկութեանց տպաւորութեան անձնատուր։ Կէս օրը մօտ է արդէն, սակայն շատ ալ չի նեղեր զմեզ արեգակը, որուն արձակած նետերը կարծես կը խնայեն մեզ, Հերակլէսի կանխահոգ ու դիւցազնական ասպնջականութեամբ։ Նեմէայի հովիտն իջնող բարձրութեան վրայ ենք։ Մեր առջեւ կը պարզուի հիմա դաշտը, որուն խորը, նոճիներու ստուերին տակ թաղուած կ'երեւի Հերակլիա գիւղը, նուիրուած մեծանուն դիւցազնին անուան։ Հովտին գրեթէ ճիշդ մէջտեղն են աւերակները Մեհեանին՝ որուն կանգուն մնացած երեք սիւները վեր կը բարձրացնեն

Նեմէայի արուարձանային տաճարին աւերակները

իրենց գլուխները քան եւ հինգ դարերու խորէն, իբրեւ կենդանի վկաներ երբեմնի փառքերու եւ հանդիսութեանց։

Ան վայրէջքին աչ կողմը, կաղամախիներու շուքին նեղքեւ կը գտնայ աղբիւրը, շինուած Թլքական ճարտարապետութեամբ, առնոք նուիրուած անուան Արտաւէտ յաւերժահարսին՝ որ ինամեղն եղաւ Արամազդի, անոր առաջին տարիներուն։ Ծարաւ մը տակ կը հանգչինք պահ մը, մեր ծարաւն անցընելէ եւ մեր ձեռքին փոշիները լուալէ յետոյ կարկաչուն երաժշտութեանը մէջ այս աղբիւրին՝ ուր, ըստ աւանդութեան, Հերակլէս ալ լուաց իր արիւնոտ ձեռքերը, երբ Նեմէական առիւծը խեղդեց ու մորթազերծ ըրաւ։

Քառորդ մը արդէն նշանաւոր մեհեանի աւերակներուն վրայ ենք։ Ան շինուած էր անյիշատակ դարերէ ի վեր, բնակութենէ հեռու եւ երբեմն անտառներով ծածկուած այս հովտին մէջ, ուր իբրեւ ծառ՝ ոչինչ կը մնայ հիմա։ Ան մին էր ազգային մեծագոյն սրբարաններէն պելոպոնէսի հնչէն բնակչութեան, եւ երկու տարին մի անգամ հոս կը կատարուէին Նեմէական կոչուած այն նշանաւոր խաղերը՝ որոնք ըստ աւանդութեան Հատատառեցան ի յիշատակ մահուան առատապետական ալքայատունի մը, եւ վերատատառեցան Հերակլէսի կողմէ։ Այս հսկայ տաճարն ալ շինուած է դորիական ոճով եւ այն ձեւով ու մեծութեամբ՝ որ պրէթէ հասարակ նկարագիրն է բոլոր յունական մեհեանները։ Հոս կատարուած հանդիսութիւնք եւս դարերուն Թուզանդական տիրապետութեան շրջանին, եւ հաւանաբար մշտատեւ երկրաշարժերէ արդէն խակ խախտած անոր շէնքը բոլորովին կործանեցաւ վերջին զօրաւոր ցնցումէ մը՝ որ միաժամանակ աւերեց քիչ մը անդին հատատառած Զուխատամանթի դիւղը։

Մէկ ու կէս ժամուան հեռուն ուղեւորութիւնը պզտիկ կեղտով յորնեցուցած է զմեզ։ Ա՛նկարելիք տաճարին քարէ յատակին վրայ, տատերին տակ մեր գլուխն վերեւ ամբարտակուող հսկայ սիւներու՝ որոնք իրենց քարացած խորհուրդներ կը ճնշեն մարթս վրայ եւ կը տանին զիս անդադարար դէպ ի աշխարհն իմ մտածումներուս։ Չէ՞ որ նեղքին աշխարհ մը ունի մարդ, աւելի քան տիեզերքը։ Ո՞նչ փոյթ եթէ ինք աշխատութեան մին է տիեզերքին մէջ, աննշան բոլանդակեալ մը, երբ տանուլ հրաշալի կա-

բոլոր ժամանակներուն է օժտուած ժամանակի եւ միջոցի սահմաններէն անդին։ Ան կրնայ վճիտ կերպով ցոլացնել իր ներաշխարհի խոշոր ըղձագոյնին մէջ բոլոր ազդեցութիւններն ու տպաւորութիւնները արտաքին աշխարհին, եւ վերաշինել ու վերակենդանացնել ամէն ինչ՝ զոր ժամանակին ձեռքն է քանդած ու տարած։ Կեանքի ցնցումներ կրնան աւերակ մը դարձուցած ըլլալ զայն, սակայն դարձեալ Հոն է որ մարդ կը գտնէ խորշ մը աղատ ու անկաշկանդ, եւ կ'ապրի իր յոյսերուն ու ցանկութեանց համաձայն։ Ի՞նչ կը խորհիմ Հոն, ես ալ չեմ գիտեր. սակայն կ'ըսեմ թէ Հոգիս գինով է երջանիկ տպաւորութեան մը տակ՝ ուրկէ չկարծնելու համար պիտի ուզէի քարանալ տաճարին աւերակներուն նման։ Կեանքը սակայն պահանջներ ունի անողոք, եւ մարդ էակին ոչ իսկ Թոյլատրուած է դժբախտաբար քիչ մը երկար կանգ առնել իր Հերակլեան պայքարին մէջ Հոն ուր միտքն ու սիրտը պիտի կրնային տրամադրել իրեն երանագին Հաճոյքը։ Ժամանակին բռնաւոր ձեռքը շուտով կու գայ աւարել ամէն ինչ, Թշուառ մարդը միայնակ Թողլով իր ցաւերուն Հետ, եւ անխնայ կը վարէ զայն դէպ ի վախճան, "տառապէ ու քալէ"ն պզտարարելով անոր անդադար։

Կը Հեռանանք Սրբատաղի աւերակներէն՝ ուր Հսկաներու յօշոտուած մարմիններուն նման կը պառկին կործանած Հողաքարէ (ասֆ) սիւներուն օղակները, եւ կ'ուղղուինք դէպ ի կատարն այն բլուրին որ իրրեւ Թագաւոց ծառայեց Նեմէական գազանին։ Մեր վերելքի ճամբուն վրայ կ'երեւին տեղերը Ստագիրին ու Թաւրոնին՝ որոցմէ ոչինչ կը մնայ իրրեւ Հետք ու աւիներ։ Ճամբայ չկայ դէպ ի կատարը բլուրին՝ զոր տատասկներ գոցած են։ Հարկ կ'ըլլայ Հաշտուիլ տաժանելի մագլցումի մը Հետ եւ քանի մը վայրկեանը Հեղ մը կեներ, Թէ շունչ առնելու եւ Թէ մեր ուժերը վերանորոգելու Համար։ Քարանձաւին դիրքն ալ անծանօթ է մեզ. բարեբախտաբար վարը գաշտին մէջ աշխատող կիներ կ'ուղղեն մեր գնացքը գրեթէ միաձայն գոչումով, մինչեւ որ կը Հասնինք խորշին՝ որ մերձ է արտեւանին։

Տեսարանը հիանալի է Հոս, եզական ըլլալու չափ։ Նեմէայի ամբողջ Հովիտն իր շրջակայ լեռներով պարապուած կը պարզուի մեր աչքին։ Ան որթատունկի Հսկայ այգի մըն է կարծես, ուր կ'աշխատին երկաթ զուարթ գիւղացիներ, երգելով արեւին

տակ: — Հոս էր որ ապաստանեցաւ Նեմէան ասպատակող այն առիւծը՝ որ Հալածական փախաւ Հերակլէսի առջեւէն, երբ ան Հրաւիրուեցաւ Եւրեստեսի Հրամանաւ ապաննել զայն եւ անոր մորթը բերել Թիրինթոս: Ան իր կապարճին նետերը սպառելէ վերջ՝ ստիպուեցաւ գիրկընդխառն կռիւ մը մղելու գազանին Հետ այս քարանձաւին մէջ, մինչեւ որ իր կարշնեղ բազուկներովը խեղդեց զայն եւ անոր մորթին ալ իր վրայ Հագաւ:

Զաւ երեւակայութեամբ օժտուած Հելլէն միտքը որ ծնունդ տուաւ Հրաշալի դիցաբանութեան մը՝ կը Հիացնէ զիս, եւ Հերակլէսի դիւցազնութեանց այս առաջին դրուագն իր խորհրդանշական անդրադարձումը կ'ունենայ իմ մտքիս մէջ ալ: Ո՞վ կ'ըսէ թէ անոր սպաննած առիւծը նմանութիւնը չունի մեր յիմար տեներուն Հետ՝ որոնք կ'ասպատակեն մեր Հոգեկան խաղաղութիւնը. ո՞վ կրնայ պնդել թէ ան կիրքը չէ մարդուն մէջ, ուրկէ կամ ստիպուած է լափուիլ եւ կամ մշտատեւ ոգորիլ անոր դէմ: Այդ Հոգեկան կորովը սակայն, նոյն իսկ երկար վարժութեամբ զօրացած, բաւարար եղա՞ւ միթէ ամէն առթիւ մարդ էակին տկարութեան, օժտուած սակաւաթիւ ու մեծապոյն Հոգիներէ զատ, եւ ինքն իսկ Հերակլէս որ պաղաններ սպաննած եւ առիւծներ խեղդած էր այժմ գերագոյն արտայայտութեամբ, Իմաստութեան աստուծոյն պաշտպանութեան տակ չունեցա՞ւ իր տկարացումները, չկարացա՞ւ "եղնիկի մը նայուածք„ին առջեւ՝ որ ստիպեց իր վրայէն առիւծի մորթը Հանել եւ լուրդ մնալ իր ոտքերուն տակ . . .:

Վա՛ր կ'իջնենք լրութէն եւ երեկոյեան մօտ կ'ուղղուինք քաղաքամամլի գիւղը, Հոն գիշերելու, ճամբորդութեան ձիեր ապահովելու եւ արշալոյսին Հետ դէպ ի Մոխմխալիա լճակը ուղեւորելու Համար:

Կոլճիա, 3 Մայիս 1924 ՄՈՆԱԶՆ

✒ Ի՞նչ տարբերութիւն կայ ձամանակին ու Դրամին միջեւ. — Դրամը կը յափշտակուի պղէն՝ որուն ժամանակ կը սրուի . . . բանաստեղծութեան:

✒ Աշխարհի լայնագոյն ջրջանակն այն է որ յառուկ է կատարեալ որձութեան:

ԳԱՂՑՆԻՔ

Ցաւակ
ու տաք
շարիլ մ'ունիմ կուրծքիս տակ.
զոր ո՛չ
մէկ ոճ
թոթոջելու է ատակ...

Քաղցր ու
կծու
նայէ մը՝ մեղրով թունաւոր,
յուսակ
ու տաք
աղեղս, ցաւոտ ու աղուոր...

Ցաւակ
ու տաք —
աստղերուն պէս, որ միշտ գոց
պիտի
սրտի
մընայ խորհուրդ մ'աչէիս...

Մինչեւ
ինձ եւ
վախճան, առանց ծըղօտի,
յուսակ
ու տաք
հոգիս մնայէ խակ — պիտի

Վնասէին
շունչին
հետս անհետիմ — անկաւակած,
յուսակ
ու տաք
տակաւին քանը չեթգած...

Գոլֆան, 28 Ցուլիս 1924

Գ. ԿԱՌԱՎԱՐԵՆՑ

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԸ

Հեղեղ մարդուք
Ու քաղքաչուռ,
Ցօժար՝ որ մենք
Ջեզմէ խլմենք, —
Ի՞նչքան
Երկայն

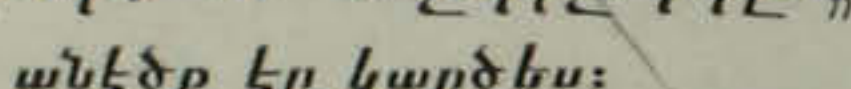
Մանիման ճամբով
Կ'անհետիս ի ցով:
Չկնայ, տեսայն այս չուրին
Պրնայ քեզ շատ դիւրին
Ւնծել տալ ի յուշ
Պատկեր կինցաղի.
— Երբ վազն է անուշ
Ւսարտն է վոյի:

Թարգմ. Թլէո.

X.

ՅԱՐՓԱՒՈՐ ԹՈՒՐՔԻՆ "ԷՍ'ՍԷԼԱ„Ն

(ԲԱՆՏԻ ՑԻՀԱՏԱԿՆԵՐ)

Սթանպօլ, Հաքսհանէի Ումումի, 1915

...Նայիս, օր մըն ալ բերին ներս մտցուցին երիտասարդ մը, փաշայի զաւակ, պարթեւ Հասակաւ, գեղեցիկ ու մարմնեղ: Սապրի պէյ — այս էր իր անունը՝ որուն տառական իմաստին կը Հակասէր սակայն իր անժոյժ բնոյթը յորձեռանդ — անտովը յուզման մը անձնատուր եղաւ, կարմրեցաւ ժժգունեցաւ փոխնիփոխ, երբ պարտէզին մէջ ինքզինքը գտաւ "գանը-գաթիլ„ներէ, "գալաթազան„ներէ եւ "ուչարիչափգըն„ներէ շրջապատուած. բարեւնին իսկ անէծք էր կարծես:

Պարտէզին խորը փայտաշէն յարկ մը կայ, բանտին ընթերցատունը. Հոդ կը հրաւիրեմ զինք՝ աղատ ընչել տալու Համար իրեն: Խեղճուկ աթոռականերու վրայ քով քովի, կ'սկսինք մէկմէկ գիրք թղթատել: Սարէն ձորէն խօսակցութիւն մը ծայր կու տայ մեր միջեւ. ան իմ "ճիւրմ„ովս կը հետաքրքրուի, ես ալ իրմովը:

— Բարեկամ, կ'ըսէ՝ գիրքը գոցելով ուժգին, ինչ որ ենթագիտակի մէջ՝ լսողին Համար Հասարակ-տեղեկ բան մըն է եւ ընթերցողին Համար յաղթանակ, սա մեր "միւպարէք վաթան„ին մէջ բանտարկութեամբ կը վարձատրուի աՀա: — Հասկնալու չափ միամիտ մի՛ ձեւանար (կը յարէ՝ նշմարելով իմ ապշագին երեսոյթս): պատահեցաւ որ մէկը սիրեմ. կեանքերնուս մէջ սէրն ինչ է արդէն, պատահմունք. Հերքէսուհի մըն էր, տարի մը առաջ "նիքեահ„ եղած Հօրը տարիքը լուծած մարդու մը Հետ՝ որ Հազարապետ թէ ինչ "խառախատա„ է եղեր, եւ Հիմա ճակատ կը գտնուի...:

— ԱՀա թէ ո՛րկէ կ'սկսի յանցանքնիդ՝ ուր յանգելու Համար, կ'ընդհատեմ՝ զինք. իր հայրենիքին ծառայելու վրայ եղող զինուորականի մը "Հարէմ„ին աչք տնկել...:

Զարախինդ ժպիտ մը իր շուրթերը կը պրկէ, յետոյ կը յարէ. "Հապա եթէ ըսեմ որ ան էր զիս գլխէ Հանողը...: Հըմ, Տիվանը Հարպը Էօրֆիւն թող անանկ կարծէ թէ երեսուն օր զիս Հոս պահելով՝ վերջացուցած կ'ըլլայ մեր Հովուերգութիւնը„:

— Բախտաւոր տղայ, վըայ կը բերեմ կրկին. իմ ազգէս երիտասարդ մը կայ հոս, որ ճամբան թըքուհիի մը խնդրանքին վըայ՝ հանրակառքին կայանը ցոյց տուած ըլլալուն ի պատիժ՝ 365 օր պիտի պառկի...:

Ցօնքերը վեր կ'առնէ ապշահար. այնուհետեւ "ատալէթ„էն ու "հագգանիէթ„էն կը ճառէ կտրէ-կտցուկ նօթերով, եւ երկիրը կործանումի մղող Ւթթիհատի պետերուն հասցէին կը կարդայ շան-քարոզ մը — այդ միջավայրին մէջ՝ խօսողէն աւելի լսողին պատուհաս:

— "Աղուո՛ր էր գոնէ ձեզի բռնուող այդ կինը„ կը կցեմ, նոր ուղղութիւն տալու համար մեր աստուածին: Ցնցում մը կ'ունենայ, իբրեւ թէ հեշտագրգիռ տենդ մը յանկարծ աղնտէր զինք. եւ վայելքի արբշռութեան վերյիշումէն ոգեւոր.

— Աղուորն ալ խօսք է, կը բացագանչէ: Երկու տարի փարիզ եմ կեցեր, տարի մըն ալ հոս. "մօն շէռ„, ես աստր նմանը չեմ տեսեր. խարտեաշին ամէնէն շնորհալի նմոյշը, արշալո՛յս, հուրի, կրա՛կ պարզապէս:

Ու խանդավառ՝ կը շարունակէ պատմել առաջին հանդիպումին, Ֆանառաքի, ուրբաթ իրիկուն մը, այն ժպիտը՝ որ կայծ մըն էր ձգեր կուրծքին տակ, այն "մահմուր պագըշ„ը՝ որ խենթեցուցեր էր զինք, այն վատառողջ հետաքրքրութիւնը մանաւանդ՝ որ իսկոյն ծներ էր իր մէջ, կառքով մինչեւ Գըլըլ-Թօփրագ՝ անոր "քէօշկ„ը հետեւելու համար, եղեմ հրաւիրուող մեղաւորի մը երանութեամբ: Ա՛ղա՛նց ժամեր տարփանաց... ինչո՛ւ են ըսեր թէ "սիրահարը կոյր կը կարծէ ինքզինք, իր բոլորտիքն ալ՝ պատ„: Գաղտորսին լրտեսող աչքե՛ր կը պակսին: Ու կը հանուի պատերազմական Ատեան: Ինքնաբերաբար հոն եկած է նաեւ իր անձնուրաց Տիւլսինէն, որ "փէչէ„ն վեր առած՝ կը խոստովանի անայլայլ. "Սիրել-սիրուի՛լ.. երբ երկու էակներ մէ՛կ տարիք ունին ու մէ՛կ սիրտ. Աստուա՛ծ իսկ պիտի ներէր տատրակներու այդ մեղքին...„:

— Վի՛րըը... ոռնացեր էր նախագահը, թթուած դէմքը պաշտօնակիցներուն դարձնելով:

*

Ա յս տաքարիւն ու շէնշող երիտասարդը, քիչ առնէն, սիրականը եղաւ իր ազգակիցներէն ամէնէն շնորհքովներուն — եթէ կարելի է այսպէս որակել Օրէնքին դէմ անսաստող փաթեթոցաւորներ ու սրիկայութեան մէջ լողացող խել մը պէյզատէներ՝ որոնց անկողիններուն ու սեղանին ճոխութիւնը ճշմարիտ նախատինք մըն էր չունիկ-չունեւորիկ բանտարկեալներու աչքին։

Սապրի կը շաղակրատէր հետերնին, կը խեղըպնար, կը միամտէր, փարիզեան կեանքի անառակութիւններէն դրուագներ կը պատմէր, յետոյ ոտքի կ'ելլէր, եւ խօվուշին լուսամուտին աչքերը սեւեռած, ծիծաղերես ու չիոյթ, խաղ կը կանչէր — յաճախ Օրէռայի կտորներ — "պաւիլիոն„ի իր առնագեղ ձայնով՝ որով կը թնդար ամբողջ առքը սրահին։ Իսկապէս հրաշալի էր այդ ձայնը, թաւշային, ամուր, հնչեղ, հրամայուած բարձրութիւնները սաւառնող ու մկկէնիմկ խոնարհող՝ առուակներու գիլգիլին նման։ Ֆրանսերէնի ու եւրոպական երաժշտութեան անընդել ականջներու համար՝ այդ լոլորը նուագ քաղցրահունչ էր անշուշտ. ուստի ընկերներ անոր սորվեցուցին "շարգի„ներ ու "կազէլ„ներ՝ զորս ան կը մռլտար առեն առեն քիթին տակէն, մինչ հաճոյամոլ ունկնդիրք՝ անոր բերնէն կախուած՝ նուաղկոտ մրմունջներ կ'արձակէին։

Օր մըն ալ իմացանք որ Սապրի Էս-Սէլան պիտի կարդար առտուանց դէմ։ Իսլամութենէ "պի'հապէր„ այս շրիւկ Միւսիւլմանը դատապարտեալ Սօֆթայէ մը ուսեր էր նախ Իսլամին "շարթ„երը. սօմ՛ (ծոմ), սալաթ (աղօթք), հաճճ (ուխտագնացութիւն), զէքեաթ (ողորմութիւն) եւ քէլիմէի շէհատէթ (դուրանի ընթերցում). եւ այ ձեռքին մատները ցցած՝ առենը մէյ մը կը համրէր զայնս քմծիծաղ։ Այնուհետեւ մարզուեր էր նոյն անձէն, ուշ ի կուրծս սորվելու համար "Էս-Սէլա„ին բառերն ու եղանակը։ Կը մնար միայն հնազանդիլ պատուէրին, այսինքն ինք իր կողմէ չհնարել նուիրական "ուսուլ„ին դէմ մեղանչող "մագամ„ներ։

Մութնիլուսուն արթընցանք, եւ պահնորդին մանաւոր թոյլտուութեամբ՝ գացինք կկզել մեր խօվուշին դարատափը, մօտէն լսելու համար մեր "նորընծայ„ Մուէզզինը։

Հաւասօսի հետաւոր արձագանգներ կու գային խզել գամբանային լռութիւնը գիշերուան։ Արեւելքէն, մութ-կապոյտ հո-

բիզոնին վրայ, կը գծուէր շարանը Այա-Սոֆիայի եւ Սուլթան-Ահմէտի մզկիթներուն. անոնց վերեւ՝ նոճեսլաց արձանացումը Մինարէներուն, միջոցին մէջ դիապատիկ՝ անհեթեթ ուրուականներու հանգունակ: Վարը, պարտիզակին խոլքէն, բանտին լապտերը սեւ աւազանին վրայ կը նետէր իր արիւնոտ ցոլքը, մինչ վերը՝ հանդիպակաց պարիսպին գագաթին, կը նշմարուէր արքեպի կերպարանքը մեր հերթապահ զօրքին, ուսն ի վեր ցցուած սուինով: Ամէն ինչ սոսկում, անդոհ ու մեռելութիւն էր մեր շուրջ. օդին մէջ բան մը կար՝ որ վատօդի ու շաղխղի հոտերուն խառնուրդն էր կարծես, եւ մեր ամբարիշտ շէնքին վրայ կը շոշէր Մեղքին գորշ մշուշը՝ գիշերէն աւելի շիրմային:

Ցանկարծ ձայն մը բարձրացաւ եւ օրհնաձիր հառաչի մը հանգոյն ծաւալեցաւ տխրամած մթնոլորտին մէջ...:

Բանտին Մինարէին "շէրէֆէ„էն՝ Սապրին էր երգողը, լիաթոք, սրտագին, համարձակ: Աղօթքէ գերազանց բան մը, ջերմեռանդութեան պոռթկում մըն էր այդ, որ կը հեւար, կ'ուժոմնար ու թռիչ կ'առնէր դէպ անսահմանութիւն:

Դարատափին ծայրը, քարէ բազկաթին ի յեց, յակճիռս կ'ունկնդրէի զինք, ու կը դիտէի խաւարին ու կապոյտին մէջ խորասոյզ իր արձանագեղ կեցուածքը, գիսախուխ մազերը ճակտին, ձախ ափը՝ ծնօտին, գլուխը՝ ետեւ, երազկոտ, հիանանդ, դէպ աստղերն ու անպարագիծ անհունութիւնը նայող քուրմի մը յափշտակութեամբ:

Հրաշունչ բառեր — իրենց վանկերուն վրայ ճապկըտելով, դողդոջելով, եւ արուսիկ այներու, էսրէներու եւ իւսթիւններու վէտվէտումով լեշտօրօր — կը յորդէին իր հագագէն դուրս, իբրեւ զարթօնք "Ալլահ'ու էքպէր„ին: Տարփավառ հոգիի մը ամբողջ խայտանքն ու տուայտանքը կը դնէր ան՝ իր աստուածաղերս կողկողանքին մէջ:

— "Ի՛նչ ծեքծեքուն, անշնորհ Իս-Սէլա, թէօպէլէր օլսուն, եարապպի...„ ձայնեց յանկարծ խստակրօն Մօլլա մը քովէս, իր ճերմակ ցայգապզեստին մէջ՝ հոգեգէշ մը կարծես:

— "Օրէռա՞ է կանչածը. վա՛յ առէք սա անհաւատը...„ կրկնեց ուրիշ մը անդիէն:

Եւ ահա բաներ մը սուլեցին կզակներու մէջէն.

հասնողը՝ տրտունջ, սաստ ու լուտանք կը ժայթքէր. կ'ուզէին ժամ առաջ նշաւակել այդ Մուէզզինը՝ որ չէր ամչնար ալաձգուանկա երգել Մինարէին "մուազզէզ„ ամպիոնէն։ Իսկ Սապրի, հեռուի քրիստոնեաներուն անգիտակ, կը շարունակէր գեղգեղել այդ "Լոյսզուարթ„ն Իսլամին, երկնապզեցիկ աւիւնով մը վերացած։ Իր պերճ, հրաշափառ ու սանձաբեկ աղաղակին խորը չես գիտեր ինչ մը կար՝ վէս, անրջային ու թրթռուն, որ կը պարտադրէր ծնրադրել տալ մեզ՝ քրիստոնեայ ուղեկիցներուս համօրէն, բանտին քարերուն ու հողերուն վրայ։

Աւօտը կը դողդղար, վարանոտ, դէմի շէնքերուն կռնակէն։ Մէտրէսէներու եւ Մէսճիտներու տաննաց կոհակը մուղտ երիվ մը կը նետէր հորիզոնին վրայ։ Աստղերը, գիշերն ի բուն իրենց ամեթովս ականողիքը քթթելէ խոնջ, կը ծուարէին տակաւ իրենց լուրթ պատանքին մէջ, մինչ Մահմետական դպիրին հուսկ Ալլահը՝ լալագին կշռոյթով մը նուաղուն՝ ալիք ալիք կը ծածանէր Մեղաւոր քաղքին, Սթանպօլի վրայ, խունկի մը պէս, հրեշտակային օրհնութեան մը պէս։

Թ. ՊՕՊԻՒՆ

Կ Ե Ա Ն Ք Ը

Խոկալ...
— Լաւագոյնն է խոկալ։
Քալել...
— Կրնաս ոտներդ ծալել։
Բարեկամի սէր...
— Ուտ խօսք մի ըսեր։
Տարփանքի փափաք...
— Քզգւիմ տափակ։
Քերուըտիլ փառք...
— Կեր. խըմէ, պառկէ։

*

Ահա միտք քանի,
Բառով մի քանի.
— Ծընիս չըծընիս՝
"Բարի լոյս„ մ'ունիս.
Երբ ճիւնդ տնկիս,
Խնդճ, մարդ, "Տէր ընդ քեզ„։

Թարգմ. Թ. Ո.

ԱՄԻՏԻ ՈՒԼԱՆ

Ե. ՊԱՆՈՒ

ԳԵՂԱՐՎԵՍՏ

ԸՆԴ

Թատերական աշխարհ
Երաժշտութիւն
Նկարչութիւն
Ճարտարապետութիւն
եւ
Ժողովրդական բանահիւսութիւն

Աւետիք Պէնլեան

Ինչպէս բացատրել այն երեւոյթը որ ի յայտ կու գայ յանձին այս արուեստագէտին, որուն բեմական անժխտելի ձիրքերուն համբաւը կը տարածուի կը լայննայ իր համազգիներու շրջանակէն ալ դուրս՝ օտար եւ միջազգային ոլորտներու մէջ: Այս անուս եւ անպատրաստ միտքը ի՞նչպէս կրցաւ յաղթահարել գեղարուեստի բարձր պարտաւորութիւն հասնելու դժուարութիւնները: Քսաներորդը տարեկանին, լոկ գործնական կեանքի կոպիտ ըմբռնումն ունենալով հանդերձ, ի՞նչպէս հասաւ հեղինակաւոր արուեստագէտի աստիճանին:

Ըստ վկայութեան ժամանակակից լաւատեղեակ անձանց որոնց դիմեցի անոր կենսագրութեան վրայ նօթեր առնելու, Աւետիք պէնլեան, ծնած 1834ին, երբ 28 տարեկան՝ Արեւելեան թատրոն մտաւ, իր մայրենի լեզուին այբուբենն իսկ կ'անգիտանար եւ հայերէնի արտասանութեան մէջ անգամ օտարոտի շեշտ մը կը դնէր. մասնաւոր արհեստ մը չուներ թատրոն մտնելէ առաջ, այլ իր եղբօրը նպաստէթի հետ կազինօճութիւն կ'ընէր[1]. "Ձայնագրութեան եւ բազմաձայն երգեցողութեան տարրական օրէնք-

---

1 Ըստ վկայութեան Ռոմանոս Պետիքճեանի որ Արեւելեան թատրոնի յաջորդն էր, նաեւ հեղինակ քանի մը ողբերգութեանց:

ներուն ծանօթութիւնը չունեցող այս անձը կրցեր է այս ճիւղին մէջ այնքան հեղինակութիւն դնել ու յաջողիլ՝ մինչեւ իսկ "պարերու եւ երգերու տնօրէն" ըլլալ Ցակոբ Վարդովեանի Օսմանիէ թատրոնին (որուն գեղատիպ յայտագիրը հիմա աչքիս առջեւ ունիմ իբր վաստաթուղթ), մինչեւ իսկ մեներգի, խմբերգի, վոտվիլլի եղանակներ յօրիներ է, իբր երաժշտութեան հմուտ անձերու գնահատութեան արժանանալով: Ան եղեր է նաեւ բեմադարձար, յաջողակ դերասան (Ա. Հակառակորդ, եւ ազնուական հայր), թատերապետ, բեմի վարիչ, կազմակերպիչ եւ դերուսոյց, ինչպէս եւ առաջնակարգ գուսաններուն՝ գեղարուեստի այս ճիւղին այնքան նպատակայարմար ըլլալով իր թէնոռի յորդ եւ ուժեղ ձայնը:

Բայց ես անձամբ բախտն ունեցած եմ ճանչնալու եւ տեսնելու վինքը կէտիկ-փաշայի բեմին վրայ, 70էն ետքի շրջաններուն, երբ Օսմանիյէ թատրոնն իր շքեղագոյն օրերը կը բոլորէր եւ հայ դերասանք Ասթի Խաալացին ունէին իբր դերուսոյց, Թ. Փասուլեաճեանն՝ իբր թատերաբեմի վերատեսուչ, Ե. Չաւիրաստճեանն՝ իբր պարի ուսուցիչ, եւ Ալէքսանտրօ Մէոլօն՝ իբր նկարիչ եւ այլն: Տաճկահայ բեմի այդ փառաւոր շրջանին է որ կը ծաղկին կը վարգանան գեղարուեստական տաղանդները՝ բնատուր ձիրքով օժտեալ հոյլ մը արուեստագէտներու, Գարագաշ քոյրեր, Պայծառ Փասուլեաճեան, Աղաւնի Վալիտէեան, Թերեզա Ղուհաճեան (որ դեռ կ'ապրի), Աննիկ Ղուհաճեան (որ ապա եղաւ Ադամեանի մրցակից Տ. Թօսպաթեանի կինը), Թ. Փասուլեաճեան, Գարեգին Ռշտունի, Թագուր Նալեան, Խաչիկ Փափազեան, Տ. Թօսպաթեան, Սերոբէ Պէնլեան, որոնք հայ տաղանդին դրօշակիրները եղան եւ պատիւ բերին մեր բազմաչարչար ցեղին: Այդ շրջանէն ետքն է որ (ինչպէս կը տեսնենք ուրիշ փաստաթուղթի մը մէջ), Մ. Մնակեան կնասարիա ատեն մը իբր ուսուցիչ պաշտօնավարելէ ետքը պոլիս կու գայ՝ միանալու Համար Վարդովեան խումբին, կազմելով այսպէս ուժեղ տարրերով հարուստ համաստեղութիւն մը:

Թէ ազգային եւ թէ օտար թատերախաղերու մէջ, դիւցազնական եւ ողբերգական դերեր պէնլեանի սեփական ու սիրական ճիւղը կը կազմէին, ինչպէս Ռոպերթի, Արտաշէս Աշխարհակալի, Պետրոս Արպուէզի, Ռոտէնի, Էտմոն Տանթէսի նման պատաս-

խանատու դերերը: Անձնական յիշատակով մը կ'արժէ այս պա-
րագան հաստատել, դարձեալ կէտիկ-փաշայի այն թատրոնէն՝
զոր Աբրահամ փաշա կարաբէհեա կառուցանել տուած էր իբր
կրկէս Սուլիէ անուն ֆրնս. լարախաղաց-ձիամարզիկին խումբին
համար եւ զոր Սուլթան Համիտ մէկ գիշերուան մէջ փլցնել տուաւ,
նկատելով զայն Օսմ. առաջին յեղափոխական խումբին կեդրո-
նական հնոցը: Այդ շրջանին էր որ բեմ հանուեցաւ Ա. Տիւմայի
"Մոնթէ Քրիսթօ"ն[1] թէ Իւսկիւտար
(Ազիզիէ թատրոն) եւ թէ կէտիկ-
փաշա, ուր՝ այս տողերը գրողն առիթն
ունեցաւ տեսնելու զՊէնլեան իր
աննման դերակատարութեանը մէջ՝
իբրեւ Էտմոն Տանթէս, իբրեւ
Թոմսըն եւ Ֆրէնչընի գործակա-
տարը, իբրեւ Աբբա Պիւզոնի, իբրեւ
Սէնպաթ նաւաստի, իբրեւ Մոնթէ
Քրիսթօ, եւ այլն, որոնց մէջ ի յայտ
կու գար ողբերգակի իր եզական
կարողութիւնը՝ շնորհիւ իր ֆիզի-
գական այն ձիրքերուն որոնցմով
օժտուած էր: — Բարձր եւ ճկուն
հասակ, ազդեցիկ նայուածք, գոռ
շեշտ եւ հուժկու երեւոյթ: Այս
յատկութեանց կը միացնէր Թէնորի
ձայն մը որ մինչեւ ունկնդիրներուն
սրտին խորը կը թափանցէր եւ կը

Ս. Պէնլեան
(Ոսպիտի Առազաստան)

ցնցէր, կը յուզէր հոգիները: Գործած տպաւորութիւնն այնքան
զօրեղ էր որ, տարիներ վերջ կարծես կ'զգանք դեռ սրտաուչ
շեշտն իր ձայնին որ կը լսէր իր լայն կուրծքէն եւ հագագէն:
Իր պարթեւ հասակը, շնորհալի եւ ճապուկ ձեւ ու շարժը,
թափանցող աչուըններն ու թրթռուն ձայնը՝ մերթ գոռացող,
մերթ ողբուն պարոյրներով, խոր ազդեցութեամբ կը համա-
կէին եւ տաք մթնոլորտ մը կ'ստեղծէին բեմին վրայ՝ որուն կը

---

[1] Հինգ արար թատերախաղի վերածուած վէպ՝ զոր հայացուցած է Տքթ.
Սիմոն Ռափայէլեան:

տիրապետէր, իր դերերուն տալով կեանք ու մարմին։ — Հայկ Դիւցազնի բէլն էր ան, Զուիցերիոյ կիսամ Թէլը, Նեսար Պորճիաի Մէքիլէթեան, Ալպեանց Հովուուհին Մորիսը, Ամերիկայի Ծովահէնքի Րիպէրեան, Բամէլաի կոմս Տարսին, Պօղ եւ Վիրգինէի Ալֆոնսեան. ահա մէկ քանին այն դերերէն որոնց մէջ նշանաւոր հանդիսացաւ պէնլեան այդ փայլուն օրերուն։

Ոչ նուազ ձիրք եւ յաջողութիւն ձեռք բերաւ Օբէրլէթի ճիւղին մէջ եւ կերպով մը շարժառիթը եղաւ Տ. Զուհաճեանի ձեռնարկներուն ստեղծումին ու բեմադրութեան։ Ի փոխարէն, պէնլեան ալ իր համբաւն ու արժէքը կրցաւ գնահատել տալ՝ հայ երգահանին շնորհիւ, յաջողակ բեմադրիչն ու թարգմանն ըլլալով Զուհաճեանի երկերուն, այդ անմահ օբէրէթներուն որոնք Ցունաստան, Եգիպտոս եւ ուրիշ երկիրներ՝ ստեղծագործ հայ հանճարն ու մերոնց բեմական մեծարժէք կարողութիւնները փայլեցնելու գեղեցիկ պատեհութիւնը ծնուցին։ Մանաւանդ Հէպլէպիճին այնքան գնահատուեցաւ, որ Աթէնքի ինչպէս եւ Գահիրէի մէջ հայ արուեստագէտք օտարներուն նախանձին առարկայ եղան։ Բոլոր թերթերը իրենց սիւնակները լայն բացին, թատերական քննադատներ ալ դրուատականները հիւսեցին անոնց համար։ "Հելլէն կառավարութիւնը, կը պատմէր ինձ դերասան Տ. Մատթէոսեան, բացառիկ պատիւներ եւ թոյլտուութիւններ շնորհեց մեզի, երբ Ցունաստան էինք, մինչեւ իսկ արտօնուած էինք ամբողջ երկրին մէջ ազատօրէն երթեւեկելու շոգեկառքով, առանց տոմսակի եւ ըստ հաճոյս կատարելով մեր ճամբորդութիւնը"։

Առանց աւելի երկար կանգ առնելու բեմական առանձնայատկութեանց եւ թուարկումներու, արագ ակնարկ մը նետենք այս արտակարգ օրէն ինքնածին արուեստագէտին կեանքի գլխաւոր հանգրուաններուն վրայ։ Ս. պէնլեան նախ իբր ամաթէօր կը մասնակցի (1857—1858) Հապէշ Մաղաքեան-Ադէմեան[1]

---

1 Մեր Թատերական Պատմութեան մէջ ունինք երկու Յովհաննէս Ադէմեաններ. Հոս յիշուածն է անդրանիկը որ մեռած է 1871 ին, 43 տարեկան, եւ որուն ընդարձակ կենսագրութիւնը տուած ենք "Բրեւեքեան Մամուլ"ի բացառիկ թիւով (1908, Ա. պրակ)։ Իսկ կրտսեր Յովհ. Ադէմեանն է (1838–1895) խմբագիր եւ երաժշտական քրոնիկագիր, որ իբր թէնոր մեծ հռչակ ունեցած է Տ. Զուհաճեանի կազմած օբէրէթի խումբերուն մէջ, եւ ամուսինն է Տիկ. Շաղիկի (Ծն. Սըվաճեան)՝ բոլիմա տոննա նոյն խմբին։

խումբին որուն մէջ էր նաեւ Տքթ. Գարեգին Զարիրաստճեան[1], եղբայր ծանօթ կատակերգակ Երանոս-Մխքայէլի, եւ Ֆրանսերէնի ուսուցիչ Ներսիսեան վարժարանի:

Իբր հակառակորդի դերեր կատարող, պէնլեան Արեւել. թատրոն կը մտնէ 1861ին: Յաջորդ տարին քանի մը ընկերներով կ'անցնի Իզմիր. 1864—1866ին կը գտնենք զինք Արեւելեան եւ Նաւսմի թատրոններուն մէջ: 1867ին կը միանայ Վարդովեանի խումբին, որուն մէջ իր ձեռք բերած դիրքն ու դերերը վերեւ յիշեցինք անցողակի: Գասուլեաճեանի հետ 1875ին կը գործէ Պրուսա, մասնակցութեամբ հատընտիր դերասաններու (Խաչիկ Փափազեան, Տիգրան Թօսպաղեան, Դաւիթ Թրեանց, Պրուսացի Գրիգոր Սանտալճեան, Միշէլ Պէրպէրեան, Սերոբէ Տէօյիւճեան, Յակոբ պէնլեան, Բիւզանդ Սիրունեան, դերասանուհիներ՝ Օր. Աստղիկ, Օր. Սիրանոյշ, Տիկ. Պայծառ Գասուլեաճեան, Օր. Թագուհի Հերանուշ) որոնց խմբանկարը տեսէք "Ամէնուն Տարեցոյց"ի մէջ, 1913, էջ 258:

Ռուս եւ Թուրք պատերազմի տարին (1877—1878) պէնլեան կազմեց օբէրա-գոմիզ, վոտվիլի եւ օբէրէթի խումբ մը եւ անցաւ Ա. Պոլիս ուր էր ռուս բանակը: Իր խաղացանկն էր Էսպէրիճի, Արիճ, Քէօսէ-Քէհեա, Զէյտլէք, Մատամ Անկոյի աղջիկը, Ժիրոֆլէ-Ժիրոֆլա, Պէլ Էլէն, Լէ Պոլկան, Բամէլա, Գարնաւալ Կէլինի, Օրֆէ օ զ'Անֆէր, Զաղացպանին աղջիկը, Զինկի զրզը, Փէնէրլի տիւյիւն, Փէմպէ զրզ եւ այլն: Խումբէն մաս մը պէնլեանի տնօրէնութեամբ կ'անցնի Ատանա եւ Մերսին, ուրկէ յաջողութեամբ կը գառնան 1879ին: 1880ին նոր ուժերով եւ կազմածքով կը մեկնին Սէլանիկ եւ Գավալա, 1882ին Տարտանէլ, յետոյ Էմնոս, Միտիլլի, Սամոս, եւ Իզմիր: 1883ին Քիոս, Պրուսա, Աթէնք, Գալէր, Բաթում, Զանթա, Պիրղու: Այս թուռնէին առթիւ է որ պէնլեան եւ իր խումբը նրբաճաշակ հելլեններու գնահատման կ'արժանանան եւ 1883ի Էֆիմէրիս, Նէա Էֆիմէրիս եւ Բոյիա Թերթերուն մէջ բծախնդիր եւ հեղինակաւոր երաժշտագէտներու

---

1 Որդին է Ղեգ. Հիւանդանոցի Որբանոցի ուսուցիչ Միաչէն Գէորգ Պատուելիի, եւ մեռած է 1862ին եւ թաղուած Շիշլի Հեղինակ ծանօթ Դուք մէջէն՝ ես քովէն պարերգին եւ ուրիշ քերթուածներու:

կողմէ դրուատալից յօդուածները կը գրուին իրենց վրայ։ Յուն. թերթ մը կը գրէր. "Պէտք է մեր դերասանները երթան Օսմ. գուսանախումբը տեսնեն եւ արուեստ սորվին"։ Ընդհանրապէս հպարտ ժողովուրդի մը մամուլին մէջ երեւցող այս կարծիքը կը բաւէ՝ ցոյց տալու համար թէ Ս. պէնլեանի խումբն ինչպիսի ընդունելութեան եւ համարման արժանացած է երաժշտութեան մէջ քաջավարժ հելլեն ժողովուրդին կողմէ։ Հէպլէպիճիի "բոբուռի"ն մինչեւ վերջընթեր պատերազմի օրերուն ամէն գիշեր արքայական պալատի նուագախումբին կողմէ կը նուագուէր։

Պոլիս դառնալով՝ նոր խումբով մը պէնլեան առաջին թուռնէ մը կ'ընէ դէպի Եգիպտոս ուր կը գործէ Էզբէքիի թատրոնը (1885)։ Ա. խումբը կը կազմէին՝ Տիկ. Սիրանոյշ (Ա. ծայն), Տիկ. Գոհարիկ (Բ. ծայն), Օր. Վ. Գարագաշեան (Ա. տուպրէթ), Օր. Նոյեմզար (Բ. տուպրէթ), Օր. Ե. Գարագաշեան (Ա. տիւկազոն[1]), Օր. Զապէլ (Բ. տիւկազոն), Օր. Էօժէնի (Բ. տուպրէթ), Երուանդ պէնլեան (Ա. թէնոր), Մարտիրոս Մնակեան (Ա. պարիթոն), Սերոբէ պէնլեան (Ա. պասօ), Օննիկ Կիւրեղեան (Բ. պարիթոն), Միշէլ պէնլեան (Բ. պասօ), Դաւիթ Թրեանց (Ա. կատակահօս), Տիգրան Մատթէոսեան (Բ. կատակահօս), Միշէլ պէրպէրեան (ծեր սիրահար), Ալիքսան Եալտըզճեան (երիտասարդ սիրահար)։ Ասոնցմէ զատ կային 12 քորիստ, 12 քոր եւ 18 երաժիշտներ։

Ս. պէնլեանը 1886ին նորէն Պոլիս կը գտնենք՝ պատրաստելու համար Բ. թուռնէ մը դէպի Բուրգերու երկիրը։ Արդարեւ այս անգամ Եղիսալար Մելիքեանի վարչութեամբ է որ պէնլեան խումբը կ'անցնի գահիրէ, ինչպէս ցոյց կու տայ տպեալ յայտագիր մը՝ Փրնս եւ արաբ լեզուներով։ Վարչական պաշտօնեաներն էին՝ Ե. Մելիքեան, Ս. պէնլեան, Մ. Մնակեան, Ալ. Ալպորէթիօ, Ալֆ. Գալէա (ամուսին Գոհարիկ Շէրինեանի), Անթ. Էլմասեան, Արտաշէս Դիւցաղնեան (ոէժիսէօր), Միհրան պէնլեան եւ Գրիգոր Գարագաշեան։ Իսկ արուեստագիտուհիներն էին՝ Տիկ. Սիրանոյշ, Տիկ. Գոհարիկ Գալէա, Օր. Վ. Գարագաշեան, Օր. Եր. Գարագաշեան, Արաքսի, Աստղիկ, Մառի, Ազնիւ։ Այրե-

---

1 Dugazon — թեթեւ երգչուհի, պարզ ձայն, զուարթ խաղարկութեամբ։

րէն՝ Սերոբէ պէնլեան (Ա. մեծ կատակախօս), Օննիկ Պուրճ-
ղեան եւ Մարտիրոս Մնակեան (պատիժն), Մ. Գույումճեան
(Ա. թէնոր), Գաւիթ Թրեանց (Ա. ծեր կատակախօս), Մի-
շէլ Պէրպէրեան (երիտասարդ կատակախօս), Երուանդ Պէն-
լեան (Բ. թէնոր), Յակոբ Պէնլեան (պաս քրոճոնտ), Ալիքսան
Եալտըզճեան (երիտասարդ սիրահար): Խումբին կը մասնակ-
ցէին 12 քոր եւ քորիստ, 18 երաժիշտներով:

Ա յս Բ. թատրէն կ'սկսի շատ փայլուն կերպով: Բարձր.
խոխվլին մասնաւոր արտօնութեամբ, Էօզպէքիի թատրոնին տեղ,
Խոխվլիալ թատրոնը կը տրամադրուի Օսմ. Օբէրէթի խումբին,
եւ Եգիպտացի թէ Եւրոպացի թատերասէրներ ջերմագին ընդու-
նելութիւն մը ցոյց կու տան անոր: Խոխվլին մայրն անգամ մը
150 եգիպտ. ոսկի նուէր կը ղրկէ, զոր պէնլեան խումբին ան-
դամներուն մէջ կը բաժնէ, բայց ապա կը խորհի թէ այդ ըրածը
սխալ էր եւ լաւագոյն պիտի ըլլար եթէ զայն իր... գրպանը
դնէր: Ասիկա առաջին պատճառ մը կ'ըլլար՝ ցրտութիւն գոյացնելու
արուեստի ընկերներուն մէջ: Իսկ երկրորդ եւ աւելի մեծ կաճ մը՝
պէնլեանի կողմէ գործուած՝ յառաջ կը բերէ խումբին վարկաբե-
կումը: — Գիշեր մը Հէալէպիճիի խաղն՝ երբ Խոխվլի ալ բազմած
էր իր լուժ էմբէոիալը, պէնլեան բեմին վրայ, ըստ պահանջման
խաղին, խաղակից դերասաններուն նուէր տուած միջոցին, աչքը
Խոխվլին վրայ յառած՝ կ'ըսէ. "Հսանը ալօյլէ վէրիրլէր...": Միջադէպ որ խումբին համար աղէտալի կ'ըլլայ: Ան օրէն սկսեալ,
Խոխվական թատրոնին դռները կը փակուին պէնլեանի առջեւ՝ որ կը
կորնցնէ նախկին համակրանքը, խումբն ալ ձախողութեան ու քայ-
քայման կը մատնուի: Անուհետեւ կը մարի իր աստղը. բոլոր ճի-
գերը, վերականգնումի բոլոր փորձերն իզուր եւ այլուր՝ մնացին
ապարդիւն: "Զարխը դարձած էր" դէպի անկում, ինչպէս կ'ըսուի
ժողովրդ. բացատրութեամբ: Իր անխորհուրդ եւ ամբարտաւան վար-
մունքը դէպի խորհրատ առաջնորդեց այս մարդը՝ որ ոչնչութենէ
հասած էր առաջնակարգ արուեստագէտի դիրքին ու պատիւին:

Իր վերջին տարիներն աստանդական թափառումներ եղան:
Զուրկ նիւթական գործունէութեան որոշ կեդրոն, զուրկ տեւա-
կան խումբ՝ ան քաղքէ քաղաք դեգերեցաւ, հետզհետէ նորանոր
դերասաններու հետ գործեց, անփորձ աշակերտներ մարզելու եւ

իր ապրուստը ճարելու առօրեայ հարկին տակ եւ դէպի ծերոյթ գլորուող իր կեանքը քաշկռտելով տեղէ տեղ: — Իր ձեռնասուններէն յիշատակելի են Օննիկ Պիւրեղեան, Մինրան Գույումճեան եւ Երուանդ Պէնլեան (իր եղբօրը՝ Նազարէթի որդին): Բայց աստղ աջակցութիւնը՝ հաստատուն կայք մը, ապահով ապրուստ մը չէին կրնար հայթայթել իրեն: Հոգեպէս վհատ, նիւթապէս կարօտ եւ ֆիզիքապէս ընկճուած,

Ս. Պէնլեանի վերջին տարիները

պէնլեան վերջին Հանգրուան ուննեցաւ Աղէքսանդրիան՝ ուր մեռաւ 1900ին, անծանօթ ու լքուած: Կը պատմուի թէ իր դիակը օրերով մնաց փակ սենեակին մէջ, ուրկէ, դրացիներու բողոքին վրայ, հանուեցաւ եւ տեղւոյն գերեզմանատունը ամփոփուեցաւ:

*

Սերոբէ պէնլեանէն վերջ, մինչեւ 1910, գուսաներգական սեռը մեր մէջ շարունակող չեղաւ: Այդ թուականին է որ կ'սկսի նոր շրջան մը՝ Զուհաճեանի օբէրէթներու ներկայացման, որուն գլխաւոր գործիչը եղաւ Արշակ Պէնլեան (տարբեր ծագումով): Այս վերջինն ալ մեռաւ հերու Ապրիլ 10ին: — Բայց եթէ արուեստագէտը կը մեռնի, արուեստը չի՛ մեռնիր. Զուհաճեանի օբէրէթները կը մնան անմահ, եւ օտարներ զանոնք կը շարունակեն ու պիտի շարունակեն փառաւորել անոնցմով հայ տաղանդին ստեղծագործութիւնները, ինչպէս առիթ ունեցանք տեսնելու: Բաբաեուանի յունական խումբն ու Ֆրիձի Արգօ գերմանական խումբը՝ որոնք իրենց խաղացանկին մէջ պատուոյ տեղ մը վերապահած էին անոնց, իրենց լեզուով կը պանծացնէին մեծ երգահանին արուեստը:

Կ. Պոլիս, 13 Մայիս 1924.

Ս. ԴԱՒԹԵԱՆ

Մնակեանի Պատմանդէսը

Հերու Յուլիս 17ի գիշերը Ֆէլէկեան-Շահինեան թատերախումբը սգահանդէս մը սարքեց Սկիւտար՝ Պէյլէրի թատրոնը, բազմաւաստակ դերասանապետ-դերուհոյց եւ բազմաթիւ թատերախաղերու թարգմանիչ Մարտիրոս Մնակեանի եւ անոր բեմի հանգուցեալ ընկերներուն յիշատակին: Վարագոյրը բացուեցաւ Շոբէնի մահերգով: Բեմը կը ներկայացնէր Մնակեանի շէրիմը — ծաղկալից յարդարուած դերասան Հայկ-Արամի կողմէ — զոր կը շրջապատէին երկտեւ դերասանները: Տիկ. Գամէլեան Շահինեան վարպետին ձօնեալ ոտանաւոր մը ոգեւէ վերջ՝ ծաղկեպսակ մը դրաւ վրան. իսկ Տիկ. Ֆէլէկեան ուղերձ մը կարդաց, դրուատելով անոր արժանիքը, նաեւ այն սէրն ու անձնուիրութիւնը՝ զոր մեծանուն բեմական գործիչը ցմահ ցոյց տուած էր թատրոնին հանդէպ: Ի վերջոյ, խմբին վարիչ-տնօրէն Շահինեան բանախօսեց, ի վեր հանելով ողբացեալ արուեստագէտին կատարած աշխատութիւնները բեմին զարգացման համար, եւ յարգանք ընծայեց նաեւ անոր ընկերներուն եւ ընկերուհիներուն՝ որոնք ոչ եւս էին: Վարագոյրն իջաւ, մինչ կը կրկնուէր Շոբէնի մահերգը:

Դերասանապետ Մ. Մնակեան
(1919 Մարտ)

Ա՛յսեան Բեմն ի Փարիզ

Խաղաղութեան ձիթենիներուն տակ իսկ նրբազգած ու հիւծախտի ողբերգականօրէն ենթակայ Հայ բեմը երկրաշարժի ցնցումներ կրնց վերջին աղէտին հետեւանքով։ Բեկորացան մարմար սիւները, քանդակները ու խոյակները Մելպոմէնի մեհեանին։ Եւ քուրմերն ու քրմուհիները գեղեցկութեան տաճարին՝ անջատ թատրոնականութեամբ գացին վառել նոր ատրուշաններ, "սիրող"ներու վեհ. տեսան մասնակցութեամբ։ Եւ ահա դիւցազներգակ վահրամ Փափազեան ու յոբելեար Մանուէլեանը՝ ծիրանի ընկերներով Հայաստանեայց Աշխարհին ժէ դ, Զարիֆեան ամրոց ու Աբէլեան-Անդրանիկ անջատօրէն Միացեալ Նահանգաց մէջ, Շահխաթունի՝ Պուլկարիա, Արմէնեան՝ Պարսկաստան, Սարեան, Լ. Յարութ, Վոլթէռ, Օր. Պէաթրիս եւ այրագլեղ "սիրող"ները՝ Եգիպտոս, Զաւիրաստ՝ Ազրպէյճան, այս տողերը տուողն ալ՝ նախ Գորիփու, Գ. Կառավարենցի, ապա Վենետիկ՝ կովկասահայ դերասան Հենրիկոս Պայեանի հետ. եւ "սիրող"ներ ամենուրեք, Պէյրութ, Գոսթանցա, Վառնա, Պոլիս, Նիւ Եորք, Պոսթըն ու մինչեւ Առժանթին (Պուէնոս-Այրէս) հայ դերասաններ, դերասանուհիներ ու "սիրող"ներ խանդավառօրէն կ'ասուպեն։

Տիկ. Սիրանոյշ Ալիքսանեան իշխանուհի "Հին Աստուածներ"

Փարիզ անշուշտ անմատն չէր կրնար մնալ այս համեստ շարժումներէն, քանի որ իր մէջ կը հաշուէր Տիկ. Սիրանոյշ Ալիքսանեանի նման ինքնատիպ արուեստագիտուհի մը, խղճամիտ եւ

անձնուրաց, Տրդատ Նշանեանի նման աշխատող մը եւ տակաւին ասուպի կայծերի վահրամ Սվաճեան, Լ. Յարութ, Արման, Զարդարեան, վարդ-պարիկ, Գմբէթեան, Տիկ. Ատրինէ Տէրեան, Տիկ. Սիրուհի Նշանեան եւ Օր. Հայկուշ (կովկասահայ դերասանուհի՝ Արմենեան խումբէն):

Տիկ. Աննա Բուդաղեանի եւ Տիգրան Բէկզատեանի ղեկավարութեամբ կազմուած "Մայրենի բեմ"էն առաջ՝ գրէթէ նոյն ոյժերը, մեծ վարպետին՝ Յ. Աբէ-

Տիկ. Ատրինէ Տէրեան-Պիձեմճեան

լեանի հերոսութեամբ ու միայնակ ալ ջահալառած են մէկ քանի թատերախաղեր՝ որոնց իր բարոյական աջակցութիւնն ընծայած է Կիւվրէկեան: Բուդաղեան, հասկացող ու փորձ դերուսոյց մը՝ որ անցեալ մը ունի Բագուի Հայ Թատրոնի տարեգրութեանց մէջ, կարելի ճիգեր կ'սպառէ՝ դերասանուհոյլը դնելուներման ապահովութեան մէջ: Անհրաժեշտ է կարծեմ հոս արձանագրել թէ դերասանները "սիրողներու" հոխտած են, իւրաքանչիւրն ունենալով համեստագոյն աշխատանք յանուն օրհնեալ հացին: Տիկնոջ ամբողջ երազը կը փշրուի հայ հարուստներու մետալէ դռներուն առջեւ:

Կը բեմադրուին Թատերախաղեր, բոլորն ալ գործեր հայ հեղինակներու. — Նամուս, կործանուածը, Եւգինէ (Շերվանզադէ), Հին Աստուածներ (Լ. Շանթ), Զարշըլը Արթին Աղա (Օտեան-Կիւրճեան), Արմենոյշ (Գ. Մելոյեան): Եւ այս՝ անոր համար որ խումբին երկուքուկէս ոյժերն անկարող էին անշուշտ որեւէ եւրոպ. թատերախաղով գոհացնելու ժողովուրդ մը որ կ'ապրի գեղարուեստի համաշխարհային ոստանին մէջ, միշտ դիտելով Գոմէտի Ֆրանսէզը, Օտէոնի եւ Թէաթրը Սառա-Պէռնառի բեմադրութիւնները: Նաեւ անոր համար որ հայ բեմն օտարութեան մէջ այլասերումի ենթակայ ժողովուրդին յուշարարն ըլլայ

ցեղին բարքերուն ու վարքերուն, հայելին՝ անոր զաւեշտա-ողբերգական թերիներուն, վերջապէս մեր կողմէ իսկ լքուած հայ լեզուին սրբազան երաժշտութիւնը հոսեցնէ հոգիներու բաբելոնին մէջ՝ ուր շուկայի թըքերէնը պուլվառներու վրայ կը պտտցնեն, կարծել տալով ֆրանսացիներուն թէ մեր բարբառը կոշտ ու պլոշտ հայհուչ մըն է լոկ։ — քաշնէք քանի մը ուրուագիծ՝ դերասանական արուեստին համար։

Օր. Հայկուհի Ջէյթաշեան

ՏԻԿ. ՍԻՐԱՆՈՅՇ ԱԼԻՓԱՍԱՆԵԱՆ արուեստագիտուհիի իր ճշմարիտ եռանդով, մտածուած արուեստով ու նուիրումով՝ գործունէութիւն մը ունենալու կարելիութիւնն ընծայեց խումբին։ Իր դերերը մայրականներն են առաւելապէս, եւ հասարակութիւնն ու ինք երբեք չեն ուզեր կարծես ուրիշ որեւէ սեռի մէջ տեսնել դերասանուհին. եւ այս՝ գնահատող հակրութեան մը բարոյական արդիւնքն է։

ՏՐԴԱՏ ՆՇԱՆԵԱՆ լաւ ոյժ մըն է, որ եթէ իր տարողութեան սահմանէն դուրս ելլել չփորձէ՝ միշտ օգտակար կ'ըլլայ հայ բեմին։ Օթէլլոյի, Քորրատոյի, Տրիլպիի մէջ իր երեւոյթները խաւժուճներ են որոնք ծանր հարուածներ կու տան նախ իր անձին։ Իր յստակ առոգանութիւնը, պատշաճ արտաքինն ու յարմար ձայնն առաւելութիւններ են որոնք յղկուելով՝ կրնան դեռ զինքը տանիլ արուեստի ուղղին առաջները։

ԼԻՈՆ ՅԱՐՈՒԹ, միաժամանակ Օտէոն թատրոնի դերասան, աւելի տեսականօրէն արժէք մը կը ներկայացնէ։ Կազմին փոքրութիւնը շատ բան կը կորսնցնէ իր ունեցած գործնականէն, տալով իրեն պատանիի երեւոյթ։ Տարիներ առաջ Պոլիս "19 տարեկաններ"ու "Ֆրիտրիխ"ին մէջ իր ունեցած վարանքը տակաւին նշմարելի է իր ներկայացուցած վարսամեանին մէջ (Եւգինէ)։ Վարանումի մշուշը հարկ է թօթափել եւ պայծառանալ որքան կարելի է։

Խոստմնալից նորեկ մըն է ԳՈՐԻԵԹԵԱՆ որ պիտի կրնայ տեղ մը գրաւել, եթէ տակաւին լուրջ յարատեւութիւն ունենայ եւ լքէ իր ընդօրինակողի անօգուտ ու նոյն իսկ վտանգաւոր ձեւերը:

ՏԻԿ· ԱՏՐԻՆԷ ՏԷՈՒԱՆ փափուկ գերերու յարմար դերասանուհի մըն է: Մաքուր առոգանութիւնը կը ճնայ իր լաւագոյն առաւելութիւնը. հայ լեզուն անոր բերնին մէջ իր գեղեցկութեամբը կ'երեւի, եւ այս՝ պզտիկ յատկութիւն մը չէ:

ՏԻԿ· ՍԻՐՈՒՀԻ ՆՇԱՆԵԱՆ նորեկ մըն է: Ունի հասկացողութեան հակում, բեմական կազմ ու զգացում: Կրակը պէտք է արծարծել. եւ ժամանակին հովը կ'ընէ լոլորը:

Տիկին Սիրուհի Տ. Նշանեան

"Հին Աստուածներ„ու ներկայացման՝ իր մասնակցութիւնը բերած է, "Սեդա„ն անձնաւորելով, ձանօթ արուեստագիտուհի ՏԻԿ· ԷԼԻԶ ԳՕՎԱՆ-ՊԻՆՆԷՄԷՃԵԱՆ:

Միւս դերակատարներուն եւ դերակատարուհիներուն վրայ նպաստաւոր կամ աննպաստ բ՛ը մէկ խօսք, անոր համար որ վենետիկէն փարիզ գալով՝ այս խումբին միայն վերջին ներկայացումը "Եւգինէ„ն կրցայ տեսնել: — Փարիզահայ այս շարժումը ցեղին խանդավառութեան դրօշակն է: Յարգա՛նք այդ դրօշակիրներուն, որոնց մէջ երկու կիներ՝ Ալիքսանեան եւ Բուդաղեան՝ ամաղոններու յոժ կ'արտայայտեն:

*

Պատերազմի, Ջինադատարի եւ Հաշտութեան երրեակ գեհենաշրջաններուն մէջ ծաղկած մեր նորագոյն ու դժբախտագոյն արուեստագէտներէն է ՇԱՀԱՆ ՍԱՐԻԵԱՆ: Իր կեանքը պոհէմի թափառումի մը եղած է աշխարհի ու իր երազներուն մէջ: Ան իր հոգիին խանդավառութիւնը լսելի ըրած է շատ մը տեղեր, տա-

բարեխտաբար յաճախ շրջապատուած "սիրող„ներու թերարուեստ նուագակցութեամբ:

Թատրոնի առաքեալը դժբախտ է առաւելապէս՝ իր մահէն վերջ ոչինչ ձգելուն: "Կ'անհետանայ քեզ հետ հանճար եւ դիմակ, կ'ուտէ հողոյն սեւ ճճի...„. կենդանութեան՝ ալ դժբախտ է, որովհետեւ ստիպուած է շրջապատուելու ներհուն դաշնակցութեամբ օծուած ընկերներու հոյլէ մը՝ որ, աւաղ, անկարելիի ժողովելու դժուարութիւն մըն է: Բանաստեղծն ունի իր "փղոսկրէ աշտարակ„ը՝ հոն մենանալով ազատօրէն եւ քննադատութիւնը ոլքան ալ "միակողմանի„ ըլլայ իրեն հանդէպ՝ ան երջանիկ է դարձեալ, իր տիեզերքը վերարտադրած ըլլալով: Նկարիչը նոյն պէս իր վրձիններուն, ներկերուն ու պաստառներուն հետ ընկերակցութեամբ՝ որեւէ շղթայ չունի իր հանճարին ճառագայթներն արձակելու մէջ, ինչ փոյթ թէ զինքը չգնահատեն: Նոյնը կրնայ արձանագործին, երաժիշտին, երգիչին ու երգահանին համար, որոնք միմիայն իրենցմով իրենց տաղանդը կրնան ցուցադրել: Մինչդեռ դերասանը որեւէ թատերկ բեմադրելու համար պէտք ունի դերասաններու եւ դերասանուհիներու: Ահա դժուարը: Ցաւակնութիւններ, դերի խնդիր (ջրսելու համար կուիւ), սադրանքներ, նիւթականի բաժանում, փառքի յափշտակութիւն, նախանձ, ստութիւն, ու տակաւին ցաւալի տեսարաններ: Դերասանը միայն մենախօսութեամբ կրնայ միւս ասպարէզներու քուրմերուն հանգիստ ուննալ: Մեր դերասաններէն շատեր, զզուած խմբական կեանքի անտանելիութենէն, շրջած են քաղքէ քաղաք "սիրող„ներով ներկայացումներ կազմակերպելու: Եւ ահա "սիրող„ները սոյն աւիթներէն օգտուելով՝ անձնատրած են մեծ մեծ

Տրդատ Նշանեան. "վանահայր„
Հին Աստուածներ

դերեր, եւ այդ դերերուն չափ ինքզինքին մեծ կարծելու ահաւոր միամտութիւնն ունեցած են։ Շփացած ու զարգացած են էնթրիկներու մէջ, դերասանները փնտռել տալու աստիճան երբեմն։

Լեւոն Յարտիճ

Սարեան իր նման. քայլերը սկսած է պատերազմի ընթացքին՝ Թիֆլիսի Հայ Տրամաթիկականին մէջ։ Չինադադարէն վերջ, Պոլսոյ Հայ Տրամաթիքի Ա. եւ Բ. շրջաններուն՝ մասնակցեցաւ իբրեւ ժէօն քոլմիէ եւ ունեցաւ հիացողներ ու համակիրներ։ Սակայն խումբէն ոմանք հաշտ աչք չէին դիտեր անոր օրըստօրէ հարստացող ճառագայթները։ Սադրանքներու ճահիճն այնքան յուզուած էր, որ Սարեան զոհուեցաւ։ Անոնց հետեւ անցաւ Փարիզ՝ արուեստին կատարները տեսնելու եւ ապագային ցուցնելու համար։ 1919ին հոն էր արդէն ու կ'աշակերտէր Գոնսերվաթուարի թատերագէտ-դերասան Փօլ Մունէի, մասնաւոր դասերով։ Մեծ դերուստյին մահէն յետոյ, Սարեանի կը ծնար վերադարձ մը դէպ ի Պոլիս կամ Կովկաս եւ կամ Թուրնէներ կատարել՝ "սիրող"ներու մասնակցութեամբ ներկայացումներ սարքելու համար։ Վերեւ պարզուած պատճառները ստիպեցին դերասանը՝ քալել երկրորդ ուղէին, թէեւ այդ ճամբուն մէջ ալ "սիրող"ներ հանգիստ չձգեցին զինքը։ Այսպէս, ան շրջեցաւ Լոնտոն, Մանչէսթր, Պռիւսէլ, Անվէրս, Իզմիր, Գահիրէ, Երուսա-

Շահան Սարեան

ղէմ, պէյրութ, Հալէպ, բեմադրելով մասնաւորաբար "Հին Աստուածները", "Նամուս", "Անյայտ կին":

Շահան Սարեան — ծնած գասթէմունի 1898ին եւ ընթացաւարտ պէրպէրեանի 1904ին — իսկապէս խոստմնալից ու հարազատ տաղանդ մըն է: Հակառակ իր բուռն խանդավառութենէն բխող ձեւի ու ձայնի ծայրայեղութեան կարգ մը սրբագրելի թերիներուն, ամենակենսականն ունի բեմի համար, այսինքն "կրակ"ը: Դերասան մը միայն այն ատեն դերասան է, երբ կրնայ իրմով բեմը տաքցնել, ինչ ալ թէ սխալներ ունենայ՝ որոնք սրբագրելի են, մինչ անդարմանելի է պակասը ջերմութեան զոր Մայր Բնութիւնը կրնայ տուած ըլլալ: — Սարեան բեմի վրայ կը սիրուի, կը խանդավառէ, կը յուզէ, սարսուռ ստեղծելու մոգութենէն տրուած է իրեն: Նախասիրած դերերն են "Աբեղայ" եւ "Սէյրան": Ձայնը գունագեղ է ու թրթռուն: Գեղեցիկ է դէմքը, գլուխն ալ գեղաբաշ՝ առոյգ առիւծի մը նման, իսկ հասակը՝ գոհացուցիչ: — Մեր դժբախտ ու թշուառ Մայրենի թատրոնին մէկ կրտսեր զաւակն է ինք՝ երիցութեան դասինիներուն արժանի:

Փարիզ, 9 Յունիս 1924 ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

---

† Կրանուհի Պարապետ

Հայաթերթք հերու (16 մարտ) գուժեցին մահը պոլսեցի այս դերասանուհւոյն որ 1864էն մինչեւ 88՝ չքնաղ աստղերէն մին եղած էր թրքահայ թատրոնի: Թաղումը վայել հանդիսաւորութեամբ կատարուած է Մարտ 16ին Թիֆլիսի Խոչավանք գերեզմանոցը. Հ. Գափամճեան՝ դամբանախօս: — Ծնած էր 1848ին Սկիւտար եղաւ իր որբանը: 1864—1865 երբ Արեւել. թատրոնը Ս. Հէքիմեանի վարչութեան տակ էր, փոքրիկն Երանուհի իր տէպիւն ըրաւ "Աշխէն"ի դերով (Մեծն Տրդատ): Կրտսեր քրոջը՝ Վերգինէի հետ ի տղայ տիոց բեմական կեանքին նուիրեցաւ, թելադրութեամբ Յ. Վարդովեանի՝ որուն խումբը կը գործէր Կէտիկ-փաշա եւ Սկիւտար: "Բացարձակ առաջինն" դերերը Երանուհիի վիճակուեցան միշտ. յիշենք ատոնցմէ "Հայկա-

նոյշ» կործանում Ռուբին. թագաւորութեան, «Արմզդուխտ» Արտաշէս աշխարհակալ, «Սաթենիկ» վաստակ Սիւնի, «Անժէլիք» նեղսիրտ բարեգործ, «Թիպօ» Բամէլա, «Թիւլպէ» Անճէլօ Ալբիէռի, «Մաուկոիլի կոմիէ» Գամել. Տիկին, «Մէրսէտէս» Մոնթէ Քրիսթօ: Իր արեւել. յանկուցիչ դիմագծութենէն զատ՝ օժտուած էր նաեւ քնքուշ եւ դիւրոլոր ձայնով մը, ուստի մասնակցեցաւ Ս. Պէնլեանի գուսաներգութեանց (Լէպլէպիճի, Արիփ, Քէօսէ Քէհեա, Պէլ Էլէն, Թիւոփլէ-Թիւոփլա): Ա. Պոլիս (1878), Թիֆլիս (1880) եւ Գահիրէ (1885 եւ 1888) Թատերական Թուռնէներուն ընկերանալով՝ ծափ ու գաւինի խլեց ամենուրեք, նման իր շնորհալի քրոջ: Ապրուհետեւ տասնեակ մը տարի քաշուեցաւ ասպարէզէն, եւ Թիֆլիս դարձին՝ ամուսնացաւ իր տաղանդին հիացող Աղեքս. Արղութեան Երկայնաբազուկի հետ, իր արուեստագէտի անուան կցելով

Շր. Գալուագաչ՝ ալեհեղեան տաղուզով, մանկտարդ

«Իշխանուհի» տիտղոսն ալ: — Իբրեւ վերջաբան՝ յառաջ բերինք հատուած մը բանաստեղծ Մ. Ածէմեանի «Արտաձոն»էն, որուն տպագիր թղթիկները 1871ին Բերայի Թատրոնին վերնայարկէն վար տեղացած էին — իբրեւ բացառիկ պատիւ Ե. Գարագաշի — անոր «Սանդուխտ կոյս»ը բեմադրած գիշերը.

... Շրթունքներէդ կախուած՝ ի քեզ յառած աչք,
Ահա՛ մէն սիրտք յաւիշտակին ի կարօտ.
Հապա՛ եւ ե՛կ, քաղէ՛ արցունք եւ հառաչք:
Ո՜հ, թէ սիրոյ կեանքն է երազ հանդարտ,
Թող փառքդ անմա՛հ՝ դաչինքն ըլլան միշտ կանաչ.
Արցունք, հառաչք մեր՝ անթառամ՝ քեզ նարօտ:

---

† Եղեռնաւ Տիւզ

Իտալ. այս աշխարհահռչակ դերասանուհին որ անզուգական է իբրեւ ողբերգակ, եւ կը սերի պոլսոյ հայ-կաթոլիկ նշանաւոր Տիւզեան գերդաստանէն, մեռաւ Հերու Ապր. 21 ին փիլատլբիկ (փէնսիլվանիա), երբ Մ. Նահանգաց մէջ հրաժեշտի իր ներկայացումները կը տարէր: — Զուիցերիական թերթ մը Feuille d'Avis de Lausanne այս գոյժը հաղորդելով աւելցուցած էր. "Տիւզեանք եղած են Թուրքիոյ փողերանոցի անօրէն եւ մեծ օգնութիւններ ըրած հայ գրականութեան ու գեղարուեստի զարգացման համար: Ա յս պարագան կը հաստատուի նաեւ պատմագիր ծագ տը Մոուկանի Հայ ժողովրդեան պատմութիւն անուն երկասիրութեամբ":

Օվի (Յովհ.) Զարիֆեան

Ռուսահայ այս հանրածանօթ դերասանապետը որ տարիներէ ի վեր Հայ Բեմը կենդանի պահեց ամերիկահայ գաղութին մէջ, Մ. Նահանգաց քաղաքները շրջելով եւ իր "ռէբէոթուար" ին ընտրելագոյն տուաճները ներկայացնելով, արժանացաւ շնորհապարտ ազգակիցներու կողմէ կազմակերպուած իր 25 ամեակին, Հերու Փետր. 17 ին Ֆրէզնօ: Յոբելեարը նոյն օր իր խումբով բեմադրեց 2 պատկեր "Հին Աստուածներ" էն եւ արար մը "Ուրիէլ Ակոստա" էն: Ուղերձներ ըրին Վ. Հայկ, Մ. Օզանեան եւ ուրիշներ:

Պիր. Պանուէնեան

Հերու Մարտ 27 ին Երեւան կատարուեցաւ պետական թատրոնի այս առաջնակարգ դերասանին 30 ամեայ յոբելեանը: Իր գլխաւոր դերերը եղած են՝ Նիկելման (Հրաստոյզ զանգ), Շայլոք (վենետիկի վաճառականը), Ռանկ (Նորա), Ֆրանց Մօր (Ւաղակները), Եակօ (Օթէլլօ) եւն: Իսկ իբրեւ գրող՝ արձագանգը եղած է Ջարական Ռէժիմի լուծին տակ հեծող բանւորութեան ցականքին, նման Յակոբ Յակոբեանի եւ Շ. Կուրղինեանի: — Ծնած է 14 փետր. 1877 ին Թիֆլիս, նին. կրթութիւնը ստա-

ցած Ագուլիս. կրտսեր եղբայրն՝ հանգ. գրագէտ Լ. Մանուէլեանին իր երկերէն "Էսկիզներ„ եւ մի քանի հատաքածոյ լոյս տեսած են արդէն: (Տե՛ս իր մասին նաեւ Տարեցոյցիս 1921 տարին, էջ 255):

Ազգակ Ճարուճեան

Այս կովկասահայ գերասանին բեմական գործունէութեան 35 ամեայ յոբելեանը տօնուեցաւ հերու Մայիս 12ին Խ. Հայաստանի մէջ:

"Արմենիա„ ելոյթները

Հերու "Վերջին լուր„ արձագանգը կ'ըլլար կազմութեանն "Արմենիա„ անուն 90 հոգինոց երգչախումբի մը՝ պրիւքսէլ եւ Անվէրս, ղեկավարութեամբ կոմիտասեան Սան Վարդան Սարգսեանի, անդամակցութեամբ նոյն քաղաքներու բարձր դասուն պատկանող հայ եւ պէլճիքացի օրիորդներու եւ պարոններու, նաեւ նիւթական զոհողութեամբ, պրիւքսէլ վաճառական Վ. Խօրասանճեանի: Ապրիլ 6ին պրիւքսէլի գոլոնիալ սրահը տեղի է ունեցեր նոյն երգչախումբին միացեալ մեծ համերգը, 3 օր վերջն ալ Անվէրս՝ կենդանաբանական պարտէզի սրահը, փայլուն յաջողութեամբ:

Տիկ. Էիւսի Աեւումեան

Կինն է՝ կովկասահայ տաղանդաւոր դերասան Օվի Սեւումեանի որ Ջինադադարի վաղորդայնին կնքեց իր մահկանացուն այնքան երիտասարդ: Օժտուած գեղեցիկ ձայնով մը, հայ արուեստագիտուհին հետզհետէ կատարելագործեց զայն եւ տոխակը դարձաւ Բուրգերու երկրին: Հերու գարնանամուտին՝ գահիրէի Ազգայական Օպէրային մէջ բեմ ելաւ Անտրէ Շէնիէի "Մատըլէն„ի դերով եւ զայն այնքան ներքութեամբ եւ արուեստով կատարեց, որ հասարակութիւնը բուռն խանդավառութեամբ ողջունեց անոր տէպիւն, հինգ հեղ բեմ հրաւիրելով զինք. եգիպտացիները ալ մեծ գովեստով կը խօսին եւ փայլուն ապագայ մը կը նախատեսեն անոր:

Յաղէ Պատմ

Բուն մականուամբ Փանոսեան: Ամերիկահայ գաղութին մէջ համբաւի մը տիրանալէ եւ Քոլըմպիա Րէքըրտի աշխարհին մէջ իր յաղթական մուտքը գործելէ վերջ, տաղանդաւոր երգչուհին մեկնեցաւ Եւրոպա՝ ուսումը կատարելագործելու: 1920ի գարնան Ֆրանսա անցաւ եւ փարիզ ճնաց մէկուկէս տարի, աշակերտելով Տորլէքէ, Պուայէ եւ Թրապատէլօ ականաւոր վարպետներուն եւ իր տաղանդը հասունցնելով քոնսէրի, մանաւանդ օբէռաի մէջ: Տուաւ իր անձնական "քոնսէրտ"ը, նաեւ մասնակցեցաւ ազնուական դասու "քոնսէրտ"ներուն, արժանանալով մեծ գովեստներու: Ցետոյ անցաւ Իտալիա ուր կեցաւ երկու տարի. ատեն մը ճնաց Միլանօ, աշակերտելով Սքալա Օբէռայի նշ. դասատուներուն. յետոյ գնաց Հռոմ եւ հոն տուաւ ամենայայտնի "քոնսէրտ"ներէն մին: Այցելեց նաեւ Սպանիա եւ երգեց Պառչէլոնայի մէջ, Եգիպտոս (Գահիրէ եւ Ալեքսանդրիա), Վիեննա եւ Պատասխան ուր մասնակցեցաւ Գերման Օրքէսթրային, Անգլիա (Լոնտոն եւ Մանչէսթըը), ամենուրեք ծափ ու ներբող ընդունելով: Հերու Փեթր.ին դարձաւ Ամերիկա եւ փայլուն "քոնսէրտ"ներ տուաւ Ն.Եորք, Պոսթըն, Ֆիլատէլֆիա, Հարթֆըրտ, Հոպոքըն եւն.: — Ցառաջ բերենք միջազգային մամուլին կարծիքներն իր մասին. "...Խիտ երիտասարդ ըլլալով հանդերձ՝ արդէն իսկ համբաւ շինած է, ի յայտ գալով ձայնի ընդարձակ տարողութեան եւ գերազանց ճկունութեան տէր սոփրանօ մը: Նէ երգեց մինչեւ բարձր Fը դիւրաւ ու ճշդօրէն. վերէն վար իջնող իր գունագեղ սքալան իրապէս կը յիշեցնէր Լուիզա Թէթրաձինիի սքալան,, Ն. Եորք Հէրիլտ Մէյլ: — "... Տէր Հաղուագիւտ տաղանդի եւ վերին աստիճանի յատկանշական սոփրանօ ձայնի, դիւթեց ունկնդիրները Սարգիսեանէ գրի առնուած Հայ ժողովրդ. երգերով ու Մոցարդի եւ Լէօ Տէլիպի եղանակներով,, Փիլատո: — "...Ունի յոյժ թեթեւ ու թաւշային ձայն մը՝ որ գերազանցօրէն հրապուրիչ կը դարձնէ իր մեկնաբանութիւնը,, Գոմէտիա (Փարիզ): — "...Այս աչքառու երգչուհին արուեստը գերվարող է ու խորաթափանց: Իր ձայնին ատաղձն անպարագրելի կերպով նորանշան դիւթանք մը ունի: Հայկ. եղանակները մեկ-

նաբանելու առնն՝ անոնց կու տայ այնպիսի հայրենաբաղձ ու խորհրդաւոր յատկանիշ մը որ անզուգական է բացարձակ։ ..Իր

Զապէլ Արուամ Քւիշ՝ Ա. կոչնակով
Սեվիլյի Սափրիչին մէջ իբրեւ Ռոզինա

երգահանդէսն ի յայտ բերաւ զարմանահրաշ երգչուհի մը՝ թէ իր ձայնին ուրակով, թէ արտակարգօրէն տարաշխարհիկ՝ սրնգահանման իր ատաղձով, թէ իր թափանցող շեշտաւորմամբ, թէ իր

յատակ առոգանութեամբ (ֆրնս. իտալ. անգլ. հայ.) եւ թէ կատարեալ գեղագիտութեամբ„ *Լոռիէ միւզիքալ (Փարիզ)*: — "...Ա յս յանկուցիչ արուեստագիտուհին հպեցաւ ազգ. երաժշտութեան հարուստ զգացման՝ զոր մեկնաբանեց արտառուչ յուզմամբ եւ հրաշալի շնորհով„ *Լը մոնտն միւզիքալ (Փարիզ)*: — "...հասարակութիւնը հիացուց իր ջափազանց ճկուն եւ համակիր ձայնովը, հասնելով բարձրագոյն յաջողութեան՝ մասնաւորապէս Լաքնի մեկնաբանութեան մէջ ուր բերկրութեամբ պարզեւեցաւ իր սքանչելի եղանակաւորումը„ *Ի մեսաձէրօ (Հռոմ)*: — "...Սեվիլլի Սափրիչին մէջ իբրեւ Ռոզինա՝ նէ յայտնուեցաւ լի շնորհօք, արծաթահունչ ձայնով, անսխալ ու սրնգանման՝ քոլորաթուրաի մէջ, եւ չափազանց ինքնին՝ արտաբերումի մէջ„ *Ի ձորնալէ ու՝Իթալիա (Հռոմ)*: — "Մեկնաբաններու կարգին, երկար ատեն պիտի յիշենք զինք՝ որ վերին աստիճանի յաջողութեամբ երգեց եւ առոգանեց, ուժգին ձափերու արժանանալով հռչակաւորն քավալիէրիի եւ դաւի տեսարաններէն յետոյ„ *Ի ձորնալէ տի Ռոմա (Հռոմ)*: — "...Բարձրագոյն աստիճանի արուեստագէտներէն, մասնաւորապէս զմայլելի Սոփրանօն„ *Թրիպունա (Հռոմ)*: — "...Հոյակապ արուեստագիտուհին զարմանալի տպաւորութիւն գործեց իր հրեշտակային դիմօք՝ զոր կը պայծառացնէին արտայայտութեամբ եւ իմացականութեամբ առլցուն իր աչքերը: Իր մեղմ ու շնորհալի շարժուձեւը որ կատարելապէս կը համապատասխաներ Ռոզինայի քաղցր նկարագրին, իր հրաշալի ձայնը՝ քոլորաթուրաի մէջ մարզ եւ աւիւնոտ շերտաւորման ատեն քաջավարժ, առոգանութեամբ՝ գրաւիչ կերպով կամին, — յաճախ տեղի տուին խանդավառ պոռթկումներու„ *Կազէթթա տէյլի Սիւէթթաբոլի (Հռոմ)*: — "...Ոգեց եւ առոգանեց մեծ արուեստով, խլելով ուժգնագոյն ծափահարութիւն թէ հռչակաւորն քավալիէրի եւ թէ դաւի տեսարանին առթիւ„ *Էխորա (Հռոմ)*: — "...Իր աչքառու ձիրքերուն եւ իր ձայնի զարմանալի յստակութեան շնորհիւ շահեցաւ որոտընդոստ ծափեր„ *Ռէհիշըն միրէս (Գահիրէ)*: — "...Ուժգին եւ երկարատեւ ծափողջոյնով ընդառաջեցին սրահը՝ երբ նէ երեւցաւ բեմին վրայ: Իբրեւ քոլորաթուրա սոփրանօ՝ իր վայելուչ հասակը կ'ապահովէ իրեն անսահման գնահատու-

Թիւն„ Ռաֆիիշլըն կազէթի (Դահիլէ): — "...Երգելու իր եղանակը նոյնքան հաճելի է ոլքան հարազատ„ Մանչհամըր կարտիլըն (Լոնտոն): — Հաւաստի աղբիւրէ մեր քաղած տեղեկութեանց համաձայն, Օբէրայի մի քանի ընկերուհիներ կողմէ հրաւէր ուղղուած է իրեն. իսկ Շալժանկարի ընկ. մը իր դերասանական ձիրքերը գնահատելով՝ պատրաստ է պայմանաւորուիլ հետը, եթէ նէ յօժարի իր գործունէութեան ասպարէզ ընտրել այդ դաշտը:

Օր. Աիճ Քիւրքճեան

Շնորհալի դուստրն է սա յայտնի փաստաբան-հրապարակագիր Վ. Մ. Քիւրքճեանի: Վերջին մէկ քանի տարիներու ընթացքին յայտնուող ամերիկահայ երգչուհիներու շարքին մէջ առաջնակարգ տեղ կը գրաւէ, ունենալով բարձր ու յստակ ձայն՝ զոր սկսած է մարզել փայլուն յառաջդիմութեամբ: Ծն. Ա. ինթեաք: 1908ին ծնողացը հետ Ամերիկա հաստատուելուն՝ աւարտած է փրոպլիք եւ հայ վարժարանները: Քոլըմպիա Ձէփըլի մէջ երաժշտ. դասընթացքի հետեւած պահուն, դասընկերք եւ ուսկնդիրք իր ձայնին տարողութիւնն ու բնատուր ձիրքը գնահատելով՝ կը թելադրեն իրեն առանձնապէս երգի նուիրուիլ: Ատկէ քաջալերուած՝ կ'սկսի մարզել իր ձայնը կարող մաէսթրօներու մօտ (իտալ. Ալպէրթօ պոմպոնէտ եւ ֆրնս. Ալպէռ ժանոթ): Ցարդ իր առանձին նուագահանդէսը չէ ունեցած Օր. Քիւրքճեան. այսուհանդերձ զանազան առիթներով երգած է Ն. Եորք, Պոսթըն, Ուստը, Տիթրոյթ, Պալթիմոր, Ֆիլատէլֆիա եւն.: Ցաճախ զուգերգներու մասնակցած է Արմէն Թոգաթեան եւ Ալֆրէտօ կանտոլֆի քաջածանօթ երգիչներուն հետ որոնք աշակերտներն են Ա. ժանոթի: Կ'երգէ քնարական ու ժողովրդական երգեր, նաեւ դասական եւ գուսաներգական կտորներ, որոնք զինքը դրուատալից տողերու արժանացուցած են ամերիկահայ եւ օտար մամուլին մէջ: Իր նպատակն է պատրաստուիլ Օբէրայի համար. այդ ուղղութեամբ իր առաջ նախաքայլերը եղան խիստ յաջող. կ'ակնարկենք հերու Յունիս 19ին Ն. Եորք Քէսլէր Թատրոնին մէջ Ընթերնէշընըլ Օբէրա Ընկ. ման կողմէ ներկայացուած Գաումէնին՝ ուր

Օր. Ալիծ Միքայէլայի դերը կատարեց եւ արժանացաւ այնքան խանդավառ ծափահարութեան, որքան տրուած էր նոյնին դերակատար Օր. Քոմբանէաքայա ռուս յայտնի գուսանին:

Տիկ. Վաշա Աւետեան

Զմիւռնիոյ աղէտէն վերապրող այս ռուսահայ գուսան-դերասանուհին որ Ամերիկա առած էր շունչը, դիմելով երկրին հայ գաղութները՝ սոսկակաձայն գեղգեղով — յաւերժացուց իր ձայնը՝ ձայնագիր-պնակիտներու վրայ, ընկերակցութեամբ արեւելեան նուագախումբի ղեկավար Փրոֆ. Քուշնարեանի, երգելով "Արշին մալ ալան„ը, նաեւ կոմիտաս Վ.ի եւ "Ապուշ„ օբէռէթի երգերէն հետեւեալները. — Երեւան պաղ եմ առել — Եար ունէի չինար պոյով — Վարդը — Օրօր նազլիկին — Ինկայ հետ գործ չբռնէք — Նա բլբուլ է — Ես ինչ ըսելում աշխարհ է — Հազար տղայ ինձ ուզի:

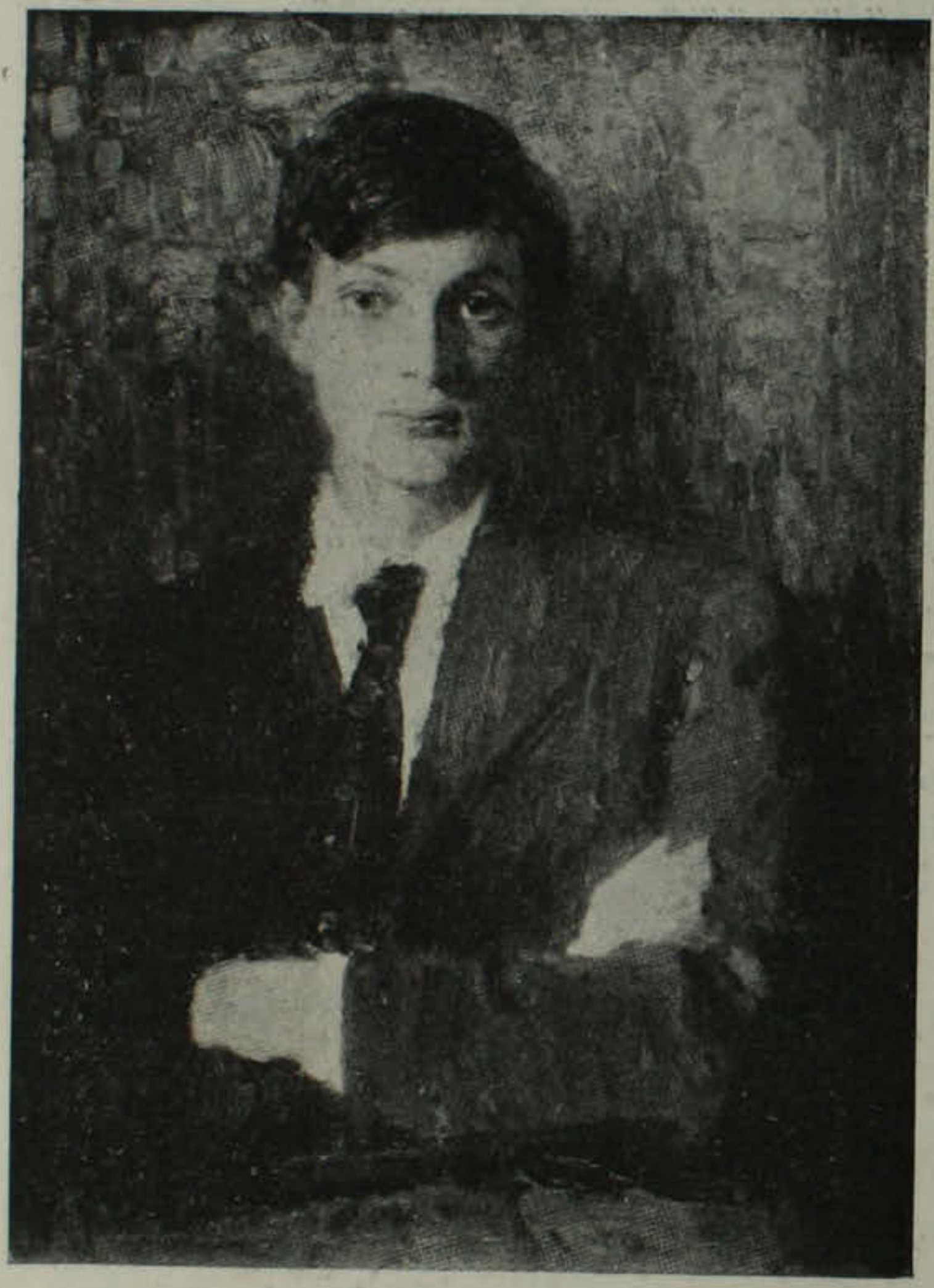

Յովսէփ Քուշման

Ամերիկահայ այս մեծատաղանդ նկարիչը որ քանի մը տարի առաջ Ալճէրիա ուղեւորելով՝ տիպարներ ուսումնասիրած էր, իր երանգաճոխ վրձինին հրաշալիքները ցուցադրեց հերու Ապրիլ 8—28, նիւ Եորքի "Մաքպէթ կէլըրի„ն: 19 նկարներ էինք ատոնք, նամիւռ-մոոթ եւ դէմք (Շէյխի դուստրը, Դեռատի Շէյխը, Նուպիական իշխանը ցեղապետը, Սմըրղանտի քրմուհին եւն), որոնց մասին իննէլիու "Շիքակօ Թրիպիւն„ի արուեստի քննադատը — տապէս կ'արտայայտուէր. "...Խորհրդաւոր ներդաշնակութիւն մը կայ պարոն Փուշմանի պայծառ գոյներն իրար խառնելուն մէջ,

արեւելեան մոգութիւն մը՝ անոր գոյներու արժէքը զգալուն մէջ»։ Թէրլէմէզեան այցելելով նոյն սրահը, "կոշնակ»ի մէջ կը գրէր իր տպաւորութիւնը. «...փուշմանն Ամերիկացի է, բայց նրա գործերում Ամերիկայի ամենափոքր ազդեցութիւնն անգամ չկայ։ Ա՛րտուի թէ ա-րուեստագէտը զաւակն է իր երկրին ու ժամանակին. այո՛, նրա գաղափարները հայկական են, բայց նկարների նիւթերն՝ ընդհանուր արեւելեան, որոնց մէջ ճաշակ, ներդաշնակութիւն եւ իդէացած բնականութիւն ձեռք ձեռքի կ'ընթանան։ Դասաւորութեան հմտութիւնը հրաշալի կերպով թարգմանում է իր գաղափարների խորութիւնը»։

Արտեմ Փուշմանեան — Ֆուշճ Ա.Հ. կոշնակի
(Ակարիչ Փուշմանի նկարից որոշին)

*

Հայկական հայ նկարիչը

Վստահաբար տհաճութեամբ է որ պարոն Փուշմանը պիտի կարդայ երեւութապէս քիչ մը պոռոտ այս վերնագիրը. այնքան համեստ է անոր համարումն իր կարողութեանը մասին, եւ այնքան

գաղափարական՝ իր ըմբռնումը վրձինի հրաշակերտ կարելիութեանց նկատմամբ: Գեղեցկին անսահման երանգաւորմանց բնաշխարհին առջեւ՝ ան սկսնակի մը չափ վեհերոտ կ'զգայ ինքզինքը, հոգեկան վախ մը, արդարեւ, որ Գեղարուեստին հանդէպ իր խոր ակ-

Դեռատի Շէյխը *Քսիչ Պէ. Կոչճաեան*

նածանքէն կը բխի ու կը բխեցնայ իրեւ "սկիզբն իմաստութեան": Սակայն, այն եղաւ մակդիրը՝ զոր գոնէ ամերիկեան առեւտի քննադատներ տուին Փուշմանի, երբ 1915ին զանազան քաղաքներու մէջ ան ցուցադրեց Փարիզէն Մ. Նահանգները բերած նկարները: Մինչեւ 1918, եւ անկէ վերջ՝ 1924ի սկիզբ

Արեւելքէն Արեւմուտք մօտ 20 տարբեր կեդրոններու մէջ, գեղարուեստասէրներ երբ տեսան այս հայ նկարչին "զարմանալիօրէն գունավառ" գործերը, խանդավառութեամբ ողջունեցին զինքը. մանաւանդ ծայրագոյն ու միջին արեւմուտ. նահանգաց մէջ՝ թերթեր ծափահարեցին հայ արուեստագէտը, փառաբանելով անոր վրձինին մոգութիւնները. ոմանք ալ այնքան թեւ տուին իրենց ոգեւորութեան որ "Ռաֆայէլէն ի վեր քիչ նկարիչներ հասած են այս բարձրութեան" ըսին, ու նոյն իսկ իր նկարներէն մին "Մոնա Լիզա"ի կարգը դասել փորձուեցաւ:

Փուշման տարօրինակ անձ մըն է, մէկէ աւելի տարբեր միջավայրի ազդեցութեանց արտադրութիւն մը: Տիգրանակերտ ծնած թուրք արեւելքցի մըն է ան խառնուածքով, խորհրդապաշտ եւ վառ երեւակայութեամբ օժտուն, եւ նոյնքան հարազատ՝ ամերիկ. ու Փրնս. իր բաղադրեալ ստացականին մէջ: Իր պատանեկութիւնն ապրած է Վոսիորի գեղազուարճ ափանց վրայ, եւ Իտալացի նկարչի մը առաջնորդութեամբ՝ փայփայած իր վրձինի խարխափումները, հալածելով առաւելապէս գոյներու տուներները: Եւ մօտ 30 տարի առաջ, Շէքակօ արեւել. գորգերուն մէջ՝ իր ճաշակը տարիներով սրելէ վերջ, կը լքէ առեւտրական հրապարակը՝ նուիրուելու գեղեցկի տեսիլքին, Անոր քրմապետներուն՝ Փրնս. հռչակաւոր Լըֆէվռի, Ռոպէռ Ֆլէօռի եւ Տը Շլընոյի ձեռքերուն տակ: Աւելի քան 20 տարի Փրանսական մեծ ոստանին մէջ ուսանողութեանը ամբողջ շրջանին, ան կրցած է միշտ մնալ Սալոնը՝ պահպանելով անոր "մէտայլ"ներովը: Իրրեւ գեղարուեստագէտ՝ աստիճանական յայտնութիւն մը եղած է ան: — "Շէքակօ Թրիպիւն"ի քննադատուհին Էնն Էլիս անոր 1915ի ցուցահանդէսին առթիւ կը գրէր. "Մր. Փուշման հանճար մըն է իրապէս, որ կրցած է ոգեկոչել Արեւելքի ամբողջ գեղեցկութիւնն իր պատմանդներով ու ծաղիկներով զոր հանգէպցուցած է պատահին վրայ անհուն հնարամտութեան ու բանաստեղծական հպումով մը: Անոր հաւաքածոյին մէջ չկայ անկիւն մը ամբողջ կտաւներուն վրայ, ուր այցելած չըլլայ արուեստը: Նկարներուն հեռապատկերները ինքնին ապացոյց մըն են՝ զայնս ստեղծագործող մտքի ճարտարութեան եւ անսպառ պաշարին": Ցայտնութիւն մը, արդարեւ, զոր ինչ իզ թին քամինկ արթ յորջորջեցին քննադատներ:

Փուշման ծայրատիճան խստապահանջ է ճշդութեան տե-
սակէտով. կենդանագիր մը նկարելէ առաջ՝ ան կ'աշխատի լիովին
ուսումնասիրել իր մոտելին ամբողջ հոգեբանութիւնը, ցեղային-

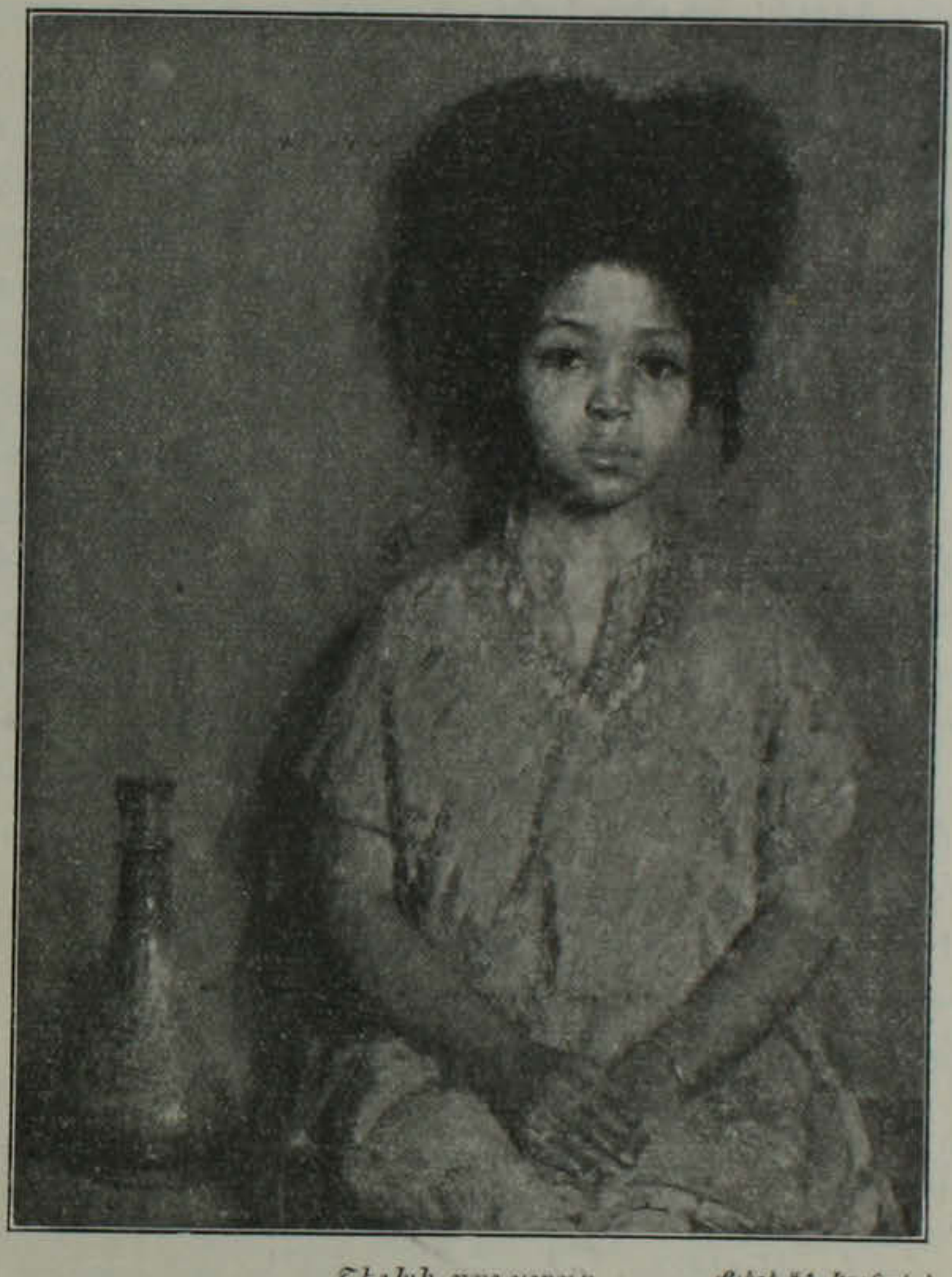
Նոռպիական հիխաձը Քանդ Ա. Փուշման-Ա

ընկերային-կրօնական բարքերն ու սովորոյթները: Ու այդ լոյսով
դուրս կը բերէ նկարագրի կարկառուն այն կիծը զոր կը խորհըր-
դանշէ մոտէլը: Քանդի վրձինը լուսանկարչական գործի մը չէ

բնաւ այս հայ վարպետին համար՝ իրերն ու երեւոյթները մեքենականօրէն ընդօրինակող, այլ յաւէտ արուեստագէտի լեզուն՝ որուն պաշտօնն է հարազատօրէն թարգմանել այդ անձնաւորութեան զգացումներն ու խորհուրդները: Եւ գոյները վանկեր են՝ զորս վրձինը կը հնգէ, բառեր կը կազմէ անոնցմէ, կ'ածանցէ զայնս ու գաղափարի համաձայնութիւնը կը շարադրէ անոնցմով: Ուրիշ խօսքով, նկարիչը բանաստեղծ մըն է որ կ'ստեղծագործէ ներշնչմանց ազդեցութեան ներքեւ, արուեստին քերականական բարդ ձեւերէն ու կանոններէն ի սպառ ազատ: Արուեստը գաղափարի սիրահարն է եւ ոչ թէ տրուկը՝ շինծու կաշկանդումներու եւ օրինակութեանց: Անձնաւորութիւնը, արուեստագէտն ինքը, ըլլալու է ամէն ինչ, արուեստի բոլոր թեւաբախումներուն առանցքը: "Նկարել՝ հոգ չէ թէ ինչպէս: կերպն ու ոճաոճն՝ ի սպաս ճշմարտութեան ու գեղեցկին„. այս է ահա կորիզը Փուշմանի նկարչական փիլիսոփայութեան:

Միխիլ Ու. Մէյհիու կը գրէ "*Թիի Միդոորի ճըրնել*„ի մէջ. "...Արուեստ մըն է անորինը՝ բարձրօրէն անհատականացած, բայց յաւէտ ցեղային: Շատ մը աւանդութիւններ, մէկէ աւելի ձեւեր ողջագուրած են զինքար՝ յանձին այս մարդուն: Հապա թէքնիքը, տարբեր՝ իւրաքանչիւր նկարի մէջ, միշտ համընթաց նիւթին պահանջումներուն„: Եւ ստուգիւ, զարմանալի կերպով ստոր է Փուշմանի գատողութիւնը՝ գոյներու եւ միջոցներու համեմատական արժէքներու մասին, զորս այնքան լաւ գիտէ յանգաւորել լոյսի ճառագայթներուն հետ: Գոյն եւ լոյս. ահա բնութեան աքանչելիքներէն երկուքը՝ որոնք այս Հայ Տաղանդին մագական հպանցքին տակ այնպիսի ճկուն համեմատութեամբ մը զինքար կը գրկեն, այնպէս մը քով քովի կը հանգչին սպիտակ պատառին վրայ՝ իրարու լրացուցիչ հոգեկցութեամբ մը, որ կը կենդանացնեն վարպետին խորհուրդը, իրականին խաբկանքը տալու չափ հարազատօրէն: Ամէնէն խտպտ, այլամերժ ու կրքոտ երանգներն իսկ կը մեղմանան, քնքուշ եւ հոգեզուարթ անուշութիւն մը կ'զգենուն՝ լոյսի ստուերներուն հետ իրենց սիրային ողջագուրումներուն մէջ, առատ պոռթկումով եւ յանդգնութեամբ մը որ նոր դպրոցի մը հիմնադիրը անուանել կու տան այս Հայ գեղարուեստագէտը: — Դարձեալ, էնն էլխի ոլակումներով՝ "խտհրդաւոր ներդաշնակութիւն մը կայ Փուշմանի պայծառ գոյները

իրարու խառնելուն մէջ, արեւելեան մոգութիւն մը՝ անոր գոյներու արժէքը զգալուն մէջ: Գոյն եւ անուշահոտութիւն յանկարծ միացած ըլլային, գոգցես, այնքան ճարտար ու շոգենման է որակը, որ զգայուններն ի մի կը ձուլէ ու կը մարմնաւորէ վանիլին հոգեհաճ գգացման մէջ»:

Շէյխի դուստրը *Քանդակ Ա. Կոչճոկեան*

Ինքնատիպ է նաեւ փուշմանի վրձինը: Դժուար թէ նոյնութեան կամ նմանողութեան եզերք գտնուին անոր հնարքներուն ծայրը: Ան ճարտար հոգեբանի մը համառութեամբ գիտէ վերլուծել երիտասարդ յուզումները: Այդ վերլուծման շնորհիւ, իր պատրաստած կենդանագիրներուն մէջ, տարբեր լեզու կը խօսին գոյ-

նելը՝ ենթակայից անհատական խառնուածքին համեմատ: Անոնք՝ տարբեր նկարներու մէջ՝ մերթ կը տխրին, մերթ կը հրճուին, տեղ մը կը կրքոտին, այլուր՝ անմեղունակ կը հանգչին խաղաղ, երբեմն կը հնգնեն եւ յաճախ կ'անգայտանան տարտամօրէն, նման ստեղնաշարին՝ որ կը վոլթորկի, կու լայ, կը ծիծաղի, կը նիրհէ, կը կռուի, կը սիրաբանէ, կ'անիծէ ու կ'օրհնէ, ըստ կամս դաշնակահարին: — Իրաւ է թէ "փուշմանի արուեստը պոյնի, լոյսի ու կեանքի ծայրայեղութեանց կ'երթայ„ — ինչպէս դիտել տուած է "Միլոտրի Փրի Փրես„ — "բայց փառաւոր ողջմտութեամբը խոհուն փիլիսոփայի մը որ կը ճանչնայ իր հեռապատկերը, գիտէ իր տեղը կեանքի եւ զարգացման մէջ, ու կ'գգայ իր ոյժը„: Արդարեւ, ուրիշ կարեւոր քննադատի մը գրածին համեմատ, "երկու փորձութիւն կայ այս արուեստագէտին գործերուն մասին գրելուն մէջ: — խանդավառութիւնը չափազանցութեան տանիլ եւ փրոփականտիսմի մը դառնալ: Բայց ասոնց երկուքն ալ անիրաւութիւն պիտի ըլլային թէ՛ փուշմանի անձին եւ թէ անոր գործին դէմ, քանզի անոր վերաբերումն իր արուեստին հանդէպ՝ ո՛չ թախանձագին է եւ ոչ ալ ցուցամոլ: Անոր համար գոյութիւն ունի այն հանրութիւնը միայն որ ընդոստ կը ծնի համակրանքէ ու գնահատումէ՝ ի մասին իր գործին ու վարպետին ֆէթօրի, որուն ինք անկեղծութեան այն մեծ դասը կը վերագրէ զոր տրված է անկէ՝ ուրիշ շատ մը արուեստագիտական սկզբունքներու հետ„:

Իտէալն այս անխոնջ աշխատաւորը, հակառակ անոր որ շրջապատուած է աւելի բախտաւոր պայմաններով՝ քան իր արուեստակիցներէն շատերը, հանգիստ չունի երբեք. վրձինն ու պաստառը մահճակալին մօտ՝ կը քնանայ երբեմն: Նիւթական վարձատրութիւնը չէ զինքը զսպանակող ոյժը. պէտք ալ չունի այդ ոյժին: Իր միակ փառասիրութիւնն այն է որ կարողանայ արտայայտել հոգեւորութիւնը, գեղապաշտ սէրն ու ազնուական բարեմասնութիւնները իր տառապակոծ ազգին: Որովհետեւ իր արժանիքը կը պարտի ցեղին որ հոգեւորապէս ու ֆիզիքապէս դիեցուց զինք, եւ որուն պատուանդանին վրայ կ'ուզէ իր յաջողութիւնները, ըսելով. "փառքն իմս չէ, այլ այն ցեղին որ ծնած է զիս. ես միջնորդ մըն եմ սոսկ„:

Նիւ Եորք, 1924 Յուլիս. — *Տ. Ա. Տիքիճեան*

Արշակ Բեթվաճեան

Այս տաղանդաւոր նկարչին կեանքն ու գործունէութիւնը քանիցս անդրադարձած ենք գրքիս նախորդ տարիներուն մէջ։ Հաճոյքով կ'արձանագրենք կրկին, որ ամերիկահայ գաղութը գեղեցիկ գաղափարը յղացաւ՝ անոր 40ամեակը տօնելու, 1923ին նիւ Եորքի մէջ ծանօթ մտաւորականներէ եւ առեւտրականներէ կազմելով յանձնախումբ մը որ հիմնադրամ մը գոյացնելով՝ առաջադրեց հրատարակել անոր գործերը, հայ արուեստի ու ճարտարապետութեան մասին ուսումնասիրութեամբ մը, որպէս զի մեր բնատոհմիկ արուեստին գանձերը ճանչցուին օտարներէն եւ մերայիններէն։ Յոբելեանին նախատօնակն էր որ ճաշկերոյթով մը կատարուեցաւ 11 Դեկտ. 1923ին Երիտասարդուհեաց Քրիստ. Ընկ.եան հաւաքատեղին, ուր Բեթվաճեանի բարձր արժանիքները թուելով՝ անոր կատարած գործին կարեւորութիւնը շեշտեցին Բաբգէն Ս., Փ. Թէրլէմէզեան, Յ. Աբէլեան, Գ. Սիւնի եւ ուրիշներ։ Նոյն ամսուն վերջերը նիւ Եորք գեղարուեստի բանասէրներու համագումարին (400 անդամ եւ հիւր) հրաւիրուեցաւ Բեթվաճեան, հիացնելով ամերիկացի ունկնդիրները՝ հայ հին ճարտարապետութեան գեղեցկութեանց մասին իր բանախօսութեամբ։

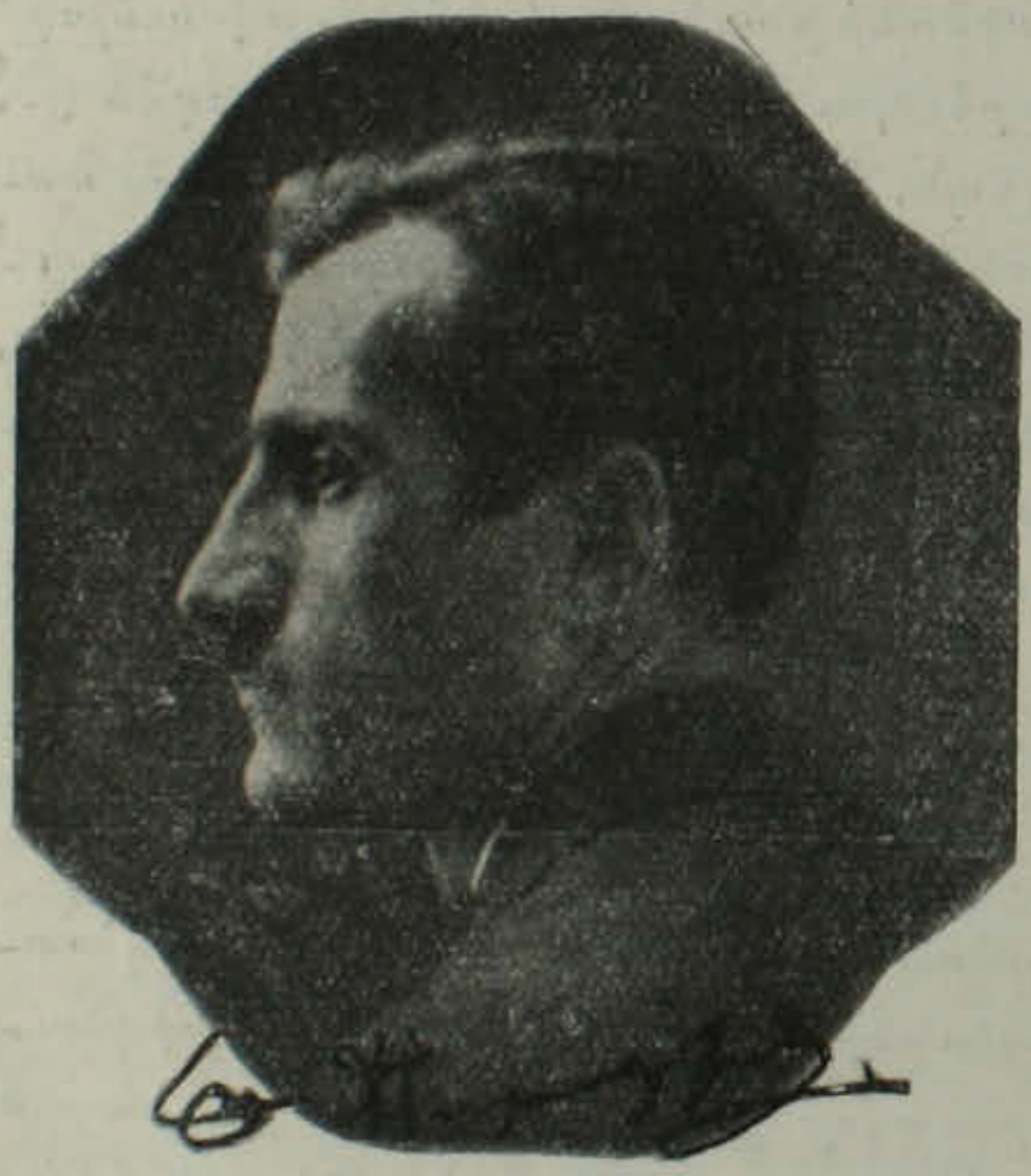
† Կ. Ս. Պիւզանդեան

Սամաթիացի այս համեստ նկարիչը՝ որուն արժանիքն ու տաղանդը ծանօթ են տարեցոյցիս ընթերցողներուն, իրենց կենդանութեամբն աչքի զարնող պոլսահայ ընտանեկան կեանքէ քաղած նկարներովը, շատերու նման հեռացեր էր պոլսէն՝ ջմիւռնիոյ աղէտի վաղորդայնին, արուեստի պարապմանի իր նախասիրած վայրը՝ Փարիզ ապրելու համար վերստին։ Ան հոն փակեց իր աչքերը էքաւոր վիճակի մէջ հերու Ապրիլ 11ին, վերջին անգամ սարքելէ վերջ ցուցահանդէս մը՝ ուր իր պոլսական թարմ ու կենդանի բնանկարները գնահատուած էին հայ եւ օտար արուեստասէրներէ։ Լուռումունջ՝ իր վրձինին նուիրուած նկարիչ մըն էր ան. ջինադաղարի վաղորդայնին՝ անոր լիակատար կենսագրութիւնը հրա-

տարակեց տիկ. Ա. Թէոդիկ "Հայ կին„ի էջերուն: — Մտադրութիւն կայ՝ իր թողուցած գործերուն վաճառմամբ շրջիկ մը կազմակերպել հողակոյտին վրայ:

"Ալեհայ,,ին

ԱՒԵՏԻՍ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ՝... Իր համբաւին վարդ ու դափնեպսակը ներքոյր ալիքները Երուսաղէմի մագաղաթեայ ոահերէն, գահիրէի արեւուղիներէն եւ Հռոմի մարմարիոն ճամբաններէն մինչեւ թիցիանօներու, թինթորէթթօներու, վէոնէզներու բերդաքաղաքը՝ դիւթական կղզեփունջ վենետիկ հասնելէն քիչ վերջ, ինքը՝ նկարիչ ալ հասաւ "պէլլա վէնեցիա„ հռովմէական ու փլորենտեան աւուեստի հոյակապ սեղաններէն ճաշակած: Նկաւ ու գտաւ մեր թանկագին բանաստեղծ Ա. Խահակեանն ու զիս: Բիւզանդիոնէնսկսող մեր բարեկամութիւնը նոր ծանօթութիւն մը ունեցաւ, հանքի խորութիւնով: Սիրած բնաւորութիւնս գտայ իր մէջ. բայց հոգի, խենթ գլուխ, պատրաստուած օշարակ մը՝ իր սրտին արիւնը: — Մեր ծանօթութիւնը կատարեալ ըլլալու համար, հարկ էր ճանչնալ նաեւ իր գործը. այս նպատակաւ նկարիչն օր մը եկաւ առնել Խահակեանը, տեղւոյս վեղարուեստից վարժարանի յաջողագոյն ուսանող Յրմ. Ըճէմեանն ու զիս, որպէս զի երթայինք ըմբոշխնել իր արուեստին համեմներն ու հալուէնները, համապատկերներն ու հաշիշները:

Գործէն առաջ անձը լաւ ծանօթացնելու համար, ըսենք թէ անիկա ըլլալով դեռ 30 տարու, կենսագրութիւն չունի: Հայու մը փոփոխութիւններով միօրինակ կեանքն է իրը: Իր վէպը հարուստ է՝ եթէ իր նկարներէն քաղուի: Ձոր կաղապարի ձեւերով կարճ է ան: Ծնած է Սեբաստիա. յաճախած է տեղւոյն ազգ. վարժարանը: Դ. Վարուժանի, Հերոս Մուրատի եւ Թորգոմ Եպսկ.ի քաչալերութիւններով անցած է Պոլիս եւ ուսանողը արձանագրուած Մէքթէպը Սէնաէյի. միշտ առաջին հանդիսացած է իր կարգերուն մէջ, թէեւ չէ աւարտած: Զինադադարէն վերջ, տարիի մը չափ աշակերտած է՝ ֆէթվաճեանի նման մեր ամէնէն արմատնաւանդ նկարիչ Փ. Թէրլէմէզեանի, յետոյ անցած Լիբանան-Սուրիա ու հետզհետէ պաղեստին, Եգիպտոս, Իտալիա: Ապրած է անշուք ու անստոյգ կեանք մը — զրկանքներով եւ անխուսափելի նահատակութիւններով լի — մանաւանդ Լիբանանի մէջ՝ ուր իր նկարները սոխի գինով իսկ չեն գնուած հայ առեւտրականներու կողմէ: — Ինքնամփոփ վերացումները կ'սկսին Ս. Քաղաքին մէջ՝

Երուսաղէմի մէջ փողոց մը

որ վանքէն հիւրընկալուած նկարիչը կը պարզէ իր ստեղծագործութեան ծաղկեղրօշները: Նկարահանդէսներ ունեցած է հոն, ապա գահիրէ, Աղեքսանդրիա եւ Հռոմ, միշտ գտնելով խանդավառ յաջողութիւն, եւ ֆրնս., իտալ., յոյն, արաբ եւ հրէայ թերթերու եւ քննադատներու գնահատութեանց արժանանալով: Հայ մամուլէն՝ իր վրայ խօսած են Արեւ, Յուսաբեր, Կոչնակ, Բազմավէպ, Հայրենիք, Ճակատամարտ եւ ը. Շայն: Մասնաւոր յիշատակութեան արժանի է ա-

Պշիտուհի (Վերին Եգիպտոս)

րուեստի ու գրականութեան բարոյական մեկենաս Արշակ Չօպանեանի՝ Երուսաղէմ խօսած ճառն ու Կոչնակի մէջ գնահատականը նկարչին մասին:

*

Միջերկրականի արեւելեան ու հարաւ-արեւելեան ափերուն վրայ կը կատարուի իր արարներով ու գործող անձերով՝ բազմաթիւ հէքեաթալսազը — իր նկարները: — Ահա Լիբանանն ու Սուրիան. — Բուրաստներ նուռերու, նարինջներու եւ նունուֆարներուներու. խոլ ու գեղեցիկ պարերգներ ոսկիի, կապոյտի, գեղինի ու կանաչի. եօթը գոյներու փոխկընդհատումներ. ձայներ ողբերու, ծիծաղներու, տարփանքներու, նախանձներու եւ վրէժներու. պաալպէքի պալատական ու մեհենական փառքերուն յարութեան շարժումները. Ստղկան տաճարը գոյնի աղաւնիներով կը ցնծայ. Սուրիացի կիներ՝ ճերմակ հագուստներու ծոցով. Լիբանանը կ'այրի կիրքի կրակներուն վրայ՝ խելացնոր բոյրերով. պէյրութի, Զահլէի եւ պաալպէքի ճամբաներուն՝ սիրոյ երկար "շարգի,, մը կը հառաչէ յուսահատ քաղցրութիւններով, մինչ նարնջատոհիներ կը թափին ու կը խոցեն երգին սրտերը. Զահլէի մէջ թղթախաղ ու սրտախաղ:

Հասպէշ Քահանան

երազն մշուշը կ'ինչէ մոգական հմայքով:

Անա պաղեստինը. — Մարդիկ գիշերաշրջիկներու պէս դանդաղ կը քալեն Երուսաղէմի կամարներուն տակէն՝ հայհոյուշ ու աղօթք որոճալով. Հրէաներ կու լան Սողոմոնի տաճարին պատերուն տակ, ահաւոր ոլբերգու թեամբ մը. Ս. Յարութեան տաճարին ճակատը լոյսին կու գայ խորհուրդի ապարօշով, Սիոնի լեռը, Ս. Յակոբին ներքերն՝ իր եհովայով, եւ Օմարի մզկիթն՝ իր Ալլահով:

Անա եւ իմ սիրելի Եգիպտոս. — Հաշիշը կը մայ, կը մանէ հոգիներու մեհեանէն ներս ու կը մարէ աչքերու կանթեղները. Երեւին կայսրութեան տալ մեղկացած ֆէլլահներ ու ֆէլլահուհիներ կ'երազեն ու կը ծուլանան. Նեղոս "կաղէլ,, ու "շարգի,, կ'երգէ, եղեմական քունի հրաւիրելով արմաւ սիրող հոգիները. վերջալոյսները կը բռնկին՝ արիւնոտ վարդերու անտառի մը պէս, անապատներու աւազները վերածելով գոհարներու ծովի մը. արմաւենիներ վերջալոյսին մէջ Ս. Գրքի մարենիին կը նմանին՝ վառող ու չհատնող. Եդեմի ծառերը սիւքին մէջ կը փսփսան քաղցր ու գաղտնի վանկեր. կը լսուի Ափրաթերէնը՝ կոխի պէս խանդավառ, սիրոյ պէս տաք ու

Սոտոմացի

հաշտութեան պէս անուշ. Լոյսին առատութենէն խուսափելու համար կարծես, Ստանցիներ իրենց դէմքերուն գիշերները կը ցցեն՝ շրջուած շուրթերով եւ տակաւին, արեւելեան ցեղերու խստատրէտ խառնիճաղանճէն — ընտրութեամբ հանուած՝ ազգութեան բեմին վրայ — Հայեր, տէրտէր ու բարապան, Հրէաներ, խախամ ու խեղճեր, Արաբներ օձահմայ, ուղտապան, տէրվիշ, կին ու աղջիկ ու լակոտներ, եւ դեռ Լաղեր, Քիւրտեր, Թուրքեր, Բեդուիններ, Պչխըններ, Եթովպացիներ որոնք մեծ մասամբ մինչեւ հիմա Սողոմոնիներու, Թութանքամէններու եւ Ամենահաղթներու դարերուն մէջ կ'ապրին՝ իբրեւ կենդանի մոմիաներ:

Խախտամը՝ Երուսաղէմի մէջ

*

Ա. Մուրատեան ունի ա) բնանկարներ ու տեսարաններ մզկիթներու, տաճարներու, մեհեաններու, աւերակներու եւ փողոցներու՝ իւղաներկով, բ) արեւելեան դէմքեր՝ երփնատիպով: Երկրորդին մէջն է իր տաղանդին անվիճելիութիւնը, իր ինքնատպութիւնը, որով եւ իր յաջողութիւնը: Բնանկարներու մէջ յաջող է Մուրատեան՝ մասնաւորաբար իր շնչաւորած մզկիթներով որոնք հէքեաթի քաղքերու պէս կը ծփան, մեհեաններու աւերակներէն տարտաղով ու իրենց թափանցիկ նրբութեամբ պաշտերու, գետակներու, բլուրներու, ծառերու, ծաղիկներու, տնակներու տեսիլներ կ'ընծայեն. կարծես այդ մզկիթին մէջէն չանկարծ հրեշտակ մը պիտի անցնի, այնքան արժանի է օդը նոյնօրինակ անցքի մը, ու դեռ կարծես ջուրերու մէջէն շուշանի մը պէս պիտի բարձրանայ յաւերժահաս մը՝ ճերմակ հրաշքով: Ան խորհրդաւոր միստիկականութիւն մը ի յայտ կը բերէ հնաւանդ տեսարաններու մէջ: Իր հոգին պարպուած ջրլուսով աւանդութեան,

նուիրականութեան եւ խոր-
հուրդի գերագոյն ազգականու-
թիւններէն, կրցած է դիտել,
ընտրել, խորանալ ու բարձրաց-
նել: Իր արուեստը չէ ուրացած
շատերու պէս, ընդհակառակն
արշալոյսով մը զայն հարստա-
ցընել կը փափաքի: — Գանք
իր բուն գետնին, իր մանագի-
տութեան, երիւնամատիտէ դի-
մանկարներուն: Ատոնք ժուժկալ
ու ճոխ են միաժամանակ. հա-
զուագիւտ յատկութիւն: Ան
գիտէ քանի մը բարակ գիծով,
քանի մը պզտիկ կաթիլներով
եւ զգոյշ հպանցքներով անմի-
ջապէս երեւան բերել ժանտ-

Հաշիշահոտը՝ Լուքսորի մէջ

կէն գիւրտ մը, օձագլուխ Արաբ մը, Օթէլլոյի նմանող օձահմայ
մը եւ կամ Սուրիացի աղջնակ մը գեղանոյշ:

Գահիրեցի Քէղլաճուհին

Գոյներու ակադեմական տաղտկացուցիչ ճշտութիւննե-
րէն աւելի, Մուրատեան կու տայ ուժեղ տպաւորութիւն-
ները, բարի հնտք մը ձգելով մեր հոգիին մէջ: Ինքը կը պատ-
կանի տպաւորողներու (im-
pressioniste) խումբին. ատոնց
մասին ոչքան ճշմարիտ է Օս-
կար Ուայլտի պատասխանը.
"Իրենց վրձինէն գծագրու-
թիւնները մարդս կը կախար-
դեն՝ նոր օրինակ կարծիքներու
նման, եւ իրենց դէմքերը —
ընդելով հասարակ մարդոց
երեսներուն — ունին անվե-

ճելի յատկութիւն մը որ հրաշալին է եւ որ ճշմարիտ երեւակայութեան մը գործերն են,,:

Մուրատեան իր բոլոր արուեստը կը պարտի գրէթէ միմիայն իր հարազատ ու հոսուն տաղանդին, որ առանց կանոնաւոր վարժարան, առանց երկար ատեն վարպետ եւ առանց գլուխ-գործոցներ տեսած ըլլալու՝ մտած է ինքնին իր շնորհով ու ստեղծագործ ծուլութեամբ մեծերու ճամբուն մէջ, համարձակ ու անձնական յառաջացումներով: Ան գեռ երիտասարդ է, մեծ ճամբուն սկիզբն է, եւ լիովին վստահութիւն կը ներշնչէ բարձր կատարներ ոլորելու: Արուեստագէտի իր երազին իրականացումները սկսած են իր Իտալիա մուտքէն ի վեր:

*

Դառնանք մեր տպաւորութենէն: — Կարաւան մըն է որ կ'անցնի. գլխու ու դէմքի նախշուն քողեր, գինդեր, բահուանդներ, օղեր, պախճաւանդներ ու մանաւանդ երազի մէջ սուզուած աչքեր, դէմքի փոսեր՝ կիրքով լեցուն, խոհերու ակօսներ, շուրթերու տիրապետութիւններ՝ ընդհանուր արտայայտութեան հոլոր հարուածներով, որոնք մեր հիացումի լիճերը կ'ալէկոծեն: — Ահա հաշիշամոլ մը՝ նուաղուն ու փակուող աչքերով, տառապագին ու հեշտութեան բեռին տակ կարծես գլուխը կքած ու հաշիշով թեթեւնալու տուած ինքզինքը. երազներ ու ցնորքներ կը տեսնէ, ու դժգոհ է կարծես իր տեսած պատկերներէն: — Ահա հրէայ բաբբին՝ Էյլղեան խիստ ու մաքուր գիծերով. Իսրայէլի նահատակուած նահապետութեան դաժան կնիքը կայ իր վաթթոցէն մինչեւ իր մօրուքը: — Ահա Սուտանցին, անատաղ գիշեր, իր շուրթերը՝ մուխին մէջ հրդեհի բոցեր, աչքերուն ճերմակները՝ վարհուրելի յուզումներ: Ճերմակը միայն սեւամորթի մը աչքերուն մէջ ահաւոր է: — Ահա օձահմայ, շատ կարեւոր նկար մը, որուն շրթանցը ծամածռութիւնները, ակռաներուն հաստատ ցուցադրութիւնն ու աչքերուն գետնի բոցերը գեղեցիկ տարօրինակ մը կը պարտցնեն մեր վրայ: Ու տակաւին շատեր, պշնուհին, Հապէշ քահանան, Ֆելլահուհին, Հայ քահանան, Համբ. Երամեան, Արաբ հօճան, Դունապանը եւն. եւն.: Եւ ամէնէն վերջը նկարիչը ցոյց տուաւ մեզի Լիբանանցի գեղուհին. "Հազարումիկ

գիշերները,,ու մէջէն դուրս եկած ‘‘տիւնեա կիւզէլի,, մը, դէմքը ‘‘մանի,,ի պէս քաղցր, աչուկները՝ երազի աւազաններ, սիրոյ արուեստին համար շնչող հիւրիւ փէրի, որուն երկար ատեն նայելու համար՝ տառապելու հանճար պէտք է ունենալ: Մեր այդ հանճարը սպառած ըլլալով՝ խոռված կը դարձնենք մեր գլուխները, ցաւագին յիշատակներու մոխիրին մէջ խեղդուած:

Աւետիս Մուրատեան ‘‘աւետիս,, մըն է նկարչական աշխարհին համար:

Վենետիկ, 28 Մարտ 1924 *ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԻԵԱՆ*

Վենետիկի Ցուցահանդէսը

Հերու Յնս. 19ին այս քաղաքին մէջ բացուեցաւ Միջազգային 14րդ. նկարահանդէսը՝ որուն մասնակցեցաւ նաեւ Խորհրդային Հանրապետութեանց միութիւնը: Հայաստանի ներկայացուցիչ կարգուած էր Մարտիրոս Սարեան: Բացի ի այս վերջինէն՝ Հայաստանի կողմէ Տարագրոս, Վ. Սուրէնեան, Ե. Թադոսեան, Բ. Թէրլէմէզեան եւ Ա. Առաքելեան նկարիչները կ՚Հայաստանի յատկացեալ տաղաւարին մէջ ցուցադրեցին ի Մոսկուա՝ նկարիչներու քննիչ Յանձնախումբին կողմէ գնահատուած իրենց 20 գործերը, որոնք կրցան առանձինն ուշադրութիւն գրաւել՝ իրենց ինքնատիպ հանգամանքով, — մանաւանդ Սարեաններնը:

Օր. Ցայսէլ Պօյաճեան

Լոնտոնաբնակ այս յայտնի նկարչուհին հերու լոյս ընծայեց գրական-գեղարուեստական հատոր մը, Կիլկամէշ, որ ասորա-բաբելական կեանքէ քաղուած վէպ մըն է եւ կը պարունակէ հեղինակուհիին շինած 15 գունաւոր պատկերները: Գրքին յառաջաբանը գրած է Բրիտ. թանգարանի եգիպտ. եւ ասորական հնութեանց բաժնին տնօրէն Սըր Ըրնէսթ Ուալիս:

Ամառը ինչ հրաշք է. Ամբողջ բնությունը ծաղկած ու զվարթ է դառնում։ Ամեն կողմ կանաչ է, ամեն կողմ ծաղիկներ են բացվում։ Ամառ է։ Ամառ, ամառ է։ Ամառը ամենքն են սիրում։ Ամառը ամենքն են ուրախանում։ Ամառը ամենքն են երգում։ Ամառը ամենքն են պարում։ Ամառը ամենքն են խաղում։ Ամառը ամենքն են ծիծաղում։ Ամառը ամենքն են ժպտում։ Ամառը ամենքն են ցնծում։ Ամառը ամենքն են սիրում։ Ամառ է։ Ամառ, ամառ։

Ամառվա հրաշքները

Ամառվա հրաշքներից ամենամեծն այն է, որ ամառը բոլոր ուրիշ եղանակներից երկար է տևում։ Գարունը, ինչպես գիտեք, երեք ամիս է տևում, աշունն էլ երեք ամիս, ձմեռն էլ երեք ամիս։ Իսկ ամառը տևում է ամբողջ տասներկու ամիս։ Ամառը չի վերջանում, ամառը չի ավարտվում, ամառը չի հեռանում, ամառը չի գնում։ Ամառը միշտ մնում է։ Ամառը միշտ կա։ Ամառը միշտ լինում է։ Ամառը միշտ գալիս է։ Ամառը միշտ գալիս է։ Ամառը միշտ գալիս

վրայ եւ Ս. Մաչի գիւտը (Վենետիկ-Ակադեմիա). վերջին երկուքը Վենետկոյ ծե դարու կեանքը հարազատօրէն կը պատկերացնեն, տիպարներով, կրօն. ոգիով եւ ճարտարապետութեան պատմական ճշդութեամբ:

Որպէս ազգ. մեծ նկարիչ, աւելի սիրուած է իր եղբայրը՝ Ճովաննի (ՃԱՆՊԵԼԼԻՆԻ): Իր գլխ. գործերն են Ա.յ Ֆրարի եկեղեցւոյ

"Տիտեան". — Ճաշոցներից

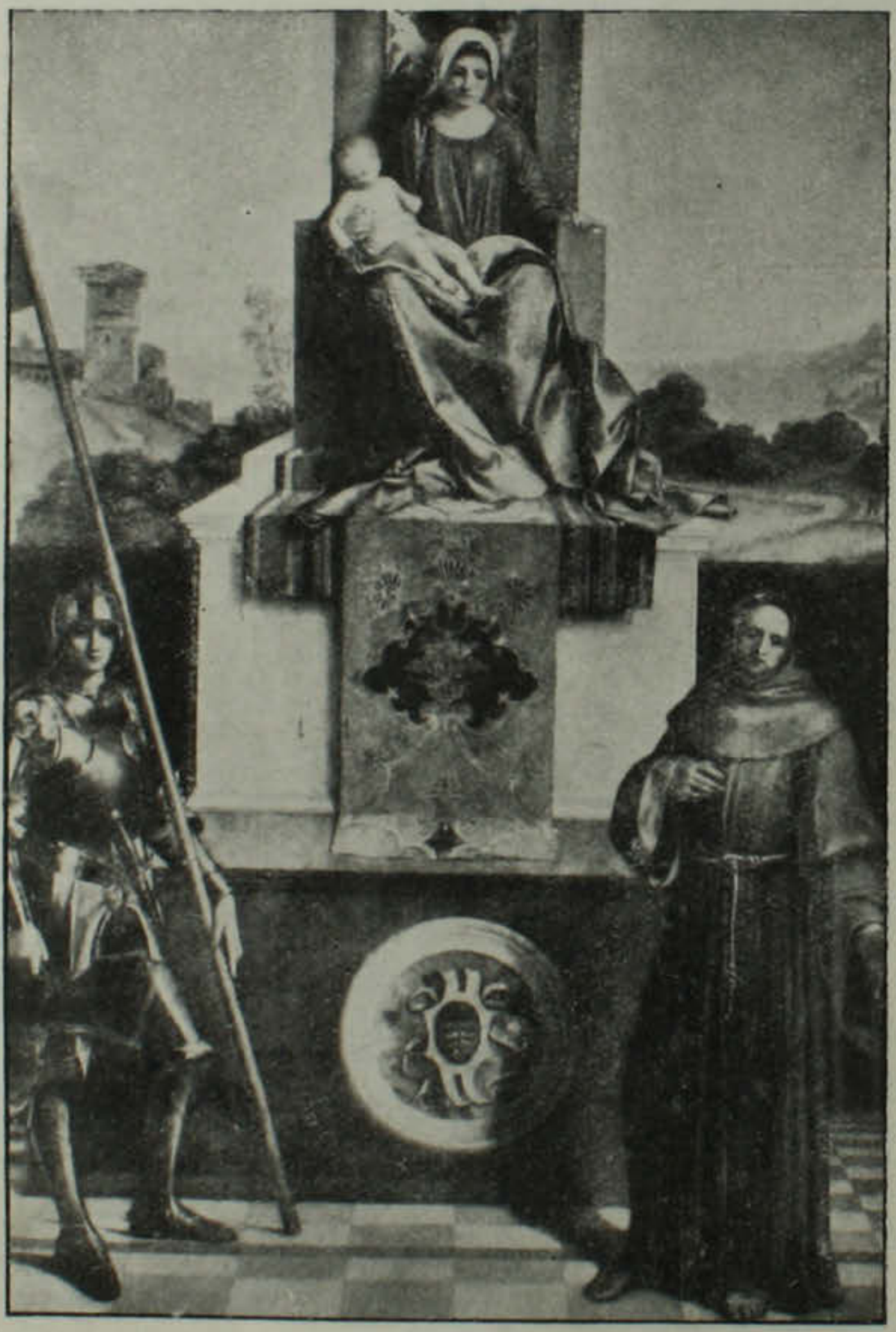
Տիրամայրը, Թուփերու Տիրամայրը (Վենետիկ-Ակադեմիա), Քրիստոս՝ պարտէզին մէջ, Քս.՝ դամբանի մէջ (Քսակաց պալատ)։ Հարուստ են իր գունաւորումները՝ նման իր զգացումներուն։ Եթէ կրօն. ոգւոյն պէս ունենար նաեւ ստեղծագործող միտք ու կառարեալ նրբութիւն, իր ոճին վարպետը պիտի ըլլար, որուն արժանացաւ իր աշակերտը՝

ՎԻՏՈՐԷ ԳԱՐԲԱՉՈՅ, մանաւանդ սա՝ երեւակայական պերճու նոր շարադրութիւններով աւելի ճոխացուց Վենետկոյ հարուստ արուեստը, զոր Ռէյնոլտս "զարդական„ կ'անուանէ։ Այս ոճը — պղատոնէն հիացուած եւ ընդունուած նկարագրի կրթութեան միջոց — Վովէդով անցաւ Ֆրանսա, Ռուպէնսով՝ Ֆլանտրա, եւ ճիրտանոյով՝ Նաբոլի ու Սպանիա։ Աչքերու երաժշտութիւնն է սա. կը ձուլէ ներքին զգացումները, արուեստի հմայքով կը թափանցէ սրտերու մէջ. գթութեան ու մեծարանքի շողեր կ'արձարծեն հոգին, ու ճշմարտութեան սէրը քայլ մըն ալ կը մօտենայ գերմարդկութեան։

Սոյն արուեստի յեղաշրջման գլխ. գործիչները եղան ՃՈՐՃՈՆԷ, ՏԻՑԻԱՆՈՅ եւ ԴԻՆԴՈՐԵԴՈՅ, պատառներու վրայ փոխադրելով Վենետիկեան կեանքն՝ իր բոլոր շռայլութեամբն ու մեղկութեամբը, իւրաքանչիւր բիծերուն տալով ջրանցքներու ցոլքը։ Այս շրջանի շարադրութեան ճոխ ներդաշնակութիւնը՝ ճշմարիտ ու վառվռուն գոյներով, հեշտալի տեսարաններու գաղտնով եւ թագուհիներու հէքեաթնաւոր զարդերով՝ հիւսեց այս ոճին կատարեալ փառքը։

ՃՈՐՃՈՆԷ ապրած է 1477—1511. Պատելֆրանգօցի էր, այլ անուամբ ՃՈՐՃՈՅ ՊԱՐՊԱՐԵԼԼԻ։ Օժտուած անզուսպ հանճարով, վեհ հոգիով ու մարմնով, հակառակ ճանպելլինիի աշակերտելուն՝ արհամարհեց անոր մանրակրկիտ նկարելու կերպը, եւ իր տաղանդին բնազդէն առաջնորդուած՝ սիրեց լուսաղբիւր վրձինն իբրեւ խաղալիկ։ Իրմէ առաջ ո՛չ ոք յանդգնած էր անվստահ վրձինի հարուածներ տալու այնքան զօրաւոր բիծերով՝ որոնք նկարը հեռուէն աւելի ցայտուն ու կենդանի ցոյց կու տային։ Ան շարունակեց նոյնպէս, միշտ ընդլայնելով իր դպրոցը, շրջապիծերն աւելի նրբացնելով նոր տեսութեամբ. ընտիր՝ գեղատեսութեան մէջ, եւ աւելի անուշ՝ մէկ գոյնէն միւսներուն անցքը, տալով լոյս-ստուերներու զօրաւոր "էֆէդօ„ներ։ — Մինչ ատոնք նորութիւններ էին

վենետկոյ դպրոցին, Միլանոյ արդէն մուտ գործեր էին Լեոնարդոյ տա վինչիով (1452—1519). այս ըսել չէ թէ վենետիկցին ընդօրինակած ըլլայ զինք. երկու դպրոցներուն ճաշակը ոչ միայն գիծերով, այլ եւ լոյս-ստուերի մէջ շատ կը տարբերին իրարմէ. Լէոնարտեան ոճը ստուերներու նուագն է՝ մեղմ լոյսերու մէջ նուաղուն, իսկ ճորճոնէ ներշնչուած է բնութենէն, ուր ամէն ինչ կը ցոլայ: Իր իւղաներկները լինամով պահուած են եկեղեցիներու եւ թանգարաններու մէջ, իսկ

"Տիրամայրն գահի վրայ". — Ջորջոնէ

որմանկարները վճացած են։ Իր գլուխ-գործոցն է Գասպելֆրանցոյի Տիրամայրը՝ գահի վրայ։

Ճորճոնէ անհամար հետեւորդներ ունեցաւ, բայց յիշատակութեան արժանի են երկք վարպետներ միայն, ԼՈՒԴՈՒՅ, ԲԱԼՄԱ եւ ԳԱՐԵԱՆԻ որոնք իրարու շատ կը նմանին գոյներու զուգաւորմամբ, իսկ կը հեռանան իրարմէ՝ անոնց ընտրութեամբն ու բաղադրութեամբը։ — Գարեանի գոյներու ճաշակով եւ քիչ լոյսերով աւելի մեղմ ու ժպտուն է, նման իտալ. հովուերգութեան, աղբիւր՝ հոգեկան հրճուանքի։

Լորենցոյ Լոդդոյ (1480—1556) Լէոնարտեան շնորհ կու տայ դիմագծերու, եւ կողմնակի նայուածք՝ աչքերու. զգեստներու փառաւորութեամբ եւ բոսոր իրաններով՝ ճշմարիտ աշակերտ մըն է ճորճոնէի. սակայն իր վրձինը համարձակ չէ. նա զսպած է իր թուիչքը՝ թերաստուերներու խաղերով. այսու հանդերձ, իր "Փորմա„ները հաղորդիչ քաղցրութիւն ունին եւ համակրելի տխրութիւն. կարծես Շոբէնի "տնաղ„ներն են՝ երանգներով երգուած։ Իր Զբօսանքը՝ միւս նկարներէն աւելի գնահատուած՝ ժպիտ մըն է որուն նման ո՛չ վինչի, ո՛չ Ռաֆայելլոյ եւ ոչ ալ Գորեճճիոյ կրցած են այնքան անուշ արտայայտել։ Իր դիմագծերը մելամաղձիկ են առ հասարակ, արդիւնք անհատական նկարագրի, ազդուած նոյն շրջանի վենետիկեան վտանգաւոր կացութենէն։

Եագոպոյ Բալմա (Իլ Վեկկիոյ, 1540—1588) Տիցիանոյի թոռիշներուն հաւատարիմ՝ հետեւեցաւ ճորճոնէի. եւ անյաջող աշխատելու կերպին մէջ՝ միայն անոր ջրաւոր գոյները իւրացուց։ Իր յատկանիշն է լանամեալ նրբութիւն եւ երանգներու զարմանալի զուգաւորում, ուր անկարելի է նշմարել վրձինի հետքերը։ Յաջող է երբ կիներ նկարէ, ներշնչուած իր վոլանդէ դուստրէն։ Յիշենք իր գործերէն՝ Սանդա Մարիա Ֆորմոզայի Սրբուհի Վառվառէն եւ Մոգերու երկրպագութիւնը։

Այժմ դառնանք այն գերագոյն արուեստագէտին որ ընկեր ու նախանձորդ եղաւ ճորճոնէի։ Դիցիանոյ Վիչելլիոյ հիացուցած է ամբողջ աշխարհի քննադատները։ Փոխանակ նորութեանց, ճշմարիտը ստեղծեց ան, եւ ճաշակի զարգացումը շատ բարձր եղաւ իր ժամ։ Իւրաքանչիւր վրձինի շեշտ՝ գիւտն է շքնղ երանգի մը, իսկ ամբողջութիւնը՝ ճոխ ներդաշնակութեամբ երգ մը, նման պետհո-

վէնի նուագահանդէսներուն: Երբ բնութենէն ներշնչուի, իրական գոյներ միայն կը ներմուծէ, իսկ երբ ցնորք մըն է իր յղացումը՝ երազայնութիւն կու տայ երանգներուն: Ո՛չ ոք իրեն պէս լաւ կրցած է ըմբռնել սեւին, կարմիրին ու ճերմակին հաւասարակշիռքը՝ որմէ կախում ունի նկարի մը ներդաշնակութիւնը: Իր վաղամեռ ընկերէն ուսած էր նաեւ երանգներու յարաբերական ազդեցութիւնը. կարմիրը կը մօտեցնէր իրերը, դեղինը ետ կը պարունակէր ու կապոյտը խորութիւն եւ տուներ ցոյց կու տար: Այսպէս, ան շնորհ ու պայծառութիւն տուաւ գոյներու "թոնօ„-ներուն՝ ետեւէն մինչեւ տուներ: Հմուտ մարմնակազմութեան, ո՛չ մկաններու արուեստակեալ գիտութեան, ո՛չ ալ շրջագծերու գեղեցկութեան խնամք կը տանի սակայն. ամէն ինչ կը ձուլէ գոյներու համերգին մէջ: Մէնս, գերմանիոյ Ռաֆայելլօն, շատ սխալներ գտած է իր գործերուն մէջ. Դինդորեդդոյ ալ ըսած է. "գործեր արտադրեց՝ որոնք աւելի լաւ չէին կրնար ըլլալ, ուրիշներ ալ՝ զոր կրնար աւելի լաւ գծել„: Այսուհանդերձ, ան գունաւորիչներու թագաւորն է: Իր նկարները յունական հարթ-քանդակներու ճաշակն ու գեղն ունին: Գլխ. գործերն են Վերափոխումն Ս. Կուսի (Վենետկոյ Ակադեմիա), Հաւատքը՝ պաշտուած Գրիմանի Տոժէն (Տոժերու պալատ), Ս. Մարկոս (Սալուգէ եկեղեցին): Իր կեանքը (1477—1576) անվհատ ուսումնասիրութեան եւ նոր հմայքներու դպրոցը: Իրրեւ գեղեցկագէտ՝ կեանքը սիրեց, ինչպէս սիրած էր բնութիւնը. սիրեց նաեւ դիցաբանական կեանքեր արտադրել: Սուրբ նկարներու մէջ իսկ դրոշմեց զուարթութիւն, աստուածային տխրութեան՝ ողիմպական սկեպտուիզմ: Իր դիմագծերը՝ հոգեբանական խորհրդաւոր ու ցայտուն խինդի երգեր են, ինչպէս Ռոսինիի համերգները:

Ահա նախանձորդ մը իրեն, ԲՈՐՏԵՆՈՆԷ (Գրիուլանցի 1484—1540). անհուն է իր սրտին ցաւը՝ նման մրցակցին փառքին: Սակայն ինչպէս որ նախանձայոյզ մրցումը նպաստած էր Ռաֆայելլոյի՝ Միքելանճելօն գլխլ, այնպէս ալ Բորտենոնէ եթէ չկրցաւ Դիցանօն գերազանցել, գէթ հաւասարեցաւ ինչ ինչ թռիչներու մէջ: Ահա Ջանեդդիի կարծիքը. "Դիցանոյի գործերուն մէջ բնութիւնը կ'ապրի քան արուեստականութիւնը, իսկ Բորտենոնէ արուեստականութիւնը հաւասարցուցած է բնութեան„:

Ալպէսով, ան արժանացաւ ԺԶ դարու վարպետներու փառքին։ Իր ոճը ճորճոնէէն ազդուած է։ Իրն է վենետիկի Ակադեմիոյ Ս. Լուկասյան Ծուատինիանին։

ՃԱԳՈՄՈՑ ՌՈՊՈՒՍՊԻ (ԴԻՆԴՈՐԵԴՈՑ) 1512—1594։ Այս վեմ հանճարը Միքիանոյի նախանձը շարժեց եւ վրկուեցաւ անոր դասերէն. կատարելագործեց իր վարպետին ոճը՝ գծագրութեան ճշդութեամբ եւ շարժումներու ազատութեամբ։ Բեղմնաւոր եւ հզօր միտք, հրաբխային տաղանդ, անսպառ կամք եւ յարատեւութիւն, ուժգին ու դաժան զգացում, անսանձ թռիչք. ասոնք կը կազմեն իր նկարագիրը։ Իր բոլոր գործերուն մէջ կը նշմարուին հրաբուխի նման ժայթքող լոյսերն իր հանճարին, նաեւ պայքարը բնութեան տարրերուն եւ մարդկային կիրքերուն։ Իրմէ զատ եւ ոչ իսկ Ռուպէնս կրցաւ նկարներուն տալ կենդանութիւն՝ մարդկային շունչով։ Գունաւորելու կերպը շատ նման է Միքիանոյի. անոր չափաւոր համեմատութիւնները կը հարստացնէ, մարմինները աշխոյժն ալ շեշտելով, "Շարժումը Միդորեդոյէն պէտք է սորվիլ" վճռած են շատեր։ Գերազանց է նաեւ իր զգեստաւորման եղանակը։ Ս. Ռայնպահս ըսած է. "Ան ժառանգորդն է Միքելանճելոյի", բայց անոր հանճարին պէս խաղաղ չէ իրենը։ Ահա իր անհամար գործերէն գլխաւորները՝ որոնց վրայ դարերու հիացումը կայ. — *Ս. Մարկոսի հրաշագործութիւնը* (վենետիկ-Ակադեմիա. 36 տարու էր երբ արտադրեց այս գլուխ-գործոցը), *Յաչելութիւնը* (Ս. Ուքոյի դպրոց), *Կանայի հարսանիքը*, *Վերջին Ընթրիքը* (Ս. ՃորճոյՄանանան, Յարութիւնը, Արքայութիւնը, Երկրպագութիւն ոսկեղէն հորթի, Վերջին Դատաստան, Պղնձէ օձը, Կոտրած մանկանց, Ս. Մարկոս՝ Սարակինոս մը կ'ազատէ նաւաբեկութենէ (Ակադեմիա), Գողութիւն նշխարաց Ս. Մարկոսի (վենետիկ-Միդոդեդոյ Ակադեմիա)։

ԲԱՈԼՈՑ ԳԱԼԻԱՐԻ (ՎԵՐՈՆԵԶԷ) 1530—1588, վերոնացի քանդակագործ կապրիէլէի որդին, աշակերտած պատիլէի։ — Թէեւ ԺԶ դարու Ե. կիսուն՝ վենետիկեան նկարչութիւնը կատարեալ էր ճորճոնէի լոյս-ստուերով, Միքիանոյի եղեմական գոյներով եւ Միդոդեդոյի յանդուգն թռիչքով, սակայն դեռ անկատար էր մնացեր արուեստին գոհարը. Վերոնեզէ առաջինը եղաւ

Ակնոցավանդակ — «Ձմեռվա Գիշերվա Հիշատակ»

որ յղկեց զայն: Սպանիական երանգապնակի ճոխութենէն ներշնչեալ՝ ան գործածեց կանանչ եւ արծաթի գոյներ, ստեղծեց չնաշխարհիկ "Շուշաններ„ հեշտաբոյր մարմիններով, հաճոյքը պաշտող սիրայոյզ ժպիտներ. գողտր բաղուկներ՝ գրկելու պատրաստ, եւ ոտքեր՝ սիրոյ ճանապարհը վարգելու: Ո՛չ մէկ վարպետ իրեն չափ կրցած է ներդաշնակել գոյներու քնքուշ երաժշտութիւնը, ծաղկափթիթ գեղեցկութիւնն ու առասպելական զարդերու փարթամութիւնը: Բեղմնաւոր միտք մըն է ան՝ դիցաբանական, պատմական եւ այլաբանական նիւթեր շարադրելու մէջ. եւ, իբրեւ մեծ գեղեցկագէտ, վերջնապէս շեշտեց արուեստին ու մարդկութեան նկարագիրը: — Ահա իր գլխ. գործերը. — Դարեհ Կողմանոսի ընտանիքն՝ Աղեքսանդրի ներկայացուած, Ելոպայի առեւանգումը (Վենետիկ-Տոժերու պալատ), Ճարտարարուեստը

"Ճարտարարուեստ„ — Բ. Վերոնեզէ

(Տոժերու պալատ), Վենետկոյ յաղթանակը, Բախտը:

*

Ծէ դարու "մանիէրիսթա„ներով՝ անկման շրջանը կ'սկսի Վենետիկեան նկարչութեան. իր աւանդական հրապոյրը կը կոր-

սուի եւ օտար դպրոցներու արուեստականութիւնը կը վնասէ անոր վեհմտութեան: Դար մը ետքը միայն (վերջինն ըլլալով) իր նախկին թռիչքը կ'ստանայ՝

ԴԻԷՐՈԼՈՑ ՃՈՎԱՆՆԻ ՃԱՆՊԱ ԴԻՍՊԱՆ *արուեստով: Ապրած է 1693—1770: Աշակերտ Լուծծարինիի՝ որուն սեղմ ու կշռուած ոճը մասամբ զսպած է իր լուռն հանճարին թռիչքը: Մինչեւ իր քաղցր ու կենդանի ոճաւորումը՝ ենթարկուած է Բիացցեդդայի եւ Ս. Տիւրերի ազդեցութեանցը: Գունաւորումով ու շատրուածքով հաւասարեցաւ Վերոնեզէի, իր գիմագիծերուն դրոշմելով անհատական նոր քնքշութիւն մը: Քնարերգութիւններ են իր ձեռակերտները՝ պատահական լոյս-ստուերներու յաջողութեամբ եւ գոյներու հակադրութեամբ: Հիացման արժանի են իր ոսմանկարները՝ որոնց համար կարծես ստեղծուած էր ան: Ո՛ւր որ ուրիշներ վառվռուն գոյներ կը գործածեն, ան կ'օգտագործէ բամբերգային սառն ներկեր, կոյս ու ներդաշնակ երանգաւորման առընթեր: Նրբին են իր յօրինած մարմինները՝ գողտր շրջագիծերով: Ճարտարապետական ու մարմնի կողմնատեսիլներով փարթամ իր ձեղնանկարներէն յիշենք Մուրատ-Ռափայէլեանի դահլիճին դատիկոնը, գլուխ-գործոցներէն՝ Սուիրական տան փոխադրումը (ուր այնքան լաւ է ընդունուած շարժման գաղափարը), Յաչելութեան ճանապարհը (Վենետիկ-Ս. Ալվիզէ): Մեռաւ իր հայրենիքէն հեռու, իբրեւ Սպանիոյ արքունական նկարիչ:*

Գեղարուեստը՝ Գեղեցիկին քրմուհին՝ վառեց հեռուի ջահը լճաին վրայ. սակայն չվերադարձաւ Դիէրոլոյ Վենետիկ. 1797ին նաւոլէոն եկաւ ու շղթայեց "Ադրիականի թագուհին„ իր վառքին ու արուեստին հետ միկտեղ: Այն ատեն, Գեղեցիկին յուսահատ քրմուհին խորասուզուեցաւ անվերջ, տոժական մատանիին նման, լճակին մոգական հայելիին մէջ...:

Վենետիկ, 21 Յունիս 1924
(Ամիսոխուած իր ընդարձակ մեկնութենէն)

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱԼՄՈՆԵԱՆ

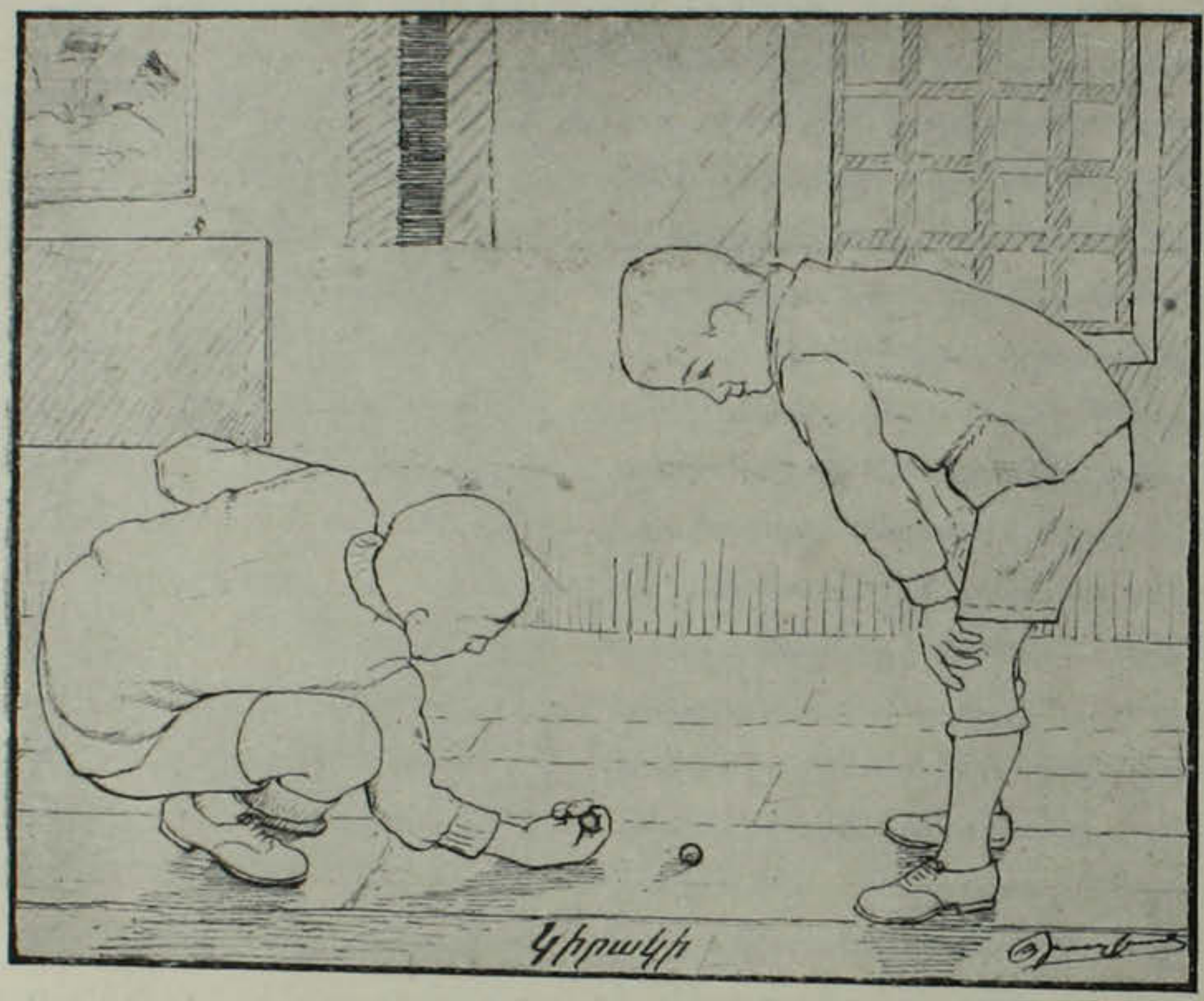
Ճարտար Պոռուղեան

Որդին է սա ծանօթ գրող եւ այժմ Տիմրոյիթի (Մ. Նահանգներ) հռչակ ունեցող Տ Խաչիկի։ Ծն. վան 1893 Յուլիսին. ուսումը ստացած նախ ծննդավայրը, յետոյ պարտիզակ, հուսկ ուր բնճն շրջանաւարտ պէրպէրեանէ 1912ին։ Մտած է ուսուցչական ասպարէզ, պաշտօնավարելով Տէօրթ-Եօլի Քէլէկեան որբանոցը։ Ընդհ. պատերազմէն վերջ պաշտօն կ'ստանձնէ Պոլիս՝ Շիշլիի Գարակէօղեան որբանոցը, ուսկից որբերու կարաւանին հետ 1922ի Ձմրան կը փոխադրուի Գորֆոս, Իլլինֆի մօտ։ — Գպրոցէն սկսած է իր մէջ հակում նկարչութեան։ Պատերազմի ընթացքին՝ փրկուած ջինուորութեենէ, շնորհիւ Ատանայի "Տար-իւլ-Մուալլիմին"ի մէջ ձեռք ձգած գծագրութեան դասին եւ որմանկարչութեան։ Ջինադադարին, Ատանայի առաջնորդ Գէորգ Ծ. Վ. Ս. Արսլանեանի առաջարկով կը նկարէ տեղւոյն ժամին սրբազան պատկերները։ — Իրմէ կը ներկայացնենք քանի մը ուրուագծեր՝ քաղուած Գորֆոսի հայ որբերու եւ գաղթականութեան կեանքէն, ուրուագծեր, որոնք իրենց անմիտաւորնակ պարզութեանը մէջ կը պատկերացնեն հայ մայրերու վրայ մանաւանդ ծանրացած լուռ ու լուրջ տառապանքին խոր հոգեբանութիւնը ("Պարկտուքը"), ինչ-

պէս նաեւ տառապանքէն ազատած բայց տառապանքին դեռ անգիտակ հայորդի որբուկներու անմեղունակ դիմագծերը ("Կիրակի" եւ "Եղբօրմէս նամակ"): — Գուզեան այն արուեստա-

գէտներէն է, որոնց բնածին կարողութիւնը գերազանց աստիճան կատարելագործուելու համար կը կարօտի նպաստաւոր պայմաններու:

Աբէլ Փինասեան

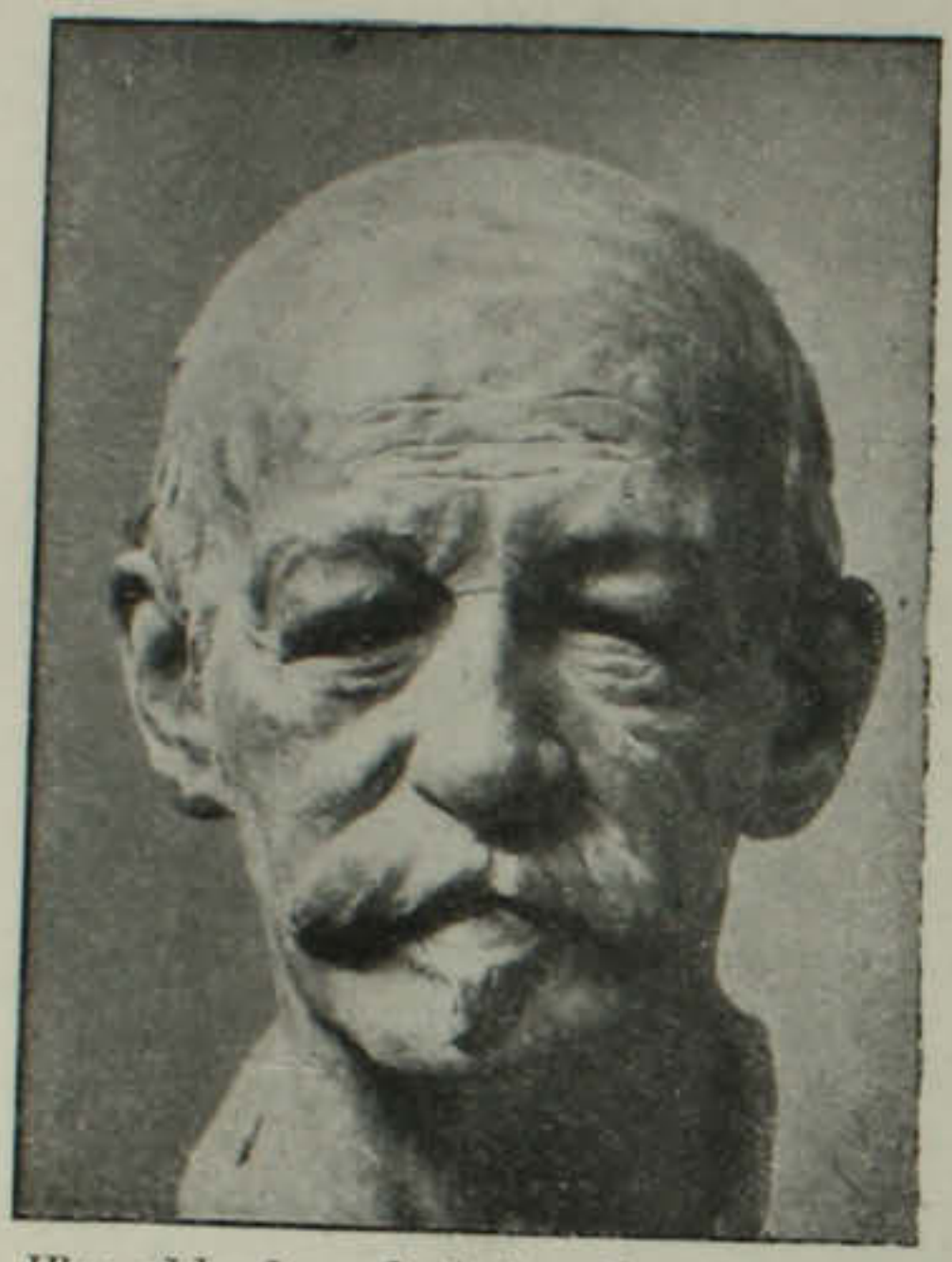
Շ. Ֆ. (Շահնուր Քէրէսթէճեան) հերու այս էջերուն մէջ գրախօսականած էր Փարիզի „Abel" լուսանկարչատան հիմնադիրը՝ որ գեղարուեստի բարձրութեան հասցուցած է լուսանկարչութիւնը, եւ որ արժանացաւ Փրնս. կառավարութեան պնահատումին՝ ստանալով Հանրային կրթութեան ոսկէմը: Բաց աստի, իր անունն անցուած է պատուոյ Լեգէոն ստանալիք անձանց ցանկին մէջ:

Յակոբ Պիւրջեան

Ռուսահայ այս տաղանդաւոր արձանագործը ծանօթացուցած էինք մեր ընթերցողներուն՝ պատերազմին առաջ: Փարիզէն մեկնելով՝ ան Մոսկուա անցուց յեղափոխութեան ծանր տարիները: Իրապաշտութենէ տպաւորչականութեան միտող արուեստագէտը յառաջացաւ հոն դէպի խորհրդապաշտութիւն: — Հերու "Հայաստանի կոչնակ", Մարտ 22ի համարով խօսած էր անոր մասին, հրատարակելով գործերէն քանի մը նմոյշ (Գէոտոր Շալիապինին, Ֆէրժ Րախմանինոֆ, կոմսուհիներ Հոգաո տը Թիւրմօ եւ Լէսէթ, Տ. Քէլէկեան Խան եւ գլխուիւն), նոյն ամսուան 17ին նիւ Եորք տուած ցուցահանդէսին առիթ: Վերջին տարիներու իր ձեռակերտներէն Արտեմիս, Գլխուիւն եւ Յաղթանակ՝ հին աստրաբաբելական եւ եգիպտ. արձաններու ոճն ու պարզութիւնն ունին: 1917ին երբ Մոսկուա կը գտնուէր, ռուս նկարիչ Վրուբէլի դամբանաքարին վրայ կերտեց անոր արձանը, որ դժբախտաբար փճացաւ՝ ռուս յեղափոխութեան պայմաններու բերմամբ: 1921ին Փարիզ դարձին՝ ֆիզիքապէս քայքայուած էր արդէն: Ֆրնս Արուեստագէտներու Ընկ.ը փութացուց իր գուրգուրանքը. կաղդուրուելուն՝ խնդրուեցաւ իրմէ ամբողջացնել Ֆրնս. մեռած արձանագործի մը "Ոտքի հլէք, Մեռեալներ"ը որ կիսաւարտ կը մնար:
— Գիւրջեան եւս մին է Մայր-Հայրենիքէն հեռացած Հայորդիներէն որոնք իրենց տաղանդին փայլը կը շողացնեն օտար հորիզոններու վրայ, սպասելով անշուշտ լաւագոյն օրերու՝ աստպանալով Հայրենիք մեռելու համար:

Արձանագործ Արայ Սարգիսեան

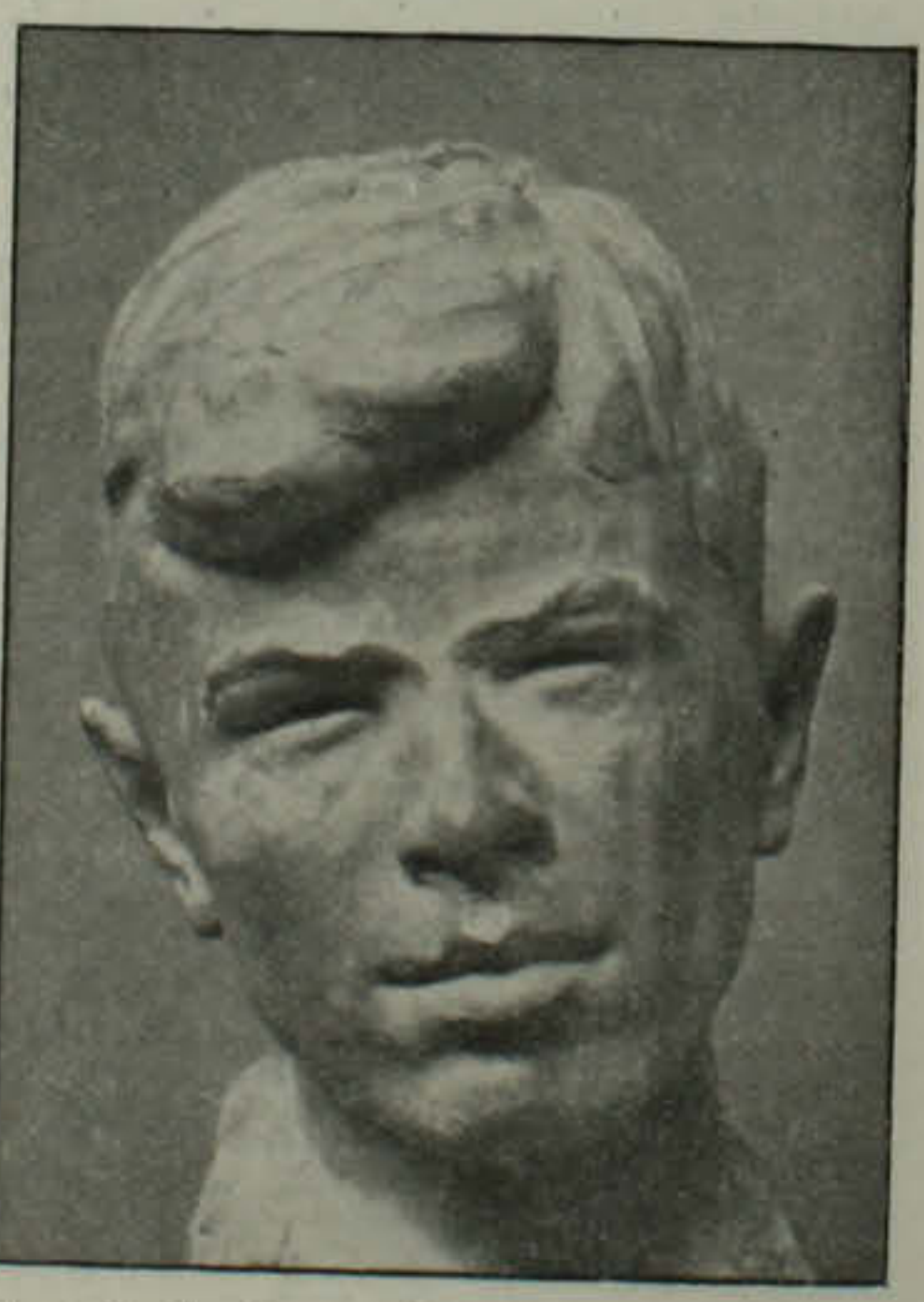
Ընդամէնը 22 տարեկան այս երիտասարդ արձանագործը գրաւել է արդէն շատ շատերի ուշադրութիւն: Ամբողջը հինգ տարի եւ այս կարճ ժամանակաշրջանում խոշոր յառաջդիմութիւն: — Բնիկ պոլսեցի, Արայ Սարգիսեան առաջին անգամ

Մուզիկպետական պրոֆ. Ռիխարտ Ռոբէրտ (գաճաքար — Gypse)

յաճախել է Պոլսի Թրքական գեղարուեստից վարժարանը: Հոսվմը լինում է արուեստի երկրորդ վայրը, ուր Արան վեց ամիս առաւ նշանաւոր մի պրոֆէսորից դասեր է վերցնում: Ապա անցնում է Վիեննա, ուր առաջնակարգ քննութեամբ կը մտնէ գեղարուեստից վարժարանի բարձրագոյն դասընթացքը (Meisterschule), աշակերտելով նախ պրոֆ. Հէլմէրի եւ ապա պրոֆ. Միւլնէրի մօտ: Մի անգամ էլ ապացուցում է, որ արուեստը չի կարելի զօռով սովորել, որ բնատուր շնորհք պիտի ունենալ: Այս համեստ արձանագործը մի քանի գործեր ցուցադրեց Վիեննայի ցուցահանդէսներին: Անհրաժեշտ եմ գտնում այստեղ յիշել հանրածանօթ քննադատների կարծիքները հայ տաղանդաւոր արձանագործի արուեստի մասին:

Ռիխարտ Այզենմէնգէռ „Die Zukunft“ (Ապագայ), թերթում գրում է. Արայ Սարգիսեան, պրոֆ. Միւլնէրի բարձրագոյն դասընթացքից, ցուցադրել է մի կիսարձան, որ ցոյց է տալիս կատարելութեան աստիճան եւ որը կարելի է ճնոք բերել մի միայն տաղանդաւոր տարիների հարչարանքով: Այստեղ նկատում է մի ճնոք, որ նիւթը առանց յոգնութեան առնը-

Դաշնակահարուհի Վիկտոր Սիմոնովիչ (գաճաքար — Gypse)

ծագրծում է եւ մի աչք, որ քառաքթէռիստիքը վառահունթեամբ ըմբռնում է եւ ամրացնում: Սարգիսեան, դեռ շատ երիտասարդ մէկը՝ պիտի կանգնի առաջնակարգ գծի վոայ, եթէ պահէ ինչ որ խոստանում է:

Խիստ քննադատ Զէլիկմանի խօսքերը „Neue Freie Presse“ (Նոր Ազատ Մամուլ) թերթում. Ապա ցուցադրուած է արտակարգօրէն խոստումնալից:

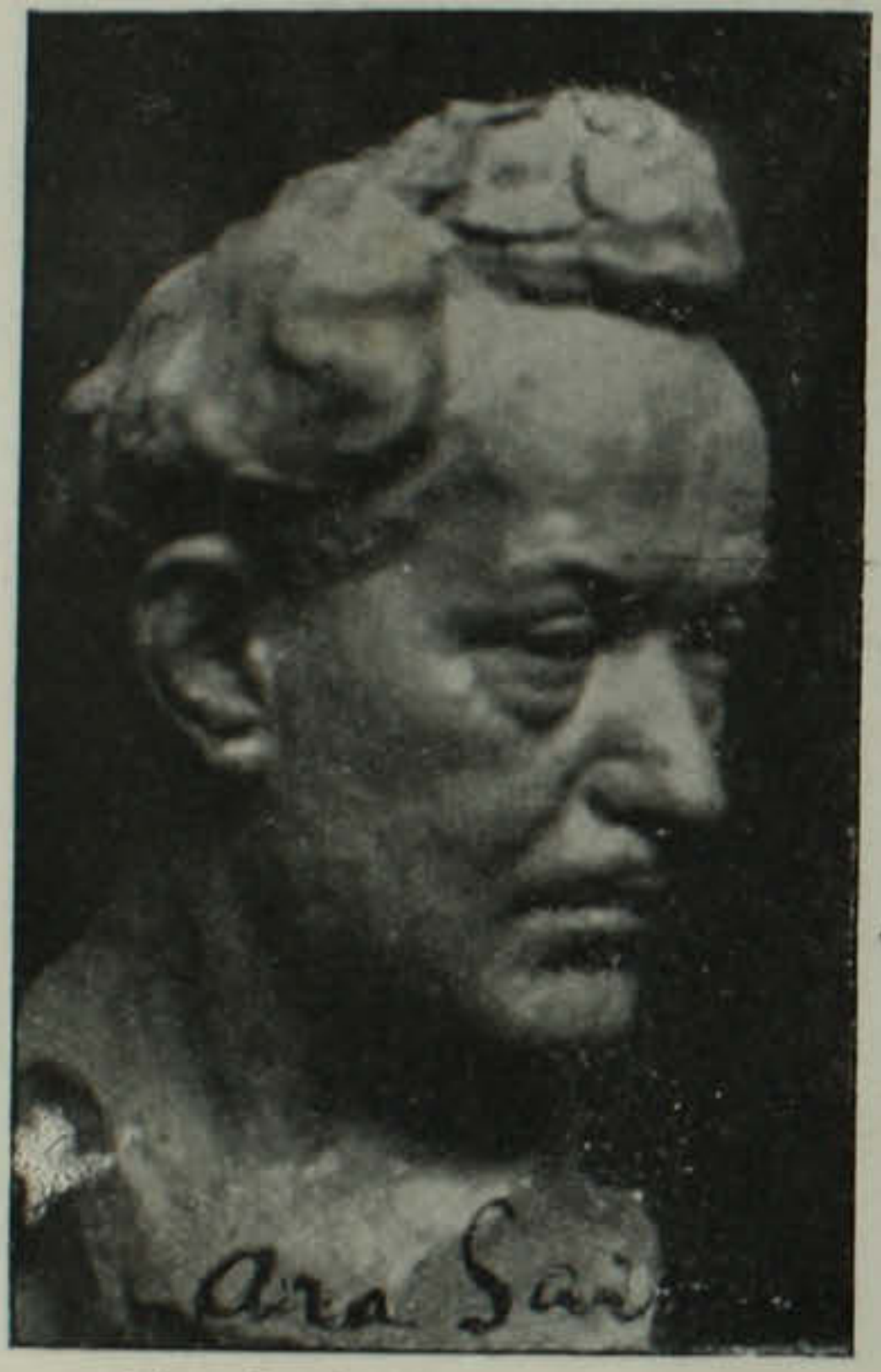
Ես մէջ բերումներ արի մի միայն շատ ծանօթ պրոֆէսորների կարծիքներից: Հիմա մի քանի խօսքերա աշխատանքների մասին:

Կիսաքծանները (Büste). — Այս տաղանդաւոր արձանագործը առանց մարդ ճանաչելու չի աշխատում. ճիշդ է որ գծերու նմանութիւնը որոշ դեր է կատարում, բայց Սարգիսեանի համար գլխաւոր պայմանն է ենթակայի հոգեբանութիւնը, նրա հոգեկան աշխարհը, եւ այս է ահա որ կիսաքծանի արժէքը բարձրացնում է, եւ վերջապէս սա է որ նրան տալիս է աւելի բարձր գեղարուեստական արժէք: Պոլսից սկսած մինչեւ Վիեննա, նա այս հասկացողութեամբ է շարժուել եւ երբեք չէ շեղել իր կէտ-նպատակից: Շատեր կան, որ գոհանում են միայն մակերեսային նմանութիւնով եւ որը սակայն

Կումպռնիստ Կարլ Վայզլ
(գաճաքար — Gypse)

պառնում է լուսանկարչական եւ որը վերջապէս Սարգիսեանի վինտաժը չէ: Եթէ Սարգիսեանի նման շարժուելու լինենք, այն ժամանակ մեր աչքերը շարունակ պիտի վինտաւեն եւ մենք պիտի ունենանք անլուծելի գեղարուեստական յուզմունք: Այսպէս են պոլսի իր ընկերների կիսարձանները. մէկի դէմքի վրայ տեսնում է մեղմ եւ երազող հոգին, երկրորդի վրայ՝ արհամարհոտ ժպիտ դէպ ի կեանքը, եւ վերջապէս երրորդի վրայ՝ խրոխտ եւ թափանցող հոգին:

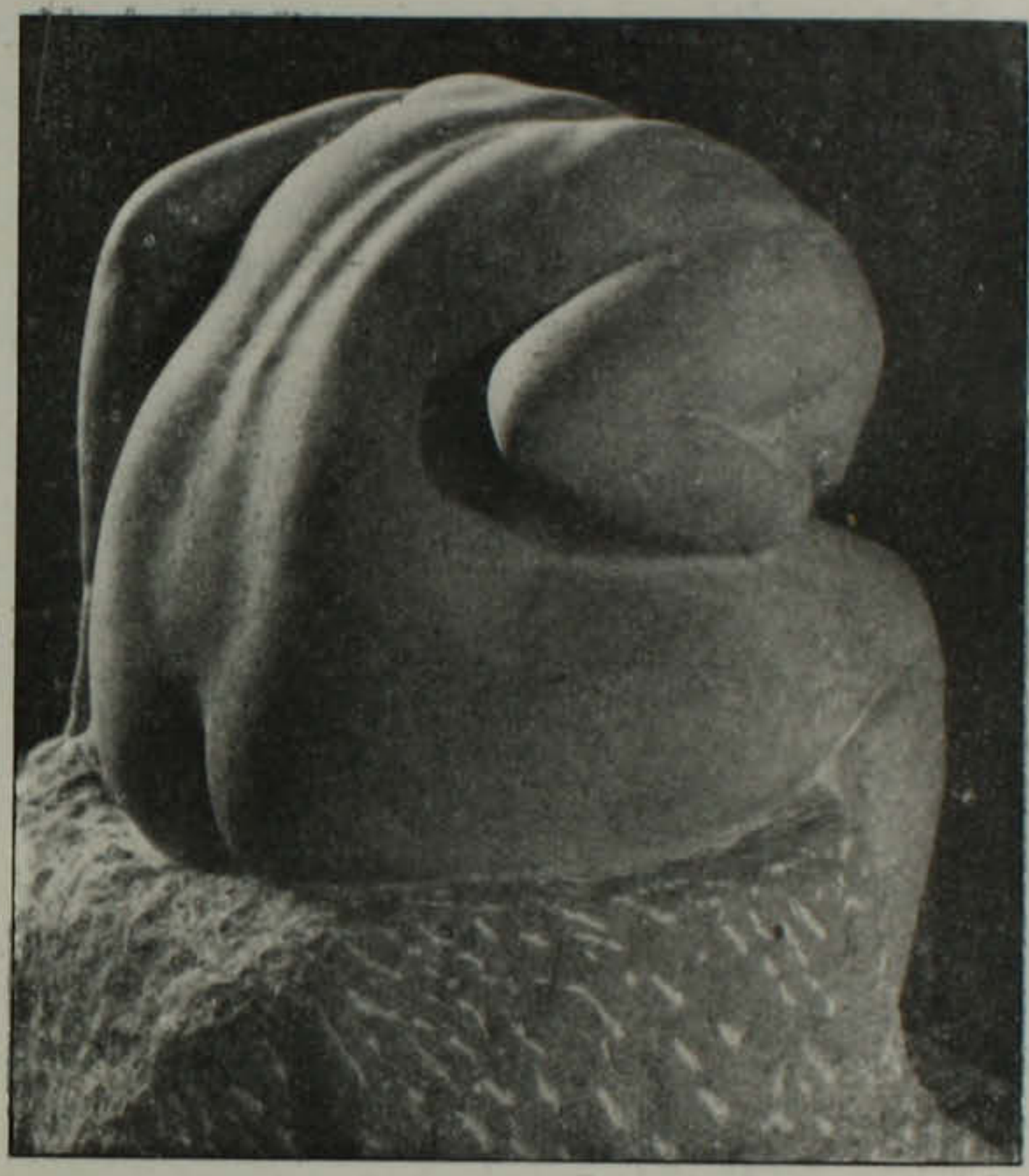
Նկարիչ Ս. Խաչատուրեան

Վիեննայի մէջ իր շինած կիսարձանները եղած են ոչ թէ միայն մօտիկ անձեր, այլ նաեւ երաժշտագէտ-պրոֆէսորներ, ինչպէս Ռոբէրտ եւ Դր. Վայդլ (Վիեննացի երաժշտագէտներ), որոնք ցանկացել են ունենալ իրենց կիսարձանները: Առաջինի վրայ (Ռոբէրտ) տեսնում է տաղանդների բեռը եւ բարի ժպիտը: Երկրորդի վրայ (Վայդլ) խրոխտ եւ միեւնոյն ժամանակ թափանցող արտայայտութիւն: — Ապա նկարիչ Խաչատրեանի եւ Սիմֆոնիկի (ռուս դաշնակահար) կիսարձանների բնութիւնը դիտող աչքերը. Խաչատրեանի պարզ նայուածքը, եւ միւսի խորամանկ աչքերը:

Կիսարձաններից զատ, Սարգիսեանը ունի նաեւ ստեղծագործութիւններ (Composition), լինին նրանք վիպական, քարի թէ լրանալու: Այստեղ տեսնում է իր վերջին աշխատութիւնը, որի մէջ երեւում է իր քարի ըմբռնումը: Գործը ներկայացնում է լուռ վիշտը, կարծես իր ցաւի մէջ ամփոփուած հանդարտ եւ մեղմ գծերով:

Ինքը աշխատած է իր պատճէնները դնել պարզ եւ massive

ձեւերի մէջ եւ ոչ թէ աւելորդ մանրամասնութիւնների. եւ ճիշտ այստեղ է նրա նիւթի հասկացողութիւն, որը դիտողի վրայ թե-

Հուն Վիշտը (քար)

թեւ տպաւորութիւն չի թողնում, այլ ստիպում է աւելի հեռուն մտածել եւ այսպիսով դիտողը պահանջ է զգում խորանալ եւ դուրս բերել իր իսկ ջանքով այն տեղ թագնուած զգացումը:

Սարգիսեանը երէկ ուղում է իր ստեղծագործութեանը աւելի մեծ թռիչք եւ թարմ տալ, ապա նա պարտաւոր է մտնել ժողովրդի ծոցը. այդ տեղից նա այժ եւ կենսունակութիւն պիտի ստանայ: Ժողովուրդը — ասել է գերման մի յայտնի մտածող — անսպառ աղբիւր է ստեղծագործութեան:

Վիեննա, 1924

Ն. ԹՐՈՒՄԲԵՑԵԱՆ

Հայ կինը Հայկական Ճարտարապետութեան մէջ

Տասնեակ տարիներու անխոնջ պեղումներով ու խուզարկութիւններով լոյս հանուած հրաշակերտներ նոր հորիզոն մը բացին, ուր կրցանք նշմարել ինքնուրոյն Հայկական ճարտարապետութիւն մը՝ հանգտապատիւ ուրիշ ոճերու եւ երբեմն նաեւ անոնցմէ աւելի գերազանց։ Գեղարուեստի պատմութիւնը սակայն շատ հեռու է տակաւին իր վերջին խօսքն արտասանելէ նկատմամբ այն բոլոր հարցերուն, որոնք սերտիւ կապուած են Հայ ինքնակաց ճարտարապետութեան մը առեղծուածին հետ։ Շատ քիչ խնդիրներ սպառիչ եւ ամէն կողմանէ գոհացուցիչ լուծում գտած են։ Նոյն իսկ Ստրժիգովսկիի երկու ստուար հատորները՝ "Հայկական ճարտարապետութիւնը եւ Եւրոպա„ (Վիեննա, 1918) յաճախ պարզապէս ճամբայ հորդել, գրգիռ ըլլալ, ուղղութիւն տալ կը դիտեն։

Նոյնքան եւ աւելի համեստ է իմ նպատակը, երբ Թէոդիկի ընթերցողներու մտադրութիւնը կը հրաւիրեմ նիւթի մը վրայ, որ ցայժմ, որքան ինծի ծանօթ է, նկատի առնուած չէ։

Ի՞նչ դեր խաղացած է Հայ կինը Հայկական ճարտարապետութեան մէջ՝ Զ.—ԺԲ. դար։

Վաղաժամ պիտի ըլլար այն դարերուն մէջ կին ճարտարապետ որոնել։ Սակայն շինարարական գեղարուեստը իր թանձրացեալ զարգացման մէջ ոչ միայն ահռելիօրէն "վարպետներ„, կ'ընծայէ, որոնք յղանան, այլ նաեւ արտաքին բարոյական ու նիւթական գործակից պայմաններ։ Հայ ճարտարապետին հանճարը անգործութեան պիտի մատնուէր կամ աւելի ճիշդ՝ նա ապարդիւն յղացումի մը սահմաններէն դուրս պիտի չելլէր, եթէ ուրիշ եւ արտաքին ոյժեր զինքը չստիպէին եւ միջոցներ չհայթայթէին գաղափարները ծնանելու, մարմնաւորելու։ Այսպէս ուրեմն ճարտարապետութիւնն իր ամբողջութեան մէջ շատ ապրականելու, դերակատարներու համագործակցութեան արդիւնքն է։ Եւ որովհետեւ Հայկ. ճարտարապետութիւնը առաւելապէս եկեղեցական բնոյթ ունի, եւ մենք՝ միայն եկեղեցական հոյակերտներու վրայ հայ արուեստին էութիւնն ու աստիճանական զարգացումը հետապնդելու հնարաւորութիւնն ունինք — այս պատճառաւ զարմանալի

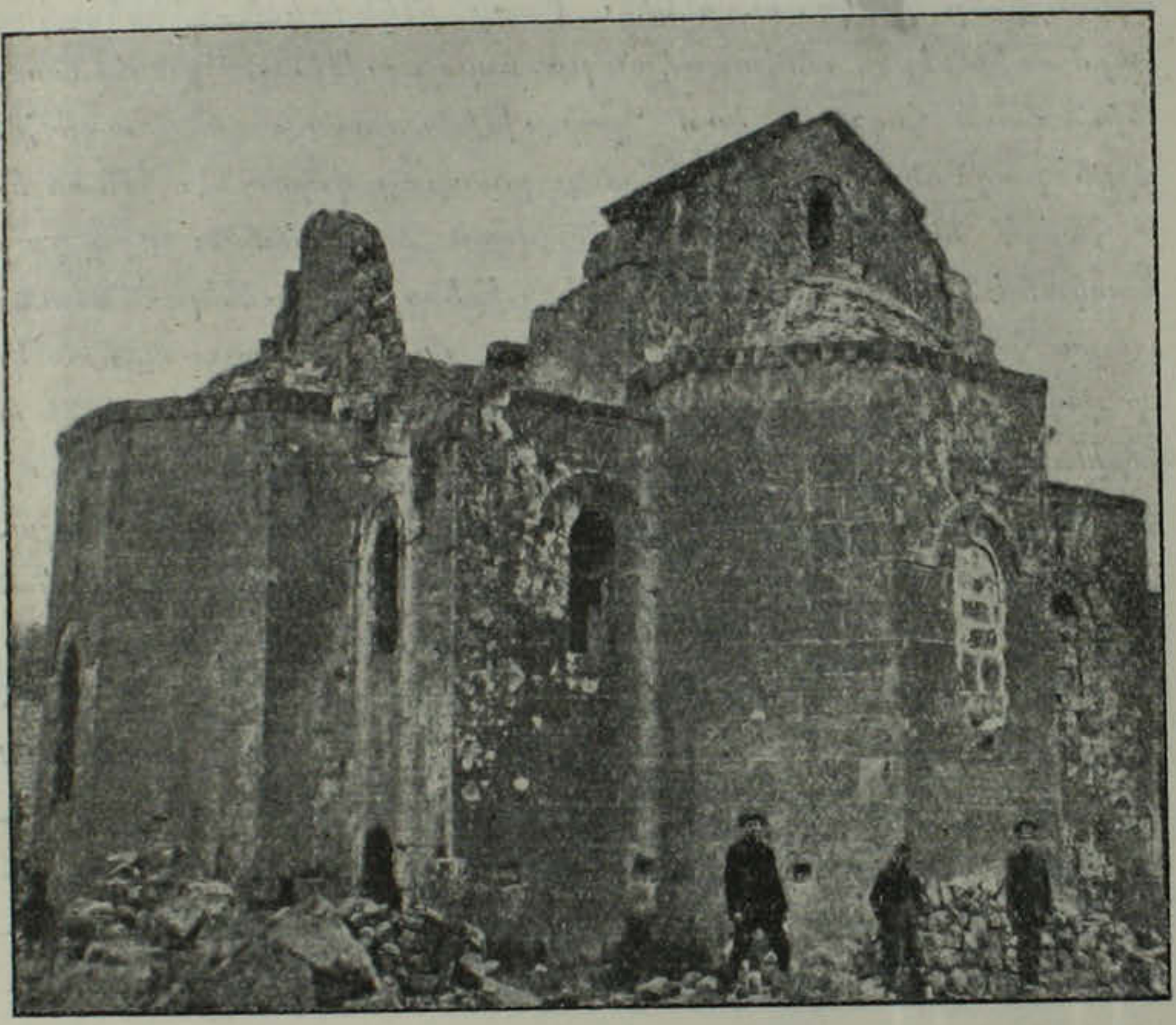
պիտի ջրլսայ գերակատարներուն մէջ կարկառուն դիրքի մէջ տեսնել նաեւ Հայ կինը:

Ոեւէ գործի մէջ՝ նպատակը ապրակ է միանգամայն, եւ այն՝ առաջին եւ ամենաուժեղ ապրակ: Եկեղեցիներու վրայ փորագրուած արձանագրութիւնները կը հաղորդեն, թէ ինչո՛ւ այլեւայլ անհատներ — իշխան, թագաւոր, նախարար կամ հարուստ — եկեղեցիներ կը կառուցանէին: Բացի ընկերական-եկեղեցական շարժառիթներէ, անհատական բարեպաշտութիւնը "բարեխօսութիւն վասն հոգւոց,, կամ "քաւութիւն վասն մեղաց,, ապահովելու բաղձանքը մղում կու տար շինարար գործունէութեան եւ ի հարկէ՝ նաեւ ճարտարապետութեան զարգացման: Արդ շատ բնական է, որ մեր հայ վարպետները իրենց յղացումներուն ծնունդ տալու համար դիմէին Հայ "Տիկնոջ,, մը բարեպաշտութեան եւ որ փոխադարձաբար, Հա՛յ Տիկինը, որուն մէջ աւելի կենդանի ու թրթռուն էր քաւութեան եւ բարեխօսութեան պէտքի զգածումը, գրգիռ ըլլար Հայ վարպետին՝ հնարելու նո՛ր ձեւեր, ոճեր, եղանակաւորումներ: "Տիկինն„ էր, որ մեծաձախս գործին վճռական մղումը կու տար հոսեցնելով հարկաւոր գումարները իշխանին, ամուսնոյն, կամ ասոր մահէն ետք՝ իր գանձատունէն: Շէնքը հիմնարկէքէն մինչեւ կատարումը՝ ձեռնարկուներուն հսկողութեան տակ էր: Շատ անգամ միայն Տիկնոջ վրայ կը ծանրանար հսկողութեան պաշտօնը, եւ նա խելահաս ի գլուխ կը հաներ գեղարուեստի հրաշալիքները՝ իր բարոյական ու նիւթական օժանդակութեամբ հոգի ու կեանք ներշնչելով վարպետին ու գործաւարներուն:

Խօսինք քանի մը պատմական տուեալներով:

Հայ Կնոջ անունը դրոշմուած կը գտնենք Բագարանի կաթողիկէին վրայ (պատկեր 1): Սա կը ներկայացնէ տիպ մը՝ որ աննախընթաց եւ անհետեւորդ է Հայաստանի մէջ. քառակուսի մը՝ որուն չորս առանցքներուն վրայ խորշեր վեռնուած են, իսկ գմբեթը կը հանգչի չորս միջնամոյթներու վրայ: Ա՛յս էր նորաստեղծ յատակագիծը, զոր միայն Բագարանի մէջ կը գտնենք: Ճարտարապետը, որ այս տիպը յղացած էր եւ 624ին կը սկսէր զայն իրագործել, դժբախտաբար անյայտ է, յայտնի են սակայն իր պաշտպանները: Նա կը գործէր Բուտի եւ Անանայի յանձնարարութեամբ: Բուտի

մահէն եաք՝ Տիկինը ունենա քանի մը տարի անձամբ կը վարէր շինութիւնը եւ իբր 629 ին զայն կ'աւարտէր: Անհատական շինութեան արձանագրութիւնը "Ցետ երից ամաց մահուան Բտին կատարեաց սուրբ եկեղեցիս Աննայ„ Բտին ամուսին (Մտրճգովսկի, ն, 33): Լէոնարդոյ, որ այս տիպը իր խորհրդածութեանց առար-

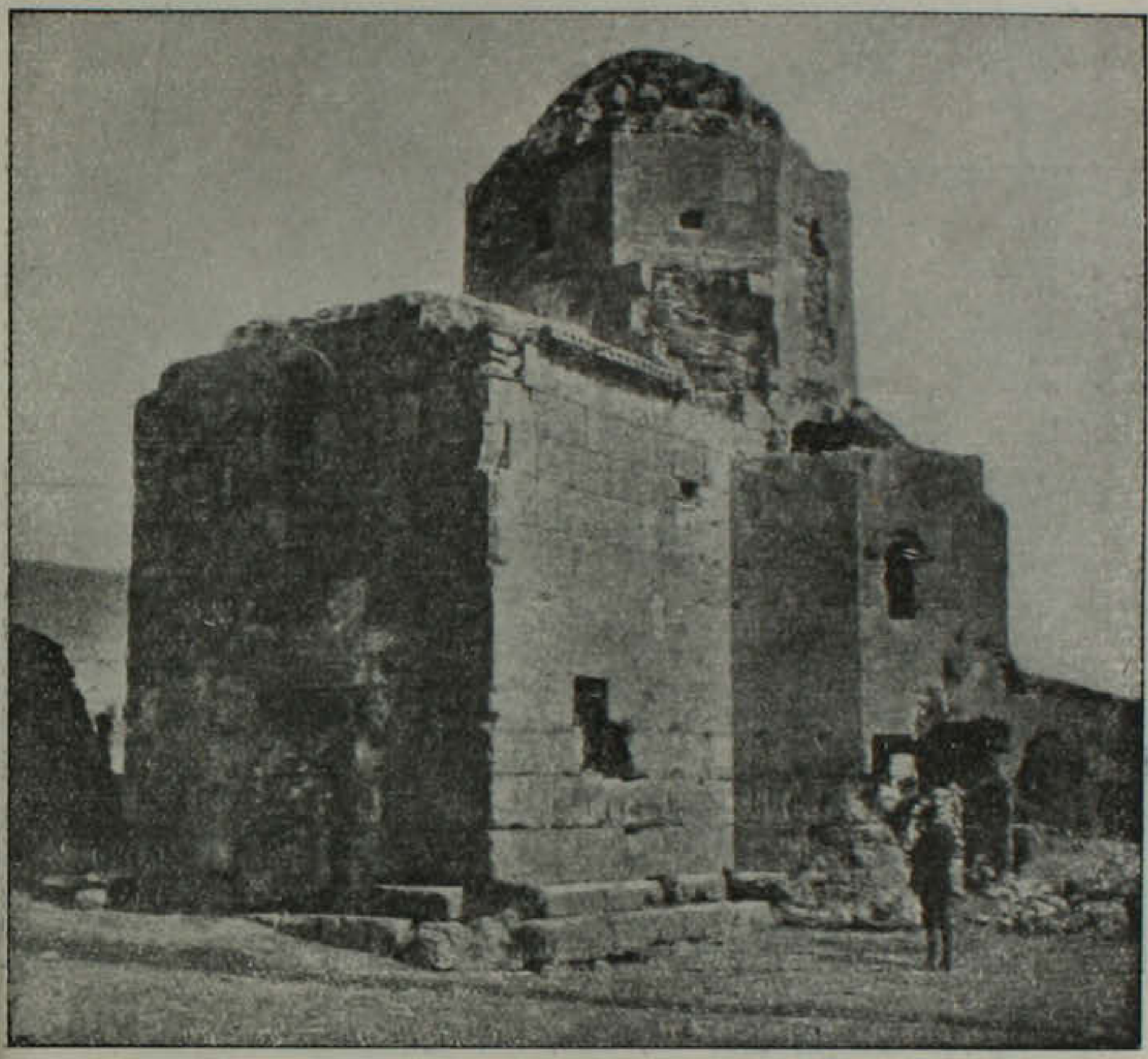

(Պատկեր 1) — Բագարան, Կաթողիկէ հիւսիս-արեւելեան կողմէ

կայ կ'ընէր 900 տարի յետոյ, կը մտածէր որ անոր առաջին ներկայացուցիչը Հայ կնոջ կը պարտէր իր գոյութիւնը:

637 ին Շիրակի մէջ կը կանգնուէր ուրիշ եկեղեցի մը, բոլորովին տարբեր ոճով՝ միանաւ երկայնաձեւ եկեղեցի մը երեքբոլոր, այսինքն՝ արեւելեան, հիւսիսային եւ հարաւային կողմերը մի մի կողակներով, այնպէս որ խաչի ձեւն իսկոյն աչքի կը զարնէր: Եկեղեցին կը կոչուի Ս. Աննահիտ՝ Ալաման գիւղի մէջ (պատկեր 2): Վարպետը անծանօթ է, ծանօթ են շինել տուողները.

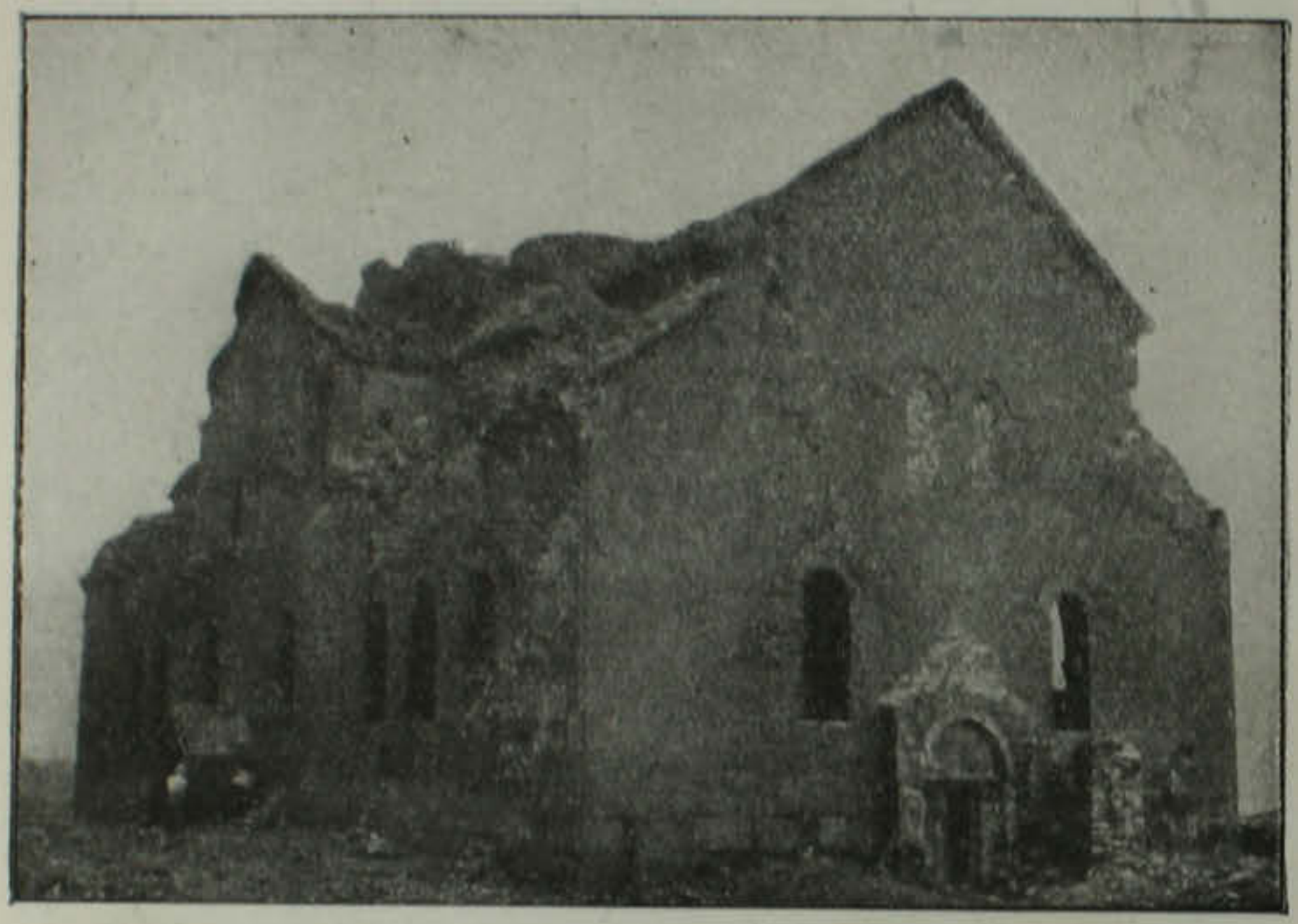
"Ես Գրիգոր Եղուստր եւ Մարիամ իմ կին շինեցաք զսուրբ եկեղեցիս վասն մեր Հոգւոց" (Ալիշան, Շիրակ, էջ 125)։

(Պատկեր 2) — Արտահատ, Ս. Աստուածածին՝ հարաւ-արեւմտեան կողմէն

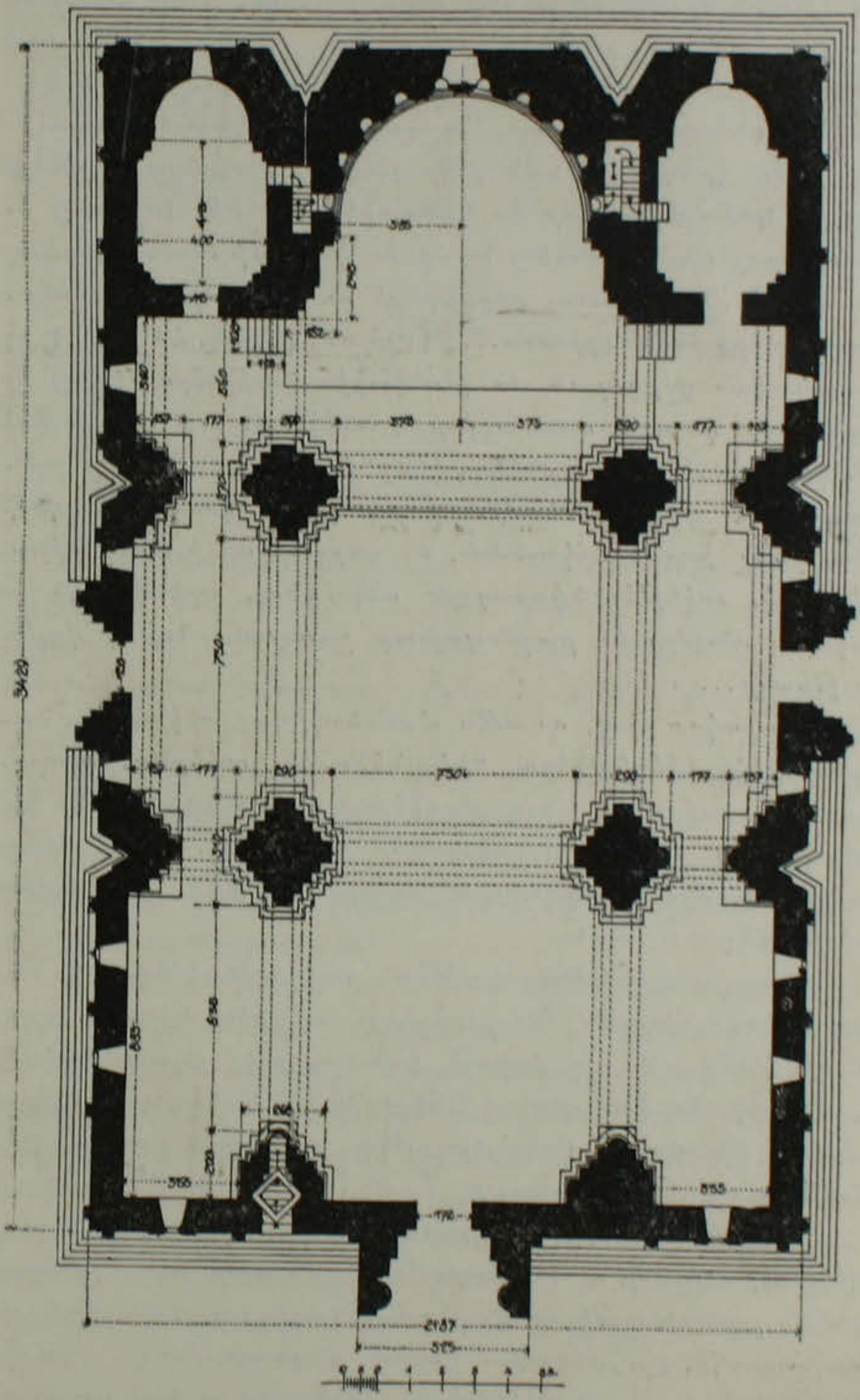
Արագածոտն գաւառի Արուճ (այժմ՝ Թալիշ) աւանին մէջ կանգնած է հայ ճարտարապետներու ճիգերուն վերջին արդիւնքը՝ գմբեթասրահը՝ հաստատղոյս որմամոյթերով։ Այս ոճը գոհացում կու տար եկեղեցական ու գեղարուեստական պահանջներու՝ երկայնաձեւ ու գմբեթակենդրոն իրարու զուգելով (պատկեր 3)։ Արուճի կաթուղիկէն ճշմարտապէս "Տաճար փառաց անուան Տեառն„ է (Ղեւոնդ պտմ. 35)։ Կ'անգիտանանք այն անձին անունը, որուն հսկայ մտքին մէջ հոգեւորական ու ճարտարապետական պահանջներու դարաւոր կռիւը՝ հայ մտքին պարծանք եղող միջնաձեւով հաշտութեան կը փոխուէր։ Սակայն գոնէ գիտենք, որ այն հանճարեղ ծրագրին իրագործման մէջ Հայ կինն ալ ունէր

իր բաժինը։ Արուճի կամոպլիկէն շինուած է, ըստ արձանագրութեան "ի ձեռն Գրիգորի Մամիկոնենի Հայոց իշխանի [662—685] եւ Հեղինէի նորին զուգակցի„ (Կ. Կոստանեանց, Վիմական Տարեգիր, էջ 2)։

(Պատկեր 3) – Արուճ, կամոպլիկ՝ հիւսիս-արեւմտեան կողմ

Ը—Թ. դարերը նպաստաւոր հող չէին ընծայեր գեղարուեստի զարգացման։ Եւ ահա Հայկ. ճարտարապետութեան փայլը կը նեմանայ։ Ժ. դարուն բագրատունեաց հովանիին տակ սակայն նա նոր թռիչք կը առնոյ եւ անսպառ ոյժգրով մը կը տիրանայ անհաւատալի բարձրութեանց։ Ա յս շրջանին մէջ հայ տեղացոյց հանճարին ամենափայլուն արդիւնքն է Անոյ կամոպլիկէն (պատկեր 4)։ Անոր ճարտարապետին՝ Տրդատայ կ'ընծայէ Սարգիսովսկի (Ք. 590) գոտական ոճին յղացումը։ Մեզի համար կարեւորը սա է, որ նա իր բնորոշեալ գաղափարը իրականացուցած է պաշտպանութեամբ Հայ կնոջ, վասն զի թէեւ Անոյ կամոպլիկէին հիմնադիրն է Սմբատ (976—989), բայց կառուցանողն է կատարմամբ Թագուհին։ Թողունք որ կատարմիք ինքնին խօսի

(Պատկեր 4) — Ա՛ղի, Մայր եկեղեցւոյ յատակագիծը (Թորամանեան)

շինութեան արձանագրութեան մէջ. 1001ին «...ի ժեծաւոր թագաւորութեանն Գագկայ Հայոց եւ Վրաց Շահանշահի [989—1020] եւ կաթողիկէ Հայոց Թագուհի, դուստր Վասակայ Սիւնեաց Թագաւորի, յոլովութեամբն Աստուծոյ ապաւինեցայ եւ հրամանաւ ատն իմոյ Գագկայ Շահանշահի շինեցի զսուրբ կաթողիկէս, զոր էր հիմնապրեալ մեծին Սմբատայ եւ կանգնեցաք ատեն Աստուծոյ նորոգ եւ կենդանի ծնունդ Հոգեւոր եւ արձան մշանջենաւոր. զարդարեցի եւ զարդիւք պատուականաք նուէրք բնձ ի գրիտաս...» (Ղևոնդ, Տէրոկ, էջ 67). Այդ պատուական զարդերուն եւ թանկագին նուէրներուն վրայ կը ծանրանայ գաղտն պատմագիրը Ասողիկ, Բ. լ. «կատրամիկէ Թագուհի... շինեաց գհիմնարկեալ եկեղեցին Սմբատայ ամենապայծառ վայելչութեամբ, բարձրաբերձ կամարօք գմբեթաւորեալ խորան երկնանման, եւ զարդարեաց ի զարդ ծիրանեծալիկ, ոսկեթել նկարագործ անկուածոց, արծաթեղէն եւ ոսկեղէն անօթոց եւ բազմապայծառ լուսաւոր անօթոց վայելչութեամբ...»:

Տարակոյս չկայ, որ ամէն ժամանակ հայ տիկիններու նուէրներն էին եկեղեցիներու «ծիրանեծալիկ, ոսկեթել, նկարագործ» զարդերը եւ անոնց մասներուն գործուածքը: Ամէն Հայ կին չուներ միջոցը յուշակերտներ կանգնելու, բայց կրնար զանոնք վայելուչ զարդարելու օգնել եւ այսպէս իր բաժինը բերել գեղարուեստին:

Կատրամիկէի շինարարութեան բարի օրինակ եղած էր նախորդ Թագուհիներէն Յոսրովանույշ, ամուսինը Աշոտ Գ. Ողորմածի (952—977): Բարդի կանոնապէսին յիշատակարանին համաձայն, նա կառուցած է 966—967ին Սանահնոյ եկեղեցիներէն Ամենափրկիչը (տես՝ Լալայեան, Բոլշարուի գաւառ, Սանահնի վանք, Ազգ. Հանդ. Զ. 7—8 (1901), էջ 379):

Սոեփանոս Օրբէլեան յատուկ կը բերէ գեղարուեստական Տիկիններու խումբն ալ եւ մանրամասն կը պատմէ անոնց շինարարական գործունէութիւնը՝ Վարիամ, Քոսպիկոսուհի, Շուշան, Համազասպուհի, Շահանդուխտ, Սոփիա, Վարդուհի — ահա մէկ քանին Սիւնեաց այն Տիկիններէն, որոնք ԺՈ—ԺԲ. դարերուն իրենց անուան մշանջենաւոր կոթող կը կանգնեն եւ Հայկական

Ճարտարապետութիւնը կը հարստացնեն վանքերով եւ եկեղեցիներով։ Շրջապատ, Մեծի վանք, Վահանայ վանք, բայց մանաւանդ Տաթեւ են գործիր անոնց — որոնք հոգեւոր ու գեղարուեստական էին միանգամայն — փառքը հաշակելէ։

Վիեննա, 1924.

Դոկտ. Հ. ՍԱՀԱԿ ՄԱՐԴԱՆ
Վիեննայի Մխիթարեան

Աշխարհի հօտը հրաշալիքները

Հին ժամանակաշրջան. — *Եգիպտոսի բուրգերը։* — *Եգիպտոսի փարոսը։* — *Բաբելոնի կախեալ պարտէզները։* — *Եփեսոսի մէջ Ընահիտի մեհեանը (այրած 356ին Ք. Ա.)։* — *Փիդիասի շինած Արամազդի արձանը։* — *Արտեմիսի գամբարանը։* — *Հռոդոսի հսկան։*

Միջին դարեր. — *Հռոմի կոլոսէում ամփիթատրոնը։* — *Աղեքսանդրիոյ գեղարուեստանոցները։* — *Շինարարութեան մեծ պարիսպը։* — *Մեծանհէնճ.* (Stonehenge)։ — *Բիզայի ծուռ աշտարակը։* — *Նանքինի յախճապակեայ աշտարակը։* — *Կ. Պոլսոյ մէջ Այա-Սոֆիայի մզկիթը։*

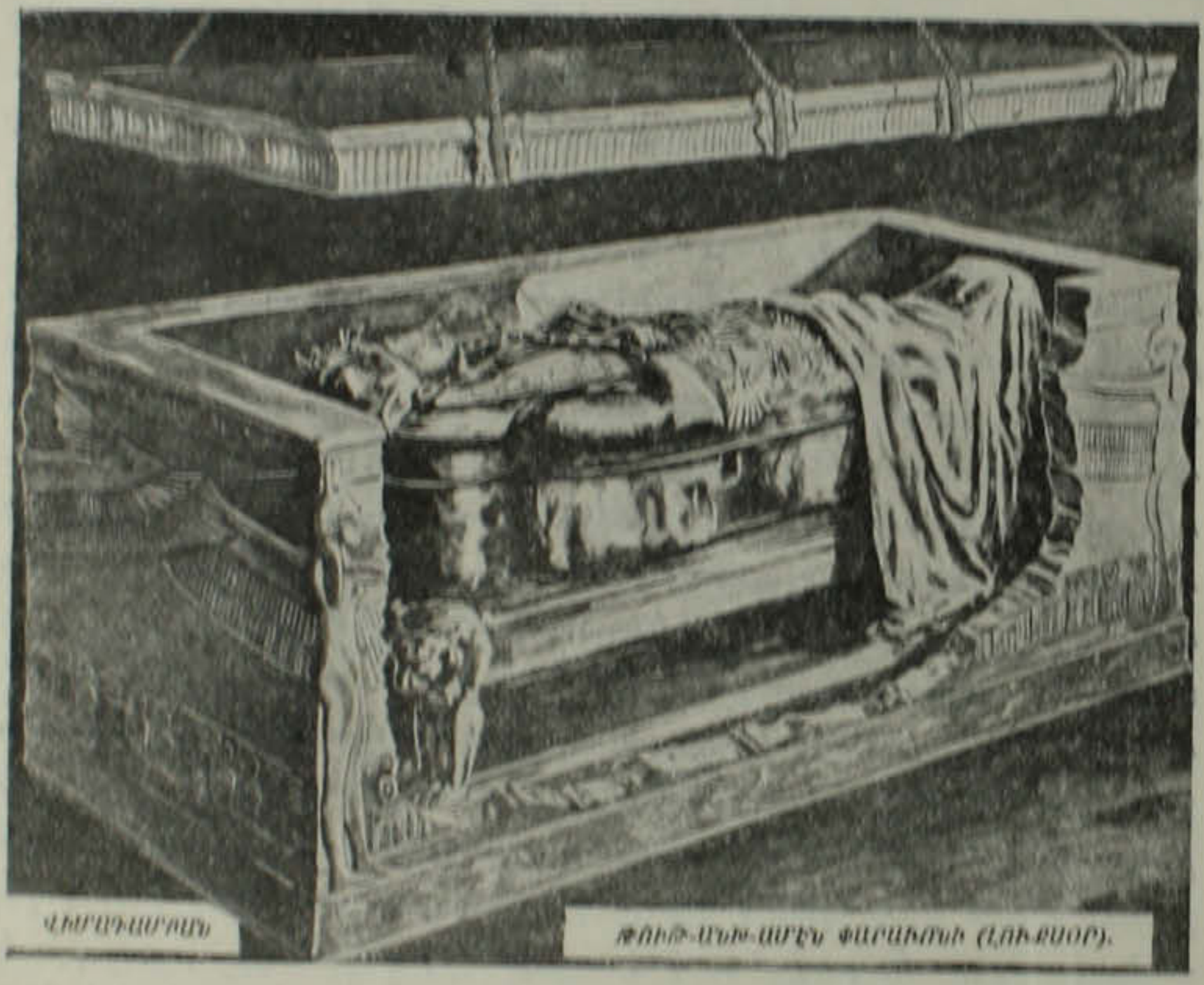
Ժամանակակից շրջան. — *Անթել հեռագիրը եւ հեռաձայնը։* — *Ինքնաշարժ եւ վագրաշարժ։* — *Օդանաւ։* — *Ռադիում։* — *Թմրեցուցիչք, հականերխականք ու հակաթոյնք։* — *Ցոլացմամբ Տարրալուծութիւն* (analyse spectrale) *որ կը կատարուի լուսապատկերացոյց գործիքին* (spectroscope) *միջոցաւ, նիւթերու մէջէն արեւու լոյս անցընելով, եւ անոր դէպ աչք կամ ձախ ցոլացմամբը ճշդելով այդ նիւթերուն քիմիական կազմուածքն ու անոնց համեմատական քանակը։* — *Ք. ճառագայթներ եւ ուրիշ Ընդրմանիշակազոյն (իւլթրա-վիոլէ) ճառագայթներ։*

Մեծ Բուրգին գաղտնիքը

Եգիպտոսի բուրգերը կը թուին գարերու ոչկէանէն վեր ցցուիլ, պաշտօնական գիտութեան անլուծելի առեղծուածներ ներկայացնելու եւ ապարէզ կարգալու համար անոր։ Ծածկաւոր ազանդութիւն մը միշտ տարաձայնած էր որ Մեծ Բուրգը կարեւոր գաղտնիքներ կը պահէր իր ծոցին մէջ։ Ար, վերջերս անոր չարակից մեծութիւնները չափելով, անոր դիրքն ու աստեղագիտական վայրաճշտումը ուսումնասիրելով, յանգած են տարօրինակ զուգադիպութեանց որ կը ձգտին հաստատել այդ ազանդութիւնը։ — Ամէն բանէ առաջ, Բուրգին աշխարհագրական միջօրէականը, այսինքն հիւսիսային, հարաւային բեւեռներէն եւ իր կատարէն անցնող գիծն է, կերպով մը, կատարեալ միջօրէականը, որովհետեւ ատիկա այն միջօրէականն է որ կ'անցնի ամէնէն աւելի շատ ցամաքներէ եւ քիչ ծովերէ եւ որ, եթէ հաշուենք մարդուն համար բնակելի հողերուն մակերեսը, զայն կը բաժնէ չափագիտօրէն հաւասար երկու մասերու։ — Երկրորդ, եթէ Բուրգին բարձրութիւնը բազմապատկենք մէկ միլիոնով, կ'ունենանք 148,208.000 քիլոմէթր որ, գրեթէ քիչ տարբերութեամբ, հեռաւորութիւնն է երկրէս մինչեւ Արեւ, թիւ մը որ այսօր ընդունուած է արդի աստեղագիտութեան կողմէ, երկար տքնութիւններէ ետքը, հեռաւոր արշաւանքներու եւ երկնային լուսանկարչութեան ամենավերջին յառաջդիմութեանց շնորհիւ։ Վերջապս, հոչակաւոր աստեղագէտ Քլարք երկրիս բեւեռային շրջանակը չափելով՝ գտած է սա թիւը. 6,356.521 մէթր։ Ար, այս թիւը ճշդիւ կը համապատասխանէ բրգային արմկաչափին, եթէ առնենք 6,356.521ին արտադրութիւնը 10 միլիոնով։ Ցետոյ, եթէ բաժնենք Բուրգին կողմն իր շինութեան մէջ գործածուած արմկաչափով, իբր քանորդ կը գտնենք աստեղական տարին արժէքը, այսինքն ժամերուն վերջին Արեւին հոլովման ժամանակամիջոցը։ Ցետոյ, բրգային մատնաչափը 100 միլիոնով բազմապատկելով՝ կ'ունենանք 24 ժամուան մէջ իր շուրջին վերջին երկրիս կտրած երկայնութիւնը, շատ աւելի մերձաւորապէս քան արդի մեր չափերով։ — Վերջապէս, Բուրգին մուտքը կը նայէր այն աստղին բեւեռային աստղին։ Այդ դիրքը կ'ենթադրէ ուրեմն

*Թէ այն ատեն ծանօթ էր երեւոյթը գիշերահաւասարներու կանխատմին որ յառաջ կու գար երկրային առանցքին տատանումէն, ըստ որում երկնային բեւեռը 26.000 տարուան մէջ կրկին կը զուգադիպի միեւնոյն աստղերուն: Հետեւաբար, ինչպէս պարզուեցաւ Գիտարանին գիտնական տնօրէն՝ արբայ Մորէօ կը յայտարարէ "Գիտութեան առեղծուածները" գործով. "Արդի գիտութեան բոլոր այս յաղթանակները կը գտնուին Մեծ Բուրգին մէջ, բնականութեամբ, չափուած եւ միշտ չափելի, եւ յայտնապէս երեւան գալու համար պէտք ունենալով միայն չափական այն նշանակութեան՝ զոր կը բովանդակեն անոնք իրենց մէջ": — Ուրեմն իրաւամբ է որ Մորիս Մէթերլինք կը գրէ. "Անկարելի է պարզ զուգադիպութեանց վերագրել այս նորանշան ու զարմանալի յայտնութիւնները: Ատոնք մեզի կ'ապացուցանեն թէ եգիպտական կրօնաւորը աշխարհագրութեան, չափագիտութեան, երկրաչափութեան, աստեղագիտութեան վրայ ունէին ծանօթութիւններ զորս մենք այսօր հազիւ թէ կրցած ենք ձեռք ձգել. եւ բնաւ պատճառ մը չկայ կարծելու թէ այդ առեղծուածային Բուրգը չպարունակէ բազմաթիւ ուրիշ գաղտնիքներ եւս զորս տակաւին չենք կրցած երեւան հանել: Բայց ամէնէն տարօրինակն ու շփոթեցուցիչն այն է որ ցարդ կարդալ կարելի եղած բեւեռագիրներէն ոչ մին, հին Եգիպտոսի ամբողջ գրականութեան մէջ մեր գտած բաներէն ոչ մին որ եւ է ակնարկութիւն կ'ընէ այս արտասովոր գիտութեան: Ակներեւ է նոյն իսկ որ կրօնաւորը ուզած են ծածուկ պահել զայն. բրգային կամ նուիրական արմաչափը որ բանալին էր բոլոր հաշիւներուն ու գիտական բոլոր չափերուն՝ ընթացիկ կերպով գործածական չէր. եւ բովանդակ հրաշալի այդ գիտելիքը որ ով գիտէ ուրկէ եկած էր՝ կամովին ու գրութենապէս կը թաղուէր գերեզմանի մը մէջ եւ իբր առեղծուած կամ թափանցելու գրգիռ մը կը կտակէին զայն ապագայ դարերուն": — Ո՞վ է որ պիտի կրնայ Մեծ Բուրգէն խլել, իր բովանդակած բոլոր գաղտնիքները: — Ակնկալենք թէ պիզէի բուրգերը շինուած են 4731—4454ին (ն. ք.) որ տեւողութիւնն է նաեւ Եգիպտոսի 4րդ արքայական հարստութեան:

Հետ՝ Տարեցոյցիս վերջին էջերուն մէջ խոսած էինք 33 տարուան ապրող այն փարատնին մասին՝ որ պետութեան շնորհած անոր գեղատեսիլ երեսուն էր Հանուած։ Այսօր գնաց. 12ին, ի ներկայութեան այդ խոստացեալ անձին, մեր առաքեալ անոր Հրամանով վերադարձնելու կամեցանք, մէջ տարած Հակոյ շորերը

ՎԱՐԱԳԱՀԱՅԱՆ

ՆՈՅ-ԱՆԽ-ԱՐՔՍ ՓԱՐԱՒՈՒՄԻՆ ՀԱՆԴԷՍԸ).

ակնդայն մանր՝ նկատելով նոյն առթիւն որ կ'իջնէր արդէն պետական բանակը մեծապէն կազմուելու վրայ։ Այս փարատնին անդ Հանդերձ ամբողջ էր պարտական իր պրպտուն ներքն գտնելով, առանցին եղ անոյշ կառավարութեան անձնական կ'ընէ, գործն պետական յանձնելու Արտասանելի էր Նոյեան. Հանգեալ ընդ Հ անոյշն Եթէ Աստուած — "Հայտ եւ մի Վէշերնեցու ձայնական՝ եղիսաբեթ-արեւելեան 8րդ. ն. Ս. Աստուածա Թրանացին (ձայնական եղիսաբեթ-

հայ) հատուկ են առանձնակի որ մը՝ այն պերճանքը կը պաշտպանէ արտաքին ձեռքերու դէմ, իր ապացոյց յատուկ ձեւով այդ ժամանակ գրուած շատ նշանաւորներու (նոյն ժամանակներուն, հոգի ունի կոտ, հոգի եւ նոր Ս. Գիրք գոհ) երեսպատկան եւ անակնկալ ժամերը — գոհունակ գոհունակ մը պիտի ներս գոհունակ-հնադիտական աշխատութեան համար. բանալի մըն է այն որ պիտի ապահովէ մեզ մեծ ուրախութեամբ մեր ընթերցողներուն, այլ եւ ամերիկեան բոլոր հնագէտներուն ալ՝ որոնք կատարելագործեցին մեր գիտութիւնը, ինչպէս նաեւ ամերիկեան ուրիշ հնագէտներ, որոնք կը հետեւին մեր աշխատանքներուն եւ ձգտումներուն։ — Ներքին հարցաքննութեան ժամանակ ալ՝ ինչպէս նաեւ ամերիկեան հնագէտներու հետ ունեցած մեր յարաբերութեան ընթացքին, մենք ամէն անգամ ուրախութեամբ կը տեսնենք, որ մեր ամերիկեան գործակիցները, մեր ամերիկեան ընկերները մեր հանդէպ ունին նոյն զգացումները, նոյն՝ ինչ որ մենք։

«Ֆրանկիան Ալպիւրատ»

Թել-Ան-Ամին հոյակապ հնագիտական աշխատութիւնը շատ արագ կատարելագործուեցաւ։ Հետեւեալ տարեշրջանին՝ 1922 ֆեւրուարին՝ Ալպիւրատ կամուրջի շրջակայքը, պատի կիսաւեր մնացորդներ մնացին։ Հոն գտնուեցաւ բազմաթիւ տուներ, շէնքեր որոնց հոգի տալու եւ բարձրացնելու համար անհրաժեշտ էր ծախսել մեծ գումարներ, անցեալ մը պարզապէս անհետացած էր գերեզման մը եւ խնդիրը բաւ առած գիտնական մարդիկ պէտք եղաւ պաշտօնական անձեր կը փոխան հոն եւ բացատրէ տալով կը գտնեն հին փիւնիկէ տառերէն 2 գերեզման, ասոնց կատարելագործուած ալ՝ երեսուն հինգ հազար տարի առաջ կ'ելլեն Ամերիկայի տարածքին վրայ, ահռելի են պարզեւներ եւ հնագիտական գերեզմանները մնացին հոն կ'երեւէր պէտք եղաւ ալ 1923ի աշնան գործակցութեան կանչուեցաւ հնագէտ Վանհեմ որ գերեզմանը շատ յաջողցաւ անհետացած իրերը բանալ եւ հոն գտնել Ե. գերեզման որ գտնուած էր առաջին շրջանի գրքին, Ամերիկայի Ս. գտածոյ հաստատեն.

՝ Թել-Ան-Ամին հոս կը գրուի նաեւ՝ Թել-Ան-Ամին՝ ինչպէս նաեւ Թել-Ան-Ամ։

1850—1800ին (ն. Ք.) թագաւորող Փիւնիկեցւոց Ամեամահաթ Գ.ի պատկերը տեսնուեցաւ հոն պահուած յախճապակեայ անօթներու վրայ. ասկէ դիւրին էր մակաբերել թէ Ամեամահաթ Գ. եղած է գահաժառանգ որ իրմէ առջինէն ընծաներ ընդունած է եւ կառուցած նոյն գետնափամբանը, միակտուր ժայռի մէջ փորուած, ուրկէ կ'երթեցուէր ափերի նեղս ուրիշ խուց մը՝ արքայական զանազան գոյքերով աւելի: Մուտքը գոցող մարմար քանակիին վրայ փճացած կռատուն մը քանդակուած էր: Նախորդներուն պէս՝ այս Գ. գագաղն ալ ոսկեպատ տախտակէ էր, վրան յախճապակեայ զարդերով, որոնցմէ շնչին ափիներ միայն մնացած են այսօր՝ քանի մը կտոր ոսկորներու հետ, լաւ պահուած չրլլալնուն: — Ներքնատեղեակին մէջ գտնուած գոյքերը. հողէ, անագախառն պղինձէ եւ կուճէ զանազան անօթներ (մէկուն վրայ սա մեհենագրուած արձանագրութեամբ. "Պոն աստուած, Տէշամ սրնի որդի, կեցցէ Ամեամահաթն յաւիտեան"), 14 անթամ. երկայն եւ 8 անթ. լայն զարդեղէն գդեղ մը՝ յախճապակիէ ոսկեզօծ ամանի մէջ զետեղուած՝ գագաղաձեւ (վրան՝ մեհենագրուած. "Պոն աստուած, երկու երկրի տէր, ծովային եգիպտոսի թագաւոր եւ հարաւային. եւ սիրելի հովիւը Թում, տէրը Հելիոպոլիսի [այժմ պաալպէք] որուն տրուած է յաւիտենական կեանք"), ոսկեայ ականակուռ յուշապակ մը, ոսկի շղթայ մը եւ պատկեր մը (Մարթին թագաւոր՝ արծուի վրայ հեծած, առջեւը՝ Փարաւոններու դրօշ), ոսկի մատանի եւ լազուի ձեւով բժժանք (scarabée), գոհարեայ ողկոյզ մը, պրոյտէ, եւիենոսէ, անագապղինձէ, քարէ, ոսկիէ եւ արծաթէ այլեւայլ հրաշարուեստ գաւազաններ, ոսկի գաշոյն մը, ոսկի մահկաձեւ նուրբ զարդ մը՝ արծուեգլուխ ծայրով, ոսկեզօծ աման մը՝ ոսկի գամերով լի, թէյամանի ձեւով արծաթէ անօթ մը, անագապղինձէ զէնքեր՝ վրան փորագրութիւններով, եւն. եւն.: Կ'արժէ յիշել նաեւ այն մարդկային ձեռքը որուն դաստակին ագուցուած կայ ոսկեայ ծանր ապարանջան մը:
— Այս գարեւոր հնութիւնք ուզարկուեցան Փարիզ՝ կրկին պէյրութի փոխադրուելու առաջադրութեամբ:

Ի՞նչ եւ Ո՞ր Պարերու (Ընդ.)՝ ամիսներ

Ուէյտ պըլնարը հետաքրքրութեան վարիչ Փրոֆ. Էնկարնը պաղատանէն ծանոյց թէ բաց ի Սուիսրնան պալատէն եւ սեպաձեւ պնակիաններու պրպտարանէն որ կը պարունակէ բաբելոնեան գըրչադիրներու քերթողական ու քերականական երկերը, հետու Փետր. 17ին քիշի մէջ գտած էր նաեւ նոյն բոլորտող ծաղկին ձեւով ոսկի պինդ մը (նարուգոդոնոսորեան շրջանի վերաբերող դատաղէ մը առնուած), 4 արծաթ ու պղինձ մեծ մատնիներ, թանկագին քարերով քայլ մը եւ 6 մատնաչափ երկարութեամբ ոսկի գրիչ մը՝ որ կը գործածուէր սեպագրերու համար։ — Յայտնաբերուած գրադարանի պատմաթուղթերը կը վերաբերին երկու շրջաններու, այն է՝ Քս. է առաջ 22րդ եւ 6րդ դարերու։

Տամիրամի Տուրը

Մխ. Նամանեան հերու «Արեւ»ի մէջ գրած է թէ Հայոց-Ձորի(ձան) մէջէն՝ Վերին-Պժնկերտ գիւղին մօտ՝ ժայռի մը տակէն բխող հսկայ գետակ մըն է Տամիրամի Ջուրը՝ զոր յուսկէտս չկորսնցնելու համար, մասնաւոր կամուրջի մը միջոցաւ անգղ գետին վերեւէն խաչաձեւ անցնելով, հարթաւորշխութեան օրինաց համաձայն, առաջնորդած են Արտամէտ եւ Վան։ Հայաստանի բնեւռագրական հին պատմութիւնն ուսումնասիրողներ գտած են որ առասպելական Շամիրամի ընծայուած այդ շինարար մեծագործութիւնը փոխանակ օտար եւ ասորի վկայութիւնները գործն ըլլալու, գործն է Վանի նախահայ խալտի թագաւորներէն անուանին Մինուասի մըրը։ Այս պարսպան ստուգուած է ջրանցքին երկայքը գտնուած բեւեռագիր արձանագրութիւնէ մը։

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

*Որպիսի՛ եւ երկարաբան-
ութիւն գործադրութեան-
քերականի, առանձինն եւ*
:ոյնքան նշանակեալ

ՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌՌ

Ի. ԱՐՇԻԵԼԵՆ
ՅՈՒՇԱՐԹԱԽՏՈՒՀՈՒԹԻՆ

Կ՚ԻՆՑՈՆԵՐԸ այն սխալն են ընտանեկան մէջ, ինչ սխալ որ են մեր Սամսոն խայի եւ Գա՛ւ-Գաւուդի ջրհանկիր-Հինտրաներ. գետաբեմ, հեգնոց, պատրաստարան եւ առանձակ։ — Ընդամէ մը թիֆլիսի փողոցներէն միայն մէջ կոխ պատահած բլալով, վիպասթեան համար գաղարան կը կանչուի Կիներս մը՝ որ ականատես պերճախոսութեան ենթամի կ՚ակսի նկարագրել նոյն կռիւը։ Գաղարդը. "Գուն նե՛րկայ էիր", կիներ. "Ձէ. ենկ յարանը կը պատմէին, լսածս բան Հեգի՛", — "Լաւ փաստ չէ, ապրանքի՛", կը Հարձակի գաղարդը, հրամայելով անոր որ գոնէ չորրորդ ընտանի կիներ մը հրապարակախօսութիւն... այդ բանս արժանապատուութեան չի կերցներ ան, եւ արագին հեռացած պահուն օդը կ՚ապականէ մեծ ազմուկով։ — "Մէրը անամօթ...." կը գոչէ գաղարդը նեղսրտած, առանձին վերջութիւնը արդարացնելու համար՝ պատարիւն. "Բան մը տեսա՞ր միթէ՞", — "Ո՛չ, բայց լսեցի. արդեօք իմ՞ կարծեցիր ամէնքս՞", — "Լաւը փաստ չէ, պարոն գաղարդ...՞"

*** Կարկինդանքի չարքաշ Ս. քաղքէն Հոգ մը՝ իր պարարած օդը կը մարթէ, կը փետռէ եւ փոքր լեցնելով փուռ կը պրկէ։ Թուրք փռագործը սիրտին մէջ գոյն ատպիկի վերջ երբ սերոջը տունը կը տանէր՝ դէմը կ՚ելլէ տեղւոյն գաղարդը, որ հրապարակած ապին տեսքէն ու բոյրէն՝ կը հրամայէ իր գանագը փոխադրել գոյն, ըսելով. "Մեծ տէրը բոզդի՝ պատահանէ որ հոս գաղարդ կայ, կրնաս հան գիմել՞", Անհամբեր Հոգը կը փութայ փուռ. լուր չի կար, եւ երկայնաբան ենթն քաշելով երբ կը պատրաստուի փռագործին դէմառն իջնելու, այս վերջինը ենթն Տեսքէն խլելու աշխատած պահուն՝ կոճին ծայրը կ՚երթայ խրել գաղարդն անդնդոց Հրեի մը աչքին մէջ։ Փռագործը գուրս կը նետուի՝ փախչելու Համար. Հոգն ու Հրեան կ՚իյնան եռաւէն։ Փռագործը Համքան ամբաստանութիւնքն կը պարզուի յոյն Ցոյնի մը. այս բախտէ վիժած յառաջ կը բերէ։ Ցանկացորը վազելով կը մտնէ մկնիկի մը ներս՝ երբ ատիկանները կը հետապնդէին գինուն կ՚ատիպուի Պինարէնն վեր ելլել, եւ աչքը պարձած՝ Հանկէ վար յատրել։ կ՚իյնայ ներ Հաճոյքի մը վրայ՝ գոյն անընդունելով սեղմեսութիւն։ Ցաջորդ օր չորս յանդգնութիւնքով ու անհրներով ծանրաբեռնեալ Հերթակալութիւնն գատաւորին ենթն կ՚ակսի՝ ատպիկած ապը իրացնող գատաւորին ներկայացնելու։ Գատաւորը կը կանչուի՝ որ պատահան կ՚ընդունի լսելիական կարճատեսութեամբ։ "Ատատած ինչի՞ կարող չէ, քու ապիդ նոր Հոգի ու ենթ է տուեր, եւ ան ենթը պայեր է փռան ծխնելոյզին մէջէն։ Մի՛ սխալմանին խոսքին չե՞ս հաւատար...՞" —

ցառաջ կ'անցնի Հրեան. "Իրաւունքիդ մէջն ես, մարդ, ան ընդ ական. բայց որովհետեւ ըստ հէքիի՝ ոչ-իսլամին երկու աչքը հաւասար է իսլամին մէկ աչքին, պէտք է միւսդ ալ հանուի, ապա աչքդ պայթեցնող թուրքին մէկ աչքը»: Հարկ կը ճնայ ըսել թէ Հրեան ինչ դէմքով կը հրաժարի: Կը ներկայանայ ծոցուր կնոջ երիկը. "Դուն ալ իրաւունքիդ մէջն ես, կը յարէ դատաւորը, կը պահանջես աչխարհ գալէք զաւակդ զոր կորուսիր. կինդ յանձնէ ուրեմն այս անգգամին (փռապանը ցոյց տալով), մինչեւ որ ան կրկին յղանայ... եւ արդարութիւնը տեղը գտած ըլլայ»: Ամուսինը կը հեռանայ սրահէն՝ միաչեն Սեմականին նման անխօս ու գլխիկոր: — Կարգը՝ յանկարծամահ Հօճային աղուէնն էր. "Այո՛ կը պատասխանէ դատաւորը՝ խղճի նոյն հանդարտութեամբ, արեանդ փոխարէն արիւն. լաւ. Ե՛լ հիմա Մինարէ, փռապանը տակը թող կենայ, ցատքէ վրան որ ան ալ մահանայ»: — Խե՛լքդ անսպառ, արդարակորով դու դատաւոր:

*** Սուլթան Համիտի օրով, Սէլանիկի արտաքին յարաբերութեանց տնօրէնի պաշտօնը կը վարէր կաթոլիկ Սուրիացի մը՝ Եուսուֆ էֆէնտի որ պատուանշանի սնափառութեամբ վարակուած էր, եւ պաշտօնին բերմամբ՝ շատ մը կառավարութիւններէ ստացած շքանշաններովը կուրծքը կը զարդարէր հանդիսաւոր օրերու: Օր մը հայր կ'ըլլայ 7րդ զաւկի մը, ու նոյն օրուան կը զուգադիպի Սերպիայէն եւս ստանալը նոր պատուանշան մը: Բարեկամ մը կը փութայ շնորհաւորել զինքը՝ զաւկին ծննդեան առիթով. Եուսուֆ էֆէնտի կարծելով որ ան "թէպրիք խաերիգը կ'ակնարկէ իր նոր պատուանշանին, փքանալով կը պատասխանէ անոր. "Տօսթլար սայէսինտէն պիր թանէ տահա արթը...»:

*** Դամասկոս Շէյխ մը կ'ապրէր իր հաւատարիմ ջորիին հետ որ 50 տարի անտրտունջ ծառայած էր իր տիրոջը. բայց ոյժերը կորուսած ըլլալուն՝ բոլորովին ազատ կ'արձակուէր, իր վերջին օրերը լեռները անցունելու համար: Այս լքեալ կրմուղը դառնացած սրտով հեռաւոր արօտի մը մէջ ճարակած պահուն, հանդիպեցաւ գայլին ու աղուէսին՝ որոնք առաջարկեցին իրեն դաշինք դնել, եղբօր պէս ապրուելու համար միասին: Ծերուկ կենդանիին աչքը չբռնեց, քանզի բուսակեր էր ինք, իսկ անոնք մսակեր. բայց անոնց "սանկ ըլլանք, նանկ ըլլանք» ըսելնուն չդիմանալով ընկերացաւ, եւ երեքը մէկ երկընցան քաղքին սահմաններէն դէպ անապատ: Ջորին կէշ աղէկ կշտացուց փորը՝ ճամբուն խոտերը կրծելով, մինչ ուղեկիցները չարթուան մը քաղցէն յուսահատ՝ զինքը փողոտելու եւ ուտելու որոշում տուին, իրենցմէ ամէնէն սմսեղուկին՝ աղուէսին սադրանքովը: — "Հապա երդում-պատառ կ'ըլլայիք, թէ մէջերնուս մէկուն քիթը պիտի չարուներ...» ձայնեց Ջորին՝ սիրտը դողդ: — "Երդումներս երդում է նորէն, յարեց աղուէսն անդիէն. օրէնքէ դուրս գործ՝ քա՛ւ լիցի որ տեսնել ուզենք. դուն դատաւոր եղիր, Էմմի՛, տարիքնիս հաշուենք. մեզմէ որուն որ տարիքը քիչ է՝ անըլլայ մեծին մատաղ»: Այս առաջարկը գործին կու գար գրասասին: Ցառաջ անցաւ գայլը՝ ծայր տալով իր պատմութեան. "Տարիքս որոշ միտքս չէ՛ պահած. կը յիշեմ միայն որ Լուսահոգի հայրս օր մը շնորհքով ափոց մը քաշեց ինձի Ա.դամ-Եւայի աղօրիքը դարձնող ձին կերած ըլլալուս...»: Ջորին յօնքերը վեր վեր հանեց, մինչ աղուէսը կ'ակսէր խօսիլ իր կարգին. "Ի՛մ ալ տարիքս որոշ չեգիտեմ միայն որ երբ նոյ Նահապետ Տապան կը մտնէր՝ իւրաքանչիւր անասուն մէյմէկ զոյգ ներս առնելով, ես ծներ եմ նո՛յն Տապանին մէջ, անուն ալ Նաւու Աղուէս են դրեր...»: Այս պոշաւոր սուտերը դատաւորը լսած ատեն... շրջեցաւ գոյն երեսաց նորա. բայց յուզումը զսպելով՝ եզրակացուց. "Ձեզ նման ես ալ կ'անպիտանամ լթէ քանի տարու եմ. պատմեցին միայն լթէ աշխարհ եմ եկեր

Շամ՝ Աղայիս ագարակին մէջ. առաջին անգամ երբ ոտքիս պայտ են զարկեր, ձիերգեանս թուականը վրան արձանագրեր են. առջեւի ոտքերուս երկաթները շատոնց մաշած ինկած են. եթէ դիրէ թիւէ կը ճանչնաք՝ կարպացէ՛ք եռեւի ոտքերուս տակը...»: Աղուէսը խոստովանեցաւ թէ կեանքին մէջ դպրոց չէր տեսած. պայմանն էր որ յոխորտալով գնաց ծռիլ ջորիին եռին՝ որ ոտքերէն մին վեր քաշած էր արդէն, ու նոյնհետայն փակցուց անոր ճակտին աքացի հարուածը մը, շանսատակ հանելով զայն: Աղուէսն անդիէն բացագանչեց. «Լուսերուն մէջը պառկի պապաս, որ ինծի գրել-կարդալ չէ՛ սորվեցուցեր...»:

** Պրուսայի մէջ, իր պատրաստութեամբը նշանաւոր եղած է գարագիը Կարապետ անուն ատաղձագործը: Այս մարդը կնութեան կու տայ իր աղջիկը՝ վաստակը կարճ երիտասարդի մը, որուն նիւթապէս կ'օգնէ միշտ եւ ամուլը երեք տարուան մէջ կ'ունենայ նոյնքան զաւակ: Վրայէն տարի մը չանցնիր, երբ մանչ մըն ալ կու գայ աշխարհ: Դուռ-դրացի կ'երթան աւետել պապուն. «Ի՞նչ կ'ուզես որ դնենք չորրորդ թոռանդ անունը»: Ու Կարապետ նեղսրտած կը պատասխանէ. «Շէյթէրը (կը բաւէ) դրէք»:

** Նոյն Կարապետը կը ձերբակալեն Պրուսայի կառավարական պաշտօնեայք ու բանտ կը նետեն՝ վճարել չկրնալուն արհեստաւորի տուրքը որ քանի մը տարուան մէջ 400 ղրշ.ի յանգած էր: Բանտարկեալը Վալիին՝ Ահմէտ Վէֆիգ Փաշայի աղերսագիր մը կը մատուցանէ, խնդրելով որ այս ինչ եւ այն ինչ երեւելիներուն վրայ ունեցած պահանջքը գանձուի, պարտքը հատուցանէ, ինք ալ ազատ կացուցուի: Կառավարչատուն կը կանչուին տեղւոյն էշրաֆէն՝ Շէյխէտտին էֆ. (500 ղրշ.), Շահպէնտեր Զատէ Հաճը Լաթիֆ էֆ. (12½ ղրշ.) եւ Ֆապրիքաթիօր Օսման պէյ (50 ղրշ.) որոնք իրականութեան մէջ առնելիք-տալիք մը չունէին այդ Հայուն հետ. վերջինս կ'առաջարկէ որ մէյմէկ երդում ընէն: Առանկ ճղճիմ գումարներու համար անշուշտ ոչ ոք պիտի զիջաներ Գուրանին վրայ ձեռք դնելու, եւ դրամները ցնծալով կը հեռանան: Վալին՝ Կարապետի դառնալով. «Ի՞նչ հաշիւ եր աս, խելքս չհասաւ»: — «Շատ պարզ է, Փաշա՛ս, Շահպէնտեր Զատէի չէի կրնար 500 նշանակել, վասն զի վատահ էի թէ կ'երդնուր: Նոյնը Շէյխէտտինի համար. եթէ անոր 1000 նշանակէի՝ գուցէ երդնուր...»:

** Պէյլաւե մը Պոլիս Հրէի մը կրպակը կը մտնէ ակնոց մը գնելու. խանութպանը հատ մը հանելով կ'երկնցնէ յաճախորդին՝ որ իսկոյն քիթին կ'անցնէ: — «Ի՞նչպէս կը գտնէք» կը հարցնէ Հրեան: — «Զարմանալի բան...ի՞նչ ապակի է աս. կաւամած կը տեսնեմ կոր գիմացինս...»: Հրեան պաղարեամբ անոր քիթէն հանելով ակնոցը՝ կ'անցունէ իրենին, եւ Պէյլաւեին դառնալով. «Իրաւո՛ւնք ունիք. նոյնը կը տեսնեմ կոր ես ալ...»:

** Տարիներ առաջ, Գըրդ-Քիլիսէի կառավարիչը երբ արձակուրդով Պոլիս էր անցեր՝ պաշտօնի վոյեւոխութեան մը կ'ենթարկուի. նոյն հանգամանքով Մանասթըր պիտի մեկնէր: Ներքին գործոց նախարարը՝ քմծիծաղ. «Պիտի կրնա՞ս տակէն ելլել այս նոր պաշտօնիդ»: — «Ինչեր կ'ըսէք, Տէր Նախարար քառասուն եկեղեցի (Գըրդ-Քիլիսէ) իսարէ ընող ծառանիդ միթէ վանքի՞ մը (Մանասթըր) գործով պիտի անձրկէր...»:

** Եգիպտոսի քաղաքներէն միոյն մէջ հրաշագործ Շէյխ մը կը հանգիպի հարուստի մը յուղարկաւորութեան: Եղերամայրերու ողբուկոծէն ազդուած եւ մեռնողն անոնց սիրելին կարծելով՝ կը մօտենայ մէջերնէն մէկուն ու կ'ըսէ. «Վհուկ մըն եմ ես, կրնամ յարութիւն տալ հանգուցեալին»: Պաղատագին կը խնդրուի իրմէ ի գործ դնել այդ հրաշքը: — «Պայմանաւ որ, կը յարէ չատու կներէն միւն,

քիչ օրէն նորէն մեռնի. որովհետեւ այս անպիտան հարուածին ոչ ոք խեր տեսաւ իրմէ...»:

*** Բամազանի ամսուան վերջացող օրերուն՝ թուրք ճամբորդ մը պուլկար գիւղ մը հասնելով, հիւր կը ձեայ ազարակապանի մը տունը: Իրիկուան, գեղեցիկ վերջալոյսով մը, լեռնէն կը վերադառնայ խոզերու երամակը: Էգ եւ արու զոյգ մը բակին առաջքը քիթ քիթի տուած՝ կ'սկսի քերուըտիլ: Թուրքն ու պուլկարը պառուհանէն կը դիտեին խոզերուն անցքը, մինչ տանտէրը հիւրին դառնալով կը բացատրէր թէ այդ զոյգին արարքը նշան էր կէս գիշերուն ձիւն տեղալու: Թուրքը կ'ապշի կը ձեայ՝ երբ իրաւ ձիւնը կ'սկսի նոյն գիշեր: Ցաջորդ օր Սոֆիա կը մեկնի, եւ հոն ժամանելուն պէս՝ աղօթելու համար կը մտնէ մզկիթ. Իմամին կը հարցնէ: «պայրամին վաղն է թէ վաղայաջորդ օրը»: Անատոլ պատանի առանալէն նեղսրտած՝ առջի դիչերուան պուլկարին տան անցքը պատմելէ վերջ կը յարէ. «Մեզք աստիճանիդ... կեավուրին *տօմուզը* գիչերանց ձիւն տեղալը կը գուշակէ. դուն *ինսան, իսլամ* եւ *իմամ* ըլլալովդ՝ կ'անգիտանաս պայրամին որ օր ըլլալը»:

*** Աղուէսը հրապուրուած ցախի մը վրայ թառած կաքաւէն, անկիւն մը կանգ կ'առնէ՝ անոր ազնուութեանը ներքոզը հիւսելով. ու կ'եզրակացնէ. «Սա ուղուն-աչուկներդ ալ եթէ գոցէիր, ինչքան շնորհալի պիտի երեւէիր արդեօք»: Գովեստը գինովցուցեր էր անշուշտ միամիտ թռչունը՝ որ հնազանդեցաւ խնդրոյն, ու նոյնհետայն աղուէսը խոյացաւ վրան: Իր մահագին յուզումը զսպած՝ կաքաւն այսպէս սկսաւ խօսիլ. «Թագաւորներու սեղանին պերճանքն էի. Անտուած այնպէս կամեցաւ որ քու որկորիդ բաժին դառնամ. մէյ մը գոնէ փառք մը չե՞ս տար Անտուծոյ»: Աղուէսն իր գլխուն հետ՝ վեր, գէպ ի երկինք վերցուց առաջքի թաթերը, մինչ թռչունը թեւերը բացած՝ կը ճոզոպրէր ու կը սլանար ծառն ի վեր: Ու երկուքը մէկ սկսան իրենց փոխատացութեան. — «Ափսո՜ ինձի, որ քունս չեկած՝ աչքերս գոցելու անխոհեմութիւնը գործեցի»՝ — «Ափսո՜ ինձի, որ մօրկանս պատուէրին չանսացի. — կեր եւ ապա գոհացիր»:

*** Պատմութեան ուսուցիչ Արշակ Վարդանեան, հերու, գորիսի արճաճաններէն միոյն մէջ, կեսարացւոց հայկական ծագում չունենալուն մասին՝ ապացոյց կը փաստեր ընկերոջը Լ. Թիւթիւնճեանի. «Խորենացին կը գրե թէ երբ Արամ Նահապետ կեսարիան գրաւեց, հոն գտաւ ժողովուրդ մը որ հայ չէր, եւ լեզուին կարելու սպառնալեօք՝ հարկադրեց բոլորին հայ բարբառը»՝ — Թիւթիւնճեան՝ վրդոված. «Ծօ ախպար, սա խայտէրցիներուն *ինսանը* նայէ... գարերէ ի վեր մինչեւ այսօր անոնք տակաւին կը յամառին կը ձեան՝ հայերէնը բերանին չառնելու...»:

*** Եէնիչէրիներու օրով, փողոցէն գինով մը կը ձերբակալեն ու կը տանին Ղալին հուզուրը, որ գինովը կը յանդիմանէ ըսելով. «Ընիծեա՛լ մարդ, ինչո՞ւ խմեցիր. գինին *հարամ* ըլլալը չէի՞ր գիտեր»: Ցանդուրը՝ հագիւ ինքզինքը ոտքի վրայ բռնելով. «Դուք ալ մեռաքաե վերարկու կը կրէք, որ նոյնպէս *հարամ* է»՝ — «Ըռշէրդ, ասիկա *զուլմնու զաթթան* է, կէսը մեռաքա՝ կէսը բամպակ, ուստի հագնիլը *հէլալ*»: — «Հապա այն անհատատ գինեպանին ինձի առածը կը կարծե՞ս՝ որ գինի՞ էր ամբողջ. կէսը գինի՝ կէսը ջուր...»:

*** Մէյ ն. ·ւ գիւղէն կրպակ վարդավառի ուղնին՝ քիւրդի մը ոչխարը կը տանի լեռ, կը մորթէ, կը խորովէ եւ ընկերներով կ'ըմբոշխնէ: (Քիչ մը քիչ իրենց հօտէն ելլ ու խաչինք տարուած էին հարեւան աւազակ ցեղին գաւ կընկերէն), քիւրտը կ'երթայ բոզբեխ Րէա Մրապին: Կրպակ կ'ուրանայ: Ձուտելուն մասին

*Էմինն կ'առաջարկուի իրեն։ Կրպօ Իէսին դարձած՝ կ'ուզէ երդման սա համբաւաւոր բանաձեւը։ Քիւրտին ներկայութեանը։ "Քե մեռնիմ, աէր, քէ տէրանք. Քրդին մաքին սղերք կերանք. Թէ կերեր եմ Քրդին մաքին՝ իմ խաչ եղնի իմ խօր խոգին. Թէ չեմ կերեր Քրդին մաքին՝ Քրդին մրքին (մօրուքին) մէջը քեաքիմ..."։

*** Սաստիկ անձրեւոտ օդի մը, պէքիր Աղա գինետունէն տուն դարձին՝ պատիպատ ապաստանելով կը հասնի փողոց մը ուր աւազան էին ձեւացուցեր հոսող ջուրերը. կը գլտորի ատոր մէջ, եւ շարժելու կարողութիւն չունենալով՝ ընկողմանած կը ձգայ, մինչեւ որ ոստիկան մը կ'անցնի հոնկէ եւ կը հրամայէ անոր դուրս ելլել իր ջուրէ անկողինէն։ Նոհ Փէյղամպէրի այս հարազատ թոռը գլուխը վեր կ'առնէ եւ սպէս կը մռլտայ. "Ներեցէք, այս տեղը Ծովային Նախարարութեան կը պատկանի. դուք իրաւունք չունիք խառնուելու..."։

*** Շատ աւելի արբած քան վերոյիշեալ գինովը, Մէհմէտ պէյ իրիկուն մը իր սեղանակիցներուն ձեռամբ կը դրուի բեռնակիրի կողովի մը մէջ՝ տուն փոխադրուելու համար։ Ճամբան տխուր ձայներ մը կը հասնին ականջին. կողովին եզերքէն գլուխը հազիւ թէ կախելով վար՝ կը նշմարէ իրեն վիճակակից մը որ պատին կռթնած՝ խմածը դուրս կու տար։ Մէհմէտ պէյ՝ վրդոված. "Այդչափ ալ կը խմեն մի այս զըխլըմը..."։

*** Սալմաստի գիւղերէն հղացած մը եզ մը ուներ՝ ծնած ըլլալն փուշման. ոչ արօրի կու գար ան, ոչ ալ սայլի։ Ճարահատ՝ գնաց մեռած գինով ձախել հարեւան հայ չինականի մը, որ նոյնպէս գժգոհ ձգելով ծոյլ անասունէն՝ Վարդավառի ծօնի շաբթուն տարաւ մօտակայ վանքը, մատաղ ընելու հօրը մօրը հոգուն։ Քանի մը վանական ըստ սովորութեան կիրակի առաւօտ ժամուն բակը կեցուցին զենլի կենդանին, վրան շուրջառ ձգեցին եւ կոտոշներուն մռեր փակցուցած՝ շարական կարդացած աւեններին, նախկին աէրը վրայ հասաւ, եւ անեներով հանդիսաւոր արարողութիւնը՝ մօտեցաւ եզին եւ այսպէս խօսեցաւ անոր ականջն ի վար. "Հայ թէմսէլ եզ հայ... ախըսէթ եկար կարդ առնելու"։

*** Վերոյիշեալ եզին չափ ծոյլ հարսէ մը կը գանգատէր իր կեսուրը. հարս գալէն ի վեր օր մը զօրանց մատը մախիրը չէր թաթխած. ամէն իժիր աւելսրբել խեղճ պառաւին վրայ կը ձգար։ Եւ որովհետեւ զաւակը սիրելուն՝ կը քաշուէր հարսին դիտողութիւն ընել, իր երկանը բացուեցաւ։ Ասյս վերջինը. "Դուն աւլելու եղիր, ես կու գամ աւելը ձեռքէդ քաշել. հարսերնիս կը սեանայ եւ ինքնիրենը գարձի կու գայ"։ Ընանիք ըրին։ Կեսրօջն ու պարոնատարին կռիւը նշմարելով՝ հարսը միջամտեց անոտարրեր. "Իրարու ինչո՞ւ կու տաք կ'առնէք կոր. օր մը դուն աւլէ, օր մըն ալ ան..."։

*** Ծուլութեան կողմէ վերոյիշեալ հարսին քար հանող 3 տղայ ունէր Համբար ազա։ Ա՛ս մէկը՝ զարկ միւսին. իրարմէ վար չէին ձգար։ — "Սըկէց ջուր մը տո՛ւր" ձայնեց ցորեկ մը անոնցմէ անդրանիկին. սա իրմէ վարինին հրամայեց։ Կրտսերը նեղսրտած. "Պապա՛, ասոնք մարդ ըլլալիք չունին. դուն ել խմէ մէյ մը, մէյ մըն ալ ինծի բեր..."։

*** Ամերիկացի Միսիոնար մը հայերէն լեզուն բաւական մը սորված՝ սկսեր էր նոյն լեզուաւ գէշ ագէկ խօսելու իր կիրակնօրեայ քարոզները Եդեսիոյ Աւետարանական Հայոց ժողովարանին մէջ։ Անգամ մը իր [illegible]ին սպէս վերջ տուաւ՝ կմկմալով կենալով. "Քրիստոսի.....քիսը (peace) ձեր բոլորին վրայ ըլլայ, ամէն"։ Ցիշողութենէն վրիպեր էր "խաղաղութիւն" բառը։

*** Պարսիկ Զէյնէլ Գըզըլպաշներու հայրենիքէն մեկնելով գէպ ի Կարին

կ'ուզեւորէր. Արփա-Ձայիրը կ'անցնի, դէմը կ'ելլէ աւազակ մը՝ որմէ կը կողոպտուի, ձին իսկ վրայ տալով. կ'ատիպուի "տապանակ ուխտի" երթալ մինչեւ քաղաք. հոն կը հանդիպի զինքը թալլող հուղկահարին՝ զոր ոսոխկանի մը ձերբակալել տալով միասին կը ներկայանայ դատարան։ Գատը Պարսիկին պատմուԹիւնը լսելէ վերջ կ'ըսէ. "Այս մարդը քսակդ ու ձիդ յափշտակեր է, գնա՛ երկու վկայ բեր նոյն պահուն քովդ գտնուողներէն", Ջէյնել՝ բորբոքած. "Ի՞նչպէս վկայ կ'ուզէք ինէ. քովս երկու հոգի երբ գտնուէր՝ ես այս հէրկելէին ձի՞ մի կու տայի...",

** Տէրվիշ մուրային մը գրպանին մէկ հատ տասնոցով հաց կը գնէ. չոր չոր ուտել գործին չի գար. կ'երթայ կայնիլ նպարավաճառի մը խանութին առջեւ՝ ուր տակառով մեղր դրուած էր. մէյմէկ պատառ փրցնելով՝ հեռուէն մեղրին Թաթխելու ձեւով մը կ'ակսի ծամել եւ հացը հատցնել։ Նպարավաճառը չհամաձեւած մեղրին փոխարժէքը կը պահանջէ իրմէ. կռիւը կը մեծնայ. կ'իյնան դատարան։ Գատը խանութպանը լսելէ վերջ՝ կ'աւելցնէ. "Եահո՛, դուն աս մարդուն մեղրին ակերէքՁը կերեր ես. 40 փարա արժէքը պէտք է վճարես", Տէրվիշը ձեռը պարապ գրպանը կը խոթէ եւ նպարավաճառին ափին մէջ օդային տասնոցներ կ'ակսի համրել մատնածայր. "Մէկ, երկու՛ք, երէք, չորս... իմ գրպանիս ակերէքէՁն ալ քեզի Թող ըլլայ",

** Նասրէտտին Հօճա ծանօԹի մը մեռելին ներկայ գտնուած էր։ Ցուղարկաւորներէն մին՝ անդրաշխարհեան մտածումներէ տարուած. "Հօճա՛, կ'ըսէ, ուր տեղ գտնուիլը լաւ է", Հօճան "Սըտր մէջը մի՛ գտնուիր տէ, ուր կ'ուզես նէ հոն գտնուէ՛" կը պատասխանէ՝ դագաղը ցոյց տալով։

** Ատենօք ածիլուիլը՝ խաղախորդին կալի քերթելուն հաւասար բան մըն էր. հիմակուան ածիլչին տեղ՝ երկաթի չեղբ մը կար, ջրեղբուած եւ քարի բռնուած, որ խերը կ'անիծէր երեսին։ Այդ օրերուն ահա յաճախորդ մը Սկիւտարի նաւամատոյցին մզկիԹին բակը՝ բազմած էր աԹոռակին վրայ շալվարակիր տասրիչի մը, որ անոր դէմքին վայնիվրան կը բերէր։ Ցանկարծ աղմուկ մըն է կը փրԹի. տասրիչը կը գոհացնէ իր յաճախորդին հետաքրքրուԹիւնը. "Օսման Փաշայի ուղտերն են որ նաւ կը դրուին կոր", — "Սանկ ըսե, կը յարէ նստողը, ես ալ կարծեցի որ ինձմէ աւելի անհամբեր ածիլուողներ կան հոն...",

** Պարսից Շահերէն մին կ'որոշէ նուիրակ ղրկել Վրաց Երկիրը. պալատան դրանիկներէն Վրացի մը յարմարագոյն անձը նկատելով՝ անոր կը յանձնէ առատ դրամ ու թանկագին նուէրներ։ Նուիրակին ճամբայ իյնալէն շաբաթ մը վերջ, Շահը կը դիմաւորէ իր զուարճախօս մանկլաւիկը՝ աեստրակ ու գրիչ ձեռքը։ "Խեր ըլլայ, ի՞նչ է այդ" կը հարցնէ։ — "Ընխելքներու տօմար. եկայ Ձեր ՎեհափառուԹիւնն ալ արձանագրել", — "Գի՛ժ, միԹէ անխե՞լք եմ ես", — "ԵԹէ տարբեր մէկն ըլլայիք, այդչափ ոսկի-ադամանդ պիտի չվատահէիք անշուշտ օտարի մը. կը կարծէք որ ան ետ դառնայ մէյ մըն ալ", — "Հապա եԹէ դառնայ", — "Այն ատեն Ձեր անունը կը սրբեմ, անուրը դրելու համար...",

** Գործած մէկ ԹեԹեւ յանցանքին համար Պարսիկ մը կը բռնեն խանին կը ներկայացնեն։ "Հազար գաւազան զարկէք" կը հրամայէ խանը՝ մտացիր մէկ պահուն։ Ամբաստանեալը. "Կեանքերնուդ մէջ կամ դուք գաւազան չէք կերեր, կամ Թէ հաշիւ չէք տորվեր..." կը բացագանչէ դողահար։

** ԼէնկԹիմուր կը հանդիպի Ամասիա եւ կ'երթայ բաղնիք լողնալու. հոն կը գտնէ Նասրէտտինը։ "Հօճա՛, կը ձայնէ անոր, գիս արժեցուր տեսնեմ", Առակախօսը վերէն վար չափելէ վերջ աչխարհակալ բռնաւորը՝ մօրէ մերկ ու խեղանդամ. "Այս կերպարանքովդ 80—90 ղրշ. մը կ'արժես" կը պատասխանէ։ —

"Խելագա՛ր, իմին ղեկնջակս միայն այդչափ կ'արժէ ջուրին մէջը", — "Ես ալ ղեկնջակդ է որ կ'առկնարկեմ. ապա թէ ոչ՝ քեզ նման կաղին արժէքը 2 վարան չ'անցնիր..."։

*** "Ա՛ս ձիւնին ձմռին՝ աս ի՞նչ է քաշածդ, խեղճ մարդ. գոնէ վաստակդ տե՛ղն է" գոչեց իր ձիուն վրայէն ուղեւոր վէգիր մը, նշմարելով գեղացի մը որ պաղ ջուրերուն մէջ մտած՝ կաշի կը մաքրէր։ — "Փա՛ռք Աստուծոյ, կ'ցեց խաղալիորդը. 3 ղրշ. կը շահիմ ամէն օր. ատոր մէկովը պաղստքս կը հատուցանեմ, մէկը վիոլա կու տամ, միւսն ալ հոլը կը ձգեմ, եւ սա անցաւոր աշխարհիս մէջ անկարօտ կ'ապրուիմ"։ — "Պարաք, փոխ, հոր... աս ի՞նչ հանելուկ է, խելքս չհասաւ շիտակը"։ — "Շատ պարզ է։ Առաջին դահեկանը կը պատկանի ծերուկ հօրկանս՝ որ զիս նայեր մեծցուցեր է. երկրորդը՝ տղուս, որպէս զի վաղը երբ ծերանամ՝ ան ալ զիս հոգայ. երրորդն ալ՝ կնկանս, որմէ սպասելիք մը չունիմ քնաւ"։

II. ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԶՈՒԱՐԹԱԽՕՀՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԵՐՈՒ ԲԱՂԴԱՏՈՒԳԱՆ. — Նիսի Գազինօներէն միոյն մէջ ամէնազգի քաղմութիւն մը կ'զբօսնուր։ Դեռատի կին մը գաւաթ մը շրքոլա խմեց, ու դրամը վճարելով մեկնած պահուն՝ ձեռքի ոսկեթել պայուսակը սեղանին վրայ մոռցաւ։ — Առաջին նշմարողը ԱՆԳԼԻԱՑԻՆ եղաւ, բայց իր ազգային յատկանիշը եղող պաղարեամբ. "Ինծի ի՞նչ" ըսաւ ու տեղէն չշարժեցաւ։ — ՖՐԱՆՍԱՑԻՆ անոր անտարբերութիւնը նշմարելով, նապաստակի մը պէս ոգեւորուած, ցատքեց տեղէն ու բացագանչեց. "Ա՛ս ի՞նչ բախտ. պայուսակը տանելով՝ հետը ծանօթացած կ'ըլլամ, շատ սիրուն էր" ու վազեց։ — ԱԻՍՏՐԻԱՑԻՆ ըսաւ. "Ո՛րքան մտացիր է. կնոջ ետեւէն կը փութայ ու տանելիքը կը մոռնայ. զբօսարանին պետին տանիմ. կինը հարկաւ կը վերադառնայ ու կը պահանջէ զայն"։ — ԳԵՐՄԱՆԸ. "Երբեք. ոստիկանատուն կը տանիմ ու իմ արդար վարձքս կը պահանջեմ"։ — ՌՈՒՍԸ՝ երազկոտ ու դանդաղ՝ կը զարմանար աղմուկին ինչ ըլլալուն մասին։ — ՌՈՒՄԱՆԱՑԻՆ կ'աշխատեր համոզել թէ մանկամարդ կինն իր քոյրն է, թէ պէտք էին իրեն յանձնել պայուսակը՝ քրոջը տալու համար։ Աւստրիացին յարեց պարզմտօրէն. "Խնդիրը կը փակուի. իրե՛ն տանք որ տանի"։ Պայուսակը փնտռեցին. մէջտեղ չկար ան։ Ուչքովս տեսայ, ու կ'երդնուիմ որ ՅՈՑՆԸ գրպանեց։ Կանչեցին զինքը։ Գոյնը նետած, ու վախկոտ քայլերով մօտեցաւ, թոյլ տալով որ վրան գլուխը նային։ Պայուսակը քովը չէր։ — Միեւնոյն պահուն ՀԱՑԸ ժպտադէմ սուլելով՝ կը մեկնէր Գազինոյէն...։

*** Միամիտ եւ անուս Իտալանտուհի մը իր սիրահարէն նամակ ընդունելով՝ տարաւ կարդացնել զայն դրացի փաստաբանին։ Եւ որպէս զի այս վերջինը մէկի գրուածքը չիմանար, Իտալանտուհին անոր եւուին անցաւ եւ բարձրաձայն ընթերցումին պահուն՝ երկու ափերով ամուր մը խփեց անոր ականջները...։

*** Օռլեանի դուքսը Վ. Հիւկոյի կը պատմէր օր մը, թէ Ցուլիսեան յեղափոխութեան յաջորդող շրջանին՝ թագաւորը զինքը հրաւիրեց ներկայ ըլլալ ժողովի։ Երիտասարդ իշխանը կը հետեւէր նախարարներու խորհրդակցութեան։ Մերիլու որ գաւառական նախարար էր՝ քնացաւ երբ թագաւորը կը խօսէր։ — "Շարթըը, ըսաւ իր ուղուն, արթնցո՛ւր զինքո՛"։ Օռլեանի դուքսը հնազանդեցաւ։ Մերիլուի քունն էր նստած. կամացուկ մը արմուկովը հրեց զայն. նախարարը խռռունկ կը քնանար. իշխանը նորէն մշտեց. ան չէր արթընար։ Վերջապէս իշխանը

ձեռքը դրաւ անոր ծունկին, Մէրիլու ընդոսա արթննալով բացագանչեց. "կը բաւէ, Սոֆի, կոկի կ'ըլլամ կոր..."։

** Մայրիկը երբ ճաշասրահ կը մտնէ, կը տեսնէ իր ութամեայ Լեւոնիկը գաւաթ մը գինի առջին առած եւ մէջը *ալիսքիւլի* թաթխելով արագ ուտելու զբաղած։ Ուստի սպառնագին դէմք մը առնելով խակոյն՝ կ'ակսի սաստել իր անհնազանդ եւ որկրամոլ որդեակը. "Չե՞ս ամչնար դուն. առանց հրամանի հոս մտնել եւ բան ուտել-խմել..."։ — "Ես բան ըրած չունիմ, մայրիկ. պիսքիւին է յանցաւորը. գինիին մէջ մտեր՝ կը ծծէր կոր..."։ — "Դո՞ւ"։ — "Ես ալ կը պատժէի կոր յանցաւորը՝ ակռաններուս տակ առած..."։

** Ուսուցիչը. "Ամօթ քեզի. մէկ կարդալ մը չսորվեցար դնաց. քու տարիքդ եղած աաեններ՝ ջուրի պէս կը կարդայի ես"։ Աշակերտը. "Ընպատճառ իմինէս աղէկ ըլլալու էր վարժապետնիդ..."։

** Երկու աղջնակ, մին ունեւոր ու միսը չքաւոր, ամառ իրիկուն մը դաշտը կը հանդիպին իրարու։ Առաջինը՝ գաճէ խոշոր պուպրիկ մը գրկած. "Նայէ ինչ աղուոր պեպէք ունիմ. ո՞ր է քուկինդ"։ Երկրորդը՝ համարձակ. "Ես աղքատիկ ենք, մայրիկս ինքը կը շինէ..."։

** Եօթնամեայ կարպիսը կը տանին Թատրոն "Կիւեոմ Թէլլ"ի ներկայացման։ Յաջորդ օր՝ իր ընկերները. "Հաւնեցա՞ր խաղին"։ — "Չէ, շատ յուզուեցայ, սիրտս կոտրեցաւ"։ — "Ինչէ՞ն"։ — "Ջուխտերի հերոսը գլուխն վրայ *խնծոր մը սպաննեց*..."։

** Ուսուցիչը՝ փրփրած. "Երէք տարի է՝ սա դասարանն ես, կարգդ չփոխեցիր գնաց. սա ինչ ծոյլ տղայ ես եղեր"։ Աշակերտը. "Ասկէ ինչ կ'ելլէ. դուք ալ երեսուն տարի է՝ հոս էք..."։

** Կեանքը երկաթուղի մըն է. տարիները կայարաններն են անոր, բժիշկն ալ՝ վայրաշարժին հնոցպանը։ Բնական գնացքով, եթէ ամենավերջին կայարանին՝ Մահուան չհասած, արտուղի (dérailler) կառախումբը, յանցանքը միայն գիծին աւրուածութե՞ն վերագրելի է թէ հնոցպանին... անճարակութեան, երանելի հո՛ղ գերեզմանի, ինչ յանցանքներ չես պարտկեր դուն։

** Խիստ ինքնավստահ երիտասարդ մը, վայելուն կերպով աւարտած համալսարանի իր դասընթացքը, մտաւ հարուստ առեւտրականի մը գրասենեակէն ներս։ — "Կա՞յ ընելիք բան մը՝ ուրկէ կարենամ օգտուիլ" հարցուց ձեքձեքուն արտասանութեամբ մը։ — "Այո՛, պատասխանեց առեւտրականը. ձեր անմիջական եաեւն է այն. գացած աաեններիդ դուռը գոցեցէք..."։

Թըւաբանութեան Ուսուցիչ էր ան.
Կ'ըսէր թէ պաշտօնն իր այդ էր միայն.
Մէյ մը մէյ մըն ալ տամբուրաց զնէ,
Ու ըսաւ. "Հիմա այս Յաղկոտմ'ն է"։

Եւ մինչ լըռելեայն ու տարփատենչիկ
Կը քաղէր պաչիկ ու դարձեալ պաչիկ,
Կոյսն ալ կը պագնէր զինքը մեկուսի.
Ուսուցիչն յարեց "Բարձոռմ'ն է ասի"։

Զիրար վերըստին պագին նա ու նէ,
Առանց աւելորդ ծախսարկութեան, լուռ.
Ու երկուքն իրար փարելով ամուր՝
Հծծեցին "Ա՛յս ալ Բազմապատկոտթիւն է"։

Բայց յանկարծ հայրիկն է որ կը մտնէ
Սենեակէն ներս, ու — պատկեր ըզգայուն,
Դըրանը ճամբան ցոյց տալով տըղուն,
կը գոչէ. "Անդադրծ այս բաժանումն է ...„:

** Բաժանօնը դրագիրին՝ բարկաճայթ. "Այս նամակը շատ անշնորհք բան է. յատակ կերպով չի պարզեր բնաւ թէ ինչ բանի մասին կը խօսուի։ Մէկը որ չի կրնար ինքզինքը հասկցնել՝ բացարձակապէս ապուշ է։ Հասկըցա՞ք ըսածս„։ Գրագիրը՝ պաղարիւն. "Ո՛չ, Պարոն„։

** "Գեղապաշտի համբաւ ունիք, Պրն. Հրաչեայ. կը հաճիք ճաշակնիդ պարզել կնոջական անթերի գեղեցկութեան մասին„։ — "Սիրելիս, գժուար թէ ճաշակիս յարմար գեղուհի մը գտնեմ. ան պարտի ունենալ Անգլուհիի գլուխ ու բերան, Տանիմարքուհիի մազեր, Իտալուհիի աչեր, Աստրուհիի կոպեր, Աւստրուհիի հասակ ու լանջք, Վրացուհիի յօնք, Ռուսուհիի վերնամարմին, Ալանուհիի (Ատէթին) ոյտ, Հելլէնուհիի քիթ, Արաբուհիի ակռաներ, Գերմանուհիի ձեռքեր, Պելժուհիի բազուկներ, Ֆրանսուհիի քալուածք, Թրքուհիի սիրախոյտք (*Շիլվէ*), Սպանուհիի սրունքներ, Ճաբոնուհիի մէջք, Չինուհիի ոտներ ...„։ — "Գլխաւորը մոռցաք...։ Հայուհիի պատուախնդրութիւն„։ — "Վրայս գրէ„։

** Էտուըրտ. "Ի՞նչ պիտի ըսէիք եթէ ձեներ համբոյր մը խլէի„։ Ըլիզապէթ. "Պիտի ըսէի որ ամէնէն դանդաղաշարժ մարդն էք որուն ես հանդիպած ըլլամ երբեք„։

** "Տոքթոր, օրուան ո՞ր պահերուն ճաշել առողջապահական է„։ — "Եթէ հարուստ ես՝ ուշած ատենդ, իսկ եթէ չքաւոր՝ կրցած ատենդ„։

** Փողոցի ճառախօս մը Լոնտոնի բառքին մէջ $2^1/_2$ ժամ խօսած էր՝ ողորմածութիւնն ունենալով իրեն նիւթ, եւ եզրակացուցած էր ըսելով որ, ներկաներուն թոյլտուութեամբ, իր գլխարկը պիտի ուղարկէր շուրջանակի, որպէս զի հաճէին իրենց նուէրները տալ աղքատաց համար։ Գլխարկն ամէն ուղղութեամբ պտըտեցաւ ու դատարկ վերադարձաւ։ Ճառախօսը՝ յուսախաբ. "Շնորհակալ եմ որ գոնէ բարութիւնն ունեցաք գլխարկս... վար չդնելու„։

** Տքթ. Պօղոսեան օր մը մեր հիւանդանոցին պատսպարեալներն աչքէ անցուցած պահուն՝ զարմացմամբ նշմարեց մէկ քանիներ որոնք շատ խելացի պատասխաններ կու տային իրենց ուղղեալ հարցմանց։ Իր հետազօտութեան մէջ քայլ մըն ալ յառաջ երթալով՝ հարցուց թէ իրենք ինչո՞ւ այդ չէնքին մէջ փակուեր էին։ — "Որովհետեւ մենք փոքրամասնութիւն կը կազմենք„ պատասխան տուաւ խեղճ մը անդիէն։

** Տիկինը. "Մարիամ, աս ի՞նչ է բռնած ճամբադ. Աստծո՛ւն օրը պնակ կը կոտրես կոր. ամսականիդ հաշուելով՝ առնելիքդ ամբողջ պիտի չօգտէ„։ Մարիամ. "Ամսականս աւելցուր, *Քիթ գանք...*„։

** Լուի Պոնապարթի (ապա Նաբոլէոն Գ.) ճաշ կու տար՝ 1848ին հանրապետութեան նախագահ ընտրուելուն առթիւ։ Ընդ կողմը նստած էր 36 տարու Մարքիզուհի մը որ ամուսինէն բաժնուած կ'ապրէր, եւ կ'ըսուէր թէ անոր հոմանուհին էր։ Կոչնականներէն Մոսքովայի իշխանը կ'ըսէր Վ. Հիւկոյի ականջէն. "Գիտէի՞ք թէ Մարքիզուհին որ առաջ ձեռամ իշխանին տղուն՝ Նաբոլէոնի տարփուհին էր, հիմա Լուիին է„։ — "Ի՞նչ կ'ըլլայ, պատասխանեց Հիւկօ. *Նաբոլէոնը փոխել Լուիին հետ, ասիկա ամէն օր կ'ընէ ամէն մարդ*„։

** Հայերէնի ուսուցիչը. "Վարժապետը ճամբուեցաւ թաղականին կողմէ, լուծէ այս նախադասութիւնը. Նախ ինչ հոլով է *վարժապետը*„։ Աշակերտը.

"Հայցական՞, — "Ինչո՞ւ՞, — "Որպէս զի նորէն պաշտօնի կոչուի իր ...հայցական դիրքով՞, — "Ցե՛ղդ կորսուէ, Շահնուր, դո՛ւն եկուր. ըսէ՛ տեսնեմ, հաւը գոյա-կա՞ն է թէ ածական՞, — "Ուրիշինը չեմ գիտեր, բայց ածական է ձերինը՞, — "Ի՞նչպէս թէ ածական...՞, — "Ամէն օր մէյմէկ հաւկիթ կ'ածէ՞:

** Իշխան Նարիշքին, Նիքոլա Զարին արքունեաց առանձնաշնորհեալ-ներէն, շատ շռայլ էր եւ միշտ մեծ պարտքերու տակ ձեռացած՝ զորս Զարը կը վճարէր իր քսակէն: Ընգամ մը իշխանը նորէն մեխած ըլլալով վեհապետին առա-ւտաձեռնած դրամը, այս վերջինը որոշեց դաս մը տալ անոր. 10.000 րուպլիի պանք-տոմս ղրկեց՝ հատորի պէս կազմել տալով: Նարիշքին հաճոյքով առաջաւ ար-քայական մատեանը՝ որուն էջերը սակայն շուտով լքեցուց, մէկ կողմէն փրցնելով. ու կրկին երեւցաւ Զարին՝ մռայլ ու գլխիկոր: "Այդ ի՞նչ կերպարանք է նորէն՞, — "Տէր Ընքայ, Ձերդ վեհափառութեան դրկած գիրքն այնքան շահեկան էր որ, անմխիթար եմ անոր շարունակութիւնը կարդալ չկրնալուս համար՞: Զարը խնդաց քիթին տակէն: Քիչ յետոյ Իշխանը կ'ատանար առաջինին յարեւնման հատոր մը՝ վրան գրուած. "Երկրորդ եւ վերջին հատորը՞:

** "Ի՛նչ գէշ օդ. շատ մտահոգ եմ, որովհետեւ կինս առանց հովանոցի ելած է դուրս՞: — "Հոգ չէ, խանութ մը կը մտնէ ու կ'ապաստէ անձրեւին կարե-լուն՞, — "Ճիշդ այդ է ահա ինծի մտահոգութիւն պատճառողը՞:

** Անգլիոյ թագաւորներէն Ճորճ Ա. ճամբորդութեան ելած էր. օր մը կանգ առաւ հոլանտական գիւղ մը՝ ուր ուզեց ճաշել երկու հաւկիթ: Մատա-կարարը եկաւ իմաց տուաւ թէ պանդոկ-ճաշարանին տիրուհին 200 ֆիորին կը պահանջէր երկու հաւկիթին փոխարէն: Թագաւորը կանչել տուաւ կինը. "Հաւ-կիթն այդքան հազուագիւտ է այս երկրին մէջ՞, — "Ո՛չ, Տէր Ընքայ, հոս թա-գաւորներն են հազուադիւտ՞:

** Գինով մը կռնակը պատին տուած կ'ապասէ, ուշադրութեամբ դիմացը նայելով: Ոստիկանը տեսնելով գինքը՝ կը յանձնարարէ տուն դառնալ. "Այո՛, կ'ըսէ լալիկը, ես ալ անոր համար հոս կեցեր եմ արդէն: Բոլոր տուները դէմս կ'անցնին կը դառնան կոր. ձերինը երբ գայ եւ առջեւէս անցնի՝ մէ՛կը պիտի նետուիմ խակոյն՞:

** Իր ճոխաճաւալ որովայնով ու անմրցելի ախորժակով հանրածանօթ խմբագիր Ք*** ճաշի հրաւիրուած էր համակիր առեւտրականի մը տունը: Իրմով 10 էին սեղան նստողները: Հրամցուեցաւ նախ տապկած հաւ մը՝ քիչ մը մանրա-դիտական: "Դո՛ւք որ, ձայնեց տանուտէրը հիւրին, փափկաճաշակի համբաւ ունիք ի՞նչպէս կը գտնէք այս հաւը՞: Խմբագիրը շիտակեց ակնոցը՝ պիշ պիշ նայելով պնակին մէջ, ու պատասխանեց. "Գիտէք ինչ ըսելու. երեւոյթն ունի այս հաւը. կարծես ըսել կ'ուզէ. *Աս ինչ բազմութիւն, աս ինչ բազմութիւն...՞:*

** Տքթ. Ա. իր տղուն հետ պտըտած ատեն՝ գերեզմանատան քովէն կ'անցնի: Տղան առաջին անգամ կը տեսնէր ատանկ տեղ մը, ուստի զարմացած. "Ի՞նչ է ասա, հայրիկ՞, — "Գերեզմանատուն՞, — "Ըսել է, հո՛ս է որ կը ղրկեա քեզի պցելըղ հիւանդները...՞:

** Դատաւորը գաւազանը դէպ ի ամբաստանեալը երկնցնելով. "Այս գաւա-զանին ծայրը կաշառակեր մը կայ՞, — "Գաւազանին ո՞ր ծայրը՞ կ'ընդմիջէ ամբաս-տանեալը:

** Կինը գուռը կը բանայ խման ամուսնին: "Քեզի չըսի՞ որ շիշ մը գինի բերես միասին՞, — "Բերի. միայն թէ գայն կուլ տուի, վախնալով որ ճամբան շիշը կը սահի ձեռքէս...՞:

** Կրօնի դասին՝ ուսուցիչը. "Ձեր գլխուն բոլոր մազերն ալ համրուած

են, կը գրե Ս. Գիրքը»։ Աշակերտ մը իր գլխէն մազ մը փրցնելով. «Կը հաճի՞ք ըսել թէ քաներո՞րդն է աս...»։

** «Տղա՛ս, 100 փարայի պօնպօն կ'ուզես, բայց տուած դրամդ չ'անցնիր, անգլիական է»։ — «Դուն ալ անգլիական պօնպօն տուր ինծի...»։

** Բժիշկը՝ խիստ մեծափոր իր յաճախորդին որ անհանգիստ է. «Ցաւիդ չատ կ'օւտէք կոր՝ նոյն համեմատութեամբ առանց վատնելու»։ — Ի՞նչ կ'ըսէք, Տոքթոր, օրական 45 ֆրանքէն պակաս վատնած չունիմ, *կառտոնինուերը*ներն ալ դեռ չհաշուելով...»։

** Կիրակնօրեայ դպրոցի մը ուսուցիչը. «Անառակ որդին երբ տուն վերադարձաւ, ամէնէն աւելի ո՞վ տրտմեցաւ»։ Մէյմէտ աշակերտը. «Պարարտ զուարակը՝ զոր մորթեցին...»։

** Թղուատուութեան մէջ ինկած երիտասարդ մը կ'երթայ իր բարեկամէն 10 ֆրանք փրցնել։ Ժամ մը ետք այդ բարեկամը կը տեսնէ որ իրմէ դրամ առնողը գացեր է ձաշարան՝ խաւեար ուտելու։ «Ի՛նչ... կը գոչէ բարկացած, այս *զըխըմ*ին համար եկար ինէ փարա փրցուցիր»։ Ընօթին՝ տխրաձայն. «Երբ դրամ չունէնամ՝ խաւեար չեմ կրնար ուտել, երբ ունէնամ՝ նորէ՛ն չուտեմ. Ըսէ՛ ան ատեն, երբ կ'ուզես որ ես խաւեար ուտեմ...»։

** Տղան ննջասենեակին մէջ պառկած է առանձին եւ կը պօռայ վախէն։ Հայրը ներս կը մտնէ ու կը քաջալերէ զինք, ըսելով թէ ինքը մինակ չէ, Աստուած ալ հոն կը գտնուի։ Տղան կը փորձէ քնանալ, բայց նոյն վախը կը վանէ իր քունը. ուստի բոլոր ուժովը կը գոչէ. «Հայրի՛կ, եկո՛ւր դուն Աստուծոյ քով նստէ քիչ մը, ես ալ մայրիկիս քով նստիմ...»։

** Բանթռօնը՝ պաշտօնեային. «Ա՛ս ասանկ չի՛ քալեր, պէտք է մեկնիք. ես չեմ ուզեր պաշտօնեայ մը որ երեք օրուան վրայ երկու օր կը բացակայի»։ Պաշտօնեան. «Ուրեմն աւելի՛ լաւ պիտի ըլլայ, աւելի՛ գործ պիտի տեսնուի՝ եթէ ես բոլորովին բացակայիմ...»։

** Ճաշի ատեն, հայրը՝ զաւակին. «Տղա՛ս, մէկ մէկ ալ կ'ընէ երկուք. սորվէ՛ ասիկա։ Տղան կը կրկնէ քանի մը անգամ։ Հայրը. «Հիմա ըսէ՛ տեսնեմ, մէկ չերս հայ եւ մէկ չերս հայ երբ իրարու վրայ գնեմ, ինչ կ'ըլլայ»։ — «*Սանտուիչ*...»։

** Ա՛ճառականի մը աղջիկը որ քէսը նստած է՝ կը հարցնէ իր հօրը. «Երբ գիներու անկում ըլլայ, ի՛նչ պէտք է ընեմ»։ — «Ճիշդ միւնոյն հաշիւը ինչ որ բարձրացման ատեն կ'ընէինք։ Երբ 2 ղրշ. բարձրանար ապրանք մը, չէ՞ որ դուն 20 ղրշ. կ'աւելցնէիր։ Իսկ հիմա երբ 20 իջնէ, դուն 2 կը պակսեցնես...»։

** Աշխարհագրութեան դասին. «Ափրիկէի մէջ կը գտնուին մարդ ուտող վագրեր եւ առիւծներ»։ Աշակերտներէն մին. «Կին ուտող վագրեր եւ առիւծներ ալ կը գտնուի՞ն հոն...»։

** «Ի՛նչ գէշ օդ. ջունդ անգամ դուրս չես կրնար հանել»։ կը ձայնէ երիկը։ — «Ընտարակոյս, կը յարէ կինը՝ որուն ծունկերուն վրայ շնիկ մը նստած է. դուն այսօր մինակդ գնա մանր-մունրներդ գնելու...»։

** «Տղաս, չըլլայ որ սուտ խօսիս. արքայութիւն չեն կրնար երթալ սուտ խօսողները. ճորճ Ուաշինկթըն բնաւ սուտ խօսած չէր կեանքին մէջ»։ — «Մեծ մայրիկս ու մեծ հայրիկս սուտ խօսա՞ծ էին»։ — «Հաւանական է որ խօսած ըլլան»։ — «Դուն ալ խօսա՞ծ ես, մայրիկ»։ — «Թերեւս»։ — «Ես արքայութիւն երթալ չեմ ուզեր, քանի որ հոն Աստուած եւ ճորճ Ուաշինկթըն միայն պիտի գտնուին եւ. դուն ու իմիններս հոն պիտի չըլլաք...»։

** Տիրուհին՝ նեղսրտած. «Եթէ ասանկ պակաս ձգես ամէն բան, պիտի

ատիպուիմ ուրիշ սպասուհի մը առնելու,» Աղախինը. «Շատ ապէկ կ'ընէք, Տիկին. ես ալ միշտ կը խորհէի որ այս տեղ երկու ծառայի պէտք կայ...»

*** Մայրը պզտիկին թաւթիկէն բռնած՝ կը մտնէ ծանօթ մրպավաճառի մը խանութէն ներս։ Մրպավաճառը. «Գնա դիմացի պարկէն ափով կապին առ,» Տղան տեղէն չի շարժիր։ Մայրը կը յորդորէ առաջարկը չմերժել, ըսելով թէ անբաղաքավարութիւն կ'ըլլայ այդ ընթացքը։ Տղան անդրդուելի կը մնայ։ Մրպավաճառը վերջապէս ափով կապին կու տայ տղուն, երբ դուրս կ'ելլեն, մայրը կ'ըսէ. «Տղա, ինչո՞ւ քաշուեցար, երբ առաջարկեց քեզ ձեռքովդ կապին առնել» — «Որովհետեւ անոր ձեռքը շատ աւելի կ'առնէ խմինէս...»

*** Թապուկ հանելէ առաջուան իր վրայ միշտ երկու ակնոց պահելու։ Երբ առաջ պատճառը հարցուցին իրեն. «Ի՞նչ ընեմ, պատասխանեց, մինչեւ որ մէկը չդնեմ, միւսը չեմ կրնար գտնել...»

*** Առաւօտ, 9 սարու, լոյսէն զրաղած է՝ փրցնելու թեւերը խեղճ թիթեռնիկի մը որ մոլեգնօրէն կը թօթվըտի, երբ վերջապէս վրայ կը հասնի մայրը՝ գոչելով. «Ձա՜ր տղայ, չես գիտեր որ պէշ բան է թիթեռնիկ մը չարչրկելը»։ — «Ո՛վ քաւ որ կը չարչրկեմ կոր զինքը, մայրիկ, օդանաւորդութենէ կ'անցընեմ կոր հետեւակազօրաց մէջ...»

*** Այրուկին կ'երթան առաջնորդին։ Այս վերջինը կը հարցնէ. «Կեղծ առաջնա՞ր մըն է ուզածնիդ. բայց ասիկինո՞ւն համար է թէ ձեզ համար»։ Ամուսինը՝ լրջագէմ. «Խնայողութեան ժամանակ է, Տոքթոր, այնպէս մը ըրէք որ մեր երկուքին ալ յարմարի...»

*** Մայրիկը՝ 10 սարու իր զաւկին. «Հիմա հարիւրապետը թէյի պիտի գայ հոս. չլսե՞ր որ հարցնես թէ թեւդ ո՞ւր է. անիկա հայրենիքին համար կռուելով՝ պատերազմին մէջ կորսնցուց իր թեւը»։ Տղան կը խոստանայ, եւ հիւրին մեկնումէն վերջ՝ մայրը կը շնորհաւորէ զինք. «Ապրի՛ս, միշտ չմոռնաս յարգանքով վարուիլ աւանկ մեծ մարդերու հետ»։ — «Լաւ, մայրիկ. օր մը երբ երկինքը Ցովհաննէս Ակրոխէն ալ տեսնեմ, պիտի չհարցնե՞մ թէ գլուխդ ո՞ւր է...»

*** Առաւ-փախաւ գործի մարդ մը կ'ըսէր բարեկամին՝ իր նոր բացած գրասենեակին մէջ. «Կը զարմանամ որ հակառակ ջանքերուս՝ չեմ յաջողիր գրամագլուխներ գտնել. եւ սակայն շատ հանրածանօթ մէկն եմ ես»։ — «Գուցէ ձիշդ այդ է պատճառը» կը կցէ բարեկամը հեգնօրէն։

*** Հայրը՝ տղուն, քննութեանց վիճակացոյցը ձեռքը. «Ա՛ խեղճ թիւեր են. դասարանին ամէնէն վերջինն ես եղեր. չես ամչնար»։ Տղան՝ պաղարիւն. «Ինչո՞ւ կը բարկանաս, հայրիկ. առաջինին ու վերջինին մէջ սարսեռութիւն չկայ բնաւ. երկուքն ալ նոյն դասերը կ'առնեն ու նո՛յն բաները կը սորվին...»

*** Խաթաօնը՝ համարակալին, տօմարներուն վրայ ծռած. «Այս հաշիւները պէտք է արագ ընթանան»։ Գրագիրը. «Ա՛յո, քանի որ ընթացիկ-հաշիւներ են արդէն...»

*** Արդարադատութեան դասին. «Ըսէ տեսնեմ, ո՞ր ակռաներն են որ էն վերջը կու գան»։ Աշակերտը՝ դիտելով ծերուկ ուսուցչին ծնօտը. «...կեղծ ակռաները»։

*** Սրճարանի մը մէջ երկու հոգի սաստիկ կը վիճին։ Մին յանկարծ վեր կը ցատքէ նստած տեղէն՝ գոչելով. «Ի՞նչ ըսիր. անպատմ մըն ալ կրկնէ տեսնեմ, եթէ կը համարձակիս»։ — «Գոռ, աւազակ, արիւածո՛ւ» ըսէ, — «Հա՛, սանկ ըսէ. ես ուրիշ բան հասկցայ...»

*** Մայրը՝ մանկապարտէզ դացող իր աղջկան. «Ձարմանուան ամէն օրերը

կ'աղօթեա՝ սիրա-փոր չհասցնելով. ինչո՞ւ կիրակի օրերը նեղութիւն կը պատճառես ինձի՝ աղօթելու համար», — «Մայրիկ, կիրակին Աստուծոյ հանգստեան օրն է. չեմ ուզեր իր հանգիստը խռովել ու գլուխը ցաւցնել...»:

** Ընթրիքին նստած են սրահը։ Լրագիր կարդացող ամուսինը՝ յանկարծ բարձրաձայն. «Ճիշդ հարիւր տարի է եղեր հովանոցին հնարուելը», կինը՝ զարմացած, «Ի՞նչ կ'ըսես. ես ալ կը կարծէի որ Ջրհեղեղին առեներ հնարուած էր անիկա...»:

** Ջազեցպան պ. իր պզտիկին. «Ճան, ամէն մարդ կ'ըսէ թէ դուն ապէտ ես. կրնա՞ս ինձ ըսել թէ ինչ գիտես եւ ինչ չես գիտեր», Ճան. «Գիտեմ որ քու խոզերդ խիստ գէր են», — «Ապրիս, զաւակս. հիմակ ալ ըսէ թէ ի՞նչ չես գիտեր», — «Չեմ գիտեր թէ որո՞ն եգիպտացորենովը փրցուցած ես գանոնք...»:

** «Ես կ'առնեմ աղջիկս, որ ամէն օր 4 ժամ դաշնակ զարնէ», — «Բայց այդպէսով ինքը բոլորովին պիտի զզուեցնէք դաշնակէն», — «Ճիշդ իմ ալ ուզածս այդ է արդէն...»:

** Երկու հոգի փողոցը կեցած՝ կը վիճին բուռն կերպով։ «Չեմ գիտեր թէ ի՞նչ բան թռչուլ չի տար ինձ՝ ապտակ մը զարնելու քեզի», կ'ըսէ մին։ «Ես գիտեմ, կը պատասխանէ միւսը, ձկի տեղերնուդ ոտքի հարուած մը ուտելու ապահովութիւնը...»:

** Անգործ ու կարօտ ճեացած մարդուկ մը կը քնանայ փողոցին նստարանին վրայ. գատարկաշրջիկ բարեկամը կու գայ զինք արթնցնել. «Հէյ, ինչ քունի ես ինկեր. չե՞ս գիտեր թէ վերջին օրն է այսօր», — «Ինչի՞ն», — «Երթալու եւ Տուրքի մասնաճիւղին յայտնելու թէ ինչ եկամուտ ունիս...»:

** Կէս գիշերուան մօտիկ, էրիկը շնորհքով արբած՝ կու գայ տանը դուռը զարնել։ Կինը. «Դո՞ւն ես, գինով. հաւատարակշռութիւնդ նորէն կապելա՞ն ես ձգեր», — «Խրա՛ւ կ'ըսես, անուշս. ատոր համար սիրտ մի հատցներ. կեցիր երթամ, փնտռեմ գանեմ ու բերեմ...»:

** Պարոնը. «Կարելի՞ է հարցնել, Օրիորդ, թէ ուր կ'երթաք», — «Տունս», — «Լաւ, եկէք միասին երթանք, քանի որ ես ալ իմ տունս կ'երթամ...»:

** «Տակաւին քովերնի՞դ է այն մէքենագրուհին՝ որուն միշտ տուն կու տայիք դուք, նամակ գրած պահուն», — «Այ՛ո, միայն թէ հիմա ան է որ տուն կու տայ ինձի եւ ես կը գրեմ... որովհետեւ ամուսնացայ հետը»:

** «Այդպէս լաւ կու տաք որ ձեր կինը հասնողին հետ ցատքռտէ ամէն գիշեր՝ պարի ուսուցչարանը», — «Այ՛ո, եւ շատ գոհ եմ ատոր համար», — «Բայց կրնայ ըլլալ որ ձեռքերնուդ խլեն զինքը», — «Միակ յոյսս այդ է արդէն...»:

** Այրուկին կը վիճաբանին. կինը 200 ֆրանք կ'ուզէ, այրը կը դժկամակ առարկելով թէ այդչափ դրամ չունի վրան, եւ 100 ֆրանք տալով կը վերջացնէ։ «Ա՛ռ, ամբողջ ունեցածս աս է», — «Ի՞նչ ընեմ, վրայ կը բերէ կինը համակերպած. եղածին կը կապեմ», Րոպէ մը վերջ՝ այրը մեկուսի. «Կիներուն հետ պէտք է հաշիւով շարժիլ. իմ սկզբունքս է անոնց տալ իրենց ուզածին կէսը միայն», Ցիկինը՝ նոյնպէս մեկուսի. «Այրերը շա՛տ կծծի կը վարուին. եթէ առաջուց կրկինը չուզես՝ պէտք եղածը չես կրնար ձեռք ձգել երբեք»:

** Բախտագուշակ գնչուհին՝ իր սիրուն ու նորատի յաճախորդուհիին. «Ձգուշացիր թռչուն գեղեցիկ երիտասարդէ մը», — «Ափսո՛ս, շատ ուշ է արդէն. 15 օր առաջ ըսելու էիր. նոր ամուսնացայ հետը...»:

** Մանկամարդ օրիորդ մը՝ իր ոտեղ մօրը. «Սխա՛լ կ'ընես կոր, մայր, այսպէս ամէնուն ըսելով որ ճիշդուճիշդ քու 20 տարուս եղած աւեներիդ կը նմանիմ հիմա», Ասիկա տարտափ կը պատճառէ կոր թեկնածուներուս...»:

** Երկու կիներ կը խօսակցին. "Այս առաու մլուկներ գոյայ մեր տան ՄԷՋ", — "Ես ալ կը զարմանամ կոր որ քիչ մը առաջ ձեր ձախ այտին վրայէ ավէնկը հիմա ձեր աջ այտին վրայ կը գտնուի...."

** Արհեստին առաւերը՝ Ա. յաճախորդ. "Այս կօշիկը քիչ մը կը սեղմէ կոր", — "Հոգ մի ընէք. քալած առեններիդ միջտ կը թուլնայ քիչ մը", Բ. յաճախորդ. "Այս կօշիկը քիչ մը ձեծ կ'երեւայ կոր", — "Անհոգ եղէք, կը քաշուի, երբ մանաւանդ մարթը խոնաւութիւն առանէ", Գ. յաճախորդ. "Այս կօշիկը շատ յարմար եկաւ ինծի", — "Հարկաւ. եւ ապահով եղէք որ մեր չինածները եպած պէս կը ձգան մինչեւ վերջը".

** "Ա՛ ի՞նչ բան է, մայրիկ. էրիկ մը շեմ կրնար կոր գտնել", — "Ոչինչ, հիմակուան առենս երեք բաներ կան որ շատ գժուար է գտնել. փեսայ մը, ապառուհի մը եւ յարկաբաժին մը".

** Երկրախոյզ ճոնաբն ամայութեան մէջ կը հանդիպի վագրի մը ու կ'սկսի փախչիլ լեզապատառ՝ մենախօսելով. "Ի՞նչպէս հասկցնել սա անզգամ գազանին, թէ ես անգամ եմ... Անառնապաչտական ընկերութեան".

** Երկու ընկերներէն մին՝ միւսին. "Այս առտու անսովորագիր նամակ մը ստացայ որ սխամար ու ապուշ կ'ըսէ ինծի, շեմ կրնար կոր հասկնալ թէ ո՞վ կրնայ գրկած ըլլալ", — "Քու շուրջդ փնտռէ. գրեթէ ճանչցող մէկն ըլլալու է...".

** Հայր մը իմանալով որ իր տղան բախտ չինելու համար կ'ուզէ ճամբորդել, կը փորձէ գինքը տարհամոզել ու ետ կեցնել վտանգաւոր արկածախընդրութիւններէ. "Ցղա՛ս, միչէ առածը որ կ'ըսէ. Գլտորող քարը մամուռ չի կապեր", Ետ սակայն տղան կը մեկնի ու, տարօրինակ բան, կ'աջողի հարստանալ եւ օր մը վերադառնալ հօրենական տունը՝ "Ապրի՛ս, տղաս, կը լսուի ձայնն իր հօրկան. Մեզը քաղելու համար՝ մեղուն պէտք չէ որ փեթակին մէջ ծնայ, կ'ըսէ առածը".

** Ամարանոց գացող մը՝ գիւղացիի մը. "Խնդճ բարեկամ. երէկ ինչ դէշ օդով ասիպուեցաք կատարել ձեր կնոջ յուղարկաւորութիւնը", — "Այո՛, սիրելիս. եա արդէն բախտ չեմ ունեցած երբեք. միշտ անձրեւ եկած է ընտանեկան յուղարկաւորութիւններուս առեն...".

** Երկու "բարեձաղիկ"ներ դերձակին կ'երթան. Ձեռք մը պիտա կ'ապսպրէ մին՝ կերպասն ալ դերձակէն, Երկարօրէն կը սակարկեն, եւ ի վերջոյ 100 ֆրանք մըն ալ կը զեղչուի. Դուրս ելած առեններին, ընկերը կը հարցնէ. "Ինչո՞ւ համար այդքան սակարկեցիր, քանի որ վճարելու միտք չունէիր բնաւ. ընել ուած զեղչդ ինչի՞ կը ծառայէ", — "Որպէս զի մարդը 100 ֆրանք պակաս կորանցնէ...".

** Գլուխ Գեղամին կը հարցնեն. "Գիտես ինչո՞ւ լուացարարուհին այնչափ ուժով կը ծեծէ աղտոտ ճերմակեղէնները՝ լուացքի պահուն", — "Հարկաւ. մինչ ընկերները ապանելու համար...".

** Դատաւորը կը հարցաքննէ իրը վկայ եկած սպառուհի մը. "Ըսէ՛ աղջիկս, ինչ որ գիտես", — "Քիչ մը կերակուր եփել գիտեմ, քիչ մըն ալ աւլուքժողվառուք...".

** "Ութնեմն գումն ալ կ'աւտաս 13 թիւին չարաբախտութեանը", — "Ի՞նչպէս չէ. տակաւին երէկ 12 հաւկիթ գնեցի, խանութպանը հատ մըն ալ ծախած աւաւ", — "Անկէ ա...", — "Ի՞նչ ապէկ. ամէնքն ալ հոտած ելան".

** Վաճառականի մը պաշտօնեան գործարան մը կ'այցելէ եւ կարեւոր պատրանք մը կու տայ ի հաշիւ իր բաժնօնին. Գործարանատէրը ծանրագին

*աիկառներու առաջ մը կ'ընծայէ անոր՝ որ կը մերժէ առնել, արդիւնաւ ըլլալով նուէր ընդունիլ։ "Հոգ չէ, կ'աւելցնէ դործարանատէրը՝ առաջը կրկին երկարելով անոր. հասալ 20 անթիմի ծախած ըլլամ ձեզ։" — "Հասալ 20 անթիմի. այդ ուրիշ հարց. այն առեն 20 առաջ կը գնեմ...»։

*** Ճաշասեղն մէկը կը տեսնէ որ իր մօտէն բարեկամը առնարուեստի վրայ է՝ մէջտեղէն երկաքի բաժնելով պապաթին մազերը։ "Շատ աղէկ կ'ըսես. ձիշդ ինձի պէս», երբ առնարուեստը զարմացած երեսը կը դարձնէ. "Ա՛յ, ձիշդ ինձի պէս, կը կրկնէ. իմ ձեղքս ալ ձիշդ մէջտեղէն է, բայց քիչ մը լայն է...»։

*** "Ինչո՞ւ համար կը խնդաք՝ ամէն անգամ որ կ'անցնիմ այս փողոցէն» կ'ըսէ անցորդ մը խանութպանի մը։ "Ինչո՞ւ համար կ'անցնէք առէք՝ ամէն անգամ որ ես կը խնդամ» իր կարգին կը հարցնէ խանութպանն անոր։

*** Երկու տանտիկին ձկնորս մը կը տեսնեն որ ծովեզրէն կու գայ սակաւ մը ձուկով. կը նային ձուկերուն։ Ձկնորսը. "Հիւսիսային ծովէն հիմա որսացինք...», — "Սա սառի կտո՞րն ինչ է սակաւիկ մէջ», — "Ձուկին վրայէն է. սակաւին չէ հալեր. չըսի՞ թէ հիմա հանեցինք հիւսիսային ծովէն...»։

*** Հայր ու աղջիկ լեռներէ վեր կը մագլցին իրենց զբօսաշրջիկ։ Հայրը հիացմամբ. "Ի՜նչ եռանդով կ'առաջանաս ու կը բարձրանաս կոր», — "ճիշդ է, հայր. կը մոռնա՞ս որ ես այծի կաթով եմ անոր ծնեալս վերջը», — "Ես ալ կրնայի կաթով անառ ըլլալու եմ...»։

*** "Ինչպէ՞ս... Երկրագործական Ընժանեաց չբաղրա՞ճն է առեր. բայց ինչ կրնայ մշակած-ըլլալ», "...Յարաբերութիւններ՝ նախաարարական շրջանակներու մէջ»։

*** Մէկէ անհնազանդ ու անառակ եղած է ամբողջ օրը։ Իրիկուան, մայրիկը լուր կու տայ հայրիկին։ "Ա՛ռ ինչո՞ր կը լսեմ կոր, Մէկէ. դուն ինձի խոստացար որ խելօք պիտի կենայիր», — "Ա՛յ, հայրիկ», — "Ես ալ խոստացայ որ եթէ չհնազանդէիր՝ պիտի ծեծ ուտէիր», — "Ա՛յ, հայրիկ. միայն թէ քանի որ ես իմ խոստումս չյարգեցի, դուն ալ անպատճառ առիպուած չէ՛ս քու խոստումդ յարգելու...»։

*** Բժիշկը՝ խիստ լրջօրէն. "պէտք է հրաժարիք գլուխ օրէ աշխատութիւններէ», Հիւանդը՝ դող ելած. "Ի՞նչ կ'ըսէք, Տոքթոր, ատիկա իմ կործանումս ըսել է», — Ինչո՞ւ համար. գրապե՞տ էք հրամանքնիդ», — "Ո՛չ բայց արհեստով ատիրիչ եմ...»։

*** Տիմարին մէկը կը ծաղրէր արամիա մարդու մը ականջները որ քիչ մը մեծ էին։ "ճիշդ է, յարեց ծաղրուողը, որ իմ ականջներս մեծ են մարդու մը համար. բայց ընդունեցէք որ ձերիններն ալ շատ պզտիկ են էշու մը համար»։

*** Թուաբանութեան դասին. "Վեց շորս ալ ի՞նչ կ'ընէ», — "12», — "Ո՛չ, աղէկ հաշուէ», — "11», — "Ո՛չ», — "9», "Ձեզաւ», — "13», — "Ծո ինչո՞ւ 10 չես ըսեր. վեց շորս ալ 10 կ'ընէ», — "Ո՛չ, պարոն, դիտմամբ կ'ըսէք՝ զիս չփոթեցնելու համար. հինգ հինգ ալ 10 կ'ընէ...»։

*** Արփինէն կակօղը կը ցաւի. բժիշկը կը յանձնարարէ իրէքա։ "Աստուած իմ, աս ինչ լեզի է» կ'ըսէ աղջնակը՝ դառաթը ետ հրելով։ — "Նայէ, անուշիկս, կը յարէ հայրը, բան չունի, ես համը կը նայիմ կոր», — "Համը մի նայիր, հայրիկ. կուռթ կուռթ խմէ ամբողջը...»։

*** "Գրիգորիկ, քանի՞ տարու կայ քու բիկիդ նշանածը», — "Չեմ գիտեր», — "Երեստասնմէկ է», — "Անշո՛ւշտ...տակաւին մազ չունի դէմուն վրայ»։

*** "Տոքթոր, կ'ուզէի գիտնալ թէ տակաւին շատ տարիներ պիտի կրնամ ապրիլ», — Ամուսնացա՞ծ էր», — "Ո՛չ», — "Կը ծխէ՞ր», — "Ո՛չ», — "Շատ

հ՞ուտէ՞ք», — «Ո՛չ», — «Կը խմէ՞ք», — «Ջուր միայն», — «Հաճոյքներու եռեւէ կ՚ըլլա՞ք», — «Բնաւ», — «Ուրեմն ո՛չ մէկ թերութիւն, ո՛չ մէկ մոլութիւն, ո՛չ մէկ չափազանցութիւն. այս պայմաններուն մէջ ի՞նչ պիտի ընէք՝ աւելի ապրելով»:

** «Օննիկ, կարելի՞ է որ այդ ամբողջ կարկանդակը մինակդ ուտես՝ առանց անգամ մը քու բիկդ խորհելու»: — «Հաւատա, մայրիկ, միմիայն քրոջդ վրայ կը մտածէի»: — «Իրա՞ւ կ՚ըսես»: — «Ամէն վայրկեան կը վախնայի որ վրայ կու գայ...»:

** Խլեակի մը վրայ ապաստանած նաւաբեկեալները յարձակում կը կրեն ովվալուկ կէտ-ձուկէ մը: Զայն հանգստացնելու համար՝ հետզհետէ անոր կը նետեն նաւաթան մը, նարինջի անուշ մը, խափչիկ մը ու Ձինացի մը: Կէտ-ձուկը կ՚ինայ ծովեզը. փորը ճեղքելով՝ կը տեսնեն որ... Ձինացին ներսը նաւաթանին վրայ բազմած՝ նարինջ ծախելու վրայ է խափչիկին:

** Էրիկը լօլիկ ուտն կը գառնայ կէս գիշերուն: «Ժամը քանին է գիտե՞ս» կը գոռայ կինը: — «Մէկն է» կը պատասխանէ գինովը: Նոյն պահուն պատին ժամացոյցը 3 կը զարնէ: — «Էյ հասկցանք, կը ձայնէ գինովը. գիտե՛նք որ ժամը մէկն է. 3 անգամ գլխուննուս զարնելու տեղը չկայ»:

** Հայրը. «Ցիչէ միտս, տղաս, որ աշխարհի մէջ կան բաներ՝ դրամէն աւելի արժողը»: — «Այո՛. բայց դրամ պէտք է՝ զանոնք գնելու համար»:

** Կնքահայրը՝ 5 տարուս Սիրարփիին. «Նայէ՛, քեզի շաքար ու շոքոլա եմ բերեր, բայց գացած ատենս պիտի տամ»: Սիրարփի. «Հի՛մա գնա...»:

** Ճաշի ատեն, մայրը կը մռռնայ պօղոսիկին կերակուրը լեցնելու: «Մայրիկ, կ՚ըսէ պօղոսիկ. էքսքրէսն է այս. պզտիկ կայարանները հանդիպած չունի քնաւ...»:

** Երկու գինով գիշեր ատեն կը վիճին փողոցը. մին կը պնդէ թէ արեւն է նոյն պահուն երկինքը լուսաւորողը. միսը կը պնդէ թէ լուսինն է: Երրորդ մը կ՚անցնի՝ իրենց պէս քաղաքը տուած: «Դո՛ւն ըսէ, տեսնենք, ի՞նչ է սա վերը փայլողը»: — «Ձեմ գիտեր. ես սա տեղացի չեմ...»:

** Այցելուհին՝ աղջնակի մը. «Այսպէս միշտ բարի ես դուն, մայրիկիդ կ՚օգնե՞ս»: — «Այո՛, տիկին. անուշ մեծարուելէ վերջ ես հիւրերուն մեկնելէն առաջ՝ ես եմ որ արծաթ դգալները կը համրեմ...»:

** Վիպական երեւոյթներ առնող տարեց աղջիկ մը՝ կամուրջին վրայ. «Ճիշդ այստեղէն չէ՞ր որ այն դեռատի գեղուհին ինքզինքը վար նետեց եւ ազատուեցաւ սպայի մը կողմէ՝ որ զայն կնութեան առաւ վերջէն»: Պատասխան՝ երիտասարդի մը կողմէ որ վիպական երեւոյթ չունի բնաւ. «Այո՛. բայց կը փութամ աւելցնել թէ ես ձէ սպայ եմ եւ ոչ ալ լողալ գիտեմ»:

** Ուսանող մը կը գրէ իր ընկերոջ. «Այս իրիկուն պարահանդէս պիտի երթամ եւ զգեստ չունիմ. քու կինդ փոխ տայիր ինձի»: Ընկերը կը պատասխանէ. «Ուշադդ ա՛տ ըլլայ. միայն թէ տաբատդ զրկէ որ հագնիմ ու պարահանդէսի զգեստս բերեմ քեզի...»:

** Ձին խրատչեր էր ու գլուխն առած կ՚երթար քառատրակ. հեծնողը պլլուած է անոր պարանոցին: Ընդոդդ մը. «Ո՞ւր այսպէս արագ»: — «Ե՛ս ալ չեմ գիտեր. ձիաւս հարցուր...»:

Գ. ՓՈՍ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ

Նոր կեանք — Դէպ ի անցեալ — Յուշեր ու նիշեր — Անձեր ու անցքեր — Հայ քանասիրութիւնն եւայլն

ԱՄԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

(1. ՍԵՊՏ. 1923—1. ՍԵՊՏ. 1924)

ՌՑՈՍՏՈՆԻ վարիչները դուրս եկան իրենց երկամեայ կղզիացումէն, եւ դաղութներու հետ սերտ յարաբերութեան անհրաժեշտութիւնը զգացին։ "Հայաստանի Խորհուրդներու 3րդ Համագումար"ին, իր բացման ճառով՝ Լուկաչին կ'ըսէր. "Անվերապահ կրնանք յայտարարել որ մեր ներքին քղք. կացութիւնը գոհացուցիչ է, որովհետեւ մեր Հանրապետութեան կեանքը բոլորովին խաղաղ անցաւ այս տարի։ Դաղութներու հետ փոխ-յարաբերութեան հարցը մեզ համար կարեւոր խնդիր մըն է։ Լոզանի Խորհրդաժողովը վերջ դրաւ արտաքսմանի Հայոց յոյսերուն։ Ընդարէզը բաց է բոլոր արտաքսմ. հայ կազմակերպութեանց առջեւ՝ որ կը փափաքին գործօն մասնակցութիւն ունենալ երկրին շինարարութեան գործին մէջ. միայն թէ պէտք չէ քաղաքականութեան միջամտեն"։ Երկրին վարչութիւնը այս ուղեգիծը միանալով արտաքսմ. Հայոց արամադրութեանց՝ դիւրացուց չփումը որ կը խաւտանայ յառաջիկային աւելի որոշ եւ հիմնական ձեւակերպում առնալ։

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԻՆԱՆՔ. — "Հայաստանի Խորհուրդներու Համագումար"ը 4 Հոկտ. 1923 ի տարեկան Ա. Նիստին, "կեդր. գործադիր կոմիտէ"ին համաձայնութենէն յետոյ՝ վերահաստատեց զայն։ Միայն, Ալ. Շահվերդեանի տեղ "գաղաթական գործավար" ընտրեց Գ. Շահվերդեանը (որ այս ատեն Կ. Պոլիս գնաց՝ ներգաղթի կազմակերպութեան համար)։ Կեդր. Գործ. Կոմիտէի վրայ աւելցած է — Կովկասեան Դաշն. կառավարութենէն անջատուելով — "Բանւորագիւղացիական Ցեղակցութիւն"ը, գործավար՝ Փիրգուլեան։ Կ. Գ. Կոմիտէի կազմէն Սահակ Գաբրիէլեան կը մեկնի Մոսկուա, իբրեւ Հայաստանի ներկայացուցիչ՝ Խ. Միութեան կեդր. կառավարութեան քով։ — Էլմուական խնդրոց համար մասնաւոր վարչութիւն մը կազմուած է "Տնտես. Խորհուրդ"ին կից։ Տուրքերու վրայ աւելցաւ ժառանգական,ը։

Վարչական կարգադրութիւնք: — Ղարաքիլիսէի գաւառը միացուելով Լօռիին կազմուեցաւ Լօռի-Բամպակ նոր գաւառը, կեդրոն՝ Ղարաքիլիսէ որուն անունը պիտի փոխուի. այս միացմամբ 6 գաւառները վերածուեցան 4ի։ Պիտի փոխուին նաեւ այն տեղերու անունները որոնք անհամապատասխան են "ժամանակի ոգւոյն"։ Ազերբայնդրապոլ կոչուեցաւ Էնինական, իսկ Զալալօղլի՝ Ստեփանաւան։ Զանազան գաւառներու վարչակազմը կը կանոնաւորուի տակաւ. ա-

տիկանուհիւնը կը բարեկարգուի յետեւան. «Միլիցիոներ»ներուն կ'աւանդուին պետական օրէնքներ եւ ծանօթութիւն՝ վարչ. կազմին մասին։

Հայաստանի դրօշը, զինանշանն ու նամականիշները. Կարմիր պատառին պորտին՝ կլոր ջրջանակի մը մէջ կ'երեւի Մասիսը ղոյզ կատարներով. մէջտեղէն արեւը կը ծագի՝ որուն ճաճանչները կը գրկեն մուրճ ու մանգաղ խաչաձեւ. վերի անկիւնը՝ Հ. Ս. Խ. Հ. տառերը։ — Նոյն խորհրդանիշն է Զինանշանը՝ ջրջանակի ուսերէն գրուած է "Խորհ. Ընկերվ. Հանրապետութեանց Միութիւն» իսկ խորհրդանիշի տակ տողով՝ "ընչազուրկներ բոլոր երկիրներէ, միացէք»։ — Նամականիշերու ջուրջի բառերն են՝ ՓՈՍՏ (Հայ. ռուս եւ վրացերէն). վրան ուսերէն 5 սկզբնատառ՝ Ա(նդրկովկ.) Ը (ընկերվ.) Դ(աշնակց.) Խ(որհրդ.) Հ(անրապետութիւն)։ Կը գնենք հոս նոր ջրջաբերութեան մտած դրոշմներէն 9 կոպէկնոցին (կապոյտ), եւ ջրջաբերութենէ դադրած դրոշմներէն 500·000 րուպլինոցին (կարմիր) պատկերները։ — Ամնուրբք կը տիրեն անդորրութիւն եւ ապահովութիւն։

Զինանշան

Նամականիշներ

ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Եւրոպ. պետութիւններէն վերջերս սկսան դիւանագիտական յարաբերութեանց Խ. Հ. Միութեան հետ։ Ջառաջինն Անգլիա եղաւ զոյն ճանչցող Փետր. 1ին։ Անգլիոյ աշխատաւորականաց իշխանութեան գլուխ անցնիլը մասամբ վերագրուեցաւ յարաբերութեանց այս վերահաստատումին անհրաժեշտութեան։ Երկու հզօր կայսրութեանց միջեւ Լոնտոն կատարուած խորհրդակցութիւնք յանգած են քղք. ու տնտես. նշանակալից համաձայնութեան մը։ Առկէ առաջ, արդէն Միութիւնը տնտես. (եւ հաւանօրէն քղք.) դաշնագիր կնքեց Իտալիոյ հետ։ Յարաբերութիւնք վերահաստատուեցան նաեւ Գունաստանի հետ։ Գարախանի դիւանագիտական յանձնակը եղաւ Միութեան համար նպաստաւոր դաշնագրի մը կնքումը Զինաստանի հետ։ Իսկ Գերմանիոյ հետ վաղուց հաստատուած յարաբերութիւնք ուժգնացան ի պէսլին տեղի ունեցող միջադէպի մը հետեւանօք։ Ձգտեալ են Թուրքիոյ հետ յարաբերութիւնք եւս։ Պետարապիոյ հարցը սադնապ կ'ստեղծէ։ Լոզանի խորհրդաժողովէն ասոնք՝ դադրած են նախկին սէրալիր կապերը Թուրքիոյ հետ 6 Հոկտ. 1923 ին Երեւանէն հեռացուեցաւ Թուրքիոյ ներկայացուցիչը, նկատելով

որ Հայաստան առանձինն արտ. քաղաքականութիւն չունէր։ Թուրքիա առարկեց որ ինք Անդրկովկ. պետութեանց՝ Խ. Միութեան մէջ մուտքը չէր ճանչցած, բայց ի վերջոյ խոհեմութեամբ համակերպեցաւ իրողութեան։ Ամառը Մոսկուայի Թուրք դեսպանին կարգ մը Թշնամական տեղեկագիրներուն հրատարակութիւնը ջղագրգռեց Խ. Մամուլը։ Թիւրիմացութիւն մը ծագեցաւ սահմանագլխի երկու կողմանց հրամատարներու միջեւ կարսի վրայ։ — Խ. Հ. Միութեան տարեդարձին՝ Լուկաչին իր ճառին մէջ կ'ըսէր. "Դիւրին է Թշնամիին՝ փոքր Հանրապետութեանց հետ գործ ունենալ, բայց հազար անգամ դժուար է երբ իր դէմ Խ. Միութեան պէս ոյժ մը կայ"։

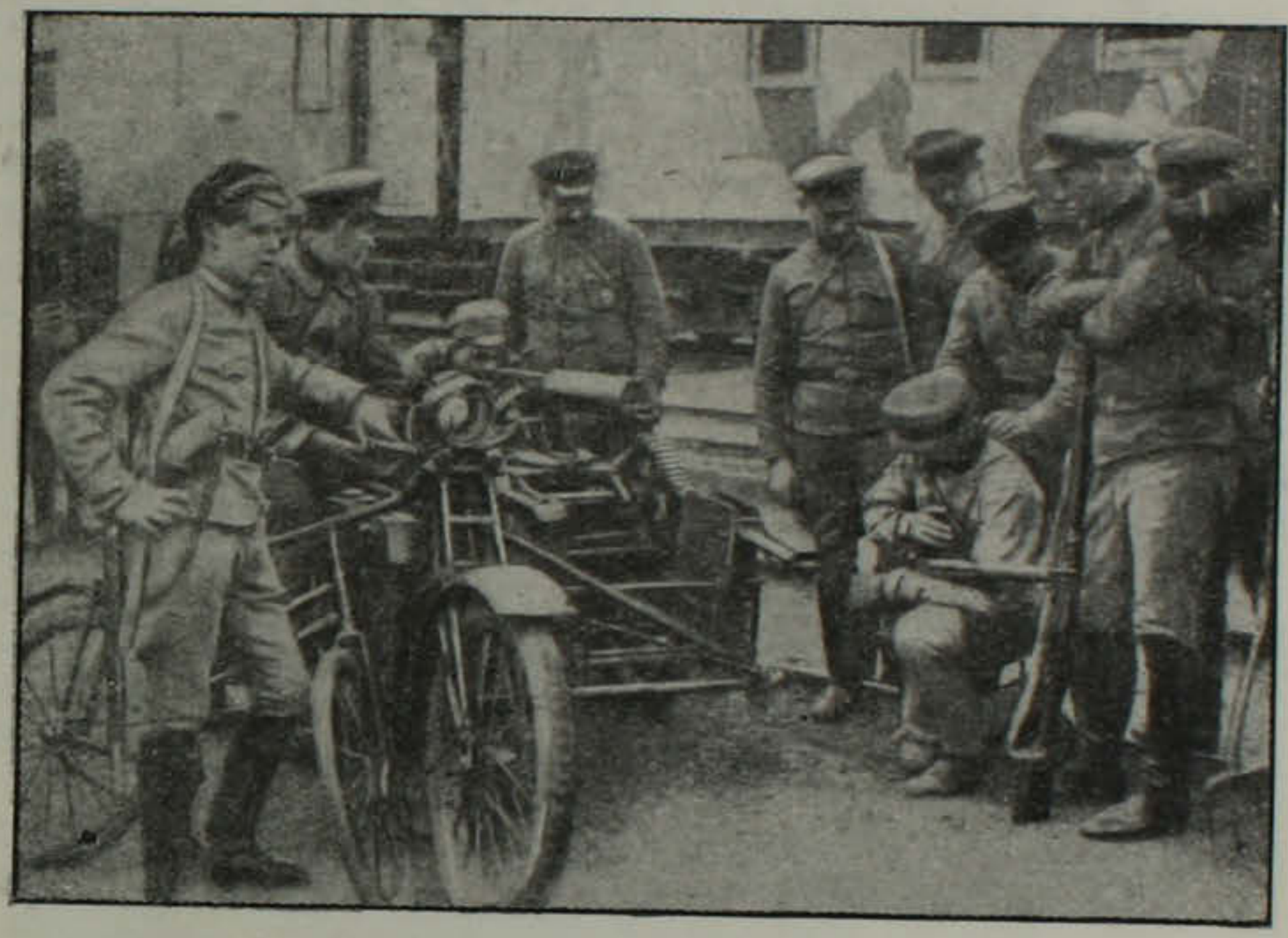
ՆԵՐՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Խորհրդային վարիչք՝ առանց քղք. հալածանքի եւ գնահատելով անհատական արժանիքները՝ ղեկավարեցին երկրին բոլոր ոյժերը չինարար աշխատանքի համար։ Քղք. իրողութիւնք հայ ժողովրդեան բարեացակամութիւնն ապահովելով՝ նպաստեցին ներքին խաղաղութեան, որուն այնքան պէտք ունէր վերականգնող Հայրենիքը։

Մայր-Աթոռ. — Քայլ մըն ալ առնուեցաւ դէպ ի համագգային հաշտարարութիւն։ Կառավարութեան եւ Էջմիածնի միջեւ կնքուեցաւ Մայր-Աթոռոյ իրաւունքները հաստատող ու ճշդող պայմանագրութիւն մը. ըստ այնմ. ա) Մայր Աթոռը պիտի հրատարակէ "Արարատ կրօնաթերթը, բ) Արտօնուած է եկեղ. համաժողով, գ) Էջմիածին պիտի ունենայ Ս. Կաթողիկոսէն հաստատուած ծրագրով Հոգեւոր Դպրոց, դ) Եպիսկոպոս ձեռնադրուելու համար՝ եկեղեցականք արտօնուած են Էջմիածին երթալ, ե) Էջմիածնի յանձնուած է 40 տեսիմին վարելահող, 6 այգի (30 ակս. ի չափ), նաեւ իր ջաղացները, զ) Սկզբունքով համաձայնութիւն գոյացած է որ վանքերն ունենան իրենց հողերը, նաեւ նկատի առնուի եկեղեցական ամէն խնդիր։ — Լուծուած Սինոդին տեղ՝ այժմ կազմուած է Նիկ. Սինոդականներէ Գերագոյն Խորհուրդ մը նախագահութեամբ Վեհ. Կաթողիկոսին. Ներկայն անդամք՝ Առաջնորդներ Մայր-Աթոռոյ Ենթակայ Խորէն Արք. Մուրատբէկեան, Գարեգին Ցովսէփեան, Մեսրոպ Տ. Մովսէսեան, Բագարատ Վարազդատեան, Ջաւէն Մհտ. Պապաեան եւ Գիւտ Տ. Ղազարեան եպիսկոպոսները։ Էջմիածնի մէջ ներկայիս կան 20 եպսկ.։ եւ վրդպտ.։ Վանքը հիմա շատ աղքատ է, եւ հոգեւորականութեան մէջ՝ եռանդը կը պակսի։ — Հռիփսիմեանց, Գայիանեանց եւ այլ վանուց տրամադրուած է գեղան. մշակելի հող։ — Խստիւ արգիլուած են հակակրօն ցոյցեր։ Հայաստանի մէջ կայ խղճի ազատութիւն։ — Երեւանի Բողոքականաց տրամադրուեցաւ շէնք մը իբրեւ ժողովարան։

Ազգ. փոքրամասնութեանց անտես. ու կրթ. զարգացման համար կառավարութիւնը զոհողութիւններ ըրաւ անխտիր։ Կրթ. վճռակատրութենէն կը յայտնուի թէ անոնց համար բացուած վարժարանք՝ իրենց թիւին համեմատութեամբ՝ շատ քիչ են քան Հայոցը։ Թուրք գիւղերու մէջ բացուեցան դպրոցներ, դրեկարգալու կոչան, եւ թուրք ուսուցիչներ պագու ղրկուեցան՝ կատարելագործուելու։ Վերադարձող վախտականները տիրացան իրենց գոյքերուն։ Թուրք շրջաններու բերքը նախորդներուն 1½ անգամն է։ Կազմուած են դիւղական վոխօգնութեան մարմիններ։ Ցզիտիներն ունեցան երեք համագումար՝ վիճակագրութիւն կազմելու, ամուսնական տարիք որոշելու, բազմակնութեան եւ կրթ. հարցերու վերաբերեալ։ Նոյն աջակցութիւնք՝ Ասորի, Ռուս եւ Ցոյն համայնքներու համար։ 75 նոր խրճիթ-ընթերցարաններ բացուած են (12ը Թուրքերուն, 4ը Ռուսաց, մէկական ալ Եզիտիներուն եւ Ասորւոց)։ — Հայաստանի Խորհուրդ-

ներու 3րդ Համագումարն իր Բ. նստաշրջանին՝ 1 Հոկտ. 1924էն ի զօրու եղող հրովարտակով մը պետական լեզու հռչակելով հայերէնը, ռուս եւ թուրք լեզուաց գործածութիւնն ալ թոյլատրեց որոշ պայմաններու մէջ (ոչ-Հայ քաղաքացիք իրենց լեզուաւ խնդրագիր կրնան տալ. հայազուրկ վայրեր թուրք եւ ռուս լեզուներով կ'ըլլան գործառնութիւնք եւն);

ԲԱՆԱԿԸ. — կը շարունակուի զին. վարժարանը, նաեւ բանակի կազմակերպութիւնը։ Հայերէն են հրամանատարական կազմ եւ հրամատարութիւն։ Սահ-

Նմոյշ "Կարմիր Մաուսիկոյի զօրքեն

մանապլխուն վրայ (Լէնինական) կան նաեւ Ռուսներ։ Բանակին համար կը հրատարակուի "Կարմիր Զինուոր"ը։ Երեւանի Ա. Զօրամասի տարեդարձին՝ տեղի ունեցան զօրահանդէս եւ խրախճանք։ "Հայաստանի Երիտ. Միութեան" բոլոր ճիւղերու անդամք Երեւան այցելելով՝ արժանացան բանակին խանդավառ ընդունելութեան։

Օդային հաղորդակցութիւն կազմելու աշխատանքին առընթեր՝ կը շարունակուին օդային տորմիղի հանգանակութիւնք. սկսան կառուցուիլ սաւառնակայաններ։ — Հոկտ. 20ին Մոսկուայի "Կարմիր Մարտիկոյի քղք. աշխատաւորներու համաժողովին մասնակցեցաւ Հայկական ճամբարը։

Օրինքը. — Հերու ծանօթութիւն տրուած էր Սահմանադրական կազմակերպութեան մասին։ Ըստ Խ. իրաւակարգի՝ Օրէնսդիր կը համարուին Գիւղացին, Բանուորը, Զինուորը։ Գործադիրին պէս՝ Դատական իշխանութիւնն ալ կը հիմնուի այդ երեքին վրայ։

Քաղաքային Օրէնքը կազմուած է 22 Ցլս. 1922ին սա սկզբանց վրայ. ա) Մասնաւոր սեփականութիւնը կ'ընդունուի սահմանափակ ձեւով, ոչ իբրեւ անձնական իրաւունք, այլ ընկերային գործադրութիւն։ բ) Մասնաւոր իրաւա-

կան յատկերում ֆանրային իրաւանց բնոյթն ունին։ Անփականում են 1. Պետական եւ 2. Մասնաւոր։ Պետ. անփականում են Հանրերը, Քաղաքները, Հողը, Երկաթուղին։ Մասնաւոր իրենց պետքին համեմատ հող աշակերտ իրաւունք ունին. չեն կրնար պարտ ձախել, բայց կրնան ժառանգորդնուն փոխանցել։ Մասնաւոր անփականում են կրնան լլալ 1. Փորր առեւտր. եւ Ճարտարութեամբ։ Ձեռնարկներն՝ իրենց մեքենաներով, գործիներով եւն.՝ 2. Արժեմուլք, ֆոնտ, տոմսեր եւ գործածում են պետական օրէնքով չորսկողմած առարկայք։ 3. Մասնաւոր արուեստներ՝ Հեռագիր, Պատկր (անմեկ) եւ այլ Ձեռնարկներ։ 4. Անհատ մը՝ չինարար ջանքով Ձեռք բերած արդիւնքը (եմեկ ասիկա պետ. հող է, օրինակ՝ անջրդի՝ աշակերտի վերածուած, որոշ տարեկան մը հատոր)։ — Ժառանգութեան, կտակի, գրաւի եւ միւրդակի (մինչեւ 10·000 ր.) իրաւունք կայ։ — Այս սկզբանց վրայ՝ Գլխ. Օրէնքը հատուածներ ունի՝ Առեւտուրի, Արտադրութեան, Ընկերութեանց եւն. մասին։ — Ամուսնական Օրէնքն ընտանիքը կ'ընդունի՝ իբր ընկերային կազմակերպութիւն։ Կին ազատ եւ հաւասար է այրին ընտանիքին ներսն ու դուրսը։ Պարտաւորիչ է քրիստոնէութիւնը, որով՝ պետութեան օրինաց ու հակազդեցութեան տակ է ամուսնութիւնը։ Կրան. պահք իսկ ազդած է ամուլին խոչընդ եւ բնութիւն։ Ամուսնութիւնը բարեպատեհական չէ, ինչպէս ամէն պայմանագրութիւն. այրուկին կրնան բաժնուիլ Օրէնքին նախատեսած պայմաններով։

Պատժական իրաւունք. — Մինչեւ 2 Գլ. 1922. Գերափոխական Պատասխանին խոչընդ էր Օրէնքը։ Գլխ. Օրէնքին հետ հրատարակուեցաւ Պատժական Օրինագիրքը։ Ասոնցմէն օրինակ առնուելով՝ պատրաստուած տեղական բարուց եւ պայմանաց։ — Կան քաղաքային եւ պատժական դատավարութեանց, հողային աշխատանքի, անուանունքի եւ անասնաբուծութեան օրէնագիրքեր։

ԹՂԹԱՏԱՐ-ՀՈՒԱՑԻՐ-ՀՈՒԱՀՈՍ. — Ընթերի ապահարկութիւն հաստատած է ամէն երկիրներու համար։ Բոլոր դատաւորներու մէջ կ'աշխատուի հիմնել անթերի կայաններ։ Հեռախօսագանը կ'ընդարձակուի. գանազան գիւղ իրենց քաղաքներու։ Շրջ. կեդրոնք իրենց գատաւորի կեդրոններուն կապուելուն, ասոնք ալ՝ Երեւանի, որով միւրդակարգը կը հարդրդակցի գ. 24 կարեւոր կեդրոններու եւ շուրջ 2 տասնեակ գիւղերէն հետո։ 1924 Ցունուարէն ի վեր կը գործէ նաեւ Երեւան-Թիֆլիս-Պաքու հեռախօսագիծը՝ որմէ ամէն օր կ'օգտուի ներքնաշարժային իրաւասու հաստատութեան վրայ եւ Անդրկովկաս։ Նոյնը ձգտած է ի Հայաստան։

ՀԱՆՐՕԳՈՒՏ ՇԻՆՈՒԹԻՒՆՔ. — Լուկաչին տարուդ սկիզբը կը յայտարարէր թէ 100·000 ուխտաւոր կու ուզուելիք, եւ կառավարութիւնն իր միջոցներով կրնայ տարեկան 10% միայն ուղել։ տուրքն ամէն եռանդով յառաջ տարուեցան նոյն աշխատութիւնք։

Ջրանցքները. — Հիւսիսային տարուեցաւ՝ Ապր. 27ին. ունի 15/6 վերստ տարած. (1 վ. 1067 մէթր է)։ Երկարին որ 45 վ. երկար է՝ Օգոստ. 21ին տարուեցաւ։ Ջրանցքին Աջակողմեան փոքրագին երկայն է 2 վ. եւ 200 սաժէն, որով՝ կէս ժամ. աշխատանքը կ'ուղուի անով։ 1923ի վերջը լրացած ջրանցքները կ'ուղղին 27·000 ակռ. հող. Հիմա այս թիւին վրայ կ'աւելցուի 18·200։ Ամերիկ. Բիլին ալ կը խորհի Արաքսէն ջրանցք մը բանալ՝ Աղստաֆայի ուղղութեամբ։ Տրամաբանած է Փամպակ-Ջալի ընդարձակը փոխել ջրանցքով մը դէպ մասնաձորը։ Համար Ջանդեղուրի եւ Գորիսի ուղղութեամբ դիտելու։

Մահիճներով 46·359 ուղա. տարածութիւն մը պրաէլիուն, «մալարիա»ի հարաձման բոյներ ըլլալ գաս, անմշակ կը պահեն այդքան կարեւոր հողատիրութիւն, Փարիզահոյ գաղութը նախանձնարկ եղաւ գոյնս չորցնելու գործին։ Կատարուեցաւ 1923 Մարտին արդէն սկսած էր գործի դարդ յանձնուած են Երեւանի մերձակայ եւ մասամբ Վաղարշապատ մերձանները։ Աշխատութիւնը առաջ կը տարուի։

Երկաթուղի - Խճուղի - Նաւահրջեան. — Ապրանքով փոխադրութիւնը առանց կանոնաւորութիւն՝ վաճառատարած կառախումբերու երթեւեկի հաստատումէն։ Կը մշակուի նաեւ երկաթգծով լեռնամուտները էլեկտրականացման ծրագիր մը։ Սկսաւ չինուիլ ճանապարհ Ալեսի երկաթգծէն որ Հայաստանի ներքին գաւառներէն անցնելով՝ երկիրը պիտի կապէ ուղղակի Պարսից Հետ։ Գաւառներէն՝ էլեկտր. հաղորդակցութ պիտի բանի Երեւան - Վաղարշ. - Օլսկան - Ալագարակ։

Էլեկտրականացում. — Հայաստանի ջրային ոյժը (շուրջ 900·000 ձիու.) գրեթէ անօգտագործելի կը մնայ. Ծրագրեալ 2 էլեկտրակայաններէն Երեւանինը (500 ձիու. ոյժ) աւարտելու մօտ է, իսկ Լենինականի ջրէլեկտրակայանէն գաս՝ սկսան կառուցել Ստեփանաւանի, Վաղարշապատի, Նոր-Բայազիտի, Դիլիջանի, Զանգեզուրի, Վորոնի եւ այլ գաւառաց էլեկտրակայաններ եւն։

Նաւահանգիստ. Ազատագրեալ Հայաստանը միջերկրագործին սկսեալ պէտք է ամենուրեք։ Ելնարար Ղոկ-ը կազմուած է, որուն նպատակն է առեւներ չինել եւ որուն

Երեւանի պողոտայ (Երեւան)

1·200·000 բուպլի արամադրեց կառավարութիւնը։ Երեւանի մէջ նոր չինութիւններ կառուցանի համար հողեր կը արամադրուին, իսկ Հանրապետութեան ամէն անկիւնէ մրի փայտ կը արուի Ազատագրեալ Վերաեւչութիւնէն այն համայնքներուն որոնք կը կերտեն հանրային չինութիւններ, կամուրջ եւն.։ Սեռ աշխատանք թափուած

ցաւ ամէն կողմ վերաչինութեան համար (կամուրջ, խճուղի, ճամբայ, ալքիւր, առու եւն.)։ Ակադեմիկոս Մ. Ի. Թամանեանի պատրաստած յատակագծին համաձայն՝ Երեւանն արդիական ոճով գեղեցիկ ոստանի մը վերածելու ծրագիրը կը մշակուի։

Ճաղագնեղը. — Սահմանուած էին Տնկարկութեան շաբաթներ՝ որոնց ընթացքին ամէն քաղաքացի ծառ կը տնկէր։ 40·000 ակռ. տարածութեամբ անտառ չքացած է կէս դարու տեւողութեան մէջ։ Ներկայիս՝ Հայաստանի մակերեսին 6%ը միայն անտառ է։

Նաւարկութիւն Սեւանայ. — Այս լիճին (գեղամայ ծով) նաւագնացութիւնը կանոնաւորուեցաւ տակաւ։ Նոր-Բայազիդի հեռագոյն վայրին հետ կարելի է հաղորդակցիլ 6—7 ժամէն։ Լիճին փոքրիկ տորմիղը գարնան հարստացաւ 8 առագաստանաւով, իսկ ամրան՝ 3 ինքնաշարժ եւ 2 առագաստի նաւերով. այս ինքնաշարժներուն հզ. տարողութիւնն է 190 տակառաչափ՝ 105 ձիու ոյժով. շաբաթական 2 երթեւեկը վերածուեցաւ ամենօրեայի. ափերուն վրայ կը կառուցուին նաւահանգիստներ եւ մթերանոցներ։

Բնական հարստութիւնները շահագործելու ի վիճակի չէ եղած Հայաստան. մեծ դրամագլխու գործ է. Լօռիի եւ Զանգեզուրի պղնձահանքերը (12—14% պղինձ) գրեթէ չեն շահագործուիր, նոյնպէս գինկի եւ արճճի հանքերը։ Այս տարի գտնուեցան Ալտարակի շրջանէն՝ կաւիճի, Ղամարլու՝ մկնդեղի, ինչ ինչ տեղեր՝ չելաքարի, Գարդարլուի լեռներէն՝ աղի եւ մաքուր կաւիճի, Գարվանսարայի կողմերէն ալ՝ մագնիսացած երկաթի եւ յեսանաքարի հանքեր։ Կը շարունակուի բնական հարստութեանց խուզարկութիւնը։ Հաստատուած է որ մեր բնաչխարհի ծծմբաքարը 40% ծծումբ կը պարունակէ. կ'արտածուի պատուական անհրաժեշտ է նաւթագործութեան մէջ։ Նոյնպէս սկսուած է վիմապրական ընտիր քարերուն արտածումը դէպ ի Թուրքիա։ "Սթանտարտ" ընկ. եան հետ կնքուած պայմանագրութեամբ, մեծաքանակ քար կը հայթայթուի Լէնինականէն՝ անդրկովկ. երկաթուղեաց շինութեան համար։

ԿՐԹ. — ԳԵՂԱՐ. ԿԵԱՆՔ. — Հայաստանի կենդր. վիճակագր. Դիւանի տեղեկութիւններէն կը յայտնուի որ բնակչութեան 1000ին 770ը գրել-կարդալ չի գիտեր. (Երեւանի գաւառը 16—25 տարու 8261 անգրագէտ կը հաշուէր. այս թիւը հիմա 2000ի իջած է). անգրագիտութեան դէմ պայքարը կը շարունակուի յարատեւօրէն. այս գործին լծուած են 36 խումբեր. ժողովուրդին համար գրատուն-ընթերցարաններ կը հաստատուին ամենուրեք։ Ընդհ. պիտճէին 11%ը կը կազմէր կրթականը (1923—1924)։ *Դպրոց*ներու թիւը բարձրացած է շուրջ 600ի (Երկրորդական վրժին. 10). նորերու բացման, եղածներուն նորոգութեան եւն. ջանքեր անպակաս են։ Միայն Երեւան 12·652 աշակերտ կայ. դպրոցական տարիք ունեցող 28·848 հոգի բացը կը ծնան գեռ։ Բովանդակ Հայաստանի երկսեռ աշակերտութեան թիւն է 69·679 (որուն 6%ը ոչ-հայ) եւ ուսուցիչներունը 1280։ Իսկ արհեստ. դպրոցներ կը յաճախեն շուրջ 2000 հոգի, վարպետ-դասատու 145։ Հաստատուած են մեքենագրութեան, տոմարակալութեան եւ սղագրութեան դասընթացքներ, արհեստից, քիմիագիտութեան եւ պետական. վարժարաններ։ Գիւղատնտեսականի մը հաստատումը ծրագրուած է՝ անասնաբուծութեան, կաթնատնտեսութեան եւ մեղուաբուծութեան ճիւղերով։ Երեւանի *Բանւորական Ֆաքիւլթէն* ունի 450 ուսանող եւ 25 դասախօս. Ռ. մը բացուեցաւ ի Լէնինական (ուսանող 328, դասախօս 2)։

Համալսարան ի պիտճէն որ 15·000 ր. էր՝ 25·000 ի բարձրացաւ. աւել-

ցան 300 ի չափ նոր ուսանող՝ Վրաստանէն, Ազըպէյճանէն, Թուրքիոյեն եւ Պարսկաստանէն։ Թիւ սանուց 938։ 1924—1925 տարեշրջանին՝ ան պիտի ունենայ հետեւեալ ճիւղերը. 1. Ընկերաբանական-իրաւագիտական, 2. Գիւղատնտես. բարձր. դիւտութիւնք, 3. Բժշկական, 4. Բազմարուեստական, 5. Մանկավարժական (կիներու համար), ընկերային), 6. Բնագիտ. — մաթեմատիք։ Ուսուցչախումբ 60, օգնականք ու պաշտօնէութիւն 28։

Երեւանի Համալսարանը

Երաժշտանոցի վերաճուած է հիմա երաժշտ. հաստատութիւնը՝ երկամեայ դասընթացքով։ 1923--1924 ի շրջանին՝ հոն մտնել փափաքողներու թիւն էր 839. քննութեանց ընդունուեցան միայն 210։

Պետ. Թատրոն. — 1923—1924ի թատերաշրջանը բացուեցաւ Հոկտ. 31ին. քեմին գեղարուեստական վարագոյրը պատրաստեց նկարիչ Մ. Սարեան՝ հայ-գիւղական տեսարաններով։ Հայաստան ունի 82 թատրոն, 4 սինէմա, 24 ակումբ, 4 ժողովրդ. Տուն, 345 խրճիթ-ընթերցարան եւ 60 դրադարան։

Թանգարանը կը պարունակէ հայրենի նչխարներու եւ գեղար.-պատմական կոկիկ հաւաքածոյ։ Մատենադարանն ունի 80·000 է աւելի գիրք։ Ատոնցմէ դուրս են էջմիածնայ ճոխ թանգարանն ու մատենադարանը՝ որուն մօտակայ փոխադրուած 10·000 ձեռագիրներն ու 80·000 գիրքերը վերադարձուած են։ Հայ տպագրութեան հաւաքածոն կազմելու ջանք կ'ըլլայ։ "Բնագիտական թանգարան"ին կողմէ Արաքսի եւ Սեւանայ ափերը կազմակերպուած արշաւանքին շնորհիւ՝ թանգարանը հարստացաւ նորանշան արեւադարձային բոյսերով։ Լէնինականի "Ուսումնական Ընկ."ը հնագիտական հետազօտութիւններ կատարեց Տէմիր-Տաղի մէջ. երեւան հանուեցաւ Եորուբական սրուակ մը. պեղումները կը շարունակուին։

Պետհրատը 1923 ի վերջերը 10·000 գիրք տպագած էր. իր նոր մեքենաներուն ընդհարձակեց հրատարակչական բաժինը, բ. տպարանը, կազմատունն ու գեղար. իրերու պատրաստութեան ճիւղը։ Մինչեւ 1923 Սեպտ. հրատարակած էր 30·000 դասագիրք. ատոնց վրայ աւելցան 15·000 էն աւելի նորեր։

Թերթերու զբաղումը՝ քաղաքական, կուսակցական եւ արհեստակցական խնդիրներ են։ Պարբերականներն են Նորք, Վերնելք, Գիւղատնտես, Պատկոմ, Պայքար, Մուրճ, Մաճկալ։ Սկսաւ հրատարակուիլ նոր ակռս պատկ. գր. հանդէսը։ Գ. Լեւոնեան կազմեց Հպ թերթերու ցուցահանդէս։ — Իր տնտեսական վերականգնումի ճիկին մէջ՝ Հայաստան չէր կրնար գր. եւ գեղար. բարձր մշակոյթ մը ստեղծել. ապագայի գործ է այդ։ Կազմուած է «Գրագէտներու օգնութեան հիմնադրամ»։ — Երկրին «նոր» եւ անհեթեթ ուղղագրութիւնը եթէ ջրունակուի՝ կրնայ հպ երկու հատուածներու լեզուական տարբերութիւնը

«Յօդուած. Հայաստանի» տպարանը

ՄԵԾապէս խորացնել եւ դէպ աշխատում առաջնորդել դարաւոր պատուական հայ-բարբառը։

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ. — Մէկ ակռ. հողը միջին հաշուով 50 փութ ցորեն կու տայ Հայաստանի մէջ, մինչ նոյն համեմատութեամբ հողէն պէլճիքա 147 փութ կ'առանայ։ Սակայն մեր բնաշխարհին հողը քաջասնունդ է բոյսերու համար՝ իր հրաբխային ծագմամբ. անհրաժեշտ է ուրիշ երկրագործութեան նախնական միջոցներու արդիացումը։

Հայաստանի բերքը վնասներ կրեց անբարեխառնութիւններէ. ձմեռը ցրտահար կ'ըլլար գաւառի մը բերքը, մինչ գարնան՝ անժամանակ տաքեր կը փճացնէին ուրիշ գաւառի մը բերքը։ Ձիւնէ, կարկուտէ, հեղեղէ, հիւանդութենէ, ջուրի պակասէ, գաշտամուկէ եւ մարախէ վնասուեցան 9 չրջաններու բերքեր։

"Ցնտես. Խորհուրդը պայքարի յառաջապահն էր այս պատուհասներուն դէմ։ Ցուլիսի կիսուն՝ եղանակը ցանքերուն նպաստաւոր դարձաւ, եւ տարւոյն բերքը լաւ է ընդհ. առմամբ։

Ցորեն-Բրինձ. — Վարելահողի տարածութիւնն 800.000 տէս.է։ Հայաստան տարին 12—14 միլիոն փութ ցորենի կը կարօտի. 1923ի հունձքը 7 միլիոն փութ եղաւ, որով պակասը ներածուեցաւ։ Ամառը հացահատիկի գիներն ինկան 3·50էն 1·80 ր.ի։ Հացին ֆունտը 6 կոպէկ էր պետ. փուռէն։ — Առողջապահական տեսակէտով՝ բրինձի մշակութիւնը կ'արգիլուի տակաւ, եւ այս պատճառաւ ան սղած է։ Էջմիածնայ եւ Դալարագեազի գաւառաց բրինձ ցտող 20ի չափ գործարանք եղեփուրներու չորացմամբ պիտի յատկացուին բամպակի մշակութեան։

Բամպակ, վուշ, կանեփ. — Ցարւոյս աշխատանքը քառապատիկն է հերուանին. մշակուած է 16.000 տէս.։ Բամպակի վրայ "չոռ" հիւանդութիւնը տեսնուած ըլլալով, կառավարութիւնը 20.000 փութ ծծումբ եւ բաւարար ձարձատիչ տրամադրեց՝ անոր դէմ պայքարելու համար։ Կ'ակնկալուի 8000 փ. բամպակ։ Էջմիածին ցանեց 3000 տէս.էն աւելի։ Բամպակի հասոյթը Հայաստանի ելմտացոյցին 60%ը կը կազմէ։ Լէնինականի մէջ շինուիլ սկսած հիւսուածեղէնի մեծ գործարանը երբ բանի, բամպակն իբրեւ հում նիւթ արտածուելու տեղ՝ անոր ճարտարագործումին պիտի յատկացուի երկրին մէջ, որով գործ ալ հայթայթուած պիտի ըլլայ հազարաւոր բազուկներու։ — Բամպակագործք ունեցան համագումար. Թուրքիայէն 100 լծկան բերուեցաւ. Սարտարապատի գտարանին կառուցումն ալ աւարտելով՝ մեքենաները կը բանին Մարտ 14էն ի վեր։ Թուրքիայէն բերուած 50 փ. ընտիր սերմը բաշխուեցաւ օրինակելի մշակութիւն յայտնաբերողներուն։ Երեւանի բամպակի գործարանին կից՝ 6 տէս.ի վրայ կայ մնայուն ցուցահանդէս։ — Զանգեզուրի մէջ ջարկ տրուեցաւ նաեւ վուշի եւ կանեփի մշակութեանց։

Այգեգործութիւն. — 1923ի այգեկութքը նախորդներէն առատ էր. 1 տէս.էն 100—360 փութ խաղող ստացուեցաւ. մինչ միջինը 400 էր պատերազմէն առաջ։ Մշակուեցան անխնամ թողուած որթոցներ, նաեւ նորեր տնկուեցան նշանակելի տարածութեամբ։ "Արարատ" անուանի գործարանը 1923ին արտադրեց 20.000 *վէտրա* (դ=ջլ = 4 քուարդ կամ 7·44 լիտր) քոնեաք եւ 35.000 վ. գինի. կրկինը կ'ակնկալուի 1924ին համար։ — Վաղարշապատի այգեստանէ մը հաստատուեցաւ "Ֆիլոքսերա" հիւանդութենէն։

Ծխախոտ. — Նոր եւ կարեւոր անտեսութիւն մը կ'ստեղծուի թրքահայ գաղթականական մասնագէտներ փորձեր ըրին լաւ ծխախոտի մշակութեան համար, յուսադրուածէն գերազանց արդիւնք ստանալով. ասոր վրայ "Պոնտոս" անուամբ ընկ. մը կազմուեցաւ՝ որուն հող եւ վարկ սահմանեց կառավարութիւնը։ Իբրեւ նախափորձ՝ 50 եւ 14 տէս. տարածութեամբ երկու ձեռնարկ եղած է։ Հայաստան ընտրելագոյն ծխախոտ պիտի կրնայ արտադրել։ Տարին 60 000 փութ ծ. կը ներածուի։ Դիւրին է կռահել որ եթէ երկիրն իր սպառածին չափ կարենայ արտադրել՝ ուրքան դրամ ներսը պիտի մնայ եւ ուրքան անգործներու աշխատանք կ'ելլէ։ Հայկօպը (Հայկ. քոօրէատիվ) մտադիր էր ձրի սերմերու բաժնել գիւղացւոց եւ սորվեցնել մշակման եղանակը. ծխախոտի գործարանը ճոխացաւ նոր մեքենաներով, տուփի արհեստանոցով եւ 3 մխերանոցով։ Հայկօպի տնկարանին մէջ 20 տէս. ծխախոտ մշակուած է։

Շերամաբուծութիւնը որ առեն մը գոյութիւն ունէր՝ հիմա կրկին կը ծլի։ Հաւնոի համար կառավարութիւնը տարեկան 10.000 ր. վարկ սահմանեց։ Ցարդ

անկուած 10.000 թթենիներու վրայ աւելցան 2000 եւս։ Կլիման չափազանց նպաստաւոր է այս ճարտարարուեստին համար։

Մեղուաբուծութիւնը լեռնային շրջաններուն մէջ խիստ կը զարգանայ. կառավարութիւնը զայն քաջալերելու համար մուրքէ վերծ հոչակեց, Ընտառաց վերատեսչութիւնն ալ 3000 նոր գրութեամբ փեթակ պատրաստեց. միայն Լէնինականի մէջ 2000ական փեթակով 2 մեղուանոց հաստատուած են։ Ընկերութիւնք սկսան հիմնուիլ, եւ այժմ կայ մեղուաբոյծներու ընդ. միութիւն մը։ Կիմայ եւ բուսականութիւն շատ նպաստաւոր են այս գործին։ Շահալի կայարանին կից չինուեցաւ մեղուաբուծութեան յատկացեալ գործարան։

Անասնաբուծութիւնը յետամնաց է. անոր մեծ յարմարութիւն ունի՝ իր ընտիր արօտներով Լօռիի շրջանը որ լեռնային է. բնակչութիւնը հասու եղաւ որ խեր չկայ հոտպատրծութեննէ՝ այդ խիստ կլիմային տակ, կառավարութիւնն ալ ջնաւոց վերջ տալու համար՝ արգիլեց երկրագործութիւնը. հիմա եռանդով փարած են անասնաբուծութեան։ Պետութիւնը հիմնեց անասնոց ապահովագրութիւն, գուարի ցեղն ալ ազնուացնելու համար՝ ցուլեր բերել տուաւ։ Թէեւ պաճարախտ ծագեցաւ, բայց շուտով առաջքն առնուեցաւ 15.000 կենդանեաց պատուաստումով եւ հարկ եղած միջոցներու կիրարկմամբ։ — Պատմ. Հայաստանի ձիանն անուանի էր. այս տարի Հայաստան քանի մը մրցանակ շահեցաւ Թիֆլիսի ձիարշաւներուն։ Ազնուացեղ խարտիներ բերուեցան ձիուն տեսակն ազնուացնելու համար։ — Խոզաբուծութիւնն ալ կը քաջալերուի՝ իբրեւ շահաբեր գործ։ Նուսիոյ պետ. խոզաբուծարանը լաւ խոզեր արամադրեց Հայաստանին։

Ձկնորսութեան կայաններ կազմուեցան Սեւանայ լիճին վրայ. կանոնաւորուեցան ձկնորաներու խումբերը։ Առուտուրը կը կատարէ «Պետառ»ը, օրական շուրջ 100 փութ իշխանաձուկ սպառելով հրապարակին վրայ։

Կաթնատնտեսութեան զարգացման մեծապէս օժանդակեց Գիւղատնտես. Դրամատունը, մասնաւորաբար Լօռիի շրջանին մէջ. ան ծրագրեց 5 նոր պանրագործարաններ աւելցնել։ Լօռիի պատրաստած գուխցեր. պանիրը մրցանակի արժանացաւ այս տարուան Մոսկուայի ցուցահանդէսին։ Պատերազմէն առաջ կ'արտածուէր տարեկան 50.000 փութ պանիր։

Կաշեգործութիւնը բաւական յառաջ գնաց։ Խաղախորդներն ալ ժողով ունեցան եւ արտածման ծրագիր մշակեցին։ Պետ. խաղախորդարանէն 1923ի արտածուած է 32.000 կաշի ոչխարի եւ այծի, նաեւ 2213 փութ զանազան քեմոխտ։

Գործարանք եւ Արհեստանոցք. — Շինուածներէն յիշենք կղմինարի (Ալտարակ), գիւղատնտես. գործիներու (Երեւան)։ Ծրագրուած է կղմինարի (Գորիս)։ Հիւսուածեղէնի մեծ գործարանին համար 40 գործաւոր ղրկուեցան Մոսկուա՝ արհեստ սորվելու։ Պիտի հիմնուին մեքենաներու գործարան եւ արհեստանոցներ։ Ընդարձակուած է Ջունգունի պղնձաձուլարանը, նաեւ պետ. Մեքենայի Ա. գործարանը։ Կատարելագործուած է Ցնոռես. Խորհուրդի խաղախորդարանը՝ որուն արտադրութիւնը Մայիսին բարձրացաւ 28.525 քթաչափ անկարուրդի եւ 325 փութ ներբանակաշխի։ Պահանջքը նուազելուն՝ Ալահվէրդիի գործարանին ձմեռ. արտադրութիւնը քիչցաւ եւ որոշուեցաւ այժ տալ արջասպի եւ "քարպիթ-ի պատրաստութեան։ Լէնինականի օճառի գործարանին արտադրութիւնը բարձրացաւ ամս. 2000 փութի, պահածոյ պտղոց գործարանինը 25.000ի, գարեջուրի նոր գործարանինն ալ ամս. 700 վէտրայի։ — Հայաստան մասնակցեցաւ Մոսկուայի համաուս. արտադրութեանց ցուցահանդէսին։ Հիմնուեցաւ «Գիւղատնտես. Թանգարան» մը՝ ուր ցուցադրուած են երկրին բոլոր արտադրութիւնք։

ԱՌԵՒՏՐ· ԿԵԱՆՔ· — Արտաքին առեւտուրը պետութեան ձեռքն է, որ միա կողմէ կը քաջալերէ համագործակցութիւնը. վերջնոյս ծովը կատարուեցաւ Վաղարշապատ՝ մեծահանդէս։ Ներածուած են հիւսուածեղէն, ցորեն, աղ եւն։ Երեւան հասատատուեցան արմտեաց եւ ընդեղէնի մեծաքանակ առեւտուրի տուներ։ «Արարատ»ի, «Հայպետատ»ի (Հայաստանի պետական Առեւտուր), «Կրախտ»ի եւն. տարւոյս գործառնութիւնք եղած են շուրջ 6 ական միլիոն ր.։

Դրամական կայուն հրապարակ. — Համայնավարութիւնն իր մէկ սխալն ալ ուղղեց՝ կեանքի անողոք փորձին առաջ։ Վերջ պիտի տրուէր Դրամին՝ որ Վաճառականին հետ եւ անկէ աւելի, կը ծառայէ իբրեւ «միջնորդ փոխանակութեան». բայց Թղթադրամի գլխու պոյտ առթող քաղմացումով՝ գոյն ոչնչացնելէ յետոյ, Խ. Հ. Միութիւնը անտես. կացութիւնն ու ելեւմուտքը հաւասարակշռելու հարկին տակ՝ 10 Մայիս 1924էն սկսեալ շրջաբերութենէ դադրեցո ց առասպելական թղթադրամները։ Ելմ. Գործավարութիւնը յաջողեցաւ կայուն դրամանիշ ստեղծել, «Չերվոնեց»ը (10 բուպլինոց ոսկեդրամի դրամատոմս)։ Ներկայիս՝ Տոլարը 1·95 ր. եւ Սթերլինը 8·45 ր. կ'արժեն։ Հրապարակ եկած են ոսկի եւ արծաթ դրամներ եւ մանրուք։ — Անդրկովկասեան 1924ի պիւտճէն կը նախատեսուէր 90 միլիոն, 45% բացով. հիմա Անդրկովկ. Դաշնակցութիւնը կը միացնայ Խ. Միութեան ելմտականօրէն։ Ցունիս 30ին Հայաստանի մէջ ալ ընդունեցան միլիառներու պարերը. շրջաբերութեան մտած ոսկուդն, արծաթին ու կայուն դրամանիշին շնորհիւ՝ երկրին առեւտր. ու տնտես. զարկերակը կը բանի։

Գիւղատնտես. Դրամատունը նախախնամական դեր կը կատարէ տնտես. կեանքին մէջ՝ փոխատուութեամբ եւ օժանդակութեամբ կարելիութիւն ստեղծելով գիւղացւոց եւ ընկերութեանց վարուցանի եւ այլ գործառնութեանց բնականոն ընթացքն ապահովելու եւ նոյն իսկ նորը նախաձեռնելու համար՝ դրամագլխու հրաչէք որ իր շնորհը կը ցուցնէ։ Դրամատան ընձեռած վարկերուն շնորհիւ կարելի եղաւ հայթայթել լծկան, սերմնցու, մաքենայ, մշակական գործի, նաեւ դարմանել անբարեխառնութեանց վնասները։ Ան 22ի բարձրացուց «Վարկային Ընկ.եանց» թիւը։ Նոյնպէս կազմուած են «Փոխադարձ Վարկ Ընկ.»ներ։ «Անդրկովկ. Գիւղատնտես. կենդր. Դրամատուն» հաստատումով՝ աւելի մեծ զարկ տրուեցաւ գործին. անոր հաստատուն դրամագլուխն է 500 000 ր., կենդրոնը Թիֆլիս։ Հայաստ. Գիւղատնտես. Դրամատունը կը գտնայ անոր մէկ ճիւղը։ — Կ'աւելնան տակաւ «Փոխատու Խնայող. Ընկ.»ներ՝ որոնք, ըստ մեզ, ուրիշ բան չեն եթէ ոչ՝ Համայնավարներու առած եւ թրքահայոց երբեմնի քաջածանօթ... ազգուկ *թէֆէճիութիւնը*։

ԸՆԿԵՐԱՑԻՆ ՆԱԽԱՏԵՍՈՒԹԻՒՆՔ· — *Հողերու բաշխումը լրացաւ.* հիմա մինչեւ առոգմանց ծրագրին վերջանալը, ճահիճներու ցամաքումը, չկան ազատ հողեր։ Լրացան նաեւ բաշխուած հողերու միջեւ սահմաններու ճշդումն եւ գիւղերու ներքին հողաբաժանման երկրորդական աշխատութիւնք։

Առողջապահական վիճակ. — Բուռն թափով շարունակուեցաւ պայքարը «մալարիա»ի դէմ, որուն վերջնական անհետացումը կախում ունի ճահիճներու ցամաքումէն[1]։ Այս հիւանդութեան դէմ կռուելու համար՝ կազմուած

---

[1] Բաղձալի էր որ ճախճախուտ վայրերու մէջ անկարկուէին ջերմածառեր (eucalyptus)։ Աւստրալիոյ մրտաւէրներու տոհմէն եղող այս ծառը որ գործիւղին ալ տարածուած է եւ կրնայ ամէն կլիմայի յարմարիլ եւ հսկայօրէն աճիլ՝ լաւագոյնս կ'օգտագործուի ելեւէջներու չորացման եւ ճահճառեղի դէմ հաւանքին համար։

Ծ. Ամէն. Տարեց.

էր ընկերութիւն մը որ շարժանկարով ժողովուրդին ցոյց կու տար միջոցները։ Ռոքֆէլլերեան հաստատութիւնը խոստացած էր օգնել Հայաստանի առողջապահական գործին. արդիւնք մը չեռանուեցաւ դեռ։ — Երեւանի անձիւն ձմեռը թոքերու բորբոքմանց, դումի (կրիւը) եւ կարմրափոի ծնունդ տուաւ. առնոց առաջքն առնուեցաւ՝ ձրի դեղեր բաշխուելով։ Վէներախտի դէմ պայքարը կը յարատեւէ. Երեւան գաւառի 16—50 տարու ամբողջ բնակչութիւնը քննութենէ կ՛անցնի. դարմանումը ձրի է մասնաւոր բուժարանի մը մէջ։ Կազմուած է նաեւ "Անբարոյութեան դէմ պայքարող Ցանձնաժողով"։ — *Կարմիր Խաչը տարւոյն սկիզբը չէր մասնակցած ծ.ընէվի Միջազգ. կ. Խ.ի համաժողովին՝ Ջուիցերիոյ դէմ Խ. պայքոթի հետեւանօք, բայց* 1863—1907ի միջազգ. սկզբունքները վերչէն ընդունելով՝ իր կենդրոնը հաստատեց Երեւան։ Ան արտասահմանի իր ճիւղերէն, Մոսկուայէն, Համպուրկէն եւ Ռումանահայերէ ստացաւ մեծաքանակ դեղ, ջերմաչափ եւն։ Ցնս. 10ին գումարուեցաւ տարեկան ընդ. ժողով՝ որ որոշեց իր կապերն ամրապնդել հայ գաղութներու հետ։ — *Առողջ. վարչութիւնը նորոգեց եւ արդիացուց չատ մը հիւանդանոցներ. բացուեցաւ երկաեռ հիւանդապահներու դասընթացք, եւն։*

Բնակչութեան աճումը. — Մահացութիւնը 1000ին 13 համեմատութիւն ունի։ Պատերազմէն առաջ՝ ունէր վիճակագրութիւնք Հայոց 4½% տարեկան յաւելումը կը նշանակէին։ Լիակատար վիճակագրութիւններ չունինք մեր տրամադրութեան տակ։ Հետաքրքրական են հետեւեալ թիւերը. ամսուան մը ընթացքին՝ մահերու համեմատութեամբ ծնունդք 311% աւելի եղած են ի Հայաստան. իսկ մայրաքաղաքին մէջ 321% եւ Էջմիածին 220%։ Ծնող մանչերը 1·1% աւելի են աղջիկներէն։ Երեւանի բնակչութիւնը 1 ամսուան մէջ աճած է 1134 հոգի։ Հոն 529 ամուսնացող զոյգերու դէմ 86 ապահարզան, իսկ Էջմիածին՝ 184ի դէմ 3 արձանագրուած է 1 ամսուան մէջ։ Հայաստանի մէջ ծնվ.էն մինչեւ ծուլիս 8002 ամուսնութիւն եւ 243 ապահարզան։ — Ընչափահաս տղոց դաստիարակութեանց մեծ մասը դողութեան յանցանքով է։

Գաղթկն. զետեղում. — 1923 Սեպ.ի վերջերը վանայ Ճեացորդ Հայերը գաղթեցին Հայաստան։ Պարտադրաբար վերադարձան 554 հոգի։ Սամսոնէն 300 Սեբաստացի, Պոլսէն ալ երկու խումբով 3—350 հոգի ղրկուեցան։ Դարձեալ, Պոլսէն ու Պաղտատէն 1000ական հոգի ճամբայ հանուեցան։ — Ընդհ-կովկ. կառավարութենէն ստացուած է 10.000 ր. եւ 3100 փութ ալիւր՝ գաղթականաց համար։

Որբերէն չափահաս դարձողներով մտահոգուած է կառավարութիւնը։ Էրիվանի տղոց մէկ մասը կ՛երթայ ազգականներու քով. միւս չափահասները գործ կը գտնեն. բաւական թիւ. մը կը կազմեն Լենինականի մանարանին մէջ աշխատողները։ Սարտարապատինէն զատ "Որբերու գաղութ„ներ հաստատուեցան Վաղարշապատ եւ Աշտարակ. հետզհետէ նորեր ալ կը հիմնուին, իւրաքանչիւրը 100 տուններոց (փուռ, բաղնիք, դպրոց, հիւանդանոց եւ ընդհերցարան՝ մէջը)։ Կազմուած ծրագրի մը համեմատ, որբը երբ 21 տարու ըլլայ՝ իր փափաքով որբուհիի մը հետ պիտի ամուսնանայ, իրեն տրուելով տուն մը, 1 տէս. հող, սայլ, զոյգ մը եզ, կով մը, սերմնոյ եւ պաշար։ — Էրիվէրը 3—4 տարի եւս պիտի գործէ. 2 տարի առաջ իր որբանոցներուն 26.000 որբերէն 12.000 ծնացած է հիմա։ — "Մանկական Գլխ. Վարչութիւն„ մը կազմուած է Կրթ. Գործավարութեան կից՝ իր հակողութեան տակ են՝ բոլոր որբերէն՝ անտէր մանուկներ որոնք կը կերակրուին։ Կը հաստատուի նաեւ "Որբերու Խնամակալութիւն„, անոնց լքեալ ստա-

ցուածքներուն պահպանութեանը համար։ Որոշ չէ թէ ինչ ձեւով պիտի ապահովուին Թրքահայ որբերուննը։

ՀԱՑԱՍՏԱՆ ԵՒ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ· — Փոքր-Ասիոյ աղէտներուն ցնցուած Արեւմտահայ գաղութները մտահոգած էր՝ փախստականաց օգնութեան գործով, որով՝ անոնք Մայր-երկրի վերաշինութեամբ զբաղելու կարելիութիւն չէին ունեցած. կառավարութիւնն ալ իր կարգին ներքին կազդուրման անձնատուր՝ զբաղած չէր գաղթահայութեան տագնապներով։ Տարտղն սկիզբը հայ տագնապին լուծում մը տալու գաղափարը մարմին առաւ, այն է՝ թափառական Հայուն տեղաւորման կարելիութիւն ընծայել, իր փոքրիկ Հայրենիքը նախընտրելի բնակավայրը նկատելով։ 10 Հոկտ. 1923ին Հոկի (Հայրենիքի Օգնութեան Կոմիտէ) համագումարը բացուեցաւ Երեւան, եւ 6 օր տեւեց. երբ գաղութներու պատգամաւորները վերադարձան, վերաշինութեամբ ներգաղթի գաղափարը հրապարակ դրուեցաւ։ Ձիչէրին ի Լոզան առաջարկած էր Հայոց տեղ տալ Խ. Միութեան սահմաններում. յայտնի եղաւ որ Հայերը կը նախընտրէին Հայաստան երթալ։ Անդրկովկ. Դաշնակցութեան նախագահ Ա. Միասնիկեան Հ. Խորհուրդներու Համագումարին (31 Դեկտ. 1923) յայտարարեց. "Մենք մէկ վայրկեանի մէջ Հայաստան չենք կրնար փոխադրել գաղթականները... զանոնք միայն կրնանք ընդունիլ որոնք ի վիճակի են իրենց միջոցներովը գալ»։ — Անդրկովկ. կենդր. Գործ. Կոմիտէն իր 21 Մարտ 1924ի նիստին՝ զբաղեցաւ Հայոց ներգաղթի խնդրով, եւ նկատելով որ ազգային հողեր չկան՝ անոնց յատկացուելու համար, ներգաղթի միակ հնարաւոր միջոց նկատեց Սարտարապատի փոքր անապատին արեւելակողմը զետեղել զանոնք (10.000 հոգի), այդ առթիւ ոռոգելով զայն։ Ձիչէրին հաւանեցաւ։ Մինչ նոյն նպատակաւ Շահվերդեան պոլիս կ'անցնէր, Ս. Կաթողիկոսը կոնդակաւ կը հրաւիրէր հանուր Հայութիւնը՝ լծուիլ Հայրենիքի վերաշինութեան գործին. իսկ կառավարութիւնը կը դիմէր Պ. Նուպարի՝ համպգ. մեծ հանգանակութեան մը համար, որ սկսաւ, բայց դանդաղ կ'ընթանայ։ Եթէ յաջողի՝ ճահիճներու ցամաքումի եւ ոռոգմանց գործը չուտափոյթ կ'աւարտի, ուստի եւ տրամադրելի հող կ'աւելնայ ներգաղթի համար։ Երբ նկատի առնենք Ցունաստանի որոշումը՝ Հայոց իր երկրէն անպայման հեռացման մասին, կարելի է ըմբռնել թէ ինչքան արագ պէտք է ընթանայ նիւթական միջոցներու հայթայթումի գործը, մանաւանդ որ այլ եւս ջանք կ'ըլլայ Ազգերու Ընկերակցութեան կողմէ հայ գաղթականաց աւելի սուղ թիւ մը կովկաս փոխադրելու։ Ան կազմեց սա ծրագիրը. ա) Հող պատրաստել Հայաստան՝ ոռոգմանց միջոցաւ, եւ առժամեայ բնակարաններ շինել, բ) Ցունաստան եւ Պուլկարիա գտնուող երկրագործ հայ գաղթականներն ընտանեօք փոխադրել Հայաստան, եւ անոնց ապրուստը հոգալ 9 ամիս, վարուցանէն մինչեւ հունձք։ Գործադրութեան նախահաշիւ՝ մէկ միլիոն սթէրլին։ Երթալիքները գլխաւորաբար պիտի զբաղին բամպակի մշակութեամբ, որ՝ ինչպէս լսինք՝ մեծ ապագայ կը խոստանայ Հայաստանի տնտեսութեան։ — Անգլ. կառավարութիւնը "Լորտ Մէյըրս Ֆընտ»ի առաջարկեց՝ կայսրութեան մէջ այս նպատակաւ սկսիլ հանգանակութեան. այս առթիւ կոչ ալ հրատարակուեցաւ՝ ստորագրեալ Անգլիոյ 3 կուսակցապետներէն (մին՝ վարչապետը)։ Լ.Մ.Ֆ.ի կը գործակցին նաեւ Հայեր։ — *Ներգաղթի գործն ուրեմն* ձուլուեցաւ Վերաշինութեան գործին հետ։ Ամերիկահայ գաղութի "Հայրենակց. Միութիւն»ք այս կրկնակ նպատակներու իրականացման մէջ գործնական մեծ դեր խաղալու կոչուած են. Արաբկիրի "Հայրենակցական»ը գեղեցիկ օրինակ մը տուաւ արդէն՝ իր ծրագրով հիմնելու "Նոր Արաբկիր» մը, ուր պիտի հաւաքէ գաղթ. հայրենակիցները, նոյնպէս Աղաթոն պէյ, որուն մեծագործ նախնիքը

Բալուէն պաղեցած էին Կ. Պոլիս, Հայաստանի մէջ "Նոր Բալու„ մը հիմնելու ու այսպէսով վայրագաբոյս եղրուած անտէր ու ընչազուրկ բալուցիները որոշ տեղ մը հաւաքելու երկրորդ նպատակը տեսակ մը հեթհեթուս միջնորդ ըլլալն էր մանաւանդ ամերիկեան նահանգներու մէջ հաստատուած կարողութիւններ ունեցող հայրենակիցներուն ուղիով կոչ մը ու տրամադրելով ծրագրին իրագործման համար օրինակելի որոշ գումար մը։ Ամէն Մխիթարեան եթէ այս օրինակին հետեւի՝ հրաշալի արդիւնք մը կրնայ ունենալ — Ներպաղեցի՝ մեծ չափերով հնարաւորութիւնը կապուած է ճարտարարուեստի զարգացման հետ՝ որուն վրայ խորհրդ չկայ։ ճիշդ է, Հայաստան ներկայիս պետականութիւնը է, բայց փոքր հողամաս մը եթէ զարկ տայ միմիայն պետականութեան՝ չատ տաճմանափակ բնակիչ կրնայ ապրեցնել, մի գործը հոգի տարածութեան հետ կապուած է, մինչ գործարանները քաղաքներ կ'առեղծեն եւ միլիոնաւոր բնակչութիւն կրնան ապրեցնել։

Սամկնեցի. — Փարիզ գաղափարը յղացուած է՝ արուեստներու մէջ Հայաստանի համար կատկուած գումարները երկիր փոխադրելու։ առաջ մէջ են վերջին անգամ ի Սիսաց ճզակատը եղած Անանուարեանի վերահաստատումը Նոր Աիհարանի շէնքին մէջ, նաեւ բացում մը բազմաթիւ բարեգործական ու կրթ. հաստատութեանց։ Անդրան՝ Հ.Բ.Ը. Միութեան կողմէ Փարիզէն Երեւան անցան Լ. Բաշալեան եւ Գ. Ասատուր, ուսումնասիրելու Մարկոսեան եւ Կիւլպենկեան կտակները ի Հայաստան գործադրելու պայմանները, հոն երկրագործ. եւ արհեստագիտ. վարժարաններ հիմնելու համար։ Պատուիրակները պիտի քննեն նաեւ Գարուհի Ճակրեան եւ Մէօհուէմեան կտակները։

Շաղկապ. — "Հոկը Գաղթականութեան եւ Հայ պետութեան փոխադարձ կապերուն լծորդ մը չի կրնար դառնալ, անհրաժեշտ է նոր «Շաղկապ»ի մը հաստատութիւնը՝ Հայ Գաղութներու ազգ. գործերը Հայաստան եւ Գաղութները միատեղ պարտին խորհիլ՝ զայն առեղծելու միջոցներուն վրայ։ — Ընդգծացնելով ըսենք որ, եթէ 1922—1923ի շրջանը Հայ ժողովուրդին համար եղաւ ազէտի մը յաջորդող խարխափուքի շրջանը, 1923—1924ն ալ եղաւ՝ նպաստակ մը խարսխելու շրջանը։ Այսքանը բարոյական մեծ նշանակութիւն ունի ինքնին, քանի որ հաւատք մը կը խորհրդանշէ։ Եւ ուրեմն ալ արիւնաքամ ու ցնցուած՝ Հայ Ոգին՝ խարխափով մը եւ հաւատքով մը պրպտած, ընդունակ է ոտքի կանգնելու, Հայրենիքի Սէրն՝ ուսոի եւ Գործունեան Ընազդն ունենալով իրեն առաջնորդ։ Ճառաջիկայ տարի առաջ արդիւնքը կը յուսանք արձանագրել։

Գրիֆոն

ԼՈՒՒՈՆ ԹԻԹԻՒՆՃԵԱՆ

ԹՈՐԳՐԱՒ-ԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԸՆԿԱՐԱՑԻՆ ՅԱՐԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ ՈՒ ՀԱՅԿ. ԴԱՄԸ

Ազգ մը զինքը բաղկացնող անհատներու կեանքին վրայ իրաւունք մը ունի, ուստի զի անոնց վրայ կը բարձրացնէ իր բոլոր յոյսերն ու ապագան: Հակառակ ասոր, եթէ նոյն իսկ մարդոց իրաւունքի սահմանի մէջ նկատուելը իրենց կեանքին ու ինչքին հետ քմահաճօրէն խաղալու պատրագան, ո՛ւր ե՛ւ իրաւունք չունի երբեք անձնուիրութեան գաղափարի սեղանին վրայ ոչնչակիրելու ցեղին հաւաքականութեան շահը: Ազգն իր ամբողջութեամբն ալ այդ իրաւունքէն զրկուած է:

Սերուակ Քարեան

Տարաբախտաբար Հայերս — զաւակները խանդաղատոտ, լայնախոհ եւ անյիշաչար ժողովուրդի մը — զոհողութեան սահմաններըը յաճախ ընդլայնեցինք, եւ անհատական շրջանակներէ շատ վեր՝ ազգային շրջանակները հասցուցինք. սխալ մը զոր շատ դասնորէն քաւեցինք եւ որուն հետեւանքները կը խոտվին դեռ մեր հոգիները եւ այսօր, առանձնացած մեր արիւնոտ անցեալին եւ մերձաւոր յուսախաբութեանց հետ, մեր ակնարկները սեւեռած դէպ ապագան, պիտի ճգնինք սառն գաղտնութեամբ մը առաքելոյթն դիտելու իրերն ու երեւոյթները, համեմատելու պայմանն եւ կանխատես կարծիքներու տիրապետութիւնը, մի միայն մեր ցեղին հաւաքականութեան շահերուն տարաշխարհեայ եւ ընտրելով գործունէութեան ուղի մը՝ որով յաջողինք նպաստաւոր զոհողութեամբ ապահովել առաւելագոյն արդիւնքը:

*

Արարատի ստորոտը փոքրիկ պետութիւն մը՝ Խ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ կազմուած է, որպէս հետեւանքը մեր ցեղին մղած դարաւոր եւ ահաւոր ոգորումներուն, եւ որպէսզի անոր ապագայ բոլոր յոյսերուն: Անոր դէմ բաց կերպով ճօճուած նիզակները ժանգոտած, փշրուած ու վար ինկած են: Այսօր Հայութեան ստուար զանգուածը կը խոստանայ անվերապահ գուրգուրանք եւ աջակցութիւն: Բայց կան մարդիկ որոնք յամառ հետեւողականութեամբ մը կը շարունակեն իրենց պայքարը Հայաստանի դէմ, մերթ ուղղակի եւ յաճախ կողմնակի: Անիմաստ կը գտնեմ այդ պայքարը վերագրել չարակամութեան եւ յետին միտքի: Նման դատաստան մը կիրք պիտի առաջացնէր, կիրքն ալ մեծագոյն ազդակն է ճշմարտութիւնը խեղդելու փոշիի մէջ: Պիտի աշխատիմ պայքարի հեղինակներուն գլխաւոր պատճառաբանութիւնները վերլուծել եւ եզրակացութիւններ հանել անոնցմէ: Եթէ գտնուին այնպիսիներ որոնք ամէն փաստի եւ անկեղծ դատումի առջեւ շարունակեն գերին ըլլալ իրենց նախատրամադրութեանց, ինչո՞ւ զբաղիլ անոնցմով: Ճիշդ է որ անոնք կրնան ամէն միջոցի դիմել՝ զանգուածին գիտակցութիւնը մթագնելու եւ վայն սխալ ճամբայ առաջնորդելու համար. բայց ճշմարտութիւնը հասարակութեան սեփականութիւնը դարձնելու կոչուած ուսեցողներու պարտքն է անոնց ձեռքը զէնք չտալ, այլ վերածել զանոնք կամրջակներու, հասնելու համար բուն ժողովուրդին՝ որմէ պէտք է բխի ամէն ինչ եւ որուն համար պէտք է տնօրինուի ամէն բան:

*

Երբ ի նպաստ Խ. Հայաստանի նորանոր շարժուձեր կ'ուրուագծուին եւ գոյութիւն ունեցող թիւրիմացութիւնք հարթուելու ճամբուն մէջ կը մտնեն տակաւ, ինչո՞ւ կը գտնուին մարդիկ որոնք կը փորձեն թոյն կաթեցնել ստեղծուած գեղեցիկ տրամադրութեանց մէջ. — Վասն զի Հայաստանի վարչաձեւը Խորհրդային է: Ահա թոթովուած առաջին պատճառաբանութիւնը: Աւելորդ է այս հարցը քննելու ատեն մանրամասն վերյիշել այն ահաւոր կորուստներն ու հիասթափութիւնները զորս ունեցանք, երբ Հայաստան ոչ-Խորհրդային էր: Ո՛չ միայն չկրցանք մեր պատմական անժխտելի իրաւունքներն արժեցնել, այլ եւ

նորանոր աղէտներու եւ անդամահատութեանց ենթարկուեցանք։ Ո՛չ միայն չկրցանք խաղաղ գոյավիճակ մը ստեղծելով շինարար աշխատանքի նուիրուիլ, այլ եւ յաճախադէպ պատերազմներով անգամ մըն ալ կոտորակուեցանք. մեր էքնաղ հայրենիքը նոր արշաւանքներու եւ արիւնհեղութեան թատերաբեմը հանդիսացաւ։ Աւելորդ է նոյնպէս խորհրդային վարչաձեւին ընկերային, տնտեսական ու փիլիսոփայական առաւելութեանց՝ արդիական պահանջներու համապատասխան ըլլալը վէճի նիւթ դարձնել։ Հարցը սեղմենք ոլքան կարելի է։

Հայաստան կրնա՞յ ուրիշ վարչաձեւ ունենալ։ — Մանկամտութիւն կ'ըլլայ կարծել թէ Հայաստանի մէջ խորհրդային վարչաձեւը կրնայ կանգուն մնալ՝ եթէ Ռուսիոյ մէջ տապալուի ան, ինչպէս մանկամտութիւն էր կարծել թէ հսկայ ու ծովածաւալ Ռուսիոյ կողքին Հայաստան մը կարելի էր պահել տարբեր վարչաձեւով։ Արդ, Հայաստանի վարչաձեւը փոխելու համար անհրաժեշտ է կռուիլ Ռուսիոյ վարչաձեւին դէմ եւ տապալել զայն։ Կարելի՞ է մտքէ իսկ անցընել նման արկածախնդրութիւն մը՝ որուն խորհրդաւոր կարթերուն մէջէն չկրցան անվնաս դուրս գալ աշխարհի հզօրները անգամ։ Բայց պահ մը մէկդի ձգենք սառն իրականութիւնը, թափ տանք մեր երեւակայութեան, նետուինք անուրջներու աշխարհին մէջ եւ ենթադրենք թէ նման պայքար մը յաջողութեամբ պսակուելու յոյսեր կը ներշնչէ մեզ։ Պէ՞տք է մտանակցինք անոր եւ նպաստենք անոր յաջողութեանը։

Այս հարցման պատասխանը լաւագոյնս ըմբռնելու համար հարկ է հաշուի առնել այն հետեւանքները որ կրնան յառաջ գալ ատկէ։ Ուրիշ խօսքով, պէտք է նկատի ունենալ այն տեսակէտները ու վերաբերմունքը որ կը տնուցուին մեզ եւ մեր հայրենիքին նկատմամբ, այն տարրերը որոնք Ռուսիոյ ղեկը ձեռքերնին առնելու կոչումն ունին խորհրդային վարչաձեւի անկումով։ Առնցմէ էն ձախ եւ լայնախոհ եղողներն են Մարթովն եւ քէրէնքիի կուսակիցները՝ որոնք 2 տարի առաջ եւրոպ. մայրաքաղաքներու, մասնաւորապէս Պէրլինի մէջ այլացեղ տարրերու հանդէպ իրենց ունեցած քղք. դաւանանքն ալ պարզեցին։ Հայ մամուլը մասամբ արձագանգը եղաւ առանց։ Այնուհետեւ ոչ մէկ փոփոխութիւն մտած է այդ դաւանանքին մէջ։ Անոնք մի եւ ան-

բաժան Ռուսիոյ սահմանադիր ժողովն տեսակէտներուն վրայ կանգնած են, խոստանալով տեղական ինքնավարութիւն տալ այլազան տարրերու. ուրիշ խօսքով՝ նաչ քաշել Հայաստանի ալ անկախութեան վրայ: — Այսքանով չեն սահմանափակուիր Մարթովի եւ Քէրէնսքիի կուսակցութեանց տեսակէտները: Անվիճելի ճշմարտութիւն մըն է որ քաղաքական պայքար մըղնեը իշխանութեան գլուխ երբ կ'անցնին, իրենց ըրած խոստումին չընչին մէկ տոկոսը կը գործադրեն, մեծագոյն մասը նետելու համար մոռացութեան զամբիւղը: Խօսքին ու գործին մէջ անհուն տարբերութիւն կայ՝ որ յաճախ եղած է գերեզմանը մեր բոլոր յոյսերուն ու ձգտումներուն, եւ զոր մասամբ ըմբռնելու համար՝ կը բաւէ վերագնահատել այն կացութիւնը որ ստեղծուած էր Հայաստանի մէջ, Քէրէնսքիի իշխանութեան գլուխ գտնուած ատեն: — Այս երկուքին կուսակցութիւններէն դուրս՝ կան Ցարական Ռէժիմի վերահաստատման կողմնակիցները: Կ'արժէ՞ Հայաստանի հանդէպ ասոնց որդեգրելիք ուղղութեան մասին բառ մը իսկ գրել. դարաւոր անցեալ մը, հատորներով պատմութիւն չկա՞յ: Կան նաեւ Հոկտեմբերեանք ու Ս. Ռամկավարք. ասոնց քղք. ու ընկերային դաւանանքը շատ մէկին է. Ցարական Ռուսիան՝ նախապատերազմեան սահմաններով, Փարլամէնթով օժտեալ եւ դրամատիրական իրաւակարգի վրայ բարձրացած. ասոնց համար՝ բաղկացուցիչ ցեղերու ինքնավարութեան խօսքն անգամ գոյութիւն չունի:

Քանի մը ամիս առաջ շատ յատկանշական դէպք մը պատահեցաւ: Վրաստանի նիկ. վարիչները (Մենշեվիկ) Ազգերու Դաշնակցութեան դիմելով՝ պահանջներ ներկայացուցած էին Վրաստանի անկախութեան անուամբ. այդ քայլին դէմ ամէնէն առաջ բոլշեվիկները, հնդկնակներն ալ դաւաճան ու բախտախնդիր կոչողները չէ թէ Ռուսիոյ արդի իշխանաւորները եղան, այլ բոլոր այն կուսակցութիւնք որ դուրս կը ձգուին այդ իշխանութեան շրջանակէն: Արդ, բոլոր ոուս կուսակցութիւններն ու հոսանքները որ դէմ են Պոլշեվիկեան վարչաձեւին եւ կը կռուին անոր տապալումին համար, դէմ են նաեւ այլացեղ տարրերու անկախութեան եւ ինքնավարութեան: Կրնա՞նք ուրիշ տարրերու, պետութեանց վրայ կռթնելով եւ Ռուսիոյ դէմ Թշնամական ճակատ յարդարելով՝ մեր անկախու-

թիւնը պահել — Մեր աշխարհագրական դիրքը, զմեզ շրջապատող ցեղերու հոգեբանութիւնն ու թշնամանիք վերաբերումը մեզ հանդէպ՝ բացորոշապէս ցոյց կու տան թէ նման մտածում մը ցնորք մըն է որ ուշ ու կրպիւնք կրնայ տալ, գաւնագոյն պատրանքներէ զատ: Հետեւաբար, Խորհ. վարչաձեւին անկումովը ուշ միայն անկախութիւննիս վտանգուած պիտի ըլլայ, այլ եւ ապգ. գոյութիւննիս: Ահա թէ ինչու ամէն Հայու ամենասեպուհ պարտքն է, Հայաստանի օգնելու գործին զուգընթացօրէն, աշխատիլ նաեւ Խորհ. վարչաձեւին ամրապնդման ու տեւականացումին համար:

*

Ի. Հայաստան անկախ չէ, կը պնդեն հակառակորդները, այլ ուկ նահանգը Ռուսիոյ. իսկ անկախութիւնը եղած է մեր ցեղին պարաւոր եւ անշեղ առաջադրութիւնը՝ որուն պէտք է մարմին տալ ամէն գնով եւ ամէն միջոցով: — Բայց ինչ է անկախութիւնը. ազատ, անկաշկանդ ու ստնձարձակ գործելու հնարաւորութիւնն է արդեօք. ուշ ուկ անհատ կամ պետութիւն ունի, սակայն, այդ կերպ իրաւունք մը. (ի հարկէ բացառութիւն կը կազմեն անոնք որ բնախօսական պակասի բերմամբ այդպէս ըլլալ կը կարծեն). աշխարհի էն հզօր, իր դիրքով ու շքեղ մեկուսացմամբ էն առանձնաշնորհեալ պետութիւնն իսկ, Անգլիա, բացարձակ ազատութիւն եւ անկախութիւն կը վայելէ. կրնա՞յ որ եւ է քայլ առնել՝ առանց հաշուի առնելու ուշ միայն գոյութիւն ունեցող դաշնագրերը որոնք ազգի մը անկախութենէն մէյմէկ մասնիկ կը փրցնեն կը տանին, այլ եւ միւս պետութեանց տրամադրութիւնները: Երբեմնի դասական անկախութիւնք այսօր գոյութիւն չունին. մարդկային ընկերութեան ներքին կապերը ուրքան բարդանան ու նրբանան, այնքան կը բազմապատկուին ազգին ազգէն եւ անհատին անհատէն ունեցած կախուածները. իւրաքանչիւր ժողովուրդ — մանաւանդ տկարները — պարտաւոր է այդ դրութեան տալու այնպիսի ձեւ մը որ համապատասխանէ իր սեփական շահին ու ձգտումներուն: Ա՛յս տեսակէտով, ի՞նչ կը պահանջէ հայ ժողովուրդին իրական ու ճշմարիտ շահը. տէր ըլլալ անկախութեան մը՝ իր ներքին, դատական, մշակութային ու տնտեսական գործերը վարելու անկաշկանդ, եւ ունենալ դաշնակիցներ՝ արտաքին

վտանգներ դիմագրաւելու եւ զինուորական օժանդակութիւն վայելելու համար: Խ. Հայաստանի դրութիւնն այս չէ՞ միթէ. առ այս չե՞ն միտիր անոր վարիչները: Ճիշդ է որ Խ. Հայաստան դաշնագրերով կապուած է իր դրացիներուն հետ, ճիշդ է որ դաշնագրերը չեն հաշտուիր բացարձակ անկախութեան գաղափարին հետ. բայց ամէն ապդ առաւել կամ նուազ սեղմուածներով դաշնագրեր կնքած է եւ դաշնակիցներ ունի: Ուրիշներու համար գուցէ երկրորդական կարեւորութիւն ունեցող նման կարգադրութիւններ մեզ համար կենսական նշանակութիւն ունին եւ անհրաժեշտ են: Պայրագ ու գէշ տրամադրութիւններով տոգորուն ապդերու մէջ տեղ ինկած, տկար ու կոտորակեալ, ուժեղ դաշնակիցներու պէտք ունէինք մենք՝ խաղաղ ապրելու եւ շինարար աշխատանքի լծուելու համար անարգել: Մեր գլխաւոր դաշնակիցը՝ Ռուսի՛ան կրնար ըլլալ, եւ այդպէս ալ է: Ընդհակառակն՝ ոչ ոք համարձակեցաւ մեր հանգիստը վրդովելու, խորհ. վարչաձեւի հաստատումէն ի վեր: Խ. Հայաստան գործ ունեցաւ Թուրքիոյ հետ եւ յարգանք պարտադրեց անոր, վէճ ունեցաւ Պրաստանի հետ եւ արժեցուց իր իրաւունքները, խնդիր ունեցաւ Պրպէյճանի հետ եւ յաջողեցաւ հաստատակաց լեզու մը գտնել. եւ այսօր խիզախ խոյանքով մը կը դիմէ դէպ ի վերածնունդ դէպ ի իր պատմական իրաւանց ամբողջական նուաճումը: Խ. Հայաստան դաշնագրեր կնքած է՝ իր անկախութենէն բան մը չզոհելով. միեւնոյն զոհողութիւնը յանձն առած են իր դաշնակիցներն ալ. իսկ այս դաշնակցութիւններէն տնտեսապէս թէ քաղաքականապէս՝ ամէնէն աւելի օգտուողը հայ ժողովուրդն է: Անկախութիւնը նպատակ մը չէ երբեք, այլ միջոց մը՝ ամուր կառոյցներու վրայ դնելու համար ժողովուրդի մը բարգաւաճումը, բարօրութիւնն ու ապագան: Խնդիրը պիտի չնկատուէր Միացեալ Նահանգաց քայքայումը, զայն կազմող ինքնավար նահանգները բացարձակ անկախութեամբ օժտելու ցանկութիւնով:

Ուշի՛մ, կենսունակ եւ արդիւնաբերող տարր մըն է հայ ժողովուրդը. որ եւ է միջավայրի մէջ գերիշխող ըլլալու համար հաւասար նկատուելէն եւ հարգանքէ զերծ մնալէն՝ բանի մը պէտք չունի: Այդ տեսակ գոյավիճակ մը ստեղծուած է ամբողջ կովկասի մէջ, շնորհիւ Խ. Հայաստանի վարիչներուն իմաս-

սուն քաղաքականութեան եւ խոհական հնարամտութեան. եւ Հայաստան անկախ է, որքան անհրաժեշտ է:

*

Դատ մը ունի հայ ժողովուրդը, որուն յենարանը՝ մարդկօրէն ապրելու, իր ձիւքերուն ու ընդունակութիւններուն ազատ ու անվտոյ ալիժեցնելու իրաւունքի պահանջն է: Այդ դատը լուծուած է մասամբ. ամբողջական լուծումը պիտի գտնէ անպայման. իրերն ու դէպքերը վաղուց ի վեր այդ ընթացքն առած են մարդիկ կրնան դանդաղեցնել այդ շարժման գնացքը, բայց կեցնել փորձողները պիտի ճլմուին պատմութեան յարաթաւալ անիւին տակ: Աւելորդ է կրկնել թէ հայ ժողովուրդը բոլոր ժողովուրդներու անկեղծ բարեկամն է. ան պատրաստ է բոլոր չարիքները մոռնալու, ինչպէս ըրած է շատ անգամ՝ անոնց վերադարձնութիւնն անհնարին դարձնելու պայմանաւ. կը յարգէ ու պիտի յարգէ բոլոր ժողովրդոց ապրելու իրաւունքը, բայց կը պահանջէ որ նաև ճանչցուի իր ապրելու եւ յառաջդիմելու իրաւունքը՝ որուն դէմ յարուցուած խոչընդոտները տապալելու համար պիտի պայքարի անյողդողդ եւ անխոնջ. այդ պատճառաւ ալ իր առաջին ալաքները պիտի ուղղուին այն վարչութեանց եւ իշխանութեանց դէմ որոնք փտած ու ժնաեակար են եւ անհաշտ՝ իրաւունքի, ազատութեան եւ յառաջդիմութեան գաղափարին հետ, եւ որոնք մղձաւանջի մը նման դարերով ճնշած են մեր ուսերուն, իրենց գոյութիւնը քարշ տալով "քաղաքակիրթ" պետութեանց մրցակցութեան շնորհիւ: Ուրեմն մեր հարստահարիչներուն գոյութեան իրաւունքը կը խտանայ պետութեանց մրցակցութեան եւ անոնց հետապնդած կայսերապաշտական քաղաքականութեանը մէջ՝ որուն բարձումը նախապայմանն է մեր դատին ամբողջական լուծման: Բայց կայսերապաշտութիւն եւ մրցակցութիւն սերտականատիրական իրաւակարգի էութեան անբաժան մասերը կը կազմեն՝ որոնց խորտակումը կարելի է ձեռք բերել դրամատիրական իրաւակարգի քայքայմամբ եւ ազատութեան ու հաւասարութեան կարգուսարքի հաստատումով. սա այդ մէկ միջոց ու ձէնք կայ, ընկերային յեղափոխութիւնը որ — Հայու ակնոցով դիտուած — այլապէս առնչութիւն ունի:

*

Մտքէս իսկ չեմ անցըներ անսխալ յայտարարել Խ. Հայաստանի վարիչները. գերեզմաններուն մէջ միայն կարելի է որոնել ու գտնել անսխալականութիւնը. ապրող ու գործող ամէն անհատ ու մարմին իրենց սխալները ունեցած են ու պիտի ունենան. կարելի է լայնմտօրէն դատել որ եւ է սխալ որ չարակամութենէ չի բխիր եւ անդարմանելի կորուստներ պատճառած չէ: Սխալները մատնանշել՝ անոնց կրկնութիւնն արգիլելու, անոնցմէ դասեր քաղելու, գործող անձանց շիտակ ուղին ցոյց տալու նկատումով, նուիրական պարտք մըն է՝ որմէ խուսափելու չենք. այսպէս ըրած են ու պիտի շարունակեն ընել Խ. Հայաստանի եւ հայ ժողովրդեան անկեղծ եւ անշահախնդիր բարեկամք: Ասոնք երբ մէկ կողմէ կը ձգտին բարոյական ու նիւթական ամէն կերպ օժանդակութիւն հասցնել մեր բնաշխարհի փոքրիկ մէկ մասին վրայ հաստատուած հերոս ժողովուրդին, միւս կողմէ պարտաւոր են աջակցիլ յաջողութեանն այն ծանր աշխատանքին որ յառաջ կը տարուի՝ հայ ժողովուրդը վերածելու համար միապաղաղ եւ անբաժան ղանգուածի մը, որուն իւրաքանչիւր անդամը խառնուի ու նոյնանայ ամբողջութեանը մէջ, ինչպէս լճակին վրայ ինկող անձրեւին կայլակը: Հայ ժողովրդեան երջանկութիւնը կ'սկսի իր պատմական իրաւանց նուաճումովը, եւ կատարելութեանը կը հասնի այն ատեն միայն՝ երբ հայ անհատներու միջեւ գոյութիւն ունեցող տարբերութիւնը բնութեան պարտադրած անհաւասարութիւնը կը մնայ:

Գորիծոս, 17 Մայիս 1924 ՍԵԴՐԱԿ ՔԱՐԵԱՆ

Հայրենիք

Անունն է այս՝ 1922 նոյեմ. է սկսեալ Պոսթըն հրատարակուող շքեղ ու ճոխ ամսագրին՝ որուն կաշխատակցին Ալ. Շիրվանզադէ, Միք. Վարանդեան, Աւ. Ահարոնեան, Աւ. Իսահակեան, Լ. Շանթ, Դ. Դեմիրճեան, Ղ. Մելոյեան, Յ. Օշական, Համաստեղ, Լիպ. Նազարեանց, Ռէն, ***, Ս. Երեմեան, Վ. Թաթուլ, Ռ. Լեոնեան, Սիրունի եւն Գր. Չէթով: Հայ ժամանակակից պատմութիւնը շահագրգռող յօդուածներ ունին հոն Արմէնգարօ, Ս. Վրացեան, Կոմս (Վ. Փափազեան), Արտ. Աբեղեան, Գ. Մնացական, Ռ. Դարբինեան, Ալ. Խատիսեան, Նժդեհ, Ա. Գիւլխանդանեան, Ա. Ջամալեան, Ա. Բաբալեան, Ն. Հանգոյց, Օ. Մխիթարեան, Վ. Վալադեան, Վ. Նաւասարդեան եւն: Կ'արժէ որ ամեն գրասէր հայ հետաքրքրուի անով: Սոյն հանդէսին տարեկանն է 5½ տոլար, վեցամսեան 3¼: Հասցէ "Haïrenik„ Monthley, Shawmut Street, BOSTON, MASS. (U. S. A.).

Նկատելով որ Խորհրդային Հայաստան, — որուն պատմականը կ'ընենք տարուէ տարի Անկախ Հայաստան մակագրութեամբ, մէկ մասը կը կազմէ այն հսկայ Դաշնակցութեան որ՝ Ռուսիոյ Կայսրութիւն կոչուելէ ղադրած՝ Խորհրդային Ընկերվարական Հանրապետութեանց Միութիւն անունը կը կրէ, կարեւոր նկատեցինք մեր ընթերցողներուն ներկայացնել անոր բաղկացուցիչ միւս պետութեանց մասին ալ տալ աշխարհագրական տեղեկութիւններ (քաղուած 1924ի Տիի Ռուրտա Օրմեանէն):

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

—

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ (ՍՈՎԻԷԹ) ՌՈՒՍԻԱ

Տարածութիւն 8,273.130 քռ. մղոն։ **Բնակչութիւն** (1922ի մարդահամարով) 133,442.065։ **Մայրաքաղաք Մոսկուա՝** որ յաջորդեց Բէթրոկրատի (նախապէս Ս. Բէթերսպուրկ, այժմ Լէնինկրատ). բնակչութիւն (1923ի մարդահամարով) 1,542.874։ **Ուրիշ գլխ. քաղաքներ,** Բէթրոկրատ՝ բնակչ. 1,067.328, Խարքով 250.000, Քազան 195.300, Սամարա 150.132։ — Ռուսիա կը տարածուի 2 երկրամասերու վրայ, Հիւսիս. Խաղաղականէն մինչեւ պալթիկ ծով. կը գրաւէ Ասիոյ հիւսիսամասն ու Եւրոպայի արեւելեան կէսը, Բեւեռ. Ովկիանոսէն մինչեւ Սեւ ծով։ — 12 Մարտ 1917ին, Ձարիզմը խորտակող Յեղափոխութեան օրը, Կայսերական Ռուսիոյ տարածութիւնն էր 8.764.586 քռ. մղոն, 182.182.600 բնակչութեամբ (ըստ 1915ի պաշտօնական վերաքննութեան) որուն 131.796.800ը Եւրոպ. Ռուսիոյ, 13,229.100, Կովկասի, 10,377.900ը Սիպերիոյ եւ 11,254.100ը կենդր. Ասիոյ գաւառներուն մէջ։ Իր ազգաբնակչութեան 100,331.516ը կը բաղկանայ Արիական ցեղէ, եւ զանազան ճիւղի Սլաւներ կը կազմեն անոր 92%ը։ Կան նաեւ կէս-երկոտասանեակ ուրիշ ցեղեր։ — Ցեղափոխութենէն վերջ՝ իրմէ բաժնուած են հեռաւոր հողամասերը։

		Տրծթ. քռ. մղոն	Բնակչ.
Վասկն	Բոլոնիա	43.804	12,247.600
	Ֆինլանտիա	125.689	3.241.000
	Էսթոնիա	16.000	1.750.000
	Լաթվիա	27.000	2,500.000
	Լիթվանիա	22.890	2, 46.000
	պէսարապիա (Ռում.)	17.330	2.213.000
	Կարսի Շրջան (Թուրք.)	7.780	492.000

ՈՒՔՐԱՆԻԱ

Տրծթ. 174.510 քռ. մղոն։ **Բնակչ.** 26,001.802։ **Մայրաքղ. Խարքով, բնակչ.** (1913ին) 258.360։ **Գլխ. քաղաքներ՝ Օսէսա, բնակչ.** (1912ին) 631 040 **Քիէվ, բնակչ.** (1913ին) 610.190, **Էքաթէրինոսլավ, բնակչ.** (1914ին) 180.000.

Ջիթոմիր, բնակչ. (1914ին) 80.000։ — Ռուսիոյ ամենահարուստ եւ բազմամարդ այս մասը կազմուած է Սեւ Ծովը եկերոզ եւրոպ. Ռուսիոյ հարաւարեւմտ. 9 նահանգներէն։ Նախապէս կը պարունակէր նաեւ պէսարապիան, ուր մէն հողաչերտ զոր Ռուսիա առաւ 1878ի թուրքիոյ դէմ յաղթական պատերազմէն յետոյ, եւ զոր Դաշնակիցք 1919ի վէրսայլի դաշտով Ռումանիոյ դարձուցին նորէն։ Տնիէսթէր կը կազմէ հիմա Ուքրանիոյ սահմանագլուխը Ռումանիոյ հետ՝ հարաւ-արեւմտեան, մինչ արեւմուտքէն՝ Բոլոնիան է սահմանակից։ — Սեւ հողը խիստ արդասաբեր է ի Ռուսիա. ցորենի մեծագոյն արտադրավայրն է, եւ Օտէսա (Սեւ Ծովու վրայ, 1923ի բնակչ. 316.740) արմտիքի արտահանութեան խիստ կարեւոր նաւահանգիստ մըն էր պատերազմէն առաջ։ — Ուքրէն ժողովուրդը կը պատկանի Սլաւներու Մալա-Ռուս (Փոքր Ռուս) ճիւղին։ Գերմանէն քաջալերուած, ան իր անկախութիւնը հռչակեց 21 Նոյ. 1917ին, բայց կողոպտուեցաւ անկէ, եւքն ալ պոլշեվիքներն արշաւեցին հոն. Սովիեթ Ռուսիան ալ ի վերջոյ (19 Մարտ 1921) ճանչցաւ անոր անկախութիւնը՝ Բոլոնիոյ հետ Ռիկայի հաշտութեան դաշտով. բայց կատարեալ անկախութեան մը համար Ուքրէններու ջանքերն ի գերեւ ելան պոլշեվիքներու կողմէ՝ որոնց համար Ուքրանիոյ տնտեսական յարուցմը կենսական է։ Ռուսիոյ եւ Ուքրանիոյ Սովիեթի կառավարութիւնք 28 Դեկտ. 1920ին կնքեցին զին. ու տնտես. դաշ մը որ հաստատեց ճարտարարուեստի, արտաքին վաճառականութեան, էլմուտքի, աշխատութեան, պատերազմական եւ հետապրքրութիւնի. Միացեալ ժողովուրդ. գործակալութիւններ։

ԱՆԳՐԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Տրծմ. 15.240 քռ. մղոն։ Բնակչ. (1922ի հաշուով) 1,214.391։ Մայրաքղ. Երեւան, բնակչ. 90.000։[2] — Զատաջինն իր անկախութիւնը ճանչցաւ Թուրքիա եւ Գերմանիա, երբ այդ երկիրը 1918ին վերջ ու թամբ արաց հետ միութեամբ եղաւ Դաշնակցային Հանրապետութիւն՝ որ 5 շաբաթէն տապալեցաւ, եւ Վրաստան ու Հայաստան հռչակեցին իրենց անկախութիւնը։ Հայաստանի անկախութիւնը Դաշնակիցներու կողմէ ճանչցուեցաւ 1920ին։ 2 Ապր. 1921ին Հայաստան դարձաւ Խորհրդային Հանրապետութիւն, եւ ըստ այնմ յարաբերութիւններ մշակեց պոլշեվիք Ռուսիոյ հետ՝ որուն մինչեւ մէկ աստիճան հողամասը կը կազմէ։ Կը գտնուի Անդրկովկասի հարաւ-արեւելք տապլեսուն վրայ, եւ նախապէս կը պատկանէր Զարական Ռուսիոյ, մինչ հիմա մին է զանազան ինքնավար այն Հանրապետութիւններէն որ երեւան եկան այդ երկրամասին մէջ։

---

[1] Ըստ Միանիկեանի յայտարարութեան, Անդրկովկաս ունի 5,620.000 բնակիչ, Վրաստան 2,700.000 (որուն 450 հազարը Հայ), Ազրպէյճան 1,270.000 եւ Հայաստան 1.050.000։ Գալով տարածութեան, Աբէլ Ապրեսեան կը գրէ. "Ազրպէյճան ունի 73.000, Վրաստան 70.000 եւ Հայաստան 25.012 քռ. վ.։ա„
Ծ. ԱՄ. ՏԱՐԾՑ.

[2] Աբէլ Ապրեսեան կը գրէ. "Հայաստան ունի 2 մեծ (Երեւան եւ Ղեքսանդրապոլ) եւ 8 փոքր քաղաք (Էջմիածին, Նոր-Բայազիտ, Ղարա-Քիլիսա, Դիլիջան, Էշտարակ, Մեղրի, Ջալալօղլի եւ Գօրիս)։ Գիւղեր 1101։ Բնակչ. 1 միլիոն, որուն 86%ը Հայ, 9%ը Միւսլման, 3½%ը Ռուս եւ 1½%ը Եզդի, Քիւրտ, Ասորի, Յոյն եւն։
Ծ. ԱՄ. ՏԱՐԾՑ.

ՎՐԱՍՏԱՆ

Տրծթ. 25.760 քմ. մղոն։ Բնակչ. (1922ի հաշուով) 2,372.403։ Մայրաքղ. Թիֆլիս, բնակչ. (1915ին) 446.766։ Կը գտնուի Սեւ եւ Կասպից Ծովերու միջեւ, հիւսիսէն սահման ունենալով կովկասեան լեռնաշղթան, արեւելքէն՝ Ազրպէյճան եւ հարաւէն՝ Հայաստան։ Դաշնակցային Հանրապետութեան ձեւին տակ միացած էր Ազրպէյճանի եւ Հայաստանի հետ, երբ Ռուս Յեղափոխութեան հետեւանօք անկախութիւն էին յայտարարած. բայց Վրաստան յաջորդ տարուց Մայիսին բաժնուեցաւ եւ բացարձակ անկախ եղաւ։ Ապա խռովութիւնք անպակաս եղան մինչեւ 1921, երբ առա-սովիէթի բանակներ գրաւեցին անոր հողերը։ Ներկայիս՝ երկիրը կը կառավարուի Յեղ. Գումիթէի մը կողմէ, կազմուած՝ ըստ առա. Սովիէթի որ այդ շրջանին մէջ տիրապետող իշխանութիւն կ'ուզէ ունենալ։ — Ժողովուրդը քրիստոնեայ է եւ 90%ը երկրագործութեամբ կ'զբաղի, թէեւ շատ դժուար է մշակութիւնը։ Գլխ. արտադրութիւնք՝ ցորեն, գինի, պտուղ, մեռաքս, մեղր, արջառ եւ հանածոյ։ Ունի 920 մղոն երկաթուղի։ Պատմ (1915ի բնակչ. 25.020) իր կարեւոր նահանգիստն է Սեւ Ծովու վրայ։

ԱԶՐՊԷՅՃԱՆ

Տրծթ. 33.970 քմ. մղոն։ Բնակչ. (1922ի հաշուով) 2,096.973։ Մայրաքղ. Պաքու (բնակչ. 250.000) որ կենդրոնն է միջազգային նաւթարդիւնաբերութեան, եւ թէեւ առաջ չնորհիւ՝ Անդրկովկասի զանազան ինքնավար պետութեանց ամենակարեւորը։ — թէեւ նախապէս Վրաստանի եւ Հայաստանի միացած՝ կը կազմէր Դաշնակցային Հանրապետութիւն, բայց 28 Մայիս 1918ին իր բացարձակ անկախութիւնը հռչակեց։ Անգլիա զոյն ճանչցաւ 1920 Յնվր.ին։ Ապրիլին՝ պոլշեվիկներ տապալեցին անոր կառավարութիւնը, դասելով զոյն Սովիէթ Ռուսիոյ շարքերուն մէջ։ 1920 Սեպտ.ին քղք. ու անաբա. դաշ կնքուեցաւ Ազրպէյճանի եւ Խ. Ռուսիոյ միջեւ։ — Կ'արտադրէ նաեւ բամպակ, ձուկ, արմտիք եւ արջառ։ — կրօն՝ Մահմէտական։

ՓԱՅՐԱԳՈՑՆ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Տրծթ. 652.740 քմ. մղոն։ Բնակչ. (1922ի հաշուով) 1,811.725։ Մայրաքղ. Ջիթա։ — Բուն յորջորջմամբ "Փայրապոյն Արեւելքի Ռամկավար Հանրապետութիւն"ը հարաւ մասն է Սիպերիոյ, պայքալ լճին արեւելքէն մինչեւ Օխոցքի եւ Ճաբոնի ծովերը, կը բովանդակէ Անդր-պայքալը, Ամուրն ու ծովեզրային նահանգը՝ որուն մայրաքղ. — Նահանգիստն է Վլատիվոսթոք (1922 Յուլիսի արձանագրեալ բնակչ. 194.689—84.894ը Ռուս, 82.864ը Ձին, 10.691ը Քորէացի եւ 8.887ը Ճաբոնցի)։ Սախալինի հիւսիսային կէսն ալ անոր կը պատկանի։ Հարաւակողմն են Մոնկոլիա եւ Մանջուրիա։ Խոպան եւ ամայի երկիր մըն է Սիպերիոյ հիւսիսակողմը։ Երկրին բնակչութեան 80%ը գիւղացի է, 15% կառավարական ծառայութեան մէջ, 5%ն ալ ճարտարարուեստական։ 3 տարի տեւող քղք. պատերազմը քանդած է երկիրը, ժողովուրդն ալ աղքատացուցած։ Անհատնում անտառ ունի. ոսկիի եւ ածուխի հարուստ հանքեր կը ճնան անշահագործ։ Անդր-Սիպերիական երկաթուղին իր կենսական երակն է։ — "Կառավարութիւնը 7 հոգինոց յանձնաժողով մըն է, ընտրուած՝ 400 անդամներով Ազգ. ժողովէ մը որ

իր կարգին ընտրուած է 18էն վեր բոլոր արանց եւ կանանց քուէով։ Խօսքի, մամուլի, հաւաքման ու կրօնի ազատութիւնը երաշխաւորեալ է։ Կրթութիւն՝ ձրի եւ պարտաւորիչ։ Մահու պատիժ՝ ջնջուած։ — Վերոյիշեալ վերապրաւեցաւ կարմիր Ջօրքերու կողմէ 1923ին, եւ երկրին մէջ ներկայիս կը տիրէ խորհրդային կարգեր։

ՊՈՒԽԱՐԱ

Տրծթ. 83.000 քռ. մղոն։ Բնակչ. (1922ի հաշուով) 1,250.000։ Մայրաքղ. Պուխարա, բնակչ. 75.000։ — կենդր. Ասիոյ մէջ Ռուսիոյ հարկաւոր պետութիւն մըն է, հիւսիսէն սահմանակից ըլլալով ռուսական Սիր-Տարիա եւ Սմրղանտ նահանգաց, արեւելքէն՝ Ֆերղանա նահանգին, հարաւէն՝ Աֆղանիստանի եւ հարաւ-արեւմուտքէն՝ Անդր-Կասպիոյ ռուս նահանգին ու Խիվայի։ — Կնքած է ռուս Խ. Հանրապետութեան հետ քղք. ու տնտես դաշ մը՝ որով կը մնայ իբրեւ ռուս հող. առանց ռուս անցագրի՝ կարելի չէ ընդունուիլ Պուխարա։ Ներկայիս՝ կառավարութիւնը խորհրդային է. ներածեալ ռուս ապրանքներու վրայ մաքսատուրք չկայ։ Արտադրութիւնք՝ ցորեն, պտուղ, մետաքս, ծխախոտ, բամպակ, կանեփ, այծ, ձի, ուղտ, ոսկի, արծաթ, լեղ եւ ծծումբ։ — Կրօն՝ Մահմէտական։

ԽԻՒԱ

Տրծթ. 24.000 քռ. մղոն։ Բնակչ. (1922ի հաշուով) 646.000։ Մայրաքղ. Խիվա, բնակչ. 5.000։ — Հարկատու պետութիւն Ռուսիոյ, հիւսիսէն սահմանակից Արալի, արեւելքէն՝ Օքսուսի (Ամու-Տարիա գետ), հարաւէն եւ արեւմուտքէն՝ ռուս Անդր-Կասպեան նահանգին։ — Կառավարութիւնը խորհրդային է. Ռ. Սովիէթին հետ կնքած է քղք. ու տնտես. դաշ՝ որով կը մնայ իբրեւ ռուս հող։ Գլխ. արտադրութիւնք՝ բամպակ եւ մետաքս։ — Կրօն՝ Մահմէտական։

Հայաստանի կոշնակ

Անունն է այս՝ 24 տարի անխափան Ն. Եորք հրատարակուած շաբաթաթերթի մը որ այս տարի կը բոլորէ իր 25 ամեակը։ Փրոֆ. Մ. Անանիկեանի տարաժամ մահուամբ, իր խմբագրական մարմինը կը կազմեն հիմա Վեր. Յոհտ. Պէննէեան (տնօրէն), Վահան Մ. Քիւրքճեան (ազգ. — հասարակական) եւ Ցոմհ. Ալագեան (գր. — գեղարուեստական)։ Կ'աշխատակցին ամերիկահայ եւ հեռաւոր հայ գաղութներէ ծանօթ գրողներ։ Կրօն, բարոյական, ազգային կեան, տոնմիկ եւ օտար գրականութիւն, բանասիրութիւն, ընկերային նիւթեր եւ միջազգ. շարժում — անկուսակցական գետնի մը վրայ — կը մշակուին հաւասարապէս՝ իր խորհրդաւոր անունն արժեցնող լրջութեամբ մը։ "Հ. Կոչնակ„ կոչուած է մանաւանդ մենտորն ըլլալ նոր սերնդեան։ — Իր տարեկան 52 ծոխ թիւերը կ'արժեն 5 տոլար միայն։ Հասցէ. — The Gotchnag, 287. Fourth Avenue, NEW YORK, N. Y. (U. S. A.).

ԼԷՒԻՆ ԵՒ ԻՐ ՅԱՂՈՐԴԸ

Ռուս յեղափոխութեան պարագլուխ եւ խորհրդային Ռուսիոյ վարչապետ Նիքոլա ԼԷՆԻՆ (բուն անուամբ Վլադիմիր Իլեիչ) մեռաւ Հերու ցնծը. 21ին Մոսկուա, 54 տարու: — Ան ընկերային յեղափոխութեան առաքեալը դարձաւ, ինչպէս գալը Մարքս անոր մարգարէն եղած էր: 17 տարու էր երբ իր եղբայրը կախաղան կը բարձրանար՝ Ալեքսանդր Գ. Ձարին վրայ մահափորձի խնդրով:

Իրաւաբանութեան հետեւեցաւ եւ յեղափոխական հրապարակագրութիւնը մշակեց, որպէս զերմ պաշտպան բանուորներու իրաւանց եւ հակառակորդ դրամատիրութեան: 97ին բեմերպուրկ բանտուեցաւ, յետոյ աքսորուեցաւ Սիպերիա: 1900ին անցաւ արտասահման եւ շփման մէջ մտաւ Ս. Դեմոկրատ պետերու հետ: Շուտով երեւան եկան երկու հոսանք. բանւոր-բոգչական եւ պատեհապաշտ բնոյթ ունէր մին՝ որուն յարողները կոչուեցան "օրինական Մարքսեան„ — օրինական ճամբով հասնիլ ընկերվարութեան, փոքր սեփականատէրը չթոշնեցնելով — աննկատ, — միւսն ալ "յեղափոխական Մարքսեան„ որ արտայայտիչն էր սոսկ բանուորական դասուն. Լէնին այս վերջնոյն ջատագովն էր. 1903ին Լոնտոն գումարուած անոնց ժողովին՝ իր հոսանքը (պոլշէվիք) մեծամասնութիւն շահեցաւ, փոքրամասնականք ալ մենշէվիք անունն առին, եւ այսպէս ծնաւ Ռուսիոյ համայնավար (քոմիւնիսմ) կուսակցութիւնը: Յեղափոխութեան ծագման վաղորդային Ռուսիա անցնելուն՝ Լէնին պայքարեցաւ

Ալեքսիս Իվան Ռիքոֆ

Լըվոֆի եւ Միւլլըոֆի առաջամեայ կառավարութեան դէմ։ Տեսնելով պատերազմին շահապետական շարժառիթները՝ խաղաղութիւն եւ հողի համայնացում պատգամեց, եւ յաջողեցաւ, բռնադակ Ռուսիան աննախընթաց կերպով բուշոպ եւ անդոհալից կացութեան մը մատնելէ վերջ։ — Մահէն 6 օր ետք՝ վիատաշուք յուղարկաւորութիւն։ Սովիէթ Հանրապետութեան Միութեան ամբողջ տարածութեան վրայ — Խաղաղականէն մինչեւ պալթիկ ծով, եւ Բեւեռ. Ովկիանոսէն մինչեւ Սեւ ծով — թնդանօթներ արձակուեցան։ Մարմինն ամփոփուեցաւ Քրէմլինի պատին մօտ, եւ իր անուամբ սկսաւ յորջորջուիլ Բէթրոկրատը՝ Լէնինկրատ, ինչպէս Աղեքսանդրապոլն ալ եղած էր Լէնինական. Երեւանի մէջ կանգնեցին իր արձանը, բարձր. վարժարանն ալ իր անունը ստացաւ։ — Ուղեղը կշռեց 1340 կրամ, մինչ 1888ին մեռնող ռուս կայտնի գրագէտ Թուրկէնէֆինը 2000 էր։

* * *

Թռոցքի ճնալով պտըղմ. նախարար, Ռուսիոյ նոր ղեկավարը եղաւ Ալէքսիս Իվանովիչ Ռիֆոֆ, պետ գործաւարներու խորհուրդին։ Լէնինի նման ծագմամբ գիւղացի ըլլալուն՝ շահեցաւ հասկիրականներու մեծամասնութեան քուէն։

Հանդէս Ամսօրեայ

Հայագիտական ուսումնասիրութիւն, որ կը խմբագրուի եւ կը հրատարակուի Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան կողմանէ աշխատակցութեամբ ազգային եւ օտար մասնագէտ բանասէրներու։ 38 տարիներու ընթացքին "Հանդէս Ամսօրեայ„ իր լուրջ ու քննադատական ուսումնասիրութիւններուն նիւթ առած է յատկապէս հայ աշխարհագրութիւնը, պատմութիւնը, լեզուն, մատենագրութիւնն եւ գեղարուեստը, եւ թարգման եղած եւրոպացի նշանաւոր հայագէտներու մասնագիտական ուսումնասիրութիւններուն ազգային շրջանակներու մէջ։ Եւրոպական համբաւ վայելող եւ Եւրոպայի բանասէրներուն սիրելի այս թերթը կարելի է ստանալ՝ Rédaction de la Revue „Handes Amsorya“, Wien VII, Mechitharistengasse 4 (Autriche), ծոխ այս թերթին տարեկան գինն է միայն 4 դոլար։

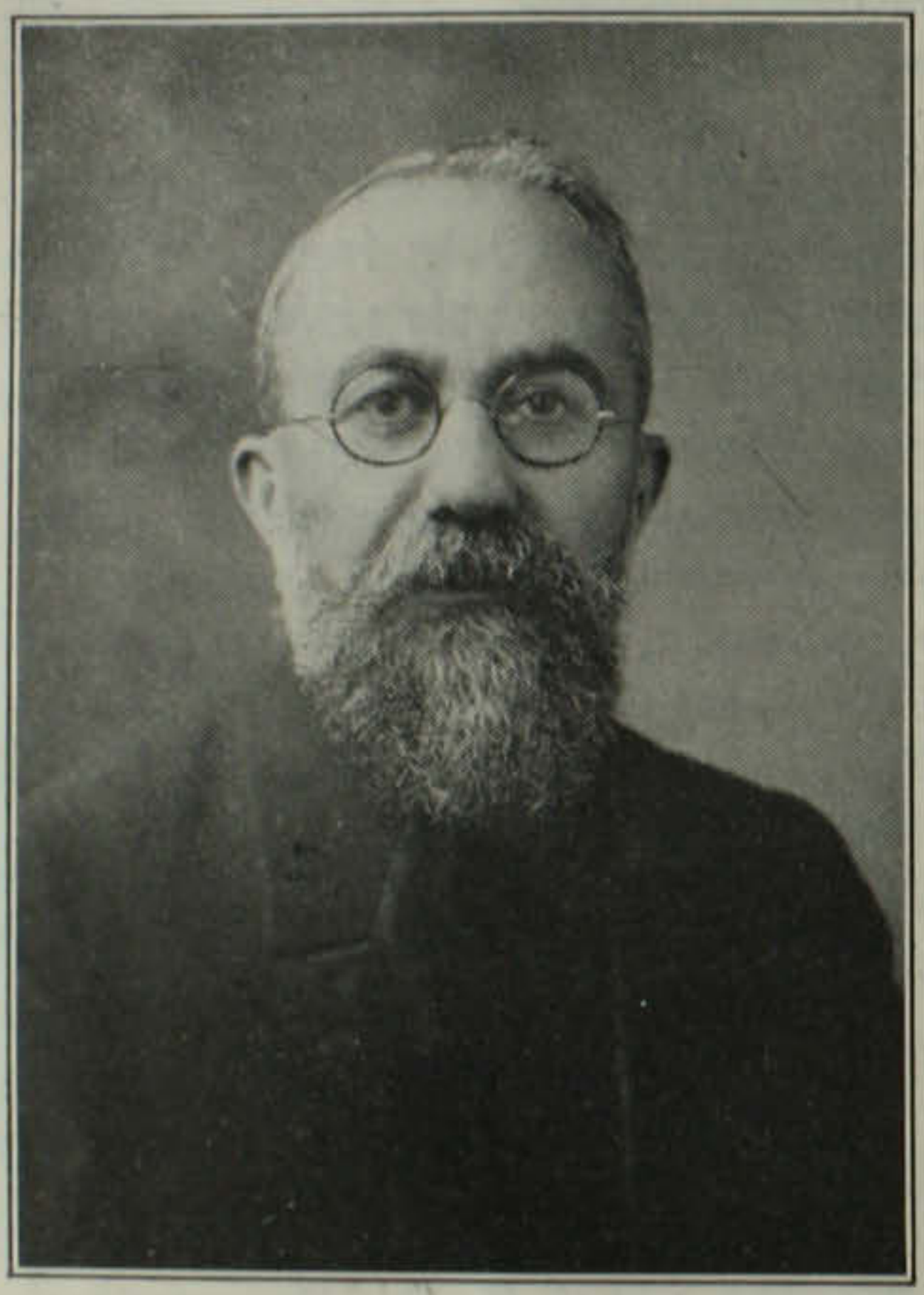
ԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԵՒ ԱՄԵՐԻԿԱՑԻ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԻՒԹԵՒ

Ա.

Թո՛ղ աւելի հին ժամանակները, սանկ դարու մը շրջանին Անկլիքան Եկեղեցին (Church of England) *իր կողմէն մասնաւոր ձգտումէ ըլած է հասկացողութիւն եւ գործակցութիւն մը ստեղծելու Արեւելքի Եկեղեցիներուն հետ, որոնց գլխաւորներն են Հայաստանեայցն եւ Յոյն Օրթոտոքս Եկեղեցիները: Հայց. Եկեղեցւոյ կողմէն նայելով այս ձգտումին վրայ, կը տեսնենք որ Անկլիքան Եկեղեցին լրջօրէն աշխատած է այս մասին Հայերը պատրաստելու համար, եւ ղոր օրինակ, Անկլիքան Եկեղեցւոյ Ժամագիրքը թարգմանուած է Հայերէնի եւ հրատարակուած՝ Լոնտոնի մէջ, Հայոց կողմէն ալ մեր Եկեղեցւոյ Սրբազան պատարագամատոյցը թարգմանուած է անգլիերէնի, եւ Հայերէն բնագրի հետ դէմ առ դէմ հրատարակուած՝ նոյնպէս Լոնտոն:*

Յանօթութեանս սահմանին մէջ, հետաքրքրական կը համարիմ յիշել ծննդավայրիս՝ Այնթապի մէջ կատուցուած Հայ-Անկլիքան Եկեղեցին, յանուն Ս. Գ. Լուսաւորչի, ջանիք Այնթապի երբեմն Առաջնորդ եւ կիլիկիոյ կաթողիկոսական Ամոռին Տեղապահ (1866) Շահանեան Մկրտիչ Արքեպսկ.ի՝ որ, կարծեմ Սբսեցի, լքեց իր Մայրենի Եկեղեցին ինչ ինչ պատճառներով, գնաց ամուսնացաւ, եւ ընդունուեցաւ Անկլիքան Եկեղեցւոյ կողմէն՝ իր Եպիսկոպոսական կարգով ու դիրքով, եւ սկսաւ Այնթապի մէջ յատաջ տանիլ նոր յարանուանական շարժումը եւ կազմակերպել զայն: Այս նպատակաւ, անձամբ գնաց Անգլիա, Համակրանք գտաւ հոն, դրամ հաւաքեց, վերադարձաւ Այնթապ եւ Խանը-Էյուպ թաղին մէջ (Գասթէլ-պաշը ըսուած տեղին մօտ) մեծ դժուարութեամբ շինել տուաւ այդ փոքրիկ սիրուն Եկեղեցին: Կ.պոլիս, անգլ. դեսպանին միջնորդութեամբ, Այնթապի Հայ Անկլիքան Եկեղեցւոյն շինութեան արքունի հրովարտակը շատ

դիւրութեամբ պիտի առացուէր, եթէ Ակրտիչ Աբբ. կարող ըլլար անգամ մը ձեռք բերել Այնթապի կառավարութեան մօտ իմիլեանը այն գեռանին՝ որուն վրայ պիտի շինուէր եկեղեցին։ Ակրտիչ Աբբ. թէեւ համակրելի եւ պատկառելի անձ, եւ նկատուած իր ժամանակին լաւ քարոզիչներէն մին, բայց իր գաղափարութիւնը, նաեւ իր ընդգրկած ու քաջալերած յարանուանական շարժումը — որ իբրեւ հերձուած կը նկատուէր այն ատեն — գայթակղեցուցին նոյն իսկ իր բարեկամներն։ Իսկ իր գլխաւոր հակառակորդն էր Նաղարէթեան Նիկողոս Աղա, որ իբրեւ ազդեցիկ մարդ, եւ իբրեւ Ազգային Խորհրդի անդամ Այնթապի կառավարութեան, ի գործ դրաւ իր բոլոր օրէնագիտական ճարպիկութիւնն ու ազդեցութիւնը, ձախողութեան մատնելու համար Ակրտիչ Աբբ.ի ձեռնարկը։ Այս պատճառաւ երբ կար տանն ձգձգուեցաւ իմիմլեանի ընդիրը, ինչ որ զարմանք կը պատճառէր անգլ. գեսպանին։

Քահ. Ա. Կոլճակիւն

Բարգեն Եպսկ. Կիւլհանեան

Հայկական դատին նորագոյն շրջանին էր այդ, վարժապետան ներքեւ դարերէն ի վեր։ Անգլիոյ շահագրգռութիւնը Հայկ. դատին՝ շատ մանկապին էր մեր Ազգին համար։ Անգլ. գեսպանն օգտուեցաւ առիթէն, գիտց ուզակի պատրիարքին՝ Այնթապի եկեղեցւոյն շինութեան գործը յաջողցնելու համար։

ներեց պատրիարք հարկ եղաձը գրեց Ա֊ինեմատ, եւ այլ եւս նկուղս Աղա ընդդիմացաւ իսմիլեամի գործին։ Ըստով շնորհեցաւ շինութեան հրովարտակը, կարծեմ 1882֊ին։ Եկեղեցին շինուեցաւ յուշիկ յուշիկ. տարիներ առեց մինչեւ որ կապուեցաւ գմբէթը. բայց չկրցաւ աւարտիլ՝ ներքին յարդարանքներով եւ արտաքին յարակից շինուածներով։ Ան ալ գրամ չբաւեց, ժողովուրդը չոգեւորուեցաւ։ Ակրտիչ Աբք. ծերացած էր. այլ եւս հրապոյր չունէր։ Իր տեղ մարդ ալ չէր պատրաստած. ուշ խակ կրցած էր կազմակերպել Հայ Անկլիքան եկեղեցի մը, համոզուած եւ կարողութեան տէր հետեւողներու նշանակելի բազմութեամբ մը։ Հետեւաբար, իրեն յարողներ՝ այս ու այն ակնկալութեամբ, այս ու այն կերպով ալ հետզհետէ նուազեցան ու չրուեցան։ — Ա֊ինեմատ առաջին եւ վերջին Անկլիքան Հայ Արքեպ֊ին կեանքն ու երազները խորտակուեցան մանաւանդ երբ իր մէկ հատիկ մանչ զաւակը, Սամուէլ, մեռաւ վաղահաս մահով, եւ լքուեցաւ իր գեղանի կնոջմէն։ Իր վաղամեռիկ զաւկին գամբարան ըրաւ նորշէն եկեղեցւոյն հարաւային Աւանդատունը։ Իր ծերութեան զառամութիւնները անցուց ողբալով եւ կոծելով Սամուէլի շիրմին վրայ։ Վերջապէս ինքն ալ թաղուեցաւ անոր քով։ Խակ եկեղեցին, իր այդ ներկուժերկ վիճակին մէջ, ժառանգ մնաց Ա֊ինեմատի Հայ Բողոքական Հասարակութեան, վասն զի ըսուեցաւ որ, իրրեւ թէ եկեղեցւոյ շինութեան հրովարտակը տրուած ըլլայ յանուն Բողոքական Հասարակութեան։

Կը յիշեմ նաեւ Կիլիկիոյ Ակրտիչ կաթողիկոսը՝ որ յարաբերութիւն ուզեց մշակել Անկլիքան եկեղեցւոյ հետ, եւ եթէ չեմ սխալիր, նոյն խակ մարդ զրկեց Լոնտոն, Սոյ Արքեպիսկոպոսին շինութեան եւ այլ նպատակներով գրամ հանգանակելու. բայց իր ձեռնարկին յաջող կամ ձախող արդիւնքն անծանօթ մնաց ժողովուրդին։ Ակրտիչ կաթող. ուղղակի իր կողմէն նուիրակ զրկեց Հնդկաստան՝ վերհսկութեան Ակրտիչ Արքեպ֊ը, 1881—1882?, հանգանակութեան համար։ Գէորգ Դ. կաթողիկոս Ամենայն Հայոց եւ Ակրտիչ կաթող. Կիլիկիոյ, սակայ վէճեր ունէին արդէն հրապարակի վրայ։ Հետեւաբար վերհսկութեանի, իրրեւ նուիրակ Կիլիկիոյ, երեւումը Հնդկաստանի մէջ (որ թեմ է էջմիածնի) զայրացուց զԳէորգ Դ.։ Կ. Պոլսի Հայ Լուսաւորութեան Հա֊

մար օրուան ամէնէն հրատապ խնդիրը եղաւ Սիլիկիոյ նուիրակին պաշտօնը Հնդկահայ գաղութի մէջ, եւ անոր մասնակցութիւնն Անկլ. Եկեղեցւոյ պաշտամունքին՝ այնքան ցայտուն եւ փայլուն կերպով, յանուն Հայց. Եկեղեցւոյ։ Որովհետեւ պակասի անկլեքան եկեղեցին, օգտուելով առիթէն, քրիստոնէական սիրով երկու եկեղեցիներու յարաբերութիւնները շեշտելու համար, իր պաշտամունքին հրաւիրած էր Հայց. Եկեղեցւոյ բարձրաստիճան մէկ ներկայացուցիչը։

Օրմանեան Ս.ի պատրիարքութեան շրջանին՝ նորոգուեցաւ Անկլեքան եկեղեցւոյ հետաքրքրութիւնը հանդէպ մեր Եկեղեցւոյ։ Ան առն ես քարոզիչ էի Գալաթիոյ Ս. Գ. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ։ Ամէն հանդիսաւոր առթիւ Հայոց պատրիարքը կը հրաւիրուէր Անկլ. եկեղեցւոյ կողմէն, եւ նա ինձի կը հրամայէր երթալ իր կողմէն իրրեւ ներկայացուցիչ։ Պահ մը ճիպրալթարի եպիսկոպոս Գոր. Քոլինս կ. Պոլիս եկաւ։ Քանիցս այցելեց Ցունաց եւ Հայոց պատրիարքներուն։ Ան այս այցելութեանց մէջ կը շեշտուէր երկու եկեղեցիներու միացումի՛ն կամ գործակցութիւնը, եւ այս պատճառաւ ուղղակի խօսակցութեանց եւ կարծիքներու փոխանակութեամբ կը փափաքէր մօտէն ճշգրիտ գաղափար կազմել Հայ. Եկեղեցւոյ դաւանաբանական եւ ճիւղական յօրինուածքին վրայ։ Ան առթիւ Անկլ. եպիսկոպոսն ուզեց գիտնալ թէ Հայց. Եկեղեցւոյ մէջ Սուրբ Աստուած ինչպէս կ'երգուի, եւ ինդրեց որ Հայոց պատրիարքը գրաւորապէս տայ իրեն հարկ եղած տեղեկութիւնը։ Օրմանեան Ս.ի յանձնարարութեամբ, ես պատրաստեցի ուսումնասիրութիւն մը այդ նիւթին վրայ, որ անգլ. կամ լատին թարգմանութեամբ տրուեցաւ Գոր. Քոլինսին։

Գալաթիոյ Անկլ. Եկեղեցւոյն Արտաւագտպետը Տավլինկ մանաւանդ կ'ուզէր ուսումնասիրել Հայց. Եկեղեցին, եւ այս նպատակաւ Կ.Պոլսի Եկեղեցիները կ'երթար ներկայ կը գտնուէր պաշտամունքներուն, կը տեսակցէր պատրիարքին հետ։ Որ մըն ալ փափաքեցաւ երթալ Արմաշ եւ տեսնել մեր Գպրեվանքը, գաղափար մը կազմելու համար մեր աստուածաբանական կազմակերպութեան ծրագրին, ուսանողներու կենցաղին մասին, եւն։ Օրմանեան Ս.ի կարգադրութեամբ՝ ուսուցիչ Մինաս Ծառեան, իրրեւ թարգման, եւ ես՝ ուղեկից եղանք Տավլինկին։ Առաջ-

նորդեցինք զինքը Նիկոմիդիա, Արմաշ եւ Պարտիզակ: Նիկոմիդիայէն Արմաշ սայլով տարինք այս Անգլեացին, որ այնքան հաճոյք զգաց այս շատ նախնական ճամբորդութեան փորձառութենէն (1897): — Պրուսայեցոց վերատեսուչն էր Դուրեան Ս.: Տավլինկ առիթ ունեցաւ մօտէն ծանօթանալու Պրուսայեցոց եւ «նոր բազմահմուտ վերատեսչին: Եւ Անգլիա վերադառնալէ ետքը՝ հատորի մը մէջ ամփոփեց իր ուսումնասիրութեանց արդիւնքը Հայց. Եկեղեցւոյ մասին:

Եւ սակայն երկու եկեղեցիներու այս բոլոր յարաբերութիւններն ու տեսակցութիւնները ճնացին պարզ, սիրալիր, բարեկամական դէպքեր, եւ հետեւաբար չյանգեցան պաշտօնական եղբակացութեան մը: — Օրմանեան Ս. ի կարծեօք, այս ամբողջութեան պատճառը սա՛ էր. "Անգլ. Եկեղեցւոյն կողմէն գործնական համաձայնութիւն մը Հայց. Եկեղեցւոյ հետ՝ Մեծն Բրիտանիոյ վրայ պիտի ծանրացնէր Հայկական դատին լուծման հարկը. իսկ Մեծն Բրիտանիա պիտի չուզէր ինքնաբերաբար մտած ըլլալ այդպիսի լուրջային յանձնառութեան մը ներքեւ:"

Առայժմ ասոնք են պատմական ընդհանուր գիծերը երկու եկեղեցիներուն յարաբերութեանց, որչափ կը յիշեմ անձնական ծանօթութեանս սահմանին մէջ: Թերեւս օր մը, իբրեւ արդիւնք մասնաւոր ուսումնասիրութեան, կարելի ըլլայ աւելի կատարեալ տեղեկութիւններ ձեռք բերել՝ երկու եկեղեցիներու յարաբերութեանց պատմութիւնը գրելու համար:

Բ.

Պարձեալ, իմ ծանօթութեանս սահմանին մէջ, քիչ մը տեղեկութիւն երկու եկեղեցեաց յարաբերութիւններուն մասին Ամերիկա:

Անգլիքան եկեղեցին եւ Ամերիկայի Եպիսկոպոսական եկեղեցին հարազատ քոյրեր են:

Անգլիոյ մէջ սակաւաթիւ հայ գաղութ մը ունինք, իսկ Ամերիկայի մէջ բազմաթիւ է հայ գաղութը: Երկու երկիրներէն ներս, երկու եկեղեցեաց յարաբերութիւնք, առանց պաշտօնական համաձայնութեան մը գաւանաբանական եւ ծիսական խնդիրներու

մասին, պէտք է յայտարարել, եղած է կատարելապէս քրիստոնէական, եղբայրական. այսինքն՝ այնքան անյարաբերական եւ պարզ՝ որքան կրնայ ըլլալ երկու ազատամիտ եկեղեցիներու յարաբերութիւնք հաւատակցութեան հիման վրայ: Իսկ այս յարաբերութիւնը շատ աւելի ուշագրաւ հանգամանք առած է Ամերիկայի մէջ: Ինչպէս որ Անկլ. եկեղեցին ի Լոնտոն հայ գաղութին տրամադրութեան տակ դրաւ եկեղեցի մը՝ հայ պաշտամունքի համար, նոյնպէս Ամերիկայի մէջ Եպիսկոպոսական եկեղեցին իր քրիստոնէական սիրով եւ ծառայութիւններով շրջապատած է Ամերիկայի հայ գաղութները. եւ այսպէս ո՛չ միայն իր եկեղեցիներուն դռները բաց են հայոց համար, որպէս զի անոնք չղրկուին Մայրենի եկեղեցւոյ ժամէն պատարագէն, այլ նաեւ ուր որ հայ եկեղեցական չէ գտնուած, եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ քահանաներ սիրով նուիրած են իրենց ծառայութիւնները՝ պսակի, մկրտութեան եւ թաղման պարագաներուն: — Ուրիշ երեւոյթ մըն ալ կայ Ամերիկա. — Մեր Մայրենի եկեղեցւոյ զաւակներէն ոմանք ուղղակի անդամ եղած են եպիսկոպոսական եկեղեցւոյն, պահելով հանդերձ կապերնին իրենց բնիկ եկեղեցւոյն հետ. ոմանք ալ, առանց անդամակցութեան, եպիսկոպոսական եկեղեցի կ'երթան, եւ ոմանք ալ այնքան սիրուած են որ եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ մէջ հոգաբարձու եղած են:

Տարիներ առաջ, Խրիմեանի կաթողիկոսութեան ատեն, Ամերիկայի մէջ Աստուածաբանութեան ուսանող մը նամակաւ դիմած է հայոց Հայրիկին եւ փափաքած է վարդապետ ձեռնադրուիլ: Հայրիկ քաջալերած է երիտասարդ ուսանողը, յայտարարելով որ հարկ չկայ մինչեւ Էջմիածին գալու ձեռնադրութեան համար. ինքն կ'արտօնէ որ եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ եպիսկոպոս մը ձեռնադրէ զինք երբ աւարտէ իր ուսմանց շրջանը:

Ամերիկայի մէջ, առաջին Առաջնորդ Սարաճեան Յովսէփ Արքեպս. էն սկսեալ մինչեւ հիմա եկող գացող բոլոր Առաջնորդները, նաեւ բոլոր մեր եկեղեցականք եղբայրական յարաբերութիւն մշակած են եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ հետ, թէ պաշտօնապէս իրենց պաշտօնական դիրքին բերմամբ, եւ թէ անհատապէս իրենց եկեղեցականի հանգամանքով: — Ուշագրաւ են Ամերիկայի մէջ երկու եկեղեցւոց յարաբերութեան կողմէն երկու պաշտօնական

դէպքերու յիշատակներ պըրս կ'ուզեմ արձանագրել հոս: Առոնցմէ առաջինը պատահեցաւ Նիւ-Եորք, 1918 Յնվը. 20, կիր. 17րդ փողոցի եկեղեցւոյ մէջ ուր կը կատարէինք Ծննդեան տօնը, երբ պատարագէն առաջ եկեղեցի մտան Նիւ Հէմշիրի եպս. եւ Անգլիքան Արեւելեան Ընկերակցութեան նախագահ գեր. Էտվըրտ Մէվիլ Փարքըր եւ Պրուքլինի Ս. Փրկիչ եկեղեցւոյ ժողովրդապետ Տքթ. Թ. Լէյսի, զգեստաւորուած: Առնք երկիւղածութեամբ հետեւեցան առաւօտեան պաշտամունքին, ՓԱՌՔ Ի ԲԱՐՁՈՒՆՍԷն մինչեւ ՆՈՐԱՍՏԵղԾԵԱԼի տեղն, եւ այդ պահուն գեր. Փարքըր եպս. դարձաւ ժողովուրդին եւ կարդաց անգլ. ուղերձ մը[1], յանուն իրենց ընկերակցութեան, եւ ընթերցուճն աւարտելէ ետքը յարեց. "Իմ անունս Էտվըրտ է. կը նշանակէ պահապան: Հայ ազգը հաւատարիմ պահապանը եղած է քրիստոսի եկեղեցւոյն իր բնաշխարհին մէջ: Իսկ հոս, Ամերիկա, հայ ցեղն ամէնէն ընդունակն է այլացեղ գաղութներու շարքին, որ կրնայ իւրացնել ամերիկեան քաղաքակրթութիւնը: Բայց Ամերիկայի Հայեր, դուք այս երկրին մէջ հաւատարիմ պահապանը եղէք ձեր հայրենի հաւատքին, հայոցի աւանդութեանց եւ Մայրենի եկեղեցւոյն՝ ըլլալով հանդերձ ամերիկեան ընտիր քաղաքացիներ„: Այդ երեկոյին, մենք ալ — երեք հոգի — վոխադարձաբար գացինք Պրուքլինի Ս. Փրկիչ եկեղեցին ուր գեր. Փարքըր եպս Ջօր. Ալէնպիի բանակի կողմէն Երուսաղէմի աղատագրութեան

---

1 Ը.հա տող բնագիրը. — To Our Well Beloved in Christ.

The Armenian Congregation of New York and Brooklyn.

We, your brethren of the Anglican Eastern Association, come to you with a message of fraternal greeting at this your Christmas celebration. We cherish a deep love for the Armenian people. The heart of the world has been touched by your fidality thru' centuries of bitter persecution so patiently borne for the name of Christ. We honor you as the first nation in the world to accept Christianity as its national faith. — In those days when your people are passing thru' sore trials, we come to assure you of our prayers and sympathy.

Given under our hand and seal
at the Church of the Redeemer
Brooklyn, N. Y.

(Signed) Edward Melville Parker
Bishop of New Hapshire, President of the Anglican and Eastern Association

առթիւ քարոզ խօսեցաւ: Հրաւիրուած էին Արեւելեան միւս եկեղեցիներու ներկայացուցիչներն ալ:

Երկրորդ յիշատակելի դէպքն է այն փառաւոր ընդունելութիւնը՝ զոր ըրաւ հայ ժողովուրդին, Եպիսկոպոսականաց պոսդընի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցին, 14 դեկտ. 1919ին, կիր. յետ միջօրէի, Հայաստանի քաղաքական եւ ջինուորական, եւ Ազգ. պատուիրակութեան ներկայացուցիչներուն պոսդըն այցելութեան առթիւ: Թեմին հովիւ Շահէ վարդ.ի հետ պատրաստած էինք աւուր պաշտաճի ժամակարգ մը, գոհաբանական աղօթք եւ պաշտօն հոգեհանգստեան՝ ի յիշատակ բոլոր հայ նահատակաց:

Պոսդընէն եւ շրջականերէն հայ ժողովուրդին զաւակները, մաքուր հագուած, լեցուցած էին այդ հոյակապ եկեղեցին: Զօրավար Անդրանիկ, Զօր. Բագրատունի, վարչապետ Քաջազնունի, Փրոֆ. Ա. Տէր-Յակոբեան իրենց հետեւորդներով առաջին շարքը բռնեցին դասին մէջ: Գեր. Լորէնս Եպս., Մէսս. Նահանգին Առաջնորդը՝ որ երկարատեւ հիւանդութենէ մը դեռ նոր ազատած էր, եկաւ խօսեցաւ իր ներշնչող եւ գեղեցիկ ուղերձներէն մին. "Մեր սիրտերը բաց են Հայոց համար, մեր Եկեղեցիները բաց են Հայոց առջեւ" սկսուածով: կարծես ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ կը բուրէր ամբողջը: Տ.Քթ. Ալբս. Մէն. եկեղեցւոյն ժողովրդապետը, քանի մ հարցուց ինձ. "Ասոնք բոլոր Հա՞յ են. — Ասոնք բոլոր ձեր ժողովո՞ւրդն են: Ի՜նչ հիանալի հասարոյթ": Գրէթէ 50 վայրկեան տեւեց այս պաշտամունքը, եւ մեր թերահաւատներն ու անտարբերներն իսկ ներշնչուեցան, եւ ակնարկ յանցապարտութեան մը ղգացման եւ ճնշումին տակ, ըսին պոսդընի հովիւին. "Ինչո՞ւ համար պոսդընի եկեղեցւոյն ժամերգութիւնը չկոկել այս կերպով...":

Հայց. եւ Եպիսկոպոսական եկեղեցեաց յարաբերութիւնք Ամերիկայի մէջ՝ հետզհետէ՝ յանգեցան դրական արդիւնքի մը: Ս. Պոլսի Յունաց Պատրիարքը Մելիտոսի առեն, Յոյն եւ Անգլ. եկեղեցին, եւ հետեւաբար Ամերիկայի Եպիսկոպոսական եկեղեցին, շատ ուշագրաւ կերպով մօտեցան իրարու: Եւ Ամերիկա՝ Եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ Արտաքին Միսիոնարութեան կողմէն ջերմ փափաք յայտնուեցաւ որ Հայ եւ Եպիսկոպոսական եկեղեցեաց յարաբերութիւնք եւս ստանան աւելի գործնական հան-

պամանք մը այս երկրին մէջ։ Դիտել տուինք մեր Եպիսկոպոսական բարեկամներուն, թէ այդպիսի գործնական հանգամանք մը այն ատեն միայն կարելի է տալ երկու Եկեղեցւոց յարաբերութիւններուն, երբ մենք կ'ունենանք ամերիկեան մեթոտով պատրաստուած եկեղեցականներ։ Իսկ այսպիսի պատրաստութեան համար, մեր ժողովուրդին այս հալածեալ եւ ապրուստի բազմակարօտ վիճակին մէջ, չունինք պէտք եղած դիւրութիւնները, եւ առաջարկեցինք որ Ամերիկայի Եպիսկոպոսական Եկեղեցին գործնականապէս ձեռնտու ըլլայ մեզ՝ պատրաստելու համար այնպիսի եկեղեցականներ։ — Առանց մտնելու մանրամասնութեանց մէջ, լսեմ թէ մեր այս առաջարկը լրջօրէն նկատի առնուեցաւ Եպիսկոպոսական Եկեղեցւոյ Ագգ. ժողովին կողմէն, եւ վերջապէս յանգեցաւ դրական գործակցութեան մը ԵՐՈՒՍԱղԷՄի մէջ։ Այնպէս որ Ամերիկայի Եպիսկոպոսական Եկեղեցին՝ մեր Ս. Յակոբի Պրոցին համար, բոլոր ծախքերն իր կողմէն, անգլիերէն ճիւղին ուսուցիչ եւ կրթական խորհրդական կարգեց զՀայր Զ. Թ. Պրիճմէն, 31 տարեկան ուսեալ եւ դեռ ամուրի քահանայ մը։ Այս առթիւ Հայր Պրիճմէնի տուեցաւ Մատրանապետի (Chaplain) պաշտօն Երուսաղէմի մէջ։ Եւ որովհետեւ Երուսաղէմ արդէն Անգլիքան Եկեղեցւոյ, եւ հետեւաբար Երուսաղէմի Անգլիքան Եպիսկոպոսին իրաւասութեան ներքեւ է, այդ պատճառաւ Ամերիկայի Եպիսկոպոսական Եկեղեցւոյ Մատրանապետը կամ Ներկայացուցիչը՝ հոգեւորապէս ենթակայ է Երուսաղէմի Անգլ. Եպիսկոպոսին, բայց ազատ է իր ուրիշ գործառնութեանց մէջ։ Եւ Հ. Պրիճմէն իր այս պաշտօնական հանգամանքով է որ ուսուցչութիւն պիտի ընէ Ս. Յակոբայ Պրոցին մէջ, նոյնպէս եւ Ցունաց Վանքի Պրոցը, երբոր վերաբացուի այն։ Հ. Պրիճմէնի Մատրանապետութեան պաշտօնը սկսաւ 1 Մայիսի 1924էն։ — Ամերիկայի Եպիսկոպոսական Եկեղեցին, Հ. Պրիճմէնի գործունէութեան քաջալերիչ արդեանց վրայ, պիտի ընդարձակէ իր գործակցութեան միջոցները, եւ ոչ միայն մէկէ աւելի ուսուցիչներ պիտի տայ Ս. Յակոբի Պրոցին, այլ նաեւ պիտի ստեղծէ Ընկերային գործ (Social Work) եւ հաւանաբար պիտի ձեռնարկէ գոլէճի եւ Հիւանդանոցի նման հաստատութիւններով օգնել Հայ ժողովուրդի մտաւորական զարգացման եւ ֆիզիքական կեանքին պահպանութեան։

Այստեղ պարտք կը համարիմ ինձ խորին շնորհակալութեամբ արձանագրել անուններն անոնց որ երկու կողմէն մեծապէս օգնեցին մեր Երուսաղէմի ծրագրին յաջողութեան: Եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ կողմէն տ.քթ. Էմհարթ, Արտաքին Միսիոնարութեան քարտուղարը, որ երկիցս Երուսաղէմ գնաց, տեղւոյն վրայ ուսումնասիրելու համար խնդիրը, եւ անդով եւ գիտակցութեամբ ձեռք առաւ զայն եւ ներկայացուց իրենց Ագգ. ժողովին. իսկ իր գործասենեակին անդամները, Հայր Թ. Պրճըմ եւ Հայր Պրիճմէն, ձեռնտու եղան մեզ համոզումով եւ հայասիրութեամբ: Հ. Պրիճմէն նոյն իսկ հայերէն սորվեցաւ քիչ մը, եւ կը յուսար տիրանալ մեր ընթացիկ լեզուին Երուսաղէմ հասնելէ ետքը: Իսկ մեր կողմէն տիար Վահան Քիւրքճեան իր թանկագին ժամանակն ու աջակցութիւնը նուիրեց մեր ձեռնարկին յաջողութեան համար, նոյն իսկ նիւթական զոհողութիւններ ընելով իր կողմէն:

Երկու եկեղեցիներուն այս դրական գործակցութիւնը Երուսաղէմի մէջ, կը հանդիպի Ամեն. եղիշէ Արքեպս. Դուրեանի նման գիտուն եւ բազմահմուտ պատրիարքի մը ժամանակին, որ առջի օրէն ձեռնարկին կարեւորութիւնը գնահատելով քաջալերեց զայն: — Յուսով եմ որ Ս. Յակոբի Վերածնութեան շրջանին սկիզբը, այսպիսի գործակցութիւն մը պիտի ամրապնդէ ու մշտնջենաւորէ երկու եկեղեցեաց յարաբերութիւնները: Իսկ այս Վերածնութիւնը պիտի ըլլայ Նոր գարագլուխ մը Ս. Յակոբայ Տաբեգրութեանց եւ Հայց. եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ:

Արիակիթը (Միաս.) 2 Յունիս 1924 ԲԱՐԳԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Լ. Մ Ա Ն Թ Ա Շ Է Ֆ Ի Ն Ժ Ո Ղ Ո Վ Ը

Հերու Յնս 29 ին Լոնշանի մէջ (Փարիզ) տեղի ունեցող ձիարշաւի մեծ մրցումին "Փարիզի մեծ պարգեւը", կէս միլիոն ֆրանք, տարեալ "Թրանսվալ" անուն նժոյգը որ կը պատկանէր ռուսահայ բարերար Հանգուցեալ Աղեքս. Մանթաշէֆի տղուն՝ Լեւոնի: Հանրապետութեան նորընտիր նախագահ. Տումէրկ այդ առթիւ շնորհաւորեց զինք՝ իր օթեակին մէջ:

ՄԵԾԻ ՄԻՊՐԱՆ ԱԻՒՐԻՈՅ ԹԱԳԱՒՈՐ

Քրիստոսի Թուականէն դար մը առաջ, Սելեւկեանց՝ Դեմետրիոս Բ.ր Թագաւորին մեռնելէն անմիջապէս ետք (125 ն. ք.), Սիւրիա — կամ պատմական լեզուով՝ Ասորիք — գահակալական ժառանգութեան կռիւներու պատճառով՝ երկու երկրամասի բաժնուեցաւ: Վերին Սիւրիոյ եւ ծովեզերքի վրայ իշխեց Սելեւկեանց Թագաւորներէն Անտիոքոս Թ.ր (116—95), իսկ Կեղեսիւրիոյ (այն է՝ Ստորին Սիւրիա) վրայ իշխեց նոյն հարստութենէն Անտիոքոս Ը.ր (125—96), որոնք իրարու դէմ մահացու թշնամիներ էին: Այս թշնամութիւնը շարունակուեցաւ իրենց մեռնելէն ետք ալ:

Սիւրիոյ մէջ գահակալական կռիւները՝ միջոց մը այնքան ուր կերպարանք ստացան, որ իրարու եաեւէ եկող բոլոր յաջորդներն ալ՝ եղբայրը եղբօր դէմ, մայրը որդւոյն դէմ, տղան մօրը դէմ զէնք բարձրացուցին եւ երկիրը անիշխանութեան մատնեցին: Ասոր հետեւանքով պարթեւները, որոնք մինչեւ Միջագետք հասած հաստատուած էին, յարմար առիթը սեպեցին արշաւելու Սիւրիոյ վրայ, զայն եւս կցելու համար իրենց մեծատարած երկրին: Նախ յարձակեցան Կոմմագենէի վրայ, զոր ժամանակաւորապէս գրաւեցին: Բայց, քիչ ժամանակէն, Կոմմագենէ եւ Անտիոք՝ Սիւրիոյ մէջ տեղի ունեցած յեղափոխութենէ մը օգտուելով, անկախութիւն հռչակեցին. իսկ Կեղեսիւրիա ու Փիւնիկէ՝ դրացի օտար արշաւանքներու թատր հանդիսացան:

Այս անիշխանութեան վերջ տալու համար, Կեղեսիւրիոյ վրայ տիրապետող Սելեւկեանները՝ Նաբաթացւոց Արետաս Գ.ր Թագաւորին գերիշխանութեան տակ մտան (85 ն. ք.). իսկ վերին Սիւրիա՝ Կեղեսիւրիոյ օրինակին հետեւելով՝ Հայոց բազմահաղթ Թագաւոր Մեծն Տիգրանի հովանաւորութեան ապաւինեցաւ, եւ հրաւիրեց զայն գալ բազմիլ Սիւրիոյ գահին վրայ, Քրիստոսէ առաջ 83 Թուականին:

Տիգրան ոչ միայն վերին Սիւրիան իր գերիշխանութեան տակ առաւ, այլ եւ գրաւեց Կեղեսիւրիան ու Փիւնիկէն, ինչպէս նաեւ արեւելեան Կիլիկիան, Կապպադովկիան, Ասորեստանէն, Միջ-

դոնիան, ամբողջ Միջագետքը, վերին Եփրատի հովիտով (Ադիաբենէ եւ Կորդուքը), մինչեւ Ատրպատական եւ Մարաստան, իր Եկբատան (= Համադան) մայրաքաղաքով. իսկ Կուր գետի միւս կողմ գտնուող վիրք եւ Աղուանք՝ հպատակութիւն յայտնեցին իրեն:

Գիտնականներու կողմէ ցարդ ստուգապատում եւ անկողճակալ պատմագրի համբաւ վայելող յոյն պատմիչ մը, Ապպիանոս, որ Քրիստոսի երկրորդ դարուն կ'ապրէր եւ Հռոմայեցւոց պատմութեան մը հեղինակ է, Տիգրանի մասին կ'ըսէ, թէ տիրապետած է ամբողջ Սիւրիոյ վրայ, Եփրատէն սկսեալ մինչեւ Եգիպտոսի սահմանագլուխը[1]. ուրեմն՝ պաղեստինն ալ մէջը, երուսաղէմով մէկտեղ: Բայց ասոր դէմ կ'ելլէ այն իրողութիւնը, որ Տիգրանի տիրապետութեան ժամանակ պաղեստինի վրայ կ'իշխէին Աղեքսանդր Յոնէացիան (106—78 Ն. Ք.), Աղեքսանդրա (78—69) եւ վերջապէս Բ՛ր (69): Եւ սակայն՝ նկատի առնելով Ապպիանոսի նման բարեհամբաւ պատմիչի մը վկայութիւնը, կրնանք հետեւցնել, թէ պաղեստինի յիշեալ երեք գահակալները՝ իրենց թագը պահելու համար՝ հպատակութիւն յայտնեցին Տիգրանի:

Իր տիրապետութեան ժամանակ Տիգրան դրամ կոխած է Անտիոքի մէջ, ժամանակին սովորութեան համեմատ վրան գրելով յունարէն: Անոր մէկ կողմը կայ Տիգրանի թագապսակ գլուխը[2]. միւս կողմը՝ Անտիոք քաղաքը, նստած կնոջ կերպարանքով, որուն աջ ձեռքին մէջ արմաւենիի տերեւ մը կայ, իսկ ոտքերուն տակ՝ Կրոնդէս գետի ոգին, եւ կը կրէ սա արձանագրութիւնը. *ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ*, այսինքն՝ "Տիգրանայ թագաւորի„:

Իր բացակայութեան ժամանակ Տիգրան Սիւրիոյ վրայ իրեն փոխարքայ կարգած է իր հաւատարիմ հետեւորդներէն Մագապատէս անուն զօրավարը:

Այս միջոցներուն Տիգրանէ աները՝ պոնտոսի անուանի թագաւոր Միհրդատ Զ՛ր, Հռոմայեցիներու հետ պատերազմի բռնուած էր (73 Ն. Ք.). ուստի իր փեսային եւ պարթեւաց Սանատրուկ (= Արշակ Ժ՛ր [76—70]) թագաւորին օգնութիւնը խնդրեց:

---

1 Ապպիանոս, *Սիւրիա*, 48 եւ 49. *Միհրդատ*, 105:
2 Պառկերը տե՛ս Ա՛ր. Տարեց. 1923, էջ 185:

եւ սակայն Հռոմայեցիք խիստ կերպով հետապնդեցին Միհրդատը, որ անոնց ձեռք գերի չկրնալու համար Հայաստան՝ Տիգրանի քով փախաւ ապաստանեցաւ։ Բայց Հռոմայեցիք Հայոց "արքայից արքայ"էն պահանջեցին Միհրդատը, մեռցնելու պարագային սպառնալով պատերազմ հրատարակել իրեն դէմ ալ։

Բնական է, թէ Տիգրան այս տգեղ առաջարկը պիտի մերժէր։

Եւ պատերազմն սկսաւ այս անգամ Հայոց եւ Հռոմայեցւոց միջեւ (69 ն. ք.), որուն հետեւանքով Տիգրանի հիմնած վաւառատ քաղաքը՝ Տիգրանակերտ առնուեցաւ եւ քարուքանդ եղաւ. իսկ Տիգրան իր գրաւած բոլոր երկիրներէն վատ՝ վերջնականապէս կորսնցուց նաեւ Սիւրիան, որուն կրկին տէր դարձաւ Սելեւկեանց յետին ժառանգորդներէն Անտիոքոս ԺԳ., որ սակայն երկրին ամէնէն վերջին թագաւորն եղաւ, ամբողջ Սիւրիա ու Պաղեստին գրաւուելով Հռոմայեցիներէ, որոնք Հռոմէական նահանգներու վերածեցին զանոնք, Քրիստոսէ առաջ 63 թուականին։

Պարիս

Կ. Ց. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ*

---

* "Հանդէս Ամսօրեայ" (օրգան Վիեննայ. Մխիթ. Հայց) տեղու իր 7–8 միացեալ թուին մէջ ուրախութիւն մը աւետեց գրասէրներու հրատարակելով պատճէնը Պր. Բասմաջեանի եւ Վիեննայ. Մխիթ. Միաբանութեան միջեւ կնքուած պայմանագրութեան մը, որով Պր. Բասմաջեան Վիեննայ. Մխիթ. Միաբանութեան կը յանձնէր իր ստացուածքը՝ մօտաւորապէս 140.000 Ֆրանս. Ֆրանք իբրեւ "Բասմաջեան հիմնադրամ-դրամագլուխ" տպագրելու հայագիտական գործեր անխտիր ամէն լեզուով եւ որ եւ իցէ տեղինակէ. Այս հրատարակութիւններուն պիտի կազմեն "Կ. Ց. Բասմաջեան Մատենադարան" հարբը որուն առաջին թիւը՝ "Ամիր Տուխտ" յառաջաբանով եւ հրատարակութեամբ հիմնադիրը Պր. Բասմաջեանի կը տպուի արդէն Վիեննա։ Հայ բանասիրութեան այս բազմարդիւն մշակը, որ արդէն "Օֆիսիէ տ'Էքատէմի" էր, տեղու Ֆրնս. կառավարութենէ նոր գնահատութեան մըն ալ արժանացաւ՝ անուանուելով "Օֆիսիէ տը Լ'Ընսթրուգսիոն Բիւպլիք"։ — Մեր անկեղծ շնորհաւորութիւնները կը յայտնենք բանասէրին եւ մեծանուն Մխիթարեանին։ Ան 1923 Հոկտ.ին դժբախտութիւնն ունեցաւ կորնցընելու իր Ֆրանսացի կինը, որ կ'օժանդակէր ամուսնոյն գրական աշխատութեանց։

Ծ. ԱՄ. ՏՐԲԵՑ

"ՎԱՐՈՒՄՆ ԵՒ ՀՆԱԶՈՒՄՆ,,

(Պատկեր մը հինգերորդ դարու դասական մատենագրութենէն)

ԱԶՈ: — *Յոյնի „վարումն եւ հնձումն„ (Ազաթանգեղ, էջ 262) հին հայերու մուածելակերպով համաւոտեալ պատկերի մը մէջ ազուցանելու համար՝ դասական մատենագրութենէն հաւաքած, յօրինուածութեան բերած ու աշխարհաբարբառացի թարգմանութեամբ ընթերցողներուս դիւրամատչելի դարձնելու աշխատած եմ՝ հետագայ գեղեցիկ հատուածները: Մատենագրական տեղիքները ծանօթութիւններով մանրամասն յառաջ բերած եմ՝ անդրագոյն ուսումնասիրութիւններու նպաստելու մտքով: Այլատառ տպուած բառերը միայն իմ՝ յաւելումներս են, զորոնք հատուածները սերտ հիւսուածով իրարու միացընելու համար ստիպուած եմ իբր պահանգ ներմուծել:*

Հ. Ա. Վարդանեան

ԲՆԱԳԻՐ: — ժրագլուխ մշակը կը վաստակէ ի տուէ եւ կը տքնի ի գիշերի[1]: Ժամն է հասեր գործելոյ գերկիր[2]: Անգործ[3] ու ապառաժուտ երկիրը պէտք է վերածել բարիք եւ պարարտ երկրի[4], առապարքը՝ դաշտերու[5]. Պէտք է կակղել խաւութիւնը[6] կորպ ագարակին[7] ու կտուել եւ մաքրել խոպանին մէջ բուսած փուշն[8] ու տատասկը, որպէս զի լինին սերմանեաց տեղիք[9]: Ու ժիր ու պինդ մշակն[10] առնու՝ հողագործ[11], հերկահար[12] ի վար է ելեր[13] հարկանել հերկս[14] ի վաստակ աշխատութեան իւրոյ[15]: Ընդարձակ եւ մեծանիստ դաշտին վրայ[16] եղներն է լծեր հարկեաց[17] ու կը

վարէ[18] ու կը հերկէ[19] ու կը ցելու կորդը[20] ու ակօսաձիգ կը պատառէ երկիրը սեւակոշտեալ[21]՝ ձեռքն արկած զմաճառ[22], լուին[23] խրած ի սիրտ երկրի[24], մինչ հարկէք եղանց[25] սամէտէյք հաստատեալ ընդ լուծ՝ կը ձգեն[26] արօրը դանդաղ, մաճակալ[27] եղնոզին[28] արօրերգու շեշտերուն ներքեւ: Արօրադիր ակօսաբեկ է[29] այժմ դաշտավայրը[30], որուն շուրջ փոսեր են փորուեր՝ պահելու անեղծ յօտար սմբակաց[31]:

Հարկ է սակայն բեղմնաւորել այսպէս գործուն երկիրը[32]: Եւ ահա սերմնահանն է որ կ'ելլէ սերմանել[33]՝ սերմ ի վար կը տանի[34], ընու զաին իւր[35] ու կը ցանէ[36] հատ ցորենոյ, որ անկեալ յերկիր կը մեռնի[37]: Մինչ սերմանացանն[38] ուշ ի կուրծս[39] արեւահեղ կը լինի ի տապոյ արեգական[40] դաշտը պարարտութեամբ լեցընելու[41] ու ջրարբի խոտերով զուարճացընելու[42]: Առուներ կը բանայ, կորիները կը շինէ, որպէս զի պալարաւոր եւ կենդանարար ջուրը[43] երբ առու իջնայ եւ կորիներէն անցնի, ընդ վայր չծախուի, այլ անդերը ոռոգանէ[44]: Քրտնաբեր աշխատութեամբ կը հատէ շարունակ մոլեցոյս ընդ վայր արմատները, սիզաբոյս բանճարներու տարապարտ աճումը[45] ու քաղհան առնելով կը խլէ որոմն[46] անդուլ:

Ու ընութիւնը կը խլրտի: Ու գան կը հասնին աւուրք ջերմոտք՝ հարաւահողմն գարուն[47], ու գոլախառն արեգակն[48]՝ ջերմակիծ շող կ'արձակէ յերկիր[49] ու անձրեւածին ամպը[50] քաղցր անձրեւ, շայեկան, բուսուցիչ, երկրապարար[51]. օդ ամբոխառն քաղցրաշունչ[52], որ բոյսերը կը քրտնեցընէ, ցօղով արբեցընելով տեղն ու փթիթքը[53]: Երկիր ինկած մերկ հատը կը բուսնի տակաւ, արմատ կ'առնու, ցողուն կը բերէ, տեղն կ'արձակէ, ծուներ կը կապէ, կը ջուխանայ եւ կ'առյի հասկաթոռ[54]: Դաշտը կանաչացած՝ կը դնդչէ դալարով[55] որ աստիճանաբար կը վերանայ ծնկակապ կապոյր, հաստակապ հանգոյցներով զօրացած, բառնալ ժուժկալելու համար ծանրութիւնը հասկերուն, որոնք գլխոյն են պատկինած: Հասկերու շուրջ գոգաձեւ փոճոկներ կը կազմուին հատերուն համար, եւ քիստերով իրրեւ ամրածածուկ պատնէշներով շուրջ պատեալ կ'ամրանան, որպէս զի դիւրին ջլլայ սերմանաքաղ թռչուններու վնաս առնել հասկերուն[56]: Ու դաշտերն այսպէս կը զարդարուին ու կը զուարճանան[57], եւ բազմատոհմ

բողբոջք խոտոց՝ կը ճեմին եւ կը ճօճին երկրին երեսը՝ ի շնչել քաղցրաշունչ հողմոց[58]։

Անհարթութիւնք օդոց[59] սակայն ի վայրկեան ժամանակի[60] կրնան բարւոք ակնկալութենէ վրիպեցընել[61] մշակը։ Ամպերը, երկրիս մատուռակները, երբ կամին շայեկաններըը կը մատուցանեն, եւ երբ ոչ՝ դժնդակներն. այսպէս եղեամն, ձիւն եւ վնասաբեր կարկուտ[61a] եւ կամ օդերը կը պղնձանան եւ ամպերը կը սանձուին եւ երկիրն առհասարակ երաշտացած կը փթրի եւ աղբիւրներու ստինքը կը կիզուի[61b], մինչ չարաթոյն օդք խոտութեան դառնութեան շնչմամբ խոշակահար կը ցամաքեցընեն դալարոյն վարսաձեւ բոյսերը[62] եւ զմեծ մասն հասկացն կ'ազազեցընեն առանց խիւսոյ[63] ու ալնիւ ցորեանն ցրտակէզ այրեցուածէն թխութեան կերպարան կ'առնու եւ այլազգի համ[64]։ Հարկ է հետեւաբար ողոքել երկինքը զոհիւք եւ նուիրօք[65] պաշտօնատար լինելով կամ դիցն Ամանորայ ամենաբեր նորոց պտղոց[66] եւ կամ Աստուծոյ՝ որ շնորհէ օդ քաղցրախառն եւ առողջ, պարգեւէ անձրեւ առ ի պտղաբերութիւն, օրհնէ զպտակ տարւոյ քաղցրութեան իւրոյ[67]։

Ու տեսէք, սպիտակացեալ են արտորայք եւ արդէն իսկ ի հունձս հասեալ[68]։ Քաղցրագոյն ատոքացած[69] ընտիր ու գեղեցիկ հասկը լի[70] գլխարկեալ է ծանրաբեկ[71], մինչդեռ սին ու ոսին, ալաղուն ու խոշակահար հասկը[72] գլուխ ի վեր կը բառնայ[73]։ Արդիւնարար մշակը[74] հասկեր կը կորզէ եւ ընդ աւր կը շիւէ[75]. հասկերը խիւս են առեր ու պնդուեր համարձակ՝ զարմանուած ու սնած մեղմով արեւմտեայ օդով[76]։ Ժամանակն է հնձոց[77]. աւուրք հնձոց ցորենոյ[78]։ Սերմանեցաք յանխնայ, ղի բազում առատութեամբ հնձեսցուք[79] ընդ միոյ հարիւր...[80]։ Հնձողք, արկէք մանգաղ յոճ, ղի հասեալ են հունձք[81]։ Ու մանգաղ կը սրեն[82] ու գեղանդի կը թռուցանեն[83] ու որայ կը կապեն[84] ու կ'ամփոփեն ղանոնք ի գադիշս[85] ու կալոտի եզներով[86] կը հոլովէ սայլը լի օրանաւ[87]։

Հասած են կալք կթոց[88]. ցորեան կը ծեծուի[89], սայլն ու կամուընք օրան կը կտրեն եւ կը կասուն[90]։ Ցող ցորենոյ[91] մանր կը կոտորի եւ կ'ինջանէ ի յարդի տկարութիւն[92], մինչ ցորեանը կամ նասայլից սղոցաձեւ անիւներուն ներքեւ[93] կը մնայ անեղծ։ Հե-

ծանոց ի ձեռին[94] կը սրբէ իր կաղն[95] եւ կը հոսէ հոսչաւ[96] ընդդէմ հողմոյ[97]. յարդն ու ունգ այսր անդր կ'աղամռղին ու ցորեանը կը ճնայ[98] կալօրայի վրայ[99]՝ սահմանուած Շէրակայ ամբարտներուն[100]: Մի վախնար, վիշապները չեն կրեր զտոհմականս արդեանց, եւ ոչ ալ գրաստ ունին անոնք որ արդիւնքները կրեն կալէն, եւ զուր է թէ ըսեն անոնք մէկու մը, կալ կալն ի կալս եւ ոչ ամառ ամառ[101]: Թերեւս այրի մը կորաքամակ իջնայ ընդ արտորայս, զերեսս ի գետին, ձեռն ի հասկ, "զաւեղաղել հնձողացն եւ զսորոսրել մանգաղին ասես ածեալ" ժողովելու համար ի բաւանդակութիւն կարեւոր կերակրոյն[102]: Հասկաքաղ այրուոյն[103] ու որբին անթառոցիկն[104] է այդ եւ արդար խրատուները:

---

[1] Եփրեմ. Բ. էջ 276։ — [2] Ծննդ. Բ. 5։ Ոսկ. Մեկն. Մաթ. Ա. էջ 76 եւ այլն։ — [3] Եփրեմ. Գ. էջ 208։ — [4] Եփր. Բ. էջ 276։ — [5] Եսայի. Խ. 4։ — [6] Ոսկ. Մեկն. Մաթ. Ա. էջ 160։ — [7] Ովսէ. ժ. 4։ — [8] Եփրեմ. Բ. էջ 289 եւ. Ոսկեբ. Մեկն. պաւղ. Ա. էջ 411։ — [9] Ոսկեբ. Մեկն. Մաթ. Ա. էջ 645։ — [10] Եփրեմ. Բ. էջ 276։ — [11] Ոսկեբ. Մեկն. Մաթ. Ա. էջ 367։ — [12] Ոսկ. Մեկն. Ես. էջ 318։ — [13] Ոսկ. Մեկն. Մաթ. Ա. էջ 844։ — [14] անդ՝ էջ 711, Մեկն. պաւղ. Ա. էջ 839 եւ Ես. էջ 318։ — [15] Եփրեմ. Ա. էջ 26։ — [16] Բարսեղ. Վեց. էջ 129։ — [17] Ոսկ. Մեկն. պաւղ. Ա. էջ 122։ — [18] Բարս. Վեց. էջ 129։ — [19] Եսայի. ԻԸ. 24։ — [20] Ոսկեբ. Մեկն. պաւղ. Ա. էջ 122։ — [21] Ագաթանգ. (Տպ. Տփղիս) էջ 257։ — [22] Ղուկաս. թ. 62։ — [23] Եզնիկ, էջ 39։ Ոսկեբ. Մեկն. Մաթ. Ա. էջ 319, 745։ Մեկն. պաւղ. Ա. էջ 803։ Ա. թագ. ԺԳ. 21 եւ այլն։ — [24] Մաթ. ԺԲ. 40։ — [25] Բարսեղ. Վեցօր. էջ 129։ — [26] Ոսկեբ. Մեկն. պաւղ. Ա. էջ 134։ — [27] Ես. ԿԱ. 5։ Եփրեմ. Բ. էջ 178։ — [28] Բարսեղ. Վեցօր. էջ 129։ — [29] Ես. Է. 25. եւ Ոսկեբ. Մեկն.։ — [30] Գաւս. Ա. 9. եւ այլն։ — [31] Եփրեմ. Բ. 276։ — [32] Եփրեմ. Գ. էջ 208։ — [33] Մաթ. ԺԳ. 3։ — [34] Ոսկ. Մեկն. պաւղ. էջ 839։ — [35] Զգօն. էջ 389։ — [36] Ոսկ. Մեկն. Մաթ. էջ 76, 242, 622 եւ այլն։ — [37] Ցովհ. ԺԲ. 24։ — [38] Ոսկ. Մեկն. Մաաթ. Ա. 672։ — [39] Բարսեղ. Վեցօր. էջ 93։ — [40] Եփրեմ. Ա. էջ 376։ — [41] Սաղմ. ԿԳ. 12։ — [42] Ես. Խթ. 4։ — [43] Կիւրեղ. Կոչ. լընծ. 344։ — [44] Սերբեր. ճառք. էջ 46։ — [45] Ագաթ. էջ 257։ — [46] Բուզանդ. էջ 112։ — [47] Ագաթ. էջ 21։ — [48] Ճառ ի վկ. Ընեւ. էջ 13։ — [49] Բարսեղ Վեցօր. էջ 115։ — [50] Կիւրեղ. Կոչ. ընծ. էջ 119։ — [51] Ագաթ. էջ 275։ — [52] Բարս. Վեցօր. էջ 90։ — [53] Ագաթ. էջ 275։ — [54] Անդ՝ էջ 263։ — [55] Անդ՝ էջ 263։ — [56] Բարսեղ Վեցօր. էջ 88։ — [57] Անդ՝ էջ 91։ — [58] Անդ՝ էջ 9։ — [59] Ոսկ. Մեկն. Մաթ. Ա. էջ 76։ — [60] Անդ՝ էջ 179 եւ այլն։ — [61] Եզնիկ. էջ 105։ — [61a] Ագաթ. էջ 276։ — [61b] Ոսկեբ. Խօսք վասն Հերովդ. (Մեկն. պաւղ. Բ. էջ 618)։ — [62] Ագաթ. էջ 276։ — [63] Ի վկ. Ընեւ. էջ 76։ — [64] Բարսեղ. Վեցօր. էջ 90։ — [65] Եզնիկ. էջ 12 եւ Ոսկեբ. Մեկն. Մաթ. Ա. էջ 81։ — [66] Ագաթ. էջ 435։ — [67] Բարսեղ, պատարագ. (Հրատ. Գաթրճեան) էջ 148։ — [68] Ցովհ. Գ. 35 եւ Ոսկ. Մեկն. Մաթ. Ա. էջ 672։ — [69] Ոսկ. Մեկն. Ցովհ. էջ 46։ — [70] Ծննդ. ԽԱ. 7, 24։ — [71] Բարսեղ Վեցօր. էջ 88։ — [72] Ծննդ. ԽԱ. 7, 24։ — [73] Սիրաք

Ի 12 (էջ 74)։ — [74] Ննդ. խթ. 15, երեմ. Ծ Բ, 16 եւ այլն։ — [75] Մոթ. ժԲ, 1. Մարկ. Բ. 23. Ղուկ. Զ. 1։ — [76] Ճառ ի վկ. արեւ. էջ 76։ — [77] Մոթ. ժԳ. 30։ — [78] Բ. թագ. ԻԳ. 14։ — [79] Յակ. Մեկն. Մոթ. Ն. էջ 721։ — [80] Մարկ. Գ. 8։ — [81] Օր. ժԶ. Զ։ — [82] Յակ. Մեկն. Մոթ. Ն. էջ 622։ — [83] Ննդ՝ էջ 158։ — [84] Ագաթ. էջ 151։ — [85] Ճառ ի վկ. Ընբեւ. էջ 76։ — [86] Օր. Ի։. 4 եւ այլն։ — [87] Ամովս. Բ. 13։ — [88] Ննդ՝ Թ. 13։ — [89] Գաւտ. Զ. 11։ — [90] Յակ. Մեկն. Մոթ. Ն. էջ 745։ — [91] Բարսեղ Վեցօր. էջ 88։ — [92] Յակ. Մեկն. Մոթ. Ն. էջ 165։ — [93] Ննդ՝։ — [94] Մոթ. Գ. 12. Ղուկ. Գ. 17 եւ Յակոբ. ննդ՝ էջ 164։ — [95] Ննդ՝։ — [96] Ամովս. Թ. 9։ — [97] Յակոբ. Մեկն. Ես. էջ 168։ — [98] Յակոբ. Մեկն. Մոթ. Ն. էջ 165։ — [99] Ն. Թագ. ԻԳ. 1։ — [100] Գոգթան երգք։ — [101] Եզնիկ. էջ 103։ — [102] Յակոբ. Խօսք վասն Հերովդ. (Մեկն. Պաւղ. Բ. էջ 617։ — [103] Միք. Է. 1։ — [104] Ցովք. ԻԳ. 19։

Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ
Վիեննա. Մխիթ.

Վիեննա 1924

ԵՐԿՀՈԿ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒԸ

... Թէոդիկ. — Նկատելով որ մեր ժամանակակից պատմութեան հետ աղերս ունեցող ամէն նիւթ ու նօթ — մանաւանդ երբ աստնք օտարներու գրչէն ելած ըլլան, — կը շահագրգռեն զքեզ, յարմար գատեցի թարգմանաբար ներկայացնել Տարեցոյցիդ ընթերցողներուն $1^1/_2$ դարու հնութիւն ունեցող հայկ. ծանօթ դէպքի մը անցուդարձերը՝ զոր նշմարեցի Վենետացի նորանշան կենցաղասէր-գրագէտ Ժագ Քազանովայի 6 հատոր (շուրջ 3000 էջ) Mémoires խորագրով ինքնակենսագրութեան վերջին հատորին մէջ։ Այս ուշագրաւ երկը զոր հեղինակը հրատարակելու դիտումով գրի չէ առած՝ մահուընէն տարիներ վերջը լոյս ընծայած է Փարիզի հանրածանօթ հրատարակիչ Ե. Ֆլամարիոն։ Մանաւանդ կնոջ աշխարհին մէջ արկածալից կեանք ունեցող այս Քազանովան ծնած է 1725ին Տոժերու քաղքին մէջ։ — Գալով ակնարկած դէպքիս, Վենետկոյ մէջ բարեյիշատակ Մխիթար Աբբահօր կազմած Ուխտին՝ հիմնադրին մահէն յետոյ պատահած բաժանման դրուագն է, որուն մանրամասնութիւնները կը պակսէին "ՏԻՊՈՒ-

ՏԱՌ„իդ մէջ[1]։ — Քալանովա հայրենիքէն վտարանդի՝ Եւրոպա թափառելէ յոգնած եւ կարօտաբաղձ, 1770ական թուականի սկիզբները կ'անցնի Թրիէսթէ՝ ազդեցիկ բարեկամաց խորհուրդով, վենետիկի մօտենալու եւ պետական Ինքվիզիտորներու սարսափելի Ատեանին ներողութիւնը ձեռք բերելու ակնկալութեամբ։ Թրիէսթէի կառավարիչ կոմս վակէնսպէրկ եւ վենետկոյ հիւպատ Մարքօ Մոնթի, նաեւ վենետիկէն Ծերակուտականք իրեն միջոցներ կը հայթայթեն՝ հայրենիքին ծառայութիւններ մատուցանելու եւ այդպէսով Ինքվիզիտորներու աչքը մտնելու։ Ս. յդ օրերուն կը զուգադիպէր ահա Մխիթարեայ յաջորդ Մելքոնեան Աբբահօր ընթացքէն դժգոհ Միաբաններու՝ հ. Բաբիկեանի գլխաւորութեամբ աւստր. հոդ ապաստանիլը։ — Բայց...խօսքը տանք Mémoiresի հեղինակին.

...Մարքօ Մոնթի հաղորդեց ինձ Ատեանին նամակը՝ որուն մէջ ըսուած էր թէ Անոր ներողամտութենէն ամէն ինչ կրնայի յուսալ, եթէ կարենայի նոյն յաջողութեամբ գլուխ հանել հայոց խնդիրը՝ զոր հիւպատոսն արտօնուած էր ինձ հաղորդելու։ Մոնթի իսկոյն բացատրեց ինձ այս նոր խնդիրը, փութալով ըսել թէ պիտի չյաջողէի. յամենայն դէպս ասիկա արդէօք մը չէր որ դործէի։ Ահա թէ խնդիրն ինչի մասին էր։ — վենետկոյ Ս. Ղազարու վանքէն 4 հայ միաբան՝ իրենց Մեծաւորին բռնակալութենէն զզուած՝ խոյս տուած էին եւ ապաստանած աւստր. հոդ։ Ձորան ալ Պոլսոյ հարուստ եւ բարեհամբաւ ընտանեաց զաւակներ՝ կը խիզախէին զիրենք կարգաթող նկատող Աբբահօր բանադրանքի սպառնալեաց դէմ, վիեննա գացեր էին՝ կայսեր երկիրներուն մէջ ապաստան խնդրելու, որ երբ իրենց ընտրհուէր՝ կը խոստանային հայկ. տպարան մը բանալ կայսրութեան մայրաքաղաքին մէջ։ Ցանձն կ'առնէին 100.000 ֆիորին հայթայթել՝ թէ՛ թէ տպարանին հաստատութեան եւ թէ տան մը գնումին համար, ուր պիտի կազմակերպուէին իրենց ընկերութիւն, անկախ՝ Մեծաւորի մը հեղինակու-

---

1 Ինչպէս յայտնի է, երանաշնորհ Սեբաստացւոյն վախճանումէն (1749) տարի մը ետքը՝ Ս. Ղազարու Աբբահայր ընտրուեցաւ հ. Մոնիփ անուն Մելքոնեան. սա՝ հնդկահայոցմէ հաւաքած մեծագումար նպաստը նպաստակին հպատակելուն՝ դժգոհներ ունեցաւ. դարձեալ, անոր օրով ամուլ շրջան մը բոլորեց Միաբանութիւնը՝ որ 1772 Մայիսին գումարեց ընդհ. ժողով եւ վար առաւ զայն, նորի մը ընտրութեան համար։ հ. Մելքոնեան արտաքին ոյժի դիմաց՝ զսպելու դիտումով հակառակորդները. պարագլուխներէն հ. հ. Ս.ծ.աւուր Բաբիկեան եւ Միսաս Գասպարեան գին. ոյժով երբ վտարուեցան վանքէն՝ անցան Թրիէսթէ. ուրիշներ ալ (ամէնքը 20ի չափ) հետեւեցան անոնց. 1775ին հիմնելով հետզհետէ վանք, տպարան ու դպրոց։ — 1811ին երբ. աննպաստ պայմաններու հետեւանօք հոնկէ փոխադրուեցան վիեննա՝ ուր կը մնան ցարդ, անխափան բոլորելով իրենց ազգօգուտ գործունէութիւնը։

Ծ. Ս. ՏԱՐԾԻ.

թեանէն 1, ըստ հովանեաւ կայսեր։ Ո՛չ միայն աւատ. կառավարութիւնը պարտեց խնդրանքին, այլ եւ կարգ մը առանձնաշնորհումներ։ Հետապնդուած պլեաւր նպատակն էր Հանրապետութենէն (Վենետիկէն) խլել առեւտուրի այս կարեւոր ճիւղը։ Ուստի Վիեննայէն թրիեսթէ գրկեցին հայ վարդապետները՝ ջերմացուցիչ յանձնարարականներով։ Իմ հասած առենս՝ անոնք 6 ամիսէ ի վեր հոն էին արդէն։ Շատ բնական էր որ պետ. ինքնիշխանները ատատիկ կ'ըզգային անոնց Վենետիկ վերադարձը, բայց ուղղակի դիմումները բոլոր վիժած ըլլալով՝ ինքնիշխանը առաջարկեցին անոնց՝ կատարեալ գոհացում առնալ Աբրահօրմէն, եթէ համաձկերպէին վերադառնալ վանք։ Արհամարհական բառերուն հազար գազանի միջոցներ՝ գանոնք եւս կեցնելու համար իրենց Վեռնարկէն։ — Առաջ Վանէի խառնուածքս ինձ, թէ միշտ այն առեն խոտոռած էր այս գործին խառնուելէ, որուն յաջողութիւնը կասկածելի կը թուէր իրեն, ան ազդարարեց ինձ թէ պարապը պիտի երթայինք ժամանակս ալ, աշխատանքս ալ։ Համոզուած էի, Աղջմաօրէն չէի կրնար յուսալ որ կառավարիչն իր օժանդակութիւնը, վարին ու բարեկամութիւնը արամադրէր ինձ, ինչպէս ըրած էր միւս գործին մէջ։ Զգացի որ պէտք չէր նոյն իսկ ատրակցս ունենար թէ իրենց ձրագրին գործադրութենէն եւս կեցնելու կ'աշխատէի հոյ վանականները, գայի տեսնել զիրենք՝ իրենց հաստատութիւնն այցելելու պատրուակաւ, որուն համար մեծաքանակ գիր ձուլել տուեր էին։ Շարաթէ մը գրաւած էի վստահութիւնները։ Օր մը երբ Աբրահօր հետ իրենց ունեցած վէճին մասին կը խօսէին, ըսի որ լաւ պիտի ընէին եթէ Վենետիկ վերադառնային՝ իրենց վրայ հրաւիրած բանագրանքին հետեւանքներէն զերծ մնալու համար։ — «Այդ ընթացքով՝ մեր բոլոր չահելիքը պիտի ըլլայ արձակուիմ մը եւ ուրիշ Աբրահայր մը, պատասխանեց ինձ աչքերնուն արձնէն կամաւորը, "բայց այլ եւս մեր ուզածն այդ չէ. կ'զրկեն ուրիշ Վարդապետներու գալստեանը կ'սպասենք՝ թրիեսթէ նոր մենաստան մը հաստատելու համար»։ — "Ի՞նչ պայմաններով, ասկից, պիտի ուզէիք համաձայնիլ՝ Վենետիկ ձեր վանքը վերադառնալու համար»։ — "պէտք է որ նախ Աբրահայրը եւս առնէ Անբրա Արքեպիսկոպոսի պաշտօնը. իրաւունք չունի այդ պաշտօնը գործադրելու՝ առանց մեր հաւանութեան, բան է որ այդ Անդրասը — հոյ վարդապետ մը — անանկանայ, որպէս զի հաստատութիւնը կործանի»։ — "Կը յօժարիմք ձեր պահանջներուն հետապնդումն ինձ յանձնել։ Ուրիշ պահանջներ ալ ունիք»։ — "Անցեալը կարգադրական խնդիր մը կ'ուզենք։ Ուրիշ կէտերու շուրջ կը գառնայ՝ որոնց մասին դիւրաւ կը համաձայնինք»։ — Այսպէս է որ բանակցութեանց ձեռնարկեցի. առիթիկապիր մը պատրաստեցի եւ յանձնեցի հիւպատոսին՝ որ Վենետիկ գրկեց գայն։ Այս վերջինը չատ ուշ պատասխանեց ինձ, թէ Աբրահայրը միջոց պիտի գտնէ՝ վէճի առարկայ դումարը դրամատուն պահկեցնելու. բայց նախօրօք կը փափաքէր գիտնալ թէ ինչ էին այն կարգադրական կէտերը՝ որոնց մասին 4 փախատականները կը պահպանէին։ Այս պատասխանն ի գերեւ կը հաներ իմ եղբայրացութիւններս, ուստի որոշեցի առաջ չերթալ այլ եւս. բացատրած էր որ կոմսերը պիտի չհաշտուէին գործը լրելու որոշման մէջ հաստատուելուդ, երբ կոմսի վարկնագրերի ինձ հանկցուց թէ գործացած ու վճռացած էր իմ դիմումներուս աւելցնելով որ պիտի չկրնայի յաջողիլ՝ առանց միասելու շահերուն երկրի մը որ

---

1 Միւնշհոն ուշագրաւ է որ 1799ի վերջերը Ջուղայեցի Հ. Ան. աստուածաբանական Աբրահայը ընտրուեցաւ նոր "Տրիեստեան Միաբանութեան»։

Ծ. ԹՈՐԳՈՄ.

ես ընդունելութիւն ըրած էր ինձ, եւ թէ պարտականութիւնս էր վարուիլ այնպէս ինչպէս որ վարուած էին հետս։ Ասոր վրայ պարտականին համարեցի լիակատար խոստովանութիւն մը ընել Կոմսին, երդուելով որ այս բանակցութեան պիտի չձեռնարկէի՝ եթէ ջուրը իմնալուն համոզուած չըլլայի, քանի որ վէնետիկեն ինձ կը սեղմկացնէին թէ Սեղբոս պրամապլուխը վերադարձնելու անկարելիութեան մէջ էր։ Իմ բարուքիս հաւանելով, եւ գործը հոգ կանգ առած՝ Հայ վանականները Ութցի խորհրդարանին չէնքը ձախու առին եւ հոն հաստատուեցան, սեանուելոյ հետերնին, բայց այլ եւս վէնետիկ դառնալու խօսք չեղաւ։

Այս յիշատակներուն ի վեր հանած ամենէն ուշագրաւ կէտն է այն պարագան թէ Մխիթարեան Միաբանութեան բաժանումն հայ իրականութիւնը շահագրգռած անցք մը ըլլալէ զատ՝ երկու մշակից պետութեանց քէք-խոլ գօտեմարտին տեղի տուած է։

Գոլիթա. Լ. ԹԻՒԹԻՒՆՃԵԱՆ

ԱՄՈՑՔ ՄԸ ՊԱՐՄԻՉՔԻՑ ԲԱՐԲԱՌԻԵԼ

. . . Թէոդիկ. — Թոյլ տուր ինձ՝ ամանորեան երիտներուդ ծաղիկներով թատրերդ մէջ տեղաւորել քանի մը Ձմռան Երգեր եւ Ամռան-Կծիկներ, պարտիզակի լայնատարած տարեբէն եւ զիրուխտ ըլլականներէն փրցուած։ Կասկած չունիմ թէ սիրելի հայրենակիցներս կարօտատարած արցունքներով պիտի թանան զանոնք, մանաւանդ Հ. Ալպէն Գալիկեան՝ որուն կը ձօնեմ այս փունջը, իբրեւ անիսա այլ բուրման յուշատար՝ իր մայրենի քաղցր ու փափկահնչիւն բարբառին։

Գոլիթա, 7 Յունիս 1924

ՅԱԿՈԲ Ս. ԱԼՈՑԵԱՆ
(Ռոզմիկ)

Բոյսեր որոնք կանուանէ կամ խաչած կ'ուտուին. — Սուլթան-Թզենիկ, Ձմռան-Ջիլ, Ամոր-Կծիկ, Կատու-ատամիկ, Անկողնուկ, Ագռաւիկ, Բզբայիկ, Բորտաիկ, Շուխայիկ, Աղբար (աղցան), Աղուայիկ, Բաղեղիկ, Հաւու կտիկ, Ձմիկ, Շուկիկ, Գոմշուճակտիկ, Ալիսիկ, Լեղուբուտակ, կամճուկ, Ատամ-մը-եղ, Օձիշապիկ, Պլբուտ, կալտիկ։

Ծաղիկներ. — Հարսի լեզուակ, Սատնի սապոն, Պլանկ, Դեղնուկ, Ասպղնկ, Բազի ծաղնկ, Տարեքնուկ, Արեւսակ:

Կտաւ գործելու յատուկ բառեր. — Հոլ, Հէնք, Հինել, Ասպ, Աննեղակ, Մաղպար, Սալմին, Օրձինք (*սանտրին բերանը ճեացած բուրդը*):

Մշակական բառեր. — Ծլիլ, Նաեւ բոլբոսիլ, Ջաղկել, Ձողալ ընկոյզ, Ձիթապտուղ ու շագանակ Թափել ծառերէ. Հըմրել[1], Ընդեղինաց քարերն ու փուռկները տալկել. Հուսել, Հոսել, յարդը հովին տալ՝ ցորեն կամ գարի ղատելու համար. Ընդհողուած, Հողի տակ ծածկուած Երդ, յարդ. Կալմաղ. Ջարմաղ, Շարմաղ, Թեղմաղ, ցորենի՝ ձիու մազէ մարմաշէ ու Թելէ նքոյր. Ջիան, Ձիեր. Իշուան, Էշեր. Պղեղակ, յարդի բարակ շիւղ:

Յոռնանոցի բառեր. — Օրձունքել, տաք ջուրը պաղով եղկացնել (*աշլաման*). Բռնոցակ, լաթ մը՝ որով տաք սանը կը բռնուի. Լուացողակ, կնդաշոր (*փաչալրա*). Էղման, Իւղաման. Բղկնակ, պլտիկ բղուղ. Պատնել, մատով համը նայիլ. Կոկանգուշ, սխտորգուշ. Ըռաւոխել, Հեղուկի մը Թանձր մասը տակը նստիլ. Գնտել, Հայսը գունտ ընել. Տկուք, բանի մը տակը ճեւցածը:

Հիւանդութեան են բառեր. — Հեւօն, Հնուք. Արցաւ, աչքի ցաւ. Քերուք, քերելէ յառաջ եկած մորմի բորբոքում. Փեռատ, Ժօռատ. Հերատ, ուշ լաէ Հերսթեատի՝ այլ մազը կտրուած. Պուկ, կոկորդ. Ջագտել, Ձըյնիլ, Ծնանիլ կենդանեաց. Ցաւաքտուք, բացի տղու ըզօսանքէ՝ պալարի պէս դուրս տուած բշտիկներ. Կեռաւ (*գոյականը՝ կեռք*), քերուըտիլ. Լուանկերուք, մորթի վրայ լուի նաձուածք. Քնթաթախ, Քունշաղախ, քունը կոխած. Թարթան, յարտքթիլի (*աչք*) կենտանդոլ, Ինկը որ երկիւղ կ'ապդէ:

Աղաւաղ բառեր. — Սայր, սանտր. Թարլը, Թանձր. Մայրը, մանր. Մայրուք, մանրուք. Ծայրը, ծանր. Մեռղ, մեղը. Օշխար, ոչխար. Ի՞շ, ի՞նչ. Տիւն, տուն. Դիւն, դուն. Լիւ, լու.

---

[1] Ըստ Դուրեան Ս.ի՝ աղաւաղուած ընարել բայէ, ինչպէս կարելի ալ եղած է "կըյրել»:

Ծ. Թէօ.

Շիւն, շուն. Ջիւր, ջուր. Տիւր, տուր. Թթիւ, թթու. Դդիւմ, դդում. Ձուն, ձիւն. Ձութ, ձիւթ. Հուսել, հիւսել. Ճուղ, ճիւղ. Անապուր, աղբիւր. Վէրո՞ւ, որո՞ւ. Վի՞վ, ո՞վ:

Չանազան բառեր. — Ասկի-կծիկ, ս. Հաղորդութիւն. Ամպշոդ, ամպգոլ. Արեւուկ, քիչ մը կամ ոչ զօրաւոր արեւ. Փչօն, քամի. Հովգպուկ, հովասուն վայր. Գեսում, գեսումիկ, աղբոր. Ռամատա, խեչափառ. Խմոուք, գինարբուք. Նորտեսիկ, նոր բաներէ ախորժող. Մարտեսիկ, մայրաքաղձ. Հարտեսիկ, հայրաքաղձ. Կամը ընել, կամքը կատարել. Հարցոտկել, հարցափորձել. Ճմռքել, ձեռքին մէջ սեղմել. Ծպլտկալ, դեգերիլ. Պատրկերը գալ, երեսի վրայ ճնալ, լքուիլ. Քսուր ընել, սիրտով չաշխատիլ. Ընդոտել, ընդոտնել. Ձեռնել, ձեռքէ անցնիլ, իրի մը ձեռք դպցնել. Ծլալ, յանկարծ երեւիլ. Գլխել, գուլպայ նորոգել. Ղմել, մղել. Ձնել, Ձէնել, ձայնել. Գնորդի, շուկայէն ծախու առնուած. Ըլլալոց, ապագայ խոստացող Ըլլալոց, յոյս ըներչընող. Կուկուռիկ, կոկիկ. Քէքան, չյագեցող. Բօդ, մալերը չանտրուած. Գողնզգողը, գաղտագողի. Բաբանակ (քէքէնէկ), թիթեռնիկ. Ձեռատ, գործիքէ մը զրկուած. Քալուկ, քալող. Գեղոց գեղ, գիւղէ գիւղ. Սրտի կամօք, յօժարակամ. Օձիկ-օձիկ, օձապտոյտ. Շննոց, շնչարկ, niche. Վազղել, վալել. Շիտտակ, շիտակ. Շիտտակուկ, շիտկէ շիտակ. Աօրսըբուն օտաց վրայ եմ, այսօրս ի բուն ոտքի վրայ եմ. Գիշերսըբուն կ'աճըռիմ, ողջոյն գիշերը կ'օճառեմ. Մարի ... (զարմացական ձայնարկութիւն):

Սախատական բառեր. — Ամարիկ (ամրուկ) ծածուկ գործող. Դիւրիւրիկ, Շոշօ եւ Դարտակ, անխելք. Անպաշար[1], որուն ձեռքէն բան չի գար. Կապած-աւել, Հոմանիշ "անպաշար"ի. Փատ-կոտրող, կոշտուկոպիտ. Ընդերեսոյ, կեղծաւոր. Հոպնեետեւէն, պարապ մարդ. Հովկուլ, պանդոյր, տարապարհակ դատող, կամ շաղփաղփ. Մոխիրս աշկդ (աչքդ), մուրս 'ի վրադ:

---

1 Պոլսեի Հայերվարով՝ Անպէճէր (ափճէրիկսիզ): Ծ. Թէօ.

ԻԱԼԱՏԱՅ ՐՕՆԱՏՊԱՐԱՏՈՒԱԾԸ

Թուրքիոյ վերջին Սուլթան Մէհէմմէտ Զ. քանի մը տարի առաջ գաղտագողի հեռացած էր Մթանպօլի ջուրերէն անգ. պրահաւորով, Սուլթանութիւնն ալ ջնջուած: Իրեն յաջորդ Ապտիւլ Մէճիտ էֆ. օսմ. գահը գրաւեց Խալիֆայի հանգամանքով

Լուսանկար Ք. Թերտեանց, Էրուս.

Նիկտալի ճօտ՝ Տուձէի մէջ, վրանձերուս տուկ, Հիւսէյին Իւզգառլուի խալիֆա հռչակուելը, պատգամաւորներու ներկայութեամբ (11 Մարտ 1924): — Խալիֆային աջին կեցող Ա. Վեղապատուհի է Դուրեան Ս. Պատրիարք:

Միայն, այսինքն երբեմն կրօնապետ աշխարհիս 300 *միլիոն Խալիֆայ: Այդ Խալիֆայութիւնը սկիզբ ունի Ա. էր ոյ* 1517*ին Ապպասեան Միւթէվէքքիլէն խլած էր, Մարգարէին վերարկուին ու սուրին հետ, Եգիպտոսի գանում-Ղուրի Սուլթանը նուաճելուն պէս: — Հերու Մարտ* 4*ին պոլսոյ կուսակալը Տօլմա-Պաղչէի պալատը երթալով՝ էնկիւրիի Ազգ. Մեծ. Ժողովոյ հրամանագրով Խալիֆայութեան ջնջուած ըլլալը հաղորդեց Ապտիւլ Մէճիտի որ նոյն օրն իսկ ընտանեօք մեկնեցաւ Եւրոպա: — Բաց ի այս վեր-*

ջինէն, 4 թեկնածուներ կը ձեռքին խալիֆայութեան. Հիճազի Հիւսէին իսկ Ալի եւ եգիպտոսի գուատ Ա. թագաւորները, Ափղանիստանի Էմիրն ու Մարոքի Սուլթանը։ Ասոնցմէ առաջինը միաձայնութեամբ խալիֆա հռչակուեցաւ հերու՝ Ամմանի եւ երուսաղէմ գումարուած ժողովներէն. տէրն է երկու սուրբ քաղաքաց՝ Մէքքէի եւ Մէտինէի իսլամութեան, հայրն է Միջագետքի իշխող Ֆայզալի եւ Անդր-Յորդանանի իշխող Ապտալլահի։ — Մարտ 11ի առտուն երուսաղէմի պատրիարքարնիս հեռագրաւ հրաւէր առանալով Արաբ Անկախութեան քոմիթէի նիստի. Մուսա Քեազիմ Փաշայէ, Մ. Նշանեան, Ս. Թէլեան եւ Աշոտ վարդապետներով մեկնեցաւ երէքով, ուրկէ դէպ ի Շունէ՝ արքայական վրաններըն ներկայ էին երուսաղէմի ներկայ եւ նախ. քաղաքապետք, կրօն. պետեր եւ պաղեստինի, Հիճազի, Սուրիոյ, Իրագի եւ Անդր-Յորդանանի, նաեւ հնդիկ եւ ափղան՝ իսլամ հասարակութեանց ներկայացուցիչք, ամէնքն ալ պիմնատուելով պալատականներէ։ Ն. Վեհափառութիւնը հանդիսաւորապէս դուռս եկաւ վրանէն եւ ներկաները շրջանակ կազմեցին բոլորտիքը, քիչ հեռուն ալ՝ բաբեի կեցող զինուորներու շարքերը կային։ Իւրէմա մը "խալիֆա" հռչակման յատուկ բանաձեւը կրկնեց, մինչ զին. նուագախումբը խալիֆայութեան մաղթերգը կ'եղանակէր։ Ծերունազարդ Վեհափեսը յարտասուս փղձկեալ՝ սրտայոյզ բառերով արտայայտուեցաւ այդ նուիրական պատիւն արժանանալուն առթիւ եւ յայտարարեց թէ իր սկզբունքն էր խոր չդնել երբեք Խալամի եւ Քրիստոնէի միջեւ։ Ապա կարդացուեցաւ մէնշուրը՝ որուն յաջորդեցին ուղերձներ։ Արարողութենէն վերջ ճաշկերոյթը սկսաւ։ — Պատահանելով Ս. Պատրիարք Հօր մաղթանաց եւ հրաժեշտի խօսքերուն, Վեհ. Խալիֆան ըսաւ. "Ես Հայոց բարեկամ եղած եմ միշտ. ասկէ ետքն ալ ձեռքէս եկածը պիտի ընեմ՝ անոգ եղէք"։

Իրտնաւոր, 18 Յուն. 1924

Ա. ՀԱՅԿԱԶՆ

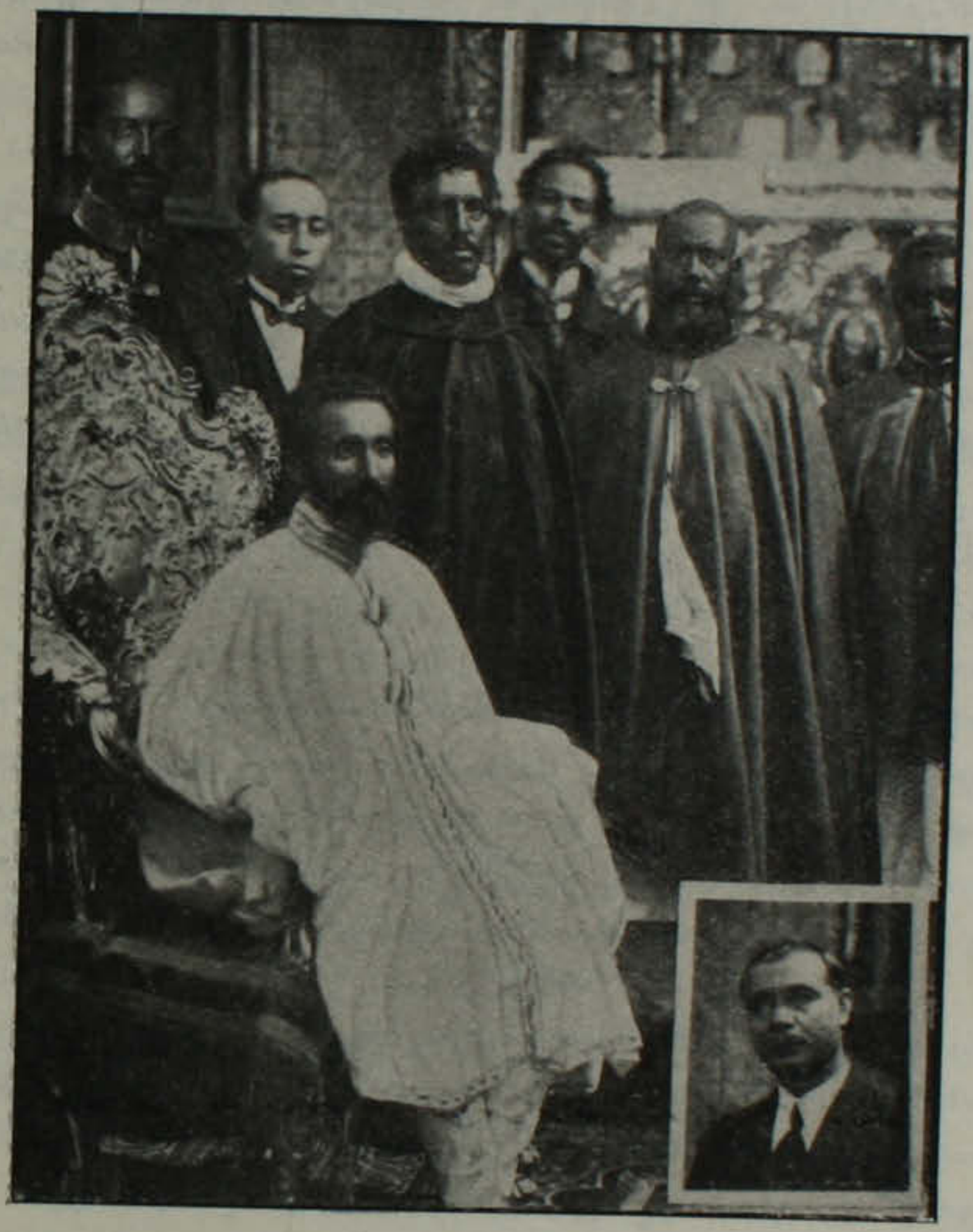
ԱՂԻՒԱՑԱԿԱՆ ԿՐՈՆԻԿ

Անձկալիդ իմ թէոդիկ. — հրաւէրդ ստացայ։ Ո՛ւր էր թէ հոգեդոլիկ ըլլալուդ չափ՝ ես ալ համով-հոտով կտոր մը կարենայի հասցնել ազգային կեանքի միակ Յիշատակարան-գանձարան "Տարեցոյց„իդ։ Որուամ բաղուամ աւանդեցաւ, առաւել եւս պահանջեցի ի նմանէ։ Բաղդատաբար խաղաղիկ միջավայրի մը՝ երուսաղէմի մէջ, մանաւանդ ազգային դարաւոր հնութիւններով եւ յիշատակարաններով այնքան հարուստ Ս. Յակովբեանց հովանիին տակ ապրողէ մը աւելին սպասելու իրաւունքն ունիս։ Բայց ճախանձութիւն իրեն ղուգընթաց ունի չղիանքը՝ որ մեզի է յուլացման։ Վիճաորտիկ սեղանի մը վերեւ, ուտուք-խմուքի մէջ գտնուեր ես անշուշտ. մարդ յակամայ ինչպէս կը կարի ախորժակէ։

Նիւթերու եւ աշխատութեան սա բեղուն դաշտին մէջ՝ չղիանքի եւ յուլացման ախտէն բռնուած եմ կարծես։ Պարտաւորիչ աշխատանքէս ու պաշտօնէս զատ, երկու մանչիկներս ալ քիչ չեն զբաղցներ զիս. նորածինս աւելի կայտառ է ու զուարթ. Սեբաստիոյ օխէն կարօտէն չկշտացայ, Մխիթար դրինք անունը. Աստուածպաշտան ու Ս. Գլխադիր արեւուն-օրերուն տային, Մեծ Սեբաստացիին շնորհքը զարգանար ու իր անունն արդարացնէր։ — Քիչ չի պատահիր ալ որ շատերու ուզած բանասիրական եւ այլ ուսումնասիրական նիւթերու մասին տեղեկութիւններ տամ իրենց։

Իրաւ որ մեծ է երուսաղէմի հմայքը. բայց մինչեւ որ մարդ հոս չգայ, կարելի չէ հասկնալ ի մանաւորի Ս. Յակովբեանց Մայրավանքի ազգ. ու միջազգ. տեսակէտէ բարձր նշանակութիւնը։ Դիւթական Արեւելքին հետ՝ երուսաղէմն ալ տարեկան հազարաւոր ուխտաւորներ եւ զբօսաշրջիկներ իրեն կը քաշէ աշխարհիս չորս ծայրերէն։ "Երուսաղէմ գալ եւ Հայոց վանքն այցելած չըլլալ՝ երուսաղէմը չտեսած պիտի ըլլայինք„ կ'ըլլայ օտարականներու յանկերգը։ Դժբախտաբար ասոնց ալ առաջնորդող հայկատակ թարգմաններու՝ Հայոցս եւ վանուցս մասին ունեցած պատմական տեղեկութիւնները շատ թիւր են եւ անկատար։ Ուստի շատ անգամ կարեւոր այցելուներու կ'առաջնորդէ վանքին

Երիտասարդ Թարգման Նոր-Ջուղայեցի Պետրոս վրդ. Խրայէլեան, Պալկանեան Մարդասիրական Ճեմարանէն. յաճախ կը հարցնեմ Թէ այդեղ ի՞նչ գաղափար ունին մեր մասին. ինք ալ կը զար-

Լուսանկարը Վ. Ֆրանկեանի Բոլոն.

Հաւաքը գաճուժատուագ Բաս-Թաֆարի Մագուի Ս. Յակոբեանց տաճարին մէջ (27 Ապր. 1924). – Մտրտուի ականձի է իրեն ընկերացող՝ արքունի փոխերանոցի տնօրէն Յակոբ Պաղտասարեան (ձախէ վանեցի):

մանայ Թէ՝ հակառակ մեր համազգային չանքերուն եւ ըղձալի Թեանց՝ անոնց հայ ազգին ու եկեղեցւոյն վրայ ունեցած ծանօթութիւնները սղքան Թոյլ եւ հարեւանցիկ են. շատեր մեր վանքը գալերնուն է որ կը տեղեկանան Թէ Աբեւելքի մէջ հայ մը եւ

հայ եկեղեցի մը կայ, ու հիացումով կը դառնան: — Այս տարի, ի շարս օտար այցելուաց, ունեցանք հապէշ գահաժառանգ իշխանը՝ հետեւորդ իշխաններով ու նախարարներով. մեծ պատիւներ ընծայուեցան իրենց: — Այս կողմերու ներկայ տարւոյ պատմական դէպքերէն մին ալ՝ Ամմանի մէջ Մէքքէի Հիւսէին Թագաւորին խալիֆա հռչակումը եղաւ:

*

Անձնական ուրախութիւններէս միոյն կ'ուզէի հաղորդ ընել զքեզ: Տարագրութեան ելլելէ առաջ, գր. աշխատութիւններէս շատերը փճացուցի, չեմ հասկնար՝ ինչ նոպայ էր: Սեբաստիոյ գաւառաբեզուի բառարանս եւ ուրիշ քանի մը կարեւոր բաներ միայն պահեր էի: Շատ վտանգներէ վերջ, եղբօրս աղջիկները երկու տարի առաջ յաջողեր էին իրենց հետ Յունաստան տանիլ այդ ձեռագիրները՝ զորս մօտս ունիմ հիմա: Այս գործս 10 տարիէ ի վեր իր նման. վիճակէն շատ ընդարձակած ու ճոխացուցած էի. բառարանական մասէն զատ՝ աւելցուած են գաւառաբեզուի քերականութիւնը, Զայնաբանութիւնն ու ժողովրդ. Ընգիր Դպրութիւնը: Մտուար երկ մը, մանաւանդ անոր աչքիս այնքան կը մեծնայ՝ երբ այսօր այդ բարբառին մայր-քաղաքին Սեբաստիոյ պատուական Հայութիւնը գրէթէ ոչ եւս է, եւ անոր տարաբախտ բեկորները ցրիւ եկած են օտար ափունքներ. ուստի եւ երկս կը ճնայ անհետացող այդ ժողովրդեան լեզուական-ազգագրական թանգարանը: — Սեբաստիոյ Ընգիր Դպրութենէն ճաշակ մը տուած ըլլալու համար՝ կ'արտագրեմ համբարձման "վիճակ"ի բախտաբերութիւններէն նմոյշ մը: Վիճակը գաւառացիին Դելփեան Հարցուկն է՝ որուն կը դիմէ տարին հեղ մը, կեանքին առեղծուածը լուծելու: Ընհամբեր կ'սպասեն այդ օրուան. առջի իրիկուընէ կը պատրաստուին. աղջիկներ 7 երդիքէ կամ դաշտերէ կը հաւքեն փունջ փունջ ծաղիկներ, 7 աղբիւրէ ջուր կ'առնեն՝ վազքը կտրելով մրատով. սափորը կը բերեն լեցնել պղնձէ կոնքը, ծաղկանց փունջերով կը զարդարեն՝ փուռց մը վրան, եւ տանիքը կը տանին դնել աստղերուն տակ. կոնքին մէջ կը ձգեն իւրաքանչիւր տունի անդամներուն անունին առնուած մէյմէկ առարկայ. երկինք-երկիր կը միանան կը համբուրուին այդ գիշեր, եւ անձնիւրին առտը բախտաւորումի կնիքը պիտի դրոշմէ անոր առարկային վրայ

(Հայոց այս տօնը Թուրքերուն ալ ծանօթ էր Զիճէկ անուամբ, եւ անոնք ալ կը մասնակցէին). առտուն կանուխ, արեւը ծար տուած չտուած, Թաղն ամբողջ կը հաւաքուի տուն մը. աղջիկներ վիճակի կոնքը մեծահանդէս կը բերեն մէջտեղ. առջինեկ աղջնակ մը կամ մանչ մը կ'ընտրեն՝ գլխուն ծածկոց մը ձգած. բախտաստց կիներ զայն շրջապատելով՝ կարգաւ կ'ըսեն մէյմէկ քառեակ. ամէն անգամուն տղան կոնքէն դուրս կը հանէ առարկայ մը. ներկանները կ'սպասեն սրտատրոփ. բացումը կ'սկսի ընդհանրապէս սա քառեակով.

Հողդարը Հողաթ.

կը նշանակէ "զաւակներ ծնանիս, հարստանաս". Հողդարը Սեբաստիոյ արուարձանն է եւ Ալթահօր ծննդավայրը՝ որմէ կ'առնեն երեխաներու ներքեւ դրուելիք կապուտ-Հողը, Հողաթն ալ՝ նոյն Հողը պարփակող ձորձն է:

Ցերկնուցը բալիք մ'ընկաւ,
Տուն արեւով լլնցաւ,
Օտան՝ ինծորով.

"պիտի ամուսնանաս, առագաստդ պայծառանայ, զաւկըներ ունենաս":

Ելլեմ դուր դաշտին վրայ,
Կայնիմ դուր դաշտին վրայ,
Օխտը Ջուխտ գոմէշ լծեմ,
Ան ալ քու բախտիդ վրայ.

"ընդարձակ Հողեր ունենաս, լուծքիդ գոմէշներ լծես, բոլորն ալ՝ ընտանեցդ բարեբաստութեանը Համար":

Արեւն է կամար կամար,
Կապեր է օսկի քէմէր.
Ցիծծուն օր պահք է քոներ՝
Մէկ հատիկ աղբօրն համար.

քրոջ մը ուխտն ու սէրը՝ միամօր եղբօրը վերաբերմամբ:

Ցորենին մաղը ծակ-ծակ,
Մէջը լացուն մալ-լոզակ.
Տունը ինծորով լացուն,
Խաչին վարդերով քացուած.

երիտասարդի մը բախտաւորիլը, ստացուածք ունենալը, երջանիկ ամուսնութիւն մը կնքելը:

Հէյ ծնօղկանք ծնօղկանք,
Օսկի սեմոն կթկթաք,
Մարգրտէ թեւեր ունեննաք,
Էդեմի սուլթան կու տաք.

բախտաւորիլ եւ հանուր աշխարհի հռչակուիլ։

Փաշան քաղնիք մտաւ,
ճեմ-Թաղը գուռը գարկաւ.
Օսկի-արծաթ ըսելն իրկաւ
Թաղէն կէօհէր քանցաւ.

"բախտը պիտի փորձէ ու իր սպասածէն աւելին պիտի գտնէ"։

Մարդ է կերթար քանճար,
Քեզ է բերեր հար-հանճար.

անառակ ու չարաչճի տղու մը բախտին։

Հա աս տարի, Պատեցուցիր,
Հա գալ տարի, Տեսակ աւրի.

Երկար տարիներ նշանած սպասողն մը հասցէին։ — Ա՛ուզէ՞ր Հայ — Հարցուկէն քուկ ալ՝ սեւով գրուած բախտիդ պատգամ մը. աւասիկ.

Խաշած հաւկիթ աղն ի վրան,
Փարչով գինին մանն ի վրան,
Կեր ու խմէ, տեղդան ըրէ։

Սոյն մաղթանօք եւ լաւագոյն իղձերով՝ Գոյդ

Երեւան, 18 Յուն. 1924 Կ. ԳԱԲՐԻԿԵԱՆ*

---

* Իր բանասիրական արժէքաւոր երկերով ամէն Հայու ծանօթ եւ մեծ Եղեռնէն հրաշիւք ի՛ւն վերապրող մեր պատուական աշխատակիցը – որուն "Նոր-Նախիջեւանում Փոքրուն Հայոց եւ նորին Մեծի մայրաքաղաքին Սեբաստիոյ" երկարաշունչ գործը "Երիտասարդ Հայաստան" թերթօնած էր մասամբ, – հերու բախան ունեցաւ 600 էջնոց անջատ հատորով լոյս ընծայելու զայն ի պոսթըն, արդեամբ "Սեբաստիոյ Վերաշինութեան Միութեան"։ Հայ Ազբչարանքի նորագ աւետարանին մէկ ընդարձակ գլուխն է այս՝ որ հեղինակը գրի առած է գրաւիչ լեզուով մը եւ ահաւոր դէպքերու ցնցող յառաջաւութեամբ։ Կ'արժէ որ ամէն Հայու գրադարանին մէջ գտնուի ան։ – Գինն 2 ոսկեր։

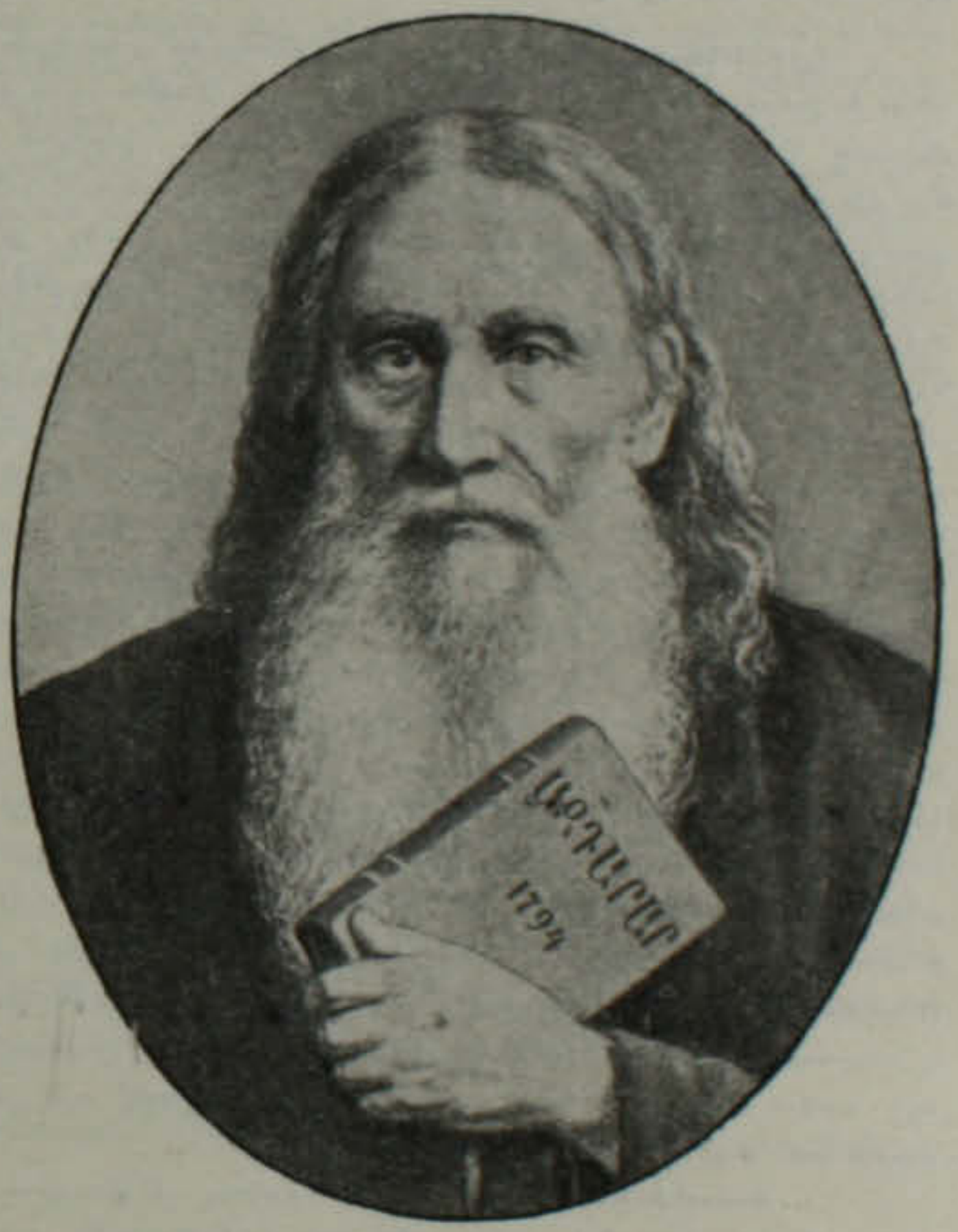
ԱԶԴԱՐԱՐ ԵՒ ԱԶԱՏԱՐԱՅ

ՀԱՐՒՒՐԱՄԵԱԿ ՄԸ

Վիեննայի Մխիթարեան Հայրք 1894ին ազնիւ հրատարակութեան Հարիւրամեակը Հայ ազգին անդրանիկ լրագրին, Ազդարարի զոր Մատրաի մէջ լոյս ընծայած էր Շիրազի

Տ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՓԱՀԱՆՆԱՑ
ՇՄԱՒՈՆԵԱՆ
1794 ԷՆ 96, ԵՒ

այդ տարի գիւղիկ գաղափարը ունեցան յղանալու եւ հրատարակելու պատկերը Հայոց երջանկահիշատակ առաջին հրապարակագրին՝ "Ազդարար"ն ի ձեռին, շուրջ-բոլորը զետեղելով լուսանկարները Հայագգի խմբագրապետներուն՝ ի սիրուս աշխարհիս — կենսագրած ինք բազմարկած կեանք մը վարող

Տ. Յարութիւն Փահանայ Շմաւոնեան

այս պատուական երէցը մեր "Տիպուատո" ին մէջ 1912ին, կոչ ուղղելով Հանուր Հայութեան, որ անոր մահուան (9 Փետր. 1824) Հարիւրամեակն ալ օրին տօնուի արժանավայել կերպով: — Ուրախ

եղանք՝ լսելով որ կալկաթա ապրող նոր-Ջուղայեցի բանասէր եւ հնութեանց հետախոյզ Մեսրովբ Յ. Սէթեանց հերու- փեար. 9 ին նախաձեռնարկ եղաւ Մատրասի մէջ պատշաճ հանդիսաւորու- թեամբ եւ հոգեհանգիստով կատարելու այդ հարիւրամեակը, նախապէս կոչ ուղղելէ վերջ հայ լրագրութեան:

*

Մեր կալկաթայի աշխատակիցէն վերջին պահուն ստացանք ընդարձակ յօդուած մը գրաբար, որուն ամենակարեւոր մասերը կը հրատարակենք ստորեւ:

Երջանկայիշատակ հայր եւ հիմնադիր Հայ Լրագրութեան Ծնաւ յամին 1750 ի Շիրազ քաղաքի ... Կորոյս ի միջի եօթն աւուրց զերկոսին որդիս իւր ի մատաղ հասակի, որով այլ եւս խաւարեցաւ հորիզոն պայծառ կենացն, Խոյս եա յիւրոյ իսկ տանէն եւ գնաց ի լեառն Բաբադուհ (հայր լերանց) անդ ի խմբի դարվիշացն Պարսից զկեանս անապատականի վարել: Զամս եօթն մնաց ի ճգնա- րանին, եւ գոլով այր մտավարժ՝ ուսաւ զճոխ դպրութիւն Իրանի: Հայ բնակիչք Շիրազայ տեսանելով թէ այլ եւս անհնար էր համոզել զհրաժարեալ քահա- նայն ի բեանց յուսահատ՝ դառնալ ի պաշտօն իւր նախկին, ուստի ստիպեալ գրեն առ Թեմակալ Առաքնորդն իւրեանց որ ի Ս. վանս Ամենափրկչեան անդ ի Նոր- Ջուղա մեր եւ բերեալ անտի կոնդակ մի յանուն Տ. Յարութիւնի վան Թևմին Մադրասայ, հանեն զնա ի ճանապարհ յամին 1784՝ առանց տիրուհւոյն եւ միակ դստերն որք մնան ի Շիրազ առ մօրն Տ. Յարութիւնի, Վարդենի անուն († 1795): — Մեալ ի բարելից թեամն Մադրասայ՝ որ զայնու ժամանակաւ "Փառաց մեր Մայր" կոչիւր ի կոնդակս հայրապետականս, գրաւէ բարեհամբոյր վարուք իւրովք զսէր մեծափարթամ ժողովրդոցն Մադրասայ՝ ուր եկաց ոչ ոք նուաճման կենացն: Կոչէ առ ինքն զՅերուսի մայր իւր, որպէս եւ զտիրուհին († 1820) եւ զդուստրն Մարիամ, զոր ամուսնացուցանէ ընդ Յակովբայ Յովհաննիսեան Տ. Յակովբեանց, եւ տաս- նեակ անարժան եւ կորստաբեր թոռանց լինի հաւ, զի ոչ սակաւ տանջանաց եւ անարգանաց ենթարկի խեղճ Տ. Յարութիւն մեր յաւուրս ծերութեան իւրոյ ի պատճառս թոռանցն: — Յամին 1789 հաստատէ զերկրորդ հայ տպարանն ի Մադրաս, ուր յետ տպագրելոյ մատեանս ինչ կրօնականս, սկսանի յամին 1794 գհրատարակութիւն "Ազդարար" անդրանիկ հայ լրագրոյն, 28 բաժանորդօք միայն, այլ սակս նուազութեան բաժանորդաց՝ դադարի այն յամին 1796, յամօթ մեծա- փարթամ ազգայնոց ժամանակին:

... Գոհանի առ իս նամակ մի գրեալ ի Մադրաս յամին 1878 ի Յարուր Գազաթեանէ (ժամակոչ եւ տիրացու եկեղեցւոյն), զոր դնեմ առաջի ընթեր- ցողաց իմոց. — "Տ. Յարութիւն Շմաւոնն թիւն 1784 ժամանեալ է աստ ի Շի- րազայ առաջնորդական կոնդակաւ վասն 5ամեայ վիճակաւորութեան՝ միայն ինքն, առանց գերդաստանի, այնքան սիրաշահեալ է զժողովուրդն մինչ հաւանեցու- ցանելոյ եւ գրելոյ ի վանսն եւ հրամանաւ Առաջնորդին բնրել աստ զտիրուհին եւ մի միակ դուստրն (երանի՛ թէ ի ճանապարհին մեռեալ այնպիսի դուստրն եւ ոչ հասեալ աստ ի նիւթ եւ ի կործանումն բազմաց եւս մինչ հոգեւոր սեղեաց,

այն է Ազօթ վանքն) եւ 40 տարի ամբողջ աստ թեմաւորեալ։ Ցայժմ տեղս առվըրութիւն է երկու վիճակաւորս պահել։ Տեղս, բաց ի քահանայապօրծելոյ, զանազան յիրս ձեռնարկէ. նախ տպարան հաստատէ, երկրորդ բամբակաթուղթ յօրինէ, երրորդ բրուտութիւն, չորրորդ ասկեթել գառ շինէ, հինգերորդ ձիթահան, եւս բազում ինչ։ Ես պղտսարն ամուանացուցանէ, եւ գտանէ տասնեքին թոռունս դիշախանձս, եւ զոր ինչ յայլոց տասնոյ ընդ քահանայահաւին, բոլորն տայ ի կեր նոցա, մինչ անգամ անկանի ի ներ պարտուց (միայն իւր բարեյաջող ժամանակուն գնեալ տուն մի 4000 ռուփիք արժէիւք), եւ որպէս օր աւուր սկսանի ծերանալ, նոյնպէս ծերանոյ ընդ իւր եկամուտ նորին պատիւ, նաեւ ունէր պարտս առ անտուկն տեղւոյս։ Կառավարիչք ժամանակին սկսանին նեղել եւ խոչտանգել վասն պարտուցն. չունելով ինչ առ ի հատուցումն, ունեցեալ տուն կորզին ի նմանէ։ Տեսանելով որ այժմ պատիւն զոր ունէր յառաջն՝ կորեաւ, ընդ նմին եւ տունն, որում յոյժ եւ մտանէ ի տունն եւ երբեք չելանէ արտաքս. եւ կառավարիչքն կամելով առաւել նեղել՝ գիր մի գրէ իւրն լինախտանօք, որ կարդացոյն պէս իսկոյն լուծանի որովայնն ընդ բերանն, եւ այնու գրաւի ի կենաց. յայնժամ շարժական ունեցածն բոլորն մինչ ցվարտիկն աճուրդաւ վաճառին եւ ձեռն եկեալն ստանան ի ներքոյ պարտուցն»։

...Հարիւրամեայ Ցոբելեան Հայ Լրագրութեան ազնեցաւ յամին 1894 ի խմբագրացն ազգիս ի սիւնս աշխարհի, եւ նոյն առթիւ հրատարակեցան կենսագրական եւ պրախօսական կարեւոր յօդուածք յաղագս Ըմմաւոնեան քահանային եւ իւրոյ ամսաթերթին, սակայն ոչ ոք կարաց տալ զթուական մահու նորին։ Ցամին 1906 գնացի ի Մադրաս, եւ ի պարտիզի անդ եկեղեցւոյն Ս. Ը. ած. գտի զխնկելի ջերիմ, ունելով զայս տապանագիր.

Որ ի տուրք կրօնի լեալ արթուն վարուք,
Ուշիմ եւ զգօն յամենուստ յարգեալ.
Ճարտար խոհամիտ եւ նուրբ հանճարիւք,
Ցանգեալ զծեր կեանս կայ աստ հողացեալ։

Ասա հանգչի Տէր Ցարութիւն Ըմմաւոնեան, բարեկրօն Աւագերէց Մադրասիս Հայոց։ Ծնեալ ի Ջիրազ, վախճանեցաւ յամի Տեառն 1824, Փետրվըեր 9, ի հասակի 74 ամաց։ Քահանայապօրծեալ աստ արիմնութեամբ զամս քառասուն։

Որոշեցի ի նմին իսկ ժամու ասնել գդարադարձ մահու նորին, եւ գոհ եմ զի բախտ եղեւ ինձ անօրինել զարժանն յետ 18 ամաց։ Ի վերջ կոյս ամին անցելոյ, տեսանելով թէ այլ եւս գան ժամանեն աւուրք ազգային-գրական մեծի ասնախմբութեանն, յամենայն Նոյեմբերի գրեցի "Աղերս" մի, հրաւէր կարդալով համայն դրասիրաց եւ բանասիրաց ազգիս գալ ասնել զայդ ասն։

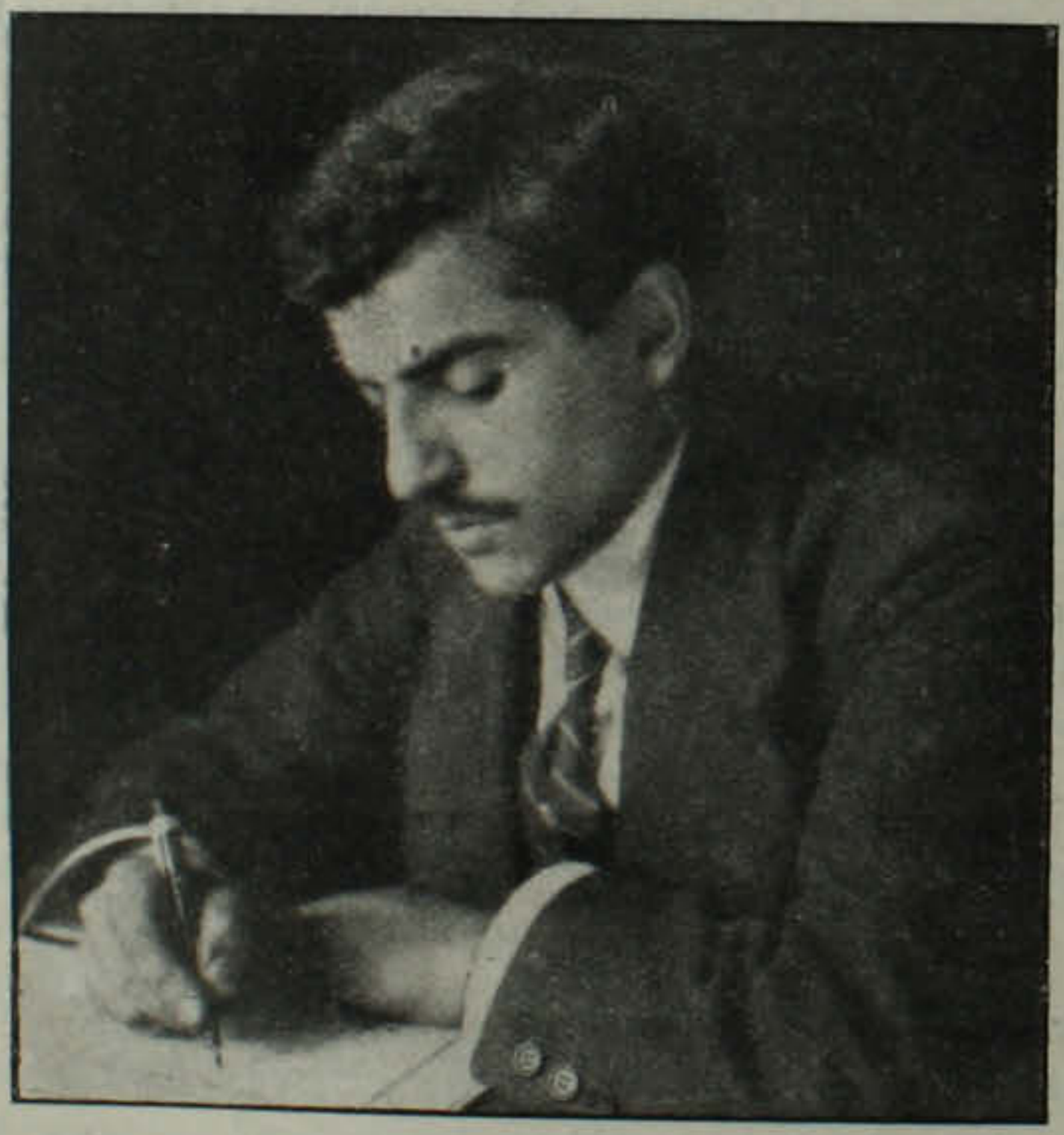
Կալկաթա, 21 Օգոստոս 1924 ՄԵՍՐՈՎԲ Ց. ՍԻՄԵՈՆՑ

*** Գաղափարը յղացոլին՝ Մեսր. Սէթեանցի հրաւէրով, Մադրասի վիճակաւոր քահանայ Տ. Սահակ Յակովբեան հերու փետր. 9 ի առաւօտուն, ի ներկայութեան իր ընտանեաց, Գր. Սամեանի[1]

---

[1] Թոռ՝ Սէթ Սամեանի որ "Ազդարարի մէջ քերթուածներ հրատարակած է Բարեկամ Ծածկանուամբ, ինչպէս կը հաղորդէ մեզ Մ. Սէթեանց։

եւ իր քրոջ աղջկան՝ Օր. Լազարեանի, Հոգեհանգստեան պաշտօն կատարեց Հայ Լրագրութեան նահապետին գերեզմանին վրայ՝ որ զարդարուած էր լապտերներով եւ Մ. Սէթհանցի կողմէ դրուած ծաղկեպսակով: — Միեւնոյն օրը, Մատրասի Ս. Նալարէթ եկեղեցին, յաւարտ պատարագի, Հոգեհանգիստ կատարեցին նաեւ քաղաքին երկու վիճակաւոր քահանաները՝ Տ. Վահան Աղաեան, Տ. Ներսէս Պօղոսեան եւ Տ. Գարեգին Կիրակոսեան: — Այս առթիւ, Մ. Սէթհանց աւուր պատշաճի յօդուածներ հրատարակեց Մատրասի եւ կալկաթայի անգլ. մամուլին մէջ (The Madras Mail — The Statesman — The Englishman), ծանօթացնելով՝ ի վերջ կոյս 18րդ դարու՝ իրենց Հայապգի աւագ պաշտօնակցին կեանքն ու գործունէութիւնը:

"Բժիշկի գիրքեն փրցուած էջեր„ ու գնապիկի հեղինակ Ռ. Սեռակ: Տքթ. Ռուբէն Չիլինկիրեան (Ամերսոակ) 1913ին ի Հոգւոյ

ԼՈՐՏ ՊԱՅՐԸՆ

ԵՒ ԻՐ ՄԱՀՈՒԱՆ ԴԱՐԱԴԱՐՁԸ (1824—1924)

Ազգատոհմն ու մանկութիւնը: — Ո՛չ միայն Ընդլեռ, այլ եւ հանուր աշխարհի մեծագոյն քերթողներէն ՃՈՐՃ ՊԱՅՐՐՆ — որ առակ բարեյաջող "Ալպիոնի զաւակ"ներէն յարգուած ըլլալ չի թուիր, — ծնած է Լոնտոն, 22 Յունվր. 1788ին։ Վեցերորդն է ինք՝ այդ պատուանուն ու մականունը կրողներուն։ Զաւակն է ֆէյրթէյն ճոն Պայրընի եւ ազնուատոհմ ֆէթհէրին Կորսընի, որուն հարստութիւնը միայն հրապուրած էր իր հայրը հետն ամուսնանալու, եւ զոր լքած էր՝ զայն մխելէ յետոյ։ Եղբօրթոռն է նաեւ իրր "Անգամ" հանրածանօթ 5րդ Լորա Պայրընի։ — ճորճ Ցնուղէն ի վեր ասքի վատակազմութենէ եւ ատոր հետեւանք՝ թէթեւ կաղութենէ մը կը նեղուէր, ինչ որ ցմահ վիշտ պատճառեց իրեն։ Իր հօր ապահարզանէն յետոյ՝ մայրը քաշուեցաւ Ապէրտին, աղքատութեան փարթամութեանը թափթփուքովը կենակցելով զաւկին հետ. կամքով եւ սաստկայոյզ բնոյթով կին մըն էր եւ իր "հրաբխային" որդին կրթելու անկարող։ Հօրը շուայտ եւ անբարոյ ընթացքն ալ ոչ նուազ աղէտալի գրոշմ մը դրաւ նկարագրին վրայ իր դէմ՝ որ ծոյլ ու խազմարար մանկութիւն մը բոլորեց մինչեւ 10 տարու։ 1794ին իր մէկ զարմիկին մահուամբ "Լորա" պատուանունին անուղղակի ժառանգորդն ըլլալով՝ գերդաստանին հարստութիւնը իւրացուց, եւ 1798ին երբ մեծ հօրեղբայրը մեռաւ՝ տիրացաւ լորատութեան։

Լորտ Պայրըն

Դպրոցականութիւնն ու գր. առաջին փորձերը: — 1801ին Հէրօ գրկուեցաւ ուր քառամեայ ուսանողական շրջան մը լրացուց. յետոյ մտաւ Քէմպրիճի "Թրինիթի"ն վարժարանը, հետեւելով մանաւանդ պատմութեան եւ վիպասանութեան. հոն զգաց զարթնուլը բանաստեղծական խանդին, առանց կարենալու յայտնել անսանձ կիրքերուն։ Կանուխէն սկսաւ հօրը գեղխութեան եւ ինկած պարկեշտի տակ։ — 1806ին լոյս տեսած իր մէկ քանի կանխահաս տպագրութիւնք արդիլուեցան. սառնց յաջորդեց *Ծուլութեան ժամերը* հաւաքածոն՝ ուր իր սեգ մարդասիրութիւնը կը շեշտուէր եւ որ չարաչար քննադատուեցաւ "Էտինպըրկ Րիվիւ"ի մէջ։ Դեռատի բանաստեղծը 1809ին վերաւորեալ արժանապատուութեան մը դառնութեամբ պատասխանեց սաստ, *Անգլ. քերթողք ու Սկովտ. քննադատք.* որ մեծ յուզում յառաջ բերաւ եւ հնգից հրատարակուեցաւ։ Ա.յդ միջոցին ինք հաստատուած էր իր գերդաստանին բնակավայրը՝ Նիւսթէա Էպպի ուր ծանօթներու հետ խառնակ կեանք մը վարեց, արբեցութեան անձնատուր։

Հանրային կեանք եւ ուղեւորութիւն: — 21 տարեկանին Լորտերու Խորհրդարանը մտաւ, յարելով ընդդիմադիր կուսակցութեան. սակայն իր ար-

համարհոա վարմունքովը չատերու ատելութիւնն իր վրայ հրաւիրելով՝ 1809ին մեկնեցաւ Անգլիայէն ու չրջեցաւ Փորթուգալ, Սպանիա, Ալպանիա, Յունաստան եւ Թուրքիա. ճամբորդութիւն որ 2 տարիէն աւելի տեւեց եւ մեծապէս զարգացուց իր բանաստեղծական տաղանդը։ Վերադարձին՝ հետը բերաւ *Չայլտ Հարոլտի* առաջին 2 երգերը, — քերթուած մը որ յաճախ պիտակ անուան տակ՝ գլխէն անցածները կը յիշեցնէր եւ որ արժանացուց հեղինակն անվերապահ գովեստի իր իսկ բառերով, "Առաւ մը արթնցաւ ու ինքզինք համբաւեալ գտաւ"։ — 1812—1814ին էր որ աճեցաւ իր ժողովրդականութիւնը՝ *Կեանքը* եւ *Հարցազրոյցներով*, — արտաչարժ գրուածքներով՝ որոնք նոյնպէս նկարագիրներն էին հեղինակին։ *Աղետոսի նշանաձը*, *Հէնը*. տասնց մէջ ալ յուն. նոր բանաստեղծութիւնը կը բուրէր։ — Նոյն միջոցներուն ակտաւ տերտ բարեկամութեան Ցըպլինցի համալսարանի բանաստեղծ թամաս Մուրի հետ (որ Պայրընի մահէն 6 տարի վերջ անոր գործերը հրատարակեց եւ գրեց անոր կեանքը. վերջինս դաւադրացաւ քննադատութեանց)։

Հիմն եւ ապերջանկութիւն։ — Կը կարծուէր թէ կարգուելովը պիտի հանդարտէր եւ վերջ դնէր իր աստանդական կեանքին։ Ընդհակառակն, երբ 1815ին ամուսնացաւ Էն Իզեպէլ Միլպենքի հետ՝ կենակցութիւնին տարի մը տեւեց միայն, երկկողմանի լուրջ անհամաձայնութեանց հետեւանօք. պաշտօնապէս բաժնուեցան իրարմէ, հազիւ թէ տեսած իրենց վաղանց սիրոյն պտուղը՝ Օկըսթէ Էյտէ անուն աղջնակ մը։ Ընտանեկան բոյնը քրքրուելէն վերջ, ժողովրդեան այպանքներուն եւ պահանջատիրոջ կողմէ ի գործ դրուած ճնշումներուն պատճառաւ, Պայրըն մտերնադարանը ձախեց, ու նոյն տարին կրկին եւ անդառնալի կերպով հեռացաւ Անգլիայէն։

Պանդխտութիւն՝ Պէլճիքա եւ Ջուիցէր։ — Պէլճիկայի մէջ Վաթէռլօ գեղեցկագոյն երկերէն մին ներշնչեց իրեն։ Ի Ջուիցեր՝ համալսրի քերթող Շէլլիի հետ կենակցութեամբ ուժգին յարեցաւ սկեպտականութեան, եւ Գլառան գիւղակին մէջ համագիկ ջրվակայքն էր որ կը վերակոչէր ան "Չայլտ Հարոլտի ոգիսականը (Գ. Երգ)։ Օպէռլանի տառնարաններուն դիմաց գրեց *Մանֆրէտը*, — տարօրէն գրամա՝ որ կը մօտիկնար կէօթէի "Ֆաուսթ"ին։

Աղիկաման, ապերասան եւ քեղուն կենցաղ Իտալիա։ — 1816ի աշունն ու ձմեռը Վենետիկ անցուց ուր ապօրինի յարաբերութիւն ունեցաւ անգլ. փիլոսոփայ-վիպագիր Ու. Կատուինի աղջկան՝ Ճէյն Քլէյրմընթի հետ։ 1817ին Հռոմ կը գանուէր, ուրկէ Վենետիկ դարձին էր որ "Չայլտ Հարոլտի Գ. Երգը գրեց։ Նոյն տարին ձախեց Նիւսթէնոի պատկերի առուն, հրատարակելով "Մանֆրէտը, *Կայէնն* ու *Այլևկերպ տօնելը*։ Իր գլուխ-գործոցին՝ *Տոն-Ժուանի* գիւցազներգութեան 5 երգերը գրուած են 1818—1820ին. անձնատուրութիւն լուրջ ու խեղկատակ միանգամայն, հիասքանչ ու լիսեռ, կրակոտ, խիզախ եւ յեղյեղուկ, նման հեղինակին։ Ենթնենք թէ "Չայլտ Հարոլտ" եւ "Տոն-Ժուան" ներշնչած են յաճախ Ֆրնս. վիպականներն ալ։ — Պայրըն մտերմութիւն հաստատեց Կուէշլիոլի կոմսուհւոյն հետ՝ զոր համոզեց ամուսինը ձգելու։ Այդ օրերուն իրեն այցելեց իր ապագայ կենսագիրը՝ Թ. Մուր որուն յանձնեց ինքնակենսագրութիւնը։ (Պայրընի մահուան տարին՝ Մուր այրեց զայն, կարեւոր կէտերը նօթագրելէ վերջ։) Ապա փոխադրուեցաւ Ռավէննա ուր արտադրեց *Մարինո Փալիէրո* 5 արար ողբերգական դրաման, Վենետիկի "դքսական պալատ"ին տակ՝ ահաւոր բանտին մէջ կամաց 24 ժամ փակուելէ վերջ, որպէս զի ներշնչուէր եւ կարենար երգել՝ գլխատուելէ առաջ 1355ին հոն արդելափակ այդ նշանաւոր

Տոժը։ — Բիզայի մէջ 1821—1822ին "Տոն-Ժուանդը լմնցուց եւ Լ. Հընթի հետ սկսաւ հրատարակել *Տհի Լիպըրէլ* թերթը որ կարճ կեանք մը ունեցաւ. ուշադրաւ է սակայն Ա. Թիւին մէջ երեւցող *Դատողութեան տեսիլքը*։ Իր բարեկամին մահէն 4 տարի վերջ՝ Հընթ Ընդլիա լոյս ընծայեց "Լորա Գայրըն եւ իր ժամանակակիցները" որ չատերը զայրացուց եւ որուն հեղինակն ապերախտ կոչուեցաւ։

Իր խնկօքնալը հայ վանքի մէջ։ — Վենեսիկ՝ իր գեղեցկութիւններովն ու հրապոյրներովը կախարդական՝ Գայրընը գուցէ բոլորովին գայթեցնէր դէպ ի եգեմը խարեպատիր ու մարմնապանդ հաճոյից, ուսոի եւ հոն անցուցած աշխարհիկ կեանքն աւելի մեծ սրատ ու ոյժ տուին իր համբաւին, եթէ իր անառակ հոգին պահ մը չգտնէր անքոյթ խորշ մը, — Ս. Ղազարու մենաստանը՝ որուն ճոխ մատենադարանն արդարեւ զգաստացուց զինք, եւ որուն պարտէզին ձիթենիները պարգեւեցին իրեն երազանքի բեղուն ժամեր։ 1 Դեկտ. 1816ին էր որ Ս. անգամ վանք ոյցելելուն՝ փափաքեցաւ հայերէն սորվիլ. 50 որ գնաց եկաւ հոն, օրը 2—3 ժամ աշխատելով. հիւանդութիւն մը միայն դադար տուաւ իր այդ սիրելի պարապմանն։ "Ձմեռ մը ամբողջ — կ'ըսէ իր նամակներուն հրատարակիչը — մենակը դուրս ելլելով ամէն առտու եւ կոնտոլ մնալով՝ ինքը կը թխաւարեր ու կը դիմէր դէպ ի Հայոց կղզին"։ Ահա հատուածներ Գայրընի՝ Մըրրէյ ու Մուր բարեկամներուն ուղղեալ նամակներէն. "Կ'երեւի թէ ձմեռն ողջոյն պիտի անցընեմ անով (իր հոմանուհին) եւ հայ ոյբութենքով։ Բարեբախտաբար տիկինն ինձ հանդէպ նուազ խիստ եւ անողոք գտնուեցաւ՝ քան հայ լեզուն. ապա թէ ոչ՝ երկուքը միասին՝ խելքիս ճնշացածն ալ պիտի առնէին գլխէս"։ — "Ջբօսանքի մը պէս ամէն օր սորվելու եռանդ եմ հայերէնը հայ մենաստանին մէջ։ Տեսայ որ միտքս զբաղցնելու համար կրնամ աշխատանք մը պէտք էր ինծի. հայերէնն ընտրեցի, անով պարապելով՝ միտքս չարչարելու համար։ Ճոխ լեզու մըն է, եւ կ'արժէ որ մարդ ոքնի՝ զայն ուսանելու համար"։ — "Ամէն օր հոն կը յաճախեմ՝ գիտնական վարդապետ մը (Հ. Ցր. Ալգերեան) դաս առնելու. կ'ստանամ նաեւ շահեկան տեղեկութիւններ՝ այս սրեւելեան ժողովուրդին գրականութեան ու բարքերուն վրայ։ Հայերէնը կը գտնեմ դժուարին բայց ո՛չ անյաղթելի. հարկ կը տեսնեմ սորվիլ զայն՝ միտքս պրկելու համար լուրջ զբաղման մը շուրջ, որ ամէնէն դժնդակը գոլով՝ պիտի ըլլայ միանգամայն ինչպէս է խարտոցն օձին համար"։ — "Կեանքս շատ կանոնաւոր ընթացք մը առաւ։ Ընթերցաներուն հետ հայերէնս յառաջ կը տանիմ կաղնիկաղ, եւ անոնցմէ մէկուն կ'օգնեմ, սրբագրելով անգլ.-հայ. քերականութեան մը անգլ. մասը"։ Այս դասագրքին էր որ ինք նիւթապէս տատարեց նաեւ։ — Բանանք հիմա իր ծերունազարդ ուսուցչին անտիպ օրագրութիւնը, քանի մը ուշագրաւ հատուած քաղելու համար հոնկէ. "Էր նա երիտասարդ աշխոյժ, զուարթաբարոյ եւ բոցակն. եւ թէպէտ կաղ էր միով ոտամբ, բայց գեղեցիկ էր դիմօք։ ... Թարգմանեաց ի Լատին բարբառոյ զերկոսին երջորդ թուղթս Ս. Պօղոսի առ Կորնթացիս, եւ հատուածս ինչ բանից ի մերոց նախնեաց։ ... Ի բերան բանաստեղծիս՝ նոյն էր Մովսէս, Քրիստոս, Մահմէտ, Լուտեր, Կալվին, Վոլթէր, եւ հատաւք իւր անպիտան. թօղ եւ զանարժան գնացս նորա ի Վենետիկ քաղաքի։ — Այլ ի սակս ուսանելոյ նորա ի վանս հռչակեցաւ եւ անուն վանացս"։ — Մեր աշխարհահռչակ ծովանկարիչը՝ Ց. Այվազովսքի նկարած ունի *Մուտք Հորտ Գայրընի ի Ս. Ղազար* դեղեցիկ նկարը. տեսարանին աջ յառաջամասը կը գրաւէ կղզեակին քարափը՝ որուն վրայ խառնուած է հոյլն ալեւոր ու երիտասարդ Մխիթարեաններու, իր կոնտոլէն դուրս ելլող մեծա-

նուն հիւրերին գիմաւորելու պատրաստ. ծով ու երկինք եղեմային կապոյտով՝ կը գրկեն հանգիստակաց քաղաքն ու առապատանաւերը։ — Ձարկզ Ռիչըրտ Ֆէմըլ բանաստեղծը վենետիկ այցելութեանն առիթ գրած քերթուածի մը մէջ՝ սա տողերը կ'ուղղէ Մխիթարեան Հարց. "Եթէ Անգլիա աէր է անոր մարմինին, Յունաստան՝ անոր սրտին, Դուք անկասկած անոր ոգիին լաւագոյն ու թերեւս վեհագոյն մասը կը պահէք, վասն զի Ձեզի հետ կը ձնան Յարեկամութիւնն ու խազազութիւնը, չէ թէ Յաւը»[1]

Յունաստան մինչեւ ու մինչեւը։ — Ի վենետիկ եւ ի Փիզա՝ անհաճոյ դիպաց առէք տալէ վերջ, Պայրըն, կարծես բռնի ցնցման մը բազձանօք, վեհանձն ոգիի մը բնազդէն մղուած եւ կամ կեանքէն յափրացած, անձնատուր եղաւ քաղաքականութեան։ Յոմանիա գաւառին մէջ նախ յարեցաւ "Գաւառապետութիւններու կուսակցութեան, որուն 1819ին պատուիրեամբ՝ Պայրըն յոյսը կարեց Իտալիոյ ազատութենէն, հելլէն ազատութեան ընծայելու համար իր խանդարեալ կեան-

Պայրընի մահուան դարադարձին առիթով, հելլուն գաղնան Յունաստան շրջարկութենան հանուած դրոշմանշանները։ Մեծը կը ներկայացընէ "Ազատամարտական շարժում Միսողունկիի։

քին ու հարստութեան ափերները։ Իտալիա՝ իր յետին կայքը եղած է ճէնովա, ուր դեռ չէր բաժանուած դեզանի կոմսուհիէն, մինչեւ 1823։ Յունիսին նկատած անցնելու նպատակաւ ճամբայ ելաւ, քանի մը ամիս Ֆէթալոնիա[1] անցուց, ապանելով Յունաց կողմէ որոշ ծրագիրներու պատրաստութեան։ 1824 Յնվր.ին Միսողունկի[2] յասնէր ելաւ, ուր խեղճութենէ եւ անիշխանութենէ զատ՝ ուրիշ ոչինչ գտաւ։ Զօրավար մըն էր առանց բանակի, դիւցազն՝ առանց ակնկալութեանց։ Ան իր հարստութիւնն ու կեանքը նուիրաբերից յոյն ազատութեան գաղթն, եւ

---

[1] Գորֆու կղզին՝ քաղաքէն 2 ժամ հեռու դէպ հարաւ՝ կայ Վիտոն յունական բարձրագիր գիւղը։ Տեղացիք ցոյց առին այդ կողմերը շրջող Ջայերուս՝ այն տունն ուր գար մը առաջ պահ մը բնակած է եղեր աշխարհահռչակ Անգլիացին, եւ այնուհետեւ գիւղը յորջորջուեր է իր անուամբ։

[2] Յունականի վրայ ճախճախուտ քաղաք որ նշ. Հանդիսացաւ այն դիւցազնական պաշտպանութեամբ զոր հելլէն անկախութեան պատերազմին հերոսներէն Պոցարիս ցոյց առաւ Տաճկաց դէմ 1822ին եւ 1823ին։ Միսողունկի ծանօթ է "Յունաց անկախութեան պատերազմ" անուամբ (1821—1829) որ եղաւ մէկ փուլն ազգասական եւ ազգ. այն շարժման որ 1821 յեղափոխական ասպուին մէջ խառնեց իսալ. եւ Խոէբեան թերակղզիները։

զոհ դնաց այդ կեղակարծ յաջողութեան, ճահճաւանդէ մեռնելով հան 19 Ապր. 1824ին։ — Իր մահէն 85 օր առաջ, Մավրոքորտաթօ իշխանին հրամանաւ, ընդհ. հրամատար կարգուեցաւ հնդկին բանակին։ Զին. բացարձակ լիազօրութիւն ստացաւ եւ իրեն օժանդակ արուեցաւ պարզմ. խորհուրդ մը՝ խորհրդակցական ձայնով։ Պայրըն սիրայօժար կը կատակէր իր այդ տիտղոսին վրայ։ Օր մը խնդալով յայտարարեց թէ ինք սպարապետ ըլլալու համար ամենագլխաւոր յատկութիւնն ունէր. կաղ էր, որով չէր կրնար փախչիլ ճակատամարտէն...։ — Ձմեռնանոյ յիշել իր լուզորդի համբաւն ալ. անգամ մը մէկ ժամուան մէջ Ելլեսպոնտոսէն լողալով անցած է 2130 ոտղաչափ հեռաւորութիւն մը։

Մանրամասն մը իր վերջին օրերէն։ — Կը պատմուի թէ օր մը Պայրըն Միսոլոնկիի արճարաններէնը մին նստած էր թուրքերու հետ. ի մէջ այլոց խօսուեցաւ երեւելի Ցոյնի մի սպանութեան մասին. Թուրքերը կարծես կը շահագրգռուէին որ յանցաւորը գտնուէր։ "Ի՞նչ փոյթ, բարձրաձայն ըսաւ կառավարան մը, լուսինը կերած ըլլալու է գայն...„ "Անչո՛ւշ, անչո՛ւշ„ գոչեցին միւսները քրքջալով։ Պայրըն ոտքի ելաւ զայրացած եւ առաւ քալեց անդարեւ։ Նշմարած էր երիտասարդ Աթենացի մը որ անցած տեղն իմացած ըլլալով նոյն խօսուածքը՝ վախէն խոյս կու տար։ Նշան ըրաւ անոր որ իր մօտը գայ։ Ցեսքոտ եւ ուժեղ կարիճ մըն էր։ "Ցո՞ն ես դուն„ բացագանչեց։ "Այո՛, Միլորա„։ "Աթենացի՞ ես„ "Այո՛„։ "Ի՞նչ է անունդ„։ "Նիքոլա Սարբի„։ "Իմացա՞ր ինչ որ Պանեզը կ'ըսէին խնդալով„։ "Իմացայ„։ "Եւ այսպէս կ'անցնիս կ'երթա՞ս„։ "Կրնայի՞ ուրիշ բան ընել...„։ Օտարներու ազատագրութեան գաղտնի կեանքն ի սպառ դրած՝ Ալպիոնի այս վհուկի զաւակը չկրցաւ զսպել ինքզինք։ "Սարո՛ւկ, գոչեց, դուն անարժան ես Ցոյն եւ Աթենացի անուններուն կրելու։ Ինչ կրնայիր ընել... վրէ՛ժդ լուծել„։ Այս խօսքերն անջնջելի տպաւորութիւն թողուցին երկուքս հեղէնին վրայ։ Եւ այնուհետեւ լուռ կան միայն Ցոյները չկերաւ։ Նիքոլա Սարբի տիրացած էր ահարկու համբաւի մը։

Հերուան դարադարձը։ — Միսոլոնկիի անգլ. հերոսին մահուան հարիւրամեակին հանդիսութիւնք սկսան հերու՝ Ապրիլ 16էն սկսեալ։ Ցունաստանի ամէն կողմերը. չբեզապոնը կատարուեցաւ բուն հանդիսավայրը՝ Միսոլոնկի։ Անգլ. զօհաւորներ փութացած էին նոյն ջուրերը։ Կը բաւէ լոկ մաս մի արտագրել հոս այն գեղեցիկ ճառէն՝ զոր Փրոֆ. Մէնարաս խօսեցաւ Աթէնքի Համալսարանը ասրբուած հանդէսին. "...Իր մահը զարմանք պատճառեց աւելի քան որ եւ է ժամանակակից մահը, բացառութիւն չնկատելով Նաբոլէոնն իսկ։ Ինչ բան այդքան կը բարձրացընէր առաւպակած ուխտաւորը։ Ազգ. դաւը, իր ուխտաւորութեան նուիրական նպատակը։ Եւ մեծ մեռնողն իսկոյն սկսաւ իր հրաչքները՝ ի նպաստ Ցունաստանի։ Ահա առաւած այն՝ առանձնաշնորհը բանաստեղծներուն եւ նահատակներուն։ Փրանսայի, Իտալիոյ, Գերմանիոյ, նոյն իսկ Ռուսիոյ պայրընականութիւնը կը մնար իր գեղեցկապոյն փուլին մէջ։ Երեք բառեր եղան խորհրդանիշը նոր աղանդի մը՝ հելլէնասիրութեան.— Պայրըն, Ցունաստան եւ Ազատութիւն։ Շատ չանցած՝ Ցունաստան ցոյց տուաւ որ արժանի էր նմանօրինակ համակրութեան մը։ Պայքարն աւելի անհաւասար եւ ողբերգական կը դառնար։ Եգիպտոս օգնութեան փութաց չարաչար պարտեալ Թուրքիոյ։ Եգիպտացի Ատոիլան պեղոպոնէսը կ'աւերէր ու կը հասնէր Միսոլոնկիի առջեւ։ Ռամանդակ աշխարհի նպաստածքները կը դառնային դէպ այն քաղաքը՝ զոր արբապորճած էր բանաստեղծը։ Երբ տարուան մը դիմադրութենէ վերջ, վերապրողները՝ չքնաղատեսլով զինեալ կիներն ու աղաքը՝ դուրս խուժեցին, թշնամի շարքերուն

ՄՂՂԷՆ անցնելու համար, երբ եռաւ ծնացող ձերունիք ու վիրաւորք ինքզինքնին կամովին օդը հանեցին քաղաքին հետ, այդ Գերագոյն զոհաբերութիւնն իսկապէս եղաւ Պայրընի փառահեղ յիշատակին նուիրուած վեհաշուք մեծարանք մը։ Միսոլընկի եւ Պայրընն ազատականաց կարգախօսը հանդիսացան ամբողջ աշխարհի մէջ։ Նավարինի թնդանօթները Պայրընի գայրոյթը ժայթքեցին։ Ուրիշ ի՞նչ բանի ծառայած էր իր մահը. խանդավառելու ամէն ինչ որ մարդկային բնոյթն ունի իր մէջ ազնուագոյն։ Արդկութիւնը ոչքան պէտք ունի նման պատերու։ ...Այս երկիւղած յիշատակը պարտականութիւն մըն էր մեզի համար, նաեւ մխիթարանք մը. զի կ'գոհանք եւ կ'ուզենք գոհացնել տալ, թէ հակառակ արգելքներու եւ մեր սխալանաց՝ կը շարունակենք պայքարը որ կը տեւէ 3000 տարիէ ի վեր։ Այս պզտիկ ագգը, յաղթական կամ պարտեալ, իր արիւնոտ ձեռքերուն մէջ բարձր կը բռնէ այն գրօշը՝ որուն տակ ինկաւ Պայրընն մը։

Պայրընն եւ Հայերս: — Հերու, Ապրիլի թիւն ամբողջ Պայրընի կենսագրութեան, պատկերներուն, նամակներուն եւ յիշատակներուն յատկացուց Վենեւիկի "Բազմավէպը, հայ եւ անգլ., յարգանքի մեծվայելուչ ցոյց մը ընելով առենօք Ս. Ղազարու վանքին մէջ աշակերտող աշխարհանուն քերթողին յիշատակին, – Պայրընն իր մահէն 86 օր առաջ գրած է *Այսօր կը լրացնեմ 36 տարիքս* խորագրով 10 տուննոց քերթուած մը, որուն վերջին 5 տուներով՝ ի փառս Ելլադայի իր նահատակութիւնը կ'եղերգէ հայրենասլուն շեշտով մը. իր կարապի երգն եղաւ այդ՝ զոր 46 տարի ետքը դրաբարի վերածեց Հ. Ալիշան. ահա առաջին 2 տուները. –

Ահա է որտիս առնուլ արդ դուլ եւ դադար,
Ջի չարժել զայլս այսուհետեւ ոչ զօրէ.
Եւ թէպէտ չիք որ յիս հայի սիրաբար —
Այլ սիրել՝ միշտ ինձ քաղցր է։

Եկեալ հասին սաղարթք կենաց ազգուն
Ի թօթափել մրգոց սիրոյն եւ ծաղկան.
Որդն եւ երբ արդ եւ ցաւալից անձկութիւն.
Սոքա եւեթ ինձ մընան։

Իր քերթուածներուն մեծ մասը հայերէնի թարգմանուած է։ "Ազայլ Հարօլդ"էն երգեր գրաբարի եւ ռուսահայ աշխարհաբարի վերածած են Հ. Ալիշան եւ Վենեւիկի "Արեգակ. նոյն հանդեսին մէջ երեւցած նաեւ "Մանֆրէտ"ը՝ թրգմ. Ցովհ. Մասեհեան։ Թումանեանի կը պարտինք *Շիլիոնի կալանաւորը* (տպ. Թիֆլիս 1896), Լ. Արբահամեանցի՝ "Դոն Ժուանը (Ա. հրգ., տպ. Մոսկուա 1894), *Երկինք եւ Երկիրք* Կ. Պոլիս երկից (1874 եւ 1911), Միրզայեանցի՝ "Ծովահէնը" (տպ. Թէհրան 1911). *Լորտ Պայրընի քերթուածք* 10 հատ՝ անգլ. բնագիրներուն դէմ յանդիմանութեամբ՝ 1870ին տպուած է Վենեւիկ, Ալիշանի գրաբարով։ – Ակնկալենք թէ մեր հին ու նոր բանաստեղծներէն Ռուբէն Որբերեանը կայ՝ Պայրընի մասին անսահման պաշտում ունեցող եւ անոր քնարերգութենէն խորապէս տպաւորուած։

Անգլ. դատաստան: — Անգլ. գրական քննադատ Ճոն Ռ. Քըզն ապէս կը բնորոշէ Պայրընի գրչի աշխատութիւնները. "Երբ ըսենք թէ Անգլ. Գրականութեան մէջ իր վերջական դիրքը ճշդուած չէ դեռ, սխալած չենք ըլլար։ Ան-

ըուշտ ան հիմա աւելի ցած աստիճանի մը վրայ կը դանուի քան իր դարուն մէջ։ Այսու ամենայնիւ, իր կորովը, զդացուիները, կենդանի ու խիստ գունագեղ նկարագրութիւնները ընելու կարողութիւնն Անգլ. դրողներու շարքին մէջ պիտի վայելեցնեն զինք՝ իբր հորիզոնին վրայ երեւցող լուսատու աստղ, — իր ինքնահաւան ու թշուառ կեանքին կցուող շահագրգռութեամբ չրջանակուած։ Եւրոպ. Գրականութեան վրայ աւելի ազդեցութիւն գործեց ինք, եւ իբր բանաստեղծ՝ օտար երկիրներ աւելի համբաւուեցաւ քան իր հայրենիքին մէջ»։

ԵՕԹԸ ՆՈՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Հերու ամրան՝ Էջմիածնայ վեհ. կաթողիկոսէն եպիսկոպոս ձեռնադրուեցան Ռումանիոյ առաջնորդ Յուսիկ Զօհրապեան, Պրուսայի նիսկ. առաջն. տեղապահ Սարգիս Տ. Սարգսեան, երուսաղէմէն՝ Մատթէոս Գայրզճեան եւ Մերուժ Նշանեան, Պոլսոյ եւ երուս. պատր. փոխանորդ Սմբատ Գազազեան եւ Սվազի առաջնորդ Սարգիս Աճէմեան Ծայր. վարդապետք։ Ասոնց վրայ յաւելուի ե երուս. միաբան Սիմէոն Ծ. Վ. Թէլեան։

ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊՍ. ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳԵԱՆ

Համանուն գերդաստանի նախնիք անիկէն գաղթելով հաստատուած են Շահրիար գիւղը (Էջմիածնի գաւառ), ուր իբր ազգիկ տոհմ՝ յայտնի էին Շահխաթունիները[1]։ Այս երկու տոհ-

---

1 Տեղագիր Ցովհ. Եպս. Շահխաթունի սոյն տոհմէն սերած է։

մերուն միջեւ ԹԸ դարուն սկիզբները յառաջ կու գայ սառնութիւն, կ'ստեղծուի լարուած դրութիւն, վերջն ալ տեղի կ'ունենայ ոճիր: Մելիք-թանգեանք այդ ծանր կացութենէն եւ Երեւանի պարսիկ Սարդարներու բռնութենէն ազատելու համար՝ կ'ապաստանին Գալարագեազ, ապա բնակութիւն կը հաստատեն Սիւնեաց աշխարհի մէջ: Գերդաստանին ղեկավարներն էին Թանզի եւ Փանի անուամբ երկու եղբայր, որոնք քիչ ատենէն կը դառնան Սիւնեաց աշխարհի իշխող տէրերը, ձեռք բերելով Պարսից Շահերէ հաստատած Մելիքութեան տիտղոսը: Առանձնապէս նշանաւոր կը հանդիսանայ Մելիք-Թանգի՝ որ թէ պարսից եւ թէ Ռուսաց տիրապետութեան ատեն Սիսիան գաւառի Մելիքն էր: Կը մեռնի 1843ին, թողլով քանի մը զաւակ՝ որոնցմէ մին էր Պետրոս-Բէկ: Մելիք-Թանգեան գերդաստանի հայրենի գիւղը Բռնակոթն էր (Ջանգեզուր) ուր կ'ապրէր Պետրոս-Բէկ, նոյն գաւառին մէջ վայելելով յարգ ու պատիւ. ամուսնացած էր ջաւահիր անուն աղնիւ ու բարեպաշտ կնոջ հետ եւ ունեցած 4 զաւակ: Երկրորդին անունն էր Նիկողայոս որ ապա պիտի դառնար ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊՍ.

ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳԵԱՆ, ծն. 16 Մարտ 1866ին: — Նախ. ուսումը կ'ստանայ ծննդավայրին խալիֆայական դպրոցը, 1877ին կը մտնէ Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանը. 1886ին շրջանաւարտ՝ կ'ընտրէ ուսուցչական ասպարէզը, մինչեւ 1888 դաստիարակելով Բռնակոթի գեղջուկ մանուկները. յետոյ կը հրաւիրուի Շուշի՝ ուր կը պաշտօնավարէ մինչեւ 1893: Այնուհետեւ "Հայոց Մարդասիրական Ընկ.ի հրաւէրով կ'անցնի Բագու ուսուցչական պաշտօնով: 96ին՝ երբ Կովկասի հայ դպրոցները կը գոցուին ռուս կառավարութեան հրամանաւ, Նիկողայոս կը մտնէ պետրոգրատի համալսարանը՝ կատարելագործելով իր ուսումը Հոն. Մելիքեանի մեկենասութեամբ. Հոն յատկապէս ոյժ կու տայ Հայոց եկեղեցական իրաւանց պատմութեան եւ 1900ին կ'ստանայ վկայականը: Նոյն տարին տարկաւագ կը ձեռնադրուի Ս. Էջմիածին, յաջորդին ալ վարդապետ, նշանակուելով Տաթեւի վանահայր եւ առաջն. փոխանորդ Սիւնեաց Հօտին: 1903ի ամրան Շուշի կը գտնուէր՝ երբ Հայոց եկեղ. կալուածները կը գրաւուէին: Այդ ծանր օրերուն, Շուշիի ոստիկանութիւնը Հսկողութեան տակ կ'առնէ զինք, ապա զօրախումբով կ'ուղարկէ Տաթեւ՝ հարստութիւնները կառավա-

րութեան յանձնելու համար. վանահայրը զուր կ'ընդդիմանայ, թէեւ եռքէն բոլորն ալ վերադարձուեցան վանքին: 1905ի հայթաթարական ընդհարումներուն՝ կորովի միջոցներ ձեռք կ'առնէ Սիւնեաց ժողովուրդի ինքնապաշտպանութեան համար, օժանդակելով Ռաշիտ, Քեռի, Մուրատ, Կորիւն եւ Դրօ զեկավարներուն, եւ այդ իսկ պատճառաւ կը նկատուի վտանգաւոր ու կասկածելի՝ յաչս կառավարութեան: Խրիմեան Հայրիկ 1906ի գարնան իր մօտ կը կանչէ զինք՝ իրեն դիւանապետ կարգելով: Յաջորդ ամրան ռուս կառավարութեան պահանջմամբ կ'աքսորուի Խրիմու Ս. Խաչ վանքը. 2 տարի կը մնայ հոն, ապա Իզմիրլեան Հայրիկի միջնորդութեամբ կը դառնայ Մայր Աթոռ, 1910—1912 վարելով "վանական կառավարութեան" նախագահութիւնը: 1913ին կը կոչուի Ատրպատականի Հայոց Առաջնորդութեան եւ կը հաստատուի Թաւրիզ, ձեռնհասօրէն վարելով ազգային գործերը: Գէորգ Ե. կաթող. գնահատելով իր արժանիքը 1914 Սեպտ.ին եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ զինք, 1917ին ալ Ալբութեան տիտղոս կը շնորհէ իրեն: — Կովկասի ճակտին վրայ 1914 Դեկտ. ին սկսուած ռուս եւ թուրք ընդհարումները պատճառ կը դառնային որ սահմանամերձ հայ բնակչութիւնը ենթարկուէր կոտորածի, թալանի եւ գաղթի: Սալմաստի եւ Ուրմիոյ Հայութիւնը տեղահան եղաւ եւ շատ խեղճութիւն քաշեց. Մելիք-Թանգեան ռազմաբեմ մեկնեցաւ, երանելոյ կազմակերպելով գաղթականաց օգնութեան գործը: Երբ 1915 տարւոյ Յուլիսին տեղի ունեցաւ Վանի ազէտալի գաղթը դէպ ի Կովկաս եւ Պարսկաստան, Սրբազանը տնտեսական աղբիւրներն ամիաներով անապատ պահեց վաչկատուն Հայութեան համար: 1917ին Վասպուրականի թեմը միացաւ Ատրպատականի. նոյն տարւոյ ամրան անցաւ Վան հովուական գործերով, վանահայրեր նշանակեց, կազմակերպեց ազգ. գաղթ. գործեր եւ վերադարձաւ Թաւրիզ: — Ռուս յեղափոխութենէն վերջ (7 Նոյ. 1917) ռուս զօրքը հեռացաւ Կովկասի ճակտէն. հայ ժողովուրդն ալ ստիպուած եղաւ օրհասական օրեր ապրելու՝ այդ ընդարձակ ռազմաբեմի վրայ դէմ դիմաց գտնուելով Թուրք բանակներուն. Տաճիկները ներխուժեցին Կովկաս եւ Պարսկաստանի հիւսիս-արեւմտ. գաւառները (Ատրպատական). Ալի Իհսան փաշա իր բանակով հաստատուեցաւ Թաւրիզ եւ տեղւոյն հայ գաղութին կ'սպառնար բնաջնջում.

նշանակ եպիսկոպոս եղաւ այդ վանքին առաջքն առնող, աջակից ունենալով նաեւ շարք մը հայ գործիչներ։ Ան մինչեւ այսօր կը վայելէ լայն ժողովրդականութիւն եւ ունի ազդեցիկ դիրք պրակ. կառավարութեան մօտ։ — Ու երկասիրութիւններն են *Աշխարհաբարի քերականութիւնը* (տպ. Շուշի 1893), *Մշակ եւ Նոր-Դար* (այս թերթերուս սուր պայքարին առթիւ, տպ. Վասպուա 1894), *Հայոց եկեղեցական իրաւունքը* (Ա. Գիրք, տպ Շուշի 1903), 807 էջնոց երկարաշունչ գործ՝ որուն մասին "Հ. Ամսօրեայ„ գրած է մանակին. "Գիրքին անունն ինքնին բաւական է գործոյն ծանրակշիռ եւ կարեւոր ըլլալը մեզի գուշակել տալու, վասն զի տակաւին հայ եկեղ. մատենագրութեան այս կարեւորագոյն կէտը մասնաւոր ուշադրութեան չէ առնուած . . . : Ցանկալի է որ այս աշխատասիրութիւնս իւր յարակից մասերովը պիտի ըլլայ աւելի կատարելութեան բարձրացընելու հայ կանոնագրոց պատմութիւնն եւ ուսումնասիրութիւնը, որուն սկիզբն արդէն գրած է աշխատասիրութեամբ՝ Մելիք-Թանգեան„։ Տէրնին Ե. Գիրքը լոյս տեսաւ 1905ին, 279 էջ (կազմակերպութիւն եւ կատարութիւն)։

Նեղուկ Ուրեպո. Մելիք-Թանգեան

Գալ տարի կը լրանայ Ն. Սրբազնութեան ազգ. եւ հասարակական գործունէութեան 40 ամեակը (1886—1926) եւ ծննդեան 60 ամեակը (1866—1926)։

Թաւրիզ *Հայկ Ամիրեան*

Հոգեւոր վարժապետութեան Ս.ի գաւրնկերն էր Տ. Սարգիս, աշխարհական անուամբ Դաւէր, որ Հապէջի Ներսէսեանէն շրջանաւարտ՝ առեւտուրով պարապելէ վերջ, վանս անցած, ամուսնացած եւ Հապէջի քարոզիչ-ընկերոջմէն պոլիս կանչուելով՝ քահանայ ձեռնադրուած է Սան-Սթէֆանոյի Ս. Աստուածածնայ եկեղեցւոյն վրայ. բայց վանացիք զինք իրենց քաղաքը հրաւիրած են, ուր 7 Մարտ 1870էն մինչեւ 6 Մարտ 1891 իր վախճանումը քահանայագործած է արդիւնաւորապէս: 1879ին, ինք պատճառ եղած է քհնյ. ձեռնադրութեան վանայի բնիկներէն Տ. Մարտ. Մարտիրոսեանի (աշխարհական անուամբ պաղտասար) որ 1913ին վախճանած է հոն: — Տ Սարգսի մահէն յետոյ մինչեւ իր տղոյն քահանայանալը, 17 երէցներ փոխուած են վանայի մէջ: Իսկ Տ. Մարտիրոսի մահէն յետոյ վանացիք ունեցած են Շմկածագի Տ. Համազասպ Պետիկեանը (հիմա Քոսթանցա), Տիվրիկցի Տ. Ղազարոս Գրագանեանը (հիմա Սիլիսթրէ) եւ Սկիւտարցի Տ. Յովհ. Քիւչիւկեանը (աշխ. անուամբ Լեւոն, ուսուցիչ, 1888ին ձեռնադր. Շամլայի Ս. Աստ. ածին եկեղեցւոյն վրայ՝ ուր 25 տարի պաշտօնավարած է, այժմ վանս՝ հիւանդոտ): — Վերջին անգամ, իբր գաղթական վանս մնած են Առանայի Տ. Կրպտ. Երեւանեանը (հիմա Մատէլ), Քէօմահէյ Տ. Սահակ Վարպետեանը (հիմա Ռուսճուգ), Մէրտէկէօղի Տ. Յովհ. Տ. Վրթանէսեանը, Եալովայի Տ. Ենովք Տ. Բարսեղեանն ու Պրուսայի Տ. Սարգիս Գետրոսեանը: — Վանայի եկեղեցին է Ս. Սարգիս, 1844ին կառուցուած Աստ. առաք. պատ.ի օրով:

*** Հանգուցեալ Տ. ՍԱՐԳԻՍ ՔՀՆՑ. ՂԱՐԻՊԵԱՆի մասին հօրաքոյր որդին է համանուն երէցը, աշխարհական անուամբ Գէորգ, ծն. 15 Սեպտ. 1868ին վանս՝ ուրուն Միսակեան վարժարանին մէջ սոսցած է ուսումը: 1891էն սկսեալ պաշտօնավարած է հոն՝ իբր ուսուցիչ հայերէնի, Աստ. պատմութեան, կրօնի ու բարոյագիտութեան, նաեւ իբր երաժշտապետ: Հօրը մահէն 8 տարի ետքը ժողովրդեան բաղձանքը քհնյ. ձեռնադր. Մեսրոպ Արք. Սուքիասեանէ՝ ծննդավայրին եկեղեցւոյն վրայ, եւ զինի քա-

հանայութեան՝ մէկ տարի անթոշակ շարունակած վառնայի դպրոցին ուսուցչութիւնը։ 1900ին Ռումանիա հանգանակութիւն կատարած է՝ վառնայի նորակառոյց կրթարանին յետնեալ պարտուց հատուցման համար, 1902ին ալ Կովկաս՝ նոյն նպատակաւ, փոխարքայ Կալիցինի բռնակալութեան ատեն գաղտագողի, յաջողելով իր եկեղեցին օժտել 2 կալուածով։ Ապգ. կենդր. վարչութեան կրօն. ժողովոյ որոշմամբ եւ հրամանաւ օրուան պատրիարք Օրմանեան Ս.ի, 1903 Մարտին Սուչավա (Պուքովինա) քահանայագործելու գացած է, տեղւոյն Տ. Կրպտ. Կայնայեանի հիւանդութեան հետեւանօք, եւ 6 ամիս հոն մնացած. 1904 Օգոստ.ին ալ Սիւլիսթրէ՝ տեղւոյն Տ. Թադէոս Փափազեանի օծումն ու թաղումը կատարելու, եւ այդ առթիւ 5 տարի հովուած է քաղքին Հայութիւնը։ Բաց աստի, երիցս հրաւիրուած է Պուքրէշ՝ հոն քահանայագործելու համար, բայց վառնացիք չեն թողուցած զինք։ Ի պատիւ իր բարւոք պաշտօնավարութեան, 1902ին լանջախաչով վարձատրուած է Ս. Հայրապետէն, 1907ին "ծաղկեայ վիլոն„ կրելու արտօնուած կրօն. ժողովէ, 1918ին արժանացած Ւսագութեան տիտղոսին, 1922ին ալ ականակուռ լանջախաչ ստացած Ջաւէն Ս. Պատր.է։ Իբր թուղթ պաշտպան Հայր իր հօտին իրաւանց, 2 Սեպտ. 1916ին աքսորուած է Պուլկարիոյ նեղսեները՝ Քալոֆէր, եւ 7 ամիս տեւած է ապրիլ այդ գիւղին մէկ խրճիթը՝ եղկելի վիճակի մէջ, մինչեւ իր հայրենադարձութիւնը՝ շնորհիւ Հզրպտ. Սրգ. Գրիգորոփի (փոստաբան եւ այժմ պահեստի գնդապետ) ջանքերուն։ Տ. Սարգիս 1920էն ի վեր անձնուիրաբար եւ ձեռնհասօրէն կը վարէ Պուլկարիոյ Հայոց Առաջն. փոխանորդութիւնը։ Հերու Մարտ 21 — Ապր. 3ին՝ իր քահանայագործութեան 25 ամեակը կատա-

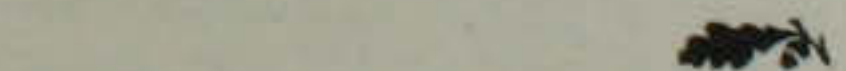
Սարգիս Ա. ՔՀՁ. Ղազիրեանց (յորելեան)

րուեցաւ՝ իր փափաքին համաձայն անշուք կերպով. այդ առթիւ Արժանապատիւ Յովելեարը շնորհաւորական կոնդակ ստացաւ Ս. Հայրապետէն, Երուսաղէմի պատր.էն, Պոլսոյ տեղապահէն եւ պլկր. Սինոդէն, նաեւ հեռագրեր՝ Սոֆիայի արտ. գործ. նկրր.էն, վիեննայի գրական դասէն եւն: Հերու ամրան կոչուեցաւ Պուլկարահայոց Առաջն. տեղապահութեան՝ զոր վաւերացուց պլկր. կառավարութիւնը: — Տ. Սարգիս վարչական կարողութեամբ օժտեալ՝ անբասիր կղերական մըն է. չէ դադրած սէր սփռելէ Պուլկարաց եւ Հայոց միջեւ, մանաւանդ գաղթական թշուառ ազգակիցներուն անվերջ կարիքն ամենայնիւ հոգալէ, վայելելով միջազգային համբաւ Պուլկարիոյ ազգաբնակչութենէն: — Աւելցնենք թէ իր մանկութեան օրերուն՝ վառնայի հայ համայնքը կը կազմէին 250 ընտանիք: 96ի գաղթականութեամբ եւ ուրիշ առիններ՝ այդ թիւը բարձրացաւ 850ի: Իզմիրի աղէտէն յետոյ Պուլկարիա խուժող Հայութեան ստուար մասը Ֆրանսա եւ Ռումանիա մեկնած ըլլալով, այժմ վառնա ունի 150 տուն նոր եկուր:

*

Հերու Յուլիսին կատարուեցաւ Ռումանիոյ Առաջն. Փոխանորդ ԳՐԻԳՈՐ Ա. ՔՀՆՅ. ԼԱԶԱՐՈՎԻՉի քահանայապետութեան 30 ամեակը պաքուի մէջ, պատշաճ հանդիսաւորութեամբ:

ՄԱՅՔԸԼ ԵՐԼԷՆ

Ծածկանունն է այս պուլկարահայ երիտասարդ վիպագրի մը՝ Տիգրան Գույումճեանի, որ մանուկ հասակէն Անգլիա անցնելով՝ դաստիարակուած է հոն: Վերջացող 5—6 տարիներու ընթացքին՝ անգլ. լեզուաւ հեղինակած է զուարճալի վէպեր ու պատմուածքներ որոնք մեծ ընդունելութիւն գտած են: Իր վերջին երկիծական գործն է Տէր կրկին հէթ (կանանչ գլխարկը), մէկ ամուսան մէջ երիցս տպագրեալ եւ բազմաթիւ գրախօսականներու նիւթ դարձած անգլ. մամուլին մէջ, լի նոյն լեզուին յատուկ թաքնիմացութիւններով, աստիճաններով ու զուարթաբարոյութեամբ (հիւմըր):

Հ· ԱՐՍԷՆ ՂԱՋԻԿԵԱՆ

Կենսագրական. — Ծն. 8 Հոկտ. 1870ին Պարտիզակ՝ որուն Ներսէս Շուշանեան դպրոցը առաջած է նախ. կրթութիւնը, Ղազարոս (այս է աշխարհական անունը) աշակերտած է Դուրեան Ս.ի, այս վերջնոյն վարդապետութեանը, երբ 10 տարի քարոզչէ-անօրէն ծնաց հոն եւ ունեցաւ բաւական ձեռնատուն՝ եկեղ. եւ աշխարհական։ Կենսաշահութեան հարկէն ժղուած, Ղազար կ'անցնի Պոլիս՝ ուր 2 տարի կը պարապի Կութէմպէրկի արուեստով "Գրաշարաց Ընկ.եան„ տպարանը, ջահելով ողբտո մը զոր գուցէ ո՛չ ոք կոտրած է ցարդ. մէկ օրուան մէջ չարել 2 ֆորմա, այսինքն 32 էջ տճկ. 16 փունթօ։ — 18 Հոկտ. 1888ին կ'ընդունուի Վենետկոյ Ս. Ղազարու վանքը։ 1895ի Զատկին քահանայ ձեռնադրուելով՝ իսկոյն կը կարգուի գրաբարի ուսուցիչ վանքի եւ Մ. Ռափայէլեանի տղոց, պաշտօն զոր վարած է մինչեւ հերու եւ հասցուցած բազմաթիւ սաներ՝ որոնցմէ տիտանն է հայ բառագանձին քաջահմուտ անմոռանալի Բրգնիկցին Վարուժան։ Կ'ստանձնէ "Բազմավէպ„ի խմբագրութիւնը 1 տարի, 8 տարի ալ աշխատակից-խմբ., նաեւ "Գեղունի„ի եւ "Որբունի„ի, այս հանդէսներուն մէջ երեւելով գրաբանասիր. ու քննական յօդուածներով եւ քերթուածներով՝ ինքնագիր թէ թարգմանած։ Մեծ պատերազմին, արձակուրդով ծննդավայրը գտնուելուն, ժողովրդեան հետ կ'տառիպուի պահ մը սքսորի ճանապարհը չափելու եւ պօլսուի պարզմ. սառեանը ելլելու, հազիւ յաջողելով պրծիլ սաղց մահուան մը ճապուռներէն։ Ցեղահանութեան նախընթացին՝ դժբախտութիւնն ունեցած է պարտիզակ ընդհոլելու իր հոյակապ երկին՝ *Հայկ. Մատենագիտութեան* անտիպ մասը (Մ տառէն մինչեւ Փ) ուրիշ ձեռագիր գործերու հետ՝ զորս ապա հանած տարած է խուժդուժ գեղդուրը, սոյն անփոխարինելի ահոկին վիշտը հրաւէրով եղերգած է ան "Ցուշարձան Ապրիլ 11ի մէջ՝ ընչաւոր, մեծ կորուստներու շարքին, ցընթացս ահաւոր տարիներու եւ Ջինադադարէն ասդին՝ մինչեւ 1921ի վերջը, պոլիս պաշտօններ վարած է Մխիթ. Հարց, Կեդրոնականի, Նոր-Դպրոցի, Ուրամեանի, Պէրպէրեանի եւ Տայեանի մէջ, առանդելով իր մատենագիտութիւնը եղող հին ու նոր Հայերէն եւ Մատենագրութիւն։ Այսպէս, կրթական անխոնջ վաստակաւորի դերը Ս. Ղազարէն դուրս ալ 7 տարի կատարելէ, բոլոր սաներէն սիրուելէ եւ անոնց՝ մայրենի լեզուի թաքնութիւնները ճանչցնելէ առք, իր մեծատաներ քաշուած է կրկին, հայ տառերու հեղինակ "Ակումիտ„ին նման անաղմուկ նուիրուելու Գրականութեան։ — Հ. Ղազիկեան լեզուական հարցերու առթիւ պատճառախնդիր աւիւնով մը յաճախ նեղուած է կրկէս եւ միշտ քաղքենական դուրս ելած, իր ախոյեանները խարխարելով ու խշտրելով անխնայ։ Բռնուած թունդ բանավէճերէն յիշենք Հ. Գ. Մէնէվիշեանինը, "Երուսաղէմ ազատեալ„ի Բ. Թարգմանիչինը, "Բարձրավանք„ինը, հուսկ ուրեմն պատաշատ Հորոյինը որ մեր puriste վարդապետին օրհնեալ բերանը բանալ տուաւ՝ հերու "Վերջին Լուր„ի մէջ խոստովանելու. "37 տարիէ ի վեր նախնիք կարդացող, հայերէն սորվող եւ 30 տարիէ ի վեր միանգամայն հայերէն սորվեցնող նուաստս կը պաշտէ իր երջանկայիշատակ նախնիքը. անոնց որեւէ նշխարն իրեն համար պղտելի, փարելի, համբուրելի է... այն ամենաչնչին բանը որ կը կարծուի թէ կայ քովս, սորված եմ իմ պաշտելի նախնիքներէս եւ իմ մեծանուն *ատաշէս* (Հ. Աբեղեան Բագրատունի) եւ որով ջանացած եմ... օգտակար ըլլալ ազգիս, գրելով, թարգմանե-

ըով միջազգային հին եւ նոր գրականութեանց գոհարները»։ — Կ'արժէ ուրեմն թուել այդ գոհարները՝ Հ. Արաէնի ինքնագիրներուն հետ։

Գործները. — Ինքնագիր, 1. Հայկական նոր Մատենագիտութիւն Ա. Հատոր (Ա–Մ), 2. Մխիթար, 3–4. Հայ լեզուի ուղղագրութեան դասեր (Բ. Հատորն ընդ մամլով), 5. Թաթուլ Վանանդեցիին ոսկեդարեան սիրավները, 6. Դասսօ եւ իր հայ թարգմանիչները, 7. Ոսոիկան եւ ոսոիկանապետ դէմ դէմի (թերթօն «Վ. Լուրի»)։ Գրաբար թարգմ. 8–9. Հատընտիր քերթուածք (Քարմէն Սիլվա եւ Լէոբարտի), 10. Լռութիւն (Վ. Ագանուր), 11. Մահ Արթուրոյ (Թէննիսոն)։ Աշխարհաբար, 12. Նուէր մանկանց, 13. Դաստիարակութիւն անծին (Ճան Պլէք), 14. Վիպակներ, 15. Տրգիծաբանութիւն Արուեստի անկման վրայ (Ջորջ Գամմէլ), 16 Տրգիծաբանութիւն եւ ուրիշ քերթուածներ (Նոյն), 17. Հակումը. — Դարբիններու գործադուլը (Ֆր. Գոբէ), 18. Ժառկաբաղ (այլեւայլ հեգինակներ), 19. Ներոն (ողբերգ՝ Ա. Պույթօ), 20. Ճիոգոնտա (մելոտրամ), 21–22. Ճակատագիր. — Մրրիկները (Աստ Նեկրի), 23. Ցաւիտեննական գրոյց (Վ. Ագանուր), 24–25. Տրգնը (Լէոբարտի. — Վ. Ագանուր), 26. Արուեստ քերթողական (Որասիոս), 27–28. Քերթուածներ (Ա. եւ Բ. Հատոր, Օսիան), 29. Տաղ գերեզմանաց (Ու·կո Ֆոսկոլօ), 30–32. Ատուածային կատակերգութիւն. — ա) Դժոխք, բ) Քաւարան, գ) Երջանկութիւն (վերջինն ընդ մամլով, Տանթէ), 33–35. Ընէական. — Մշակականք. — Հովուերգականք (վերջինն ընդ մամլով, Վէրգիլիոս), 36–37. Իլիական. — Ոդիսական (Հոմէր), 38. Երուսաղէմ ազատեալ (Դասսօ), 39. Դրախտ կորուսեալ (Միլտոն), 40. Պատմութիւն Քրիստոսի (Հազարիչեան Մեծահատոր գործ Բարինիի՝ թարգմ. Եպսկ. ի հրատէրով, անտիպ)։ Ասոնց թարգմանութեան համար՝ ան անսպառ համբերութեամբ ի սպաս գրած է իտալ., լատին, ֆրնա., անգլ. եւ հին յուն. լեզուներու իր հմտութիւնը։ Գործերէն մի քանին կրկին տպագրութեան արժանացած են, շատերն ալ ոչ միայն իր գրչէն ու մելանէն են ելած, այլ եւ իր մտմտուկի մատներէն... գրաշարութեամբ։

*Դատապատան. — Առնօք, եօթնամեայ տքնութիւն մը ինձ եւս վիճակուած էր՝ պատրաստութեանն առթիւ «Պօլիսի Հայեվարը» բառգիրքիս, որ իզմիրեանցէ պահուելու վարդապային՝ գիս քշեց Եպաճըդ, քիչ մը կազդուրուելու համար. հոն գտայ քննիչներէս մին՝ Թովմաս Թէրզեանը որուն ներկայացուած վայրկենիս, ան իրեններուն մօտ ատրաւ գիս եւ սպասէս ըսաւ. «Ահա մարդ մը որ խենթի փէօսթէքին համրող մըն է...», Այդ բացատրութիւնը նոյն իսկ անզօր կը գտնեմ, ամէն անգամ որ միտք բերեմ նոր ժամանակներու այս նորանշան Աղետին՝ Հ. Ղազիկեանի գլխու պտոյտ առթող Հայկ. Մատենագիտութիւնը որ ցարդ լոյս ընծայած իր 40 հատորներէն ամէնէն երկարաշունչն ու հոգեմաշն է եւ 20 մը գողցած է իր երիտասարդի տարիներէն, եւ որուն համար ողբացեալ Գր. քննադատ Ալբ. Ցարուխեանն կ'ըսէր ժամանակին. «Իր վերցուցած բեռն անտանելի ծանրութեամբ բեռ մըն է, ջախջախիչ, քանդիչ. հիացմամբ ու յարգանքով կը նկատեմ այս վանականը որ մոռցած ինքզինք ու քիչ մը ամէն բան, կեանք մը կը սրամտդրէ գրականութեան սիրուն», — գալով հին դասական մատենագրութեանց գլուխ-գործոցներուն հայացման՝ որուն համար ան «Աշխարհաբարի Բագրատունին» տիտղոսը առաջաւ շատերէ, յառաջ բերենք քանի մը կարծիք։ Ա. Զօպանեան կը գրէ. «Իր թարգմանութեանց, լեզուին, ոճին ու տաղաչափութեան մէջ ինքզինքը կը յայտնէ իրական արուեստագէտ...։ Ճաշակը որով ան իր հայերէնին մէջ՝ կ'ընտրէ բառերը, զանոնք կը դասաւորէ

եւ կը հիւսէ իր տողերը, եղանակը որով կ'ըմբռնէ ոտանաւորին յատուկ հրապոյրն ու տաղաչափուած լեզուին թեթեւ երաժշտութիւնը, այն կերպը որով մեր աչխարհաբարին բոլոր ուրոյն գեղեցկութիւնները ու ընորհները նկատած, իւրացուցած է եւ գիտէ տեղին կիրարկել, վեր են ամէն գովեստէ... *Իլիականը* վերջնական նուիրագործումն է աչխարհաբարի յաղթանակին» — Նոյնքան ուշագրաւ է դատաստանը վաղեմի խմբագրապետ Ռ. Քէչեանի. "...Դիւցազներգութիւնն անգամ որ երբեմն գրաբարի վեհութեան սեփական կալուածը կը նկատուէր, հիմա գաղանիք չունի աչխարհաբարի համար» Հ. Ա. Ղազիկեան, բարեջան բարեվաստակ Մխիթարեանը, յաղթականօրէն հռչակեց աչխ.ի կարողութիւնը՝ հին դիւցազներգութեան ամէնէն հոյակապ երկերը նոր հայերէնի վերածելու...» *Իլիական, Ընէական* եւ Ծրուս. *ազատեալ* նոր դարագլուխ մը կը բանան աչխարհաբարի պատմութեան մէջ: Մխիթ. Միաբանութիւնը ցարդ երկու մեծանուն Հայր Արսէններ տուած էր Ազգին, Բագրատունին ու Այտընեանը: Ասկէ ետքը երեք պիտի հաչուենք զանոնք, Հ. Ղազիկեանն ալ համանուն զոյգին կարգը դասելով: Առաջինն անմոռաց անուն թողուց իբր մեծ քերական, գրաբարը վերջնապէս կանոնադրող, եւ Հոմերոսն ու Վիրգիլիոսը հայացնող, որով 19րդ դարուն ամենամեծ կոթողը կանգնող՝ հին հայերէնին ի պատիւ: Երկրորդը նոյնչափ համբաւաւոր հանդիսացաւ՝ աչխարհաբարն իբր վերջնապէս կանոնադրող, լեզուներու հասարակապետութեան մէջ իր որոշ տեղը տալով անոր: Իսկ երրորդն աչխարհաբարին ճակատը կը պսակէ ժողովրդապետութեան թագովը Մոլի անխտիր ամէն կալուածներուն տիրաբար իչխելու իրաւունքը տալով անոր»:

Ներսնամեայ Ցոթելեան. — "Աչխարհաբարին ճակատը ժողովրդապետութեան թագովը պսակող»ին ճակտին վայել չէ՞ դափնեպսակ մը դնել այս տարի, քանի որ 1925ի Ջատկին կը լրանայ քահանայագործութեան եւ գրական տքնութեանց 30 ամեակը Հ. ԱՐՍԷՆ ՂԱԶԻԿԵԱՆի, այս ժիրաժիր մեղուին՝ որ իր մոքին խորխոխովը լեցուցած է նոյն ուխտին փեթակը, 1895էն ի վեր պոռեխներ արտալածիկ ընելով մեր գրական բուրաստանէն եւ գրչով ու բերնով գատելով անդուլ: Գիտեմ, երանաչնորհ Աբբահօր հիմնած վանքը միայն *Ցիսնամեակ* տօնելու սովոր է. հայ գրական դասուն, հին ու նոր սանուց եւ գրասէրներու անկ է ուրեմն ձեռք ձեռքի տալով կազմակերպել Հ. Ղազիկեանի *Ներսնամեակը* որ թող նախատօնակն ըլլայ իր Մեծ Ցոթելեանին: Իր երկերէն մէկ քանիներուն պատրաստութեան սառարող ամերիկաբնակ հայրենակիցներ կազմ են արդէն մեծ չուքով ու փառքով տօնելու զայն: Շուտ չունիմ որ հայ համայնքը սիրայօժար պիտի մասնակցի՝ այս բազմավաստակ կրթ. գործիչին եւ Աչխարհաբարի ծաղկման անծոյլ ծառայողին մատուցանելու մեծարանքի արժանավայել հարկ մը, ինչ որ նոր խայծ մը պիտի ըլլայ իրեն համար՝ ծմրդուն ուղեղին բջիջները կազդուրելու, լուսերակները պայծառացնելու եւ նոր խանդով ու հանգարտ գլխով շարունակելու իր արդիւնաշատ գործունէութիւնը, վերստին լծուելով մանաւանդ հայկ. Մատենագիտութեան յախերկան ընդհատուած ու վճռացած գործին իբր Ցոթելեար, օն եւ օն այժմէն ողջունելս կու գայ Հայ Մատենագրութեան այս տքնաջան վզուրկը — որուն ճակտին՝ ժամանակն իր ակօսներն է պեղեր եւ այնքան առատ ձիւն մաղեր իր մազումօրուքին մէջ — մաղթելով որ ան մոնազնի իր կենցաղին վերջակետը դնելէ եւ Ս. Ղազարու խաղաղաւէտ կավարումքը հանգչելէ առաջ՝ արժանի ըլլայ կենդանւոյն ողջունելու վանականի իր անմահութիւնը:

ՏԻԿ. ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ԼԻՄՍԸՆ

Ամերիկեան յորջորջումով՝ ՄԻՍԸՍ ՕԹԻՍ ՖԼՈՅՏ ԼԻՄՍԸՆ՝ երէց դուստրն է Իզմիրի Աւետարանական Հայոց Հանգուցեալ Հո-վիւ Վեր. Յ. Թաշճեանի: Ծնած է Կարին, Նիսն. կրթութիւնը ստացած Պոլիս եւ Իզմիր. մանկավարժութիւն եւ Հոգեբանութիւն ուսանելու համար անցած է Գերմանիա, ուրկէ՝ Միաց. Նահանգներ, եւ ատեն մը ուսուցչական պաշտօններ վարած է ամերիկ. բարձր. գոլէճներու մէջ: Ասպարէզը լքելով՝ բժշկութիւն ուսանելու համար վերստին մեկնած է Եւրոպա. ուսանողութեանը՝ հանդիպած է ամերիկացի երիտասարդ վիրաբոյժի մը որուն հետ կնքած է երջանիկ ամուսնութիւն մը: — Տիկ. Արմենուհի քանիցս ունկնդրութեան արժանացած է նախագ. Ուիլսընի, պերճախօս լեզուաւ անոր պատմելով Հայկ. ահաւոր տառապանքն ու Հայ կնոջ Հոգիի մեծութիւնը: Իզմիրի Եղերեան վաղորդայնին, նէ Մ. Նահանգաց մէկ քաղաքէն միւսը փութաց՝ դրամ եւ հանդերձեղէն հաւաքելու, որպէս զի Ւիլսոնի ձեռամբ անոնք իսկոյն ուղարկուէին Յունաստան եւ այլուր ապաստանող Հայ աղէտեալներու: Նոյն նպատակաւ իր քսակն ալ լցին բացաւ: Գալիփորնիոյ շրջանը բանախօսութիւններ եւ "միթինկ„ներ սարքեց. Հայ գաղութները խանդավառեց ու գործի մղեց, միաժամանակ կատարելով ամերիկեան բարձր շրջանակներու մօտ դիմումներ, Հայ գաղթականութեան ցաւերն ամոքելու առաջադրութեամբ: Ամերիկացւոց Համակրութիւնը տուք պահելու Համար դէպ ի չարչարուած Հայ ժողովուրդը, նէ տքնեցաւ ոգի ի բուին, եւ իր խօսքերուն տիրապետող Հմայքին տակ պահեց զանոնք: — Ուաշինկթընի իր ընտանեկան խաղաղ կեանքը լքած եւ

Տիկ. Արմենուհի Լիմսըն

ղինքը հալուածող մէկ մեծ դժբախտութիւնը պահ մը մոռցած, այս վեհոգի Հայուհին այս տարի փութաց Օրէկոնի Փորթլէնտ քաղաքը, Քարթօղեանի դատավարութեան՝ Հայոց քաղաքացիական դատը պաշտպանելու եւ գործնականապէս ցոյց տալու համար թէ Հայու իր մաքուր արիւնը չի կրնար հանդուրժել անիրաւութեան մը՝ որ կ'իւրացնէ իր դժբախտ եղբայրներուն ճակտի քրտինքով շահուած ստացուածքներն ու կը դնէ զայնս Ասիացի հորդաներու մակարդակին: Նէ կուռ եւ համոզիչ փաստերով ապացուցաց թէ Ասիական ցեղ չէր Հայը, այլ Կովկասեան ժողովուրդ մը՝ սպիտակ ցեղին պատկանող: Դատաւոր ճան Ս. Քոքի մէջ բերած փաստերուն՝ պատասխանեց աղնիւ եւ քաղաքավար, արժանանալով դատաւորներուն եւ ներկաներուն խոր համակրութեան: Ահա իր խօսքերն՝ Ամերիկահայոց քաղաքացիութեան դատին առթիւ. "Շատ մը Հայերու նման, նախ առանց կատարելապէս ծանօթացած ըլլալու դատին նշանակութեան ու ձեւակերպութեանց, տեսակ մը տաղտուկով եւ անհամակրութեամբ կը նայէի այս խնդրոյն: Բոլորովին անհնթնթ կը թուէր դատի ենթարկել ցեղային կացութիւնը ժողովուրդի մը՝ որ քս.ի թուականէն իսկ շատ առաջ հալածուած, տառապած ու մարտիրոսացած է ասիական ցեղերու եւ ժողովրդոց կողմէ, որոնք եկած են տիրելու անոր եւ զայն գտած են իրենցմէ գոյնով տարբեր, ցեղային յատկութիւններով գերազանց, գործունէութեան աւելի առակ, ստեղծագործական ներքին կարողութիւններով աւելի օժտուած, առաւելութիւններ որոնք Սպիտակ ցեղին ուշագրաւ յատկանիշերն են ամենուրեք": — Տիկ. Էմըլն անդամ է ամերիկ. 14 ընկերային, կրթական, քաղաքացիական եւ քղք. կազմակերպութեանց՝ որոնց մէջ մեծ ազդեցութիւն ունի: Ամերիկ. թերթերու եւ պարբերականներու մէջ գրած է շատ մը յօդուածներ՝ գրական, քաղաքական, մանկավարժական, հոգեբանական եւ բժշկ. նիւթերու մասին: Գլուխ-գործոց մըն է իր "My Birth" անուն գիրքը՝ որուն մէջ այնքան ճարտար եւ յանկուցիչ կերպով նկարագրած է կանանց ամուսնութեան, ծննդաբերութեան ու մայրութեան շրջաններու հոգեկան-բնախօսական վիճակները: Տիպար կին մը եւ մայր մըն է ինք եւ իր 2 մանչ եւ 1 աղջիկ զաւակաց այժմէն կ'ուսուցանէ սիրել իրենց երկրորդ Հայրենիքն ու անոր տախտապար ցեղը: "Իմ նպատակս է —

կ'լսէ — զաւակներուս տալ այն ամէն բարի բաները որ ինծի ժառանգ մնացած են իմ նախահայրերէս. Աստուծոյ եւ մարդոց հանդէպ հաւատարմութիւն. նոյն ատեն պիտի օգնեմ անոնց՝ ա-ռանց վրայ աւելցնելու բարի Ամերիկացիի մը քաղցրաբարոյութիւնն ու երկչոտութիւնը: Այսպիսի խառնուրդն է որ պիտի բարեփոխէ ու զարգացնէ երկու ժողովուրդներն ալ, եւ պիտի ըլլայ մեծագոյն օրհնութիւն մը՝ աւելի մեծ մարդկութեան համար„: — Ամուսինը Տ-Ք-Թ. ԼԷՄՍԸՆ հանրածանօթ դէմքը մըն է-ամերիկեան բարձր դա-սուն մօտ. կարող վիրաբոյժ մը՝ որ Սիէթըլլի մէջ ունի անհատա-կան 2 մեծ հիւանդանոց: Երեք տարի առաջ՝ առիթն ունեցայ Զմիւռնիայնակ իր ընթանքմօրն ուղղեալ մէկ նամակը կարդալու. — մեծանուն տոքթորը սա տողերը կը գրէր. "Սիրելի Մայրիկ, աղջիկդ Արմենուհին՝ որուն հետ ամուսնանալու բախտն ունեցայ, ուսումով, կրթութեամբ եւ դաստիարակութեամբ շատ բարձր է ինէ: Ցանկանս երախտապարտ եմ քեզի, վեհատ կամ զաւակդ յորջորջելու պատիւն ունենալուս համար„: — Մարդ կը տա-րուի մտածելու թէ ներկայ ցուցամոլ դարուն, կանացի այս տեսակ համեստ դէմքերու գոյութիւնը — մանաւանդ մերինին պէս տկլոր ապգի մը իգական սեռին մէջ — հազուագիւտ բացառութիւն մըն է

Միտիլի, 11 Օգոստ. 1924:

ՅՈՎՍԷՓ ԹԼԳՐԻԵԱՆ

Տ-Ք-Թ. Ե. Մ Ա Ն Ո Ւ Է Լ Ե Ա Ն

Հերու՝ Տարեցոյցիս ընթերցողները հաճոյքն ունեցան կար-դալու այս փարիզահայ նշ. գիտունին յօդուածը՝ փասթէօռի եւ անոր գործին նուիրուած, նաեւ ճանչնալու ներհուն յօդուածա-գրին կեանքն ու գործունէութիւնը: — Հիմա աւելի մեծ հաճոյ-քով է որ կ'արձանագրենք գիտական աշխարհին համար հետա-գայ պատգամուն լուրը՝ քաղուած "Էքլէռ„ի 16 Յնվր. 1924ի համարէն. "Փասթէօռ չէր յաջողած կատաղութեան միքրոպը գտնել. մահն ընդհատած էր այդ մասին կատարած անոր յամառ խուզարկութիւնները: Մեծ գիտունին սաներուն համար նուիրա-

կան պարտք մը եղած էր վարպետին ընդհատուած աշխատութեան յամրոկ ածումը: Տքթ. Ռուի բաժնին մէջ է որ Տ-էթթ. ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ բազմամեայ համբերատար ու գիտնական խուզարկութիւնները վերջ ցանջողեցւոյ գտնել կանտակիթեան մուբրոպը, փասթէօռեան հաստատութիւնն օժտելով փառքի այս նոր տիտղոսով: Փասթէօռ համոզուած էր որ կատաղութեան մակաբոյծին դիւտը մեկնակէտը պիտի ըլլար շատ մը բարերար գիւտերու: Ցուսանք որ մօտիկ ապագան հաստատէ մեծանուն գիտունին նախատեսութիւնը„:

1865—1925.

Առանց յուզման չէ որ կ'ողջունեմ ներկայ ամանորը, զի ազգային գործունէութեանս 60 ամեակին մէջ կը թեւակոխեմ այս տարի:

Արդարեւ 1 Դեկտ. 1865ին էր որ Հասգիւղի Ներսիսեան Վարժարանի հոգաբարձութեան ատենապետը, Սահակ Ալա Փէշտիմալճեան — հայր բժիշկ Տիգրան Փաշայի — յայտնեց ինձ թէ Հայերէնի օգնական դասատու կարգուած էի դպրոցին ստորին կարգին, օրական մէկ ժամ դասի վոխարէն 2 մէճիտ (9 ֆրանգ) ամսականով: Պատասխանեցի թէ որոշած էի ուսուցիչ ըլլալ, այլ գեռ բաւական ուսած չէի դաս տալ կարենալու համար, մանաւանդ որ հազիւ 14 ամեայ էի, թէեւ բարձրագոյն կարգի աշակերտ: — "Գիտեմ, ըսաւ, բարձրագոյն կարգին լաւագոյն աշակերտներէն ես, տակաւին աշխատանքիդ, սուր յիշողութեանդ ու համարձակախօսութեանդ շնորհիւ: Հոգաբարձութիւնը կ'ուզէ որ շարունակես ուսումդ ու այժմէն ուսուցչութեան նախապատրաստուիս, ստորին կարգի աշակերտներուն աւանդելով ինչ որ ուսած ես արդէն: Այսօր իսկ սկսէ դասի: Ես ներկայ պիտի գտնուիմ„:

Այսպէս սկսաւ կրթական պաշտօնավարութիւնս, որ քառորդ դար պիտի տեւէր եւ պիտի յանգէր Ազգ. կեդրոնական Վարժարանի տեսչութեան: Ցաջորդ տարին բացուած նուպար-

Ճահնազարեան վարժարանին մէջ ուսումնասարտ ըլլալէ յետոյ, հոս ուսուցչութեան պաշտօն վարեցի 1868 Մայիսէն մինչեւ 1870 Դեկտ.: Անոնցմէ հետզհետէ դասախօսեցի Հայգիւղի Ներսիսեան (1871—1874), Սամաթիոյ Սահակեան (1872—1873), Հիսար-Տիպիի Մեզպուրեան (1873—1874), Պալաթու Խորէնեան (1873—1876), նորէն Ն. Ճահնազարեան (1875), Գատըգիւղի Ալամեան (1875), Գումգափուի Մայր-Վարժարան (1875), Հայգիւղի Հայկեան-Զօխուրեան (1876—1877), Գուզկունճուգի Լուսաւորչեան (1876—1877), Պալաթիոյ կեդրոնական (1877) եւ Ազգ. կեդրոնական (1886—1889) վարժարաններուն մէջ: Դասախօսած եմ նաեւ Բերայի Քրիստոսեան յոյն լիկէոնին հայ աշակերտներուն (1871) եւ Լոնտոնի Քինկս Քոլէճին մէջ, ուր հիմնել տուի հայերէնի դասախօսութեան ամպիոն[1] (1890):

Եթէ 1865 թուականը սիրելի է ինձ կրթական ասպարէզին մէջ մտած ըլլալուս համար, ոչ նուազ սիրելի են 1868 եւ 1876 թուականները, մին գրական եւ միւսը քաղաքական տեսակէտներով: Առաջին հրատարակութիւնս տեղի ունեցաւ Կոստանդնուպոլսի յոյն մամուլին մէջ: Էրմոնիա լրագիրը 13 Յուլիս 1868ին հրատարակեց այն յուշարէն ճառը զոր արտասանած էի Ն. Ճահնազարեանի պարգեւաբաշխութեան հանդէսին: Մասիս 30 Նոյ. 1868ին հրատարակեց "Ի մահ պէշիկթաշլեանի" տիտղոսով քերթուածս, եւ այս թուականէն ի վեր չեմ դադրած հայ ու օտար մամուլին աշխատակցելէ յօդուածներով ու գիրքերով:

Քաղաքական կեանքի առաջին մասնակցութիւնս տեղի ունեցաւ 1876ին, երբ Ներսէս պատրիարք Քրանսերէնի թարգմանել տուաւ ինձ մէկ մասն այն հարստահարական ընդարձակ տեղեկագրին որ Լոնտոնի մէջ տպագրուեցաւ, իբր նախապատրաստութիւն պէրլինի վեհաժողովին: Ծանօթ է այս վեհաժողովին առթիւ ու այնուհետեւ ունեցած քաղաքական գործունէութիւնս, որ նոր գործիչներու համախումբ ճիգերուն շնորհիւ ցաճկահայաստանի անկախութեանը պիտի յանգէր Սեվռի դաշնագրով, եթէ երեւանի հայ բանակը, յոյն բանակին պէս, յաղթուած չըլլար թուրք բանակէն:

---

1 Այդ առթիւ պատուանշան առացած է Վէնեգուելայի կրթ. նախարարութենէն:

Ծ. ԱՄ. ՏԱՐԾՑ.

Ա յս ձախողուածը անհուն վիշտով կը համակէ զիս, թէեւ չեմ անյոյս ապագայէն: Միակ սիփոփանքս է Ռուսահայաստանի յարութիւնը, որ անջինջ պիտի պահէ հայ ցեղը, ինչպէս որ նոյն տապանը անջինջ պահեց մարդկային ազգը:

"Հաւատք քո կեցուցին զքեզ:"

Մասեաց, 24 Յու. 1924: ՄԻՆԱՍ ՁԵՐԱՋ*

---

* Անաւասիկ 60 տարուան կեանք մը, լի հոգեմաշ դատանքով, տուայտանքով, երազանքով եւ ազատաբաղձ Հայու տեսլականով: — Ո՛րքան օրինաւոր պիտի ըլլար, եթէ գրական եւ առեւտրական հրապարակներու հին սաներ եւ հանուր Հայութիւնը փութային այս տարի տօնել Ոսկեայ Յոբելեանը մեր հին սերունդին մտաւորականութեան այս երիցագոյն անդամին ու միանգ ներկայացուցչին՝ որ Դաստիարակի, Հրապարակագրի, Գրական եւ Ազգային Գործիչի իր քառեակ հանգամանքներուն տակաւանգ՝ յար համեստ, իբր վէմէրուան կը սիրէ անուանել եւ անաղմուկ ապրիլ Մարսիլիոյ արեւուտ երկնքին տակ, — մտային խոնչանքի արդիւնք՝ հիւանդութեանը դէմ ոգոքելով, — եւ որ՝ շոշափանքի յաւէտ անհաղորդ՝ ատենօք պայծառատեսութիւնն ունեցեր էր մերժելու Ազգ. վարչութենէն ստացած հրաւէրն անգամ... մեկնում ընտրելու: Զարհուրանցած չենք ըլլար երբ ըսենք թէ Արփիարներու հայրենակից այս պատուական Հայը մին-մինակ անդր եւս արդիւնաւէտ գործ տեսած եղաւ 1889ին Պոլսէն անդարձ հեռանալէն ի վեր յեղափոխական ու Գրիչ եւ Սուրի երբեմնի խանդաբորբ հեղինակը — որ Աշխարհաբարի ռահվիրաններէն ալ մին եղած է տարիներ առաջ եւ դրօշակիրը՝ հայ առաջդիմական շարժման, եւ որուն բազմավաստակ կեանքին անցուդարձերուն քանիցս անդրադարձած ենք Տարեցոյցիս նախորդ հատորներուն մէջ, — իր տառապակոծ ցեղին վերածննդեանը մասին նո՛յն հաւատքը կը տածէ դեռ. սրբազնասո՛ւրբ հաւատք որ ցայսօր նոր դարու Սիմէոն ծերունիի մը հանգոյն ապրեցուց զինք, ի հեծուկս այն ամեհի ամբոխներուն որոնք անցան հայ ազգին գլխէն 1876էն ասդին: — Տիար Ձերազ քարի՛ ալ եղած է "նոր"երու հանդէպ. Ցեղին վերազարթման ի նպաստ մեր կողմէ կատարուած մղձուզ փորձե՛րն իսկ կը խրախուսէ տեսուչն տեղւոյ: Մեր նժդեհութեան սա դժնդակ օրերուն՝ քաղցր եղաւ մեզ համար մերթ ընդմերթ լսել իր սրտապնդիչ խօսքերը. "Կը հիանամ՝ անվհատ նկարագրիդ վրայ, որ առաքուր կը կոխէ խոչ եւ խութ եւ որ մեր ցեղին փառքն ու փրկութիւնը եղած է միշտ". — "Կը մաղթեմ որ մեր՝ անքախտ ըլլալուն համար աւելի սիրելի՝ ազգը գիտնայ գնահատել ու քաջալերել գրական անձնազոհութիւնդ". — "Մեր ջախջախ ցեղին անթացուպերէն ես դուն". — "Հայաստանի Հանրապետութի՛ւնն է մեր միակ ապաւէնը: Օգնե՛նք անոր, որպէս զի զօրանայ եւ օտարի պաշտպանութեան կարօտ չձգէ ազգին զաւակները":

Ծ. ԱՄ. ՏԱՐԵՑ.

ԵՐԶԱԿ 20 ՊԱՆԵԱՆ

Ի տղայ տիոց գրական բոլոր սեռերը յաջողապէս մշակած եւ իր յոգնաթիւ արժէքաւոր երկերովն Արեւմտահայոց եւ Արեւելահայոց քաջածանօթ այս անձը, որ պոլսահայ լեզուի մեծ վարպետն ըլլալէ զատ՝ եւրոպական գրականութեան նրբութեանց չքնաղ նպաստը գիտցաւ դնել մեր աղքատիկ նոր գրականութեան մէջ. որ 1895ին ի վեր փարիզ ապրելով՝ ֆրանսացի հռչակաւոր գրագէտներէ իսկ գնահատուեցաւ իր անժխտելի տաղանդով ու պերճախօսութեամբ. որ էջմիածնայ, երուսաղէմի եւ վենետկոյ հարուստ գրչագիր-տոփերքը մաղեց՝ իր հայ էջերով ու վարդենիքով լոյս աշխարհ ածելու եւ յաւերժացնելու համար զմայլելի գործերը մեր միջնադարեան աշուղներուն եւ մանրանկարիչներուն. եւ որ գիրով ու բանիւ բերանոյ չդադրեցաւ իր ցեղին մտամշակոյթին անցեալն ու ներկան տարփողելէ քաղաքակիրթ աշխարհի, անոր ուշադրութիւնը լարելով հայ Դատին վրայ, — արժանացաւ վերջապէս իր անխոնջ գործունէութեան 35 ամեայ Յոբելեանին՝ հերու նոյ. ամսուն, կազմակերպութեամբը ղինքը յարգող փարիզաբնակ յայտնի մտաւորականներու եւ գրասէր անձնաւորութեանց, նաեւ արժանավայել մեծարանքի հարկով մը՝ ըլր իրեն փութաց մատուցանել համազգային հայ գաղութը, հակառակ այն գժպհի պայմաններուն՝ որոնց դէմ կ'ոգորի դեռ հսկայ ջանգուած մը այս վերջինէն: — Կենսագրած ենք ղինք այս էջերուն մէջ՝ տարիներ առաջ. այնուհետեւ ոչքան առոգ ու գեղեցիկ "մոքի ղաւակ„ներու — նոր հեղինակութեանց — հայր եղաւ ան: — Յոխիականի այս հեռաւոր ափունքէն, կ'ողջունենք՝ իր բանաստեղծի եւ գրական քննադատի հանգամանքովը 90 ական թուականի նոր սերնդեան սրտին մէջ գրական սէրն այնքան ուժգին արծարծող մեծանուն Յոբելեարը, մեր ջերմ շնորհաւորութիւնները ընծայելով իրեն՝ հայ գրողի որպէս արդադիր սրտաձօն, նաեւ մեր բոլորանուէր մաղթանքները, որպէս զի համակ հայութեամբ թրթռուն իր հոգին ու միտքը նոր ու շքեղ վերածումով մը թեւածեն վերատին մեր գրական եւ ազգային մարզերուն մէջ, ի հաճոյս եւ ի խրախոյս Ղարատական հայութեան: —

Տարեցոյցիս հեղինակը հպարտ կ'ղգայ ինքզինքը՝ պրն. Զօպանեանէ նոր նոր լսելուն սա խօսքը, զոր կը նկատէ իբրեւ Թանկագին խրատ։ "Ձեր անխոնջ, համեղ եւ արդիւնաւոր աշխատասիրութիւնը մեծ գովեստի արժանի է, մանաւանդ բոլոր աղէտներէն յետոյ, եւ ինծի շատ սիրելի"։

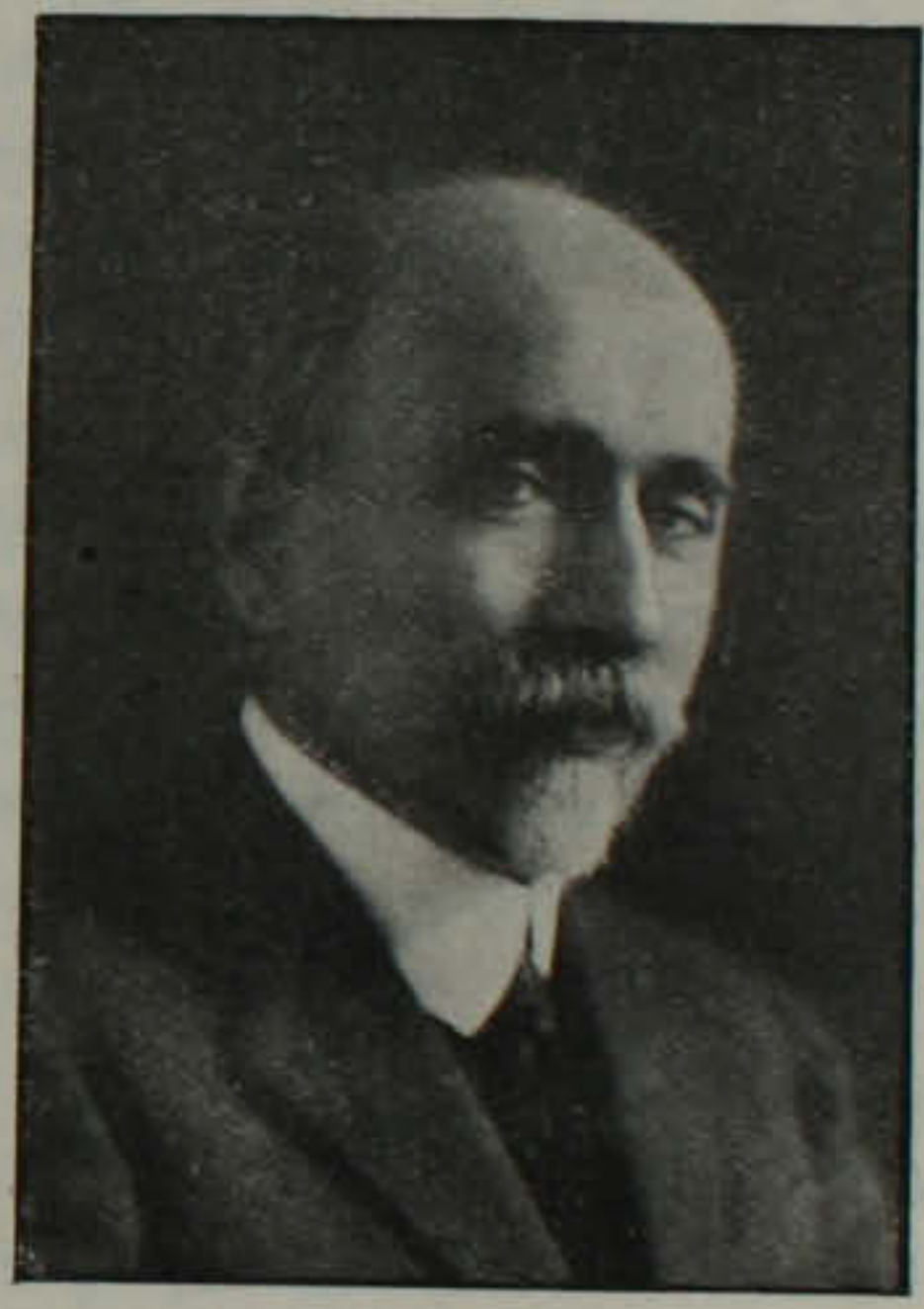
ՅԱԿՈԲ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Գանձակեցի այս բանաստեղծը որ երկար ատենէ ի վեր Ռուսահայերէ կը վայելէ ժողովրդական համբաւ՝ Տիկ. Շ. Կուրղինեանի նման՝ որպէս երգիչ բանուորներու, առարկայ գարձաւ խանդավառ ցոյցի եւ մեծարանաց՝ իր գր. գործունէութեան 30 ամեակին առթիւ, 2 Դեկտ. 1923ին, Թիֆլիսի պետ. Օպէռայի Թատրոնը։ Նման հանդէսներ կազմակերպուեցան նաեւ Հայաստանի այլ եւ այլ քաղաքները։ — Ինք՝ համեստ կօշկակարի մը զաւակ՝ ծնած է 1869ին, եւ հազիւ աւարտած իր նին. կրթութիւնը ծննդավայրին գիմնազիոնին մէջ՝ սկսած է իբրեւ բանւոր դատիլ պագուի գործարաններուն մէջ. այդ տաժանագին կեանքը մեծ տպաւորութիւն գործած է իր վրայ։ 1893ին զառաջինն երեւցած է "Մուրճ"ի, ապա զանազան հանդէսներու մէջ. լոյս տեսած է իր Երկերի ժողովածուն՝ 3 հատոր։ Ամենատուար մասամբ ընտրած նիւթերն են աշխատաւոր դասակարգի տառապանքն ու զրկանքը. ոմվ չէ ըսած իր սա ոտանաւորները մանաւանդ. "գալիս են", "տեսնէ ես, ընկեր", "մեռան չկորան", "էյ, ձեզ մատաղ"։ Ան նոյնը կ'արտայայտէր արդէն իր յօբելինական ճառին մէջ. "Պրոլետարիատն[1] է որ իր կեանքով, դասակարգային հերոսամարտով եւ յաղթութեամբ գարձրեց ինձ իր լաւագոյն զգացմունքների, խոհերի եւ նպատակների արտայայտիչը"։ Յակոբեան խորապէս ազդուած ըլլալ կը թուի իտալ. բանաստեղծ Ատա Նէկրիէ՝ որմէ — նաեւ Ֆրուգէ — ունի շատ մը թարգմանութիւններ։ Իրմէ լաւագոյն հատուածներ արտատպուած են "Հայ գրողներ" գործին Ա. հատորին մէջ։

---

[1] Prolétariat, *ընչազրկութիւն, անընչութիւն*։

Ծն. Հալէպ 12 Դեկտ. 1863ին: Ուսուցչի անուամբ Մովսէս: Հնտախտի պատճառաւ ծնողացը հետ կը վտխադրուի Այնթապ 1865ի սկիզբները: 1868ին կը մնէ Ծաղկոց, աշակերտելով "Զօլաս„ մանկանուանեալ պօշկէղէնեան ցարութիւն վարժապետի: 1870ին կ'սկսի յաճախել քաղքին "Ազգ. Ներսէսեան„ նորակառոյց դպրոցը: 1 Մարտ 1873ին կ'ընդունուի Մ. Քէֆսիզեան կաթող.ի հիմնած "Կիլիկիոյ Գիշերօթիկ վարժարան„ը՝ որ 4 տարուան կեանք ունեցաւ եւ որուն վերջին տարեշրջանի ուսուցիչները եղան Պոլսոյ Շահնազարեանէն մեկնող Կէօքսիւնցի Եսայի Պօլատեան եւ Զէյթունցի Փիլ. Սարգիսեան: — Քիւրքճեան 1877ին կ'ստանձնէ ուսուցչական անդրանիկ պաշտօնը "Ներսէսեան„ի, վերջն ալ "Վարդանանց Սանուց„ վարժարանին մէջ՝ ուր տարի մը կը խմբագրէ ձեռագիր Դրախտ ամսաթերթը Հայ. եւ Հայատառ Թրք.: 1880ին ուսումը կը վերսկսի "Կեդրոնական Թուրքիոյ Գոլէճ„ին մէջ՝ ուր իրմէ առաջ ոչ մէկ Լուսաւորչական յաճախած էր: 1884ին Շրջանաւարտ ըլլալուն՝ կ'ուղեւորի Պոլիս, Ուսումն. Խորհուրդէն ընդունելով ուսուցչական վկայական: Նոյն տարին տնօրէն կը կարգուի Այնթապի Վարդանեան կրթարանին որուն հիմնարկութեան մէջ (1882) ինքը գլխ. դերը կատարած էր վաճառական Գալուստ Պալեանի պաշտպանութեամբ: 86ին կը հիմնէ *Մենատր կիւսամենայ Հայատառ Թրք.* (տպ. Պոլիս) որ տարի մը միայն կը հրատարակուի: Յաջորդ տարին կը մեկնի Անգլիա եւ Լոնտոնի մէջ կ'աշակերտի վարժապետանոցի մը՝ զոր հիւանդութեան մը պատ-

Վահան Մ. Քիւրքճեան

ճառաւ կ'ստիպուի լքել եւ դառնալ Պոլիս։ 88ին Միացեալ Ընկ. եանց կողմէ այցելու քննիչ կը նշանակուի Կիլիկիոյ վարժարանաց. նոյն տարին կը վերստանձնէ "Վարդանեան„ի անօրէնութիւնը։ Կ'ամուսնանայ Այնթապի երեւելիներէն Նիկ. Նազարէթեանի աղջկանը հետ՝ որուն պապը կը վարէր պրսկ. հիւպատոսի եւ ամերիկ. փոխ-հիւպատոսի պաշտօնները։ 90ին, քղք. հալածանքի հետեւանօք կը քաշուի կրթ. ասպարէզէն եւ եղբօրը հրատհանգով պահ մի Պոլիս կը հաստատուի իբրեւ առեւտրական։ — Փլուքճեան թէեւ յեղ. մարմիններու չէ մասնակցած երբեք, բայց թուրքերը միշտ կասկածով նայած են իրեն։ Տարիներով վարած է կիրակնօրեայ լսարան "Վարդանեան„ կրթարանը, որ հզօր ազդակ մը եղած է Այնթապի տաճկախօս Հայոց մէջ մայրենի լեզուի եւ ազգ. գաղափարներու ծաւալման. անոր սաներէն յիշենք Բարգէն եպս.ը, Շահէ վրդ.ն ու "պայքար„ի խմբ. Ա. Նազարը։ — 92ին լոյս կ'ընծայէ Արեւելեան հին պետութիւնք դասագրքին Ա. հատորը՝ վաւերացեալ Ռս. Խորհուրդէն։ Յաջորդ տարին ընտանեօք կը փոխադրուի Ընգլիա՝ իր եղբօր առեւտր. գործով, որ քիչ վերջը կը ձախողի՝ վանայ կոտորածին եւ պոլսոյ պանքայի դէպքին յաջորդող տագնապին զուգընթացօրէն։ — 97ին կը գտնենք զինք ի Կիպրոս՝ որուն Նիքոսիա քաղաքը կը հիմնէ "Հայկ. կրթասրբանոց„ը. գաղափարը թելադրած էր Երուսաղէմ ազատական խրիմեան Հայրիկ, երբ Փլուքճեան 92ին կ'այցելէր Ս. Քաղաքը. նպատակն էր այդ ազատ կղզիին մէջ ստեղծել Հայկ. մտաւորական ու գրական վառարան մը։ Հիմնարկութեան նախաձեռնարկ կ'ըլլայ Լոնտոն կազմուած յանձնախումբ մը՝ առեւնապետութեամբ Ս. Զերտալի եւ գանձապետութեամբ Հանդ. Կրպ. Վ/վ պէնկեանի։ Յետոյ Մանչէսթըը կը կազմուի նմանակալութիւն մը՝ որուն քարտուղարն էր Յովհ. Անդրէասեան եւ անդամները՝ Զուլալեցի Թորոս քհնյ., Եալտըզճեան եւ Եղնազարեան Սարգիսներ, Մինրան Մանուկեան, պ. Գրիգորիսեան։ 98ին Փարիզի մէջ կը կազմուի օժանդակ մասնախումբ մը՝ առեւնապետութեամբ Յովս. Խալէնտէրի։ Հիմնադիրը 1902ին կ'ուղեւորի Ռուսիա՝ օժանդակ մարմիններ կազմելու, բայց հոն ծագող հակահայ շարժումներ կը ձախողեցնեն նոյն ձեռնարկը։ — 1904ին որբանոցին մէջ կը հիմնէ տպարան մը՝ ուրկէ լոյս կ'ընծայէ Կիպրոս կղզի, մի տե-

սութիւն Կիլիկիոյ հայկ. իշխանութեան վրայ, տեղեկագիր, ձրագիր եւն: Որբանոցը շուրջ 7 տարի արդիւնաւոր շրջան բոլորելէ յետոյ՝ կը փակուի 1904ի վերջերը: — Նոյն տարին եգիպտոս փոխադրուելուն՝ Գեղտ. ամուսնը կը հիմնէ Լուսաբեր երկօրեայ թերթը, թերթօնելով անոր մէջ Չելխասյի զաղտնիքը վէպը՝ զոր 18 տարի վերջ բարեփոխած եւ պատկերազարդ լոյս ընծայեց ի նիւ եորք Ասպետ Լիպարիտ խորագրով: 1905ին թերթը կը յանձնէ Ա. Արփիարեանի, ինքն ալ տեսչութիւնը կ'ստանձնէ գաւառեան ազգ. երկսեռ վարժարանաց: Երկամեայ պաշտօնավարութենէն յետոյ՝ 1907ին հրաժարելով, ընտանեօք կ'անցնի Ամերիկա եւ կը հաստատուի Պոսթըն: Հակառակ իր յառաջացեալ տարիքին, 1908ին քաղքին "Եունիվըրսիթի„ն յաճախելով՝ 1910ին J. B. (պսակաւոր Իրաւագիտութեան) տիտղոսով կ'աւարտէ նոյն համալսարանի դասընթացքը: Ցետ քննութեան՝ անգամ կ'արձանագրուի Մէսէչուսէթսի Փաստաբանական Կաճառին: Թէ համալսարանական ուսանող եւ թէ անկէ վերջ, Հ. Ր. Ը. Միութեան ընդհ. քարտուղարի հանգամանքով՝ կ'աշխատի կազմել մասնաճիւղեր, որոնց առաջինը 1909ի սկիզբ Ա. Անեանի եւ այլոց աջակցութեամբ կը հիմնուի Պոսթըն: 1914ի վերջերը կը հաստատուի նիւ եորք: — 1915ին, Մ. Գարակէօզեանի եւ ամերիկացի բարեկամներու օգնութեամբ նախաձեռնարկ կ'ըլլայ հիմնելու Արմինիոն-Էմէրիքէն Րիլիֆ Փընտը՝ պատերազմի եւ տեղահանութեան աղէտեալներուն ի նպաստ. սոյն մարմինը կը գործի գոյութենէ՝ երբ կ'ստեղծուի Արմինիոն Էնտ Սիրիէն Րիլիֆը (հիմա ծանօթ՝ Նիր Իսթ Րիլիֆ անուամբ): Այդ միջոցին է որ կը հրատարակէ Հայաստանի կոչը պատկերազարդ տետրն անգլ.: Ինքը շատ աշխատանք թափած է Ազգ. Հիմնադրամի գործին եւ մասնակցած Երեսփ. ժողովին եւ այլ ազգօգուտ կազմակերպութեանց: 1917ին հրաժարելով Հ. Ր. Ը. Մ.ի ընդհ. քարտուղարի պաշտօնէն, յաջորդ տարին կը կազմակերպէ Հայկ. բաժնի թափօրը՝ "Լիպըրթի Լոն„ի փէրէ յաին առթիւ: Իր ջանքերով կ'արդիւնաւորուի նաեւ Փլաշա Հոթէլի քղքաձ ճաշկերոյթին՝ պատմական դէմքեր ներկայացնող եւ օրուան օտար ճառախօսները ներշնչող "կենդանի պատկեր„ը: 1919ին, Փարիզի Ազգ. Պատուիրակութեան ներկայացուցիչ Փրոֆ. Աբր-

Տ. Յակոբեան իրեն հզօր աջակից մը կը գտնէ յանձին Քիւրքճեանի։ 1920ին կը հիմնէ Արմինիոն Փրպլիսիթի պիւրօն, ձեռ գեր կատարելով կազմութեանը մէջ նաեւ Արմինիա-Էմէրիքա ընկ.եան տրուն Հայկ. մասնախումբի անդամներէն մին էր։ Անգամ էր նոյնպէս ազգ. Մխութեան գիւանագիտական յանձնախումբին։ 1921ի ի սկիզբը կը մեկնի գէպ ի Եգիպտոս-Ալէքսանդրիա, իբրեւ պատուիրակ Հ. Բ. Ը. Մ.ի։ — Աշխատակցած է "Մասիս"ի, "Ա. Մամուլ"ի, "Երկրագունտ"ի, "Արեւելք"ի, "Մանզումէ"ի, "Արաքս"ի, Մարսէյլի "Արմենիա"ի եւն. պատմական-բանասիրական յօդուածներով։ Յարդ կը վարէ ազգ. բաժնի խմբագրութիւնը "Կոչնակ"ի՝ որուն կուռ խմբագրականներէն շատերն արդիւնք են իր գրչին։ Ծանկանուններէն գլխաւորն է Բակուրեանը։ Հեղինակած է նաեւ Սահակ եւ Մեսրոպ եւ Վահան Մամիկոնեան կարեւոր գիրքերը։ — Երկու տարիէն կը լրանայ իր կրթ. գործունէութեան 50 ամեակը՝ զոր արժանաւորապէս տօնել պիտի վուլթայ անշուշտ Ամերիկահայ գաղութը, պանծացնելով անունն այս բանիւրեան ու բազմարդիւն ուսուցչին, գրագէտին եւ ազգ. գործիչին որ կէս դարէ ի վեր անադմուկ տքնած է՝ Հայուն բարօրութեանը համար։

Ս Ո Ֆ Ի Ա Ն Ա Ր Գ Ա Ի Թ Ե Ա Ն

Ամերահայ բազմավաստակ մանկավարժուհի մըն է սա որ առաջին անգամ Ֆրէօպէլեան դրութեամբ մանկապարտէզներ հիմնած եւ մանկավարժական յօդուածներ հրատարակած է զանազան թերթերու մէջ, նաեւ հեղինակած "Մանկական պարտէզ" գիրքը։ Իր կրթ. գործունէութեան 40 ամեակը տօնուեցաւ Հերու Յնս. 30ին Թիֆլիս։

---

† ՓՐՈՖ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ

Ծնած է Արաբկիր 1880ին, նախ. ուսումը ստացած պոլսոյ Սէն-Պլնուա վարժարանը: Եղբօրորդի՝ նշ. յեղափոխական գործիչ Աբդպաշեան նահատակին: Ա'ստիպուի մնականութը փոխել եւ 96ի ջարդերուն անցնիլ Ամերիկա՝ ուր ապրելու համար մասնաւոր դասեր կու տայ հայ. եւ ֆրնս., միաժամանակ հետեւելով

Մէջտեղը՝ Զմիւռնիոյ Ազգ. Ընկանո վարժարանաց տեսուչ † Փրոֆ. Անդրանիկ Կարապետեան, ձախին՝ վաղամի հայկարան Անտոնիս Տիվրիկեան (այժմ Եգիպտոս), ձախին՝ փոխ-տեսուչ Արուեն Պալեան (այժմ տնօրէն Ռիվիֆի Գամպրայի որբանոցին) եւ Մինասեան բարձր. ճախտակիմպարանի 1922ի շրջանաւարտը, որուն աղէտին միակ ուսանող մնացած է միայն ինչ մեկ տարի...

երեկոյեան դասընթացքներու: Լուսէլի վարժապետանոցէն վկայուելէ ետք՝ ուսուցիչ կը կարգուի հոն, 4 տարի շարունակելով նոյն պաշտօնը: Ապա, նոր օրենսմնելու հետամուտ՝ կը մեկնի Փարիզ եւ կը հետեւի Սորպոնի հոգեբանութեան եւ մանկավարժութեան ճիւղերուն: Ամերիկա դարձին՝ կը նուիրուի ալա ուսումնասիրութեանց, եւ շատ մը ականաւոր անձերու կարգին՝ մտերմութիւնը կը վայելէ յայտնի ընկերվարական Մր. Քլէմնոթի: Տարի մը վերջ կը կանչուի գահիրէ՝ գալուստեան վարժարանի տեսչութեան: Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումէն յետոյ պոլիս գալուն՝ տեսուչ կը կարգուի Ազ. Գարահիսարի ազգ. վարժարանին. հոն կ'ամուսնանայ Ակնտարցի ուսուցչուհի Օր. Տի-

գրանուհի Սինանեանի հետ: Եռամեայ արդիւնաւոր պաշտօնավարութիւն մը լրացնելով, դաստիարակ ամոլը կը հրաւիրուի պարտիզակ՝ իբրեւ վարիչ ազգ. երկսեռ վարժարանաց: — Պատերազմը կ'սկսի, եւ անոր յաջորդ՝ գաւառի Հայութեան տեղահանութիւնը: Պոլսոյ ճամբան գոց ըլլալուն, ինք իբրեւ ամերիկեան քաղաքացի՝ պարտիզակի տիրանուն միւտիր Ալի Շուուրիի թոյլտուութեամբ ընտանեօք կ'անցնի Գարահիսար, աներոտգուոյն մօտ. Հոն ալ հանգիստ չի գտներ. մեծ դժուարութիւններով կը մեկնի Իզմիր - Միտիլլի - Պիրէոն - Եգիպտոս: Մինչեւ 1916 կը ճնայ Կիպրոս, անգլ. զինուորական իշխանութեանց մօտ գրաքննիչի պաշտօնով: Ձափազանց դիւրապգած բնոյթովը՝ չի հանդուրժեր Հայերուն վրայ վերէն վար նայող կարգ մը մարդոց. Հրաժարականը տալով՝ կը գառնայ Եգիպտոս: Այգ օրերուն, անգլ. զին. իշխանութիւնք իրենց լեզուն գիտցող օտարականներ Դիոգինէսի լապտերով կը փնտռէին. Գահիրէ՝ իրեն կը յանձնուի քննիչ-թարգմանի պաշտօն պտրզմ. գերիներու քէմբին մէջ: Հոն կը ճնայ մինչեւ Զինադադարի սկիզբը: Եգիպտոսի յեղափոխութեան միջոցին՝ կը մեկնի Իզմիր եւ կ'ստանձնէ ազգ. երկսեռ վարժարանց տեսչութիւնը զոր ձեռնհասօրէն կը վարէ մինչեւ 9 Սեպտ. 1922, այդ սեւ օրը՝ որ յաւէտ պիտի մնագնէր Հորիզոնը Զմիւռնիոյ համօրէն Քրիստոնէից: — Ազէտէն օր մը առաջ, իր պաշտօնակցին՝ Ա. Պալեանի ըսած է. "Եթէ այս զրահաւորներուն ներկայութեան՝ մեծ պետութիւնները թոյլ տան որ քրիստոնեայ բնակչութիւն մը դարձեալ ջարդուի, այլ եւս չ'արժեր ասանկ աշխարհի մը մէջ ապրիլ": — Փրոֆ. Կարապետեանի մահը գերազանց անձնազոհութեան օրինակ մըն է: Հուրէն եւ սուրէն հալածական, սարսափի կրկնակ գիշերներէ վերջ, քարափը խլրտնուած մահակոծ խաժամուժին մէջ, իրենց իսկ տեսուչէն թողուած 500 որբերու ինքնակամ պահապան, երբ Y. M. C. A.ի նախագահ Մր. ձեռքս կ'առաջարկէ իրեն ընտանեօք նաւակ նստիլ եւ շոգենաւ մտնել, ան, տեսնելով անտեսուած որբերուն ծայրայեղ յուսահատութիւնը որ կը մղէր զիրենք մէկիկ մէկիկ ծով նետուելու իր եռեւէն, ցամաք կը ցատքէ վերստին, նախընտրելով մեռնիլ քան լսել անոնց անէծքն ու կականը: Եւ ահա, մինչեւ այդ րոպէն իբր Ամերիկացի ճանչցուած վեհ Հայորդին, ցաւագար

կնոջ մը՝ մայրենի բարբառով իրեն ուղղեալ կշտամբանքին անուղղայ անպուշութեանը վրայ, յովազի աչքերով հսկող թուրք պահակներուն կողմէ ձերբակալուելով կը տարուի: Եւ այդ երթալն է, ալ չի դառնար . . .: Յետոյ բանտը պիտի ժպտէր որբերուն, եւ Տիկ. Տիգրանուհի — որ անոր խորհրդատուն եւ աջ բազուկն եղած էր միշտ, իր եղերաբախտ ամուսնոյն երկու անչափահաս աւանդներէն անբաժան, — պիտի ընկերակցէր անոնց՝ մինչեւ Գորֆուի հիւրընկալ ափերը: — Ա յս արժէքաւոր կրթ. մշակը հեղինակն է շարք մը մանկավարժական դասագրքերու: Հրատարակած է Տարեցը Գիտութեանց Ա —Դ. տարիները՝ որոնք կրկին տպագրուած են: Նոյնին Ե. եւ Զ. տարիները, նաեւ Ազնաւորեան-Սիվրիսարեանց առաջարկով իր թարգմանած Սմայլսի Սկսարագիրը տպարանին մէջ բոցերու ճարակ եղած են ամբողջովին՝ քաղաքին ամենածախս հրդեհին: Ունի դարձեալ English Reader for Armenian children (Ա. եւ Բ) եւ Հորէյս Մանն որ պատկերացումն է ամերիկացի մեծանուն հոգեբան-մանկավարժին կեանց ու վարդապետութեան: — Փրոֆ. Կարապետեան մեծ խանդով փարած էր դաստիարակութեան գործին, բարոյականով եւ առողջ նկարագրով տղուն սերունդ մը պատրաստելու համար իր քամբախտ ցեղին՝ որուն վերածննդեան հաւտացող մըն էր: Պկրտցէն դուրս՝ հաւաքական շրջանակներու մէջ երբեք չուզից երեւիլ: Իր տունը հիւրանոց մըն էր մտքի եւ սրտի տէր մարդոց համար՝ որոնց հետ գաղափարի փոխանակութենէն կ'ախորժէր յոյժ եւ յարգանք կը ներշնչէր անոնց: Իր մահով՝ Ազգը կը կորսնցնէ կրթական լաւագոյն մշակ մը, իր բարեկամներն ալ՝ գաղափարապաշտ անկեղծ ընկեր մը:

Միտիլի

Ց. Թ.

ԿԱՍՏԱՆՊԻՆ ՄԵԼԻՔ-ՃԱՆԴԱԼԵՆ

Հերու Սեպտ.ի կիսուն Երեւան կատարուեցաւ այս գիւղատնտես-գրագէտին գր. գործունէութեան 50 ամեակը:

ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԻՕՆԵՑՆ

Ծն. Քարահատ գիւղը (Սեբաստիա) 1877ին։ 1880ին ծնողքին հետ կը վտխադրուի Պոլիս՝ ուր Թաղային դպրոց մը կ'ետեւի. ուսումը ստանալէն վերջ կը մտնէ Կեդրոնական, շրջանաւարտ ելլելով հոնկէ 1894ին։ Քանի մը ամիս Ատաւիազար ուսուցչութեամբ կը պարապի, յետոյ կը մեկնի Գրանսա, նախ Նանսիի Համալսարանը, հոնկէ ալ Թրնէվ, 3 տարի հետեւելով մանկավարժութեան եւ բնագիտութեան, որոնց մէջ ձեռք կը բերէ տեսական եւ գործնական վարձատուութիւն։ 1898ին վկայականը ստանալուն՝ կ'ուղեւորի Թուսճուգ, վարելու տեղւոյն ազգ. դպրոցին տեսչութիւնը։ Յաջորդ տարին կ'անցնի Վառնա ուր 2 տարի ճնալէն վերջ՝ կը հրաւիրուի Փիլիպէ, իր մանագիտութիւնը եղող դասեր աւանդելով 1901—1902։ Հոն կը հիմնէ իր մասնաւոր դպրոցը զոր կանգուն կը պահէ մինչեւ 1907ի ամառ։ Հուսկ ուրեմն կը մեկնի Պարսկաստան եւ կը կարգուի տեսուչ Ալլաւայի (Թաւրիզ) Հայկազեան-Թամարեան երկսեռ վարժարանաց։ Երբ Թաւրիզի Հայ գաղութը 1909ին առաջնորդ կրպ. եպս. Տ. Մկրտչեանի ջանքերով կը բանայ "Ատրպատականի Հայոց Թեմական-կեդր. դպրոց»ը, Պիօնեան կը կոչուի կեդրոնականի տեսչութեան, զոր կը վարէ մինչեւ 1914 դեկտ. Ատրպատականի Հայութեան գաղթը։ Ինք եւս կ'անցնի Թէհրան, մինչեւ 1919 իրրեւ տեսուչ "Հայկազեան„ դպրոցին։ Այնուհետեւ կրկին կը հրաւիրուի Թաւրիզ, վերստանձնելով նախկ. պաշտօնը զոր կը շարունակէ ցարդ կատարեալ ձեռնհասութեամբ։

Կարապետ Պիօնեան

Թաւրիզ

ՀԱՑԿ ԱՃԷՄԵԱՆ

Ա Բ Ա Մ Ե Բ Ե Մ Ե Ա Ն

Ծն. 12 Մարտ 1898ին Մարզուան՝ որուն Ս. Սահակեան դպրոցը ստացած է նման. կրթութիւնը: Հոնկէ 1912ին շրջանաւարտ ելլելուն՝ կ'անցնի գաղատիա, եւ տարի մը միայն յաճախելով տեղւոյն "Տար-իւլ-մուալլիմին"ը, քղք. պատճառներով 1913ին կը մեկնի Եգիպտոս-Հնդկաստան, եւ կը մտնէ կալկաթայի Հայոց Մարդասիրական ճեմարանը՝ զոր 1915ին կը թողու, ծանր աշխատութեան բերմամբ անկողին իյնալով: Նոյն տարին կ'անցնի Սպահան-Նոր Ջուղա եւ 6 տարի կը պաշտօնավարէ տեղւոյն ազգ. երկսեռ վարժարաններուն մէջ՝ իբրեւ ուսուցիչ հայ լեզուի եւ գրականութեան պատմութեան, միաժամանակ պարապելով ուսումնասիրութեամբը հայ ժողովրդ. բանահիւսութեան՝ որով այնքան հարուստ էր Նոր Ջուղա. այդ ուղղութեամբ կը յայտնագործէ բազմաթիւ աշուղներ՝ որոնցմէ առանձին գրքոյկներով հետզհետէ լոյս կ'ընծայէ Աշուղ Ցարութիւն օղլի (Ա. պրակ), Ամիր օղլի, Ղուլ Էզազ եւ Աբդին օղլի (Բ. պրակ), Բաղէր օղլի, Ղուլ Արզունի, Ղուլ Սարգիս Շրիշկանցի եւ Միսքին Ստեփան (Գ. պրակ): Կը նուիրուի նաեւ աշխատաւոր գիւղացիութեան սոցիալական կեանքի ուսումնասիրութեան, եւ դպրոցական արձակուրդներէն օգտուելով՝ հայաբնակ գաւառներու 62 գիւղեր շրջելէ վերջ, 1919ին հոն լոյս կ'ընծայէ Սպահանի Փէրիա գաւառը (մէկ մասն ալ հրատարակուած "Բազմավէպ"ի մէջ Սպահանի Զարմանալ գաւառը խորագրով): Ան են նաեւ Նոր Ջուղա, Իդէալիստը (պանտոմիմա) եւ Զարմանալի ժողովրդ. բանահիւսութիւնը երկերը: — Ուսելու եւ կատարելագործուելու նպատակը կը մղէ զինք 1921ին վերադառնալ՝ որուն համալսարանը $2^1/_2$ տարի իբրեւ ազատ ունկնդիր կը հետեւի բնդհ. ազգաց գրականութեան: Հետու գարնան՝ տկարութեանց պատճառաւ պարտաստուած էր երեւան մեկնելու եւ կազդուրուելէ վերջ փարելու կրճ. գործին, բայց անցագրի դժուարութիւնք ի պերլին թողուցին զինք. այժմ ուսանողական կեանքը թէեւ վերսկսած հոն՝ մտադրած է անպայման անցնել Հայաստան: — Աշխատակցած է բանասիր. — քննա-

կան վերլուծութիւններով՝ "Արեւ„ի եւ "Թատրոն եւ երաժշտութիւն„ի (Պագու), "Հորիզոն„ի եւ "Մշակ„ի (Թիֆլիս), "Զանգ„ի եւ "Մինարէթ„ի (Թաւրիզ), "Առաւօտ„ի եւ "Հորիզոն„ի (Թէհրան), "Կոչնակ„ի եւ "Նաւասարդ„ի (Ն. Եորք), "Հ. Ամաօրեայ„ի եւ "Արեգ„ի (Վիեննա), Տարեցոյցիս եւն: 1922ին Պոլսոյ Համալսարանի ուսուցիչ Քէօփրիւլի Զատէ Արիֆ Հարց կը դնէր որ Թուրք աշուղական գրականութիւնն ազդած է Հայ աշուղական գրականութեան վրայ. Վիեննայի Համալսարանի Փրոֆ. Կրեչմեցի առաջարկով՝ Երեմեան մտաւ բանավէճի զոր Հրատարակեց "Ճակատամարտ„: — Երեմեան իր նամակներէն միոյն մէջ կը գրէր ինձ. "Մեր տան ցածր մասում Հայրս ունէր ջուլհականոց՝ ուր 50 գործաւորներ մի կտոր Հաց բերելու համար արիւնքրտինք էին թափում: Սիրում էի այդ չարքաշ գործաւորներին որոնք քաղցր ու դիւրեկան ձայնով երգում էին ժողովրդ. երգեր, յաճախ յանպատրաստից հիւսում եւ հէքեաթներ պատմում: Մանկութիւնս անցաւ այդ ոլորտում, եւ ես խորապէս կրեցի այդ միջավայրի ազդեցութիւնը. գործաւորների շրթներէն վրայ թրթռացող երգերը զարթրեցին իմ մէջ անսահման սէր դէպի ժողովրդ. գրականութիւնը, նրանց ծանր աշխատանքն էլ ներշնչեց ինձ տոկունութեան եւ յամառ աշխատասիրութեան ոգի„:

Տ-ՔԹ. ԲԷՆՏԷԼ ՀԷՔԻՍ

Մանչէսթրցի այս բանասէրը որ Քրիստոնէութեան ծագման Հարցի մասին Հեղինակութիւն մը ճանչցուած է, վերջերս յայտարարեց թէ Վենետկոյ Մխիթարեանց մատենադարանը կը գտնուի Հայերէն վաւերաթուղթ մը՝ ուր կան Յիսուսի կորսուած խօսքերէն երկուքը որ ահա. — "Ան որ ինծի մօտ է՝ կրակին մօտ է՝ եւ այն որ ինձմէ Հեռու՝ կրակէն Հեռու„: — "Երկնից թագաւորութիւնը կը նմանի թանկագին մարգարիտներ փնտռող վաճառականի մը. եւ ան գտաւ արժէքաւոր եւ յարդի մարգարիտ մը, եւ գնաց ու բոլոր ստացուածքը ծախեց եւ գնեց զայն„:

դասընկեր ունեցաւ Ղեւոնդ Եպսկ. Դուրեան ու Ա. Ալպոյաճեանը։ Հոլը հիւանդութեանը պատճառաւ ստիպուեցաւ ուսմունքն ընդհատելով ատաղձագործութեան կայանք տալու։ 14 տարուան տաժանագին աշխատութեան ընթացքին՝ նշանեան չէ դադրած ինքզինք ըստ կարի զարգացման տալէ, հետեւելով նաեւ "Ուսուցչական ընտրելեաց„ համար ուսումն. Խորհրդոյ կողմէ կազմակերպուած կիրակնօրեայ դասախօսութեանց։ Կրօն. նիւթերով աշխատակցած է "Մանղումէ„ի՝ անոր խմբագրապետին քաջալերութեամբը, դառնալով եղական տիպար մը՝ որ կրցած է գրիչը հաշտեցնել իր քերիչին հետ։ Զանազան թերթերու մէջ գրած է եր. տօներու եւ հայ եկեղեցւոյ տաղաւարներու մասին. "Վերջին Լուր„ը եղած է իր վերջին կայանը, հոն ստորագրելով "Մեծ պահք„ի յօդուածաշարքը։ — Հուրրիէթէն յետոյ՝ հիմնողներէն մին եղած է Ոսմանեան կուսակցութեան Սկիւտարի ակումբին՝ զոր վարած է մինչեւ 1912։ — 1922ի աշնան՝ պոլսոյ բուշոպ կացութիւնը զինքն ալ քշեց մինչեւ Կորնթոս, ուրկէ ան "Վերջին Լուր„ի փութացուց զմայլելի շարքը "Կորնթեան նամականի„ին՝ Մ'ոնսազն ծածկանունաւ։

ՎԱՀԱՆ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

Ծն. ԱԿն 1880ին, Նխն. կրթութիւնը ստացած տեղւոյն Ներսէսեան դպրոցը։ 1893ին կ'ընդունուի Կարնոյ Սանասարեանը. 1900ին շրջանաւարտ ելլելէ վերջ՝ 3 տարի կը պաշտօնավարէ հոն։ Նոյն խնամակալութեան կողմէ կ'որոշուի Եւրոպա ուղարկել զինք՝ ուսումը կատարելագործելու, բայց Համիտեան խստութեանց հետեւանօք՝ ծրագիրը ջուրը կ'իյնայ։ Գույումճեան իր խեղճէն ոգեւորեալ՝ գաղտագողի խոյս կու տայ սահմանագլուխէն. յանդուգն քայլ որ քիչ մնաց իր կեանքն արժէր. քիւրտերէ հետապնդուելով՝ կը բանտուի Հասան-Գալէ, ուրկէ կարին։ Երկամեայ տաժանագին բանտարկութենէ մը վերջ կ'աքսորուի Ակն որուն առաջն. փոխանորդ Գէորգ Վրդ. Ս[illegible]ի բարեխօսու-

տարւոյ Դեկտ. 30 ծուարած ապրելով Հոն։ Ուր ուրեմն խարբերդէն կը հեռանան եւ քիւրտերու օգնութեամբ Մուրատ գետն անցնելով՝ կը հասնին Տէրսիմի Փէյիկ գիւղը, որուն տերը Խուսուֆ Բէկ լեռնային ճանապարհով կ'ուղարկէ զերենք Երզնկա. Հոն կը հասնին Նոյ. 18ին եւ կը ներկայանան կայծակ Ղառաքելեան եւ Սերաստացի Մուրատին՝ որոնք նոյն միջոցներուն Տէրսիմէն Հայերը փոխադրելու միջոցները կ'ուսումնասիրէին ու կը վարէին զինուորական գործեր։ Խաչիկեան Հոնկէ կ'անցնի Կարին-Ղէրսանդրապոլ, եւ իմանալով որ ընտանիքը կ'ապրի Գանձակ՝ Հոն կը ճամբորդէ։ Բաղէշի Միսիոնարաց ներկայացուցիչ Մր. Մէյնարտ կը կանչէ զինք Երեւան, իբրեւ պաշտօնեայ Բիւրոյին։ Տարի մը ետքը, 1918 Մայիսին կը տեղափոխուի Նոր-Բայազիդ նոյն պաշտօնով։ Երբ 1921 Փետր.ին Հայաստան ժողովրդական ապստամբութիւն կը ծագի, Խաչիկեան կ'ընտրուի "Հայրենիքի փրկութեան կոմիտէ"ի նախագահ՝ Ն. Բայազիդի եւ շրջանին համար։ Խռովութեանց հետեւանօք կ'անցնի Թաւրիզ, եւ 1922 Սեպտ.ին Բիւրոյի մօտ վարիչ կը կարգուի տնտեսական օգնութեան բաժնի, 1924 Մայիսին ալ՝ որբանոցներու ընդհ. վարիչ։

Փառիզ — *Սիֆլէտին*

ԳԻՒՂ ՆՉՆԵՆ (ՄՈՆԱՉՆ)

Ծն. 1881ին Տէրէվանք (կեսարիա)։ Ինը տարու էր երբ գիւղը երկուքի բաժնուեցաւ եւ դպրոցը ճնաց ղօրաւոր խմբակցութեան ձեռքը. պարտուող կողմը կրթարանի վերածեց մերձակայ Ս. Սարգիս վանուց մէկ սրահը. նշանեան տարի մը գիշերօթիկ ճնաց հոգ, առտու իրիկուն պարտաւորիչ կերպով մասնակցելով եկեղ. արարողութեանց. այդ վիմափոր տաճարին խորհրդաւոր մթնոլորտը խոր տպաւորութիւն գործած է իր տղու մտքին վրայ, հաւատքի եւ հաւատալեաց հուրը վառելով ներսիդին։ Քիչ յետոյ հօրը հետ Պոլիս պանդխտելով՝ յաճախեց Գուգկունճուգի թաղ. դպրոցը, բայց հոգաբարձութիւնը շուտ լուծուեցաւ, աշակերտութիւնն ալ ցրուեցաւ, ինք եւս մնաւ Պէրպէրեան՝ ուր

ԱՐՍԷՆ ԽԱՉԻԿԵԱՆ

Ծն. 10 փետր. 1885ին Բաղէշ։ 10 տարու՝ գիշերօթիկ կը մտնէ տեղւոյն Ամերիկ. Միսիոնարաց "Նայի„ վարժարանը, յարելով Բողոքականութեան, պահելով հանդերձ ազգային եւ հայրենասիրական զգացումները։ 1903ին դպրոցը չաւարտած՝ կ'ուղարկուի Եօնջալու գիւղը (Պուլանըգ), կանուխէն վարժուելու համար ուսուցչական պաշտօնի։ 1905ին վկայականը ստանալուն՝ ուսուցիչ կը կարգուի Պուլանըգի Շէյխ-Եաղուպ գիւղին, եւ մինչեւ 1913 իբրեւ ուսուցիչ եւ քարոզիչ՝ յաջորդաբար կը պաշտօնավարէ նոյն շրջանի հայ գիւղերը, Լիլ եւ Եօնջալու։ Այնուհետեւ, Միսիոնարաց հրահանգով կը մեկնի Խարբերդ՝ Եփրատ Գոլէճի մէջ ուսումը կատարելագործելու, եւ այդ առթիւ պատեհութիւնը կ'ունենայ ոչ միայն տեղւոյն հայ փրոֆէսորները ճանչնալու, այլ եւ տարաբախտ պսակ վարդապետը, Արսլանեան վարդան քահանան, Թլկատինցին եւ եր. Արմաքէշխանլեանը, շատերուն տառապանքին, աքսորին եւ բռնամահին ականատես ըլլալով վերջէն։ Անգոհի օրերուն՝ կ'ապաստանի կարմրի, Եսթեր Տէմոյեանի տունը. գիւղին ահաւոր բնաջնջումէն վերջ՝ գաղտագողի կը դառնայ կրկին քաղաք, վերման որբանոցի "Ս. Թադէոսեան„ տանուց մօտ՝ մինչեւ Հայոց տեղահանութիւնը։ Վերմանք ամբողջովին թուրքերուն կը յանձնեն որբերն ու հայ պաշտօնեաները։ Խաչիկեան կ'ատիպուի ծպտեալ փախչիլ Բզնունէն, Հոնկէ կրկին քաղաք, Տքթ. Էթ.քինըլընի հաճութեամբ պահուըտելով ամերիկ. որբանոցը մինչեւ 7 Յնվր. 1916։ Յետոյ ընկերակցութեամբ Յովհ. Բզնունիի եւ վեր. վարդան Ամիրխանեանի՝ կ'ապաստանի ամերիկ. աղջկանց որբանոցը, մինչեւ նոյն

Երուխա Խաչիկեան

թեամբ ազատ կը թողուի եւ 2 տարի կը վարէ տեղւոյն ապգ. վարժարանի տնօրէնութիւնը, 1906—1908ին ալ Ադաբկիր՝ նոյն պաշտօնով: Հուրրիէթէն յետոյ կը հրաւիրուի Սանասարեանէ, ուր կը մնայ 3 տարի: 1911ին հրաժարելով կը մեկնի ծննդավայր՝ ուր տարի մը տնօրէն կ'ըլլայ նորահաստատ Նարեկեան վարժարանի: 1912ի ամրան պոլիս հասնելուն՝ կ'ընտրուի հայերէնի ուսուցիչ Ս. Փազարի կեդրոնականին եւ հոն կը մնայ մինչեւ 1915ի տեղահանութիւնը. ձերբակալեալ մտաւորականներու խումբին խառնուելով՝ հազիւ շունչը կ'առնէ Գոնիա՝ ուր պահ մը ծանրած կ'ապրի. հոնկէ փախչելով պէլէմէտիք՝ երակաթուղ. շինութեանց գործին մէջ կը ծառայէ ըուանլթէօրի պաշտօնով, գերմ. զին իշխանութեանց մօտ, շնորհիւ իր գերմանագիտութեան: Ջինագադարի վաղորդայնին կը գառնայ պոլիս. տարի մը պանարմայի վարժարանին տնօրէն, ապա պէշիկթաշի որբանոցին, ուր ուրեմն ուսուցչապետ գուլէլիի: Մագրիքէօյի Տատեան վարժարանի տնօրէն էր, երբ պոլսոյ քղք. հորիզոնը մթագնեցաւ եւ շատ մը մտաւորականներու հետ՝ ինք եւս հեռացաւ պոլսոյ ջուրերէն, իյնալով գործու՝ իբրեւ ուսուցիչ Րիւֆքի որբանոցին: Ա յս հաստատութեան ամերիկացի վարիչներուն կամակոր գործունէութեան արձագանգը կ'ըլլար "ճակատամարտ"ի մէջ վհատէ ծածկանունեալ պաշտօնակից մը. գուցէ ճնեան իբր այն ամբաստանելով՝ վտարուեցաւ, առանց բերան տալու իր "ընկեր"ը. զոհութիւն որ իրեն արժեց ամիսներու անգործութիւն եւ թշուառութիւն՝ օտար հորիզոնի տակ, մինչեւ պաշտօնի կոչուիլը Սիրա, ուր կը ճոխ ցարդ, խղճամիտ ուսուցչի իր պարտականութեանը գլուխը: — Աշխատ ատեն որ առիթը ներկայացաւ իրեն՝ ծննդավայրն ու շրջակայ գիւղերը ճեպլու, հետամուտ եղաւ պրպտելու Ակնայ հարուստ գաւառաբարբառը, մանաւանդ այդ շրջանի "անգիր դպրութիւն"ը, պատրաստելով Ակնայ Ատուններուն եւ ապիշ երգերուն լիակատար հաւաքածոն, — ձանիկեանի եւ այլոց գործերէն անհամեմատ ճոխ, — որմէ նմոյշ մը գրած ենք ներկայ հատորիս "գրական" բաժնին մէջ (տես էջ 151—152):

ՁՈՒՀՆԱԶԱՐՆԵՐԸ

Հաճոյքն ունինք մեր ընթերցողներուն ծանօթացնելու հայ ազգատոհմ մը, որուն արու անդամները՝ ջոջ-պապէն սկսեալ մինչեւ թոռրաթոռ՝ ի պոլիս միջազգային համբաւ վայելած են ԲԵԿԱՐՈՒԺՈՒԹԵԱՆ մէջ: Բայց նախ երկու խօսք, բարձր գիտութեան կողմէ դեռ եւս անվաւեր նկատուող այս արուեստին մասին: — Պոլսեցւոց ծանօթ *զըրզճը* բառին տեղ՝ գաւառացի Թուրքեր ու Հայերը, նաեւ Ռուսահայք ունին *սընըզճը*, որուն նորաբանեալ հայերէնն է *բեկաբոյժ*, կամ, *կալանող* (կոտրած տեղը կապկըպել, պատել) բայէն ածանց *կալանդիչ*, Ֆրանսերէն rebouteur, renoueur կամ rhabilleur: — *Զըրզճիներ* գիտութեան մարդոց կողմէ շահալեծան (sous médecin) կոչուած են անիրաւաբար, վասն զի յաճախ վկայեալ վիրաբոյժներէ աւելի փրկարար գործունէութիւն ցոյց տուած են արկածով յեղակարծ հաշմ դարձած մարդկային մարմնոյն անդամոց վրայ, շնորհիւ իրենց փորձառուժութեան (empirisme) որ շատ անգամ որդւոց-որդի կը շարունակուի: Իրենց հմտութեան արդիւնքներն են ճարտար մարձումներով եւ բժամատի խաղով վերլետեղել խախտած յօդեր, կցել-կպցնել կոտրած ոսկորներ, անհետացնել բժիշկներէ անբոյժ նկատուած ուռոյցներ եւն: Ստուգիւ, կիրարկած հնարքներնին ու կերպերնին զուրկ չեն ողջմտութենէ, եւ թէեւ համալսարաններու մէջ անդամագիտութեան եւ ախտաբանութեան դասերու չեն հետեւած, այսուհանդերձ այդ բոլորը տեսականօրէն տորվողներէն աւելի հրաշքներ գործած են՝ մարդկային ցաւին ամոքման համար: Ա.յսպէս, ի պոլիս՝ գամպուրօղլուի պէս անուանի վիրաբուժապետէ մը անդամանելի հռչակուած պանդուխտ հայ բեռնակրի մը ցաւող ոտքը զոր անհրաժեշտ տեսած էին անդամատել, շաբթուան մը մէջ աղէկցած է՝ կալանդիչ Հայու մը յանձնարարած տղբուկով...:

*** Պարսկահայ գերդաստանի մը շառաւիղն են Ջահնաղարները, որոնք Սուլթան Սէլիմ Գ.ի շրջանին Ս. Պոլիս գաղթելով՝ հաստատուած են Վէզիր Խան, արեւելքէն հետերնին բերած բեկարուժութիւնը կատարելագործելով եւ ճարտարօրէն ի կիր արկանելով մէկուկէս դարէ հետէ: Իրենց ծագման մասին երկու կար-

ձիք կայ. միւն այն է թէ պարաբաղցի Մելիք-Շահնազարներու մէկ ճիւղն ըլլան, միւսն ալ այն է թէ ՇԱՀՆԱԶԱՐՆ իրենց մականուն նուիրագործած են, քաղելով համանուն անձէ մը՝ որ անգրանիկ որդին էր կայս. պալատան մէջ գառաջինն „Գլուխգճը-պաշը„ի պաշտօնին կոչուող

ՌԱՓԱՑԻԼԻ. — Ա՛յս բարձր տիտղոսին արժանացումն իր պատմութիւնն ունի: Սէլիմ Գ.ի թեւը կը կոտրի. արքունիքն իրար կ'անցնի: Ն. Վեհափառութեան կը յիշեցնեն որ պարսկաստանէն հայ մը եկած է՝ շահին կողմէ յանձնարարականներով, իբրեւ վարպետ բեկաբոյժ: Ռափայէլ գիշերանց կը կանչուի պալատ ուր Սուլթանին թեւը քննելէ եւ դարմանումին մասին հաւաստիք տալէ վերջ՝ կը յարէ. "Իրաւտէ ընէիք հրամայել Ձեզ եւ Ձեր մարդոց„: Իր խնդիրքը նկատի կ'առնուի իսկոյն: Ռափայէլ "կը հրամայէ„ Սուլթանին անշարժ ճնալ, շուրջիններուն ալ՝ ուժով մը անութէն բռնել, մինչ ինք իրար միացնելով կոտրած տեղերը՝ կ'սկսի պատատել: Երբ թեւը կ'աղէկնայ, Սէլիմ Գ. աւանդական "Տիլէ պէնտէն նէ՞ տիլէրսին„ը կը հարցնէ. Ռափայէլ երկիցս "Ձեր առողջութիւնը„ պատասխանելէ վերջ կը կցէ. "Ես ու իմ սերունդս տուրքէ զերծ մնանք...„: Ո՛չ միայն այս համեստ փափաքը կը կատարուի, այլ եւ կ'արտօնուի ձի հեծնել եւ ճամբան Ն. Վեհափառութեան հանդիպելուն վար չիջնել, նաեւ, քրիստոնէից յատուկ կարմիրին տեղ՝ հագնիլ միայն Իսլամաց առանձնաշնորհեալ դեղին մէսլի:

ՇԱՀՆԱԶԱՐ. — Անգրանիկն է այս՝ Ռափայէլի որդիներէն, բոլորն ալ բեկաբոյժ: Նախ քան հօրը մօտ իր արուեստը կատարելագործելը՝ տրված էր զայն Իր ՄՕՐՄԷՆ: Իր հօրը կը յաջորդէ Մահմուտ Բ.ի ամբողջ թագաւորութեանը շրջանին՝ մինչեւ Ապտիւլ-Մէճիտի արքունիքը: Մինչ այդ, իր փոքր եղբայրները՝ ՕՀԱՆ, ԹԱԴԷՈՍ, ԱՐԹԻՆ եւ ՍՏԵՓԱՆ հետզհետէ չափահաս դառնալով, վարպետ կալանդիչներ եղած են եւ արուեստին ի գործ դրած ի վէղիր խան: Ունէր նաեւ երեք քոյր, Թագուհի, Նիկտար եւ Եպրաքսէ, առաջինը՝ մայրապետ: Իր տունը կը գտնուէր Պէշիկթաշ, որդիք պէյի արդի ատաղձագործարանին տեղը: Կալանդիչներու այս գերդաստանին մէջ՝ Շահնազարի համբաւին հաւասարող չէ եղած: Մէճիտի գահակալութեան՝ ինք ար-

քունեաց ու կանոնացին մէջ բժշկութեան կիսաստուածը նկատուած էր արդէն, եւ կայսեր մանկութենէն իսկ՝ անոր համարումին արժանացած. արտօնուած էր ձիով երթալ մինչեւ Հարէմին դուռը, բացառիկ պատիւ՝ նոյն իսկ նոյն ատենի Ասպանուոյն համար շլացուցիչ:

ՕՀԱՆ· — Շահնազարի յաջորդող կրտսեր եղբայրն է սյս, որ երկար տարիներ մնաց նոյն պաշտօնին մէջ, Աֆիտի վերջին տարիներէն մինչեւ Ապտիւլ-Համիտի օրերը: Ընկերացած է Ապտիւլ-Ազիզի, անոր Նաբոլէոն Գ.ի տուած այցելութեան առթիւ, իբրեւ Աւքսունի Բեկաբուժապետ: —

Օր մը կը տեսնէ որ մանուկն Համիտ ձեռքը սուր մը բռնած՝ բանջարանոց մտեր է, կանկառի գլուխներ թըռցընելով անխնայ: Օհանի հարցման՝ "Ուստա, այսպէս պիտի ջարդեմ կեանքները" կը պատասխանէ ապագայ կայսրը: — Ուրիշ մանրավէպ մըն ալ: Ինչպէս յայտնի է, Ազիզի եղերական մահէն ետք՝ անոր յաջորդից Մուրատ Ե. որուն դէմ Միթհատ տեառնք պետական հարուած մը պատրաստեցին՝ Թօփ-Գափուի Սարայը գահ նստեցնելով Համիտը. նոյն պահուն Օհան կը գըտնուէր Մուրատի պալատը. նոր գահակալութիւնը ծանուցանող թնդանօթները երբ կը գոռային, Իլաճներ եւ զինուորներ կը խուժեն պալատ՝ Մուրատը պաշտպանելու դիտումով. Օհան անդոհի մատնուած Հարէմի դռնէն ելած ատեն՝ կը պաշարուի անոնցմէ, որոնք՝ դէմքի արտակարգ նմանութենէն զինքը վեհապետը կարծելով՝ ոտքը կ'ինան փախցնելու խնդրանօք: Հայ բեկաբուժապետը մեծ դժուարութեամբ կ'աջողի համոզել ամբոխը, թէ Սուլթանը չէ ինք, եւ օձիքն ազատելով՝ տուն կը փութայ սարսափած: — Իր վերջին տարիներուն, անդրանիկ որդին՝

Օհան Շահնազար

ՏՓԹ. ՇԱՀՆԻԿԸ կը ներկայացնէ Համիտ Բ.ի, իբրեւ իր

յաջորդը: Շահնիկ բժշկ. վարժարանն աւարտած եւ հօրմէն ճա-
խարակուած՝ տեսքոտ երիտասարդ մըն էր: Հարէմի հետ շփումը
Քրիստոնէից համար դամոկլեան սուր եղած է միշտ, որուն տակ
ապրած են Շահնազարներն ալ: Երբ կանանոցը լուր կը տարա-
ծուի թէ օհան Ուստայի յաջորդած է անոր գեղանի որդին, կո-
տրածի, ցաւցածի եւ խախտածի համաճարակ մը ծայր կու տայ.
բայց Շահնիկ կ'աջողի անբասիր ճնալ Համիտեան կասկածամտու-
թեան առջեւ՝ շնորհիւ հօրմէն ստացած յորդորներուն: Ան կը
նշմարէ որ մանկամարդ հարճերու բոլոր ցաւերն ալ ուրիշ բան
չեն, բայց եթէ յերիւրանք "տիլպէր ուստա"ն տեսնելու եւ թեւեր-
նին ու սրունքներնին շօշափել տալու համար: Անգամ մը նեղքի-
նիի մը առաջնորդութեամբ հարճի մը ննջախուցը մտնելուն՝ կը
տեսնէ թէ մահճակալին տակ ուրիշ գեղուհի մըն ալ ծուարած է,
որ իր ըբաղումէն օգտուելով՝ տաբատին գրպանէն թաշկինակը կը
քաշէ եւ տեղը կը դնէ բուլուճնաւէտ մետաքսեայ մը: Կարելի է
երեւակայել թէ ինչ սարսափի մատնուած է Շահնիկի ընտանիքն
ամբողջ՝ ի տես այդ փոխուած թաշկինակին, անկիւնը "գքեզ ջեր-
մագին սիրոյներէն" արաբատառ ասեղնագործեալ: — Նոյնքան
նորանշան է իր դարմանելը Համիտի սիրական մէկ կատուն, կոտրած
ու կապած ոտքին մէի ջուր քսելով միշտ, որպէս զի փխրիկը լիզե-
լով ըբաղի եւ հանդարտ կենայ:
— Շահնիկ կանուխ կնքած է մահկանացուն, նման իր եղբօր՝
ՏԻՐԱՆ ի:

Ստեփան Շահնազար

ՍՏԵՓԱՆ· — Իր եղբայրնե-
րուն թենիամինն էր սա — մօր
կողմէ պապ՝ հրապարակագիր Լ.
Թիւթիւնճեանի, — որ յամառած
է հեռի մնալ պալատէն եւ ժողո-
վուրդին տրամադրել իր արուես-
տը. եղած է վարպետ վիրաբոյժ-
կալանդիչ. կոտրած անդամներ
եւ որդնոտած վէրքեր առողջա-
ցուցած է. բարեկամին՝ գամպու-
րօղլուի կողմէ անդամատութեան

դատապարտեալ հիւանդները բժշկած է յանդգնօրէն եւ յաջողա-
պէս։ — Օր մը ամայի ճամբէ մը անցած պահուն՝ կը կողոպտուի
աւազակէ մը, որմէ իբր թէ գթութիւն հայցելու ձեւով՝ բեկա-
բոյժը կը բռնէ անոր դաստակէն, եւ գողին ձեռքն է՝ վար կը կա-
խուի իսկոյն։ Յաջորդ առտու աւազակը Վէզիր Խան կը ներկայա-
նայ. եւ մեծ կ'ըլլայ զարմանքը՝ երբ կը տեսնէ թէ առջի օրուան
իր կողոպտած մարդն է բեկաբոյժը։ Տեղէն հանուած դաստակը
տեղը կը դրուի՝ շրթաձներուն յանձնումովը։ — Մեռած է
1896ին, 85 տարու։

ՌԱՓԻԿ. — Երէց որդի Մեսրոպի՝ որուն յաջորդած է եւ
երկար ատեն յաջողապէս շարունա-
կած հօրենական արուեստը։ Կատա-
կասէր անձ մըն էր։ Օր մը Բերա
գարնջրատան մը մէջ ընկերներով
զուարճացած ատեններին՝ Իտալացի մը
վէճի կը բռնուի Ռափիկի հետ, ա-
նոր արուեստին մասին. "Ուզած ան-
դամդ կոտրել-փակցնել եւ կամ
հանել-տեղը դնելուն կ'ըսեն բեկա-
բուժութիւն„ կը բացատրէ վար-
պետը։ — "Հիմա դուն սա բալուկս
կրնաս տեղէն հանել„ կը ծաղրէ
ընդդիմախօսը։ — "Հարկաւ„ կը

Ռափիկ Ս. Շահնազար

պատասխանէ Ռափիկ պաղարիւն, եւ
գրաւի մտնելէ վերջ՝ մարդուն թեւը կը հանէ ուսէն. ապա խղճա-
լով անհնարին ցաւերու մատնուած օտարականին վրայ՝ մատներու
ճարտար խաղով մը նախկին վիճակին կը վերածէ անոր խեղ բա-
լուկը։ — Մեռած է 1907ին։

ՄԻՔԷ. — Կրտսեր որդի Մեսրոպի, ծն. 1862ին։ Վէզիր
Խանի այժմու հանրածանօթ Շահնազարն է սա, որ թէեւ Շահ-
նիկէն վերջ՝ անոր յաջորդ նշանակուած է Հաճիտի կողմէ, սակայն
յաջողած է միշտ հետու մնալ պալատէն եւ խուսափած՝ վարձքով
մը արքունիքին կապուելու փառքէն։ Նախ քան իր որդին՝ միակ
ժառանգորդն է համանուն գերդաստանին, հօրն ու եղբօրը՝ Ռա-
փիկի մահերէն յետոյ, զի հօրեղբայրներուն սերունդէն ոչ մէկ

Միքէ Ս. Տահլեագեան

արու անդամ կը մնար ողջ։ Ինչպէս պալատան՝ նոյնպէս եւ ժողովրդեան խաւերուն մէջ տիրացած է այն մեծ համբաւին որ իր նախնեաց արդար սեփականութիւնն էր արդէն։ Անդամ մը եւս Միքէ իշխանուհիի մը գարմանուժին ղբաղած էր Եըլտըզի մէջ, ներկայ եղող Սուլթանը տ.քթ. Մավօեէնիի դառնալով կը ձայնէ. "Փաշա, դուք ասանկ պատատ երբեք չէք կրնար փաթթել"։ Համիտ որ գիտէր արուեստները գնահատել եւ առ այդ տահմանած էր սէնայիի պատուանշանը, զայն անձամբ կախած է Միքէի կուրծքէն։ Շահնազար Հոն՝ վէզիր խան է միշտ, իր պարսկահայ ջոջ-պապուն հիմնած գարուոր գարմանատունը, ամենագիի արկածներու օրհնութիւնը վրան, եւ իր ապագայ յաջորդը հատցուցած ըլլալու նրանութիւնն աչքին։

Տքթ. Եդուարդ Ս. Տահլեագեան

Տ-Բ-Թ. ԵԴՈՒԱՐԴ. — Որդի Միքէլի, աւարտած ատամնաբուժ. վարժարանը. Հիմա հօրը հետ կը շարունակէ աւանդական արուեստը որուն մէջ 10 տարուան փորձառութիւն մը ձեռք բերած է՝ բացի ի իր ժառանգական ձիրքէն։ — Հիմա որ Սուլթան եւ Սարայ պատմութեան կը վերաբերին կ'արժէ յիշատակել երիտասարդ Շահնազարին առաջին եւ վերջին Գլուխգործը-Պաշլուխիները։ Պատերազմի ընթացքին Մեհմետ Բէշատ եւ ի պատիւ թեւը կը ցաւի, կէս-

գիշերուն կու գան Միքէն տանելու՝ մինչ ան հիւանդ պառկած էր. այն ատեն իրաւուէ կ'ըլլայ որ իր ժառանգը՝ տ.քթ. եդուարդը երթայ պալատ, փոքրիկ իշխանուհին դարմանելու: Ահա թէ ինչպէս Սուլթան Սէլիմ գ.ի թեւին վրայ սկիզբ առնող պաշտօն մը կը յանգի էնվէր փաշայի քեռիին թեւին վրայ:

*** Միքէ Շահնազար բաց ի վերոյիշեալէն՝ ունի երկու զաւակ եւս, ՍՏԵՓԱՆ (մբենագէտ) եւ Օր. ՇՆԱՐՀԻԿ (երաժշտագէտ) վկայեալ պէոլինի երաժշտանոցէն, նաեւ Լոզանի քղք. ու բարոյական գիտութեանց վարժարանէն՝ Տոքթէօռի աստիճանով. կ'ըսպի Ջուիցերիա գրականութեամբ. 2 տարի առաջ լոյս ընծայեց հատոր մը՝ որուն մասին խօսած ենք մեր գրական բաժնին մէջ:

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԱՐՏ. ԳՈՐԾՈՑ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

1922—1923 Եգիպտոսի Արտ. Գործոց Նախարարութիւնը վարող Մահմուտ Ֆախրի փաշա հաւաքած եւ նոյն պաշտօնատան մէկ սրահին մէջ ի պահ դրած է 120 տարուան ընթացքին իր նախորդներուն կենդանագիրները: Այս անձը որ թագաւորին վերայ

Հայ ձախտարարք՝ առուլեա ցուցակին մէջ չիշատակուած կարգով

է՝ մանաւորապէս շահագրգռուած է Եգիպտ. պատմութեամբ, մէհմէտ Ալիի օրերէն սկսեալ: Ահա անոնց ցանկն՝ իրենց պաշտօնավարութեան կարգաւ ու թուականներով: (Փ. Համառօտագրութիւնն է "փաշա„ի, եւ պ. պէյ„ի): — *Պօղոս Նուբարեան* պ. 1805—1844: *Արթին Զրաբեան* պ. 1844—1850: *Ստեփան Տէմիրճեան* պ. 1850—1853: — *Ռաշտիի Էս-*

Տէմ Փ. 1852—1855: *Սո. Տէմիրճեան* պ. 1855—1857: *Մուհամմէտ Շէրիֆ* Փ. 1858—1861: *Ալի Զիւլֆիքեար* Փ. 1861—1863: *Մուհամմէտ Շէրիֆ* Փ. 1863—1866: *Նուպար* Փ 1866—1874: *Մուսթաֆա Ֆազլ* Փ. 1874—1875: *Նուպար* Փ. 1875—1876: *Մուհամմէտ Շէրիֆ* Փ. 1876—1878: *Մուսթաֆա Ֆազլ* Փ. 1878: *Նուպար* Փ. 1878—1879: *Ալի Զիւլֆիքեար* Փ. 1879: *Մուհամմէտ Շէրիֆ* Փ. 1879: *Մուսթաֆա Ֆէհմի* Փ. 1879—1882: *Համայիլ Բաղրատ* Փ. 1882: *Մուհամմէտ Շէրիֆ* Փ. 1882—1884: *Նուպար* Փ. 1884—1888: *Ալի Զիւլֆիքեար* Փ. 1888—1891: *Տիգրան Ապրօ* Փ. 1891—1894: *Պութրոս Կալի* Փ. 1894—1910: *Հիւսէին Ռիւշտի* Փ. 1910—1912: *Նուսուֆ Վահպա* Փ. 1912—1914: *Սուլի Ըղըլն* Փ. 1914: *Ապտիւլ-Ղալէք Սէրվէթ* Փ. 1922: *Մահմուտ Փախրի* Փ. 1922—1923: *Ահմէտ Հաշմէթ* Փ. 1923: *Վասըֆ Կալի* (Ղպտի) *որդի սպանեալ վարչապետ Պութրոս Փ.ի, 1924:* — *Ա՛յս խմբանկարին կեդրոնը՝ մեծ շրջանակի մը մէջ՝ գեղատառ հատուածներ կ՚ուրանէն. ահա քանի մը հատի թարգմանութիւնը.* — "*Ո՛վ ժողովուրդներ, մենք զձեզ ստեղծեցինք մէկ հօրմէ ու մէկ մօրմէ. մենք զձեզ բաժնեցինք ժողովուրդներու եւ ցեղերու, այնպէս մը որ ձեր գոյութեան հասարակաց նպատակակէտը կարենայ ըլլալ եղբայրակցական ընկերութիւն մը:*" — "*Եթէ Աստուած այնպէս ուզէր, կրնար ձեր բոլորէն միակ ժողովուրդ մը յօրինել:*" — "*Դուք Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդն էք, քաջալերեցէ՛ք բարին, արգիլեցէ՛ք չարը, եւ հաւատացէ՛ք Աստուծոյ*":

ՍԵՓՈՒՃ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Ամերիկահայ այս նշանաւոր կուիսամարտիկը ծնած է 15 Սեպտ. 1899ին: — Ծանրութիւն՝ 130 լիպրա, հասակ՝ 5 ոտք եւ 6 ինճ.: — Մրցումներուն դումարն է 51, որուն 9ը՝ նոք-աուէթ (զգեստնած ու յաղթած), 34ը՝ անվճիռ, 5ը՝ յաղթած, 1ը՝ լքած, 1ը՝ կորնցուցած եւ 1ը՝ ցոյցի համար խաղցած: — Պէրպէրեան

ընտրուած էր իբրեւ միւս այն չորս անձերէն՝ որոնք իրարու հետ պիտի մրցէին, աշխարհի ախոյեանութեան տիտղոսը (չէմփիըն-շիփ) շահելու համար՝ թեթեւ ծանրութիւն ունեցող (լայթ ուէյթ) մրցակիցներու միջեւ։ Սոյն մրցումին Ա. Հանդիսացողը պիտի կռուէր ՊԻՆՆԻ ԼԷՈՆԱՐՏի հետ, անկէ խլելու համար աշխարհի ախոյեանութեան տիտղոսը։ Պէրպէրեանէ զատ՝ Լէոնարտի դէմ մրցողներն էին ՃԱՆ ՏԼՆՏԻ, ՐԱՖԻ ՓԱՆՍԱՍ եւ Խրուաթ ՃԷՓ ՋԻՎԻՖ։ — Պէրպէրեան արդէն իսկ Տլնտին ու Փանսասը պարտութեան մատնած ըլլալով, հերու Յուլիս 8ին կռիւամարտեցաւ Ջիվիֆի հետ՝ Պրուքլինի բացօդեայ մարզարանը (Ն. Եորք) ի ներկայութեան 7000 հանդիսատեսներու որոնցմէ 1000ը Հայ։ Քէմփիէյնի վարիչն էր Ս. Սարաֆեան։ Առաջին 3 րաունտները՝ Հայ կռիւամարտիկը յաղթական էր. 4րդ րաունտին՝ ձախ աչքէն ստացաւ հարուածմը որ մրցումին ելքը յեղաշրջեց ի վնաս իրեն. իր հարուածներուն կարեւոր մէկ տոկոսը նպատակէն շեղեցաւ. հակառակ ատոր՝ իր յաջող հարուածներն այնքան ղօրաւոր էին որ 7րդին եւ 12րդին՝ իր մրցակիցը կրկին գլեց, մանաւանդ 7րդին՝ քիչ մնաց Ջիվիֆ նոք-աութ ըլլար։ Զանգակը հնչեց եւ Ջիվիֆ փրկուեցաւ։ 4րդ րաունտի դժբախտ հարուածը յաղթականէն այս վերջնոյն տուաւ, թէեւ դատաւորք անոր հակառակորդին՝ Պէրպէրեանի մասին նպաստաւոր արտայայտուեցան։ "Ն. Եորք Ուըրլտ„ի կարծեօք՝ յաղթական էր Պէրպէրեան, եւ կամ առաւելն երկուքն ալ հաւասար աստիճանի վրայ նկատուելու էին, առանց "յաղթական„ի վճիռ տալու մէկ կամ միւս կողմին։

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅ ԳԱՂՕԹԻՆ ՏԱԳՆԱՊԸ

Անցեալ տարի "ընդհանուր ակնարկ„ մը նետած էինք 1922 Սեպտ.էն ետքը Յունաստան ապաստանող մերազնէից վիճակին ու թուոյն վրայ։ — Մօտաւորապէս 65.000ի հասնող այս գաղութէն բաւական ստուար զանգուած մը հեռացաւ զանազան երկիրներ, գլխաւորաբար Ֆրանսա եւ Սուրիա, բախտ փնտռելու կամ բախտաւոր ազգականաց մօտ տեղաւորուելու, որով հերու

Օպոստ.ին վերոյիշեալ թիւը 55.000ի իջաւ: Ըսած էինք թէ տնտեսական առաւելութիւնք Հայոց մեծ մասը մղած էին Թրակիա եւ Մակեդոնիա: Այդ շրջաններու վաչկատուն Հայութիւնը շուտ մը ինքզինքը գտած ըլլալով՝ անգործներու համեմատութիւնը 4—5%ի իջաւ. (յոյն գաղութին անգործներու համեմատութիւնը կը մնայ գեռ 85—95%): Այս պարագան, սակայն, դժբախտութիւն բերաւ ժրաջան Հայոց գլխուն. հելլէն կառավարութիւնը հերու գարնան սկսաւ տեղահան ընել զանոնք Թրակիայէն (Սէրէզ, Տրամա, Գավալա, Տէտէաղաճ). Ս. կարաւանն էր 2000, Գրիֆուէն ալ 500, իսկ Յունխեր 5000, Համագու-

Ձախէն աջ պ. պ. Վէնիզէլոս, Հ. Մորկըճեան եւ նախկ. Տքթ. Տոքսիսոս, Ջաբիտնի (Ամէնք) հայ եւ յոյն պրեզիտեր մէջ, 1924

մար 7500 հոգի՝ որոնք տարուեցան պեղոպոնէս, Հին Յունաստան՝ ուր արդէն անգործներու համեմատութիւնը 2—5% էր: Միւս կողմէ, Յունաստան դիմեց Ազգերու Լիկին՝ Հայերը երկրէն դուրս հանելու համար. "Յունաստան անկարող է իր նեղ սահմաններուն մէջ պահել հայ գաղթականութիւն: Ան չի կրնար նոր փոքրամասնութեան հոգ մը ստեղծել իրեն համար": — Ուրեմն առաւելապէս տնտեսական, մասամբ ալ քաղաքական պատճառաբանութեամբ է որ կը տրուի տեղահանութեան հարցը Յունաստանի կողմէ: Աւելորդ է ըսել թէ պրքան յուզման մատնուեցաւ բոլոր աշխարհը Հայը. գործի մարդիկ ամէն ծրագրէ հրաժարած՝ սպասումի անստուգութեան մէջ մնացին:

Զորրորդ տարեվերջին է անմոռանալին Ինտրոյի նահատակութեան: Մեզ նման՝ անոր պատանութեանը մտերիմ մը որ կը սիրէ ծպտիլ վ. Մելքոնեան ծածկանունով, հետս եւ այս տարի կը շարունակէ տարեցոյցիս մէջ եղերգել անոր շարչարակոծ կեանքին վախճանը: Առնցմէ զատ, երիցս

Տ. Զարեհան
Պէրպէրեանի ուսուցոյ

կենսագրած ենք զինք այս էջերուն մէջ: Սակայն ինչ որ գրուի եւ տարիներով գրուի, քիչ է նորէն՝ դարուս այս նորանշան զաւկին վրայ, — յաչս Հասկցողներու լեգէոնին՝ աղանդաւոր, յաչս սակաւաթիւ Հասկցողներու՝ առաքեալ, նմ՛ինքան մեծ ու մեծասքանչ որքան Տարսոնացին պօղոս. արդարեւ իր քրիստոնեավայել "վկայութիւն"ը նախընթաց չունի ժամանակակից պատմութեան մէջ: Իր գեղապաշտի հակումներէն, մշակած բարձր պրականութենէն, գիտութեան եւ ազնհարցութեան թնճուկներուն խորը խարխափումներէն հրաժարած, ուր ուրեմն իր հոգիին եւ հոգիներու միակ փրկութիւնը թուեր աստուածպաշտութեան մէջ յայտնատեսող իմացականութիւնը շինչաւ յանկարծ հաւատասիրտ պարծունէութեանը ճամբուն վրայ, հեթանոս աշխարհին մէջ: — կը յուսանք արծարծած ըլլալ կրնին արուեստագէտ-նկարիչ Զարեհանի յիշատակը, հայկական այս բաժինը կնքելով՝ իր թարգմանածոյ մէկ քերթուածովը, ձօնուած եգիպտացնակ քանդակագործ Օննիկ պէզիրճեանի՝ որուն բարեացակամութեանը կը պարտինք սոյն անտիպը: (Յաւ 3—5:)

Ծ. Ջէմ.

ԱՔԱՂԵՑԸ

Երկն, այո, աւելի՝ հիւարուեաւ
Կը ցայտէ՝ ծոգան դիմադրող
Շնէ մ՚հետ.
Եղընքաը, կիտուած, մարմար, տոդ:

Ո՛չ երբեք կապանքներ շինծու.
Այլ որպէս զի քայլես անշեղ,
Մուսայդ դու,
Ոտդ անցուր միշտ կօշիկ մը նեղ:

Քամահրէ հեշտ կշռոյթն անզօր,
Հանգունակ յոյժ լայն մուճակին.
Կերպը զոր
Ի՛ր ՚ծգէ ոտքն ու կ՚առնո՛ւ կրկին:

Ա՛նդրիաը, ի քաց վըտարէ
Կաւը թոյլ զոր քոյթն առանձին
Կը թըրէ,
Երբ խոհերն այլուր կը յածին:

Մաքառէ քարրտին դէմ ալաղ,
Ու կոտէ պարոսին հետ կուռ
Ու չքնաղ.
Պահպանող շրջագծին մարուր:

Փոխ առ դուն Սիրակուսայէն
Իր ալրինձն՝ յորում անյողդողդ
Կը ցայտեն
Հրապուրիչ գիծերը խըրոխտ:

Փաւիկամաան, աչըդ աշխատի
Դուրս քերել բոցուտ նրակէն
Ակատի
Ապտոնն, իր կիսադէմքէն:

Պատկերման, Ջրանկրկէն փախիր.
Հաստատէ դուն գոյնը դիւրշէջ
Ու պատիր՝
Կիտուածն վարպետին փոան մէջ:

Շինէ խաժ համբարուներն հին
Եւ հարիւր ձեւով գալարուն
Տըտուննին.
Չէշներն ալ կընքանշաններուն.

Ծոռոր իր լուսապսակով
Շինէ կոյան հետ իր Ցիսուսին.
Գունտն իր քով,
Ու վրայի խաչն ալ միասին:

Ամէն ինչ կ՚անցնի յաշխարհի.
Լոկ հոժկու արուեստն է անմահ.
Կիսանդրի
Մը քաղքէն յետոյ կ՚ապրի դեռ:

Եւ միտայլ մը պարզաբանդակ,
Գտնըւած խոփովը ՚մշակին,
Հողին տակ,
Կը յայտնէ մի կայսըր նախկին:

Կը մեռնին դիք իսկ համօրէն.
Այլ վերին քերթուածք անթառամ
Կը տեւեն
Ո՛ւ ամրագոյն քան պըղինձն անգամ:

Քանդակէ, խարտէ, դօշէ միշտ,
Թող ծըփուտ Երազդ անկայուն
Մնքուն, ծիշդ,
Հատորին մէջ կարծր ու տոկուն:

Թէոֆիլ Գոթիէ

Թարգմ. Տ. Չրաքեան

Ե. ՓԱՍ

ՓԱՀԱՊՐԱԿԱՆ

Մեզմէ

անդարձ մեկնողներ

եւ

Հայաստագ մնացեր

1922—1924

ԱՆԴԱՐՁ ՄԵԿՆՈՂՔ

երկամեայ մահագրութիւն

(ի. պ. համառօտագրութիւն է կոստանդնուպոլսոյ)

1922 *Հոկտ.* 3, ի. պ. ԳԱՐԵԳԻՆ ՓԱՆՑ. ՄԷՐՏԻՆԵԱՆ, ԵՐԷց Ր. Հիսարէ — 11, Մ-ր-է-ի ճամբ-ն վր-ի "Բէյ- Լ-Բէ„ ն-ա-ն մէջ, ՏՓԹ. ՊՕՂՈՍ ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՆ *կակիծէն յանկարծամահ. անոյք թաղուած Մարսիլիոյ Սէն Բիէռ գերեզմաննոցը։ Իզմիրցի նշ. բժիշկ, երկար տաեն անձնուիրաբար գարմանած մուսուրականներ եւ աղցաւորներ. տաեննապետ Իզմիր գ.ռ. ժողովոյ եւ Հ.Բ.Ը.Մ.ի՝ որուն կազմած 3 վաճառատ տուներ (հրդեհին՝ այրեցդաւեր). առատաձեռնօրէն մասնակցած ազգ. հանգանակութեանց։ Մ. Նուպար կը գրէ մեզ. "Լուրջ դեմք մ'էր, ողջամիտ ու խոհական. կ'այցելեր անխորհուրդ շարժումները կուսակցականաց՝ որոնք ձին պիտի բերէին ագին գլխուն. յաճախ վէճի կը բռնուէր անոնց պարագլուխներուն հետ՝ որոնք զուր կը փորձէին զինք համոզել„։ — 24. ի.պ. ԽՆԴԻՐ ՍԻՄՈՆԵԱՆ, *տարեց, Օրթաքէօյի Ս. Թարգմանչաց եւ Լուսաւորչեան վարժարանաց տան, վկայեալ փաստաբան ի.պ. իրաւաբ. վրժրն.էն, երկար տաեն թաղական Բերայի, ազգ. երեսփոխան եւ Ուս. Խորհրդոյ անդամ։*

Նոյ. 21. ի.պ., ՏԻԳՐԱՆ ՆՇԱՍԹԱՃԵԱՆ *վաղեմի պաշտօնեայ ազգ. պատրիարքարանի, կալուածային գործոց մասնագէտ։*

Կուրտանցին Կամարպրական

Դեկտ. 6, ի.պ. ՄԻՀՐԱՆ ՄՕՋԵԱՆ, *ֆրնա.ի ուսուցիչ, պիտ. յօդուածներով երկար տաեն աշխատակցած ի.պ. մամուլին, հեղինակ "Վարք երեւելի արանց„ տետրներուն* — 8, ի.պ. ՅԱԿՈԲ ՊՕՅԱՃԵԱՆ, *ծն. 1856ին Ռոտոսթօ՝ ուր ստացած նախնական ուսումը, աւարտած Կալաթիա-Սարայի երկրչվ. Վարժարանը, պետ. եւ ազգ. կրթարանաց մէջ ուսուցիչ ուսողական դիտութեանց, պահ մը անօրէն Գումգափուի Մայր-Վարժարանի. 1896ին Եգիպտոս անցնելով 6 տարի երկրաչափութեամբ զբաղած, 1908ին ի.պ. դարձին՝ Օամ. Համալսարանի պիտ. ճիւղին անօրէն, 1908ի եւ 1910ի Խորհրդարանի "Ազգս„ ծննդավայրէն ընտր. եւ ազգ. երեսփ. Մադրիքէօյէն, երկիցս Փղք. ժողովոյ անդամ, հեղինակ տեսական թուաբանութեան մը*

ն. պ. եւ շինութեանց վրայ ֆրնս. հաստոցի մը՝ Փարիզ, — 13, վիէննա, ՋՕՐ. ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ՊԵՏՐՈՎԻՉ ԿԱՄՍԱՐԱԿԸՆ, ծն. 1840ին Նուխի՝ ուր ստացած նախն. ուսումը, Մոսկուայի Զին. վարժարանէն շրջանաւարձ՝ Զօր. Շէլիոշնիկովի հետ, 1862ի լեհական ապստամբութեան՝ բանակին մէջ սպայ, ապա օդնական Շէլիոշնիկովի, 1877—1878ի ռուսեւթուրք պատերազմ.ին մասնակցած եւ կարնոյ զին. կառավարիչ կարգուած, 1878ին գեր-հիւպատոս վանայ, 1884ին Գնդապետի աստիճանով տեղափոխուած Համա-Դամասկոս-պէյրութ, 1905ին Զօրավարի աստիճանով Հանպատեան կոչուած եւ ապրած Փարիզ-Նիս-Եդիպտոս-վիեննա, հնդկնակ Հայկ. Հարցի մասին ֆրնս. գրքոյկի մը, — 17. ն. պ. ՍԻՍԱԿ-ՖԷՐԻՏ ՊՕՑԱՃԵԱՆ, Ալթմապցի, Համիտեան Գրաքննութեան պաշտօնեայ։

1923 *ցնվր.* 19, ն. պ. ՕՆՆԻԿ ԹԷԼԼԱԼԵԱՆ, վարչական անօրէն "Վերջին Լուրի, քաջ համարակալ։ — ...Մ-ր-եւ-, ՎԱՂԱՐՇԱԿ ԳԱԼՓԱԳՃԵԱՆ, Սամաթիացի, 50 տարու, գիտ. յօդուածագիր ն. պ. մամուլին, Համիտի չրջանին՝ Անատօլու աքսորուած, Հիւրրիէթէն վերջ խմբ. "Բիւզանդիոն»ի եւ "Ժամանակ»ի, արտօնատէր "Նոր Աշդ» շաբաթաթերթի։

Փետր. 2, ԿԷՕՉ-ԹԷՓԷ (Իզմիր) ԳՐԻԳՈՐ ՁԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ [պատկերը առեալ "Ամ. Տարեց.»ի 1921, էջ 21]. ծն. 1839ին Իզմիր, դարբին Մհա. Ցովակիմի որդի, աշակերտ Անդրէաս Փափազեանի։ կենսաշահութեան հարկին տակ՝ ուսումը թերի թողլով, 1853ին իւր դրագիր կը մնայ Ց. Սիմոնեանի վաճառատունը, միաժամանակ զարգացընելով ֆրնս., յուն. եւ թուրք լեզուները՝ որոնց մէջ քաջահմուտ էր։ Պատանութեանը յուն.է թարգմանած է "Ֆէրտինանտոս եւ Վալերիա»ն վէպն, ու ֆրնս.է՝ Շաթոպրիանի "Սօն Ա կէնսէրաժըն աէրկիւ ժէսթի օլան վուպուաթ»ը հայատառ։ "Խաւարեալ»ի եւ "Լուսաւորեալ»ի ուր վէճը երբ ն. պ.էն Իզմիր արձագանգ կը գանէ՝ Ձիլինկիրեան կը յարի վերջիններուն։ 1860ին՝ թարգմանութեանց Սենեակ մը կը հիմնէ Գուկաս Մամուրեանի հետ, ապա փաստաբանութեան կ'ակսի, կարեւոր տեղ մը գրաւելով Իզմիր։ 1861—1867ին կը հրատարակէ "Ծաղիկք»ը, 2 տարի գործակցութեամբ Ն. Հայկունիի, յետոյ առանձին (հանդէսը 1865—1866 *Լոյս* տեսած է ն. պ.)։ պայքարած է Տէրոյենցի պահպանողական ոգւոյն դէմ, եւ 107 թիւին մէջ երեւցած մէկ յօդուածը 24 օրուան բանտարկութիւն մը արժած է իրեն։ նաեւ պաշտօնանկութիւն՝ Մեսրոպեան վիժրն.ի ուսուցչութենէն, նման իր գործակիցին՝ Հայկունիի։ Ծաձկանուանը "պերճ»ի 1867էն յետոյ թարգմանած է վիպային արժէքաւոր գործեր. — "Ռափայէլ»ո Լամարթին, "Թշուառներ»ը Վ. Հիւկօ, "Մաթիլա»ն Է. Սու, "Օր. Լաբէնթինի»ն ժ. Սան, "Մանոն Լէսքօ»ն Ա. Բռէվօ, "Դարուս մէկ գաւկին խոստովանանքը» Միւսէ, "պարոն ու Գամար»ը Օ. Ֆէյե, "Մարիան Տըլորմի խոստովանանքը» Է. ու Մէրպուր։ Ինքնագիր երկն է "Ուղեւորութիւն ի ն. պ.» 1883։ 1876ին երբ Տէտէեանք իրենց հրատարակչական գործունէութիւնը կը դադրեցնեն, Ձիլինկիրեան ձեռք կը բերէ իրատպէսի վկայական եւ ցվերջ կը պարապի փաստաբանութեամբ։ Քննիկալ Մ. Մամուրեանի, կինը՝ Վարդուհի (ծն. Գազտաղլեան) կարեւոր դեր կատարած է Իզմիրի կրթ. ու բարեգործ. մարզին մէջ։ Աւետարանական, ժողովուրդ եւ անդամ ժողովներու եւ յանձնախումբերու։ Խոսալ. եւ անգլ. ուսած էր վերջին տարիները։ Ձմիւռնահայ հին գաղութին ամենավերջին Հայը, որ ի յարգանս իր ալեւոյթին, արտօնուեցաւ ձեալ հան, եւ անգաւակ մեռնելով՝ թաղուեցաւ Մխիթարեանց ձեռամբ։ — Ա. Լ-ենքեան, ՑՈՎՀ. ՈՒՆԳՐԵՍՈՒՆԵԱՆ. ծն. ն. պ. 84 տարու, վաղեմի ներկայացուցիչ Կիւմիւշխեռտան եւ Մանթաշեան Տանց, ապա վաճառական, հիմնադիրներէն "Ընկեր-Հայ. Ընկերակցութեան»

մեծանուն հայասեր Ճ. Պրայսի հետ, 1878ին աջակցած խրիմեանի պատուիրակութեան յԱնգլիա, ամենագործօն անդամ եւ քարտուղար Կիպրոսի Որբանոցին Մանչէսթրի խնամակալութեան. կինն Ընկլուհի. անզաւակ։ — 28. Թիֆլիս, ՍՏԵՓԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ, 65 տարու, ռուսահայ նշ. անկուսակցական գործիչ եւ իրաւաբան, երկար տաեն ապրած Մոսկուա, պատերազմին՝ իր "Եղբայրական Օգնութեան" ներկայացուցիչ Կովկաս անցնելով մեծ ծառայութիւն մատուցած պաղեստինացիներուն եւ որբոց, 1917ին "Ազգ. Համագումար"էն անդամ ընտր. "Ազգ. Խորհուրդի, պաշտօնակիցներուն հետ երեւան մնալով՝ 28 Մայիս 1918ին յայտարարելու Հայաստանի անկախութիւնն ու կազմելու առաջին կառավարութիւնը. անդամ Հայաստանի անդրանիկ խորհրդարանին, Հրատարակած ռուսերէն թերթեր։

Մարտ 17. Ֆ. Գ. ԿՈՒԿՈՒԶՈՒ ՊԸՑԸՂԼԵԱՆ, տնօրէն "Քռէսի Լիոնէ" դրամատան Սմիռնոյի ճիւղին, անդամակցած կաթոլիկ Հայոց վարչ. ժողովներուն — 19. Ֆ. Գ. ՏՔԹ. ՍԻՄՈՆ ՓԻՒԶԻՒՓԵԱՆ, դեր-տնօրէն երկրգրծ. Նախարարութեան անասնաբուժական ճիւղին եւ ուսուցչապետ Անասնաբուժ. վրժբն.ի, անդամ Գալաթիոյ կեդրոնականի խնամակալութեան։ — 23. Մ--ֆ---,

Արմեն Կազազ

ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ, ծն. 7 Փետր. 1869ին Լօռիի Դսեղ գիւղը, քահանայորդի, ընթերցանութիւնը Տ. Թադէոս Հօրմէն եւ Տիրացու Սահակէն ուսած, 10 տարեկանին՝ մտած Տիգրան Վարժապետի հսկողութեան տակ եղող ուսումնարանը, յետոյ՝ ներսէսեան դպրոց զոր թերի թողած. հազիւ տասնամեայ՝ ոտանաւոր գրել սկսած, ամուսնացած 1888ին. ձեռնարկած ըսա մը գործերու, սակայն ոչ մէկ տեղ երկար պաշտօն վարած։ (Պատկերը, նաեւ կր. գործունէութեան ու երկերուն մասին տե՛ս Ա՛ր. Տարեց. 1911, էջ 263, եւ 1922, էջ 401։) — 27, ԺԸՒՎ. ԳԱՐԵԳԻՆ ՓԱՍՏՐՄԱՃԵԱՆ (ԱՐՄԷՆ ԿԱՐՕ), ծն. 27 Փետր. 1873ին կարին, 1891ի չէքեանաւարտ Սանասարեանի, ապա մեկնած Նանսի՝ երկրագործութիւն սորվելու։ 1895ին Գաշնակցութեան կը յարի եւ կ'անցնի Կիպրոս՝ Զեյթունի օգնութեան հասնելու նպատակաւ, բայց չ'աջողիր։ Ետ Էնգլէն Ֆ. Գ. կ'երթայ եւ հերոսաբար կը մասնակցի 14/26 Օգոստ. 1896ի Օսմ. Պանքայի գրաւման։ Կը դառնայ Ջուխթեա եւ ԺընԷվի համալսարանը կը հետեւի բնական եւ քիմիական գիտութեանց, ստանալով Տարրաբանութեան Դոկտորի վկայական։ Կը սորվի նաեւ կամնաութիւն ի Գրիպսուրկ։ Ֆրացպուրկ կ'ստանայ Հանքային Երկրաչափի պետնօտ զոր կը կիրարկէ Կովկաս եւ Թիֆլիս կը հիմնէ տարեւոր։ 1903ի Հայ եկեղ. կալուածոց գրաւման առթիւ ծագած ըմբոստութեանց մէջ կը կատարէ գլխավորի դեր, նոյնպէս 1905ի Հայ-Թաթարական ընդհարումներուն։ Հիւրիէթին Թուրքիա դարձին՝ կարինէն "Ազատ" կ'ընտրուի երկիցս (1908 եւ 1912), աշխատելով իրագործած տեսնել Զեյթունի ծրագիրը։ 1913ին կը մեկնի Հոլանտա՝

աեանուհլու համար Հայաստանի բարենորոգմանց հսկիչ Գնդ. Հոգիի հետ՝ որուն Հանրօգուտ Շինութեանց ճիւղին խորհրդական կը կարգուի։ Երբ Համաշխ. պատերազմը կը ծագի, կը մանէ Կովկաս, կամաւորական գունդեր կը կազմէ եւ կը մասնակցի կռիւներուն։ 1917ին կ՚անցնի Ամերիկա՝ իբր կաթող. պատուիրակ։ Անդամ Ազգ. Պատուիրակութեան, եւ մինչեւ 1922 Ուսումնական Բաժնի Ներկայացուցիչ՝ Հ. Հանրապետութեան։ 1902ին ամուսնացած Շուշեցի բժշկուհի Օր. Մարի Ա՛պրուամեանի հետ (այժմ ի ծընեվ իր արուեստը կիրարկող)[1]։ 31։ Դ. ՍԵՐՎԻՉԵՆ (ՋԱԳԼՐԵԱՆ), ծն. 1862ին Եէնի գաւու, ասպարէզը ակսած՝ իբր փորագրիչ, 1880էն ի վեր տպարանատէր՝ դրոշմելով կռվ. եւ պաշտօնական բազմալեզուեան գործեր, Օսմ. կառավարութենէն պատուուած «պալա»ի աստիճանով։ (Պատկեր ու կենսագր. տես «Տիպուսատ»)

Ապր. 5։ Ի. Դ. Օր ՍԻՐՈՒՀԻ ՈՂՃԵԱՆ, Պոլսահայոց ծանօթ «Սուրբիկ Մատմազէլ», ծն. Սթէնիա-Վուփոս 1847 Օգոստ.ին։ (Պատկեր ու կենսագր. տես «Ա՛ր. Տարեց.» 1913, էջ 249–250։) — 7։ Ի. Դ. ՏՔԹ. ՈՐՈՑ ՊԱՀՃԵՎԱՆՆԵԱՆ։ — 9։ Ի. Դ., ԱՐՇԱԿ ՊԷՆԼԵԱՆ, ծն. 1868ին Պալաթ, Ի. Դ., Զուհաճեանի «Լեպլեպիճիի դերն անմահացուցած՝ մինչեւ Անգլիա բեմադրելով զայն։ — 17։ Ա՛ԲԵՆ, ՍԱՐԳԻՍ ՊԱԼԱՊԱՆՆԵԱՆ, Իզմիրցի, 92 տարու, աշակերտ Անդրէաս Փափազեանի, քաջահմուտ դրաբարի՝ որով դրած է Տէտէեանի «Ա՛րփիին մէջ քերթուածներ, նաեւ «Ց. Տըքուր Ծովամոյն» յանդուգն աեարին հեղինակ, վարժապետութիւնը թողլով՝ չորչ 3 քառորդ դար Ծառայած Իզմիրի Ուսումնարանին մէջ իբր քարտուղար-դիւանապետ. վերջին դարու Ազիւռնահայ Գաղութին կենդանի պատմութիւնը։ — 11։ Ա՛ֆ-Ֆէրտ՚ֆ. ՄԱՆՈՒԿ ՐԷՑԻՋԵԱՆ, Ի. Դ ի յայտնի առեւտրականներէն։ — 21։ Ի. Դ., ՑՈՎՀ. ՇԱԼՃԵԱՆ. որդի Տիրացու Արիսի, շարականագէտ-երաժիշտ, Օսմ. ելմա. նախր. ութեան պաշտօնեայ։ — 24։ Ի. Դ. ԱՐԻՍՏ. Ա. ՔՀՆՑ. ՃԻՋՄԷՃԵԱՆ, ծն. 1833ին Թօփդաղու (Ի. Դ), աշխարհականութեան՝ երկաթագործ, երեանամեայ արձանագրիչ պատրիարքարանի նշանագրութեան, քարտուղար փոխանորդարանի, Ատգերէց Մայր-եկեղեցւոյ, ազգ. երեսփոխան, անդամ կրօն. ժողովոյ Եւ Դատ. խորհուրդի. Ս. Հայրապետէն լանջախաչով պատուեալ։ — 30։ Փ՚ՐԷՂ. ԱՒԵՏ ՍԱՐԳԻՍ. Նոր-Ջուղայեցի, 58 տարու, 40 տարի առաջ Հնդկաստան գաղթելով՝ փայլուն դիր պրաւած. Վերգինէ այրին £ 1000 նուիրեց Հ. Բ. Ը. Մ. ի, ամուսնոյն անուամբ դի. ղ մը կառուցանելու Հայաստան։

Ցնս. 7։ Ի. Դ. ՑԱԿՈՒԲ ԱԻԹԸՓԱՐՄԱԳԵԱՆ, կեսարացի գործարանատէր-վաճառական կաշիի, ձննդավայրին ազգ. հաստատութեանց նպաստած։ — 7։ Ի. Դ. ՓԱՐՍԵՂ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ, իրաւագէտ, ուսուցիչ, Պ. Նուպարի հիմնարկութեան շնորհիւ ուսած Փարիզ, Տքթ. Եաղուպեան Համերաշխական վարչութեան Դաշնակց. անդամներէն մին։ — 14։ Ա՛ղ՚ֆ՚՚ՌԷՒ՚, ԳԷՈՐԳ ԹՕՓԱԼԵԱՆ, կի. բինդի վաճառական։

Ծլս. 1։ Ի. Դ. ՎԱՀԱՆ Ա. ՔՀՆՑ. ՆԱՒԱՍԱՐԴԵԱՆ, Նիկ. առաջն. փոխանորդ Նիկոմիդիոյ։ — 2։ Ա՛ԲԵՆ, ՏՐԴԱՏ ԵՊՍԿ. ՊԱԼԵԱՆ, ծն. 1850ին Թալաս, Նախն. ուսումը ստացած Իզմիր, ստմարակալ հոն եւ Երուսաղէմ՝ ուր 1881ին սարկաւագ եւ տարի մը վերջ վրդպտ. ձեռնադր. Հայրենակիցց Եսայի պատրիարք է. 1883ին Հաշուակալի պաշտօնը պահելով հանդերձ՝ աւագ-Թարգման վանու. ց։ 1887 Ծլս.ին կեսարիոյ առաջնորդ ընտրուելով Սեպտ. 11ին պաշտօնատեղին կը

---

[1] Կ՚արժէ կարդալ իր շահեկան posthume ինքնակենսագրութիւնը պատթելնի «Հայրենիք» ամսագրում։

հասնի. եւ առաջին գործը կ'ընէ Ս. կարապետի մէջ հիմնել գիշերօթիկ երկրորդական վրժրն. եւ հոգ տանիլ տեղւոյն կրթարանաց։ Իր օրով թրքահօս «Հաճի-Ըղաղներու հայոեռիքը կը դառնայ մտաւորական կեդրոն։ Կը հաստատէ թանգարան եւ ճոխ մատենադարան վանքին մէջ։ 1899ին եպսկ. ձեռնադր. Խրիմեանէ, 1902ին Կիլիկիոյ կաթող. ընտրութեան՝ վիճակային Համազումարը պատուեց զինք առաւելագոյն քուէով, եւ հաւանօրէն ընտրուէր՝ եթէ կառավարութիւնն իր անունը չսրբէր ցանկէն։ 1908ին երբ կեսարացիք ապերախտութեամբ հրաժարեցուցին զինք՝ իբր տեղապահի փոխանորդ ղրկուեցաւ Երուսաղէմ, ուր չկրցաւ օգտակար ըլլալ՝ ներքին վէճերու հեռուանոք։ 1912ին մեկուսացաւ Մանիսա եւ ետոյ մինչեւ Իզմիրի աղետը. հրաշքով ճողոպրելով՝ կիսամերկ ապաստանեցաւ Սամսա ուրկէ անցաւ Ամերիկ, երկար տասեն պրպտած էր վանքերու ձեռագիրներ եւ գրած բանասիրական եւ պատմական կարեւոր ուսումնասիրութիւններ։ Ընկերացած է թրքահայ մամուլին, ինչպէս նաեւ Հանդէս Ամսօրեայի եւ Բանասէրի բանասիրական գրութիւններով եւ եղած է անխոնջ բանահաւաք մը, որ հոս նիւթեր հաւաքած է։ Ունի նաեւ առանձին հատորով հրատարակուած գործեր, ինչպես «Նկարագրութիւն Սուրբ Տեղեաց», «Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Թուրքիոյ» (երկու տետրակ), «Հայ վանորայք» (Ը. հատոր), «Հայ աշուղները» (Ը. եւ Բ. հատոր)։ Դժբախտաբար բախտ չունեցաւ մանաւորապէս երէք վերջին կարեւոր գործերուն յաջորդ հատորները գրելու եւ ալ աւելի դժբախտաբար անոնց տարիներու տքնութեամբ պատրաստուած ձեռագիրները Իզմիրի աղէտի միջոցին փճացաւ։ Դրուագմանթուղթի իր թանկ հաւաքածոն՝ վախուտի միջոցին փճացած։ — **7, ֆ. ղ. ՏՓԹ. ԿԱՐԱՊԵՏ ԻՓԼԻՓՃԵԱՆ**, — 23, Նոյեմբեր (Նոյմ.) ԳՐ. եւ ԿԱՐԱՊԵՏ ՄԱՆԻՍԱԼԵԱՆ, 53 եւ 46 տարու, ինքնաշարժի բախման զոհ, առեւտրականք ի Գոստանդա, ազգ. հանգանակութեանց առատաձեռնօրէն մասնակցած։

Օգոստ. **6, ֆ. ղ. ՄԻՓ. Ա. ՓՀՆԳ. ԵՐԱՄԵԱՆ**, 77 տարու, Ուսպերէց Առաջնորդարի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյ, — **7, Փ-րէզ, ՋԱՓՈՐԻԱ ՋԱՓԱՐԵԱՆ** (Կենսագր. եւ պատկեր տես հետեւեալ Տարեցոյցս, էջ 297—301)։ — **16, ֆ. ղ. ԳԱԲՐԻԷԼ ԵՐՓ. ՃԷՊՂԱՀԻՐՃԵԱՆ**, ծն. 1850ին Սկիւտար, աշխարհական անուամբ Գառնիկ, Եօթը տարու էր երբ տեղափոխուեցաւ Եգիպտոս՝ որուն խաժին ոսկերիչն էր իր Հայրը։ Կը յաճախէ ազգ. դպրոց եւ Ֆրէրներուն՝ ուր կը սիրանայ Ֆրնա, արաբ. եւ իտալ. լեզուաց։ Պահ մը պաշտօն կը վարէ Աղեքսանդրիոյ երկրագործ. դրամատունը, յետոյ Եսայի պատր.ի խնդրամատոյց կ'ընկալի՝ 1868ին իբր դպիր կը մտնէ վանք՝ ուր կը ձեռնադրուի սարկաւագ։ Տկարութեան պատճառաւ 1871ին կը ճամբորդէ

Գաբրիէլ Արք. Ճէվահիրճեան

իբր միաբան ընդունելու Երուսաղէմ

Ալէքսանդրիա եւ Ն. Պ., Ալէքսանդրիա դարձին՝ վարդապետ ձեռնադր. Եգիպտոսի առաջն. Մեսրոպ Եպս. Սուքիասեանէ 26 Հոկտ. 1875ին, 80ին Երուսաղէմ անցնելուն՝ կրկին հիւանդանալով Ն. Պ. կը մեկնի, 1881ին կ'առանայ Ծայրագունեան աստիճան ներսէս պատր. է, 1881—1884ին Գանտիլլիի քարոզիչ, 86ին ալ Տարտանէլ՝ ուր 2 տարի վերջ կը ձեռնարկէ եկեղեցւոյ շինութեան, 89ին քարոզիչ պէօյիւքտէրէի (Ն. Պ.), 1891ին պատր. Փոխանորդ կը կարգուի Ալեգեան պատր. է եւ 18 տարի կը մնայ նոյն պաշտօնին վրայ՝ դժուարին պարագաներու մէջ, մինչեւ իր հրաժարումն ու պէօյիւքտէրէ մեկուսացումը, 26 Յնս. 1913ին պատր. Տեղապահ ընտրուելով՝ կը պաշտօնավարէ մինչեւ նոյ. Զաւէն Ս. ի Ն. Պ. ժամանումը. յետոյ Գալաթիոյ քարոզիչ, 28 Յլս. 1916ի Թալէադեան օրէնքով երբ Ն. Պ.ի պատրիարքութիւնը ընդլուեցաւ եւ Երուսաղէմի պատրիարքութեան հետ կիւլիկիոյ կաթողիկոսութեան միացաւ, Սահակ կաթող. Օդոստ. 16ին հեռագրաւ Ն. Պ.ի կաթող.-պատր. Փոխանորդ անուանեց զինք՝ որ կրօնից Տեսուչ պէհա պէյի եւ Ոստիկանութեան քղք. գործոց ընդհ. Տնօրէն Րէչաա պէյի կողմէ առաջնորդուեցաւ պատրիարքարան եւ պաշտօնի ձեռնարկեց։ Ջինադադարի վաղորդայնին՝ Ր. Դուռէն Ազգ. Սահմանադրութեան վերահաստատումը խնդրեց, եւ երբ խնդրանքն ընդունուեցաւ, առանց սպասելու աքսորական պատրիարք Հօր դարձին՝ կրկին մեկուսացաւ։ Ազգ. երեսփոխան եւ անդամ կրօն. ժողովոյ։

Սեպտ. **6, Ն. Պ. ՏՓԹ. ԳԱՄԻԷՐ ՍԱՐԱՃԵԱՆ**, երիտասարդ բժիշկ։ **26, Ն. Պ. ԱՌԱՓԵԼ ՊԻՊԷՌՃԵԱՆ**, ծն. 1854ին պէչիկլթաչ (Ն. Պ.), եղբայր գրաբարագէտ Ց. Գուրգէնի († 14 Ցլս. 1914), երկուքն ալ մանկութենէ որբացեալ՝ ինքնաշխատութեամբ վարգացած են, Ուսումը կ'առանայ Օրթաքէօյի Ս. Թարգմանչացը։ 1871ին ընթացաւարտ՝ կը մտնէ ուսուցչ. ասպարէզ, եւ երկար տարիներ՝ իր մասնագիտութիւնը եղող պատմութեան, աշխարհագրութեան ու ֆրնս.ի դասեր կ'ա. անդէ Նարեկեան (Բերա), Ս. Խաչ (Սկիւտար), Ներսէեան (Գատըքէօյ), Մաքրուհեան (պէչիկլթաչ), Հայկ. Կրթարան (Օրթաքէօյ), Գոլէժ Ֆռանսէ (Բերա), նաեւ մասնաւորներու։ 1874—1876ին տնօրէն Հայ Կաթոլիկ Ս. Լուսաւորիչ վըժին.ի ՅՕրթաքէօյ։ 1876ին եղբօրը հետ հիմնադիր "Հայկ. Կրթարան"ի, 3 տարի վերջ ընկերակցութենէ բաժնուած։ 1881ին կը հիմնէ գրավաճառանոց մը, եւ զառաջինն ինքը կ'ըլլայ ուղղակի յարաբերութեան մտնող՝ Ե. Բպ. գրատանց եւ հրատարկչ. հաստատութեանց հետ, մենաչնորհն ընելով հայթայթումը գիտ.-բժշկ. հատորներու եւ հանդէսներու։ 1912ին կը քաշուի ասպարէզէն, փարելով կրթ. գործունէութեան։ Պատերազմի ընթացքին՝ ուսուցչական աղջկանը կորուստէն ընկճուած, իբր փոփոգում՝ սկսած է մոլիլ մասնագիտական պարապմանց մէջ եւ պատրաստել "Գունաւոր ընդարձակ քարտէզ Հայաստանի", 85×60, "Քարտէզ Հայաստանի՝ ըստ բեւեռագիր արձանագրութեանց", 60×50, "Բնական քարտէզ Հայաստանի", 85×60, օգտուելով հնախոյզ գիտնոց գործերէն։ 1898—1913, անդամ "Ուսուցչաց Քննիչ Յանձնաժողովի", վաղուց ի վեր աշխատակից Ն. Պ. մամուլին։ Կէս դար առաջ յղացած է աշխ. հատընտիրներով հաւաքածոյ կազմելու գաղափարը, լոյս ընծայելով "Ճաշակ արդի հայ մատենագրութեան"ը՝ հնգից տպեալ։ Հեղինակ "Աշխարհագրութեան" եւ "Ֆրնս. լեզու ի գործն. Քերականութեան", երկուքն ալ երկից տպ., նաեւ "Պալքանեան պետութեանց 2 ընդարձակ քարտէզ"ներուն եւ "Գրպանի Աշխարհ"ին։ Անատաց եւ Հանքաց նկ. նախարար Գր. Սինապեանի ծախքով 1912ին հրատարակած է Մ. պէշիկլթաչլեանի մասին ուսումնասիրութիւն մը "Ցուշարձան"։

Հոկտ. **6, Փ-ԻԷ, ՅԱԿՈԲ ՀԱՐՒՆՑ**, 67 տարու, Ն. Պ.ցի, վարած կէօզթէփէ-Իզմիր հանրակառքի եւ Իզմիր-Քորտէլիօ չոգենաւային ընկ.եան տնօրէ-

նուիթիւնը։ — 19, թ-րլ՝ն ը (Իթ-լի-)։ ՏՔԹ. ՌՈՓՈՑԷԼ ՊԸԶԱՐՃԵԱՆ, ծն. 1877ին Երիզայի Ս. Օհան գիւղը, Նխն. ուսումը առացած տեղւոյն եզնիկեան ուսումնարանը։ 96ի Զարգերու վազորդայնին կը մեկնի Վեննատիկ, եւ Մ. Ռափայէլեանէ չրջանաւարտ՝ կը յաճախէ Բատուայի բժշկ. համալսարանը, վկայուելով 1905ին։ Արձակուրդներուն՝ Գերմանիա անցած է եւ սիրացած գերմաներէնին։ Քանի մը ամիս գիւղի մէջ իր արուեստը կիրարկելէ յետոյ մեկնած է Պուլկարիա, եւ Հայրենասիրական հուրով վառուած՝ մտած Ցարիպրոտի զին. վարժարանը, տարի մը առանալով ենթասպայի աստիճան։ Հայրենիքին ծառայելու առաջադրութեամբ՝ կը յարի Դաշնակցութեան, սակայն յուսախաբ՝ 1907ին կը գառնայ Իտալիա, ապասելով լաւագոյն օրերու։ Կ'ակռի գր. գործունէութեան, մեծ մասամբ գերմ. հրատարակելով փիլիսոփայական, գր. ու բժշկ. գրքոյկներ՝ որոնց կարգին են Շոբենհաուէրի, Նիչէի եւ Իպսէնի գործոց ուսումնասիրութիւնք։ Հիւրիւթէն վերջ աշխատակից "Բիւզանդիոն"ի՝ հայ կեանքը չահագրգռող, նաեւ իմաստասիրական, գր. եւ քղք. յօդուածներով։ Պատերազմի ընթացքին՝ նուիրուած Հայկ. Դատի պրոպագանդին, Իտալիոյ մէջ բանախօսութիւններով։ Աշխատակցած է նոյնպէս "Armenia" ամսաթերթին։ — 25, Ֆ.Պ. ՕՆՆԻԿ ՄԻՆԱՍԵԱՆ, 50 տարու, ծն. Սկիւտար, ճեմարանի եւ Ս. Խաչի սան եղիչէ Ընք. Դուրեանի եղբօր փեսայ, ինքնօգնութեամբ առաջացած, "Նացիոնալէ" ապահով. ընկ. եան Ֆ.Պ.ի գործակալ, ագգ. երեսփոխան, անդամ Ընտանեաց խնամակալութեան, երբեմն երեւցած Ֆ.Պ. մամուլին մէջ գր. էջերով։ — 27, Փ-րէզ. ՏԻԿ. ՄԱՌԻ-ԼՈՒԻԶ Կ. Ց. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ, ծն. 22 Ցնվը. 1862ին Սմիրազպուրկ, գերմ. վարժապետանոցէ վկայեալ ուսուցչուհի, մասնաւոր վարժարան մը հիմնած Ծննդավայրին մէջ. կը գաղախօսէր գերմ., ֆրնս., անգլ., իտալ. եւ լատին լեզուները, չափագիտութիւն, բն. գիտութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն եւ սիեզերագրութիւն։ Ուսած էր նաեւ սպաներէն, հին քաղաքներէն, հայ. եւ ուսումնասիրած Հայոց պատմութիւնը՝ չնորհիւ իր ամուսնոյն որուն հետ ամուսնացած էր 16 Սեպտ. 1905ին։ Աշխատակից "Լուսինեան-Բաամայեան բառարան"ի, խանդավառուած Ամասիոյ բժշկապետ Ամիրտովլաթի "Անգիտաց Անպետութ"ով, տպագրութեանը յատկացուց կարեւոր գումար մը. գերմ.է ֆրնս.ի թրգմ. Ց. Մարքուարթի "L'Origine et la Reconstitution de la Nation Arménienne"ը՝ 1919ին տպ. Հ. Հ. պատուիրակութեան կողմէ։

Նոյ. 29, Ֆ.Պ. ԳԸՐԲԳԻՆ ԳԱՎԱՖԵԱՆ, 67 տարու, Սկիւտարցի, 47 ամեայ ուսուցիչ ուսողութեան եւ անօրէն Թաղային զանազան դպրոցներու մէջ, հեղինակ "Թուաբանութեանց", հայր՝ մանեմանեցի Գեղամի։ — 30, Ֆ.Պ. ՄԵՍԻՒ ԻՍՊԻՐԵԱՆ, 75 տարու, կեսարացի, Բերայի 4 տուներն ու նոյնքան խանութները 1922ին ազգին նուիրած՝ Բրինքիպօ եկեղեցւոյ եւ դպրոցի չինութեան, անոնց հատկացնելու ալ Ֆերիքէօյի իր հողին վրայ աղքատանոցի մը կառուցման համար։

Դեկտ. 2, Նէ- Եր-է, ՓՐՈՖ. ՆՇԱՆ ՊԱԼԻՕՋԵԱՆ, 52 տարու, ծն. Սվազ՝ ուր առացած իր նախն. ուսումը Բողոք. դպրոցը, ընդարձակ "Աշխատ Գոլէճ"ը, ուսուցիչ իր յաճախած կրթարաններուն, 1915—1919 տարագրութեան ընթացին ալ՝ Հալէպի Թուրք դպրոցին, Զինադադարէն յետոյ տեսուչ Այնթապի վարժարանաց, քաղքին ինքնապաշտպանութենէն ետք անցած Ամերիկա՝ աշխատելով դորպի գործարան մը, աշխատակից "Հ. Կոչնակ"ի "Ցաճատ" եւ "Պոյէ" ծաձկանուններով։ — ...Լ-ընդ-, ՑՈՎՀ. ԱՒԳԱՐԵԱՆ, 74 տարու, Նոր-Զուղայեցի բարերար Գրիգորի որդի, իրաւաբան՝ Օքսֆորդի Համալսարանէն վկայեալ, որուն, ինչպէս եւ բարեկամաց կառակելով կէս միլիոն անգլ. ոսկի հարս-

ատենքը մեծ մասը, £ 10·000 ալ հայ որբոց՝ ձեռամբ Ս. Հայրապետին, վարիչ եւ ընկեր "Արփար եւ ընկ.,, առեւտր. Տան՝ մահէն յետոյ ծախուած անոր. հատուածոյ մը։ — 3, Փ–ւիէ. ԽԱՉԻԿ ՀԻՒՆՔԵԼԻՊԷՑԷՆՏԵԱՆ (կենսագր. եւ պատկեր տես հերուան Տարեցոյց, վերջին էջ)։

1924 *Յնվր.* 7, Ի. Գ. ՄԱՔՍՈՒՏ ԽԻՏՏՎԷՐՏԵԱՆ, նախապէս սեռ. պաշտօնեայ, ապա տեսուչ ազգ. հիւանդանոցի, երեսփոխան եւ պէշիկթաշլի թաղական։ — ...Հ–ԼԷԳ, ԹՈՐՈՍ ՇԸՏՈՐԵԻԵԱՆ, 70 տարու, Ղր. իրաւապէտ, նախկ. փաստաբանական կաճառին, 1922ին Ս. Պատկէն ատացած "կոմս,, ախտաբոյսը։ — ...Պօ–ԼԸ, ՅԱԿՈԲ ՀՆԵՑ. ԲԸՐԵՋԱՆԵԱՆ, խմբագիրդ. քահանայապետական 28 տարի՝ որուն 17 Ամերիկա, հեղինակ "Կոխը կրօնի եւ պետութեան հանդէպ,, եւ "Թերահաւատ խելքին հաստատեալ ճամբայ,, դիրքերուն։ — 25, ԵՐ–––ԼԷՄ, ՍԱՀԱԿ ԱՐՔ. ԱՅՎԱՏԵԱՆ, ծն. 1853ին Ի. Գ. վրդպտ. ձեռնադր. 1882ին Խրիմեանէ՝ իբր միաբան Վարագայ, 1887–1888 Եւդոկիոյ եւ 1889–1890 Պիլէճիկի առաջն. տեղապահ, 1891–1895 Մարսիլիոյ հոգեւոր հովիւ, 1898ին եպսկ. ձեռնադրուելով՝ առաջնորդ կարգուած Ամերիկայի ուր պաշտօն վարած մինչեւ 1904։ Արեւմուտք անցնելու առեն՝ Եգիպտահոյք 1905 Մարտ 3ին զինք առաջնորդ կ'ընտրեն, սակայն ընտրութիւնը չի վաւերանար։ 1906ին Սաղաճեան եւ Իւթիւճեան Ս. երուս. եւ Ս. Յարութեանի հետ Եւրպ. կառավարութեանց մօտ գիմումի կը կատարէ, ներկայանալով Լա Հէի Համաժողովին։ 1907ին առաջնորդ Պարսկա-Հնդկաստանի, 1913ին Լուսարարապետ Մայր-Աթոռոյ։ 1915ին Վանայ գրաւումէն ետք Հոն կ'ուղարկուի՝ իբր առաջնորդ "գրաւեալ Հայաստանի,,։ 1918ին կրկին առաջն. Պ. Հնդկաստանի՝ զոր քիչ առեն կը թողու, սահմանելու պաղատատի առաջնորդութիւնը (1923) զոր քանի մը ամիս կը վարէ եւ հիւանդութեանը պատճառաւ կ'անցնի Երուսաղէմ։ Երկից Հնդկաստան այցելած եւ մինչեւ ճաբոն գացած։ — ...ԿԻՆԷ (Ֆրն.) ԵՐՈՒԱՆԴ ՅԱԿՈԲԵԱՆ, Ի. Գ. ցի, երբեմն երաժշտապետ Գատրքէօյի եկեղեցւոյ, ապա երաժշտ. գործիք ծախող, Փարիզ հաստատուելէ վերջ Ափրիկէ ճամբորդած եւ ակնավաճառութեամբ հարստացած, կենդանութեանը 25·000 Ֆր. նուիրած Հ. Բ. Ը. Մ.ի, մահէն վերջ երեւան ելած կտակին համեմատ՝ կարեւոր գումարներ թողած ընդ. հատուածոյ։

Սահակ Արք. Այվազեան

Փետր. 2, Նէ– Ե–ԻԹ, ՏՓԹ. ՅՈՎՀ. Ա. ԳԱՄՊՈՒՐԵԱՆ, — 5, Ի. Գ. ՏՓԹ. ՄԻՍԱՔ ՃԷՎԱՀԻՐՃԵԱՆ, կեսարացի, 66 տարու, 1877ին վկայեալ Ի. Գ.ի բժշկանոցէն, վիրաբոյժ-մանկաբարձ, ուսումը կատարելագործած ի Փարիզ, Քղքպտ. բժիշկ Մինջափեաքի եւ Սուրիոյ, ազատ-օրմնադիր, Գուգափուի Աղքատախնամին բժիշկ, Մայր-եկեղեցւոյ թաղական եւ երկարամեայ անդամ Գա–

տասան. Խորհրդոյ։ — 8, ֆ.պ. ԳՐ. Ա. ՔՀՆՑ. ԵՐԷՑԵԱՆ, 73 տարու, Իզմիրի համար քհնյ. ձեռնադր. 1886ին, երկարամեայ փոխ-առաջնորդ պէօյիւքաէրէի, 1915ին փոխադրուած Ֆէրիքէոյ, լանջախաչով վարձատրեալ։ — 9, ֆ.պ. ԹՈՐՍԵՂ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ, ծն. 1853ին Սկիւտար՝ որուն Ս. Խաչ դպրոցը տասցած իր ուսումը, 1877ին տօմարակալ, 1883ին հիմնած "Աւետիսեան Եղբարք„ գուլպայի եւ ասուեղէնի վաճառատունը՝ 2 հարազատներուն հետ, առեւտր. ասպարէզ մնած Թուականէն՝ ազգ. ընդհանակի մէջ վարած գնդն. պաշտօններ իբր Թաղական, Հոգաբարձու, Ուս. եւ Ցնտես. Խորհրդոց անդամ, Ս. Փ. Հոգաբարձութեան առեջնատպետ եւ երկրից անդամ քղք. ժողովոյ։ — 10, պէյ-, ՆԵՐՍԷՒ ՔՀՆՑ. ՄԱԼՈՒՄԵԱՆ, երուսաղեմայ Ժառանգաւորացի սան, տնօրէն պիղայի դպրոցին, 1902ին ձեռնադր. եւ ցմահ քահանայագործած անդ, Ժաղկեայ վիլոնով պատուեալ։ — 11, ֆ.պ. ՄԱՆՈՒԿ ԻԷՍԻՄՃԻ, 40 ամեայ խմբ. "Սթանպուլ„ ֆրնս. օրաթերթի, պահ մը Թարգման Բերայի կառավարչատան։ — 13, ֆ.պ. ՎԵՐ. ՑԱՐ. ԳԱՌՆԻԿԵԱՆ, 50 տարու, կանուխէն որբացեալ՝ Գերմանիա տասցած ած. աբանական ուսումը, հեզահամբ յր քարոզիչ Իզմիթի եւ Եէնիճէի (Պրուսա), Ջինադադարէն վերջ ալ՝ Պրուսայի եւ Սկիւտարի։ Ցաջողած է Եէնիճէի Բղք. հասարակութիւնը գերծ կացուցանել աքսորէ։ — 22, ֆ.պ. ԱՐՄ. Տ. ՑԱԿՈԲԵԱՆ, եղբայր Փրոֆ. Աբրահամի, ծն. 1858ին պարտիզակ, ուսած անդ. եւ Ի. Գոլէճ, ուրկէ ընթացաւարտ՝ ուսուցիչ ծննդավայրին Բարձր. Վրժրն.ին, եւ մինչեւ տարապրութիւն ձեացած այդ պաշտօնին մէջ, զինադադարէն յետոյ Գօնիայի իր աքսորավայրէն ֆ.պ.ի դարձին՝ ուսուցիչ Ի. Գոլէճի, աշխատակից ֆ.պ. մամուլին, անգլ.է թրգմ. "Մեր երկրաւոր բնակարանը եւ իր Ցօրինիչը„ Բ. Մանկանց-էն արտատպեալ, 7 Ցլս. 1912ին Ի. Գոլէճի մէջ տօնուած իր կրթ. գործունէութեան 30 ամեակը։

Մարտ 4, պ-է--է, ԱՐՏԱՇԷՍ Հ. ԷՆՓԻԷՃԵԱՆ, թիֆլիսցի, 1918 Մայիս—1919 Մարտ եկմ. նկրր. Հ. Հանրապետութեան Ց. Քաջազնունիի դահլիճին մէջ, 1919ին վարչապետին հետ առաքելութեամբ Ամերիկա անցած ուրկէն տարին հատուածած պէլճիքա՝ իբր Ժխախտի գործարանատէր։ Կովկասի Ժողվրդ. կուսակցութեան անդամ. — 5, թ-ֆլ-, ԱՐԱՄ ՎԼՈՑԻ կատակերգակ դերասան, ծն. 1853ին Սամաթիա (ֆ.պ.), ուսած Սկիւտարի ճեմարանը։ Ծնողացը հետ 15 տարեկանին Կովկաս անցնելէն վերջ հրապուրուելով թատերական ոգեւորութենէն՝ 83ին Բեմ կը նետուի եւ 40 տարի կը ծառայէ անոր։ Ատեն մը կ'աշխատի Փրոֆ. Մառի քով՝ Անիի պեղմանց առթիւ։ Հրատարակած է "Ցուշարարը„ թատերահանդէսը, գրած "Պ. Ադամեանի կենսագրութիւնը„ թարգմ. բազմաթիւ վոդեր թատերախաղեր։ Ց. Պարոնեանի ախպարները վերատեղծելու մասին ցոյց տուած է մեծ ձիրք։ — 9, ֆ.պ. ԳԷՈՐԳ Ծ. Վ. ԻՒՐԱՆՈՍԵԱՆ, ծն. 1871ին Ամասիա, 1887—1894 էջմ. ճեմարանի սան, 1894—1895 ուսուցիչ Իզմիրի Ս. Մեսրոպեանի, 1895—1898 ֆ.պ.ի Ս. Փ. Որբանոցի, 3 Սեպտ. 1893 վրդպտ. ձեռնադր. եւ 5 օր վերջ տասցած Ծայրագունութեան աստիճան, 1898—1901 Առաջնորդի օգնական եւ վարժարանաց տեսուչ Ամասիոյ վիճակին ու վանուց, 1901—1904 Ե. Դոկիոյ քարոզիչ, 1904—1908 Բաբերդի եւ 1908—1909 Տիգրանակերտի Առաջն. Տեղապահ, 1909ին Ամասիա-Մարզուանու թեմին Առաջնորդ ընտրուելով՝ Դեկտ. 1ին պաշտօնի ձեռնարկած, ազէտի տարին (1915) թոյլատրուած ֆ.պ. դառնալու՝ իբր ջնախատուոր։ Զինադադարէն ետք ուղարկուած Սամսոն եւ կարճ պաշտօնավարութենէ մը վերջ ֆ.պ. դարձին՝ քարոզիչ կարգուած Գուրուչէշմէ եւ Սամաթիա։

Ապր. 9, ֆ.պ. ՀԱՑՐԱՊԵՏ ՇՆՈՐՀՔԵԱՆ, երաժշտապետ եւ քարտու-

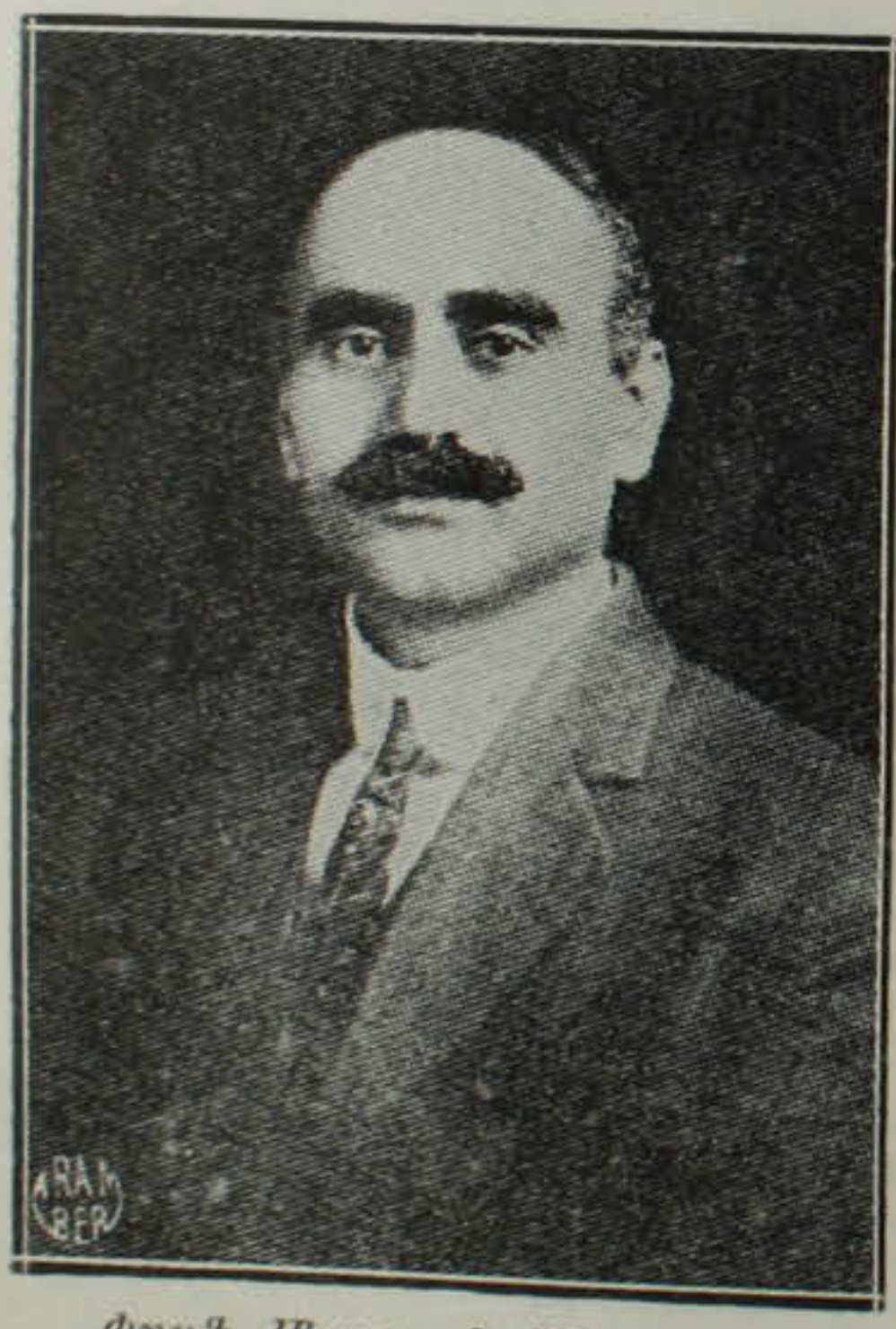
ղար-ուսուցիչ Գնալըի, երբեմնի քարտուղար Ս. Փ. Հիւանդանոցի, — 9, Մկր-
ՐՄԱՏԹԷՈՍ ՋԱՐԻՖԵԱՆ, ծն. 17 Յնվր. 1894ին կէսիկ-Փաչա (Կ. Պ.), ուսած
Իճաաիէ, պէրպէրեան, պարաիզակ եւ Ր. Գոլէճ, ապա կրկին պէրպէրեան՝ ուրկէ
ընթացաւարա 1913ին, 1913—1914 Առաջնայի ազգ. վարժարանի մարզանքի ուսու-
ցիչ, վեցամսեայ պաշտօնավարութեան մը վերջ հիւանդանալով պէյրութ փոխադր-
ուրկէ Կ. Պ. դարձին՝ պէրպէրեանի մէջ ուսուցիչ, ընդհ. պատերազմին՝ զինուոր,
Զինադադարէն յետոյ կրկին ուսուցիչ պէրպէրեանի մէջ, երկերը. "Տրտմութեան
եւ խաղաղութեան երգեր" 1920, "կեանքի եւ մահուան երգեր" 1922, (Այս
վաղամեռ քերթողին մասին տե՛ս հատորիս "գրական" բաժնին մէջ Գ. կատվա-
րենցի դրածը։) — 23. Թէֆէնկճեան, Անանուն կիւզանեանն. 33 տարի ուսուցչ. աս-
պարէզի մէջ ծառայած եւ յոբելեանի արժանացած։ — 27. Փորէէչ. Տ.Ք.Թ. Գի-
ԴԱՒԻԹԵԱՆ (պատկերը տե՛ս "Ամ. Տարեց." 1921, էջ 156), ծն. 12 Դեկտ. 1866ին
Սվազ, ուսած անդ եւ Ռոպերթ Գոլէճ (1885—1888), 5 Դեկտ. 1894ին վկայեալ
Փարիզի բժշկանոցէն, 1895ին Կ. Պ. անցնելով՝ բժիշկ Բերայի Աղքատախնամին,
1 Մարտ 1908—Մայիս 1921 բժշկապետ ազգ. հիւանդանոցի, բոլորած ազգ. բեղ-
ծաւոր գործունէութիւն՝ մասնակցելով Էսաեանի հոգաբարձութեան եւ Բերայի
թաղ. խորհուրդին, 1908—1913 առեներապետ կենդրոնականի խնամակալութեան,
1913—1916 եւ 1918 Հոկտ. առեներապետ Քղք. ժողովոյ՝ որուն կազմութիւնն իրեն
վստահուած 20 Մարտ 1919ին Ազգ. ժողովէն, Յնս.ին հրաժարած, սակայն վե-
րակոչուած անդամակցութեան 1919 Յնս.—1920 Յնս., պահ մը առեներապետ Ազգ.
խնամատարութեան, Հասլըքոյ Գարակէօզեան Որբանոցի տնօրէն-խնամակալ-
պաշտօնը ստանձնելէն յետոյ՝ քաշուած գործօն մասնակցութենէ, Բ. առեներապետ
ընտր. 1922—1923 Ազգ. ժողովոյ նստաշրջանի, կազմակերպիչ "Տեղեկատու
Դիւան"ին եւ պատուհասկան աշխատակից Կ. Պ. մամուլին։ — ...Գ-հէրէ, Օր.
ԹԱԳՈՒՀԻ Պ. ԼԱԹԻՖ, 60 տարու, տուն եւ ապարակ նուիրած Ռաֆֆնորդա-
րանի, հասոյթը գործածելու աղքատ օրիորդաց օժիտին։

Մայիս 31. Գ-ր֊, ԱՂԲՓՍ. Ս. ՏԻՕԼԷՆ, ծն. 6 Ապր. 1893ին պար-
տիզակ, Վենետիկոյ վանքը մտած 21 Յնս. 1908ին, քահանայ ձեռնադր. 8 Սեպտ.
1916ին, վարդապետութեանը՝ 6 ամիս ուսուցչապետ Մ.-Ռափայէլեանի, կար-
պաթոզ. Ուսուցչապետ Գուլէլիի կեդր. Որբանոցին, ապա Գորֆուի "Աղէյր-
Իսթ" Որբանոցին, ուր ուրեմն Գորֆուի "Ընտրատեան"ի ուսուցիչ, կը թողու
գր. աշխատութիւններ անտիպ։

Յնս. 7. Կ. Պ. ՏԻԳ. ԱՆՆԱ Թ. ՀԱՄԱՄՃԵԱՆ, Սկիւտարի Աղքատա-
խնամը, Տիկնանց Հոգաբարձութիւնը եւն. վայելած են իր աջակցութիւնը։ —
11. Կ. Պ. ՋԱՐԵՀ ՄԱՂԱՔԵԱՆ, վաղեմի կրթ. գործիչ, տնօրէն Մագրիքէօյի Տա-
տեան վրժրն.ի։ — ...Կ. Պ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՔՀՆԳ. Գուրսպէլէնի երէց։ — 25. Նէ-
ՏՈՒՏՈՆ ԽԱՆ ԱԶԳԱՊԵՏԵԱՆ, Բղք. Ագպատեա Յակոբ Պոյա-
ճեանի որդի, ծն. Կ. Պ. ուսած Ռ. Գոլէճ, Ժընէվի եւ Ամերիկայի Գոլըմպիա
համալսարանները, Ամերիկա պահ մը բժշկութիւն ընելէ յետոյ անցած պարս-
կաստան՝ ուր արքունի բժիշկ "խան"ի սիրտզօսով, 10 տարիէն Ամերիկա դարձին՝
Ուոշինկթընի պրակ. գեսպանատան քարտուղար, 1906—1914 ընդհ. քարտուղար
Նիւ Եորքի Հայ Գաղթ. Ընկերակցութեան՝ եկուր ազգայնոց օգտակար ըլլալով,
Մեծ պատերազմին կովկաս մեկնած՝ հայ կամաւորներու ծառայելու իր հիւան-
դապահուհի գործող կնոջը Լէյլի Էնի հետ, 1917ին Ամերիկա դարձին՝ գաղա-
փարասփիւռ չջլուն գործիչ Նիւյո Իսթի։ — 30. Կ. Պ. ԱՐԻՍՏ. Ա. ՔՀՆԳ-
ԱՂԲԱՊԵՏԵԱՆ, ծն. 1848ին Կեսարիա, վաղեմի ուսուցիչ ուսողութեան,

1889ին ձեռնադր. քահանայագործած է.պ.ի զինղն. թաղերը (կեսիկ-փաշա, եէնիգափու, Սկիւտար, ֆերիքէօյ) նաեւ Ա. Փազար։

Ցլս. 6, է.դ. ՋԱՐԵՀ ՏԻԼՊԷՐ, Իզմիրցի, անդամ Կղք. պաշտօնէից Ցանձնաժողովոյ, պետ. խորհուրդի եւ Հիւրիւէթ էն յետոյ Ծերակուտի, Օրմանեան Ս.ի պատրիարքութեան շրջանին (1896—1908) անդամ Կղք. ժողովոյ, պահ մըն ալ ազգ. երեսփոխան։ — 10, է.դ. ԲԱԲԳԷՆ ՓՀՆՑ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ, ծն. 1873ին Գըրդապաճ, 20ամեայ ուսուցիչ Գասապա, Մանիսա, պէրկամա եւ Տէնիզլի՝ որուն եկեղեցւոյն վրայ ձեռնադր. 1913ին Տրդատ Եպսկ.է, 8 տարի քահանայագործած անդ, տարի մըն ալ Ընմասիա՝ ուրկէ է.դ. անցած, ուր ամէնուն սիրոյ եւ յարգանքին։ — 20, Գ-հէյէ, ԳԷՈՐԳ ՅԱԿՈԲՈՎԻՉ, անձնասպան, ծն. 1878ին Ուսումնասիր, ուսած անդ, ճարտարապետա-երկրաչափ Մինթվայսայլ (Սաքս.) վրժրն.էն վկայեալ 1901ին, մինչեւ 1904 իր արուեստը կխրարկած ծննդավայրին մէջ, յետոյ մեկնած Եգիպտոս եւ պահ մը ծառայած Մանթաշեանի մօտ, 1906ին դիւանապետ Եգիպտ. Ներքին Գործոց Նախարարութեան Ջրաբաշխական ճիւղին, հիմնադիրներէն մին Գահիրէի Հայկ. Սրահին, անդամ դպրոցի Հոգաբարձութեան եւ վերջին անդամ թեմ. ժողովոյ աշխատակից եգիպտահայ մամուլին։ — 25, է.դ. Հ. ՍԱՀԱԿ Ծ. Վ. ՍԻՄՊԵՍՆ, անդամ եւ մասնագրաբանապետ Ջմմառեան-Անատեան միացեալ Ուխտին, մեծաւոր-ժողովրդապետ Օրթաքէօյի (կենսագր. եւ պատկեր տես 'Ամ. Տարեց.ի 1915, էջ 121)։

Փրոֆ. Մարտ. Ց. Անանիկեան

Օգոստ. 3, Գոմոկոա, ՓՐՈՖ. ՄԱՐՏ. Ց. ԱՆԱՆԻԿԵԱՆ ծն. 25 Դեկտ. 1875ին Սվազ, ուսած անդ եւ 1894—1897 Ամերիկա անցնելով՝ տարի մը Սբրինֆիլտի Մխ. Ըպզ. Գոլէճը դասական լեզուաց եւ այլ ճիւղերու հետեւած, 1902ի ընթացքին Հարթ ֆըրտի Ազ. արանական ճեմարանէն՝ ուր 3 տարի վերջ փոխ-դրասլահ եւ ուսուցիչ արեւելագիտութեան, յաճախած պէոլինի եւ Լայբցիկի համալսարանները, ուսուցչ. պաշտօնով մեկնած դէպ Ամերիկա, բայց Թուրքիա մնալէ արդիլուելով՝ 1904—1905 ուսուցիչ կարգուած Վառնա։ Տիտղոսները՝ B.S. (գիտութեանց Պսակաւոր), B.D. (Ազ. արանութեան Պսակաւոր) եւ M.S.T. (Սրբազան Ազ. արանութեան Մագիստրոս)։ Իրենն է Հէմթինկսի "Էնսայքլոբիտիէ ավ Րիլիճըն էնտ Էթհիքս"ի մէջ երեւցող Հայկ. Զրադաշտութեան վրայ ուսումնասիրութիւնը։ Աշխատակից ամերիկահայ մամուլին եւ "Հ. Կոչնակ"ի քղք.-անտես. բաժնին խմբ.։ Ծամկ.-Ազատական։ — 9, Նէ- ե-էթ, ՅՈՎՀ. Կ. ԹԷԼՓԷԵԱՆ, 55 տարու, յայտնի առեւտրական։ — 12, է.դ. ԳԱՐԵԳԻՆ ՊՕՅԱՃԵԱՆ՝ յոյն կազմարարի մը խանութը կռիւի մը զոհ, եղբայր Սխսակ-Ֆերիսի, նկ. արուօնաատեր "Արեւելքի։ —

16· Ֆ·Գ· ՄԻՀՐԱՆ ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ, ծն. 1861ին Թօփ-Գաֆու (Ֆ·Գ·), Սուրբ-Նեան վըժրն.ի ատն, 1882ի ջրջանաւարտ Մխլքիէ, նախ Մաքս. Վարչութեան պաշտօնեայ, ապա Առեւտր. Նախարար.ութեան, Ն. Պ՝Լոյ կուսակալութեան օժանդակ, Երկրգրծ. Դրամատան հաշուակալապետ՝ մինչեւ Հիւրիէթ, Ելմտ. Նախարար.ութեան հաշուակալ, ապա խորհրդական, Ելմտ. Բարւնորոգմանց Յանձնաժողովոյ անդամ, վերջերս հանպատեան կոչուած, Ազգ. Երեսփոխան ընտր. իր ծննդավայրէն. Ջինադադարէն վերջ՝ պահ մը Ազգ. Խնամատարու.թեան անդամ եւ Տարագրեալց Յանձնաժողովոյատենապետ։ — 26։ Ֆ·Գ· ՅԱԿՈԲ ՓՀՆՑ· ԴԱՏԻՒՐԵԱՆ, 66 տարու, պարտիզակցի· 30 տարի առաջ Ռումանիոյ Փոքչան քաղաքին եկեղեցւոյն վրայ ձեռնադր. Բարթողիմէոս Ընքեպս.է՝ եւ 16 տարի արժանաւորապէս քահանայապօրծած անդ։ — 27 Ֆ·Գ· ԱՐԱՄ ՁԻԹՃԵԱՆ, 51 տարու, ուսած Սկիւտարի ճեմարանը, վկայեալ Ֆ·Գ·ի Իրաւաբանականէն, փաստաբանի անուամբ ծանօթ "Արամ Բէրթէվ", պահ մը դատաւորի օգնական ի գաւառս.

Սեպտ. 2· Ֆ·Գ· ՕՐ· ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ ՍԱՐԳՍԵԱՆ, գեղատէր Գոլէճականաց ուսուցչուհի յՕրթաքէոյ։

ՀԱՅԱՍՕՒԳ ՄԱՀԵՐ

Օր. Մէյրի Տէնիըլզ

Խարբիէրդի Եփրատ Գոլէճի աղջկանց բաժնի տեսչուհին էր այս պատուական Ամերիկուհին՝ որ 4 Օգոստ. 1923ին մեռաւ Ֆրէնչլին (Մէս.) որ 25 տարի պաշտօնավարած է հոն եւ հասցուցած ուսումնական եւ բարեկիրթ Հայուհիներ։

Տիկ. Ջէյմպըրզ

Յայտնի Հայասէր այս Սկովտուհին՝ որ 1860ին ընտանեօք գանաստա գաղթած եւ 1872ին ամուսնացած էր Տր· Ի· Ջէյմպըրզի հետ եւ 7 տարի վերջ միասին մեկնած Տաճկահայաստան գործելու, մեռաւ 18 Հոկտ. 1923ին Գանաստա 77 տարու։ Մխիթնար ամոլը 10 տարի կարին գործած էր, եւ 1890—1912 պարտիզակ՝ ուր ողբացեալ Մր· Ջէյմպըրզ արդիւնաւորապէս վարեց Բարձր. Վարժարանի տնօրէնութիւնը։

Մօրիս Պառէս

Ֆրնա. այս մեծանուն գրագէտը, քղք. նշանաւոր գործիչը, Հայրենասէր երեսփոխանն ու Հայուն բարեկամը մեռաւ 4 Դեկտ. 1923ին իր ծննդավայրը՝ Շառմ (Վոժ) 62 տարու։ Հայութեան եւ ամբողջ Ասիոյ իրերուն մասին իր գլխաւոր ներուժուցիչը եղած էր անմոռանալին Տիգրան Երկաթի որուն նուիրած է գմայլելի ուսումնասիրութիւն մը՝ Du Sang, de la Volupté et de la Mort Հատորին մէջ, պառէս ոգեկոչած է Հայաստանն՝ արեւելեան արտաքսութեանց ու նըր-

բուֆեանց պատկերի մը մէջ։ Իր Les Déracinés վէպին հերոսուհին ալ Հայուհի մըն է։ Պահէն քիչ առաջ "Որվիլ ակ ակօ մնաս" հրատարակեց իր Une Enquête aux Pays du Levant-ը որ 96ի եւ 1909ի ջարդերու անոգոր յիշատակութիւնն պահ կը պարունակէր արդար խօսքեր Արեւելքի մէջ մեր դէրքին ու դերին մասին, Հոգանի դաշնագրին դէմ բողոքող Ֆրանսացիներու մէջն էր նաեւ Մ. պառէս։ Իր բնիկ երկրին նուիրած է հոյակապ գործեր՝ որոնք բողոքներ են դէմ. պրաւմանց դէմ եւ անոնց վերաբացման յոյսը վառ կը պահեն Երիտասարդ տարիքի մէջ անդամ ընտրուեցաւ Ֆրնա. Ակադեմիայի Պղպջնական — պահպանողական Կրեսիտեան։

Օկիւսթ տը Մոռսիէ

Ժընեվի մէջ 8 Դեկտ. 1923ին մեռաւ այս պատուական Ֆրանսերիացին որ ընդհ. քարտուղարն էր "Հայասէրներու Միջազգ. Լիկ.ին։

Ցիկ. Մէտըլայն Քոլ

Լոնտոնի մէջ 19 Դեկտ. 1923ին մեռաւ այս հոյասէր Անգլ.ուհին որ 1895ին Ցիկ. Յարութեանի հետ հիմնած էր "Անգլ. կանանց Հայանպաստ Ընկ.»ը։

Ճէյմս Պրանսըն Ռէյնոլտս

Հերս Ճիլդ տարեմուտն մեռաւ ամերիկայի այս ճոխ հայասէրը. համալսարանական բազմաթեղուն միտք՝ որ ուսումնասիրական ուղեւորութիւններով շրջագրէն ուսճացած՝ մարդկայնական եւ ազատական իր կոչումին բերմամբ ամէնէն անկեղծ պնդուարներէն մին եղաւ Հայ Դատին ի նպաստ տեղեակ խաչակրութեան։ Նախապատ Ռուզվելթի անուանման վատահութեամբը պատասխանատու, ան 1904էն ի վեր իր գրիչն ու պերճախօսութիւնն ի սպաս դրաւ մեր "New Armenia» հանդէսին պատասխատ խմբագրութիւնը տանձնելց սերով, եւ ընդհ. պատերազմի ընթացքին՝ իր ջանքերը բազմապատկեց Հայաստանի պատասխանութեան համար։ Ազգային բարձրաստիճան հոգեւորական մը՝ Ա. պրիճմէն "մեր օրերու Ս. Յակոբը» կոչած է զինք իրաւամբ։ — Ազգասիրութիւն տան ու ժամանակին Ազգային Դատին տրամադրած Արշակ Պատմութեան. պատ. չնորհատրել գՀնգ New Armeniaի լոյս տեսած վերջին թիւին համար, Հովին կը գնահատեմ անոր յարձակողական բառն ոգին, Ցիրոց պարծանքներուն տակ արդիւնք աւազ միակ մեծութեան է այդ, Հոգւով արուեստ գՀնգ հետ եմ պայքարին մէջ։ Ինչ կացութիւնը հոգիս թէ կարենար վատնարարգին ըլլալ, եր տեսնեմ մեծութեան մէջէն արշալոյսին ցաքելը, կամ ոգին յուսալով որ Հնգ եւ ինձ պիտ արուի դեռ ապրիլ՝ ոգեւորելու Հայաստանի համար երազներ առաւօտ։ Այս չատերէն մէկն ալ որ վախճանին ոչ ընդ՝ Ան Ցրտի Հանդապարհին...

Ցքթ. Ֆրէտէրիք Կոնիբիր

Բազմահմուտ հայագէտ եւ հին հայ բնագրեր ուսումնասիրող այս Ընկերակիցն հերու Ցնծր. 29ին մեռաւ Վոլքսթոնի մէջ 87 տարու՝ Ընդամ., ապա ուսումիչ Օքսֆորդի համալսարանին, կեանքին կարեւոր մասը նուիրած է քրիստոնէութեան ծագման ուսումնասիրութեան եւ մանաւանդ հայագիտութեան՝ հին եւ նոր կառակարաններու, յոյն փիլիսոփաներու, Հրեայ մատենագիրներու ինչպէս նաեւ քրիստոնէական գարու նշանաւոր յոյն Հայրերու հայերէն թարգմանութիւններն ուսումնասիրած է եւ ի հարկին թարգմանած գրեթէ յոյն, լատին եւ անգլ. լեզուներու՝ նոյնպէս անգլ.ի վերածած է Հայ եկեղեցւոյ Ծիսապիտութիւն ամիսոցքս անգամ, յուշակարգած՝ Բրիտ. Թանգարանի եւ Օքսֆորդի մատենադարանի հայ ձեռագրերը, հրատարակած՝ հայերէն բնագիրներ, որոնց մէջ ամենայն եւ Հայաստանի պատմիկեան եկեղեցւոյ ձեռնարկ "Ճշմարտութեան բանալին"։

Ուուտրօու Ուիլսըն

Ծն. 28 Դեկտ. 1856ին՝ վիրճինիա նահանգին Սմաուոնեի քաղաքը, 1879ին չրջանաւարտ Բրինսթընի համալսարանէն, 1882ին կ'ուխտ փաստաբանութեան, եւ 3 տարի վերջ՝ ուսուցչութեան, կ'ամուսնանայ. իր առաջին պերճը կը

1879. – Երիտասարդ Բրինսթընի համալսարանական։

1919. Մարտ. – Ազգային Ընկերանամ հանգստեան խուչափութեան առնե

հրատարակէ։ 1888ին պատմութեան ուսուցչապետ՝ Ու. Էպլիթըն համալսարանի։ 1902ին նախագահ՝ Բրինսթընի։ 1910ին կառավարիչ՝ Նիու Ճըրսիի։ 1912ին նախագահ կ'ընտրուի Ժողովրդապետ Համանպատի։ 1914ին կինը կորանցնելով՝ տարի մը

վերջ կը վերամուծանանայ։ 1916ին կը վերընտրուի Նախագահ։ 2 Նոյ. 1917ին կը խնդրէ Վոնկրէսէն՝ պատերազմ հրատարակել Գերմանիոյ դէմ։ 4 Դեկտ. 1918ին ճամբայ կ'ելլէ, Եւրոպա՝ խաղաղութեան Համաժողովին ներկայ ըլլալու։ 26 Սեպտ. 1919ին կը հիւանդանայ եւ 9 օր վերջ անդամալոյծ կ'ըլլայ։ 20 Դեկտ. 1920ին կ'առանայ Նոպէլեան մրցանակ։ 4 Մարտ 1921ին կը դադրի նախագահական պաշտօնէ։ 11 Նոյ. 1923ին, Զինադադարի տարեդարձին, հրապարակաւ վերջին անգամ խօսք կ'առնէ։ 3 Փետր. 1924ին կը մեռնի ի Ուոշինկթըն։ — Հուսկ բանը ուզեալ իր կնոջ՝ Էսթիթի. "Ինքնային կտրած մէկ բնկոր եմ։ Երբ մեքենան կտրած է, պատրաստ եմ"։

*** Բովանդակ աշխարհի հիացման առարկայ դարձած այս արդարակորով Ամերիկացին, մեծ պատերազմին՝ փոքր ազգաց ինքնորոշման իրաւունքը հռչակելով, պատերազմէն ետքն ալ Հայոց իրաւունքը պաշտպանած է։ Իր 14 սկզբունքները՝ որոնք քրիստոնեայ ազգութեանց թրքական լուծէն ձերբազատումը կ'որոշէին, հիմը կազմեցին "Սեվռի Դաշնագրին" Հայաստանի վերաբերեալ յօդուածներուն։ — Ինչն է դարձեալ հեղինակը "Ազգերու Դաշնակցութեան" ծրագրին որ Վեւսայլի Դաշնագրին սկիզբը դրուած է. հոն էր որ առաջին անգամ միջազգային մէկ ժողովրդեան ինքնավարութեան սկզբունքը դրուած էր, ուստի եւ իրեն առաջարկուեցաւ Հայաստանի հոգաբարձութիւնը՝ զոր չուժար էր ստանձնելու, բայց Ամերիկ. Ծերակոյտը մերժեց, ինչ որ մեր դժբախտութեան պատճառը եղաւ։ — Հայաստանի սահմանին իրաւասութիւնն ալ իրեն թողուած էր Սեվռի Դաշնագրով, եւ Ուիլսըն կատարեց այդ պաշտօնը, երբ Մուսթաֆա Քէմալ զօրացած էր եւ կարելի չէր բան մը ընել։ Այդ սահմանը կ'սկսէր Սամսունէն մինչեւ Երզնկա, անկէ վանայ ծովուն հարաւ. եզերքէն կ'երթար յանդիպէլ պրսկ. սահմանագլուխ։ — Սան-Ռեմոյի եւ Լոնտոնի մէջ Անկախ Հայաստանը զոհուեցաւ եւ Ազգային Տան վերածուեցաւ, Ուիլսընն ալ մոռցուեցաւ։ — Ուիլսըն օգնած է նաեւ Իւլիֆի գործին։ Ինչ էր՞ որ Զօր. Հարպըրտի չննիչ յանձնաժողովը ղրկեց Հայաստան, որպէս զի իրական գաղափար մը կազմէր կոտորակեալ, տեղահան եւ տարապիր Հայ ժողովրդեան եւ անոր բնաջնջարհին մասին։ Դարձեալ, ինչ էր որ ի Փարիզ՝ Ազգ. Պատուիրակութեան ներկայացուցիչները (Դուրեան Ս. եւ Փրոֆ. Ա. Տէր-Յակոբեան) ընդունեց, լսեց՞ եւ հետերնին խօսեցաւ Հայ Դատին մասին։ — 1919 Սեպտ. 29, Հոկտ. 2 եւ 10 օրերուն, Մ. Նահանգաց Ծերակոյտին արտաքին յարաբերութեանց յանձնաժողովոյ ենթայանձնաժողովը՝ որուն նախագահն էր Հարթինկ, լսեց բազմաթիւ հայ (Մ. Սըվազլը, Վ. Մալքոմ, Զօր. Թորգոմ, Ց. Քաջազնունի, Արմէն Կարօ, Վ. Գարասաչեան) եւ բազմաթիւ Հայաստանի Ծանօթ ուրիշ բարեկամ Ամերիկացիները. այդ ունկնդրութեան իբր արդիւնք՝ հրատարակուեցաւ 125 էջնոց տետրակ մը։ — Իբր եզրակացութիւն, Ուիլսընի կուսակից՝ Ծերակուտական Ուիլըմս ներկայացուց բանաձեւ-որոշմնագիր մը որ չանցաւ Ծերակոյտէն, վասն զի հանրավարական

Մուսթաֆա Քէմալ Փաշա ան իր կինը

Հարթինկ հակառակ բանաձեւը ճակատեց. եւ որովհետեւ այս վերջինն իր կողմն ունէր Վերակոյսին մեծամասնութիւնը, Հայ Գատն ալ չանցաւ համաձայնութեան:

Փոլ Գանպոն

Հերու Մայիս 28ին փարիզ մեռաւ այս նշանաւոր գիւանագէտը 81 տարեւ: — Համիտեան շրջանին (Իզմիրլեան Ս.ի պատրիարքութեան) Պոլսոյ Ֆրնս. դեսպան էր, եւ 1895ի "Մայիսեան Ծրագիրը"ին հեղինակ՝ անգլ. դեսպան Սըր Ֆիլիփ Քըրրի եւ միւս մեծ դեսպանաց հետ: Հայկ. Բարեվորոգմանց կուսակից՝ հայանպաստ տեղեկագիրներ տուած է եւ շատ մը Հայեր փրկած է քոգք. հալածանքէ: — Մասնաւորաբար կը մարտնչէր գերման ազդեցութեան դէմ՝ որուն ենթակա էին Սուլթան եւ պետ. շրջանակներ: 1898ին Լոնտոնի դեսպանութեան կոչուեցաւ զոր 90 տարի վարելէ վերջ կոչուեցաւ հանգստեան:

ժաք տը Մորկան

Հերու Ցունխին՝ Փարիզի "Ըպոպայ" թերթը կը գուժէր մահը ֆրնս. այս մեծ հնագէտ-պատմաբանին: — Ա. Ջօպանեան կը գրէ. "Իր անունն անմահ դարձուցած էր՝ Կովկաս, Եգիպտոս եւ Պարսկաստան կատարած հնարամիտ ու բազմարդիւն պեղումներով եւ ուսումնասիրութիւններով: Ջերմ ու գիտակից բարեկամ մըն էր հայ ազգին. իր բարեկամութիւնն ապացուցած պատերազմի առեն՝ լապրաց եւ հանդէսներու մէջ մեր դատին նուիրուած հմտալից եւ համակրական յօդուածներով, բայց մանաւանդ իր Essai sur la question des nationalités ործին ի. մասով որ ամբողջովին նուիրուած է Հայկ. Հարցին, ու իր Histoire du peuple arménien առուար ու չքեղ գիրքով՝ զոր ձեռքովը պատկերազարդած է 200է աւելի նուրբ գծագրութիւններով եւ քարտէսներով": — "Փորձ Ընգութիւնների մասին. — Հայերը" հատորը 1917ին Լյս ընծայեց՝ հեղինակին սիրայօժար արտօնութեամբ՝ Յովսէփ Պարսամեան (Իշխան) որ խմբագիրներէն էր Թիֆլիս հրատարակուող Ընեւմտահայ Օրգան "Հայաստան"ի:

Մեհմէտ Սիւրէյա Պէյ

Սիւրէյա պէյ՝ վաղամեռ, ա.ամ: Հայապէտ Սիւրէյա պէյ ոչ Հայ էր, ոչ Թուրք. ան ազնուութիւնն իսկ էր: Հայապէտ Թուրք մը հայատեաց է յաճախ. հայերէն սորված կ'ըլլայ՝ ծառայելու համար ասպիկանութեան մէջ Հայերուն դէմ, կամ շատ շատ՝ ըլլալու համար դրաքննիչ, այսինքն լրտես լրագրութեան եւ դրականութեան: Հայապէտ Սիւրէյա պէյ հայասէր մըն է, բառին բովանդակ առումով, եւ Հայերուն ամէնէն աւելի հալածուած պահերուն: Ձկայ Հայ մը որ անոր դէմ դանգատ մը ունենայ. ընդհակառակն անոր երախտապարտ են շատեր: Ընկերական, ազնուասիրտ, ազնուակերպ, ծայրայեղօրէն քաղաքավար, ընկերական, զարպացեալ, անկեղծ, համակրելի, եղբայրական, բարեբարոյ: կը կրկնեմ. Սիւ-

րէյեա պէյ հայերէն գիտէր՝ թէեւ Հայ չէր. Թուրքի անուն կը կրէր՝ բայց Թուրք չէր։ Մարդ էր։ Թէ ինչո՞ւ հայերէն սորված էր. ահաւասիկ իր անմոռանալի խօսքերը։ — 1908ի Սահմանադրութեան հռչակումի վաղորդայնին մինիմում մը սարքուեցաւ Հայոց կողմէ Գաալըքէոյ՝ Մէօհիւրտարի պարտէզը. Ներկայ էր նաեւ ինք՝ իբր հետաքրքիր. զանազան խօսողներէ ետքը՝ կարգադիր մասնախումբը հրաւիրեց գինք որ բան մը խօսի. ժողովուրդը բուռն ծափահարութեամբ երկրորդից հրաւէրը՝ զոր Սիւրէյեա պէյ չմերժեց, հակառակ պատրաստուած չըլլալուն. կարճ խօսեցաւ, խօսեցաւ ազատութեան մասին եւ սապէս վերջացուց։ "Ներողութիւն որ հայերէն խօսելու մեծ վարժութիւն չունիմ. բայց ինչ աւելի մեծ հաճոյք քան ազատութեան վրայ խօսիլ հայերէն լեզուաւ. անկեղծօրէն ըսեմ թէ ես գտած եմ որ Արեւելքի ազատութեան միակ լեզուն է հայերէնը. ահա թէ ինչո՛ւ ես գոյն սիրած եմ ու սորված...»։ Ան չկրցաւ շարունակել, որովհետեւ ծափերն ու կեցցէները պոռթկացին խելայեղ. շատերու աչքերուն մէջ արցունքներ կը փայլէին։ Հիմա նորէն արցունքներ ունինք՝ ի յիշատակ երանութեան այդ օրերուն, ազատութեան հաւատացեալի մեր երազներուն բայց մանաւանդ անմոռանալի եւ անմեռ յիշատակին համար Սիւրէյեա պէյին վաղամեռ, ազնուութեան այդ մարմնացումին՝ որուն ամէնքս ալ երախտապարտ ենք քիչ թէ շատ։ Սիւրէյեա պէյ Տնօրէն կարգուած էր Թուրք բարձր. կրթարաններէն միայն՝ Միւլքիէի, ուրկէ երկրին կառավարիչներ ու վարիչ-առաջնորդներ կը հասնին. բայց մէկը որ կարճ տեւեց իր այդ պաշտօնը, որովհետեւ ես կը հաւատամ որ եթէ երկար տեւէր եւ Սիւրէյեա պէյ կարենար իր մտայնութեամբ ու ոգիով սերունդներ պատրաստել՝ իրեն պէս քաղաքավարի, խելացի եւ ազնուագոյն, վարիչներ ու կառավարիչներ՝ արդարամիտ ու մարդասէր, ահա այն ատեն կը փրկուէր Թուրքիա, զի կը քաղաքակրթուէր իրօք. այն ատեն կրնայինք ըսել թէ Մէհմէտ Սիւրէյեա Թուրք մըն է, նոյն իսկ մեծ Թուրք մը։ Մինչեւ հիմա Սիւրէյեա հայագէտ, հայերուն համար գէթ, անմոռանալի յիշատակով բարձր ու ազնուական մարդ մըն է։ — Իր մասին տե՛ս եւ "Ամէնուն Տարեցոյցը" 1921 (էջ 361—362), պատկերին ու ձեռագրին հետ միասին։ Ք.

Բէշիտ Փաշա

Հերու Ապրիլին Պոլիս յանկարծամահ եղաւ այս պատուական Թուրքը՝ որ 1915ին Գաալթէմուհիի կուսակալ գոլով, մինչեւ իր պաշտօնանկութիւնը (1916ի սկիզբը) տեղահանութենէ զերծ կացոյց նոյն նահանգի հայ բնակչութիւնը — նման կուտինայի կառավարիչ Ալի Ֆայիզի։ Զինադադարէն վերջ՝ կուսակալ Սվազի՝ ուր դարձեալ ամէն թելադրութիւն ըրաւ Միլլի շարժման Մեծերուն, պաշտպանելու Թուրքիոյ մէջ ծեփուած հայերը։ — Ընդհ. քննիչ "Հայեւթուրք Բարձրացման Միութեան»։

Ներկա հայ պրօֆեսիոնիստական դահլիճը
պէ՛ս "Պրոլետրօ-Էսպանիան" քաշէին

Զ. ՓԱՍ

ԳՈՏԻԿԱՆ

Անգիտաց ոչ-անպէտ

Սարէն-Զորէն

Բ.

Աղտաբանական: Ցուրտին ազդեցութիւնը: — Չափազանց ցուրտը վնասակար է Զիթենիին. երբ օդին բարեխառնութիւնը գերոյէն վար 2° 3° իջնէ, ոստիկները կը վնասուին մեծապէս. 7°—8°ի ցուրտը հաստ ճիւղերն ալ կը փճացնէ: Երբեմն ասոնց հետ՝ ծառին բունն ալ կը ճաթռտի եւ կարմրագոյն հեղուկ մը կ'սկսի հոսիլ: Աշնանավերջին, օդի մեղմութենէն ետք՝ երբ յանկարծ ցրտէ, չափազանց վտանգաւոր է ծառին համար: Ֆրանսա 20—25 տարին անգամ մը տիրող սաստիկ ցուրտերը պատճառ եղած են շատ մը ձիթաւոտանաց փճանալուն: Նոյնը պատահած է Իտալիա եւ Յունաստան: 1898ին այս իրողութեան ականատես եղայ Պրուսա. Զէբիկէի բարձանց վրայ գտնուող ձիթենեաց հողէն վերի մասերը գրեթէ ամրողջովին սառեցան. որմատներուն միայն վնասուած չըլլալով՝ քանի մը տարուան մէջ ծառերը թէեւ վերականգնացան, բայց գեղացիք երկար տաեն զրկուած մնացին բերքէ: Այն երկիրներուն մէջ ուր հողը կը սառի ձմրան, աշնանավերջին պէտք է ծառերուն բուները հողով ծածկել մասամբ, արմատներն անվնաս պահելու համար. գարնան այդ հողը շրջանակաձեւ կը տարածեն. որպէս զի առաւոտուն թանկագին անձրեւը օգտակար գառնան: Սառէն փճացած ոստիկները պէտք է կտրել գարնանամուտին. երբ ոստերուն հետ՝ ամբողջ բունն ալ վնասուած է, զայն հողին հաւասար կտրելէն ուրիշ միջոց չկայ. արմատներէն յառաջ գալիք շաթիները (rejets) կը զարգանան. ասոնց մէջէն յարմարագոյնը միայն ձգելով, ծառը կը վերականգնանայ քանի մը տարիէն. այս պարագային՝ հարկ կ'ըլլայ միայն ձգուած շաթիները պատուաստել.

Զիթենիի ծաղկալից ոստիկ

Ծաղկածորում (coulure). Գարունը երբ չափազանց չոր երթայ, ծաղիկները կը ծորին ու կը թափին յաճախ, որով պտուղ չեն կապեր. բերքը գալի կերպով կը նուազի. կարելի չէ առաջքն առնել այս անպատեհու-

Թևան որմէ զերծ կրնան ճնալ, ոտոգումի ենթարկեալ ձիթենիք։ Գարնանային առաւոտուն եւ պաղ անձրեւներ ու ցուրտ քամին միեւնոյն վնասակար արդիւնքը կու տան. այս պարագան երբեմն կը պատահի Գորֆոս. տեղացիք *օսթիա* կը կոչեն այդ հովը։ Երկարատեւ մառախուղն ալ՝ որ ծովեղրէ հեռակայ ձիթաստանաց մէջ կը պատահի՝ ծաղկածորում յառաջ կը բերէ. Իտալիա՝ Մանչինիի կատարած փորձերը ցոյց տուած են որ ծառերուն վրայ զօրաւոր փչոցներով սրսկուած ծծումբի փոշին նպաստաւոր արդիւնք տուած է։

Աւերիչ միջատները.— Միայն ցուրտն ու ծաղկածորումը չեն ձիթենիին թշնամիները. հասուն ու բարակ ճիւղերը, տերեւ, ծաղիկ եւ մանաւանդ պտուղ կրնան կեր ըլլալ բազմաթիւ միջատներու։ Առանց գլխաւորները թուելէ առաջ, պէտք է ըսել թէ ձեռք առնուած միջոցները շարք անբաւական գտնուած են, երբեմն այդ դարմանուձերուն եւ մեթոլորտին նպաստաւոր մէկ ազդեցութեանը տակ՝ չարիքը կը մեղմանայ, բայց արմատական բուժում չըլլար։ — Միջատներու 8 դասակարգէն 5 ն իրենց ներկայացուցիչներն ունին "աւերիչ"ներու խումբին մէջ. շատ երկար ու կարճ մանդիպական պիտի ըլլար բոլորն ալ թուել միատեմ. ահա գլխաւորները՝ որոնք կղզիս մէջ ալ կը գտնուին, եւ որոնց համապատասխան հայ բառեր չգտնուելուն՝ լատին գիտական անուններով պիտի բաւականանամ.

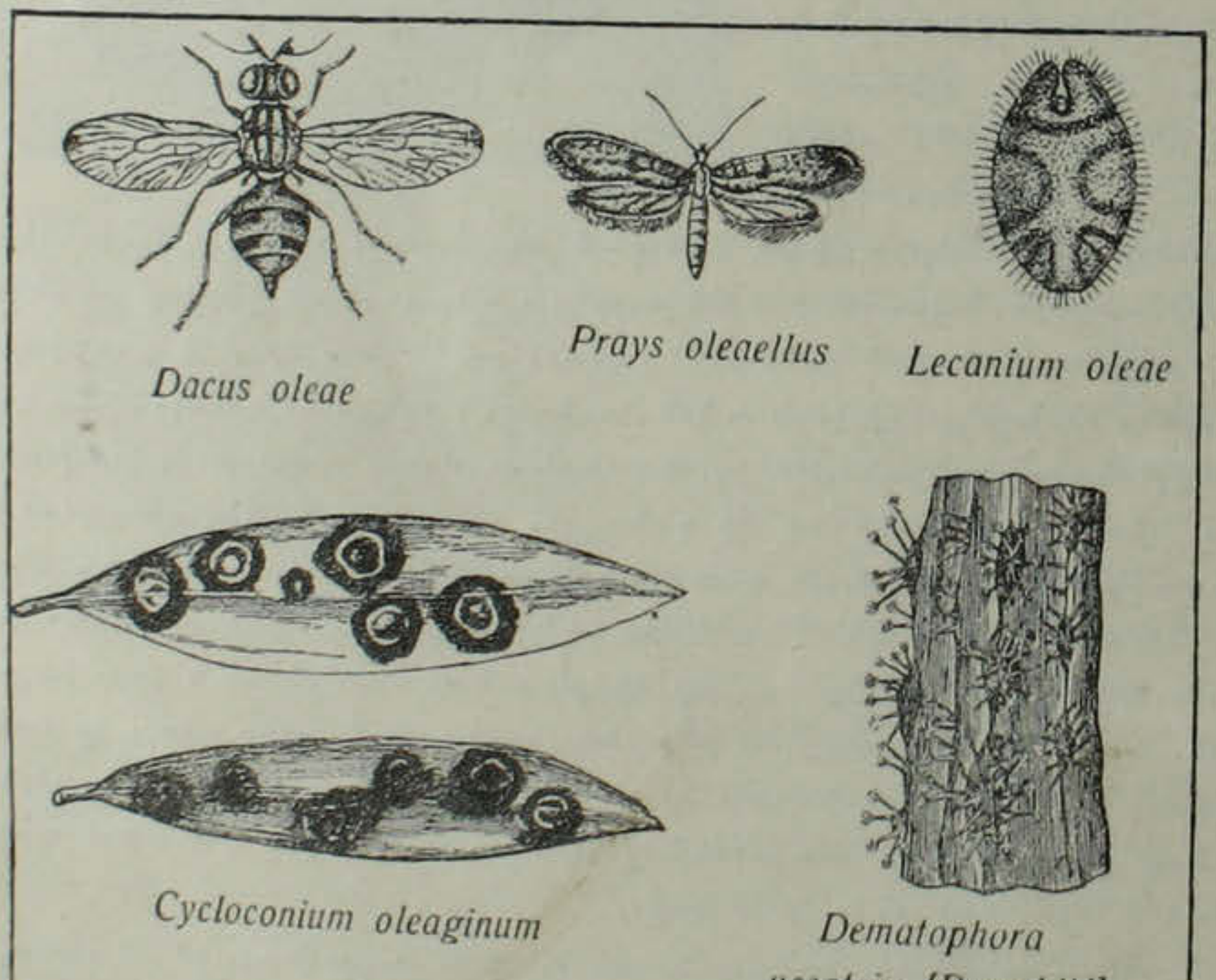
Պատենաթիւերէն՝ Phloetribus oleae *կամ* Neïroun. — Շատ փոքր ու սեւ միջատ մըն է (2 հզրորդ.) որ ճիւղերուն ու ոստիկներուն վրայ կը յարձակի, անոնց մէջ նրբանցքներ կը բանայ՝ որոնց հետեւանօք անոնք կը չորնան եւ կամ հովին ազդեցութեամբ կը փրթին։ Ջորցած ճիւղերն ու ոստիկները կտրելով՝ ինկածներուն հետ խնամքով այրելու է։ Գորֆոս բաւական տարածուած է այս, մեծ աւեր գործելով։

Otiorynchus meridionalis. — Խոշորիկ եւ փայլուն սեւ (7—9 հզրորդ.), գիշերը կ'աշխատի՝ թաթմ՝ ոստիկներուն տերեւները կրծելով. ցերեկն ալ կը պահուըտի ծառին կեղեւին տակ։ Քիչ շատ տարածուած է հոս։

Թեփաթիւերէն՝ Prays oleaellus. — Շատ փոքր թիթեռ, ձիթենոյ ահարկու թշնամի, "ձիթապտուղի ցեց" ալ կոչուած (5—6 հզրորդ.), երկայն կանաչ-գորշ թրթուրէ մը յառաջ եկող. ձմեռը կ'անցընէ տերեւին

երկու թաղանթին մէջ՝ ղայն կրծելով շարունակ. թարմ ոստիկներն ալ կը կրծէ. գարնան՝ հարսնուկի կը վերածուի, Ապրիլին ալ՝ թիթեռնիկի. արու եւ էգ կը միանան, վերջինը ծաղկանց կոթունին մօտ ձուեր ձգելով, որոնցմէ յառաջ եկած թրթուրք մուտ կը գործեն պտուղին թարմ կուտին մէջ եւ անոր նուշը կրծելով կը հատցնեն մինչեւ աշուն. այդ միջոցին կոթունին կողմէ պտուղը ծակելով՝ կ'իյնան գետին ուր հարսնուկի կը վերածուին. 15 օրէն նոր շրջան մը կ'սկսի որ Բ. սերունդն է միջատին՝ ծակուած պտուղք անժամանակ կը թափին առանց հասուննալու. զայնս ժողվելով այրելու է, վի ստէպ թրթուրները դեռ դուրս ելած չեն լլլար. օգտակարութենէ զուրկ չեն ձիթաստանաց մէջ արածել խոզեր, նաեւ գարնան ինկած տերեւներն այրել: Յունաստան, մանաւանդ Գորֆու, բաւական աւեր կը գործէ այս թիթեռնիկը. թէեւ գիւղացիք անոր երեւումը լաւ բերքի նշան կը համարին տգիտօրէն: Թուրքիա ալ երեւան ելած է բաւական ատենէ ի վեր, գառնալով մեծ աղէտ Մուտանիոյ, Կէմլէյիկի եւ Փազարքէոյի շրջաններուն համար:

Երկթեւերէն՝ Dacus oleae *կամ* Keïroun. — Ձիթենեաց ամենասովկալի թշնամի, "ձիթապտուղի ճանճ„ ալ կոչուած, որուն յառաջ բերած աւերները կը հաւասարին բոլոր միւս աւերիչ միջատաց ըրածին. ամենուրեք իր գոյութիւնն ունի (4—5 հզրորդ.): Օգոստոսէն մինչեւ աշուն՝ էգը

Առևրիչ միջատաց եւ սնկային հիւանդութեանց գլխաւորք

պտուղները կը ծակէ եւ ձու մը կը ձգէ հոն. քանի մը օր շարունակ՝ օրական 10—12 ձու կրնայ արտադրել. պտուղին մէջ յառաջ եկած թրթուրը ներքանցքներ շինելով կ'սպառէ անոր մսուտ մասը. երբեմն մէկ պտուղի մէջ

2 - 3 թրթուր կրնան գտնուիլ. տարին քանի մը սերունդ կրնայ արտադրել. թրթուրին ձեւափոխութիւնը տեղի կ'ունենայ պտուղին մէջ, երբ այս վերջինը կանուխ իյնայ՝ այն ատեն հողին մէջ: Dacus ին աւերները՝ որթալուխճին պէս՝ միլիոններու կը հասնին. ուր որ ձիթաստան կայ՝ հոն է ինք: Իտալ. Փրոֆ. պէրլէզի առաջարկած է ձարձատիչով (pulvérisateur) ծառերուն վրայ սրսկել սա բաղադրութիւնը. — 90 քլ ջուր, 10 քաշ շաքարի դէրտ (mélasse) եւ 3 քաշ *արսէնիաթ տը սուտ*. միջատը կը հրապուրուի եւ անկէ բռնուելով կ'անէանայ. տարին քանի մը հեղ կը կատարեն այս սրսկումը, Յունիսէն սկսեալ: Ծառերուն վրայ սրսկուած այս անոյշ լուծոյթը կրնայ սակայն պատճառ դառնալ ինչ ինչ անկային հիւանդութեանց տարածման, նաեւ փճացնել կարգ մը միջատներ որոնք իրենց կատարած դերով օգտակար նկատուած են իրրեւ մակաբոյծ "աւերիչ"ներու: Ուրիշ Իտալ. գիտուն մը՝ Փրոֆ. Սիլվէսթր մեծ կարեւորութիւն կու տայ օգտակար միջատաց գործունէութեան. Ֆրանսայի եւ Սպանիոյ մէջ ալ ատոնք իրենց կողմնակիցները ունին, այնպէս որ այսօր Dacusը փճացնելու համար 2 դրութիւն կայ. պէրլէզիի մեթոտը կորանցնելու վրայ է իր պաշտպանները: 1923 Հոկտ. ին ինձ տեղի ունեցաւ ձիթամշակութեան միջազգ. մեծ համաժողովը. ամենաստ յարձակումը եղաւ պէրլէզիի վրայ. ի վերջոյ որոշուեցաւ ատեն մըն ալ փորձի ենթարկել անոր մեթոտը, Փրոֆ. Սիլվէսթրի եւ Օթրիոնթիի մեթոտներն ալ աչքէ չվրիպեցնելով: Իտալ. մասնագէտին դրութիւնը 3 տարիէ ի վեր կը գործադրուի Պորֆու, նաեւ Յունաստանի միւս մասերուն մէջ. եղած ծախքը կը գոցուի՝ երկրէն արտածեալ ձէթէն մասնաւոր տուրք մը գանձելով: Պէտք է ըսել թէ ցարդ շատ գոհացուցիչ արդիւնք չէ տուած. 1921 ին կղզիս մէջ կատարուած դարմանումը նպաստաւոր եղած է Պէրլէզիի կուսակիցներուն. 1923 ին արդիւնքը գերոյի հաւասար եղաւ. կղեցիք՝ Վոլոցիներուն պէս՝ կը խորհին այսուհետեւ իրենք ստանձնել ձիթաստանաց դարմանումը, նկատելով որ կառավարական միջամտութիւնը չէ կարող արդիւնաւոր ըլլալ. ըստ տեղացի մասնագիտաց, անյաջողութեան պատճառները են ա) Լուծոյթին յարմարագոյն ատենին չգործածուիլը, բ) Մթնոլորտին աննպաստ ազդեցութիւնը, գ) Շաքարի դիրտին բաւականաչափ անուշ չըլլալը, դ) Գործածուած մարդոց անփորձութիւնը եւն, Սիլվէսթրի դրութիւնն աւելի խնայողական պիտի ըլլայ անշուշտ. օգտակար միջատները բազմացնելու է, նորանոր գիւտեր կատարելով անոնց մասին. այս կարգի միջատաց թիւը, ձիթենեաց վրայ, 10 ի կը հասնի արդէն. հերու Թունուզի կողմերը նոր մըն ալ երեւան եկաւ, Opius concolor. *Հիմա կ'աշխատին այս տեսակն ալ շատցընել Իւրոպա:* — Մշակեալ բուսոց վնասաբեր միջատներն՝ իրենց բնական թշնամիները եղող օգտակար միջատաց միջոցաւ փճացնելու դրութիւնը ժամանակէ մը ի վեր գործադրուելու վրայ է արդէն. այսպէս, նարնջենիի եւ լիմոնենիի պարտէզներուն մէջ մեծ աւեր գործող Icerya Purchassi միջատն՝ իր թշնամին եղող Novius cardinalis ով. Աւստրալիոյ յատուկ այս օգտակար միջատը խիստ յաջող արդիւնք տուաւ Անթալիոյ եւ Երուսաղէմի շրջակայ ընդարձակ պարտէզներուն մէջ:

Ծոպաթեւ երէն՝ Phlaeothrips oleae. — Ամրողջովին սեւ (2—3 հզրորդ), թրթուրի վիճակին մէջ ճնասակար է. թարմ տերեւոց եւ պտուկներուն հիւթովը կ՚սնանի. երբեմն բաւական աւեր կը գործէ. հոս ալ գոյութիւն ունի. դժուար է գտնել գործնական եղանակ մը՝ փճացնելու համար զայն։

Կիսաթեւերէն՝ Psylla oleae. — Ձեւովը բաւական կը նմանի ճպուռին (3—4 հզրորդ.), թրթուրը կ՚արտադրէ բամբակակերպ հիւթ մը՝ որով կը շրջապատէ ծաղիկներն ու տերեւներուն կոթունը։ Ամրան երեւան եկող միջատը տերեւներուն հիւթովը կ՚սնանի՝ չնորհիւ ծակող պատիճին։ Փճացման միջոցք հեռի են գործնական ըլլալէ, մանաւանդ բարձր ծառերու համար։ Քարիւղի եւ օճառի, նաեւ օճառի եւ ծխախոտի լուծոյթներով սրսկումներ կրնան օգտակար ըլլալ. պէտք է զգուշանալ այս միջոցները ծաղկման շրջանին գործադրելէ՝ ծաղկածորում յառաջ չբերելու համար։ Յաճախ տեսնուած է որ ամէնէն վարի ճիւղերուն վրայ կ՚երեւան այս միջատին առաջին հետքերը. ժողվելու եւ իսկոյն այրելու է։

Lecanium oleae. — Ձուաձեւ (3—4 հզրորդ.), շատ տեղեր ծանօթ Kermis անուամբ. ձու ձգելուատեն կը մեծնայ ոսպի չափ. ոստիկի մը կառչելով՝ ձնունդ կու տայ հաղարաւոր ձուերու. կ՚սնանի տերեւոց եւ թարմ ոստիկներուն հիւթովը. մածուցիկ եւ անուշ հեղուկ մը կ՚արտադրէ, որուն վրայ շատ փոքր սունկ մը բոյն կը դնէ, յառաջ բերելով *ծխնենիի սեւափտը (Fumagine կամ noir d'olivier).* պիտի հանդիպինք ասոր՝ անկային հիւանդութեանց կարգին։

Անկային ախտեր. — Ասոնք յառաջ կու գան մանրադէտով միայն տեսանելի կարգ մը սունկերէ՝ որոնք յաճախ մեծ վնաս կը հասցնեն ձիթենեաց. երբեմն տերեւներուն, ոստիկներուն ու ճիւղերուն, երբեմն ալ բունին եւ արմատներուն վրայ բոյն կը դնեն։ Տերեւներուն վրայի սեւափտը՝ քիչ մը վերը նկարագրուած միջատին բնական արդիւնքն է յաճախ. ծառին ամբողջ մասելը սեւ գոյն մը կ՚առնեն։ Երբ անկէ վարակեալ ձիթաստան մը մանէք, սեւցած կը տեսնէք ամէն դի, նոյն իսկ հողին երեսը։ Սոյն ախտը կը ծաւալի օդին խոնաւութեամբ. ուստի ցած, նամետ եւ զօրաւոր հովերէ պատսպարուած վայրեր աւելի ենթակայ են անոր։ Սեւափտը տերեւոց ծակոտիքները գոցելով՝ կ՚արգելու անոնց գործունէութիւնը. ծաղիկները կը թափին ու բերքը կը փճանայ։ Կրախառն պղինձի ծծմբատը (sulfate de cuivre, *կէօզ թաշը)* եւ Օտոնոյի երկնաջուրը (eau céleste) լաւ արդիւնքներ տուած են, մանաւանդ երբ հիւանդութեան սկիզբը ձեռնարկենք գործի։ — Կիրով եւ պղինձի ծծմբատով պատրաստուած խառնուրդը ծանօթ է արդէն այգեպաններուն՝ *Պորտոյի խառնուրդ* (Bouillie Bordelaise) անուամբ, զոր իբր ազդու դարման՝ կը գործածեն որթատունկի միլտիու կոչուած ախտին դէմ. կը պատրաստուի հետ կողմէ 50 քիլօ ջուրի մէջ լուծելով 1 քիլօ պղինձի ծծմբատ. միւս կողմէ նոյն քանակով ջուրի մէջ $^1/_2$ քիլօ չմարած կիր կը լեցնեն եւ վերջը իրարու հետ կը խառնեն։ Գալով երկնաջուրին, ահա անոր պատրաստութիւնը. 1 քիլօ պղինձի ծծմբատը 3 քլօ տաք ջուրի մէջ լուծելէ վերջ՝ կը թողուն որ բոլորովին պաղի. վրան կ՚աւելցնեն $1^1/_2$ քիլօ

սովորական անուշադրի լուծոյթ. (ammoniaque liquide). գործածելու ատեն՝ 200 քիլօ ջուրով կը խառնեն։

Cycloconium oleaginum. — Տերեւներուն վրայ աչքի նման կլոր բիծեր յառաջ կը բերէ՝ որոնց գոյնը եղանակին համեմատ կը տարբերի. թարմ տերեւոց վրայ չի պատահիր. սունկին ազդեցութեանը տակ՝ տերեւոց բնականոն գործունէութիւնը կը դժուարանայ, եւ ծառը կը տուժէ ամէն պարագայի մէջ։ Այս ախտին դէմ ալ պղինձի ծծմբատը բաւական ազդու միջոց մըն է, պայմանաւ որ ծառերը շատ բարձր չըլլան։ Կորֆուի մէջ բաւական տարածուած է, եւ ձիթաստանաց տէրեր ցարդ անտարբեր մնացած են։

Արմատներուն վրայ, Pourridié. — Այս ախտը որ "արմատի ճերմկուց„ (blanc de racines, քէօք չիւրիւքլիւյի) ալ կրնայ կոչուիլ, ձիթենիին յատուկ չէ միայն. թթենին, ոլթն ու բազմաթիւ պտղատու ծառեր եւնթակայ են անոր, որուն հետեւանօք արմատները սպունգի պէս կ'ուռին, կը փճանան, ծառն ալ իր կարգին կը չորնայ։ Շատ խոնաւ հողերու մէջ "արմատի ճերմկուց„ը դիւրաւ ծագումմ կ'առնէ եւ արագօրէն կը ծաւալի ծառէ ծառ իրարու հետ շփումմ ունեցող արմատներու միջոցաւ։ Վարակեալները պէտք է իսկոյն հանել՝ մալանման արմատներովը միասին. փոսերուն մէջ չմարած կիր լեցնել եւ անոնց մէջ որ եւ է պտղատու ծառ չտնկել 5—6 տարի։ Կղզիոս մէջ այս հիւանդութեան դուն ուրեք հանդիպեցանք. պատճառը՝ ձիթաստանաց գտնուիլն է լերանց կողերուն վրայ՝ ուր ջուր չի ժողվուիր. հետեւաբար խոնաւութիւն չ'ըլլար։

Գորֆու, 1924 ՆԵԱՆ Գ. ԳԱԼՓԱՑԵԱՆ*

(Վերջաւորութիւնը՝ գալ տարի)

---

* Մեր պատուական բարեկամը որ իզմիր աղէտի վաղորդայնին՝ Կ. Պոլսոյ Հալգալըի Երկրագործ. վարժարանի տնօրէնութիւնը լքելով հոս ապաստանած էր, առիթն ունեցաւ ամբողջ Քէրքիւան շրջագայելու, յուսումնասիրութիւն անոր հողային արդիւնաբերութեան։ 1923ի գարնանամուտին՝ երբ հազարաւոր մեր որբերէն դեռ եւս ոչ ոք փոխադրուած էր այլուր, ան առաջարկեց Ռիւֆի ամերիկացի պետին՝ ծիթաստան մը վարձել, եւ, շատ համեստ թոշակով մը հափահաս տղոցմէ գոնէ մէկ մասին ուսուցանել հողագործութիւն, նաեւ վարժեցնել զանոնք ազարակային աշխատութեանց, այսպէսով որբանոցներուն տարրական անունդ հայթայթուած պիտի ըլլար աժան եւ ընտիր։ Սոյն գործնական առաջարկն ընդունելութիւն չգտաւ քնաւ, վասն զի ատով վտանգուած պիտի ըլլային հրապարակէն գնումի մասնաւոր շահեր։ Ա. Էնքի Երկրագործ. նախարարութիւնը, սակայն, գնահատելով Մոնթէլիէէն շրջանաւարտ այս հայուն արժանիքը, 1924 Յուլիսին պաշտօնի կոչեց զինք՝ իբր հին ու նոր Ցունաստանի ընդհ. քննիչ Երկրամշակութեան, զոր Պրն. Գալֆայեան սկսաւ կազմակերպել գիտական հիմանց վրայ։ Մեր աշխատակիցը որքան գիւղատնտեսութեան, նոյնքան եւ աւելի Երկրամշակութեան մէջ խիստ ծանօթ դէմք մըն է. վկայ պատուական անդամակցութիւնը ճարտնի Երկրամշակ. գիտական Ընկ. եան։ Ժ. ԱՄ. ՏԱՐԵՑ.

ԹԱՄԲԱԿԻ ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆՆ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ

—

ՎԵՐԱԾՆՈՂ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՓՐԿԻՉԸ

Բամպակի բերք ունեցող մարդ մը
Հքաւոր պիտի Հալապ երթեր:
Հնդկ. Առած

Անուանի հողագէտ Տէհէրէն երկրագործներուն ուղղելով իր խօսքը կ'ըսէ. "Ձանեցէք, աչքերնիդ դեպ ի ջուկպ դարձնելով", Արդարեւ երկրագործութիւնը սերտօրէն կապուած է առեւտրական աշխարհի խնդրանքի եւ մատուցման օրէնքին հետ։ Երկրագործը պարտի քայլ առ քայլ հետեւիլ ջուկային, այլապէս կը մուժէ չարաչար կերպով։ Ասոր մէկ օրինակը մեր աչքերուն առջեւ կը պարզուի Քալիֆորնիոյ մէջ, ուր, ցաւալի է ըսել թէ մեր հայրենակիցներն ալ ունեցան ահագին կորուստ։ Հոն ամէն մարդ հող գնեց, ամէն մարդ այդի տնկեց։ Ջրբերը մէկ քանի տոլար արժող հոդեր մինչեւ 800 տոլար բարձրացան։ Քալիֆորնիա գանուող 300.000 Հայերուն գրեթէ մէկ ութերորդը Հայերուն կը պատկանի։ Արտադրեցաւ մեծաքանակ խաղող, զոր չկրցաւ սպառել ամբողջ միացեալ Նահանգաց ջուկան։ Հետեւանք։ Ջամիչին փաունտը 15 սենթէն իջաւ 2 սենթի։ Եւ խաղողները փտեցան որթատուներուն վրայ, որովհետեւ խաղողին արժէքն այգեկումիքին ծախքն իսկ գոցելու անբաւական էր։ Հայերը կորնցուցին 10 միլիոն տոլարէ աւելի։ Այժմ բազմազան ծախքերով եւ աշխատանքներով ստեղծուած այդիները պակաս քակելու եւ վերածելու բանջարանոցներու։ Ահա ուր կը տանի բազմարտադրութիւնը երբ մը՝ զոր ջուկան անկարող է սպառելու։ Խնդրանքի եւ մատուցման միջեւ հաւասարակշռութեան պահպանումը՝ անհեռապիտական պահանջ մըն է եւ հիմնաքարը անհատական բնականոն կեանքի մը։

Անդրադառնալով բամպակին, ներկայիս ահեղերական յարաճուն խնդրանքի մը առջեւ կը գտնուինք։ Պետութիւններ ամէն ճիգ կը թափեն, ամէն միջոցի կը դիմեն արտադրելու մեծաքանակ բամպակ եւ ազնուատոյն բամպակ։ Բամպակը մեծ պետութեանց տնտեսական քաղաքականութեան առանցքը կը կազմէ։ Բամպակի արտադրութեան գլխաւոր կեդրոններ, Միացեալ Նահանգներ եւ Հնդկաստան, բաց ի Եգիպտոսէ, սկսած են, ժամանակէ մը ի վեր, տարեց տարի պակասեցնել հում բամպակի արտադրութիւնը, փոխարէնն՝ այժ տալով ապրպին ճարտարարուեստներու եւ հում բամպակի տեղ արտադրել բամպակէ կերպասներ։ Այս պարագան տագնապի մատնած է եւրոպական գործարանները ու պետութիւնները մղած՝ բամպակի մշակութեան մեծ զարկ տալու իրենց գաղթավայրերու մէջ։ Պէտք է օգտուիլ այս առիթէն եւ օգտագործել զայն լոյն ահմանի մը մէջ։

Ուրախ լսենք որ Նորին Վեհափառութիւն Բամբակ Ընքան (այս նիւթապաշտ աշխարհին մէջ արքայական տիտղոսներ այլ եւս մարդկային ցեղէն փոխանցուած են բոյսերու եւ հանքերու աշխարհները) իր իշխանութիւնը տարածած է մինչեւ Ընարատեան Դաշտը։ Այժ, բամպակը թագաւոր է եւ շատ իրաւամբ։ Մխիթար Գոշ բամպակի բերքուվը կ'ըսէ. "Նա թէպէտ փանաքի եւ սկար, այլ քաղմաշահ, ոչ միայն մեծատանց այլ եւ աղքատաց, ի տանել, ի քաղել եւ ի

դործել, եւ լինիմ հանդերձ որպէս զասր՝ յոչխարաց, եւ գվուշ՝ ի կատւէ, զՔեսաքս յորդանոյ»:

Այսօր Անգլիոյ բնակչութեան մէկ եօթնեւորդը բամպակի շնորհիւ կ'ապրի: Բամբակը՝ տիեզերքի աշխատասէր եւ միջին դասակարգին որքան աշխատանք, այնքան ալ աժան բամպակեղէն կը հայթայթէ: Մինչեւ այսօր գոնուած չէ այս պայմաններըը լրացնող ուրիշ բոյս մը որ անոր տեղը բռնէր: Բամպակը՝ Թութ-Անխ-Ամոնի հայրենիքին՝ Եգիպտոսի տէր ու տիրական իշխանն է: Միացեալ Նահանգներու, Հնդկաստանի եւ Պրազիլիոյ հարստութեանց գլխաւոր աղբիւրն է:

Այս նախապիտելիքէն ետքը, թեւերնիս ուռած եւ հպարտ քայլերով, այցելենք մեր անուշիկ Հայաստանը: — Բամպակագործ եղանակն է հոն: Արարատեան դաշտին վրայ փռուած է կանանչ գորգ մը՝ ալէտատան ու վէտվէտուն, որուն վրայ երուխները, բամպակներուն՝ իրրեւ ձիւնդնատակներ՝ ոլոր-մոլոր կը գլսորին: Մասիսի ձիւնադաշտ գագաթն ի վար: Խեհաչներու այդ չուշանափայլ աշխարհին հայ ոդիներն են որ իրենց կաթնաթոյր ափերուն մէջ կը պլսորեն այդ ճերմակ գնահիներն՝ արծաթագատ եւ մարգարտայեռ: Այսպէս վեհափառ լերան ալեփառ գլսէն Արարատեան դաշտին վրայ երկարող արծաթ թելերն՝ իրրեւ երակներ լիութեան՝ դաշտի բնակչութեան սեւ կարօտութիւնները կը ջնարակեն ապիտակ առատութիւններով: Լինչը զմայլած է այդ տեսարանին առջեւ, որ Օգոստոսի ամիսներուն, իր աչքերուն առջեւ պարզուած է Արարատեան դաշտին մէջ՝ որ բամպակի խոզակները կարծես ընդելուզուած ըլլային Արարատի կատարէն մաղուող ձիւներուն պապղուն բիւրեղներովը:

Այս հոգեպարար վայելքներն ըմբուշնելէ ետքը, կարծեմ այլ եւս մարսելի կը դառնայ գիտական չոր վերլուծում մը՝ մեր երկրին արտադրած բամպակի տեսակին վրայ որ շատ շատերու անծանօթ կը մնայ մինչեւ այսօր: Անոր համար կը դիմենք երկու հեղինակաւոր աղբիւրներու: Մին Ամերիկա հրատարակուած «Բամպակ» անուն հատորին որ ցարդ Միացեալ Նահանգներու երկրագործական նախարարութեան կողմէ հրատարակուած մասնագիտական դիրքերէն լաւագոյններէն մին է: Իսկ միսը՝ բամպակի նշանաւոր մասնագէտ անգլ. Սըր Ճորճ Վաթին հրատարակած «Տիեզերքի ընտանի եւ վայրի բամպակները» անուն աքանչելի հատորն է:

Ներկայիս մէջ գոնուող բամպակները կը պատկանին բուսաբանական հետեւեալ երեք դասակարգերու: 1. Թուրքստանի մէջ կայ ասիական բամպակը (Gossypium herbaceum): 2. Ընդրկովկասի մէջ կայ երկրորդ բամպակ մը (անկասած G. Nanking) ուր կը հասնի շատ հին ժամանակներէ ի վեր եւ իր արտադրութեան գլխաւոր կենդրոնը Երեւանի նահանգն է: Կովկասէն արտադրուած բամպակին ինը տասնեորդը կ'արտադրուի այդ նահանգին մէջ: Այժմ Ընդրկովկասի մէջ մշակուած բամպակին կէսէն աւելին ամերիկեան Upland տեսակն է, որուն վրայ պիտի խօսինք հիմայ: 3. Ներկայ երրորդ բամպակն է Upland (G. hirsutum) զոր Ներսէսը Թուրքստանի տիրանալէ ետքը՝ 1880ին Ամերիկայէ ներմուծած են: Ամերիկեան բամպակներ Թուրքստանի մէջ ընտելացնելու համար Ներսէսը շատ ճիգեր ըրած եւ զայնս արդիւնաւորած են: Թաշքէնտի մէջ հաստատած են բամպակի փորձառական անկարան մը, ամերիկեան բամպակի մշակութեան վրայ դրքոյկներ հրատարակած են տեղական լեզուներով, բամպակի հունձ-

---

1 Բամպակի խոզակները 3—4 բլթակներ (lobe) ունին, իւրաքանչիւրին մէջ կը գտնուի բամպակի իր հունտերով: Երբ խոզակը ճաթի, 3—4 բլթակով բամպակները դուրս կը կախուին եւ կը կոչուին երուխ (flocon):

տեր բաժնած են ձրիաբար եւ ամերիկեան տեսակի գոյացած բամպակին վաճառումը նախապէս ապահոված են։ Ամերիկեան *ըփլէնտը* Թուրքաստանի մէջ տեղական տեսակէն աւելի առատ արդիւնք կու տայ։ Թուրքաստանի մէջ բամպակի գաշտերը կ'առողջին։ Ցուսք ունած են նաեւ Թուրքաստանի մէջ հասցնել ամերիկեան *սի-այլընտ* (Sea-Island) ըսուած բամպակի երկայնաթել տեսակը, բայց այս ուղղութեամբ իրենց թափած 10 տարուան ջանքերը ապարդիւն անցած են։

Ինչպէս ըսինք, Անդրկովկասի մէջ բամպակի արտադրութեան կեդրոնն է Երեւանի նահանգը, այսինքն մեր այժմու Հայաստանը։ Հոս ալ ծաւալած է ամերիկեան *ըփլէնտը*, տեղականէն աւելի արդիւնք տալով։ Հայաստանի մէջ բամպակի մշակման մեթոտները՝ բաղդատմամբ Թուրքաստանի՝ աւելի կատարելագործուած են։ — Թուրքաստանի եւ Անդրովկասի մէջ ամերիկեան բամպակի բուսական կեանքն Ամերիկայինէն աւելի կարճ է։ Երբ Ցուսիոյ մէջ բամպակի քաղը կը լմննայ, դեռ այդ քաղը նոր կ'սկսի Միացեալ Նահանգաց հարաւային սահմաններուն մէջ։ Կովկաս եւ Թուրքաստան հասնող ամերիկեան բամպակի թելերը՝ բուն ամերիկեան "ըփլէնտի համապատասխան տեսակին թելերուն չափ ոչնչին են։ Եւ ասիկա զարմանալի չէ, որովհետեւ երկրագործական ճշմարտութիւն մըն է թէ բոյսերն իրենց մշակական գօտիին հիւսիսային մասերուն մէջ՝ որակի, քանակի եւ արտադրողչէքի ոչնանութեան տեսակէտներով, աւելի նպաստաւոր կերպով կը հասուննան։

Այժմ թուենք *ըփլէնտ* ամերիկեան բամպակի այն վեց տեսակները որոնք գլխաւորաբար կը մշակուին Հայաստանի եւ Թուրքաստանի մէջ՝ *Ozier, King, Peterkin, Texas, Dickson* եւ *Ducan's Mammoth prolific*:

Ասոնք ընդհանրապէս կանխահաս տեսակներ են, իրենց թելին եւ կուտին միջեւ եղած համեմատութիւնը 32—36% է եւ թելերնին 22—30 միլիմէթր երկայն է։ Միայն թէ ամերիկեան տեսակը չատ շուտ կը խամթարուի Թուրքաստանի մէջ։ Այս պատճառաւ հունտը տարի փոխել պէտք է։

Հայաստան երջանիկ է որ ունի ոռոգելի հողեր, թէ այդ հողերը կ'արտադրեն բամպակ եւ թէ այդ բամպակները կը պատկանին ամերիկեան միջին երկայնութեամբ թել ունեցող "ըփլէնտի ազնիւ տեսակին։ — Երախտապարտ պէտք է ըլլալ նաեւ մեր ամերիկացի հօրարներուն, որոնք ամէն ճիգ կը թափեն՝ բամպակի մշակութեան ամերիկեան լաւագոյն մեթոտները ծաւալելու համար մեր սիրելի հայրենիքին մէջ։ Ի՜նչ լաւ պիտի ըլլար, եթէ Երեւանի մէջ հաստատուէր բամպակի փորձառական կայան մը, ուր յարատեւօրէն փորձեր կատարուէին բամպակի նոր տեսակներուն եւ մշակական նորագոյն մեթոտներուն վրայ։ Եւ մեր հարուստները, — ա՜հ այդ հարուստները — երբ պիտի հետաքրքրուին բամպակի նման հարուստ տունկով մը, որ առատօրէն կ'աճի մեր երկրին մէջ։ Անոնք գոնէ սիրէին բամպակի չահաբեր տունկը, որով անուղղակի կերպով սիրած պիտի ըլլային նաեւ Հայաստանը։ — Պէտք է լաւ ը՛րռնել թէ Հայաստանի բամպակամշակներուն օգնել՝ օգնել է անձին։

Ռոստով-ի-Տոն, 4 Ապրիլ 1924 ՍՏԵՓԱՆՆԱՆ

ԵՐԿՆԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐ

Երկնային մարմնոց ուսումնասիրութիւնը բազմահատոր երկասիրութեանց նիւթ կրնայ հայթայթել, սակայն մեր նպատակն է ընդհ. գաղափար մը տալ Տարեցույցիս ընթերցողներուն, ներկայացնելով համառօտ տեսութիւն մը աստղերուն, արեւին եւ մոլորակաց մասին։

ԱՍՏՂԵՐ. — Ինչպէս ծանօթ է, աստղք իրարմէ կը տարբերին իրենց գոյնով եւ մեծութեամբ։ Կան ճերմակ, դեղին եւ կարմիր աստղեր։ Գոյներնին կախում ունի իրենց պարունակած նիւթերուն տարբերութենէն։ Ճերմակ աստղերը գլխաւորաբար կը պարունակեն հելիում (hélium)[1] եւ ջրածին, խիստ հազուագէպ կերպով երբեմն միայն մետաղներ։ Դեղիններուն բաղադրութեան մէջ կարեւոր տեղ կը գրաւեն մետաղները. հելիումն ու ջրածինը, նաեւ ուրիշ քիմիական բաղադրութիւնք, համեմատաբար աննշան մաս մը կը կազմեն։ Կարմիր աստղերուն էական մասը քիմիական բաղադրութիւններն են, իսկ հելիումը, ջրածինն ու զուտ մետաղները բաղդատաբար շատ հազուագիւտ են անոնց մէջ։ Ճերմակ աստղերն ամէնէն շատ տաքութիւն ունին, յետոյ կու գան դեղիններըը, ամէնէն վերջն ալ կարմիրները՝ որոնք մարող արեւներ են։ — Անամպ երկնքի մը վրայ պարզ աչքով կարելի է մօտաւորապէս 5000 աստղ տեսնել, իսկ խոնաւ ու մշուշոտ մթնոլորտի մը մէջ անոնց թիւը հազիւ 2000 կարելի է հաշուել։ Աստեղք անհուն ու անսահման անջրպետով մը բաժնուած են մեզմէ. մերձաւորագոյն աստղերը լոյսերնին 3—4 տարիէն կը հասցնեն Երկրիս, իսկ լոյսը մէկ երկվայրկեանի մէջ 300·000 քիլոմէթր տարածութիւն մը կը կտրէ։ Աստղերէն ոմանք իրենց լոյսը մեզի 36·000 տարիէն կը ղրկեն։ — Աստղերը մէյմէկ հրեղէն արեւներ են, որոնց իւրաքանչիւրը մեր արեւին պէս ունի իր շուրջը դարձող մոլորակներ։ — Երկնամարին վրայ երեւցող աստղերը կարելի է զանազան դասակարգերու բաժնել։

Բեւեռամերձ կամ շրջաբեւեռային աստղեր, որոնք բեւեռին մօտը զետեղուած են, եւ երբեք հորիզոնէն վար չեն իջներ։ Մէջերնուն նշանաւոր է *Բեւեռային Աստղը* (Étoile Polaire) որ *Պզտիկ Արջի* Աստեղատան մասը կը կազմէ եւ Հիւսիս. Բեւեռէն մէկ աստիճան հեռու զետեղուած է. ան միակ աստղն է որ երկնից վրայ բոլորովին անշարժ կ'երեւի, եւ նախնական դարերու մէջ, նոյն իսկ մեր օրով՝ կարգ մը նաւապետներու կողմէ իբր ուղեցոյց կը ծառայէ ծովագնացութեան համար։

Գունաւոր աստղերէն՝ Անտարէս եւ *Ալտեպարան* կարմրորակ են, իսկ *Այծ* եւ *Ալթայիր*՝ դեղնորակ։

Կրկնաստղերը կամ բազմաստղերը թէեւ պարզ աչքով տեսանելի են, սակայն երբ հեռադիտակով քննուին 2 կամ աւելի աստղերու երեւոյթով կը ներկայանան։ Այս դասակարգին կը պատկանին *Հերակլէս, Պսակ, Մեծ արջ, Օձակալ*, որոնց բոլորման շրջանը փոխադարձաբար 36, 61, 67 եւ 92 տարի կը տեւէ, իսկ բազմաստղերուն մասը կը կազմեն *Սարատան, Կասիոպէ, Ղեցգետին* եւլն։

Պարբերական կամ փոփոխական աստղերուն փայլը թէեւ անկայուն է, սակայն պարբերական ու հաւասար ժամանակամիջոցներու մէջ զանազան երեւոյթներ կ'առնէ, ինչպէս *Կէտը, Պերսէոսը, Կեփէոսը, Ջնարը* եւլն։ Կարգ

---

1 Կազային պարզ մարմին՝ որ ուրանիումէն հանուած կազերուն մէջ կը գտնուի

ը աստեղագէտներ անոնց այս երեւոյթը կը վերագրեն սա իրողութեան թէ ըլորչերնին գարձող բազմաթիւ մոլորակներ պարբերաբար կը ծածկեն իրենց սկուտեղին մէկ մասը, պատճառ ըլլալով իրենց փայլին նուազման։ Այսօր Գիտութիւնը կ'ընդունի թէ պարբերական աստղերը մասամբ մարած արեւներ են, որոնք իրենց շրջադարձիկ հոլովմամբ փոխն ի փոխ մեզի կը ներկայացնեն իրենց լուսաւոր կամ մութ երեսը։ Փոփոխական աստղերը պարբերական աստղերէն կը զանազանուին իրենց արձակած փայլին անկանոնութեամբ։

Ժամանակաւոր աստղերը որոշ ատենի մը տեւողութեան մէջ կը փայլին ու յետոյ կ'անհետին։ Մէջերնուն նշանաւոր է Կասիոպէ Համաստեղութեան մէջ 1572 թուականին երեւցող աստղը, որ Թիչո-Պրահէ աստղաբաշխին կողմէ դիտուեցաւ եւ որ յաջորդաբար տարբեր մեծութիւններէ անցնելով՝ 1574 Մարտին անհետացաւ։ Քէպլէր աստեղագէտը 1604ին *Օձակալ* Աստեղատան մէջ Ընիկէն աւելի փայլուն աստղ մը նշմարեց, որ կարճատեւ գոյութենէ մը վերջ անհետացաւ։ Ցիչենք նաեւ 1760ին *Կարապի գլուխին* մէջ՝ եւ 1867ին *Հիւսիսային Պսակին* մէջ տեսնուած աստղերը, որոնք 3 ամիս միայն երեւցան։

Միգաստղերը ձերմակ բիծեր են, երկնակամարին վրայ հոս ու հոն խմբուվին կը նշմարուին եւ միւս աստղերուն նման անշարժ կ'երեւին։ Անոնցմէ ոմանք, ինչպէս *Ցուշկապարիկի*, *Անդրոմեդէսի*, *Հերակլէսի* միգաստղեղք, անկանոն են եւ ուրիշներ՝ օղակաձեւ։ Կան նաեւ ուրիշ միգապատ աստղեր՝ զորս հակառակ ամենազօրաւոր դիտակներուս գործածութեան՝ կարելի չէ անջատ աստղերու վերածուած տեսնել, ինչպէս՝ *Օրիոնի*, *Աղուէսի* միգաստղերը։ Եղջանելի միգաստղերու դասակարգին կը պատկանի *Ծիր Կաթինը* կամ *Ցարդզողը*՝ որ բաղկացած է անթիւ աստղերու խմբաւորումներէ։ — Այն միգաստղերը՝ զորս կարելի չէ իրր անջատ աստղեր տարորոշել ամենախոշոր հեռադիտակներով, տակաւին չկազմաւորուած կամ կազմաւորուելու ճամբուն մէջ մնած աստղային մարմիններ կը նկատուին։ Այս ենթադրութիւնը հիմնուած է սա իրողութեան վրայ թէ՝ միգաստղերը ժամանակի ընթացքին իրենց ձեւը կը փոխեն, եւ զիրենք բաղկացնող նիւթը խտացած կ'երեւի աւելի փայլուն կէտերու վրայ։ — Միգաստղերը մեր երկրին բաղդատմամբ անսահման հեռաւորութեան մը մէջ կը գտնուին։ Անդրոմեդէսի արձակած լոյսին արագութիւնը հաշուելով՝ կարելի եղած է հաստատել թէ ան մեր երկրէն 300 հազար միլիոն միլիառ քիլ. հեռու կը գտնուի։

Թռչող Աստղերը կամ *Աստւանները* սովորական աստղերուն փայլը ունեցող պզպզուն կէտեր են, որոնք դիշեր ատեն երկնակամարին վրայ կ'երեւին, հոն՝ աւելի կամ նուազ երկայն լուսաւոր հետք մը գծելով կ'անհետին. երբեմն անջատ մասերու կը բաժնուին կամ իրենց ետին կը ձգեն լուսաւոր հետք մը՝ որ քանի մը վայրկեան կը տեւէ։ Թռչող աստեղք ամէն դիշեր հաւասար թիւով տեսանելի չեն. անոնց երեւման թիւն իր առաւելագոյն չափին կը հասնի մասնաւորապէս Օգոստոս 10ին, Նոյ. 13ին, Յունվար 2ին, Ապրիլ 20ին Դեկտ. 12ին. ասկէ զատ անոնց թիւը նոյնը չ'ըլլար ամէն տարի։ — Աստղներու մասին այսօր դիտութիւնն աւելի քան հաւանական կը նկատէ թէ՝ անջրպետին մէջ գոյութիւն ունին միլիոնաւոր նիւթեղէն մարմիններ, որոնք մոլորակներուն պէս արեւին շուրջը կը դառնան եւ շարունակական կամ ընդհատուած ձեւով կը կազմեն երկայնաձեւ օղակներու լուսաւոր հոյլ մը։ Երբ երկիրս այդ խումբերուն միջէն անցնի, զանոնք բաղադրող մարմինները մթնոլորտին հետ շփման մէջ կը մտնեն եւ իրենց շարժումին արագութեան պատճառաւ այնպիսի զօրաւոր ճնշում մը կը ներգործեն՝ որուն ազդեցութեան տակ կը բոցավառին։ Երբ երկիրս իրեն քաշէ այդ մարմինները, անոնց ունեցած աւելի զօրաւոր տեսակարար ծանրութեան

պատճառաւ՝ անոնք Երկրիս մակերեսին վրայ իյնալով կը պայթին եւ կ՚առնեն *Օդաքար* (aérolithe) անունը։

ԱՐԵՒԸ մեր մոլորակային դրութեան կենդրոնը գտնուած հրեղէն գունդն մըն է, որուն շուրջը կը դառնան Երկիրը, մոլորակներն իրենց արբանեակներով եւ գիսաւոր աստեղք՝ որոնք իրենց ջերմութիւնն ու լոյսը կ՚ստանան Արեւէն։ — Ընդհանրապես ընդունուած է թէ՝ Արեւէն մինչեւ Երկիր եղած հեռաւորութիւնը միջին հաշուով 24·068 երկրային շառաւիղ է, այսինքն մօտաւորապէս 38 միլիոն մղոն։ Արեւին տրամագիծը 112 անգամ եւ ծաւալը 1·400·000 անգամ աւելի մեծ է Երկրէս. սակայն Մ. ԼԸ Վէրրիէ աստղագէտը, ֆուքոլ գիտնականին կողմէ լոյսի արագութեան մասին կատարած փորձերուն վրայ հիմնուելով, քիչ մը չափազանցուած կը գտնէ այս թիւը։ — Արեւը միւս բոլոր աստղերուն պէս կը մասնակցի երկրագունեաին երեւութական շարժման եւ ամէն օր անոր գուգահեռական ուղղութեամբ արեւելքէն դէպ արեւմուտք կ՚ընթանայ։ Այս հոլովման շրջանին տեւողութիւնն է որ արեգակնային օրուան իր հիմ կը ծառայէ. սակայն այսօր գիտենք թէ պարզ պատրանք մըն է այս, որ առաջ կու գայ Երկրիս՝ իր առանցքին վրայ կատարած իսկական շարժումէն։ Ասկէ զատ, Արեւն օժտուած ըլլալ կը թուի ուրիշ ինքնայատուկ շարժումով մը՝ որուն հետեւանքը ան տարուան մը ընթացքին արեւմուտքէն դէպ արեւելք երկնագունտին վրայ մեծ շրջան մը կը րոլորէ, անցնելով *Զոդիակոսի* Համաստեղութեանց միջէն։ Այս Ք. շարժումն ալ, առաջինին պէս, պարզ պատրանք մըն է եւ առաջ կու գայ Երկրիս իր՝ միեւնոյն ատեն արեւին շուրջը կատարած շարժումէն։ — Արեւը, սակայն, իր կարգին անջրպետին մէջ անշարժ կեցած չէ. ան հիւսիսային կիսագունտին մէջ գտնուող վ*ահագն* Աստեղատան ուղղութեամբ կ՚առաջանայ, իր հետ տանելով իրեն սեփական մոլորակաց խումբը։ Այսու հանդերձ, չի գիտցուիր թէ այս շարժումը ձգողական կենդրոնի մը շուրջը տեղի կ՚ունենայ, եւ ո՛րն է այդ կենդրոնը։ — Անջրպետին մէջ կատարած այս շարժումէն զատ, Արեւը 25 օրուան եւ 5 ժամուան մէջ անգամ մը իր առանցքին շուրջը կը դառնայ արեւմուտքէն դէպ արեւելք. այս իրողութիւնը կը հաստատուի իր մակերեսին վրայ տեսնուած արեգակնային բիծերուն տեղափոխութեամբ։ — 1611ին Ֆապրիսիոս եւ 1612ին Կալիլէ աստղագէտք առաջին անգամ նշմարեցին արեգակնային բիծերը։ Տեսնուեցաւ թէ ատոնք գոյնով սեւ, ձեւով անկանոն եւ ընդհանրապէս շրջապատուած էին կիսաստուերով մը (pénombre), այսինքն նուազ մութ եզերքով մը։ Ատոնք երբեմն անսահման տարածութեան մը կը հասնին, այսինքն Երկրիս տրամագիծէն հինգպատիկ աւելի. բիծերը տեւական չեն եւ տեղափոխուելով հեռացնէ կը փոխեն իրենց ձեւը։ — Արեգակնային բիծերուն ուսումնասիրութիւնը կարգ մը գիտնականներն առաջնորդած է լուսաբանելու Արեւին ֆիզիքական կազմութեան ամենակարեւոր հարցը։ — Ֆոնթընէլի եւ Լալանտի կարծիքով՝ Արեւը կարծր, անթափանց եւ հրեղէն ովկիանոսով ծածկուած գունդ մըն է, արեգակնային բիծերն ալ՝ այդ ովկիանին մակերեսին վրայ երեւցող լերանց գագաթները։ Ուրիշներու ենթադրութեամբ՝ անոնք հրաբխային կղկղանքներ են կամ հրավառ գունդին մակերեսին վրայ նստած անմաքուր նիւթեր։ — Ըստ Հերշէլի, Արեւը բաղկացած է կարծր ու անթափանց կորիզէ մը որ շրջապատուած է 2 համակենդրոն մթնոլորտներով, որոնցմէ առաջինը (chromosphère) կազմուած է ցոլացիկ, բայց ոչ լուսաւոր հոսանուտով մը, իսկ երկրորդը՝ (photosphère) արեգակնային լոյսին եւ ջերմութեան աղբիւրն է։ Արեգակնային բիծերը հաւանաբար այդ մթնոլորտներուն մէջ ծագում առած էլեկտրական զօրաւոր ցնցուձերէն գոյացած խոռոչներն են։ Հերշէլի այս կարծիքը երկար ատեն

ընդունուած էր բազմաթիւ աստեղագէտներու կողմէ։ Արակօ իր կարգին բեւեռացոյց (polariscope) գործիքով կը կարծէր ապացուցանել թէ՝ արեգակնային լոյսը յառաջ կու գայ հրաշէկ կազէ մը։ — Մեր օրով, Քիրխհոֆ գերման աստղագէտին փորձերը եկած են հիմնական յեղաշրջում մը յառաջ բերել վերյիշեալ եզրակացութեանց մէջ։ Արդարեւ, լուսապատկերական վերլուծութիւնը (analyse spectrale) մեզի սա հաստատ համոզումը գոյացնել կու տայ թէ՝ Արեւուն արտաքին մակերեսը կազմուած է կարծր կամ հեղուկ հրեղէն զանգուածէ մը, որուն շուրջը գոյութիւն ունի թափանցիկ մթնոլորտ մը՝ բազկացած զանազան տեսակ գոյիներէ, ջրածինէ, սոսիումէ, երկաթէ եւլն։ Արեգակնային բիծերն արդիւնք են իրարու վրայ գետեղուած ամպի կոյտերու գոյութեան, որոնք մասամբ կամ ամբողջովին արգելք կը հանդիսանան արեւի ճառագայթներուն։ — Արեւը շրջապատուած է նաեւ ուրիշ հաստատուն, ձուաձեւ եւ ընդարձակ մթնոլորտով մը՝ որ յառաջ կը բերէ այն փոսփորափայլ լոյսը որ եղրեմի հորիզոնին վրայ կ'երեւի արեւածագէն առաջ կամ մայրամուտէն վերջ, եւ որուն աստղագէտները *զոդիակալ լոյս* (lumière zodiacale) անունը կու տան։

ՄՈԼՈՐԱԿՆԵՐ· — Մեր արեգակնային դրութեան ամէնէն հեռաւոր մոլորակը *Պոսիտոնն* (Neptune) է, որու միջին հեռաւորութիւնն արեւէն 4 միլիառ 463 միլիոն քիլ· է, իսկ իր միջին հեռաւորութիւնը երկրէս՝ 4 միլիառ 460 միլիոն քիլ·, իր ծաւալը երկրէս մօտաւորապէս 55 անգամ աւելի է։ Ան արեւին շուրջը իր շրջանը կը կատարէ 164 տարիէն եւ 280 օրէն. կարելի չէ եղած ճշդել թէ ո՛րչափ ժամանակ կը դնէ ան՝ իր շուրջ անգամ մը դառնալու համար։ Պոսիտոնը մօտաւորապէս հազար անգամ նուազ լոյս եւ տաքութիւն կ'ստանայ Արեւէն քան երկիրը, սակայն ասիկա պատճառ մը չէ որ ան իր սեփական ջերմութեան չնորհիւ ունենայ տաճելի կլիմայ մը։

Ուրանոս (Uranus)։ Ասոր միջին հեռաւորութիւնն արեւէն 2864 միլիոն քիլ· է, իր ծաւալը մօտաւորապէս 63 անգամ աւելի է երկրէս։ Ան իր շրջանն Արեւին շուրջը կը բոլորէ 84 տարիէն, 7 օրէն եւ 4 ժամէն. իր շուրջը անգամ մը դառնալու տեւողութիւնն անծանօթ է. երկրէս 300 անգամ նուազ ջերմութիւն կ'ստանայ, իսկ Պոսիտոնէն՝ 3 անգամ աւելի լոյս եւ ջերմութիւն. սակայն իր տեսակարար ծանրութիւնը այս վերջինէն աւելի քիչ է։ — Գիտուններէն ոմանք կը կարծեն թէ Պոսիտոնի եւ Ուրանոսի մէջ կեանք գոյութիւն ունի, բայց ոչ բարձրագոյն աստիճանի մը մէջ, քանի որ կատարեալ էակներու գոյութիւնն անհնար է հոն։ Այս 2 հեռաւոր մոլորակները մեր երկրին պէս ունին իրենց լուսիննները, որոնց մասին գիտութիւնը շատ քիչ բան միայն կրցած է գիտնալ։

Նսխեակը (Saturne) արեգակնային դրութեան պատկանող մոլորակաց Երդ.ն է։ Իր հեռաւորութիւնն Արեւէն 9·54 է, երբ երկրիս եւ Արեւուն հեռաւորութիւնն իրր միութիւն նկատենք. Լուանթագէն յետոյ ամենամեծ մոլորակն է. շառաւիղը $9\frac{1}{2}$ անգամ աւելի մեծ է երկրիս շառաւիղէն, որով ծաւալը 745 անգամ աւելի կ'ըլլայ անկէ։ Արեւին շուրջ իր թաւալման տեւողութիւնը $29\frac{1}{2}$ տարի է. իր շուրջը կը դառնայ 10 ժամէն 14 վայրկեանէն։ Նսխեակը կը շրջապատուն լուսեղէն 2 շրջանակաձեւ օղակներ, առանց իրեն դպչելու. այս օղակներուն միջեւ կը գտնուի մութ օղակ մը որ իրական բացուածք մը կը կազմէ նիւթին մէջ եւ նշմարել կու տայ Նսխեակին սկուտեղը։ Ամենայն հաւանականութեամբ, Նսխեակն իր օղակով միասին անբնակելի աշխարհ մըն է. անոր մթնոլորտը շրջապատուած է մշտատեւ թանձր ամպերով որոնք կ'արգիլեն արեւին տկար շողերուն թափանցումն այդ խիտ մթնոլորտէն ներս. անոր տեսակարար ծանրութիւնը շատ թեթեւ է, ջուրէն ալ թեթեւ, այնպէս որ ան իր

զանգուածով պիտի լողար մեր ծովերուն մէջ, որմէ կը հետեւի թէ տակաւին պատրաստ աշխարհ մը չէ. անոր սեփական տաքութիւնը շատ մեծ չէ. թերեւս նոյն իսկ բոցավառ դրութեան մէջ կը գտնուի։

Հուպիթագ (Jupiter). — Ամենամեծ ու փայլուն մոլորակն է աստղիկէն յետոյ. իր տրամագիծը երկրին տրամագիծէն 11 անգամ աւելի է. մօտաւորապէս $5^1/_2$ անգամ աւելի հեռու է Արեւէն քան երկիրը։ Լուսնթագն ունի 9 արբանեակ լուսիններ որոնք իր շուրջը կը դառնան։ Այս մոլորակը բոցավառ դրութեան մէջ ըլլալով եւ տակաւին հաստատուն կեղեւ զուրկ՝ անբնակելի կը նկատուի։

Հրատ (Mars). — Երկրին ամէնէն մօտիկ մոլորակն է. իր միջին հեռաւորութիւնը երկրէն 79 միլիոն քիլ. է, իսկ Արեւէն՝ 227 միլիոն քիլ.։ Իր ծաւալը երկրիս $^1/_7$ին կը հաւասարի. Արեւին շուրջ իր թաւալումը կ'ընէ 1 տարիէն, 321 օրէն եւ 7 ժամէն, իսկ իր շուրջը կը դառնայ 24 ժամէն 37 վայրկեանէն եւ 23 երկվայրկեանէն։ Այդ շրջանը կը կատարէ չիտակ ուղղութեամբ, այնպէս որ իր հասարակածը մօտաւորապէս 25° չեղում մը ունի իր շառաւիղին վրայ։ Հոն եղանակներն ու կլիմաները միեւնոյն վիճակը կը ներկայացնեն ինչ որ է երկրիս համար ուր այդ չեղումը 23° 27′ է, բայց արեգակնային ջերմութիւնը 2 անգամ նուազ աստիճ է։ Անոր իւրաքանչիւր բեւեռին վրայ շատ փայլուն ձերմակ բիծեր կ'երեւին որոնք կը շատնան կամ կը նուազին, համապատասխան երկրամասերուն վրայ ձմեռուան կամ ամառուան մերձեցումին համաձայն։ — Շատ հետաքրքրական կը նկատուի որ անոնք ձիւնի կամ սառոյցի կոյտեր ըլլան։ Հրատին մթնոլորտը միեւնոյն նօսրութիւնն ունի ինչ որ մեր մթնոլորտը՝ ծովէն 8000 մեթր բարձր. անոր կլիման երկրագունտի կլիմայէն բաւական ցուրտ է, բայց եւ այնպէս դարձեալ մեղմ է, քանի որ ամէն տարի իր բեւեռներուն ձիւնն ու սառոյցը կը հալին։ — Սակայն ամէնէն ուշագրաւը Հրատին մակերեսին վրայ երեւցած ուղիղ ու կանոնաւոր ջրանցքներն են որոնց գոյութիւնը ենթադրել առաջ է շատ մը գիտնականներու թէ՝ հոն եւս գոյութիւն ունին խորհող էակներ, որոնք շինած են այդ ջրանցքները։ Արդարեւ, մարդ կը զարմանայ երբ կը տեսնէ թէ այդ ջրանցքներուն մէջ տասնեակ հազարաւոր քիլ. երկայն եւ մինչեւ 300 քիլ. լայն բազմաթիւ ջրանցքներ գոյութիւն ունին, եւ անոնք բոլորն ալ այնպիսի կանոնաւորութեամբ ու մեթոտով շինուած են, որ կարելի չէ ամենագոյզն կերպով բաղդատութեան դնել երկրագունտիս վրայ շինուած ամենամեծերուն։ Թէ Հրատի բնակիչներն իրենց հսկայական ջրանցքներուն ահագին ցանցը պատրաստելու համար ինչ միջոցներու դիմած են, չենք գիտեր. ամէն պարագայի մէջ, անոնք այնպիսի պատկառելի աշխատանք մը գլուխ հանած են, որուն վրայ մեզի կը մնայ միայն հիանալ։ Հրատն իր փոքրութեան պատճառաւ շատ աւելի շուտ պաղած է քան մեր երկրագունտը, եւ այսօր ան կը գտնուի այնպիսի շրջանի մը մէջ՝ որուն երկիրս թերեւս հարիւրաւոր միլիոն տարիներ վերջ միայն պիտի հասնի[1]։

---

[1] Ըստ յայտարարութեան Կ. Պոլսոյ դիտարանի տնօրէն Ֆէթինի, Հրատ հերու Օգոստոս 23ին մօտեցաւ երկրիս 55,711.400 քիլ., ինչ որ 70—80 տարիէ ի վեր չէր պատահած։ Նոյն գիշեր Ըլնկֆրաու (Ամերիկա) դիտարանէն զննող Փրոֆ. Շէրեր տեսաւ թէ 1. Հրատ Արեւուն մօտեցած պահուն՝ ջրանցքներուն ջուրերը չոգիացած են։ 2. Իր բեւեռներուն ձիւնը կը հալի ամրան։ 3. Ջրանցքները դամբած են եղանակին բերմամբ։ Աշխարհի ամենազօրաւոր անթեղի կայաններ ունեցող Լոս Անճելըս, Հարվըրա, Փորթլէնտ, Նիւ Եորք եւ Ուոշինկթըն (23 մեթր երկայն ալիքներով գործող) այս մոլորակէն զուր սպասած են նշաններ, մինչ 24 լամբար ունեցող Տոլուիչի (Լոնտոն) անթելի կայանը խորհրդաւոր նշաններ առացած է անկէ։ Ծ. Ամ. Տարեց.

Լուսինը երկրիս արբանեակն է։ Աստղաբաշխական զննութեանց համաձայն, ան երկրիս շուրջը թերաւս (ellipse) մը կը գծէ, որուն վառարաններէն մին երկիրը կը գրաւէ։ Լուսնի հեռաւորութիւնը երկրէս 60 երկրային շառաւիղ է, այսինքն մօտաւորապէս 384.000 քիլ.։ Անոր շառաւիղը երկրիս շառաւիղին $^3/_{11}$ին կը հաւասարի, որով իր ծաւալը երկրիս $^1/_5$ն է։ — Լուսինը մեզի կը ցոլացնէ Արեւին ճառագայթները, եւ Արեւուն ու Լուսնին փոխադարձ դիրքը երկրիս համեմատութեամբ, Լուսնին կու տայ զանազան երեւոյթներ։ — Լուսնի մակերեսին վրայ կը տեսնուին ծայր զանազան բիծեր որոնք բարձր լերանց ստուերներէն յառաջ կու գան. այդ ստուերները չափելով կարելի եղած է լեռներու բարձրութիւնը ներթագրութեամբ հաշուել. բարձր գագաթները հաւանաբար 8000 մէթր բարձրութեան կը հասնին. հոն կարելի է տարօրոշել հրաբխային բոլորաձեւ խառնարաններ՝ կենդրոնական բարձրագոյն տարերով։ Այդ բիծերը միշտ միեւնոյն տեղը կ'երեւին, ինչ որ կ'ապացուցանէ թէ Լուսինը մեզի միշտ միեւնոյն դէմքը կը ներկայացնէ, պարագայ մը՝ որ կը թոյլատրէ հետեւցնելու թէ Լուսինն իր շուրջը կը դառնայ այնքան ժամանակամիջոցի մը մէջ որ ան իր շրջանն անգամ մը կը կատարէ երկրիս շուրջ։ — Լուսնի մակերեսին վրայ դիտակով կատարուած հետազօտութիւնները չեն թոյլատրած ցարդ տեսնելու հոն՝ խորհրդ էակաց ձեռակերտներ։ Աստղագէտները կը կարծեն թէ Լուսինը երբեմն ունեցած է օդ եւ ջուր, հետեւաբար իր մակերեսին վրայ բուսական եւ կենդանական կեանք գոյութիւն ունեցած է, սակայն իր փոքրութեան պատճառաւ շուտ կորանցուցած է այդ միջոցները, եւ երկրագունդին պէս շուտով սառած է. եթէ երբեք Լուսինն այսօր միջոցը մը ունի, ան հարիւրաւոր անգամ աւելի նօսր պէտք է ըլլայ քան թէ մեր միջոցն ու ջուրը։ Եթէ պահ մը Լուսնի մէջ խորհրդ էակներու գոյութիւնն ընդունինք, անոնց զարգացման աստիճանը շատ բարձր ըլլալու չէ, քանի որ անոնց գոյութեան հետքերէն ոչինչ կը գտնենք հոն ներկայիս. իսկ եթէ երբեք այսօր հոն կեանք գոյութիւն ունի, ան պէտք է ըլլայ շատ նախնական եւ սորին վիճակի մէջ։

Արուսեակ (Vénus). — Արեւին ամենէն մերձաւոր մոլորակներուն երկրորդն է, որ Արեւին շուրջ իր շրջանը կը կատարէ 224 օրէն եւ 7 ժամէն. իր իսկական տրամագիծը գրեթէ կերպով կը հաւասարի երկրիս, այսինքն մօտաւորապէս 12.700 քիլ.։ է։ Իր միջին հեռաւորութիւնն Արեւէն 108 միլիոն քիլ.։ է։ երկրէս երկու անգամ աւելի տաքութիւն կ'առնայ։ — Արուսեակը Լուսնին պէս տարբեր երեւոյթներ կ'առնէ եւ մահիկի զանազան ձեւերով կը ներկայանայ. անմութ դունա մըն է որ արեւին լոյսը կը ցոլացնէ. ունի միջոցտ մը որ երկրէն աւելի կարեւոր ըլլալ կը թուի։ Ամենէն պայծառ ու ճաճանչաւոր մոլորակն է, որ առաւուն արեւածագէն առաջ արեւելքի կողմը կը փայլի, գիշերն ալ մայրամուտէն յետոյ՝ արեւմուտքի կողմը կը փայփլի միջնադի վերջին լոյսերուն հետ։ Երկրագունդէս հետ մեծ նմանութիւն ունի. իր խիտ միջոցտն ու ամպերը թէեւ մեծ արգելք կը հանդիսանան անոր ուսումնասիրութեան, այսու հանդերձ կարելի եղած է կազմել անոր քարտէսը։ Հոն եւս գոյութիւն ունին բեւեռային բիծեր, ուստի եւ ձիւն ու սառոյց. երկրիս նման, ամենայն հաւանականութեամբ հոն եւս կեանք գոյութիւն ունի։

Փայլածու (Mercure). — Իր միջին հեռաւորութիւնն արեւէն 58 միլիոն քիլ.։ է, իսկ երկրէն՝ 110 միլիոն քիլ.։ Ծաւալը երկրիս $^1/_{18}$ին կը հաւասարի։ Արեւին շուրջ իր շրջանը կը կատարէ 88 օրէն։ երկրէս 7 անգամ աւելի տաքութիւն կ'առնայ։ Լուսնին պէս զանազան երեւոյթներ կը ներկայացնէ. հորիզոնէն քիչ մը վեր շատ գեղեցիկ ու պսպղուն աստղ մը պէս կը փայլի։ Փայլա-

ծուխն վրայ եւս գոյութիւն ունին ծովեր ու ցամաքներ, ինչպէս նաեւ ձիւնի ու սառոյցի հեաքեր իր բեւեռներուն վրայ: Անոր մերձաւորութիւնն Արեւին՝ արբելք մը չէ իր վրայ կեանքի գոյութեան գի աշխարհի ջերմութեան աստիճանը կախուած չէ միայն արեւին մերձաւորութենէն, այլ իր մթնոլորտին խառութենէն կամ նօսրութենէն, ինչպէս նաեւ անոր բաղադրութիւններէն: Թաց աստի, Փայլածուն Երկրագունեայ շատ փոքր ըլլալով, ուրեմն արագ կորանցուցած պիտի ըլլայ իր ատրութիւնը, եւ այժմ չնորհիւ արեւին մերձաւորութեան՝ կրնայ գրեթէ նոյն պայմաններուն մէջ գտնուիլ կեանքի հնարաւորութեան տեսակէտով ինչ որ մեր Երկիրը:

Պրիւսահլ, Մայիս 1924 ՀՐԱՉԵԱՑ ՏԷՐՕՍԿԻ

ՁԻՒՒՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Եգիպտացիք մինչեւ ԺԲ. հարստութեան վերջերը տեղեակ չէին ձիուն գոյութեան: Անտարակոյս, թափառական ոչխարներու հօտի հետ էր որ Ա. անգամ ձին երեւան եկաւ Նեղոսի հովտին մէջ: Փարաւոնեան պալատները խուզարկու ուսումնասիրութեան մը ենթարկելէ ետք՝ ի վիճակի ենք դրականօրէն յայտարարելու թէ Հիւքսոսներու (Հովիւ Թագաւորաց) արշաւանքէն առաջ կառուցեալ եգիպտ. ապարանքներու վրայ ծիու նմանող ոչ մէկ պատկեր կայ: Այս ասիացի տիրապետաց վտարումէն ետք է որ եգիպտ. յիշատակարաններու վրայ փորագրեալ պատերազմական տեսարաններու մէջ ձին եւ ռազմակառքեր կարեւոր տեղ մը կը գրաւեն: Հին պատմաբանք, ինչպէս Հերոդոտ, Դիոտորոս Սիկուլոս եւ Ստրաբոն, Հիւքսոսներու արշաւանքէն առաջ բնաւ չեն յիշատակեր այս ազնիւ կենդանին: Եթէ ան Նեղոսի հովտին բնիկ ըլլար, Եգիպտացիք որ սովոր էին իրենց երկրին կենդանիներն ու բոյսերն աստուածացնել՝ պիտի չզանցառէին անշուշտ իրենց աստուածներէն մէկուն տալու գլուխն այս հարքաշ եւ սրտոտ կենդանիին որ մարդոց հետ կը բաժնէր պատերազմի դաշտին վտանգները: — Եթէ Եգիպտացիք ուրիշ նուիրական կենդանեաց նման ձիերու համար տաճարներ չկառուցին, պատճառն այն էր որ կ'ատէին այն ժողովուրդը որ այս գեղեցիկ կենդանին իրենց երկիրը ներմուծած էր: Վերջապէս, եթէ առաջին Եգիպտացիք Հնդկաց պէս ձիու զոհաբերումը չհաստատեցին, պատճառն այն էր որ անոր միսն արգիլուած էր. Հիւքսոսներու սովորութիք ատելի էին Եգիպտոսի նախնական բնակիչներուն: Սակայն Եգիպտացիք այնքան բարձրօրէն կը գնահատէին ձին, որ երբեք հողամշակութեան չէին յատկացներ զայն. եւ բաց ի Քարնաքի մէկ տաճարին բարձրաքանդակէն, ուրիշ ոչ մէկ նկար կայ ուր ձին արօրի մը լծուած ըլլայ: Հիւքսոսներու վտարումէն յետոյ, Քս. է 2200 տարի առաջ, Եգիպտացիք սկսան աւելի ուշադրութիւն ընծայել ձիերուն, որոնց հանդէպ տածած խնամքին հետեւանօք՝ իրենց թիւը մեծապէս աճեցաւ:

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ՁԻՆ իր գերազանցութեամբ՝ թագաւորն է երիվարաց: Ամէն պարագայի մէջ, երբ ազնուացեղ (ոչ ալիք) է՝ կատարելագոյն տիպարը կը ներկայացնէ, իսկ երբ խառնածին՝ աչքառու յատկութիւններ կը ցուցնէ իր քուռակը: Միակ տեսակն է ան որ սերունդէ սերունդ կը պա-

հէ իր մասնայատկութիւնները: Արաբ ձին զարմանալի կերպով խելացի է: Շատ պատմութիւններ կան անոր արտակարգ սիրոյն եւ իմաստութեանը մասին: Ուրիշ առաւելութիւններ ալ ունի. անօթութեան, ծարաւի, ծայրայեղ խոնջէնքի եւ գէշ եղանակի ամէնէն շատ կը դիմանայ: Հետեւաբար, պատերազմի համար իտէալ ձին է ան որ Խաչակրութեան ատեն ընտելացաւ Ֆրնս. կլիմային եւ որմէ սերեցան Լիմուզէն, Պոըթանեը, Ուտէն, Օպէրնեը եւ այլ տեսակները: Հռոմայեցիք հեծելազօրի համար շատ կը գնահատէին Նումիտական ձին զոր յաջողապէս գործածեցին Գերմաններու, Կալիացւոց եւ Սկիւթացւոց դէմ: Խաչակրութեան շրջանին փրանկեան ցեղախումբեր Եւրոպա բերին բազմաթիւ արեւելեան ձիեր: — Արաբական էին պատմական սօս երիվարները բոլոր. այսպէս Ռիքարտոս Առիւծասիրտի ձին՝ Մէտինայի ճակատամարտին, Փիլիպպոս Օգոստոսինը՝ Պուվէնի ճակատամարտին, Ուիլեըմ Աշխարհակալինը՝ Հասթինկսի ճակատամարտին, Ս. Լուդովիկոսինը՝ Մասուրայի ճակատամարտին, Ֆրանսուա Ա. ինը՝ Պավիայի ճակատամարտին, Հենրիկոս Բ. ինն ալ՝ այն մեծ մրցանդէսին ուր ինք սպաննուեցաւ: Յիշենք դեռ Հենրիկոս Դ. ի ձին՝ Առք տը Իվի ճակատամարտին, Լուդովիկոս ԺԴ. ի ձին՝ իր պատերազմներուն եւ հանդէսներուն, նաեւ Նաբոլէոնինը՝ Մաւէնկոյի եւ Օսթէոլիցի ճակատամարտներուն:

ՃԱՆԱՉՈՒՄ. — Տարեցորցիս անդրանիկ հատորով (էջ 250) մանագիտօրէն մանրամասնած էինք ձի ճանչնալու արուեստը. 1909ի հատորով ալ (էջ 344) 61 հատ հայերէն հոմանիշ թուած էինք՝ այս անասնոյն սեռին, տարիքին, գոյնին ու գործածութեան համեմատ: Ընենք հիմա արաբ ձիուն կազմախօսականը. — Անիկա դիւրաւ կը ճանչցուի իր տեսքով: Ունի նշանաւոր արտայայտութիւն մը որ միւս տեսակներուն վրայ չի տեսնուիր եւ որ կը յատկանշէ իր ցեղին մասնաւոր տիպարը: Գլուխը քառակուսի է եւ հատու գիծերով ճեւաւորուած: Ճակատամասը լայն է եւ երբեմն գոգաւոր, գանկին յետնամասը նոյնպէս լաւ կազմաւորուած: Աչքերը խոշոր են, գրաւիչ, սովորաբար շատ գեղեցիկ, յատկանշական սեւ թարթիչներով: Ականջները փոքր են, ճիշդ տեղին եւ դիւրաշարժ: Վարի ծնօտը քիչ մը թանձր է, ճակատն աւելի փոս քան թէ ցից, դունչը հատու, պինչերը լայն եւ ընդունակ՝ յուզման ատեն իսկոյն ընդլայնելու: Բերանը չափաւոր է՝ ատորին փոքր պուկունքով: Շնորհալի կերպով մարմնոյն միացած գլուխ մը, պարանոցի եւ ուսերու դիւրաւասի կորութիւն մը, երեւոյթներ որոնք վեհ տեսք մը կու տան իրեն: Եետոյ, պարանոցին բաւականաչափ երկայնքը դիւրութիւն կու տայ վայելչօրէն անոր ծռելուն, եւ երբ ձին վարգի՝ դէպ ի ետ կը բռնէ զայն, ինչ որ եղջերուի մը վիզին ճեւը կ'ստանայ: Այս կազմուածքը որ թերութիւն մը կը նկատուի՝ սովորական է բոլոր այն անասնոց մօտ որ վազելով կրնան կտրել երկար հեռաւորութիւններ:

ՆՇԱՆՆԵՐ. — Տարօրինակ են այն գուշակութիւնները զոր Արաբացիք սովոր են ընել իրենց ձիերուն գոյներէն եւ նշաններէն: Առանց բիծի սեւ ձի մը դժբախտութիւն կը բերէ: Պարանոցէն մինչեւ պոչ՝ ողնայարին վրայ սեւ գիծը փափաքուած նշան մըն է: Ոտնակոճի սեւ բիծերը կէս առ կէս կը կոտրեն մտրուկի մը կամ բուռակի մը արժէքը: Աչքի կարծր եղջերիկով ձին ոչ միայն արագընթաց է, այլ եւ աւելի արժէքաւոր, մինչ հանդարտ կեդանի մը ընդհանրապէս փոքր աչքեր ունի եւ նեղ ոունգեր: Շիկամազ սրունքով ձին ատակ է սերնդագործութեան: Լսենք հիմա Արաբացին՝ իր մասնագէտի եւ փորձագէտի պաշարով. "Զգուշացիր այն բիծերէն որոնք ճակատի

ճիշտ կենդրոնը չեն գտնուիր: Որ եւ է ծի երբ սպիտակ աստղանիշ ունի եւ ոտքերը ճերմակ չեն՝ դժբախտութիւն կը բերէ տիրոջը: Բերնին շուրջ սեւ բիծեր ունեցողներն ալ նոյնպէս պատճառ կ'ըլլան ձախորդութեան. չար են եւ տրամադիր խածնելու եւ կից տալու: Ձի մը որ ճերմակ բիծ ունի իր շրթունքին եւ բերնին՝ տովէն աւելի արագ կը վազէ. իսկ երբ երեսին ճերմակութիւնը քիթին վրայ վերջ գտնէ՝ լաւագոյն հեծնողն անգամ վար կը նետէ: Երբ վերին շուրթը ճերմակ է՝ լաւ նշան է, իսկ եթէ սեւ՝ գէշ: Կուրծքին 2 դին եւ ասպանդակի ետեւ ճերմակ նիշեր եթէ գտնուին՝ արագութիւն եւ ապահովութիւն կը ցուցնեն եւ կը կոչուին իր թեւերը: Երկար ճերմակ ոտներով ձին վտանգաւոր անասուն մըն է. իսկ եթէ ճերմակն աջ դին աւելի բարձր է քան ձախ դին, ձախէ զայն եւ կամ պատանքդ պատրաստէ: Ուիւծի կուրծք, գայլի յետակողմ եւ վիթի սրունք ունեցող ձի մը թո՛ղ երկար ապրի„:

ՁԻՈՒՆ ՈՑԺԸ՝ ՇՈԳԵՇԱՐԺ ՄԵՔԵՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ. — Շոգիին ոյժը կը չափուի "ձիու ոյժ„ սա համեմատութեամբ. 5 մարդու ոյժ հաւասար է 1 ձիու ոյժի. $4^{4}/_{10}$ ձիու ոյժ հաւասար է 1 մեքենական ձիու ոյժի. 1 մեքենական ձիու ոյժ հաւասար է 33,000 ոտք լիպրա շոգիի ոյժի որ կրնայ արտադրուիլ 1 վայրկեանի մէջ: 1 խորանարդ ոտք (այն է 0,28317 խոր. մէթր) ջուրը կը փոխանցուի նոյնքան խոր. ոտք շոգի արտադրելով կամ յառաջ բերելով 2,200 լիպրա ոյժ: 1 ամերիկեան մեքենական ձիու ոյժը հաւասար է 1,01385 ֆրնս. մեքենական ձիու ոյժի, թէեւ գործածականն է ամերիկեանը: Այս չափերը, սակայն, որոշապէս ճշդուած չեն, վասն զի ամէն մարդ եւ ամէն ձի հաւասար ոյժ չունին: Վերոյիշեալ չափերը միայն ընդունուած են իբր հիմնական թիւ՝ շոգեշարժ մեքենականութեան մէջ: Շոգեշարժ մեքենայի մը ոյժն ալ անուանական է. երբ կ'ըսենք "այս ինչ շոգեշարժ մեքենան 10 ձիու ոյժ ունի„, անորոշ մօտաւորագոյն թիւ մըն է այս. գրէթէ 10% տարբերութեամբ, ամենաբարձր ոյժի թիւը 11 ձիու, իսկ ամենանուազը՝ 10 ձիու ոյժ սեպելով:

ՍՈՒՐԻՈՑ ՁԻԵՐՔ. — 1918 ին, Դամասկոսի գրաւման օրերուն Սուրիա անցնող Եդեսացի անասնաբոյժ Գէորգ Ալան կը գրէ մեզ. "Հիւսիս. Սիւրիոյ մէջ քննութենէ անցուցած 259 ձիերուս արտաքին նկարագրութիւնները սապէս խտացուցած եմ, որ կրնայ գաղափար մը տալ Սուրիոյ հեծնուելիք միջին ձիուն մասին. — 226 մատակ, 30 արու, 3 կուրտ (châtré) = 259: Գոյներնին՝ 3 սեւ (նապրզ), 77 աշխէտ (տօրու, alezan), 68 կարմիր (ալ), 10 շագանակագոյն (քհսթանէ-տօրու), 39 գորշ (գըր), 53 կարմրախառն գորշ, 8 կապուտակ (տհմիր-գըր), 1 թէյախառն կաթնագոյն (գուշա): Բարձրութիւն՝ 1 մէթր 44 սմթմ.„:

ՄԻԼՐԱՆ ԵՒ ՏՈՒՄԻԷՐԿ

Ֆրնս. Հանրապետութեան նախագահ Ալէքս. Միլրան՝ խորհրդարանի մէջ կրած պարտութեանը պատճառաւ՝ հերու Յնս. 11 ին հրաժարեցաւ: Ընտրուեցաւ Ծերակոյտի նախագահ ԿԱՍԹՈՆ ՏՈՒՄԻԷՐԿ որ 61 տարուան է եւ ձախակողմեան արմատական, փաստաբան եւ նախկ. կառավարիչ Ֆուշինշինի:

Ի՞ՆՉ ԲԱՆ Կ'ՍՊԱՆՆԷ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԸ

Մ. Նահանգաց Աշխատանքի Նախարարութեան Մանկանց յատուկ բաժնին մէջ, պալթիմորի մանկական մահացութեան ուսումնասիրութենէն յետոյ՝ սա եզրակացութիւնները ձեռք բերուած են։ — Ծողովրդեան ամէն խաւերու մէջ՝ ծիծով սնած մանկիկները նուազ մահացութիւն ունին քան արուեստական դիեցումի ենթարկեալք։ Երեխաներու մահացութեան կը խոշընայ, երբ հայրերուն աշխատավարձքերը նուազին։ Ամէնէն աղքատ ընտանեաց մէջ՝ տարին 6 մանկիկի վրայ 1ը կը մեռնի. յոյժ բարեկեցիկ ընտանեաց մէջ ալ 26ի վրայ 1ը։ Եթէ նախածնունդի շրջանին՝ մայրեր տունէ դուրս աշխատութեան երթան — մանաւանդ գործարանները, — կանխահաս ծննդոց եւ մանկական մահերու համեմատութիւնը կը բարձրանայ։ Տղացկան մայրեր երբ առաջին տարին աշխատելու երթան, երեխաներու մահուան վտանգը նշանակելի կերպով կ'առաւելու։ Սենեակներու մէջ համախառնուած եւ տնական ողջպահիկ միջոցներու պակաս՝ ազդակներ են տղոց մահացանկը միջինէն վէր հանելու։ 20էն վար եւ 35էն վեր տարիք ունեցող մայրերու մանկիկներ համեմատապէս աւելի կը մեռնին քան միւսներունը։ Նախորդ ծննդաբերութենէն 2 տարի վերջ կամ աւելի քիչ ժամանակի մէջ տեղի ունեցած ծնունդներ աւելի շատ կը մեռնին քան անոնք որ երկար շրջանէ մը ետքը կու գան աշխարհ։ Ծննդաբերութեան յաջորդ տարին մեռնող մայրերուն մանկանց մէջ՝ մահերու համեմատութիւնն աւելի է քան միւս մայրերունը։ Երբ մայրերը մեռնին տղաբերքի յաջորդող 2 ամիսներու ընթացքին, նորածիններու մահուան համեմատութիւնը 6 անգամ աւելի կ'ըլլայ քան անոնցը որոնց մայրերը կ'ապրին։

ՔԱՂՑԿԵՂԸ (ՔԱՆՍԷՌ)

Այս հիւանդութիւնն իբր ընկերային վտանգ՝ այնքան ահարկու որքան հիւծախտը, յարաճուն կերպով տարածուելու վրայ է ամբողջ աշխարհի մէջ։ Քննութիւններով կ'ապացուցուի որ իր զոհերուն թիւը տարուէ տարի կ'աւելնայ, եւ Ազգերու Ընկերակցութեան առողջապահական մասնախումբը որոշած է անոր ուսումնասիրութեան ձեռնարկել, համակարգելու համար Ֆ. Ճառագայթներու, Բատիումի, վիրաբուժութեան արդիւնքները՝ որոնք կը ճգնին ընդդիմանալու պատուհասին ընթացքին։ — Ներկայ բժշկութիւնն ագդու դեղերու կարգին կը դասէ արեւու ճառագայթները։ Վերջերս Տքթ. Մօռիս Պլընուա Բժշկ. Ակադիմիոյ ներկայացուց յոյսի ազդեցութեան տակ քաղցկեղային ուռերու ղարգացման վրայ կատարած աշխատութեանցն արդիւնքը։ Գաւառներու մէջ պատահած քաղցկեղի դէպքերու ցուցակ — քարտէսը պատրաստելով, Տքթ. Պլընուայի ուշադրութիւնը գրաւած է այդ վնասակար ուռերուն առատութիւնն այն երկիրներուն մէջ ուր քիչ արեւ կայ. Ֆրանսայի հարաւակողմը նուազ են քաղցկեղի դէպքերը, Լիոնի մշուշոտ

շրջանէն զատ. յետոյ, գիւղերը նոյն ախտին աւելի քիչ ենթարկուած են քան քաղաքային կեդրոնները։ Մէկդի թողլով քաշողութիւնն այս վերջիններուն՝ ուր հիւանդները կը դիմեն, մասնագէտ-բժիշկներու մօտ ըլլալու համար, — անուրանալի է որ արեւու լոյսին տակ աւելի շատ ապրող եւ անոր ճառագայթներէն նուազ անթափանցելի հագուստներ կրող գիւղացիք աւելի քիչ ենթակայ են քաղցկեղին, քան թէ քաղաքացիք։ Նոյն դիտողութիւնը՝ Եւրոպայի միւս մասերուն համար. արեւոտ Սպանիան նուազ ենթակայ է անոր՝ քան մառախլապատ Անգլիան. Հոլանտա ու Ջուլիցերիա շատ լրջօրէն ազդուած են. նոյնը նաեւ Ամերիկայի համար։ Արեւադարձային երկիրներու մէջ գործող Հիպոկրատի աշակերտները գիտեն թէ օրքան քիչ է հոն այդ գէշ ուռին ներկայութիւնը, մինչ լեռնային բարձր մարզերու մէջ՝ դէպքերը բազմաթիւ են Եւրոպացիներուն չափ։ Կարելի է կարգ մը քաղցկեղներ ուսումնասիրել՝ զանոնք ճերմակ մուկերու ներարկելով, մեր ըսածը հաստատելու համար. այսպէս, մինչ մութը ձգուած մուկերը միշտ ու շուտ կը մեռնին իրենց ներարկուած ախտէն, առատ լոյսի մէջ դրուողներէն կէսէն աւելին կը բժշկուին։ — Րաքֆելլերը հակածիւրախտային հիմնարկութիւն մը հաստատեց. հատ մըն ալ պէտք պիտի ըլլար քաղցկեղին համար։ Միայն Ֆրանսա՝ տարեկան 120 հազար հիւանդներ կը հաշուուին եւ աւելի քան 60 հազար մահեր։

ՈՂՋՊԱՀԻԿ ՎՃԻՌՆԵՐ

*Զամուսնացած մարդիկ պակաս կ'ապրին եւ աւելի թիւով անծնապան կ'ըլլան։ (Տքթ. Փոնսակրիվ) * Վարին աստիճան կարեւոր է ընչել առաւօտեան օդը. դեղերուն ամէնէն զօրաւորն է ան (Տքթ. Թիսօ) * Պէտք է այն ատեն միայն նոր ճաշ մը ընել, երբ նախորդը ստամոքսէն մեկնած է արդէն։ (Տքթ. Թոռնոզ) * Անմարսողութեանց մեծ մասին պատճառը՝ կեբակուրներն աղէկ չծամելն է։ (Տքթ. Մ'իաղ)։ * Նստողական կեանք ունեցող քառասուններն ու աւելի տարէցները կ'ուտեն՝ իրենց համար պէտք եղածէն աւելի։ (Տքթ. Մ. տը Փէօռի) * Ժուժկալութիւն, գործունէութիւն, կանոնաւոր զբաղումներ եւ պարզութիւն կը կազմեն ամբողջ գաղտնիքը երկարակեցութեան։ (Փռոդրէնս)։ * Ճաշէն անմիջապէս վերջ՝ զգուշանալու է մտաւորական քիչ մը չափազանց աշխատութենէ։ (Տքթ. Կոթիէ)։ * Կանայք աւելի երկարատեւ քունի պէտք ունին՝ քան այրերը։ (Տքթ. Պէքրէլ) * Սեւ մազով կիներուն կաթը լաւագոյն տեսակէ է՝ քան դեղին մազով կիներունը։ (Նոյն) * Բրինձը գետնախնձորէն չորս անգամ աւելի սնուցիչ է։ (Տքթ. Մարթինէ)։ * Պահածոյ միսերը պէտք է ուտուին տուփին բացուած օրն իսկ։ (Տքթ Լավէրան) * Կարմիր գինիներն աւելի սնուցիչ են՝ իրենց պարունակած "թանէն"ին համար։ (Տքթ. Տիւժարտէն—Պումէն) * Ննջասենեակներու չեռուցումը վնասակար է մարմինին։ (Քնապք) * Տղոց առողջապահութիւնը կը կայանայ 3 բառի մէջ. — Մաքրութիւն, պարզութիւն, ազատութիւն։ (Տքթ. Փոնսակրիվ) * Նորածիններուն քնանալու են ուզածնուն չափ։ (Նոյն)*

Ասիտ քոսթիքներ (կիզական թթու). — **Ծծմբական թթու** (acide sulfurique) *կամ արջասպ* (vitriol), *րոբական թթու* (acide nitrique) *կամ ժանտաջուր (քէզաս), քլորաջրական թթու* (acide chlorhydrique) *եւայլն* * **Կարելի եղածին չափ անմիջական կերպով խմցնել օճառաւոտ ջուր** (15 *կրամ* **օճառ՝ 2** *լիտր* **ջուրի համար) եւ կամ փայտածուխի մխրաջուր. Բնաւ մաքուր ջուր, ինչ որ կը խառնուի թթուին եւ կը տարածէ այրուցքը.**

Ալքոլի քոսթիքներ. — **Պոտաս, սոդա, անուշադր** * **Քացախախառն ջուր,** *լեմոնի կամ նարինջի հիւթ:*

Թունաւոր սունկեր * **Եթէ հասկցուի իսկոյն՝ փսխեցնել. Լակ եթէ մէկ կամ մէկ քանի ժամ անցած է՝ լուծողական: Ալքոլ, սուրճ, ջնառուցում, մարձում:**

Գէշ պատրաստուած կամ աւրուած պահածոյներ * **Պահեցողութիւն՝ միայն կաթով ու ջուրով: Լուծողականներ: Առատ ըմպելիք, այսինքն** *այրուգ-օթուի եւ կերաթի կ-թերու միջեցուցիչ* **դեղաջուր: Գրգռիչ ու զօրացուցիչ բաներ:**

Ոստրէ եւ ուլականջ * **Փսխեցուցիչ: Ադիւթի լուացում: Առատ ըմպելիք: Սուրճ:**

Բնածուխի օքսիտ, Բնածխական թթու, օդային կազ * **Հիւանդը փոխադրել մաքուր օդով վայր մը: Մարձում. արուեստական շնչառութիւն. լեղուի շափաւոր քաշուձներ:**

Ջինկի, պղինձի, երկաթի ծծմբատ, "Սիւպլիմէ", Սպիտակադեղ (*իւսթիւպէճ*, céruse), *կարմրադեղ*, (*ջինճիֆրէ*, Vermillon), *Բորակ* * **Առատ կաթ: Բնաւսպիտաւոր** (albuminé) **ջուր, այսինքն ջուրի մէջ ձեծուած հաւկիթի ճերմուկ-գարիի դեղաջուր:**

Ւոսաննիք (*զառիկ, սըշան-օթու*) * **Փսխեցուցիչ, 1 դգալ աղ եւ մանանեխ:**

Ափիոն եւ անով շինուածները. — **Լաուտան** (*աֆիոն-բուհը*), **բնափիոն** (*մորֆին*) * **Փսխեցուցիչներ, բաց ի բնափիոնի պարագայէն՝ որուն առթիւ հարկ է ընդմիջեալ ներարկում: Հիւանդը ոտքի վրայ բռնել, անոր գարնել թրջած անձեռոցով մը, հետը խօսիլ եւ գրգռել զինք ամէն կերպով (քիթին** *ամոնիաք եւն.*): **Լուացում** $^1/_2$ *լիտր* **զօրաւոր եւ տաք սուրճով:**

Պէնգալն (*բնակնդրուկ*) * **Փսխեցուցիչ: Ջուրի մէջ 2 կրամ անուշադր ընդել տալ եւ խմցնել: Փոխնիփոխ տաք ու պաղ ջրցան** (*տուշ*) *կուրծքին:* **Արուեստական շնչառութիւն:**

Ասիտ օքսալիք (*թթուձնդկային թթու*) * **Կրաջուր, կամ ջուրի մէջ լուծուած պլան տ'էսբանեը: Հնդիկ-իւղ:**

Ասիտ քրիւսիք (*բնածուխի, բորակածինի եւ ջրածինի բաղադրութեամբ սաստիկ թոյն՝ զոր տարրալոյծք ասիտ սիանիտրիք կը կոչեն հիմա, եւ որմէ գառն նուշին մէջ ալ կը գտնուի*) * **Ջուրի մէջ լուծուած 30 կրամ երկաթի ծծմբատով փսխեցնել: Գրգռիչ, ալքոլաւոր ըմպելիներ:**

Քլորալ, Քլորոֆորմ, Ըթէր * **Տաք ճերմակեղէն, անձեռոցով հարուածել երեսն ու մարմինը։ Սրունքներուն՝ մանանեխի տաժ** (sinapisme, *հարտալ-նապըսը*)։ **Արուեստական շնչառութիւն։**

Պէլլատոն (*չիկաուակ, կիւզէլ-ավրաթ օթը*)։ *Տիժիթալ* (*մատնուկ. խոյլենիի [սըրացա-օթու]* **տոհմէն թունաւոր տունկ՝ որուն ծաղիկները ձեռնոյի մատերու ձեւն ունին**), *Ակոնիտ* (*հրանունկի տոհմէն՝ երկայնացօղուն թունաւոր տունկ, մութ-կանաչ տերեւներով եւ գոյ-կապոյտ ծաղիկներով*) * **Ալքալիի ներթաշնչում. տաք սուրճ. տաք ճերմակեղէն. մարձում՝ պառակուկ դիրքի մէջ։**

Քարպոնաթ տը սուտ (*բիւրեղացեալ*), *Պղինձի ժանգ, Յօտ* * **գաւաթի մը ջուրի մէջ 1 գգալ մանանեխով փսխեցնել. գարիի դեղաջուր. ձաւարի, արարոթի դեղաջուր. տաք տաժ** (*լաւիա*) **փորին։**

ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ

*Երկրաշարժները սերտօրէն աղերս ունին վերջին երկրաբանական դարերուն հետ։ Ներկային՝ անոնց միջինն է տարին մօտաւորապէս 60 Ամերիկայի Աշխարհագր. Միութեան մէկ տեղեկագիրը կ'ըսէ թէ արձանագրուած ժաժերուն 94%ը կը պատահի շատ նեղ եւ որոշապէս յայտնի գօտիներու մէջ, – մին որ կը կոչուի Միջերկրական գօտի՝ 53%ով, միւսը խաղաղականի շրջանակ 41%ով։ Աշխարհի մնացեալ բովանդակ մասերուն մէջ հազիւ 6% կայ, այն ալ շատ ցրուած կերպով։ – Մ. Նահանգները եզակի օրէն զերծ են մնացած՝ ժաժի յայտնի խռովքներէ, որոնց հն աղէտալին եղած է գուցէ 1811ինը, երբ Միսիսիբի հովտին մէջ պատահածը զգացուած է ն. Եորքէն դէպ ի մէկ ուղղութեամբ, եւ Ուէսթ Ինտիզէն զգացուած է դէպ ի հակառակ ուղղութեամբ։ Այդ ժաժը փոխեց երկրին մակերեսը. ցամաքի լայն տարածութիւն մը ընկղմեցաւ, լիճեր կազմուեցան, նոյն իսկ Միսիսիբի գետին ընթացքը խափանուեցաւ ատեն մը։ – Ժաժերու եւ հրաբուխներու պատճառը տակաւին ստուգուած չէ՝ գիտնոց գոհունակութիւն պատճառող ձեւով մը։ Երկրիս սառուցները կրնան մէկէ աւելի պատճառներ ունեցած. հանքերու պայթում, քարայրներու կամ ընդերկրեայ փապարներու փլուզում, ժայռախաւերու սահում եւ ուրիշ դրդումներ։ Բայց մեծ ժաժերուն պատճառները տարբեր ըլլալու են։ Ժաժերը կապ ունին հրաբուխներու գործունէութեան հետ. երկուքէն որն է սակայն պատճառը, որն է արդիւնքը. դեռ չէ գիտցուած։ – 1923ի սկիզբը, Մ. Նահանգաց քացերը, ժաժէ մը խռովեցաւ խաղաղականի իր խորութեանը մէջ. եւ իմացուեցաւ որ կղզի մը անհետացեր էր։ – Կը կարծուի որ ժաժերը կը հետեւին երկրիս մակերեսին վրայ գտնուած խոշոր ճեղքերու եւ փլուզմանց գիծի մը։ – Իտալիա, Արեւմտ. Հարաւ. Ամերիկա, Կեդր. Ամերիկա, Հաւայի կղզիք եւ ծարոն մեծապէս վնասուած են հրաբուխներէ եւ ժաժերէ։ — Կ. Պոլսոյ լրագիրք հերու ծանուցին թէ 8 Սեպտ. 1924ին ահռելի ժաժ մը հիմնայատակ ըրած է Բասենի դաշտը (Կարին) 18 գիւղերով։

ՃԱՆՃԵՐՈՒ ԴԷՄ ՊԱՅՔԱՐ

Այլ եւս չգիտցող չկայ այն վտանգը՝ զոր իր մէջ կը ծածկէ թեւաւոր միջատներէն այս նողկալի ցեղը: Ճանճն անդուլ երթեւեկելով նեխելու մօտ նիւթերու եւ մեր ուտելիքներուն միջեւ, առաջիններէն երկրորդներուն կը բերէ ժանտատենդի, քոլերայի, տղու թանջքի եւ այլ շարք մը հիւանդութեանց միկրոբներ: Անոր պատիճն ու ոտներուն մազերը մահ փոխադրող ու ցանողներ են: — Ինչ որ շատ ծանօթ չէ՝ իր անօրինակ արգասաւորութիւնն է. թշնամիներու ահարկու քանակ զոր ան կրնայ մեր վրայ արձակել քանի մը ամսուան միջոցին: Փրոֆ. Հուբերտի հաշիւներուն համաձայն, Ապրիլի կիսուն երեւան եկած ճանճ մը կրնայ ծնունդ տալ սերունդի մը՝ որ Սեպտ·ի վերջ — եթէ բոլոր ձուերը բացուին եւ ճանճիկներն ալ չմեռնին բոնի կամ բնական մահուամբ, — պիտի հասնէր 336 եռիլիոն ցնորական թիւին: Ահա անոր հանդրուանները. — Ա. սերունդ 2 հատ, Բ. 120, Գ. 7.200, Դ. 432 հազար, Ե. 25 միլիոն 920 հազար, Զ. 1 երկիլիոն 555 միլիոն 200 հազար, Է. 93 երկիլիոն 312 միլիոն, Ը. 5 եռիլիոն 598 երկիլիոն 720 միլիոն, Թ. 335 եռիլիոն 923 երկիլիոն 200 միլիոն: Այս թիւերը իր գլեն կ'անցնին մարդկային հասկացողութեան սահմանները: Գաղափար մը տալու համար թէ անոնք ինչ կը ներկայացնեն, նկատենք որ ճանճն իր գլուխէն մինչեւ իր թեւերուն ծայրը սանթիմէթրի մը չափ երկայն ըլլայ, այն ատեն 9րդ սերունդի ճանճերը եթէ ծայր ծայրի շարուէին, պիտի կազմէին ժապաւէն մը՝ մօտ 3 միլիառ 360 միլիոն կիլոմէթր երկայն, այսինքն 20 անգամ աւելի Երկրէս Արեւ հեռաւորութենէն: Թ. սերունդի բոլոր ճանճերը եթէ շրջապատեն Փարիզի նոթր-Տամը որ 66 մէթր է մինչեւ աշտարակներուն գագաթը. պիտի կազմէին ամպ մը որ բացարձակապէս մեզի անտեսանելի պիտի դարձնէր զայն: — Ճանճերուն դէմ պայքարի միջոց. օգնենք մամուկներուն, բզէզներուն, պիծակներուն՝ որոնցմէ ոմանք օրական 3-4000 ճանճ կուլ կու տան. սպաննենք ձուերը՝ հականեխականներ սրսկելով ամէն աղբիւրի եւ աղտեղութեանց կոյտերու վրայ: Քլորիտ տը շօ, կրաջուր, հալած սիւլֆաթ տը ֆէր (20%), թերթաքարի կանանչ իւղ՝ հաւասար չափերով խառնուած՝ ջուրի, քարիւղի կամ թերթաքարիւղի. այս քաղաղրութենէն դնել ճեմիշներու մէջ: Բոլոր միջոցները լաւ են այս անհաշուելի թշնամիին դէմ. իր լեզէոնները մեռցնենք ապակեայ թակարդներով. ոստղաւոր ճանճասպան թուղթերով, իգաբոյծի (pyrètre, Անդգալէ օմոս) փոշիով, ֆորմոլով, քուգիլի շոգիով եւն.: Ցոյժ բարեբախտաբար՝ ճանճերու դէմ գործածուած զէնքերը բազմաթիւ են:

ԲՈՑՍԵՐՈՒ ԿԵԱՆՔԸ

Բաղեղը կ'ապրի 200 տարի. Կնձնին 300—350, Ալբասիան 400, Կաղնին 400—500, Կուենին (mélèze, *գաթրան աղաճը*) 800, *Թմբին* 500—1000, *Եղեւինը* 700—1200, *Տրասէնան* 3000—5000, *Պաոպապը* 2000—5000: *Բոլորէն այս վերջինն է ուրեմն ամէնէն երկարակեացը՝ որ Աֆրիկէ կը հանի հակայական համեմատութեանց:*

ԳԻՏԵՐ ԵՒ ՀՆԱՐԻՔՆԵՐ

Տպագրութիւն (ձոյլ) անճառնօթ Շինաց ի 593 թուին։ *Վառօդ՝* Շվարճ Գերման, 1320։ *Շանթարգել՝* Ֆրէնքլին Ամերիկացի, 1752։ *Շոգեշարժ մեքենայ՝* Ուոթ Անգլ. 1765։ *Ձոյլ-երկաթէ ասօր՝* Նիուպոլտ Ամր. 1797։ *Բամպակի գործիք՝* Հուիթնէի Ամր. 1798։ *Բիվալվըը (ջրհատար ատրճանակ)* Քոլթ Ամեր. 1835։ *Ելեկտր. հեռագիր՝* Մօրս Ամր. 1835։ *Կարի մեքենայ՝* Հոուի Ամր. 1846։ *Ելեկտր. վայրաշարժ՝* Վէյլ Ամր. 1851։ *Տինամիթ (ուժանակ)* Նոպէլ Շուէտացի, 1867։ *Մէլինիտ (խորշակերպ)*, պոլսեցւոց ճանօթ "կեզծ-պաղա„ն է այս. քափուրի եւ հրաբամբակի (fulmi-coton) խառնուրդով շինուած նիւթ՝ որ պինդ, դիմացկուն ու թափանցիկ է ջերուցեալ եղջիւրի նման, եւ որ ամէն ձեւ կ'ստանայ. անով կը շինուին սանտր, գնդակ, գնդվար եւն. միայն թէ յոյժ դիւրավար է. հնարիչն է Հայէթ Ամր. 1870։ *Գրամեքենայ* (dactylographe) Շոլս Ամր. 1873։ *Հեռաձայն՝* Կրահամ Պէլ Ամր. 1876։ *Խօսող մեքենայ՝* Էտիսըն Ամր. 1877։ *Հրաշող լամպար (բացատրութիւնը տե՛ս 1923ի Տարեցոյցիս վերջին էջը)* Էտիսըն Ամր. 1878։ *Կազուին մոթէօր (ինքնաշարժ՝ քարիւղի լոյծ ոգիով)* Սէլտըն Ամր. 1879։ *Լինոթիփ (տողաշար). բացատրութիւն եւ պատկեր տե՛ս "Տիպուտատ„. հնարիչն է Մէրկընթէլըր Ամր. 1885։ Անծուխ վառօդ՝* Վիէլ Գրնա. 1886։ *Անթել հեռագիր՝* Բրէս Անգլ. 1895, եւ Մարքոնի Իտալ. 1896։ *Օդանաւ՝* Օ. եւ Ու. Րայթ Ամր. 1901։ *Ջրա-օդանաւ՝* Կլէն Քըրթիս Ամր. 1903։

ԼՈՒԻ ԼԱՃԷՐ

Հերու մեռաւ այս մարդը։ Ծնած էր 1848ին Ջուիցերիացի ծնողէ։ Ինք էր որ հնարած էր խտացեալ կաթը։ 37 տարու էր երբ ագարակի մէջ կով կը կթէր եւ ախոռ կը մաքրէր։ Քանի մը տարի զո՛ւր աշխատեցաւ՝ կաթը խտացնելու եղանակ մը գտնելու համար։ 40 տարեկանին գուէծ մտաւ՝ քիմիա, մանրէաբանութիւն եւ մեքենագիտութիւն սորվելու՝ որոնց շնորհիւ ան իր առաջադրութիւնը հետապնդեց, եւ իր ջանքերը յաջողութեամբ պսակուեցան։ Ծանօթ ագարակապաններու հետ կազմեց խտացեալ կաթի Ընկ.ը Ջուիցերիա։ — Լացէր ահագին հարստութիւն կը թողու իր ժառանգորդներուն։

ԾԱՂԻԿՆԵՐ

Հաշիւ եղած է որ Եւրոպա 6.600 տեսակ ծաղիկներ կը մշակուին, որոնցմէ 420ը միայն անուշաբոյր են, 2.300ը բնաւ հոտ չունին, իսկ 3.880ը քիչ կամ շատ անախորժ կը բուրեն։ Լաւ հոտողները մեծ մասամբ ձերմակ կամ բաց-դեղին են, իսկ անբոյրներն ու գարշահոտները՝ դեղին, կարմիր, կապոյտ եւ մանիշակագոյն տեսակներն են ընդհանրապէս։

ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԹՈՇԱԿ

Մ. Նահանգաց նախագահի թոշակը վճճի նիւթ եղաւ Ա. Բանկրէսին, որուն վի Սահմանադրութիւնը կը յայտարարէր որ նախագահը վարձք պէտք է առանձայ իր ծառայեանց փոխարէն։ Ուշինկթըն ծանոյց իր բնակարկից քաղաքացւոց, թէ ինքը վարձք չէր ակնկալեր։ Բանկրէսին ՀՋ եղած թեւպրութեանց ատմանները կը տարաբերէին 15—70.000 տոլարին միջեւ։ Ի վերջոյ որոշուեցաւ 25.000 տոլ., եւ այդպէս մնաց մինչեւ Նիկ. Կրէնթի պաշտօնավարութեան Ե. տարին (3 Մարտ 1873), երբ այդ գումարը բարձրացաւ 50.000 տոլարի։ 59րդ Բանկրէսի Ե. Նստաշրջանի ելմտացոյցին 2918րդ գլուխը որ ընդունուեցաւ 4 Մարտ 1907ին՝ 25.000 տոլար յատկացուց Նախագահին ճամբու ծախուց համար։ Յաջորդ Բանկրէսի Ե. Նստաշրջանին՝ անոր վարձքը որոշուեցաւ տարեկան 75.000 տոլար։

ՀՈԿԱՑ ԿԱՄՈՒՐՋՆԵՐ

Անուն	Վայր	տեսակ	Կամարի լայնք	Երկայնք
Քու Հպէր	Քանասա	«քանթիլէվըր»	1.800 ոտք	3.239 ոտք
Գըրիֆսավ Գորիճ	Ակովսիա	»	1.710 »	8.100 »
Ա. Իլէքսանդըրը	Մ. Նահանգք	աւկախ	1.600 »	7.308 »
Պրուքլին	»	»	1.595½ »	6.016 »
Մէնհէթթէն	»	»	1.470 »	6.855 »
Քու Ինգլըէրը	»	«քանթիլէվըր»	1.182 »	7.449 »
Հէլ Կէյթ	»	կամարաձեւ	977½ »	18.130 »
Պաւտոքէյճ	Հնդկաստան	աւկախ	951 »	1.407 »
Նիակարա	Քանասա	պողպատ կամար	840 »	1.240 »

ԽԱՐԱՆԱՑՔ ՈՒ ԹՈՒՂԹ

Խարանաչքերը սովորաբար աւելի շատ մազ ունին քան թռչունները, բայց այս վերջիններուն մազն աւելի ամուր է ու առկուն, քան պետմ. մասնագիտներու ուսումնասիրութեանց արդիւնքին։ Ի Պերմանիա, թռչուն մը մազերուն միջին երկայնութիւնն է 70 քիլոմէթր, մինչ խարտեաշ կնոջ մը մազերունը 135 է։ Ականջին մազերն աւելի սկսար են ու պիտանի քան աներեսը։ Պետին մազ մը կրնայ վերցնել 68 կրամ ծանրութիւն միայն, մինչ թռչունի մը մազին մէկ թելը կը վերցնէ 113 կրամ ծանրութիւն։

ՊԻՏԱՆԻ 12 ԳԻՏԻՔ

Մբը Ուիլըմ պէլ՝ Գիտութեան անգլ. կաճառին միջոցաւ հետեւեալ 12 թելադրութիւնները ներկայացուց, իբր համաշխարհային խոստանի բաներ. — 1. Ծուռ ապակի, 2. Փողոցի հարթ մակերես մը՝ որուն վրայէն չսահին անցորդք, օդը երբ խոնաւ է, 3. Հնոց մը որ իր ջերմութեան 95 %-ը կարենայ պահել, 4. "Գանէլա" մը որ լուացուելուն չքաշուի, 5. Օդանաւ մը՝ առանց ազմուկի, ոչ մը կամ ապչիկ մը դիւրաւ եւ ապահով վարուելիք, 6. Շարժիչ մեքենայ (մոթէօր) մը որ խոստանչիւր ձիաւ ոյժ հաւասար 1 բառնալէն աւելի չկշռէ, 7. Շփուելի նուագիներու դրութիւններ, 8. Մակընթացութիւնները օգտագործելու գործնական եղանակներ, 9. Նշանակ մը՝ որով ծծմբաւոր ձգախէժէն արտահանուի փոսփորը, որպէս զի կարելի ըլլայ զայն եռացնել ու կրկին գործածել, 10. Դիւրաւ եւ կատարելապէս մաքրուելիք խոզովակ մը, 11. Ժուժկալական բմպելի մը՝ որ անուշ տայ, միեւնոյն ատեն գէշ համ մը չձգէ բերանին վրայ, 12. Խօսող ու շարժող պատկերներ յօրինել։

Ն ՇԱՆԱԿԻԼԻ ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐ

Առաջին Ոլիմպիական խաղեր 1453 Ն. Ք.։ Բիւզանդիան կը հիմնուի 667։ Շին իմաստասէր Կոմիւկիոս կը ծնի 551։ Մահապատիժ Սոկրատի 399։ Ալէքսանդրիան Պատճառագարանը կը հիմնուի 284. կը հրկիզուի 47 Ն. Ք. եւ 640 Քա.ի թուա.։ — Ա. Խաչակրութիւն՝ կռմիրուա ոը Պուլեանի առաջնորդութեամբ. գրաւում Երուսաղէմի 1096—1099։ Ա. տիպ Ս. Գրոց ի Պատեան եւ դիւա տպագրութեան՝ Կութէնպէրկի կողմէ 1462։ Քոլոմպոս կը գտնէ Ամերիկան 1492։ Ծագում Բողոքականութեան ի Գերմանիա 1517։ Ս. Բարթողիմէոսի օրնին գիշերը՝ արիւնի հրամանաւ Ջարդ Բողոքականաց ի Ֆրանսա 1572։ Ա. բաժանում Լոռնիոյ 3 պետութեանց միջեւ 1772։ Ամերիկայի Մ. Նահանգք անկախութիւն կը հրատարակեն 4 Յու. 1776։ Սկիզբ Ֆրնա. Յեղափոխութեան 14 Յու. 1789։ Ջնջում գերութեան անգլ. գաղութներու մէջ 25 Մարտ 1807։ Սթիվընսըն կը հնարէ վայրաշարժը 1814։ Ջնջում բանտարկութեան՝ պարտքի համար, Ն. Եորք, 6 Դեկտ. 1818։ Ազատանալէ անցք Ա. Չոպինաուըն 1819։ Մահ Նաբոլէոնի ի Սէնթ Էլէն 1821։ Վերջին վիճակահանութիւն Լոնտրա 28 Օգոստ. 1834. անտի եւ այսր արգիլուած կը մնայ ան՝ իբր ծուխացուցիչ եւ անբարոյացուցիչ։ Մեծ հրդեհ ի Կ. Պոլիս, կը փճանայ 3000 չէնքեր 16 Օգոստ. 1848։ Ա. միջազգ. ցուցահանդէս ի Լոնտոն 1851։ Ջնջում ճորտութեան ի Ռուսիա 1861։ Բացում Սուէզի ջրանցքին 1869։ Տրի. Քոխ Գերմանը իմորտախտի մանրէն կը գտնէ 1882։ Փրոֆ. Եր. Մանուէլեան Հայը կատարութեան մանրէն կը գտնէ 1924։

Ի՞ՆՉ Է ՄԷԿ ՄԻԼԻԱՌԸ

Ատենօք այս բառը մտաբերել կու տար մեզի խելքէ միտքէ դուրս գումարները, անհաշուելի քանակութիւնները եւ առասպելական գանձերը: Այսօր այնքան կը խօսուի միլիառներու, նոյն իսկ 100 միլիառներու վրայ, որ անոնց մասին կազմած գաղափարնիս կորուսած ենք այլ եւս: Երկնային անսահման տեսակէտներէ վարժ աստեղագէտները մանաւանդ գիտեն թէ ինչ է միլիառը, հայ անուամբ հարկիհինը (billion) այն է՝ 1000 միլիոնը: — Այս մասին յստակ գաղափար մը տալու համար՝ հնարիմաց բաղդատական մը ըրած է Ֆրնս. թերթի մը խմբագիրը. "մէկ միլիառ" անարկու բառին դէմ ը դրած է "երկվայրկեան" բառը՝ որ կը ներկայացնէ շատ կարճ ատեն մը, մարդկային կեանքի տեւողութեանը հետ համեմատելով: "Մէկ միլիառ երկվայրկեան, կ'ըսէ ան, մենէ ո՛չ ոք պիտի կրնայ ապրիլ, եթէ ամէնքս Մ'աթուսաղաններ իսկ ըլլայինք, քանի որ տարուան 365¼ օրը հազիւ կը պարունակէ 3,155.760 երկվայրկեան: Օրինակով խօսինք. Նաբուլէոնի՝ այս "արցունքի հովիտ"էն 1821 ին մեկնելէն ի վեր դեռ հազիւ անցած է 315 միլիոն 576 հազար երկվայրկեան": — Թէոֆրաստ Ռընոտօ Ֆրնս. լրագրութիւնը հիմնեց 1631 ին "Կազէթ տը Փռանս" ով. անկէ ի վեր 1 միլիառ երկվայրկեան չէ անցած դեռ: Այդ շշմեցուցիչ թիւին հասնելու համար՝ պէտք է ետ երթալ մինչեւ 1604 թուականը, երբ Հանրի Դ. Ֆրանսայի թագաւորը սպաննուած չէր տակաւին Ռավայեաք մոլեռանդին կողմէ: — Եւ ըսել թէ Հիւկոյի հայրենիքը 1871 ին հինգ միլիառ տուաւ Գերմանիոյ, թիւ մը որ անշուշտ շատ համեստ կը մնայ Համաշխարհիկ Պատերազմին հաշուեցոյցերուն վրայ երեւցող գումարներէն. այլ սակայն ատիկա յոյժ պատկառելի ստակ մըն էր արդէն, եթէ հաշուենք որ 5 միլիառը վճարելու համար – ամէն երկվայրկեան 1 ֆրանք համրելով — Քս. ի 336 թուականէն պէտք էր սկսիլ: – Երթա՞նք աւելի հեռուները. մօտաւորապէս վեց միլիառ երկվայրկեան անցած է ցարդ այն օրէն ի վեր ու նազովրեցին խաչուեցաւ ի Գողգոթա: Այս հաշուով, նոյն իսկ Փարաւոնք՝ ապրողներուս ժամանակակիցներ ըլլալու տպաւորութիւնը կը թողուն, երբ խորհինք որ իրենց արքայացեղերը դադրեցան Եգիպտոսի վրայ իշխելէ Քս.է 524 տարի առաջ, ինչ որ ըսել է 7 միլիառ 715 միլիոն 833 հազար երկվայրկեան...: — Աւելին կայ. յաջորդ էջին մէջ դրած ենք ցուցակ մը որ կը ներկայացնէ Աշխարհի բնակչութիւնն ըստ կրօնի. արդ. 1½ միլիառէն քիչ մը աւելի մարդ կայ քովանդակ տիեզերքիս մէջ:

Ա

ԹՈՉՆՈՑ ՎԱՃԸ

Գաղթող թռչուն՛ք իրենց տեսակին համեմատ կը թռին ժամական 30—60 մղոն միջին արագութեամբ: Այսպէս՝ ագռաւը կը թռի ժամը 39½ մղոն, ճեղագռաւը 45, կնգղաւոր ագռաւը 31½, տարմահաւը 49, արտոյտը 34, ծիծեռնակը 38, բազէն 48, արագիլը 48, ճայը 45, հաւալուսնը 51, վայրի բադը 59, արաւնին 42¼, ցախաքլորը 47½, փասիանը 38, կաքաւը 40, լորամարգին 57, խաղաղականի քարադրը 75, աղջկահաւը 50, ցրնը 48, տատրակը 60: Ծիծեռնակ մը շահած է ժամը 106 մղոնի միջանիշ՝ Փարիզէն Ռուպէ, որ 160 մղոն է:

ԱՇԽԱՐՀԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹԻՒՆՆ ԸՍՏ ԿՐՕՆԻ

☛ *Ընթերցողը պէտք է աւելցնէ իւրաքանչիւր թիւի վերջը 3 ական զերօ։*

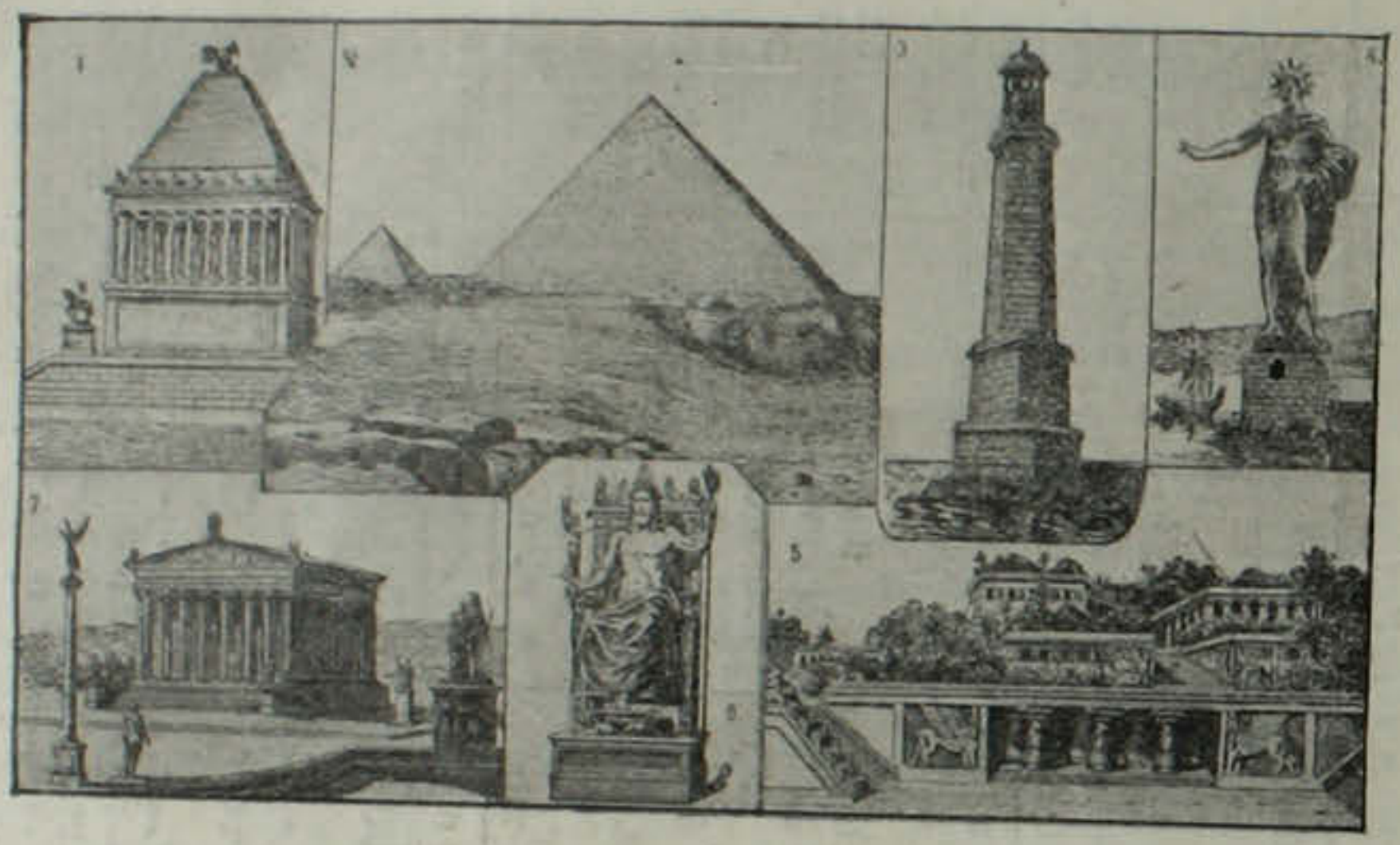
Կրօնք	Հիւսիս. Ամերիկա	Հարաւ. Ամերիկա	Եւրոպա	Ասիա	Ափրիկէ	Ովկիանիա	Համագումար
ՔՐԻՍՏՈ ԵԱՑ							
Հռոմէական կաթոլիկ	37.000	36.000	184.000	5.500	2.000	9.000	273.500
Օրթոտոքս „	1.200	1	100.000	17.500	3.000	100	121.801
Բողոքական	66.000	400	90.000	7.000	2.500	5 000	170.900
Դմ. Քրիստ.	104.200	36.401	374.000	30.000	7.500	14.100	566.201
ՈՉ-ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՑ							
Հրեայ	3.726	110	10.000	900	500	50	15.286
Մահմետական . . .	20	10	4.000	140.000	45.000	30.000	219.030
Պուտտայական . . .	5	1	100	135.000	5	50	135.161
Հինտու	100	100	50	210.000	100	50	210.400
Կոմֆուկեան եւն . .	100	5	25	300.000	25	1.000	301.155
Շինթոյական . . .	1	1	5	20.000	5	500	20.512
Ոգեպաշտ (Անիմիսթ).	20	1.300	5	30 000	85.000	20.000	136.325
Զանազանք	8.000	1.000	2.000	5.000	100	200	16.300
Դմ. ոչ-Քրիստ.	11 572	2.527	16.185	840.90	130.735	51.850	1.053.769
Ընդ. Համմր.	**115.772**	**38.928**	**390.185**	**870.900**	**138.235**	**65.950**	**1,619.970**

Ուրեմն, այս ցուցակին վերջին սիւնակին՝ ասորոք պտնուող 1,619.970 թիւին ծայրը 3 զերօ աւելցնելով, կ՚ունենանք մէկ երկրկոն վեց հարիւր տասնը ինը միլիոն ինը հարիւր եօթանասուն հազար մարդ ամբողջ աշխարհի մէջ՝ զանազան կրօններու պատկանող։ — Ըստ 1924 տարւոյ ամերիկեան "Ու. ըրլտ Օլմինէքոյ"ի։

*** Նոյն Տարեգրքին ուրիշ՝ մէկ էջին վրայ կայ սա ցուցակն ալ՝ աշխարհիս տարածութեան, բնակչութեան՝ եւ անոր թուղթն մասին։ ԱՓՐԻԿԷ (11.622.619 քռ. մղոն տրծ.) **142** միլիոն բնակիչ։ — ՀԻՒՍԻՍ. ԱՄԵՐԻԿԱ (8.589.257 քռ. մղոն տրծ.) **136** միլ. — ՀԱՐԱՒ՝ ԱՄԵՐԻԿԱ (7,570 015 քռ. մղոն տրծ.) **64** միլ. ԱՍԻԱ (17,206 000՝ քռ. մղոն տրծ.) **921** միլ. ԱՒՍՏՐԱԼԱԶԻԱ **476** միլ. — ԲԵԼՃԻԱՑԻՆ ԵՐԿԻՐՔ (5,081 935 քռ. մղոն տրծ.) ... միլ. — Համագումար՝ 57 միլիոն 255 հազար (քառակուսի մղոն տարածութիւն աշխարհիս եւ ամբողջ 748 միլիոն (բնակիչ)։

7 ՀՐԱՇԱԼԻՔ ԱՇԽԱՐՀԻ

1. Կարիոյ (= Մէնթէշէ) Մաւսոլոս[1] թագաւորին դամբարանը. կնոջը՝ Արտեմիսիայի կողմէ կառուցուած ի Հալիկառնաս։ 2. Եգիպտոսի Քէոփս թագաւորին շինել տուած բուրգերը։ 3. Աղեքսանդրիոյ փարոսը։ 4. Ապո-

ղոնի ակայ արձանն ի Հռոդոս։ 5. Շամիրամայ շինել տուած կախեալ պարտէզք ի Բաբելոն։ 6. Փիդիասի ձեռակերտ՝ Ողիմպիական Արամազդայ արձանը յՈղիմպիա։ 7. Անահիտի տաճարը յԵփեսոս։

ՑԱՋՈՂԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

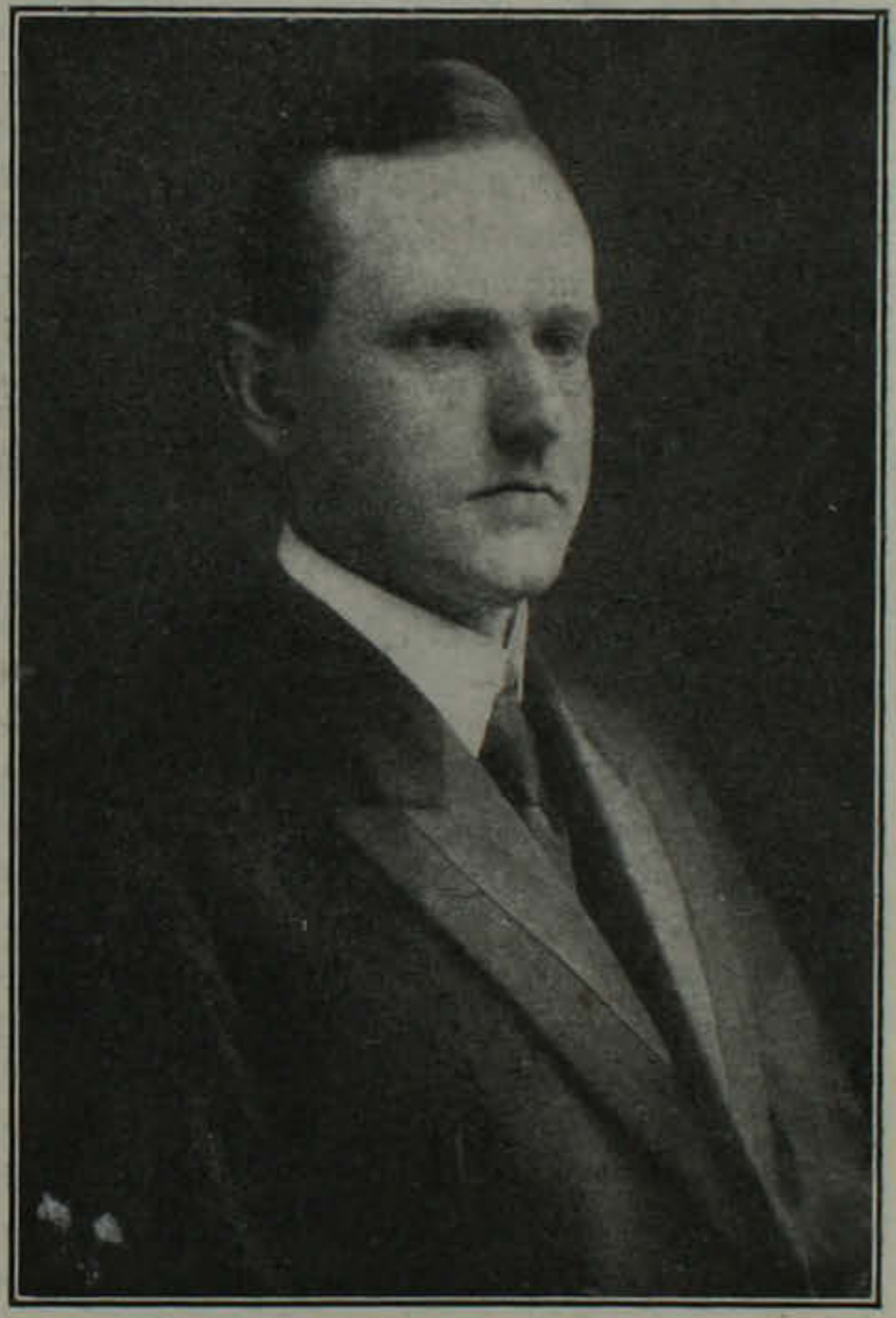
Անգլիոյ մէջ կը յեղյեղեն թէ երբեք պիտի չաջողիք բան մը ըլլալու, — 1. Եթէ ձեր սիրտը տաք չըլլայ տեսած գործերնուդ վրայ, բ. Եթէ ամբողջ օրը ժամացոյց նայիք, գ. Եթէ արհեստանիդ չնկատէք իբր ձեր լաւագոյն բաբեկամը, դ. Եթէ ամէն գլաք ձեր արհեստէն եւ ծածկէք անով ապրելնիդ, ե. Եթէ փառասիրութիւնը չունիք անընդհատ ինքզինքնիդ կատարելագործելու ձեր արհեստին մէջ, զ. Եթէ ափսոսաք որ ժամանակին ուրիշ ասպարէզ մը չէք ընտրեր ձեզի համար, է. Եթէ ձեր բոլոր ուժերով, եւ ձեր բոլոր լաւագոյն կարելին ընելով՝ չաշխատիք ձեր գործին։

1

1 Այս անձին անունէն ծագած է մաւսոլէոն (ֆրնս. mausolée կամ անգլ. mausoleum) բառն՝ իբր հոմանիշ հոյակապ դամբանի։

ԳԱԼՎԻՆ ԳՈՒԼԻԱՃ

Միացեալ Նահանգաց 30րդ նախագահ եւ 6րդ փոխ-նախագահ, պաշտօնի անցած՝ իր յաջորդին մահուամբ։ Ծն. 4 Յլն. 1872ին Փլայմաութ, ուր ստացած է նախնական ուսումը։ Դեռ ուսանող Էմհերսթի Գոլէճը, կ'արժանանայ ոսկի մետալի "Ամերիկան Յեղափոխութեան հիմերը" նիւթին վրայ իր պատրաստած ուսումնասիրութեամբ։ 1895ին շրջանաւարտ՝ պահ մը կ'աշխատի հօրը ագարակը, յետոյ կը մտնէ "Հէմընտ էնտ Ֆիլտ" փաստաբանական Տունը Նորթհէմթընի մէջ՝ ուր 1897ին փաստաբանութեան կ'սկսի եւ նոյն տարին խորհրդա-

Գալվին Գուլիճ

կան կ'անուանուի, 1900–1901ին հ.ւ քաղաքային փաստաբան։ 1905ին ամուսնանալով նոյն քաղաքը խուլ-համրերու ուսուցչուհի Կրէյս Կոտհիւի հետ՝ կ'ունենայ 2 մանչ, ճան եւ Գալվին կրտսեր (վերջինս հերու Յուլիսին մեռած՝ ոտքի թունաւորումէ)։ Իր կուսակցութեան՝ Հանրապետականաց կողմէ 1908ին կ'ընտրուի քաղաքապետ Նորթհէմթընի եւ երկրորդ կը պաշտօնավարէ։ Բ. շրջանը լրանալուն՝ Հանրապետականք նահանգային ժերակուտական կ'ընտրեն զինք (1912—1916), հուսկ ուրեմն Ծերակոյտի նախագահ (1914—1915)։ Կառավարիչ Մասաչիւսէթսի (1916–1918), վերընտրեալ 1919—1920։ Կառավարչութեան պաշտօնավարութեան միջոցին՝ Պոսթընի Ոստիկանական գործադուլը զսպելով, մեծ յարգանք եւ անուն կը շահի։ Մ. Նահանգաց փոխ-նախագահ (1921—1925)։ Ալասկայի մէջ նախգ. Հարտինկի մահէն յետոյ՝ 3 Օգոստ. 1923ին պաշտօնի գլուխը կ'անցնի։ — Հանրութեան կողմէ ճանչցուած է իբր սակաւախօս, համեստ ու շատ գործող մարդ մը։ Մինչեւ փոխ-նախագահ ընտրուիլը՝ կը բնակէր Նորթհէմթընի 2 ընտանիք-

նոց տուն մը որուն կէսը վարձած էր իր ամուսնութեան օրէն ի վեր։ — Կ'անդամակցի շատ մը "քլըպ„ներու։ — Հանրապետականաց համագումարին ի Քլիվլէնտ, յաջորդ ընտրութեանց համար նախագահական թեկնածու ընտրուեցաւ, իսկ Չարլզ Տոզ իբր փոխ-նախագահ։ (Ուամկավարաց համաժողովն ալ ի Նիւ Եորք հերու Յլս. 9ին ընտրեց իր թեկնածուները, յանձին ՃԱՆ ՏԷյվիսի եւ Չարլզ Պրայընի, Ա.ը որպէս ընտրելի նախագահութեան. Բ.ն ալ փոխ-նախագահութեան։)

ԳՈՒԼԻՇԻ ԽՕՍՔԵՐԸՆ. — *Ըրէ օրտւան աշխատանքդ։ Երբ ան ըլլայ տկարին իրաւունքը պաշտպանելու համար, ուր որ ալ հանդուգն՝ ըրէ զայն։ Եթէ ան պիտի ըլլայ հանդուրժեան ծառայող զօրաւոր ընկերակցութեան մը օգտին, զայն ալ կատարէ՝ ինչքան ալ անբարեացակամ ցոյց տրուի։ — Սպասէ ուձայնարկիս կոչուելու, բայց մի ըլլար ուձայնարկո՞ս։ Ծուռու ատբռխտալար կոչուի, բայց մի ըլլար ատբռխտալար։ Մի վարուիր չեղարիռխտական կոչուելու Գիտուռխեան ձևուն, եւ կամ հակաչեղարիռխտական՝ բազմատպարակուռխեան տախտակին ձևուն։ — Մի կարծեր թէ զօրաւորը վար առնելով տկարը կը բարձրացնես։ — Մի ածասպարեր օրէնք չհնձելու։ Վարչուռխեան պատեհուռխիւն ու ժամանակ տուր, որ կարողանայ ըմբռնել անբարձուռծել ուզած օրէնքդ անոր։

ԵՐՈՒՍԱղԷՄԻ ՎԵՐՋԻՆ ԱՌՈՒՄԸ

Արաբ մարգարէութիւն մը պատգամած է ատենօք. "Երբ Նեղոս հոսի ի Պաղեստին, Արեւմուտքի Մարգարէն թուրքերը պիտի վտարէ Երուսաղէմէն„։ Իրօք, այս մարգարէութեան օրով, ջուրի ձայն կու գար հնարաւորութիւնը Նեղոսի ջուրերուն՝ հոսիլ 300 քիլոմէթրէն հեռու եղող Պաղեստինի մէջ։ Բայց Ալպիոնի զաւակունք՝ արաբ մարգարէներն առանց ուսումնասիրած ըլլալու՝ ապահովելու համար իրենց զօրքերուն պարենաւորումը, որոշեցին խողովակներու միջոցաւ Նեղոսի ջուրը բերել Էլ-Քանթարայէն։ Եւ Ս. Քաղաքին գրաւումէն քանի մը օր առաջ, սկսած էին Գազայի հիւսիսակողմը (Պաղեստին) օրական հազարաւոր գալոն Եգիպտոսի ջուր հայթայթել։ — Հետաքրքրական է որ "մարգարէ„ բառին արաբերէնն է Ալ Նէպի. եւ բնիկները որ դիտմամբ կ'աղաւաղեն օտար անունները՝ Զօբ. Ալէնպին կը կոչէին Ալ Նէպի։ Զի լցցի բան Մարգարէին...

*** Օր մը, Լոնտոնի զօրաբաժինը հրաման ստացաւ ընդհ. հրամատարէն՝ ճակատէն յարձակմամբ գրաւելու Մէքմա գիւղը որ Մաքմաս յիշուած է Ս. Գրոց մէջ։ Այս ձեռնարկը, կարգ մը նախատեսութեանց համաձայն, պատճառ պիտի ըլլար մեծ արիւնհեղութեան։ Բայց յարձակման նախընթացին, հրամատարին թիկնապահը գիշեր ատեն ծռած՝ տեղւոյն քարտէզին վրայ, յիշեց որ այդ Մէքմա անունը ժամանակաւ հանդիպած էր Ս. Գրքին մէջ։ Փնտռեց գտաւ զայն "Թագաւորաց„ Ս. Գրքին ՃԳ. եւ ՃԴ. գլուխներուն մէջ. ատիկա ճիշդ այն տեղն էր զոր Յոշեսթան՝ Ցերոջ հրամանաւ՝ պէտք էր ամէն գնով խլէր Փղշտացիներէն։ Եւ ըստ Սամուէլի, ան առանց արիւնհեղութեան յաջողած էր՝ Բազէս եւ Սենա կոչուած քառաժայռերուն միջեւ գանուող "Մաքմասայ կիրճ„ին շնորհիւ, ուրկէ Յոշեսթան իր ռազմիկներով յանկարծառատ ինկաւ Փղշտացւոց եաին. այս վեր-

ջինք այնպէս կարծելով որ պաշարուած են Սաուղի զօրքերէն՝ ձգեցին փախան։ — Թիկնապահը չտատամնեցաւ. արթնցուց հրամատարը որ իր կարգին խանդավառուած՝ նոյն պատմական կիրճը ճչդելու եւ քննելու համար իսկոյն ղրկեց հետազօտիչներ. ատոնք գարձան՝ լուր բերելով որ կիրճը լաւ պաշտպանուած չէր թուրքերուն կողմէ։ Նոյնհետայն փոխուեցաւ յարձակման յատակագիծը. հետեւակազօրաց վաշտ մը գիշերանոյ յառաջացաւ ճիշդ ու ճիշդ այն կիրճէն՝ զոր գարեր առաջ նկարագրած էր Սամուէլ Արշալոյսին, թուրքերը կարծելով որ Ալէնպիի զօրաբաժինք իրենց ետին գարանակալ՝ սղարած են զիրենք, կծիկը դրին։ Անգլիացիք 3000 տարի ետք յաղթանակը շահեր էին, կէտ առ կէտ հետեւելով Սաուղի եւ Գոլիաթանի ռազմական ուղեգիծին։ Այդ դիւրին յաղթանակին շնորհիւ էր որ ինկաւ Երուսաղէմ։

ԱՇԽԱՐՀԱՀՈՒԶԱԿ ՀՐԵԱՆԵՐ

Ն. Տօրքի "Ճուիշ Թրիպիուն„ թերթը դիմած է իր ընթերցողաց քուէին՝ հասկնալու համար թէ որո՞նք են աշխարհահռչակ հրեաները։ Ահա արդիւնքը. — ԱԼՊԻՐԹ ԱՒՆՇԹԱՒՆ գերման քնագէտ, ՀԱՒԻՄ ՎԷՑՄԱՆ անգլ. քիմիագէտ, ԻԶՐԱՒԷԼ ԶԷՆԿՈՒԻԼ անգլ. գրագէտ, ԼՈՒԻՍ ՄԱՐՇԱԼ ամերիկացի օրէնսգէտ, ԼՈՒԻՍ Տ. ՊՐԷՆՏԷՑՍ ամերիկ. դատաւոր, ԼՈՐՏ ՐԻՏԻՆԳ անգլ. իրաւագէտ եւ Հնդկ. փոխարքայ, ՆԷԹԼՆ ՍԹՐԱՈՒՍ ամերիկ. վաճառական, ԿԷՈՐԿ ՊՐԱՆՏԷՍ տանիմարքացի գր. քննադատ, ՀԱՒԻՄ Ն. ՊԻՆԱԼԻՔ ռուս քանաստեղծ, ՍԹԷՓԼՆ Ս. ՈՒԱՑՋ ամերիկ. բարձունի-հրապարակագիր, ՀԱՆՐԻ ՊԷՐԳՍՈՆ ֆրնս. փիլիսոփայ-ակադեմական, ԱՐԹՈՒՐ ՇՆՒՑԼԷՐ աւստր. գրագէտ։

ՃԱՏՐԱԿԻՆ ՓԱՌԱԿՈՒՍԻՆԵՐԸ

Հնդկաստանի նախկին արքաներէն Շէրան ուզելով վարձատրել իր հպատակներէն Սէզան որ թագաւորին համար հնարած էր ճատրակի խաղը, հարցուց անոր թէ ի՞նչ վարձատրութիւն կ'ուզէր։ "Տէր արքայ, ըսաւ Սէզա, կը խնդրեմ որ ցորենի հատիկ մը դնել տաս ճատրակի Ա. աչքին մէջ„։ Բերին իսկոյն ուզուած հատիկը։ "Հիմա, յարեց հանճարեղ Հնդիկը, հրամայէ որ 2 հատիկ դնեն Բ. աչքին մէջ, 4՝ Գ.ին, եւ այսպէս հետզհետէ կրկնապատկեն նախորդ աչքին ցորենահատերուն թիւը։ Իմ վարձքս պիտի ըլլայ ճատրակին վերջին աչքին մէջ դրուելիք ցորենը„։ — Արդ, տեղացի չափագէտներ հաշկցուցին իրենց վեհապետին, թէ այդ վերջին խորշին մէջ դրուելիք ցորենի քանակը ծարելու համար՝ հարկ էր որ Երկրիս ամբողջ մակերեսը հացահատիկ ցանուած ըլլար, եւ անոր բովանդակ հունձքին 8 պատիկը պէտք պիտի ըլլար՝ գոհացնելու համար ճատրակի անյագ հնարիչը։ Արդարեւ, 64 րդ. խորշին մէջ դրուելիք հատիկներուն թիւը պիտի կազմէր հետեւեալը որ 20 թուանշաններէ կը բաղկանայ. —

18,446,744,073,709,551,615

Ուզողը թող փորձէ ընել այդ հաշիւը իբրեւ հաճելի մտամարզանք։

ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ "ՀԱՒԱՏԱՄՔ„Ը

"ԿԸ ՀԱՒԱՏԱՄ ԱՄԵՐԻԿԱՑԻ ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ՝ ՈՐՊԷՍ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ, ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ԿՈՂՄԷ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՀԱՄԱՐ. ՈՐՈՒՆ ՕՐԻՆԱՒՈՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԲԽԱՆԵ Է ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՈՂՆԵՐՈՒՆ ՀԱՒԱՏՈՒԹԵՆԷՆ. ՌԱՄԿԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ՝ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՄԷՋ. ԳԵՐԻՇԽԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸ՝ ԶԱՆԱԶԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԷ ԿԱԶՄՈՒԱԾ. ԿԱՏԱՐԵԱԼ ՄԻՈՒԹԻՒՆ ՄԸ, ՄԻ՛ ԵՒ ԱՆԲԱԺԱՆԵԼԻ. ՀԱՍՏԱՏՈՒԱԾ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ. ՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԵԱՆ, ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՄԱՐԴԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ, ՈՐՈՆՑ ՀԱՄԱՐ ԱՄԵՐԻԿԱՑԻ ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐՆԵՐԸ ԶՈՀԱԲԵՐԵՑԻՆ ԻՐԵՆՑ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆԸ։

"ՀԵՏԵԻԱԲԱՐ. ԿԸ ՀԱՒԱՏԱՄ ԹԷ ՀԱՆԴԷՊ ԻՄ ԵՐԿՐԻՍ՝ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՍ Է ՍԻՐԵԼ ԶԱՅՆ. ԶՕՐԱՎԻԳ ԸԼԼԱԼ ԱՆՈՐ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ. ՀՆԱԶԱՆԴԻԼ ԱՆՈՐ ՕՐԷՆՔՆԵՐՈՒՆ. ՑԱՐԳԵԼ ԱՆՈՐ ԴՐՕՇԸ, ԵՒ ՊԱՇՏՊԱՆԵԼ ԶԱՅՆ ԲՈԼՈՐ ԹՇՆԱՄԻՆԵՐՈՒՆ ԴԷՄ՝„

Միացեալ Նահանգներու երեսփոխանական ժողովոյ ատենադպիր՝ Մր. Ռիչըրտ Թայլըր Փէյճի կողմէ գրուած 1917ին, եւ որեգրուած ու հրատարակուած՝ կառավարութեան կողմէ: 3 Ապրիլ 1918ին ընդունուած՝ երեսփ. ժողովոյ կողմէ, Ամերիկեան ժողովուրդին համար:

Գ Ր. Ծ Ա Ծ Կ Ա Ն Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

Նիք Քարթըր (Րէսըլ Քորտէլ) ոստիկանական վէպեր գրող։ — *Քարան տ'Աշ* (Էմ. Ֆուաո) ֆրնս. ծաղրանկարիչ։ — *Ճորճ Ղիփըթ* (Մերիըն Իվընս) անգլ. գրագիտուհի։ — *Ընաթոլ Ֆռանս* (Ժապ Ընաթոլ Թիպօ) ֆրնս. գրագետ։ — *Մաքսիմ Կորքի* (Ա. Մաքսիմովիչ Փէշքոֆ) ռուս գրագետ։ — *Հանրի Կռէվիլ* (Տիկին Տիւռան) ֆրնս. վիպասանուհի։ — *Ֆիէռ Ղոթի* (Ժիւլիէն Վիօ) ֆրնս. գրող։ — *Մաքս Նորտաու* (Սիմոն Նուտֆէլա) գերմ. հրեայ քննադատ-իմաստասէր։ — *Գաոմէն Սիլվա* (Էլիզապէթ Թագուհի Ռոմանիոյ) բանաստեղծ-վիպագրուհի։ — *Ժիւլ Վէռն* (Մ. Օլընվից) ֆրնս. հեղինակ գիտ. երեւակայական վէպերու, որոնց մէ շատեր իրականացած են այսօր՝ իբր մարգարէութիւններ։ — *Մարք Թուէյն* (Սեմիուըլ Լ. Քլիմընս) ամերիկ. երգիծաբան-վիպագիր։ — *Ֆիքմաւիոն* (Վահան Թէքէեան) հայ բանաստեղծ-հրապարակագիր։

ՔՂՔ. ՊԵՏԵՐՈՒ ՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

Էյապէհէմ Լինքըն, Մ. Նահանգաց Նախագահ, 14 Ապր. 1865, *վաղորդայնին մեռաւ*։ — *Միհայիլ*, Սերպիոյ Իշխան, 10 Յունիս 1868։ — *Րիչըրտ*, Մէյըի Իշխան, ընդհ. կառավարիչ Հնդկաստանի, 8 Փետր. 1872։ — *Ապտիւլ-Ազիզ*, Թուրքիոյ Սուլթան, 4 Յունիս 1876 (*իր անդրանիկ որդին՝ Շուլտան-Իզզէտտին ալ՝ Մեծ Պատերազմի ընթացքին*)։ — *Աղեքսանդր Բ.* Ռուսիոյ Ձար, 13 Մարտ 1881։ — *Ճէյմս Կարֆիլտ*, Մ. Նահանգաց Նախկ. 2 Յուլիս 1881 (*մեռ.* Սեպտ. 19*ին*)։ *Սատի Քարնօ*, Ֆրանսայի Նախկ. 24 Յունիս 1894։ — *Սթամպուլոֆ*, *պլևկր.* վարչապետ, 25 Յուլիս 1895։ — *Նասրէտտին*, Պարսից Շահ, 1 Մայիս 1896։ — *Քանովաս տէլ Քասթէլլօ*, Սպանիոյ վարչապետ, 8 Օգոստ. 1897։ — *Էլիզաւէթ*, Ա. *տարիոյ կայսրուհին*, 10 Սեպտ. 1898։ — *Ումպէրթօ*, Իտալիոյ Թագաւոր, 29 Յուլիս 1900։ — *Ուիլհելմ Մըք Քինլի*, Մ. Նահանգաց Նախկ. 6 Սեպտ. 1901 (*մեռ. նոյն ամսոյ* 14*ին*)։ — *Ալէքսանտր եւ Տրահա*, Սերպիոյ Թագաւոր-Թագուհի, 11 Յունիս 1903։ — *Փոն Բլէհվէ*, Ռուսիոյ Ներ. Գործոց Նախարար, 28 Յուլիս 1904։ — *Տէլեանիս*, Յունաստանի վարչապետ, 13 Յունիս 1905։ — *Սերկիոս*, Ռուսիոյ Մեծ-Դուքս, 17 Փետր. 1905։ — *Միրզա Ալի Խան*, Պարսկաստանի վարչապետ, 31 Օգոստոս 1907։ — *Քարլոս եւ Լուի Փիլիք*, Պորտուգալի Թագաւորն ու գահաժառանգը, 1 Փետր. 1908։ — *Իմօ*, Ճաբոն Իշխան, 26 Հոկտ. 1909։ — *Պուլթրոս Փաշա Կալի*[1], Եգիպտոսի վարչապետ, 21 Փետր. 1910։ — *Սթոլիբին*, Ռուսիոյ վարչապետ, 14 Սեպտ. 1911։ — *Քանալէեաս*, Սպանիոյ վարչապետ, 12 Նոյ. 1912։ — *Նազըմ Փաշա*, Թուրքիոյ պարզմ. Նխրբ. 23 Յնվր. 1913։ — *Մահմուտ Շէվքէթ Փաշա*, Թուրքիոյ վարչապետ։ — *Մատէօ*, Մէքսիկոյի Նախկ., 23 Յնվր. 1913։ — *Շորկիոս Ա.* Յունաստանի Թագաւոր, 18 Մարտ 1913։ — *Փրանց Փէրտինանտ Արշիդուքս (եւ իր կինը)*, Ա. *տարիոյ գահաժառանգ*, 28 Յունիս 1914, *ոճիր որ պատճառ եղաւ համաշխարհիկ Պատերազմին*։ — *Ժան Ժոռէս*, Ֆրնս. ընկերվարական պետ, 31 Յուլիս 1914։ — *Նիքոլա (եւ իր ընտանիքը)*, Ռուսիոյ Ձար, Յուլիս 1918։ — *Կոմս Քարլ Շթուրք*, Ա. *տարիոյ* վարչապետ, 21 Հոկտ. 1918։ — *Կոմս Սթէֆան Թիցա*, Հունգարիոյ վարչապետ, Նոյ. 1918։ — *Սիտնիօ Բաէզ*, Պորտուգալի Նախկ., 14 Դեկտ. 1918։ — *Ստեփան Շահումեան*, Պոլշեվիք կառավարութեան Անդրկովկասի եւ Հայաստանի կոմիսար, 1918։ — *Հասիպուլլահ Խան*, Աֆղանիստանի Էմիր, 20 Փետր. 1919։ — *Խաչատուր Կարճիկեան*, Հ. Հանրապետութեան Ելմտ. Նխրբ. 1919։ — *Քարրանցա*, Մէքսիկոյի Նախկ., 10 Մայիս 1920։ — *Իսմէտ Փաշա Թօփտանի*, Ալպանացի պետ, 13 Յունիս 1920 *ի Փարիզ* (*Համիտի գահընկեցութիւնը ծանուցանողն է այս*)։ — *Տրուպի Փաշա*, Սուրիոյ վարչապետ, 20 Օգոստ. 1920։ — *Տաթօ*, Սպանիոյ վարչապետ, 8 Մարտ 1921։ — *Թալէաթ Փաշա*, Թուրքիոյ Նախկ. վարչապետ, 15 Մարտ 1921։ — *Տիմիթրոֆ*, Պուլկարիոյ պարզմ. Նխրբ., 22 Հոկտ. 1921 *ի Պերլին*։ — *Թա Քաշի Հարա*, Ճաբոնի վարչապետ, 4 Նոյ. 1921։ — *Ճէմալ Ազմի եւ Պէհաէտտին Շաքիր*, Ա.Ը՝ Տրապիզոնի կուսակալ Տեղահանութեան օրերուն, Բ.Ը՝ Իթթիհատական պարագլուխներէն, 7 Ապր. 1922 *ի Պերլին*։ — *Տքթ. Վալթէր Րաթէնաու*, Գերմանիոյ Ընտ. Գործոց Նախրբ., 24 Յունիս 1922։ — *Ճէմալ Փաշա*, Թուրքիոյ Նախկ. Ծով. Նախրբ., 25 Յուլիս 1922

---

[1] Որուն սղան Նէկիպ Փաշա Կալի ամուսնացած է պատուական Հայուհի մը՝ հանգ. Գէորգ Եփ. Ասլանեանի աղջկան հետ, եւ այդու քեռնեկալ կ'ըլլայ Պ. Նուպարի տղուն Ռաֆիկ Պէյի։

ի Թիֆլիս՝ — *Կապրիէլ Նարուքովից*, Բոլոնիոյ Հանրապետութեան Ա. Նախգ.՝ 16 Դեկտ. 1922՝ — *Մետրապոլիտ Տ. Գէորգ*, Ուսա Եկեղեցւոյ պետ ի Բոլոնիա՝ Համագգի վանականէ մը, 8 Փետր. 1923՝ — *Սուլթան Իսհան*, Հակապոլշեվիք խալամ պետ ի Պուխարա՝ Սէլիմ Փաշայէ, 9 Փետր 1923՝ — *Վորովսքի*, Պոլշեվիք ներկայացուցիչ Իտալիա, սպանն. ի Լոզան՝ Համագգի նիկ. սպայէ մը, 10 Մայիս 1923՝ — *Կարտինալ Սոլտէվիլլա*, Արակոսայի Արքեպս. սպանն. Հակակղերականներէ ի Ումբրօ, 4 Յունիս 1923՝ — *Սթամպուլիսքի*, Պուլկարիոյ վարչապետ, 15 Յունիս 1923՝ — *Տասքալոֆ*, պկր. դեսպան ի Չէխո-Սլովաքիա, 26 Օգոստոս 1923՝ — *Ջօր. Թէլհինի եւ հետեւորդք* (Անպանիոյ սահմանագլուխը գծող իտալ. յանձնաժողովէն, յոյն սահմանագլխէն ներս անցած ատեններին), 27 Օգոստոս 1923. Այս ոճրին հետեւանօք 4 օր ետք Իտալիա 27 օրուան համար գրաւեց Գորֆուն, որուն յառաջ բերած համաշխարհային ցնցումը ծանօթ է ամէնուն՝

1925 Ի ՆՇԱՆԱՒՈՐ ԾԵՐԵՐ

Կարտինալ Վիչէնցօ Վանուտէլլի 89 տարու՝ — *Տիկին Ժիւլիէթ Ատան*, Ֆրնս. գրագիտուհի՝ — *Սըր Ճորճ Օթթօ Թրէվէլիըն*, անգլ. հրապարակագիր, 87՝ — *Էմիլ Լուպէ*, Ֆրնս. Հանրապետութեան նախագահ (1899—1906)՝ — *Ճան Բաքֆէլլըր*, ամերիկ. բարերար, հիմնադիր "Սթանտարտ Օյլ„ի, 86՝ — Հ. Գր. Արքեպս. Գուլրիկեան, մատենագիր եւ Ցօրլեար-Աբբահայր Մխիթ. Հարց Վիեննայէ, 85՝ — *Թոմաս Հարտի*, անգլ. բանաստեղծ-վիպագիր՝ — *Քարլոթթա*, նկ. կայսրուհի Մէքսիկոյի՝ — *Ժորժ Քլէմանսօ*, նկ. վարչապետ Ֆրանսայի, 84՝ — *Ճովաննի Ճոլիթթի*, նկ. վարչապետ Իտալիոյ, 83՝ — *Գամիլ Փլամմարիօն*, Ֆրնս. աստեղագէտ՝ — *Ալէքսանտրա*, մայր-թագուհի Անգլիոյ, 81՝ *Անաթոլ Ֆրանս*, Ֆրնս. վիպագիր-ակադեմական՝ — *Բասիլ*, վարչապետ Եուկո-Սլաւիոյ՝ — *Րապըրթ Պրիճիս*, անգլ. պսակաւոր բանաստեղծ՝ — *Օ'Քոնըը*, անգլ. հրապարակագիր եւ ծանօթ հայասէր՝ — *Էլհինու Րութ*, Մ. Նահանգաց Արտ. Գործոց նկ. նախարար, 80՝ — *Լորտ Էնտստաուն*, Անգլիոյ Արտ. Գործոց նկ. նախարար՝ — *Մարաջախտ Լորտ Միթուէն*, նշանաւոր՝ թրանսվալի պատերազմին՝ — *Զարլզ Սքոթ*, խմբ. "Մանչեսթըր Կարտիէնդի, 79՝ — *Էտիսըն*, ամերիկացի անուանի հնարիչ, 78՝ — *Լորտ Րոզպէրի*, Անգլիոյ նկ. վարչապետ, Ազատականաց պետերէն՝ — *Մարաջախտ Ֆոն Հինտէնպուրկ*, գերման զօրապետ՝ — *Լորտ Պալֆուր* Անգլիոյ նկ. վարչապետ, 77՝ — *Տքթ. Տէվիտսըն*, Քէնթըպրիի Արքեպիսկոպոս՝ — *Տքթ. Թոմաս Մասարիք*, Չէխո-Սլովաքիոյ նախագահ, 75՝ — *Սէմիուըլ Կամբըրս*, Ամերիկայի Աշխատաւորական Դաշնակցութեան նախագահ. — *Օսբըը Սթրաուս*, ամերիկ. նկ. դեսպան՝ *Մարաջախտ Լիման Ֆոն Զանտէրս*, գերմ. հրամատար Թրք. բանակին (Մեծ պատերազմին)՝ — *Մարաջախտ Փէրշինան Փոք*, սպարապետ Դաշնակից Բանակաց (Մեծ պատերազմին) 74՝ — *Լէոն Պուրժուա*, Ֆրանսայի նկ. վարչապետ, հեղինակ "Solidarité„ իմաստասիրական երկին՝ — *Մարաջախտ Ժոֆր*, Մառնի հերոս, 73՝ — *Էսքուիթ*, Անգլիոյ նկ. վարչապետ՝ — *Մարաջախտ Լորտ Քրէնչ*, անգլ. զօրապետ Թրանսվալի եւ Մեծ պատերազմին՝ — *Բոլ Պուրժէ*, Ֆրնս. վիպագիր-ակադեմական՝ — *Մինաս Զնթազ*, Թրքահայ գրագէտ, հրապարակագիր եւ ազգ. գործիչ՝

Է. ՄԱՍ

ՏՕՄԱԿԱՆԿԱՑ

ՕՐԱՑՈՑՑ

Քրիստոսի Յոտնկաց **1925.** — *Բուն Յոտնկաց Հայոց* 4417-8. — *Տօնադրական Յոտնկաց Հայոց* 1374-5. — *Գիր տարուոյն Ը.* — *Երեսփոխանի Գ.* — *Վերագիր Լ.* — *Թևերուտասներեակ* 5. — *Տաճուտեր՝ Խոյ:*

ՅՈՒՆՎԱՐ

Ա

1 Եշ· Գ· օր պհց· Ծննդ· եւ Տարեմուտ 1925 *Թուականին* Քրիստոսի՝ Կաղանդ եւս Ցն. եւ Լա.՝ Ցն. Տօն Անուանակոչութեան Ցս.ի Քս.ի՝ Բարսեղի Հայրապետին՝ (Իսլամաց Ճէմազիլ Ախըր 6՝) Հր. Թեվէդ· 5՝ Տօմ. Քաղցի 20՝ Ցայտմ. Քաղցի 11՝ Ա. Արամայ 4՝

2 Ո–ր· Գ· օր պհց· Ծննդ·

3 Շէ·Ե· օր պհց· Ծննդ·՝ Սրբոյն Բարսեղի Հայրապետին, եւ Եղբօրն Գրիգորի Նիւսացւոյն, Սեղբեստրոսի Հայրապետին, եւ արբայ Եփրեմի Խուրին ասորւոյ՝

✝ 4 Կէ· Զ· օր պհց· Ծննդ·՝ Ի Կիր· Ցիանակաց՝

5 Բշ· Ճրագալոյց Ծննդ. եւ Աստուածայայտնութեան՝ Ցն. եւ Լա. Ճրագալոյց Ցայտնութեան՝ — Ցերեկոյին Նաւակատիք՝

✝ 6 Գշ· Տօն Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան Տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի՝ Ցն. եւ Լա. եւս Ցայտնութիւն՝

✝ 7 Դշ· Ե· օր Ծննդեան՝ Ցիշատակ մեռելոց՝ Ցն. Ցովհաննու Կարապետին՝

8 Եշ·Գ· օր Ծննդեան՝ Լա. Լիւսիէն՝

9 Ո–ր· Դ· օր Ծննդեան՝

10 Շէ· Ե· օր Ծննդեան՝

✝ 11 Կէ· Զ· օր Ծննդեան՝ — Հարսանիք՝

12 Բշ· Է· օր Ծննդեան՝

† 13 Գշ· Ը· օր Ծննդեան եւ Տօն անուանակոչութեան Տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի՝

14 Դշ· Պահք·՝ Լա. Տօն անուանն Ցիսուսի՝

15 Եշ·Տօն Ծննդեան սրբոյն Ցովհաննու Կարապետին՝

16 Ո–ր· Պահք·՝

17 Շէ· Սրբոյն Պետրոսի Հայրապետին, Վասայ եպիսկոպոսին եւ Արիստոդոմայ սարկաւագին՝ Ցն. եւ Լա. Անտոնիճգնաւորին՝

✝ 18 Կէ· Ա· Կիր· Զկնի Ծննդեան՝ Ցն. եւ Լա. Աթանասի եւ Կիւրղի՝ — Հարսանիք՝

19 Բշ· Սրբոցն Անտոնի, Տրիփոնի, Պարսամայ եւ Նոփրիոսի ճգնաւորաց՝

նեկի։ ՃՆ. եւ Լ։ Տեառնընդառաջ։

3 Գշ. Բ. օր պհց. Առաջ. Լ։ Վլասայ եպիսկոպոսին։

4 Դշ. Գ. օր պհց. Առաջ։

5 Եշ. Դ. օր պհց. Առաջ։ Լ։ Ագաթայ կուսին։

6 Ո–ր. Ե. օր պհց.։ Լ։ Տորոթիայ կուսին։

7 ՇԲ. Սրբոյն Սարգսի զօրավարին եւ որդւոյ նորա Մարտիրոսին, եւ չորեքտասան զինուորացն։

✝ 8 կէր. Դ. զկնի Ծննդեան, ՃՆ. երկուց Թէոդորոսաց վկայից։ Լ։ Նօթանաներորդաց կիւրակէ։ — Հարսանիք։

9 Բշ. Սրբոց Ատովմանց զօրավարաց։

10 Գշ. Սրբոց Սուքիասանց վկայից։ ՃՆ. Ղարալամպոսի քահանային։ Հր. Տարեգլուխ Տնկոց։

11 Դշ. պահք։ ՃՆ. Վլասայ եպիսկոպոսին։

12 Եշ. Սրբոց Ոսկեանց քահանայից։

13 Ո–ր. պահք։

✝ 14 ՇԲ. Տեառնընդառաջ։ ՃՆ. Ճիշատակ մեռելոց։

✝ 15 կէր. Ե. զկնի Ծննդեան, ՃՆ. Նաւակատիք է յայսմ եօթնեկի։ — Հարսանիք։

16 Բշ. Սրբոցն Մարկոսի եպիսկոպոսին, Պիոնի քահանային, Կիւրղի եւ Բենիամինի սարկաւագացն եւ վկայից Աբդէլմըսեհի, Որմզդանայ եւ Սայենի։

17 Գշ. Սրբոց Ղեւոնդեանց քահանայից։

18 Դշ. պահք։

✝ 19 Եշ. Սրբոց Վարդանանց զօրավարաց հազար երեսուն եւ վեց վկայից. եւ այլ ամենայն բիւրաւոր նահատակաց։ Ճիշատակ մեռելոց։

20 Ո–ր. պահք։ (Իսլ. Ճէմրէի Եվվէլ պէ հավա, օր իջանելոյ ջերմուխեան արեւու յօդս։)

21 ՇԲ. Կ. Պոլսոյ Ս. Ժողովոյն 150 Հայրապետաց։ ՃՆ. Տիմոթէոսի եւ Տիտոսի։ (Իսլ. Միրաճ կէճէսի։)

✝ 22 կէր. Ա. Քառասնորդաց, Բուն Բարեկենդան եւս ՃՆ. Լաւինաց։

23 Բշ. Ա. օր մեծ պհց.։

24 Գշ. Բ. օր մեծ պհց.։ ՃՆ. Գիւտ գլխոյ ՃՀ. Կարապետին։ (Իսլ. Շապան 30։)

20 Գշ. Սրբոցն Թէոդոսի Թագաւորին եւ մանկանցն Եփեսոսի։ ՃՆ. Եւթիմէոսի Ճգնաւորին։

21 Դշ. Պահք։ Լ։ Ագնեսի կուսին։

22 Եշ. Սրբոցն Կիրակոսի եւ մօրն ՃուղիասայիՀ, եւ վկայիցն Գորգիոսի, Պողիքարպոսի եւ Գրիգորիսի։

23 Ո–ր. Պահք։

24 ՇԲ. Սրբոց Հայրապետացն Աթանասի եւ Կիւրղի եւ Գրիգորի ած. աբանին։

✝ 25 կէր. Բ. զկնի Ծննդեան, ՃՆ. Գրիգորի ած. աբանին։ Հրանք։

26 Բշ. Սրբոցն Վահանայ Գողթնացւոյն, Եւգինեայ կուսին, եւ հօրն Փիլիպպոսի, եւ մօրն Կղոդեայ, եւ երկուց եղբարցն Սերգեայ եւ Ապիտոնի, եւ երկուց ներքինեացն։ (Իսլամաց Րէճէպ 29։) Հր. սերաթ 30։

27 Գշ. Սրբոցն Եւգինէոսի, Մակարիոսի, Վաղերիոսի, Կանդիտոսի, Ակիւղասայ։ Եւ Անդրէի զօրավարին. եւ Բանակի նորին, Կալինիկոսի եւ Դոմետեայ վկայից։ ՃՆ. եւ Լ. Դարձ նշխարաց Ս. ՃովՀաննու Ոսկեբերանին։

28 Դշ. պահք։

29 Եշ. Սրբոցն Անդրիանոսի եւ կնոջն Անատոլայ, Թէոդորոսի եւ Եղեւթիւրոսի վկայիցն։ ՃՆ. Դարձ նշխարաց Իգնատիոսի Հայրապետին։ Լ. Ֆրանկիսկոսի Սալեզացւոյն։

30 Ո–ր. պահք։ Լ. Աթանասիա Եւտոքսիայ։ (Իսլ. Ախըրը արպային, վերջ քառասուն աւուրց առաջնոյ մասին ձմերան։ Լէյլէյի բէղայիպ։)

31 ՇԲ. Սրբոյն Իսահակայ Պարթեւի Հայրապետին մերոյ։ ՃՆ. Հայրապետացն Բարսեղի, Գրիգորի եւ ՃովՀաննու Ոսկեբերանին։ (Իսլ. Էվվէլը խամսին, սկիզբն յիսուն աւուրց երկրորդի մասին ձմերան։)

Փ Ե Տ Ր Ո Ս Ը Ր

✝ 1 կէր. Գ. զկնի Ծննդեան, Բարեկենդան Առաջաւորաց։ ՃՆ. Դրիսոտիոն։

2 Բշ. Ա. օր պհց. Առաջ։ ՃՆ. Լուծուաւ պհց. յայսմ եօթ-

25 Դշ· Գ· որ մեծ պհց.։ ՃՆ. Գրիգորի ած. աբանին։ Լա. օր մոխրոց։ Հր. Ատար 29։
26 Եշ· Դ· օր մեծ պհց.։
27 Ո–ր· Ե· օր մեծ պհց.։ (Իսկ. ՃԷմրէի սանի պէ հավա, օր իջանելոյ Ջերմուխթեան արեւու ի Ջուբա։)
28 ՇԲ· Զ· օր մեծ պհց.։ Սրբոյն Թէոդորոսի զօրավարին եւս ՃՆ.։

ՄԱՐՏ

✠ 1 ԿԷ· Բ· Քառասնորդաց։ (Իսկ. Եկմուսական Թուական ՌՉԷՎ)։
2 Բշ· Ը· օր մեծ պահոց։
3 Գշ· Թ· օր մեծ պհց.։ Հր. Կամաւոր ծոմ վասն մահուանն Մովսեսի։
4 Դշ· Ժ· օր մեծ պհց.։
5 Եշ· ԺԱ օր մեծ պհց.։
6 Ո–ր· ԺԲ· օր մեծ պհց.։ (Իսկ. ՃԷմրէի սալիս Փիլիխուրապ, օր իջանելոյ Ջերմուխթեան արեւու ի հողն։)
7 ՇԲ· ԺԳ· օր մեծ պհց.։ Սրբոյն Կիւրղի Երուսաղէմայ Հայրապետին, եւ միւս Կիւրղի եպիսկոպոսին եւ մօրն նորա Աննայի։ ՃՆ. Գիւտ նշխարաց Յովհաննու կարապետին։ Լա. Թովմայի Ագուինացւոյն։ Հր. ծոմ վասն Եսթերայ։
✠ 8 ԿԷ· Գ· Քառասնորդաց [աննաւակին]։
9 Բշ· ԺԵ· օր մեծ պահոց։ ՃՆ. Քառասնից մանկանց։ (Իսկ. Եվվէլը պերտիւլ աճուզ, սկիզբն ցրտոյն պառաւանց, որ տեւէ եօթն տիւ եւ ուղի գիշեր։ Հիւսիւն Փուրթունասը։)
10 Գշ· ԺԶ· օր մեծ պհց.։ (Իսկ. պերաթ կէճէսի։) Հր. Փուրիմ. յիշատակի Եսթերայ որ շէքէր պայրամը։ Զ· օր.։
11 Դշ· ԺԷ· օր մեծ պհց.։ ՃՆ. Վլասայ եպիսկոպոսին։
12 Եշ· ԺԸ· օր մեծ պհց.։
13 Ո–ր ԺԹ· օր մեծ պհց.։
14 ՇԲ· Ի· օր մեծ պհց.։
✠ 15 ԿԷ· Դ· Քառասնորդաց [տընտեսին]։ (Իսկ. Ախըրը պերտիւլ աճուզ, որ է վերջ ցրտոյն պառաւանց։)
16 Բշ· ԻԲ· օր մեծ պհց.։
17 Գշ· ԻԳ· օր մեծ պհց.։ ՃՆ. Տօն ամենայն սրբոց։
18 Դշ· ԻԴ· օր մեծ պհց.։ Լա. Գաբրիէլի հրեշտակապետին։ (Միջինք։)
19 Եշ· ԻԵ· օր մեծ պհց.։ Լա. Յովսեփայ Աստուածահօրն։
20 Ո–ր· ԻԶ· օր մեծ պհց.։
21 ՇԲ· ԻԷ· օր մեծ պհց.։ Սրբոց քառասնից մանկանցն որք ի Սեբաստիա կատարեցան։ Լա. Բենեդիկտոսի Աբբային։ (Իսկ. Նէվրուզ, Նոր օր Արքայական. «եւ Գարնանամուտ» եւ հաստատական լինի տիւ եւ գիշեր հաւասար։ Իթիւտալը բէպիւ։)
✠ 22 ԿԷ· Ե· Քառասնորդաց [դառնորին]։
23 Բշ· ԻԹ· օր մեծ պհց.։
24 Գշ· Լ· օր մեծ պհց.։
25 Դշ· ԼԱ· օր մեծ պհց.։ ՃՆ. եւ Լա. Աւետումն Ս. Աստուածածնի։
26 Եշ· ԼԲ· օր մեծ պհց.։ ՃՆ։ Տօն ամենայն երկնային զօրաց։ (Իսկ. բամազան 29)։ Հր. Նիսան 30, եւ առաջին ամիս ըստ Ս. Գրոց։
27 Ո–ր· ԼԳ· օր մեծ պհց.։
✠ 28 ՇԲ· ԼԴ· օր մեծ պհ.։ Տօն Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ. յիշատակ չարչարանաց եւ մտին ի վիրապն։ Հր. Ապիպ որ է գարնանամուտ։
✠ 29 ԿԷ· Զ· Քառասնորդաց։ [Գալստեան]։
30 Բշ· ԼԶ· օր մեծ պահոց։
31 Գշ· ԼԷ· օր մեծ պահոց։

ԱՊՐԻԼ

1 Դշ· ԼԸ· օր մեծ պահոց։
2 Եշ· ԼԹ· օր մեծ պահոց։
3 Ո–ր· Խ· օր մեծ պահոց։
4 ՇԲ· Յիշատակ Յարութեան Ղազարու, եւս ՃՈՒՆԱՑ եւ Լատինաց։
✠ 5 ԿԷ· Ծաղկազարդ։ ՃՆ. եւ Լա. եւս Ծաղկազարդ, եւ Վինկենտիոսի Ֆերերեան։
6 Բշ· Աւագ երկուշաբթի. պհք.։
† 7 Գշ· Աւագ երեքշաբթի պհք.։ Յիշատակ տասն կուսանաց, եւ Աւետումն Ս. Աստուածածնի։
8 Դշ· Աւագ չորեքշաբթի. պհք.։
✠ 9 Եշ· Աւագ հինգշաբթի պհք.։ Յիշատակ ընթրեաց Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւս ՃՆ. եւ Լա.։ Հր. Պաւէք որ է խամուրսուզ պայրամը 8 օր։

10 Ո–ր. Ուագ ուրբաթ պհՔ. ցիշատակ Զարչարանաց խաչել. եւ թաղման Տեառն մերոյ ցիսուսի Քրիստոսի եւ աՁն. եւ Լա.։
11 ՇԲ. Ուագ շաբաթ. ՃրագալոյցՋատկի։ (Նաւակատիք յերեկոյին։)
✝ 12 կէր. Զատիկ։ Յարութիւն Տեառն մերոյ ցիսուսի Քրիստոսի եւ ցՈւնաց եւ Լատինաց։
✝ 13 Բշ. Բ. օր Զատկի։ ցիշատակ Մեռելոց։
✝ 14 Գշ. Գ. օր Զատկի։
15 Դշ. Դ. օր Զատկի։
16 եշ. ե. օր Զատկի։ — Ի քաղաքս ինչ եւ ի գիւղօրէս՝ Տօն վաան արտօրէից։
17 Ո–ր. Զ. օր Զատկի։ ՁՆ. Տօն պալըքլը այազմային ի կ. պոլիս։
18 ՇԲ. Է. օր Զատկի եւ ցիշատակ գլխատման ցովՀաննու Մկրտչին։
✝ 19 կէր. Ը. օր Զատկի։ Նոր կիւրակի։ ՁՆ. Թովմայի առաքելոյն։ — Հարսանիք։
20 Բշ. Թ. օր Զատկի։ Հր. Ծոմ վաան մահուան ցեսուայ։
21 Գշ. Ա. օր Զատկի։ (Իսկ. Գառըք կիՃէսի։)
22 Դշ. ԺԱ. օր Զատկի։
23 եշ. ԺԲ. օր Զատկի։ ՁՆ. եւ Լա. Ս. Գէորգ։
24 Ո–ր. ԺԳ. օր Զատկի։ (Իսկ. ՇԷվվալ 30 օր եւ՝պայրամ 3 օր)։
25 ՇԲ. ԺԴ. օր Զատկի։ ՁՆ. եւ Լա. Մարկոսի աւետարանչին, ելանեն իթաւիօր ամենայն եկեղեցիք նոցա։ Հր. Եառ 29։
✝ 26 կէր. Գ. կիւ. Աչխարհամատոյն [կանաչ կիւրակէ]։ — Հարսանիք։
27 Բշ. ԺԶ. օր Զատկի։ ՁՆ. Շմաւոնի՝ ազգականին ՔրիստոսԱ։ (Անկաստեղ) Զայիր Ֆուրթունաը։
28 Գշ. ԺԷ. օր Զատկի։
29 Դշ. ԺԸ. օր Զատկի։
30 եշ. ԺԹ. օր Զատկի։ ՁՆ. ցակոբու Զեբեդեայ։

ՄԱՅԻՍ

1 Ո–ր. Ի. օր Զատկի։ ՁՆ. Երեմիայի մարգարէին։ Լա. առաքելոցն Փիլիպպոսի եւ ցակոբայ։
2 ՇԲ. ԻԱ. օր Զատկի։ ՁՆ. Գիւտ նշխարաց Աթանասի Հայրապետին։
✝ 3 կէր. Դ. կիւրակէ [կարմիր կիւրակէ]։ Լա. Գիւտ խաչ։ — Հարսանիք։
4 Բշ. ԻԳ. օր Զատկի։
5 Գշ. ԻԴ. օր Զատկի։ Հր. Ծոմ, վաան մահուան Հեղեայ եւ գերութեան Տապանակին։
6 Դշ. ԻԵ. օր Զատկի։ ՁՆ. կիսապենտեկոստէ։ (Իսմ. Խըտրէլլեզ։)
7 եշ. ԻԶ. օր Զատկի։
8 Ո–ր. ԻԷ. օր Զատկի։ ՁՆ. ցովՀաննու աւետարանչին։
9 ՇԲ. ԻԸ. օր Զատկի։ ՁՆ. Եսայեայ մարգարէին։ Հր. Երկրորդ խաւմուրսուզ։
✝ 10 կէր. Ե. կիւրակէ։ Տօն երեւման Սրբոյ Խաչին։ — Հարսանիք։
11 Բշ. Լ. օր Զատկի։ Հր. Լաղլաուսիր։
12 Գշ. ԼԱ. օր Զատկի։
13 Դշ. ԼԲ. օր Զատկի։
14 եշ. ԼԳ. օր Զատկի։
15 Ո–ր. ԼԴ. օր Զատկի։
16 ՇԲ. ԼԵ. օր Զատկի։
✝ 17 կէր. Զ. կիւրակէ։ — Հարսանիք։
18 Բշ. ԼԷ. օր Զատկի։
19 Գշ. ԼԸ. օր Զատկի։
20 Դշ. ԼԹ. օր Զատկի։
✝ 21 եշ. Խ. օր Զատկի. Համբարձումն ՔրիստոսԱ ի յերկինս եւս ՁՆ. եւ Լա. եւս կոստանդիանոսի եւ Հեղինեայ։
22 Ո–ր. ԽԱ. օր Զատկի, պհՔ։
23 ՇԲ. ԽԲ. օր Զատկի։
✝ 24 կէր. Է. կիւրակէ, Երկրորդ ծաղկազարդ։ (Իսկ. Զիլգաոե 30։) Հր. Սիվան 30։ — Հարսանիք։
25 Բշ. ԽԴ. օր Զատկի։
26 Գշ. ԽԵ. օր Զատկի։
27 Դշ. ԽԶ. օր Զատկի։
28 եշ. ԽԷ. օր Զատկի։ Հր. Սաւվոթ կամ պենտեկոստէ, որ է կիւլ պայրամը։
29 Ո–ր. ԽԸ. օր Զատկի։
30 ՇԲ. ԽԹ. օր Զատկի։
✝ 31 կէր. Ծ. օր Զատկի։ Հոգեգալուստ, եւս ցՈւնաց եւ Լատինաց։ — Հարսանիք։

ՅՈՒՆԻՍ

1 Բշ. Բ. օր Հոգեգալստեան. պհՔ։ ՁՆ. Ուսիք է յայսմ եօթնեկի։

2 Գշ. Գ. օր Հոգեգալստեան. պհք։
3 Դշ. Դ. օր Հոգեգալստեան. պհք։
4 Եշ. Ե. օր Հոգեգալստեան. պհք։
5 Ո–ր. Զ. օր Հոգեգալստեան. պհք։
6 Շբ. Է. օր Հոգեգալստեան. (Ելասաեղ)։
✝ 7 Կէր. Ա. կիւրակէ Ցարու Թեան, եւ Ցիշատակ Եղիա մարգարէին, Ցն. Բարեկենդան առաքելոց։ Լտ. Ամենասուրբ Երրորդութիւն։ — Հարսանիք։
8 Բշ. Սրբոց կուսանացն Հռիփսիմեանց։ Ցն. պահք առաքելոց 21 օր։
9 Գշ. Սրբոց կուսանացն Գայիանեանց.
10 Դշ. պահք։
11 Եշ. Սրբոյն Ցովհաննու կարապետին եւ Ամթանագինեայ Եպիսկոպոսին։ Ցն. Բարթողիմէոսի առաքելոյն։ Լտ. Տօն Ս. Հաղորդութեան եւ Բառնարայ առաքելոյն։
12 Ո–ր. պահք։
✝ 13 Շբ. Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ ելանելոյն ի վիրապէն։ Լտ. Անատոնի պատուացուցն։
✝ 14 Կէր. Բ. գկնի Հոգեգալստեան. Տօն կաթողիկէ Եկեղեցւոյ սրբոյ Էջմիածնի։ — Հարսանիք։
15 Բշ. Սրբոց մանկանցն Բեթղեհեմի, եւ Ս. Յակոբոսի վկային, Մովկիմայ քահանային եւ Գրաւիոսի զինաւորին։
16 Գշ. Սրբոց կուսանացն Նունեայ եւ Մանեայ.
17 Դշ. պահք։
18 Եշ. Սրբոց իշխանացն Սահակայ եւ Ցովսեփայ, եւ վկայիցն Սարգսի եւ Բագոսի։
19 Ո–ր. պահք. Լտ. Տօն Սրտին Ցիսուսի։
20 Շբ. Սրբոյն Մեծին Ներսէսի Հայրապետին մերոյ. եւ Խադայ Եպիսկոպոսին։
✝ 21 Կէր. Գ. գկնի Հոգեգալստեան, Բարեկենդան Լուսաւորչի պահոց։ — Հարսանիք։
22 Բշ. պահք. սրբոցն Եպիփանու կիպրացւոյն, Բաբելայ հայրապետին, եւ երից աշակերտաց նորին. ամառնամուտ եւ արեւադարձ, ցերեկն սկսի կարճանալ եւ գիշերն երկարիլ։ (Իսլ. Փասլի սայֆ. սկիզբն առատու-

թեան ջուրցն Նեղոսի. Նիլ մուպարեք։)
23 Գշ պահք. սրբոցն Կոստանդիանոսի եւ Հեղինեայ։ (Իսլ. Ջիլէիճճէ 29։)
24 Դշ. պահք։ Ցն. եւ Լտ. Ցովհաննու Կարապետին։ Հր. Թամուզ 29։
25 Եշ. պահք. սրբոցն Թէոտիտոնի Գաղատացւոյն, եւ Թալելեայ բժշկին եւ եօթն կուսանացն որք յԱնկիւրիա կատարեցան։
20 Ո–ր. պահք։
✝ 27 Շբ. Տօն Գիւտի Նշխարաց սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին։
✝ 28 Կէր. Դ. գկնի Հոգեգալստեան։ — Հարսանիք։
29 Բշ. Սրբոցն Անտոնինոսի, Թէոփիլոսի, Անիքատոսի եւ Փոտինոսի։ Ցն. եւ Լտ. առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի։
30 Գշ. Սրբոցն Դանիէլի մարգարէին, եւ երից մանկանցն՝ Սեդրաքայ, Միսաքայ եւ Աբեթնագովի։ Ցունաց եւ Լատինաց՝ Երկոտասան առաքելոց։

ՅՈՒԼԻՈՍ

1 Դշ. պհք.
✝ 2 Եշ. Սրբոց Թարգմանչացն մերոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ։ Ցն. գիւտ տփոյ Ս. Աստուածածնի։ Լտ. այցելութեան Ս. Աստուածածնի (Իսլ. գուրպան պայրամը 4 օր)։
3 Ո–ր. պահք։
4 Շբ. Սրբոցն Տրդատայ թագաւորին, եւ Աղխէն տիկնոջ եւ Խոսրովիդխատոյն։
✝ 5 Կէր. Ե. գկնի Հոգեգալստեան. Գիւտ տփոյ Ս. Աստուածածնի։ — Հարսանիք։
6 Բշ. Սրբոցն Կալիստրատոսի եւ 49 վկայից, եւ Ղունկիանոսի քահանային։
7 Գշ. Սրբոյն Զաքարիա մարգարէին։ Ցն. Սրբուհուցն Կիրակեայ։
8 Դշ. պահք։
9 Եշ. Սրբոյն Եղիսէի մարգարէին։
10 Ո–ր. պահք։
11 Շբ. Սրբոց երկոտասան առաքելոցն Քրիստոսի, եւ սրբոյն

31 Ո–Ր· պահք։ ՃՆ· Բարեկենդան Ս· Աստուածածնի։ (Իսլ· աշուրե կիւնիւ եւ էվվէլը էյեամ իւլ պահուր։ Սկիզբն աւուրց Շնիկ աստեղ։) Հր· Ծոմ վասն գերութեան եւ աւերմանն Երուսաղէմի որ է գարա պայրամ։

Օ Գ Ո Ս Տ Ո Ս

1 ՇԲ· Սրբոց որդւոց եւ թոռանց սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին, Արիստակիսի, Վրթանիսի, ՃուսկանՆ, Գրիգորիսի եւ Դանիէլի։ ՃՆ· սկիզբն պահոց Ս· Աստուածածնի։

✠ 2 կէր· Գ· գկնի Վարդավառի։ — Հարսանիք։

3 Բշ· Սրբոց Մակաբայեցւոց Եղիազարու քահանային, եւ Շամունեայ եւ 7 որդւոց Նորին։

4 Գշ· Սրբոց երկոտասան մարգարէիցն՝ Ովսեայ, Ամովսայ, Միքիայ, Ճովէլիայ, Աբդիու, Նաւումայ Ամբակումայ, Ճոնանու, Սոփոնիայ, Անգիայ, Զաքարիայ եւ Մաղաքիայ։ Լտ· սրբոյն Դոմինիկոսի։

5 Դշ· պահք։

6 Եշ· Սրբոցն Սոփիայ, եւ երից դստերացն՝ պիստոսի, Ելպիսի եւ Ս. գապեայ։ ՃՆ· եւ Լտ· Վարդավառ։ (Իսլ· ախըրը էյեամը պահուր, վերջ աւուրց Շնիկ աստեղ։

7 Ո–Ր· պահք։

8 ՇԲ· Եվեսոսի Ս· Ծողովոյն երկու հարիւր Հայրապետաց։

✠ 9 կէր· Դ· գկնի Վարդավառի։ Բարեկենդան Ս· Աստուածածնի պահոց։

10 Բշ· Ա· օր պհց· Ս· Աստուածածնի։ Լտ· Լաւրենտիոսի վկային։

11 Գշ· Բ· օր պհց· Ս· Աստուածածնի։ Լտ· Ֆիլոմինայ կուսին։

12 Դշ· Գ· օր պհց· Ս· Աստուածածնի։

13 Եշ· Դ· օր պհց· Ս· Աստուածածնի։

14 Ո–Ր· Ե· օր պհց· Ս· Աստուածածնի։

15 ՇԲ· Ցօն Ճողակաթի Սրբոյ Էջմիածնի, ըստ տեսլեան Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ։ ՃՆ· եւ Լտ· Վերափոխումն Ս· Աստուածածնի։

պօղոսի երեքտասաներորդ առաքելոյն։ ՃՆ· Եւփիմեայ կուսին։

✠ 12 կէր· Զ· գկնի Հոգեգալստեան։ Բարեկենդան Վարդավառի։

13 Բշ· Ե· օր պհց· Վարդավառի։

14 Գշ· Բ· օր պհց· Վարդավառի։

15 Դշ· Գ· օր պհց· Վարդավառի։

16 Եշ· Դ· օր պհց· Վարդավառի։ Լտ· Ցօն հանդերձից Ս· Աստուածածնի։

17 Ո–Ր· Ե· օր պհց· Վարդավառի։ ՃՆ· Մարիանեայ կուսին։

18 ՇԲ· Ճիշատակ տապանակին Հնոյ եւ Ցօն Նորոյ Ս· Եկեղեցւոյ։

✠ 19 կէր· Վարդավառ, Ցօն այլակերպութեան Տեառն մերոյ Ճիսուսի Քրիստոսի։

✠ 20 Բշ· Բ· օր Վարդավառի· Ճիշատակ մեռելոց։ ՃՆ· Եղիայի մարգարէին։ Լտ· Մարգարիտայ կուսին։

21 Գշ· Գ· օր Վարդավառի։

22 Դշ· պահք։ ՃՆ· եւ Լտ· Մարիամու Մագթաղինացւոյն։ (Իսլ· Մուհարիէմ 30։)

23 Եշ· Սրբոյն Եսայեայ մարգարէին։ Հր· Ընբ· 30։

24 Ո–Ր· պահք·

✠ 25 ՇԲ· Սրբոցն Թադէոսի առաքելոյն եւ Սանդխտոյ կուսին։ ՃՆ· Աննայի մօրն Ս· Աստուածածնի։ Լտ· Ճակոբայ առաքելոյն։

✠ 26 կէր· Բ· գկնի Վարդավառի։ ՃՆ· սրբուհւոյն Պարասկեւեայ։ Լտ· Աննայի մօրն Ս· Աստուածածնի։ — Հրանիք։

27 Բշ· Սրբոցն Կիպրիանոսի եպիսկոպոսին եւ 45 վկայից· եւ սրբոց կուսանացն Ճուստինեայ, Եւփիմեայ եւ Քրիստինեայ։ ՃՆ· Պանդալէոնի բժշկին։

28 Գշ· Սրբոցն Աթանագինեայ եպիսկոպոսին եւ տասն աշակերտաց եւ հինգ վկայից։

29 Դշ· պահք· Լտ· Մարթայի՝ քեռն Ղազարու։

30 Եշ· Սրբոց Նախահարցն Ադամայ, Աբէլի, Սեթայ, Ենովսայ, Ենովքայ, Նոյի, Մելքիսեդեկի, Աբրահամու· Իսահակայ, Ճակոբայ, Ճովսեփայ, Մովսեսի, Ահարոնի, Եզիազարու, Ճեսուայ, Սամուէլի, Սամփսոնի, Ճեփթայեայ, Բարակայ, Գեդէոնի, եւ այլոց սրբոց Հարց։ ՃՆ· Ղազարի առաքելոյն։

✠ 16 կէր· *Վերափոխումն* Ս· Աստուածածնին· Լա· Ռոքոսի խոստովանողին·
✠ 17 Բշ· Բ· օր Վերափոխման· Ցիշատակ մեռելոց·
18 Գշ· Գ· օր Վերափոխման·
19 Դշ· Դ· օր Վերափոխման պահք·
20 Եշ· Ե· օր Վերափոխման·
21 Ո–ր· Զ· օր Վերափոխման· Ցն· Թադէոսի առաքելոյն· (Իսլ· Սէֆէր 29·)
22 Շբ· Է· օր Վերափոխման· Հր· Իլուլ 29·
✠ 23 կէր· Ը· օր Վերափոխման· Ցն· Իններորդ օր Վերափոխման· — Հարսանիք·
24 Բշ· Թ· օր Վերափոխման· Լա· Բարթողիմէոսի առաքելոյն· (Իսլ· սիւմպիւլէ·)
25 Գշ· Սրբոցն Ցովակիմայ եւ Աննայի Ծնողաց Ս· Աստուածածնի, եւ կանանցն իւղաբերից·
26 Դշ· Պահք·
27 Եշ· Սրբոյն Երեմիա մարգարէին·
28 Ո–ր· Պահք· Լա· Օգոստինոսի եպիսկոպոսին·
29 Շբ· Սրբոց առաքելոցն Թովմայի, Ցակոբայ եւ Շմաւոնի· Ցն· եւ Լա· Գլխատումն Ցովհ· կարապետին·
✠ 30 կէր· Գ· զկնի Վերափոխման· Լա· սրբուհւոյն Ռոզայի· — Հարսանիք·
31 Բշ· Սրբոյն Ստեփանոսի Ուղղութեան, եւ վկայից Գոհարինեայ, Ծամիդեսի, Տուքիկոսի եւ Ռատիկոսի· Ցն· Գիւտ գօտւոյ Ս· Աստուածածնի·

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

1 Գշ· Սրբոց մարգարէից՝ Եզեկիէլի, Եզրի, եւ Զաքարիայի հօրն Ցովհաննու Մկրտչի· Ցն· Սիմէոն Սինակեցւոյն· Եկեղեցական տարեմուտ է նոցա·
2 Դշ· Պահք·
3 Եշ· Սրբոյն Ցովհաննու Կարապետին եւ Ցորայ արդարոյն·
4 Ո–ր· Պահք·
5 Շբ· Նիկիոյ Ս· Ժողովոյն 318 Հայրապետաց·
✠ 6 կէր· Դ· զկնի Վերափոխման· Բարեկենդան Ս· Խաչի պահոց· Ցն· Միքայէլի հրեշտակապետին· — Ի գիւղօրէս տօն վանն արտօրէից·
7 Բշ· Ա· օր պհց· Խաչի·
✠ 8 Գշ· Բ· օր պհց· Խաչի· Ծննունդ Ս· Աստուածածնի ի յԱննայէ եւս Ցունաց եւ Լատինաց·
9 Դշ· Գ· օր պհց· Խաչի· Ցն· Ցովակիմայ եւ Աննայի·
10 Եշ· Դ· օր պհց· Խաչի·
11 Ո–ր· Ե· օր պհց· Խաչի·
12 Շբ· Տօն Եկեղեցւոյ ի Նաւակատիս Սրբոյ Խաչի·
✠ 13 կէր· *Խաչվերաց*·
✠ 14 Բշ· Բ· օր Խաչի· Ցիշատակ մեռելոց· Ցն· եւ Լա· Խաչվերաց·
15 Գշ· Տօն Եկեղեցւոյ·
16 Դշ· Տօն Եկեղեցւոյ պհք·· Լա· Եօթն ցաւոց Ս· Կուսին·
17 Եշ· Տօն Եկեղեցւոյ·
18 Ո–ր· Տօն Խաչի պհք··
19 Շբ· Տօն Խաչի· (Իսլ· րեպիւլ եվվէլ 30·)
✠ 20 կէր· Բ· զկնի Խաչի· Բարեկենդան Վարագայ Խաչի· Ցն· Եւստաքէոսի մարտիրոսին· Հր· Թշրի եւ Տարեմուտ 5686 Թուականին· — Հարսանիք·
21 Բշ· պահք·· Սրբոցն Մամասայ, Փիլիկոպոմոնի եւ Սիմէոնի Սիւնակեցւոյն· Լա· Մաւթէոսի Աւետարանչին·
22 Գշ· պահք·· Սրբոց Կուսանացն, Փեփրոնեայ եւ Մարիանեայ եւ Շուշանայ՝ դստերմ Մծբնի Վարդանայ· Հր· Ծոմ վասն սպանման Գողթողիայ՝ որդւոյ Աքիկամայ·
23 Դշ· պահք·· Ցն· Ցղութիւն Ցովհ· կարապետին· Աշնանամուտ եւ Հասարակաց, լինի տիւ եւ գիշեր հաւասար (կիւզֆասլը) Սկիզբն Նուազութեան ջուրցըն Նեղոսի (Նիլ մուպարէք)·
24 Եշ· պահք·· Սրբոց Հայրապետացն Բարաղամու, Անթիմոսի, եւ Երանոսի· Ցն· Գիւտ պատկերի Ս· Աստուածածնին·
25 Ո–ր· պահք··
26 Շբ· Սրբոյն Գէորգայ զօրավարին, Ադոկտոսի եւ Ռոմանոսի երգեցողին· Ցն· Ննջումն Ցովհաննու Աւետարանչին·
✠ 27 կէր· Գ· զկնի Խաչի· Տօն Վարագայ Սրբոյ Խաչին· — Ա·կիրակէ եօթն չրթուց· — Հարսանիք·
28 Բշ· Սրբոցն Դաւթի Դպիրութեանն եւ վկայից Ղամբէոսի եւ Ղամբէուհւոյն·

29 Գ. Սրբոցն Եւստաթէոսի, եւ կնոջն Թէոփիստեայ, եւ երկուց որդւոց, եւ կուսանացն Երմոնեայ եւ Նէքտարինեայ։ Լ. Մէքայէլի հրեշտակապետին։ Հր. Քեփուռ, Տօն քաւութեան՝ որ է չօրրորդ պայրամը, եւ է նոցա ծոմ մեծ։

30 Դ. պահք։ Ց. եւ Լ. Գրիգորի Լուսաւորչին եւ Հերոնիմոսի Վարդապետին։ (Իսլ. Մէվլուտ)

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

1 Ե. Սրբոց իչխանացն Սահակայ եւ Համազասպայ։ Ց. Անանիա առաքելոյն։

2 Ո–Ր. պահք։ Լ. Տօն պահապան հրեշտակաց։

3 Շ. Եօթանասուն եւ երկու աշակերտացն Քրիստոսի։

✝ 4 Կէ. Դ. զկնի խաչի։ Լ. Տօն Վարդարանին եւ Ֆրանկիսկոսի Ասսիզացւոյն։ Հր. Սուքքօթ, Տօն Տաղաւարահարաց, որ է Գամըլ Պայրամը 9 օր։ Ռ. կիւր. եօթն չքթուց։ — Հարսանիք։

5 Ե. Սրբոցն Փոկասու Հայրապետին եւ Երանոսի՝ հետեւողին առաքելոց։

6 Գ. Սրբոց կուսանացն Թեկղի, Վառվառիայ եւ Պեղիքեայ։ Ց. Թովմայի առաքելոյն։

7 Դ. պահք։

8 Ե. Սրբոցն Պանդալէոնի բժըշկին, Երմողեայ քահանային եւ Եւպրաքսեայ կուսին։ Լ. Գրիճխիթայ կուսին։

9 Ո–Ր. պահք։ Ց. Տեառնեղբայր՝ Յակոբայ առաքելոյն։

10 Շ. Սրբոց Թարգմանչաց վարդապետացն մերոց՝ Մեսրոպայ, Եղիշէի, Մովսեսի քերթողին, Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփային, Գրիգորի Նարեկացւոյն, Ներսիսի Շնորհալւոյն եւ Ներսիսի Լամբրոնացւոյն։

✝ 11 Կէ. Ե. զկնի խաչի։ Գ. կիւր եօթն չքթուց։ — Հարսանիք։

12 Ե. Սրբոյն Գրիգորի Աղուանից կաթողիկոսին, եւ սրբոց Հարցն Թաթղէի, Վարոսի, Թովմասու, Անտոնի եւ Կրոնիդեայ, եւ եօթն խոտաճարակացն որք յիննակեան վանան կատարեցան։

13 Գ. Սրբոց առաքելոցն Անանիայ, Մատթէի, Բառնաբայ, Փիլիպպոսի, Յովհաննու, Շիղայի եւ Սիղիանոսի։

14 Դ. պահք։

15 Ե. Սրբոցն Դիոնեսիոսի Արիապագացւոյն, եւ սրբոց առաքելոցն Տիմոթէոսի եւ Տիտոսի։ Լ. Թերեզայ կուսին։

16 Ո–Ր. պահք։ Ց. Ղունկիանոսի Հարիւրապետին։

17 Շ. Սրբոց աւետարանչացն Մատթէոսի, Մարկոսի, Ղուկասու եւ Յովհաննու։

✝ 18 Կէ. Զ. զկնի խաչի։ Ց. եւ Լ. Ղուկասու աւետարանչին։ Դ. կիւր. եօթն չքթուց։ — Հարսանիք։

19 Ե. Սրբոցն Ղունկիանոսի Հարիւրապետին, եւ Յովսեփայ Աստուածահօրն, եւ Յովսեփայ Արեմաթացւոյն, եւ բարեկամին Քրիստոսի՝ Ղազարու, եւ քերց նորա Մարթայի եւ Մարիամու։ Ց. Յովհլիայ մարգարէին։ (Իսլ. րեպիւլ ախըր 29։)

20 Գ. Սրբոցն Թէոդիտոնի քահանային, եւ Զենոնի զինաւորին եւ Մակարայ, Եւդոքսիայ եւ Ռամէլայ։ Ց. Մատրոնայ կուսին։ Հր. Խէսվան 29։

21 Դ. պահք։ Լ. Ութսալայ կուսին։

22 Ե. Սրբոց Խարիթեանց եւ սրբոց վկայիցն Արտեմեայ եւ Քրիստափորի, եւ երկուց կանանցն Կալինիկեայ եւ Ակիւլիւնեայ։ Լ. Ռափայէլի հրեշտակապետին։

23 Ո–Ր. պահք։

24 Շ. Սրբոց երկոտասան վարդապետացն՝ Ռեթէոսի, Դիոնեսիոսի, Սեղբեստրոսի, Ամթանասի, Կիւրղի երուսաղեմացւոյն, Եփրեմի Խորին ասորւոյ, Գրիգորի Նիւսացւոյն, Գրիգորի Ած. աբանին, Եպիփանու Կիպրացւոյն, Յովհաննու Ոսկերբերանին, եւ Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյն։

✝ 25 Կէ. Է. զկնի խաչի։ Գիւտ Խաչ։ Ե. Կիւրակէ եօթն չքթուց։ — Հարսանիք։

26 Ե. Սրբոցն Անաստասայ քահանային, եւ Վարոսի, եւ Թէոդորիտեայ, եւ որդւոց նորա եւ որք ընդ նմա կատարեցան։ Ց. Դեմետրեայ վկային։

27 Գ. Սրբոց Հիպոլիտեանց որք ի Սամոսատ կատարեցան, եւ

Սեւերիանոսի Սեբաստացւոյն եւ Բաբելայ Ծերոյն, եւ 84 աշակերտաց Նորին։

28 Դշ. պահք. ։ Լտ. առաքելոցն Սիմէոնի եւ Յուդայի։

29 Եշ. Սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերան հայրապետին։

30 Ո–ր. պահք։

31 Շէ. Ցօն ամենայն Սրբոց հնոց եւ նորոց, յայտից եւ անյայտից։

ՀՈՒՆՎԱՐ

1 կէր. Ը. կիւր. զկնի խաչի։ Ցն. Կոզմայի եւ Դամիանոսի։ Լտ. Ցօն ամենայն սրբոց։ Զ. կիւր. եօթն շբթուց։ — Հարսանիք։

2 Բշ. Սրբոյն Ստեփանոսի Հռովմայ հայրապետին, քահանայից, սարկաւագաց եւ ժողովրդոց։ Լտ. Համօրէն ննջեցելոց։

3 Գշ. Սրբոցն Ակիփսիմեայ եպիսկոպոսին, եւ Յովսեփայ քահանային, Աքիթալայ սարկաւագին եւ Պղատոնի վկային։

4 Դշ. պահք։

5 Եշ. Սրբոց հայրապետացն Մեսրոպիանոսի, Ազեքսանդրոսի, եւ Պօղոսի Խոստովանողին, եւ սրբոց նօտարացն Մարկիանոսի եւ Մարտիրոնի։

6 Ո–ր. պահք։

7 Շէ. Սրբոց հրեշտակապետացն Գաբրիէլի եւ Միքայէլի, եւ ամենայն երկնային զօրաց։

✝ 8 կէր. Թ. զկնի խաչի։ Ցն. Միքայէլի հրեշտակապետին եւ ամենայն երկնային զօրաց։ Է. կիւր. եօթն շբթց.։ — Հարսանիք։ (Իսլ. Գասըմ։)

9 Բշ. Սրբոցն Մելիտոսի Անտիոքայ հայրապետին, եւ Մինասայ Եգիպտացւոյն, եւ միւս Մելիտոսի եպիսկոպոսին, Բուրայ քահանային եւ Ջինու սարկաւագին։

10 Գշ. Սրբոցն Դեմետրեայ վկային, եւ Բասիլիսկոսի քահանային։

11 Դշ. պահք։

12 Եշ. Սրբոցն Գուրիասայ, Սամոնասայ, եւ Աբիբայ սարկաւագին, Ռոմանոսի միայնակեցին, մանկանն խոստովանողի, եւ Հիւսիքոսի զինաւորին։ Ցն. Յովհաննու ողորմածին։ (Ցօն քիւքճոց։)

13 Ո–ր. պահք։ Ցն. Յովհաննու Ոսկեբերանին։

14 Շէ. Սրբոց առաքելոցն Անդրէի եւ Փիլիպպոսի։ Ցն. Փիլիպպոսի առաքելոյն, եւ բարեկենդան քառասնօրեայ պհց. Ծննդեան։

✝ 15 կէր. Ա. զկնի խաչի։ Բարեկենդան Ցիսնակաց պահոց։ Ցն. Սկիզբն պահոց Ծննդեան։

16 Բշ. Ա. օր պհց. Ցիսնակաց։ Ցն. Մատթէոսի աւետարանչին։

17 Գշ. Բ. օր պհց. Ցիսնակաց։ (Իսլ. Ճէմազիւլ Էվվէլ 30։)

18 Դշ. Գ. օր պհց. Ցիսնակաց Հր. Քաղաքէ 29։

19 Եշ. Դ. օր պհց. Ցիսնակաց։

20 Ո–ր. Ե. օր պհց. Ցիսնակաց։

✝ 21 Շէ. Ընծայումն Ս. Աստուածածնի ի տաճարն. եւ ս Ցունաց եւ Լատինաց։

✝ 22 կէր. Ա. կիւր. Ցիսնակաց։ — Հարսանիք։

23 Բշ. Սրբոց կուսանացն Ցուլիանեայ եւ Վասելուհւոյ։ Լտ. Ձիւիլիայ կուսին։

24 Գշ. Սրբոցն Ղուկիանոսի քահանային, Տարապրոսի, Պրոբոսի, Անդրոնիկոսի վկայից, եւ Ննեսիմեայ, եւ այլոց աշակերտացն առաքելոյն Պօղոսի։

25 Դշ. Պահք։ Ցն. եւ Լտ. Նէքտարինեայ կուսին։

26 Եշ. Սրբոցն Կղեմայ հայրապետին, եւ Բագարատայ Տոռոմնոյ եպիսկոպոսին։

27 Ո–ր. պահք։

✝ 28 Շէ. Սրբոց առաքելոց եւ առաջին լուսաւորչացն մերոց Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի։

✝ 29 կէր. Բ. Ցիսնակաց։ Լտ. Ա. կիւրակէ գալստեան։ — Հարսանիք։

30 Բշ. Սրբոցն Գենարիոսի եպիսկոպոսին, եւ Մերկերիոսի զինաւորին։ Ցն. եւ Լտ. Անդրէի առաքելոյն։

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

1 Գշ. Սրբոցն Ցակովկայ եւ Իրաւսափատայ։ Ցն. Նաւումայ մարգարէին։ Լտ. Մաքրուհւոյ կուսին։

2 Դշ. պահք։ Ցն. Ամբակումայ մարգարէին.

3 Եչ. Սրբոց Հարցն Եգիպտացւոց Պօղոսի, Պօղայ. Մակարայ, Եւագրի, Յովհաննու Գրեցւոյն, Յովհաննու կարճահասակին, Նեղոսի, Աբսենի, Սեսիանոու, Դանիէլի, Սրապիոնի, Մակարիոսի, Պիմենի եւ այլոց սրբոց Հարց։ Յն. Սոփոնեայ մարգարէին։

4 Ո–բ. Պահք. Յն. Վառվառիայ կուսին։

5 Շբ. Սրբոցն Գրիգորի եւ Նիկողայոսի աքանչելագործ Հայրապետացն, եւ միւս Նիկողայոսի Հայրապետին եւ Միւռոնայ Եպիսկոպոսին։ Յն. Հօրն Սափայի։

✝ 6 Կէր. Գ. Յիսնակաց։ Բարեկենդան Ս. Յակոբայ պահոց։ Յն. եւ Լտ. Նիկողայոսի Հայրապետին պաշտպանին Նաւավարաց (Ըմբռնաղ)։ — Հարսանիք։

7 Բչ. Պահք. Սրբոցն Մինասայ, Երմոգինեայ եւ Գրաբոսի, եւ կամաւոր աղբատացն Յովհաննու եւ Ալէքսիանոսի։ Լտ. սրբոյն Ամբրոսիոսի։

8 Գչ. Պահք։ Սրբոցն Կուառնելիոսի Հարիւրապետին, եւ Շմաւոնի՝ աղդականին Քրիստոսի, Պողիկարպոսի՝ Հայրապետին Զմիւռնիոյ, եւ վկայիցն որք ընդ նմա կատարեցան։ Լտ. Ցղութիւն Ս. Աստուածածնին։

✝ 9 Պահք. Ցղութիւն Ս. Աստուածածնի ի Յովննայէ, եւս Յունաց։

10 Եշ. Պահք. Սրբոցն Եւստրատիոսի, Օգեննիոսի, Եւգինէոսի, Ովրեստեսի եւ Մարդարիոսի։

11 Ո–բ. Պահք։

12 Շբ. Սրբոցն Յակոբայ Մծբնայ Հայրապետին, Մարուգեի Ճըգնաւորին եւ Մելիտոսի Եպիսկոպոսին։ Յն. Սպիրիտոնի Եպիսկոպոսին։ Հր. Խանուկայ, որ է Գանաիլ Պայրամը 9 օր։

✝ 13 Կէր. Դ. Յիսնակաց։ Լտ. Լուսիայ կուսին։ — Հարսանիք։

14 Բչ. Սրբոցն Իգնատիոսի Հայրապետին, Ադդէի, եւ Մարութթայի Եպիսկոպոսին։

15 Գչ. Սրբոցն Թէոպոմպայ Եպիսկոպոսին եւ Թէոքլեայ վկային, եւ չորից զինուորացն Բասոսի, Եւսեբի, Եւտիքի, եւ Բասիլիդեայ։

16 Դչ. Պահք։

17 Եչ. Սրբոց կուսանացն Ինդոսի եւ Դոմնայի, եւ Գղերիկոսի քահանային, եւ երկուցն որք այրեցան յեկեղեցին Նիկոմիդացւոց։ Յն. Դանիէլի մարգարէին։ (Իսլ. Ճէմազիլ Ախըր 29։) Հր. Թեվէթ 29։

18 Ո–բ. Պահք։

19 Շբ. Նախավկայ եւ անդրանիկ Թագաւորին Սրբոյն Աբգարու։

✝ 20 Կէր. Ե. Յիսնակաց։ — Հարսանիք։

21 Բչ. Սրբոցն Աբրահամու եւ Խոռենայ, եւ անարձաթ բժշկացն Կոզմայի եւ Դամիանոսի։ Լտ. Թովմայի առաքելոյն.

22 Գչ. Սրբոյն Աստուածածնայ վկային։ Ջմեռնամուտ եւ Աբեւադարձ Այծեղջեր. ցերեկն սկսանի երկարել եւ գիշերն կարճանալ։ (Իսլ. Ինգըլապը չիթէվի, կամ = Էվվէլը արպայինն, որ է սկիզբն 40 աւուրց առաջնոյ մասին ձմերան. Ջէմհէրիր Գարագըշ։ Կիւն տէօնիւ Ֆուրթունասը)։

23 Դչ. Պահք։

24 Եչ. Սրբոցն Դաւթի մարգարէին եւ Յակոբայ առաքելոյն։ Յն. եւ Լտ. Ճրագալոյց Ծննդեան։

25 Ո–բ. Պահք։ Յն. եւ Լտ. Ծնունդ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։ Յունաց ուտիք է մինչ ի 4 Յունվարի։

26 Շբ. Սրբոյն Ստեփանոսի Նախասարկաւագին եւ առաջին մարտիրոսին։ Յն. Բ. օր Ծննդեան։ Լտ. Ստեփանոսի Նախավկային։

✝ 27 Կէր. Զ. Յիսնակաց։ Յն. Գ. օր Ծննդեան եւ Ստեփանոսի նախավկային. Լտ. Յովհաննու աւետարանչին։ Հր. Ծոմ վասն պաշարման Երուսաղէմի ի Նաբուգոդոնոսորայ։ — Հարսանիք։

28 Բչ. Սրբոց առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի։ Լտ. Մանկանցն Բեթղեհէմի։

29 Գչ. Սրբոց որդւոց Որոսման, Յակոբայ առաքելոյն եւ Յովհաննու աւետարանչին. քարէ կենդան Ծննդեան։

30 Դչ. Պահք. Ա. օր պհդ. Ծննդեան։

31 Եչ. Պահք. Բ. օր պհդ. Ծննդեան։ Լտ. Սեղբեստրոսի հայրապետին։

ՀԱՅԿԱԶ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ՀԱՅԿԱԶՅԱՆ

ՍՏՈՒԳՎԵՑ Ի Ւ. ՈՐԴԻ

FL02134541

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՐՔԸ ՉԻ ՎԱՐՎՈՒՄ. ԴԱՐՁ. ՎԱՐՔ ՊԱՀՊԱՆԵՔ

A II
77584